

LATVIJAS MUTVĀRDU VĒSTURE

SPŪGULIS

**DZĪVESSTĀSTI
VĒSTURE
KULTŪRA
SABIEDRĪBA**

LATVIJAS MUTVĀRDU VĒSTURE

SPŪGULIS

LATVIJAS MUTVĀRDU VĒSTURE

SPŪGULIS

DZĪVESSTĀSTI: VĒSTURE KULTŪRA SABIEDRĪBA

Latvijas Universitātes
Filozofijas un socioloģijas institūts
Nacionālā mutvārdu vēsture

Rīga
2007

UDK 929+316(082)
Dz 852

Rakstu krājums izdots ar:

Latvijas Zinātnes padomes
Izglītības un zinātnes ministrijas Valsts programmas

LETONIKA

Latvijas novadu attīstības projekta
ALA Kultūras nozares finansiālu atbalstu

Sastādītāja: Māra Zirņīte

Redkolēģija: Baiba Bela, Inta Gāle-Kārpentere (ASV), Ieva Garda,
Nikole Naua (Polija), Vieda Skultāne (Anglija), Māra Zirņīte

Redaktore: Amanda Jātniece, Indra Orleja, Inta Rozenvalde, Kristīne Rubina

Dizainere: Kristīne Krēsliņa

Datormaketētāja: Ilze Stikāne

Iespiests: SIA "N.I.M.S."

© Latvijas mutvārdu vēstures pētnieku asociācija "Dzīvesstāsts", 2007

© LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2007

ISBN 9984-624-44-7

Saturs

Dzīvesstāsti: vēsture, kultūra, sabiedrība	7
Māra Zirnīte	
DZĪVESSTĀSTI	
Stāsta dzīve valodā: naratīvās stratēģijas Latvijas un trimdas dzīvesstāstos	15
Baiba Bela	
Mutvārdu vēstures pētīšanas nozīmīgums Latvijā	34
Vieda Skultāne , tulkojusi Baiba Bela	
ALA Mutvārdu vēstures projekts un trimdas identitāte Amerikas latviešu dzīvesstāstos ..	51
Maija Hinkle	
Biogrāfiskās pētniecības attīstība Igaunijā	67
Ene Keresāre , tulkojusi Maruta Pranka	
Par igauņu dzīvesstāstu kolekciju	75
Ruta Hinrikusa , tulkojusi Maruta Pranka	
No balss līdz rakstam – mutvārdu stāstījuma atšifrēšanas problēmas un iespējas	83
Nikole Naua	
VĒSTURE	
Personiskā pieredze un politiskās pārmaiņas Vācijā	97
Aleksandrs fon Plato , tulkojusi Baiba Bela	
Politiskā pāreja, identitātes meklējumi un vēsturisko zināšanu zudumi Ungārijā	105
Jūlija Vajda , tulkojusi Maruta Pranka	
Pagātnes un laika interpretācijas pētīšana no pārmantojamās vēstures viedokļa	112
Tīu Jāgo , tulkojis Valts Erenštreits	
Par somu pilsoņu kara atcerēšanos un aizmiršanu: pazudušais vīrs, “izstāstītais” tēvs	130
Ulla-Maija Peltonena , tulkojusi Maruta Pranka	
Jaunas dimensijas vides vēstures pētījumos: pilsētas, kari un atmiņas	138
Simo Lakonens , tulkojusi Maruta Pranka	
Ekspedīcijas pie Brazīlijas latviešiem. Pretrunas mutvārdu un rakstu avotos	146
Brigita Tamuža	
Video liecības kā vēstures avoti	155
Andrejs E. Feldmanis	
Dzīvesstāsts vēstures mācīšanā	162
Danute Dūre, Ieva Gundare	
KULTŪRA	
Dzīvesstāsti: mutvārdu vēstures un folkloras saskares	171
Janīna Kursīte	
Teksts un konteksts personīgās pieredzes stāstos	177
Ieva Garda	

Latviešu trimdas romāni kā dzīvesstāsti: analīzes modelis	186
Juris Rozītis , tulkojusi Baiba Bela	
Mīlestības tēma dzīvesstāstos	196
Dagmāra Beitnere	
Eksponāti atdzīvojas: mutvārdu vēsture un muzeju krājumu interpretācija	209
Marianna Auliciema	
Dzīvesstāsts – kultūrvēsturisks avots muzejā	215
Ilze Gaujēna	
Jurjānu dzimtas muzejs	223
Inese Mailīte	
Dzīvesstāsts kā viens no kultūrvides izpētes avotiem	228
Agrita Ozola	
Intervija un interpretācija: lokālā identitāte etnoloģijas pētījumos	243
Lilita Vanaga	
SABIEDRĪBA	
Diskurss zviedru strādnieku dzīves naratīvos	251
Bū G. Nilsons , tulkojusi Baiba Bela	
Par kvalitatīvo un kvantitatīvo metožu izmantošanu nabadzības pētījumos	258
Ilze Trapenciere	
Patības balss un cēloņsakarību atbalss stāstos par krīzes pieredzi	269
Agita Lūse	
<i>Atmiņu vijumi</i> : dzīves aprakstīšanas grupas Toronto igauņu vidū	284
Tina Kirss , tulkojusi Velga Vēvere	
“Ciems Latvija” Amerikas vidienē	289
Biruta Abula	
Latviešu vīriešu identitātes attīstība dzīvesstāstos Amerikā un Latvijā	299
Sandra Sebre	
Latviešu rakstura iezīmes stāstos par ebrejiem pirmskara Latvijā	309
Irēna Saleniece	
Dzīvesstāsti starptautiskajā kontekstā: Sibīrijas vāciešu etnoss	318
Leonija Vusa-Mundeciema	
Multikulturālisma iezīmes dzīvesstāstos: divkopienu sabiedrība vai multikulturālisms?.....	324
Ilze Vasariņa	
No biogrāfijas uz reģionu – par konkrēta gadījuma datu vispārinājuma problēmu	336
Tomass Loers , tulkojis Edmunds Šūpulis	
Telpas logoss domāšanas ainavā	343
Dace K. Bormane	
Identitāte reģionālās attīstības kontekstā	350
Maruta Pranka	
AUTORI	355

Dzīvesstāsti: vēsture, kultūra, sabiedrība

Māra Zirnīte

Dzīvesstāsti ir mums visapkārt – dzīvē, literatūrā, teātrī, arī zinātniskos pētījumos. Dzīvesstāsts ir viens no pētījumu mērķiem un avotiem Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūtā (LU FSI) iedibinātajā pētniecības virzienā – Nacionālā mutvārdu vēsture¹ (NMV). Dzīvesstāsti saista pētnieku uzmanību kā avots un vērtība par sevi, to dēļ rīkotas ekspedīcijas, notiek sistemātiskas dzīvesstāstu intervijas. NMV skaņu ierakstu krājumā dzīvesstāstu skaits tuvojas 3000.

Dzīvesstāsti iesaista un piesaka vēsturi kā procesu, kas uzrunā tieši, attiecas uz katru no mums, vieno bijušo ar esošo un turpinās tagadnē. Dzīvesstāstos atklājas cilvēka individuāli izjusti un pārdzīvoti notikumi, kultūras pieredze, tradīcijas, sociālā vide. Ko varam spriest par dzīvi no dzīvesstāsta – katrā konkrētā gadījumā un latviešu dzīvesstāstos kopumā? Kā, kādā veidā, ar kādiem vārdiem un kultūras priekšstatiem dzīves izpratne izteikta un kas uz to rosina? Latviešu pētnieki meklē savas pieejas, paņēmienus un veidus, kā sekot stāstam un izprast, ko ietver vārds *dzīve*.

Grāmatas tapšana atspoguļo mutvārdu vēstures pētījuma procesu, kurā jaunu pavērsienu ienesa līdzīga nosaukuma konference.² 2003. gadā Rīgā LU aulā tikās mutvārdu vēstures pētnieki no 14 valstīm. Konference pavēra NMV pētījumam starptautisku kontekstu un uzsāka dialogu, kura turpinājums ir izveidotais rakstu krājums. Pateicoties Izglītības un zinātnes ministrijas Letonikas programmas, Novadu identitātes projekta finansējumam un VKKF atbalstam, grāmatā ieguldīts liels darbs arī rakstu tulkošanā. Grāmata adresēta pētniekiem, studentiem, visiem interesentiem, kas apgūst mutvārdu vēsturi teorijā un praksē. Redkolēģija uzskata par svarīgu ne tikai pieradināt latviešu valodai starptautiski

¹ Nacionālā mutvārdu vēsture darbojas Filozofijas un socioloģijas institūtā kopš 1992. gada.

² Konferenci “Dzīvesstāsti – vēsturē, kultūrā, sabiedrībā” rīkoja LU Filozofijas un socioloģijas institūta NMV projekts sadarbībā ar LU Filoloģijas fakultāti un Letonikas centru, kā arī Amerikas latviešu apvienības projektu “Dzīvesstāsts – trimdā”. Rīcības komitejā piedalījās Latvijas mutvārdu vēstures pētnieku asociācijas “Dzīvesstāsts” dalībnieki no ārvalstīm: Vieda Skultāne (Lielbritānija), Maija Hinkle, Inta Gāle Kārpentere, Māra Lazda (ASV), Nikole Naua (Vācija).

lietotos terminus, bet arī veicināt teorētiskā diskursa attīstību un zinātnisko argumentāciju iekļaut latviešu valodas loģikā.

Grāmatā piedalās 36 autori, aptvertas 12 valstis; mutvārdu vēstures lomai latviešu un Latvijas dzīves skatījumā veltīti 22 raksti, kuru autori ir arī pētnieki no ārzemēm.

Latvijas tematiku iezīmē gan mutvārdu vēstures avotu vākšana un ekspedīciju “Dzīvesstāsts – Latvijā/ASV” pieredze, gan mutvārdu vēstures sabiedriskie aspekti – dzīvesstāstu loma izglītībā, starpnacionālā saskarsmē, sabiedriskā saziņā, plašā kultūras un sociālās vēstures skatījumā. Latvijas un ārzemju latviešu apvienotās ekspedīcijās gūti unikāli avoti, aptverta latviešu pieredze citās pasaules valstīs, ko norāda atsauces uz NMV krājuma materiāliem. Autori pārstāv NMV projekta pētniekus, Latvijas mutvārdu vēstures pētnieku asociācijas “Dzīvesstāsts” dalībniekus no ārzemēm un dažādu nozaru zinātniekus, muzeju speciālistus, kuri nodarbojas ar mutvārdu vēstures avotu vākšanu, apzināšanu, analītiskiem vērtējumiem un lietošanu sabiedriskiem mērķiem. Gūstam ieskatu avotos, kas uzkrāti gan Latvijas Okupācijas muzejā, gan Latvijas vēstures institūta Etnogrāfijas materiālu krātuvē, gan vairākos muzejos Latvijas novados: brāļu Jurjānu muzejā Meņģelē, muzejos Madonā un Tukumā. Vairāki raksti iezīmē latviešu ģeogrāfisko telpu pasaulē, pievēršoties latviešu dzīvesstāstiem ASV, Brazīlijā, arī Zviedrijā.

Starptautisks dialogs paplašina redzesloku, atklāj jaunus skata punktus, ļauj ar citām acīm ieskatīties savā pētījumu laukā. Pētnieki ielūkojušies avotos no dažādām perspektīvām.

Igaunijā un Latvijā mutvārdu vēsture ienāca zinātnē līdzīgos apstākļos, tomēr attīstījusies dažādi. Latvijā NMV pētnieciskie avoti ir skaņu kasetēs ierakstītās dzīvesstāstu intervijas un pētniecība virzīta no filozofijas un socioloģijas perspektīvas. Līdzās aktivizējas pētījumi mūsdienu folkloristikā.¹ Igaunijā līderi dzīvesstāstu pētniecībā ir folkloristi un literatūrpētnieki. Sekojot tradīcijai, viņi pievēršas rakstītām atmiņām un analizē individuālos vēstījumus kā kolektīvās atmiņas un pārmantojamās vēstures stāstus, dodot tiem aktīvu uzdevumu tagadnē.

Rakstīto atmiņu tradīcija ir stipra arī ziemeļvalstu kultūrā, ko rakstu krājumā pārstāv zviedru un somu zinātnieki. Raksturīgi, ka viņu pētījumos izpaužas gan demokrātiskas sabiedrības interese par cilvēka problēmu, gan humāns apkārtējās vides skatījums.

Krājuma četrās nodaļās apkopoti dažādi un atšķirīgi pētnieku vēstījumi, ko nosaka gan autora specializācija, tradīcija, gan sociāli politiskais fons sabiedrībā, kuru katrs pārstāv.

¹ Sk. Bula, D. Cita folklorā. *Karogs*, Nr. 4, 2006, 58.–70. lpp.; arī Latviešu folkloras krātuves sagatavoto programmu K. Barona konferencei, 2006.

Nodaļā *Dzīvesstāsti* apkopotie raksti sniedz plašāku ieskatu gan avotos, gan metodēs un interpretācijās, ļaujot salīdzināt pieejas biogrāfiskiem pētījumiem Latvijā un Igaunijā. Baiba Bela, ieklausoties skaņu kasetēs ierakstīto interviju tekstā, pievērš uzmanību valodai kā trauslam instrumentam, kura lietošanai vajadzīgas ievērojamas prasmes un izpratnei izglītots klausītājs. Plašu teorētisko un metodoloģisko pamatojumu ar saviem Latvijā veiktiem pētījumiem paver Vieda Skultāne, Bristoles universitātes sociālās antropoloģijas profesore. Viņa pakāpeniski secina, kā teksts gan veido dialogu, gan pierāda tā trūkumu un psihiskās vardarbības sekas cilvēka pašvērtējumā un apziņā iesniedzas šisdienas sabiedriskajās attieksmēs.

Maija Hinkle, Amerikas latviešu apvienības (ALA) mutvārdu vēstures projekta vadītāja, savā rakstā aplūko pētījuma plašo sabiedrisko rezonansi un secinājumus, kas gūti gan dzīvesstāstu ekspedīcijās Latvijā, gan ieklausoties bijušo trimdinieku atmiņās. Skatījumā no Amerikas izceļas Latvijā bieži dzirdētais arguments – *jūs to neesat piedzīvojuši!*, kas joprojām uztur *mēs* un *jūs* distanci starp latviešiem.

Tartu universitātes etnoloģe Ene Keresāre raksturo folkloru, etnoloģiju un etnosocioloģiju kā galvenās biogrāfisko pētījumu nozares Igaunijā. Biogrāfisko pētniecību Igaunijā raksturo dzīvesstāstu (*life story*) un dzīves vēstures (*life history*) pieeja. Attiecības ar realitāti balstās izpratnē, ka stāsti par dzīvi sniedz ne tikai interpretāciju, bet tajos ietverta ir arī reālā dzīve un reālā pieredze. Igaunijas Dzīves vēstures biedrības valdes priekšsēdētāja un vairāku dzīvesstāstu grāmatu sastādītāja Ruta Hinrikusa iepazīstina ar biogrāfisko avotu vākšanu un publikācijām.

Neordināra ir Poznaņas universitātes latviešu filoloģijas profesores Nikoles Nauas pieeja Nacionālās mutvārdu vēstures avotiem. Viņas raksts veltīts runātās valodas teksta atšifrēšanas paņēmieniem, kuri attēlo arī tādus saturu veidojošus elementus kā intonācija, skaļums, temps un ļauj uztvert smalkākās satura nianšes.

Vēstures nodaļu ievada vācu pētnieka Aleksandra fon Plato raksts, kas veltīts iedzīvotāju attieksmei pret politiskās sistēmas maiņu, ko sabiedrība tagad pārdzīvo vēlreiz, tāpat kā pēc 1945. gada. VDR iedzīvotāju aptaujas rāda pretrunīgu reakciju, kas sakņojas cilvēku konservatīvās dabas pretestībā krasajām pārmaiņām. Paralēles Vācijas un Latvijas sabiedriskajā rezonansē var atpazīt argumentā – *jūs to neesat pieredzējuši*, ar ko austrumvācieši, līdzīgi kā latvieši attiecībās ar trimdas latviešiem, attaisno savu noslēgto sistēmu.

Ungārijas sociālās vēstures pētniece Jūlija Vajda, analītiski aplūkojot neseno “komunistiskās” vēstures pieredzi, raksta par to, kādas pārmaiņas, mainoties sociālai sistēmai, pārdzīvo cilvēka patība un kā, atsakoties no savas vēstures, sabiedrība riskē zaudēt patības apziņu jaunatnē.

Igaņu folkloras pētnieces Tīu Jāgo raksta centrā izvirzīts *pārmantojamās* vēstures jēdziens, kas zinātniecei ļauj savu pētījumu lauku skatīt plašā

kultūrvēsturiskā kontekstā. Interesanti, ka igauņu valodā viens no pirmajiem “folkloras” apzīmējumiem bijis “tautas atmiņa” (*rahvamälestused*) un par šīs nozares funkciju uzskatīta tieši tautiskās vēstures rakstīšana. Caur divu rakstīto atmiņu autoru prizmu autore ieskatās Kohtla-Jerves raktuvju strādnieku ciemata vēsturē pirms un pēc Otrā pasaules kara.

Folkloristes Ullas Maijas Peltonenas pētījums atdzīvina dramatisku epizodi Somijas vēsturē – 1918. gada pilsoņu karu, kas līdz pat 60. gadiem bija *tabu* tēma valstī. Caur atmiņu stāstiem, vēstulēm, piezīmēm uz kalendāra lapiņām autore cenšas izprast, kā cilvēki uztvēra, reaģēja, sev izskaidroja notiekošo un galu galā spēja sadzīvot ar spontāno varmācību.

Ekoloģisko dimensiju skatījumā uz vēsturi iezīmē sociālās vēstures pētnieka Simo Lakonena raksts. Viņa uzmanības centrā ir cilvēka atmiņu loma vides vēstures izpratnē, pievēršot uzmanību tieši Baltijas jūras reģiona valstīm. Viņa raksts atgādina zināmas patiesības nenovēršamā saiknē ar cilvēka aizmirstspēju – lai gan vides aizsardzība un vēsturiskā attīstība tiek atzīta par svarīgu, joprojām tā ir maz pētīta un nav populāra.

Cilvēciskais skatījums dzīvesstāstos aizvien piesaka līdz galam nenoskaidrotus un neizprastus vēstures jautājumus, ap kuriem vijas leģendas, bet trūkst vienkāršu atbilžu. Latviešu tautas vēsture nav uzrakstāma, tikai dzīvojot Latvijā. To apliecina Brazīlijas latviešu draugu biedrības valdes priekšēdētājas Brigītas Tamužas raksts par to, kas ir un kas nav izteikts mutvārdu un rakstu avotos par latviešiem Brazīlijā.

Aktuālu Latvijas vēstures skatījumu pārstāv Okupācijas muzeja līdzstrādnieku raksti. Video kinofonofoto krātuves vadītājs Andrejs E. Feldmanis raksturo videoliecības kā vēstures avotus, viņa kolēģes Ieva Gundare un Danute Dūra savu publikāciju veltījušas vēstures mācīšanai skolās. Grūti rast citu tik emocionālu avotu nesenās vēstures izpratnei kā cilvēku dzīvesstāstus.

Nodaļā *Kultūra* lasāms LU profesores Janīnas Kursītes ieskats folkloristikas studentu sadarbībā ar mutvārdu vēstures pētniekiem un saiknē, kas veidojas ekspedīcijās. Izceļot no pūra lādēm simtgadīgas lietas, cilvēki atceras aizmirstus notikumus, bet dzīvesstāstos iepinas nostāsti, teikas, ticējumi, atdzīvojas sens valodas slānis. Mutvārdu vēsture var sniegt folkloras, valodas, etnogrāfijas, kultūrantropoloģijas un citu nozaru pētniekus interesējošas vērtības.

Ekspedīcijās gūtie dzīvesstāsti rosinājuši NMV projekta līdzstrādnieces Ievas Gardas pētījumu par personīgās pieredzes stāstiem, kuri veido spilgtus akcentus dzīvesstāstos.

Struktūras un satura līdzība literatūrā un dzīvesstāstos vedina trimdā uzaugušo rakstnieku Juri Rozīti piedāvāt savu analīzes modeli. Ar šo publikāciju gūstam ieskatu Jura Rozīša doktora darbā, kurā izstrādāta analītiska pieeja latviešu

trimdas romāniem. Autors izceļ spilgti raksturojošas iezīmes, un viņa skatījums lieliski var sakārtot pieredzi, ko pārstāv arī NMV trimdas ierakstu kolekcija.

Kultūras socioloģe Dagmāra Beitnere ieklausījies vairāk nekā 50 dzīvesstāstos NMV krājumā. Balstoties sociologa Niklasa Lūmana sistēmteorijā, kurā sabiedrība tiek aplūkota kā pašreferenta sistēma, autore veido savu skatījumu mūsu kultūras garīgajā sejā: kā latvieši stāsta par mīlestību, kā ģimenēs un dzimtās mīlestības stāsti tiek nodoti nākamām paaudzēm. Tas ir plašāka pētījuma turpinājums un sniedz ieskatu izteiksmīgā avotu materiālā.

Līdzās teorētiskam diskursam mutvārdu vēsture kalpo arī praktiskākiem mērķiem. Muzeja darbinieku pieredzi ievada Mariannas Auliciemas raksts par to, kā interpretēta imigrantu mutvārdu vēsture Viktorijas muzejā Austrālijā. Madonas novadpētniecības un mākslas muzeja ekspedīcijās gūtos dzīvesstāstus raksturo Ilze Gaujēna. Ineses Mailītes raksts veltīts Brāļu Jurjānu muzejam, savukārt Agrita Ozola iepazīstina ar biogrāfiju un sociālās vides pētījumiem, veidojot muzeju Durbes pilī.

Latvijas vēstures institūta Etnoloģijas nodaļas un Etnogrāfijas materiālu krātuves vadītāja Lilita Vanaga pievērš uzmanību kritiskam avotu vērtējumam, nepieciešamībai salīdzināt intervēto cilvēku stāstījumu ar apkārtējās vides un materiālās kultūras iezīmēm.

Ceturtnā nodaļa – *S a b i e d r ī b a* – apliecina caur dzīvesstāstiem sabiedrībā notiekošo procesu tiešu un netiešu raksturojumu. Stokholmas Ziemeļu muzeja biogrāfisko krājumu pētnieks, pāragri mirušais Bū G. Nilsons³ pētījumā par tekstu un kontekstu zviedru strādnieku dzīves vēstījumos parāda, kā zviedru strādnieku atmiņas portretē sava laika sabiedrību. Strādnieku rakstīto atmiņu kolekcija raksturo gan sociālo vidi, gan valdošo un pakļauto sociālo grupu attiecības, gan ilgstošās sociāldemokrātu varas politisko tendenci.

Sociālo polarizāciju Latvijā rāda Ilzes Trapencieres aprakstītais nabadzības pētījums, kurā autore pievērš lielu uzmanību kvalitatīvo pētījumu metodikai. Savukārt sociālā antropoloģe Agita Lūse dzīvesstāstos paustās krīzes situācijas aplūko saistībā ar kultūrā izstrādātiem rituāliem un saskarsmes modeļiem. Izeju no krīzes, kurā atbalsojas tagadnes sociālās problēmas, pētniece saskata patībā, kas reabilitēta, izkopjot, attīstot sevi un veidojot jaunas saites kultūrā.

Vecākās paaudzes minoritāšu grupām par saistošu nodarbi var kļūt Tartu universitātes profesores Tīnas Kirsas aprakstītā pieredze, kas gūta, organizējot atmiņu rakstīšanas grupas starp vecākās paaudzes igauņiem Kanādā.

Biruta Abula jau ilgāku laiku dodas intervēt latviešus uz apdzīvotu vietu Amerikā, kas saucas “Ciems Latvija”. Biruta Abula dalās ar mums iespaidos par dzīvesstāstos uzklaušīto, kas, no vienas puses, saistīts ar komforta sajūtu latviskā

³ Mūsu veiksmīgi iesāktā sadarbība pārtrūka 2003. gada rudenī, pētniekam aizejot mūžībā.

vidē, no otras, ar jautājumu, vai pēc šīs paaudzes te dzīves veids etniskā kopībā vēl turpināsies.

Vienas tautas divām dažādām vēstures pieredzēm pieder psiholoģes Sandras Sebres aplūkotie divu vīriešu dzīvesstāsti. Autore vēro, kā veidojas viņu identitātes iezīmes un kā līdzīgi apstākļi bērnībā ļauj attīstīt rīcībspējīgu identitāti.

Vairāki raksti veltīti etniskām attiecībām. Daugavpils universitātes Mutvārdu vēstures centra vadītāja Irēna Saleniece caur dzīvesstāstiem cenšas raksturot latviešu attieksmi pret ebrejiem Latvijā pirms Otrā pasaules kara. Kinorežisore Leonijas Mundeciema-Vusa iepazīstina ar vācu minoritāti Sibīrijā, ar kuru sastapusies, veidojot dokumentālo filmu. Etnosā starp divām kultūrām autore saskata lielu pozitīvu pašapziņas spēku. Doktorantūras studentei Ilzei Vasariņai dzīvesstāsti palīdz skaidrot attīstības tendences Latvijā – uz divkopīgu valsti vai multikultūru sabiedrību.

Sociālā un dabas vide attīsta cilvēka dzīves vietas nosacīto identitāti. Sociālās vēstures pētnieka Tomasa Loera rakstā iezīmētā konceptuālā struktūra ļauj vērtēt, kā noteiktā apdzīvotā vietā veidojas noteikts uzvedības modelis, kas iespaido un veido iedzīvotāju reģionālo identitāti. Filozofe Dace K. Bormane skata telpu kā *logosu* domāšanas ainavā. Socioloģe Maruta Pranka pievērš uzmanību dzīvesstāstiem kā izteiksmīgiem avotiem, kas raksturo reģionālo identitāti un uzsver vietējās savdabības apzināšanās nozīmību šīsdienas Latvijā.

Pētnieki pārstāv dažādas pieejas – jo plašāks ir pētnieka kultūras diapazons, jo dziļāk tekstu izpratnē tas iesniedzas, jo precīzāk interpretācijas iekļaujas kultūrteorijās, kas izmantotas antropologu, sociologu, lingvistu, folkloristu analītiskajos skatījumos. Katrs no savas perspektīvas raugoties, neatkarīgi viens no otra autori caur subjektīviem avotiem atklāj un pamato universāla rakstura kopsakarības.

Uz dzīvesstāsta pamata pētnieks veido savas mikro un makro pasaules. Dzīvesstāsts rada ierosu. Ja lasīsīt šo grāmatu, redzēsīt, ka pētnieks tajā ir vidutājs starp lasītāju un dzīvesstāstu. Dzīvesstāstam ir liela ietilpība – viena rindiņa tajā var izraisīt komentāru vairāku lappušu garumā. Dzīvesstāstam nepieciešams savs pētnieks, kas spēj mainīt redzes leņķi un fokusu – no mikroskopa uz tālskati, ko neierobežo pētniecisko nozaru dalījums, kas izprot kopsakarības un spēj tās nolasīt.

Grāmatai iznākot, sadarbība turpinās, apliecinot regulāra dialoga nepieciešamību. 2006. gada novembrī Helsinkos notiek Ziemeļeiropas mutvārdu vēstures pētnieku konference “Atmiņa un naratīvs”, kam ierosme dzima 2003. gada konferencē Rīgā. Savukārt šī grāmata jau plašākā skatījumā turpina rakstu krājumā “Latvijas mutvārdu vēsture: Spogulis” (2001) iesākto sarunu. Tāpēc grāmata iekļauta sērijā, kas veltīta mutvārdu vēstures, dzīvesstāstu un biogrāfiju kā starpnozaru pētniecības virziena attīstībai Latvijā.

DZĪVESSTĀSTI

Stāsta dzīve valodā: naratīvās stratēģijas Latvijas un trimdas dzīvesstāstos

Baiba Bela

Dzīvesstāsts dzīvo valodā. Tas sākas sarunā, intervētāja un stāstītāja saskaršmes procesā, bet, dokumentēts audio ierakstā, vēlāk kļūst par zinātniskas analīzes, ieinteresētas saprašanas vai estētiska vērojuma priekšmetu.

Aplūkojot dzīvesstāstus, kas ierakstīti Nacionālās mutvārdu vēstures (turpmāk – NMV) projekta divu ekspedīciju laikā, pievērsīšu uzmanību tam, kā autobiogrāfiskā atmiņa un dzīvesstāsts sakņojas valodā un kultūrā. Mērķis ir parādīt, cik komplicēti un specifiski veidojas stāsta jēga sarunvalodā. Lai šo mērķi īstenotu, tiks aplūkotas atšķirīgās **naratīvās stratēģijas** un **lingvistiskie paņēmieni**, ko izmanto stāstītāji Latvijā un latviešu izcelsmes stāstītāji pasaulē. Vispirms īsi iepazīstināšu ar pētījuma avotiem – NMV krājumu un metodēm, pēc kādām krājuma izveidē vadās NMV projekta pētnieku grupa. Pēc tam skatīšu, kā valodā tiek “būvēts” dzīvesstāsts – kā pieredze izteikta valodā un kā šo procesu pastarpina kultūras tradīcijas.

Ikvienu skatpunkta izvēle nozīmē, ka ārpus redzesloka paliks svarīgas tēmas. Šoreiz priekšplānā izvirzīju nevis individuālo pieredzi stāstā, bet jautājumu par valodu un stāstīšanu. Gribēju parādīt, kā konkrētā kultūras kontekstā top dzīvesstāsts savstarpējā dialogā starp intervētāju un stāstītāju saistībā ar stāstītāja izpratni par konkrēto situāciju un viņa komunikatīvo kompetenci. Dzīvesstāstus skatīšu kā mutvārdu priekšnesumus, kuros liela nozīme ir kultūras kontekstam, stāstītāju piederībai valodas lietotāju kopienai un sarunvalodā lietotām stratēģijām.

Par NMV projektu un dzīvesstāstu krājumu

1992. gadā Filozofijas un socioloģijas institūtā tika izveidots Nacionālās mutvārdu vēstures projekts. Tolaik cilvēku atmiņām bija īpaša loma – gan veidojot saikni ar pirmo Latvijas neatkarības posmu, gan liecinot par 50 totalitārā režīmā pavadītiem gadiem. Mutvārdu vēstures kā zinātniskas disciplīnas, līdzīgi kā daudzu citu padomju ideoloģijas neatzītu humanitāro un sociālo zinātņu nozaru, līdz tam Latvijā nebija. Projekta ideja atbilda neapmierinātajai sabiedrības vajadzībai pēc atmiņu apzināšanas un patiesākas vēstures radīšanas 90. gadu sākumā.

NMV projekta ievirze dzīvesstāstu krājuma izveidē ir – ierakstīt iespējami lielāku liecību skaitu par latviešu tautas un Latvijas valsts dzīvē nozīmīgiem notikumiem un to iespaidu cilvēka dzīvē. NMV projekta līdzstrādnieki rosina stāstu un uztur stāstīšanai labvēlīgu gaisotni, ļaujot sarunu vadīt stāstītājam. Tomēr intervētājs gatavs jautāt, ja stāsts apstājas vai cilvēks vēlas sekot intervētāja plānam.

Dokumentētie dzīvesstāsti atspoguļo dažādus kultūrvēsturiskus novadus, dažādu tautību Latvijas iedzīvotāju pieredzi, kā arī latviešu pieredzi Amerikā, Anglijā, Norvēģijā, Zviedrijā, Vācijā. Vienojoša iezīme – tie visi ir vecākās paaudzes dzīvesstāsti. Stāstītāji lielākoties ir 60–90 gadu veci, dažkārt arī vecāki – pat simtgadnieki. Mērķis ir – dokumentēt aizejošo paaudzi, kuras dzīvā atmiņa aptver svarīgākos vēsturiskos notikumus un sociālās pārmaiņas Latvijā 20. gadsimtā. Šobrīd NMV dzīvesstāstu krājumā glabājas ap 3000 dzīvesstāstu, katrs vidēji 90–120 minūšu garš. Ir arī tikai 20 minūšu gari stāstījumi, bet garākie – 12 un pat vairāk stundu ilgi. Līdz 1996. gadam tika ierakstīts aptuveni 300 dzīvesstāstu. Nozīmīgs pavērsiens ir ekspedīcijas “Dzīvesstāsts – Latvijā” ar apmācītu brīvprātīgo talcinieku piedalīšanos. Kopš 1996. gada šīs ekspedīcijas notiek katru vasaru. Talcinieku piedalīšanās ļauj ierakstīt tādu materiāla apjomu – katru gadu nedaudz vairāk kā 100 stāstu –, kas citādi nebūtu iespējams. Ierakstītie dzīvesstāsti glabā gan unikālas liecības par nesenās vēstures notikumiem, gan vēsta par sabiedrību, kultūru un pašu stāstīšanu – “mana autobiogrāfija ir ne tik daudz par mani pašu, manas pieredzes krīzēm un dīvainībām, kā par manu pasauli, manu esamību kā sociālam un kultūras subjektam” (Freeman 2000, 194).

Par pētījumā izmantotajiem dzīvesstāstiem

Stāsta, valodas un kultūras tradīciju saikni aplūkošu, balstoties uz ierakstiem, kas tapuši Vadakstē un tās apkārtnē pirmās ekspedīcijas “Dzīvesstāsts – Latvijā: 96” laikā, kā arī Zviedrijā, Stokholmā. Abas ekspedīcijas notika 1996. gadā.

Ekspedīcija “Dzīvesstāsts – Latvijā: 96” notika Ērgļos, Kuldīgā, Turlavā, kā arī Zemgalē, kur deviņu intervētāju grupa nedēļas laikā Vadakstē, Priedulā, Rubā, Jaunaucē un Aucē ierakstīja 41 dzīvesstāstu, katru vidēji 1,5–2 stundas garu. Rakstā analizēju Zemgalē ierakstītos dzīvesstāstus. Pati esmu piedalījusies 11 intervijās.

Otras ekspedīcijas apjoms bija mazāks – 1996. gada rudenī kopā ar kolēģi Māru Zirnīti ierakstījām 24 vecākās paaudzes latviešu atmiņu stāstus Stokholmā. Stāstītāju vidū ir gan sabiedrībā pazīstami kultūras darbinieki, gan cilvēki, kuru vārdus Latvijā nezinām.

Man likās svarīgi salīdzināt abu ekspedīciju laikā ierakstītos stāstus, lai labāk parādītu atšķirīgo un savdabīgo. Jo kāda fenomena savdabība izgaismojas

tikai attiecībā pret atšķirīgo. Abu ekspedīciju laikā ierakstītie dzīvesstāsti uzrāda nozīmīgas atšķirības stāsta uzbūvē, izgaismojot individuālo stāstītāju iesaisti plašākā kultūras telpā.

Stāsta dzīve valodā: komunikatīvās stratēģijas

Mutvārdu dzīvesstāstu veido intervētāja un stāstītāja komunikācija, pats stāsts un notikumi, par kuriem tiek stāstīts. Lai saprastu biogrāfiskā intervijā ierakstīto dzīvesstāstu, svarīga atslēga rodama pašā intervijas procesā, sarunā jeb komunikācijā starp intervētāju un stāstītāju. Dzīvesstāsts nav vienīgi teksts, caurspīdīga naratīva versija par pagātņi vai stāstītāja identitātes atspulgs. Intervija pirmām kārtām ir sociāls notikums, process, īpaša saruna starp konkrētiem cilvēkiem konkrētā laikā, vietā un sabiedrībā. Tādēļ, pirms pievērsos naratīvajām un lingvistiskajām stratēģijām dzīvesstāstos, īsi iezīmēšu arī komunikatīvās stratēģijas, pateicoties kurām un caur kurām dzīvesstāsts izpaužas valodā.

Katrā sabiedrībā pastāv dažādi komunikatīvu notikumu tipi – katrā situācijā ir savi noteikumi, kā jāuzvedas, par ko jārunā, cik daudz un kāda informācija jāsniedz. Nosaukšu dažus mūsu sabiedrībā pastāvošus komunikatīvu notikumu tipus: draudzīga saruna, izklaidējošs TV raidījums, ziņas, lekcija. Cilvēki komunikatīvās situācijas ikdienas dzīvē izjūt intuitīvi, balstoties uz pieredzi. Lai arī intervija šķiet mūsdienu sabiedrībā diezgan pazīstams komunikatīvs notikums (plašas publikas uzmanības lokā ir intervijas plašsaziņas līdzekļos), tomēr cilvēki, nokļuvuši intervijas situācijā, nemaz tik vienkārši nespēj orientēties, kā būtu jārikojas un kas no viņiem tiek sagaidīts.

Stāstītāji sadarbojas ar intervētājiem saskaņā ar saviem iepriekšējiem pieņēmumiem par interviju, dzīvi un stāstiem, intuitīvi sekojot konkrētajā sabiedrībā pastāvošajām komunikatīvajām normām, stratēģijām un praksēm.

Analizējot intervijā dominējošos komunikatīvos noteikumus, var uzskatīt, ka abās ekspedīcijās ierakstīto materiālu nosacīti var iedalīt trīs daļās. Vienu daļu veido dzīvesstāsta intervijas, kurās dominē dialogiskais princips un liela nozīme situācijas izpratnē ir stāstītāja priekšstatiem par dzīvesstāstu kā stāstu vai liecību. Otrā daļā dominē intervijas noteikumi, kuros lielāka loma ir stāstītāja priekšstatiem par interviju. Trešo, skaitliski mazāko daļu, veido gadījumi, kuros dominējošais komunikatīvais tips ir draudzīga saruna. Cilvēkus intervijas situācija ir mulsinājusi, tomēr kaut kādu iemeslu dēļ viņi no intervēšanas nav atteikušies.

Pirmajai daļai – dzīvesstāstiem kā stāstiem un liecībām – pieder dažas ekspedīcijā “Dzīvesstāsts – Latvijā: 96” ierakstītās biogrāfiskās intervijas un vairākums Stokholmā ierakstīto dzīvesstāstu. Ierakstītais materiāls ir secīgi stāstījumi labā valodā, detalizētām epizodēm, kas vairāk vai mazāk aptver visus dzīves

posmus. Dažkārt stāstus veido tikai atsevišķas, tomēr brīnišķīgi izstāstītas dzīves epizodes. Intervētie cilvēki labprāt pieņēma ierosinājumu stāstīt par savu dzīvi, viņi brīvi izvēlējās tēmas, par kurām vēlējās runāt. Jūtams, ka daudzi stāsti, īpaši trimdas latviešu stāsti un represēto stāsti Latvijā, tiek stāstīti kā liecinājums, kā liecība par pagātnes notikumiem. Kā to parādišu turpinājumā, stāstiem trimdas sabiedrībā bija īpaša nozīme, un tas radīja labvēlīgus apstākļus, lai Stokholmā intervētajiem cilvēkiem būtu viegli un pašsaprotami pieņemt dzīvesstāsta intervijas noteikumus.

Abas pārējās ierakstīto dzīvesstāstu daļas krasi atšķiras no iepriekš aplūkotās gan pēc formas, gan pēc izpratnes par konkrēto komunikatīvo notikumu. Otro dzīvesstāstu daļu veido intervijas, kurās intervētie cilvēki vēlējās tikt izvaicāti un labprāt atbildēja uz jautājumiem, taču īsiem teikumiem. Viņi notiekošo izprata kā interviju (sociālais zinātnieks teiktu – daļēji strukturētu interviju), proti, intervijas gadījumā intervētāja loma ir uzdot skaidrus un interesantus jautājumus, bet intervējamā cilvēka loma ir atbildēt precīzi un detalizēti. Pie šīs kopas pieder ekspedīcijā “Dzīvesstāsts – Latvijā: 96” ierakstītā materiāla lielākā daļa un atsevišķas Stokholmā ierakstītās intervijas. Var nošķirt dzīvesstāsta intervijas, kurās cilvēki (apzināti vai intuitīvi) pieņēma intervijas noteikumus, un tās, kurās intervētajiem cilvēkiem drīzāk trūka prasmes izveidot stāstu par savu dzīvi. Intervētie cilvēki uzskatīja par savu pienākumu (vai iespēju?) dalīties zināšanās par vēstures notikumiem, kuru aculiecinieki viņi bijuši.

Trešo daļu veido pāris ekspedīcijā “Dzīvesstāsts – Latvijā: 96” ierakstītu interviju, kurās cilvēki labprāt piekrita tikt intervēti, izturējās ļoti labvēlīgi, bet izvairījās pieņemt intervijas noteikumus – stāstīt par savu dzīvi. Intervētie cilvēki atbildēja izvairīgi vai neatbildēja vispār, tā vietā reproducēja sabiedrībā populārus viedokļus politiskos vai vēstures jautājumos, pārstāstīja vietējās baumas u.tml. Arī šo sarunu saturs var būt nopietnas analīzes objekts, jo satur informāciju par cilvēku stereotipiem, priekšstatiem un sabiedrībā dominējošiem viedokļiem, parāda vēstures individuālo uztveri un interpretāciju (piemēram, NMV-368 satur stāstu par Hitlera un viņa sievas attiecībām). Šajās intervijās dominējošā komunikatīvā stratēģija ir tuva draudzīgai sarunai, respektīvi, svarīga ir pati saruna.

Stāstītāju izpratne par dzīvesstāsta interviju un motivācija tajā iesaistīties iespaidoja dzīvesstāsta intervijas formu un saturu. Tomēr ar to vien nevar izskaidrot, kādēļ dažos gadījumos stāsts izveidojās, bet citos – ne. Liela nozīme ir cilvēka prasmei stāstīt.

Kā dzīvesstāsts dzīvo valodā

Valoda ieņem tik ievērojamu vietu mūsu pieredzē, ka mēs to lielākoties uzlūkojam kā pašsaprotamu. Tomēr, jo vairāk tā tiek pētīta, jo lielāka sarežģītība atklājas, un, šķiet, ka ikviena atziņa novirza no izpratnes par to, kā cilvēki runā un saprot cits citu. Antropologs Rodžers Kising atzīmē, ka “valodas ir tik neticami sarežģītas, ka zinātniska izpratne par tām joprojām ir daļēja un apjausmas līmenī” (Keesing 1981). Latviešu valodas literārā rakstu forma ir samērā labi pētīta, savukārt sarunvalodai līdz šim nav tikusi pievērsta pienācīga uzmanība. Pat latviešu dzīvesstāstu pētniecībā akcentētas galvenokārt literārās stratēģijas. Vēljos pievērst uzmanību tieši sapratnes procesam valodā un komunikatīvajām stratēģijām, kas ir nozīmīgas latviešu sarunvalodas lietotāju kopienā.

Attiecības starp dzīvi, pieredzi un stāstu ir sarežģītas. Dzīvesstāstā ir atšķirības starp dzīvi (realitāti), pieredzi (kā realitāte parādās apziņā) un stāstu (piederzes izpausme valodā) (Bruner 1986, 4). Vēl un vēlreiz klausoties dzīvesstāstu ierakstus un pārdomājot iemeslus, kādēļ cilvēku, kuriem izdodas izveidot aizraujošu stāstu par savu dzīvi, ir tik maz, atklājas arvien lielāka sarežģītība attiecībās starp valodu, pieredzi un stāstu. Ikdienas diskursā šķiet pašsaprotami, ka vienīgi vārda mākslinieki – rakstnieki un dzejnieki – sava talanta un valodas izjūtas dēļ ir privilēģēti dzīves pārvērst stāstos. Biogrāfiskās metodes piekritēji reizēm pieņem, ka gandrīz visiem cilvēkiem būtu jāvar pārvērst savu dzīvi stāstā – jo gandrīz visiem taču ir kāda dzīves pieredze un pagātne, par ko stāstīt, un ir runas spējas, kas to ļauj veikt. Tomēr biogrāfisko interviju laikā izrādās, ka vienkāršam cilvēkam izteikt pieredzi valodā lielākoties nemaz nav viegli. Pēdējos gados naratīvu pētnieku vidū problemātiskās attiecības starp pieredzes veidošanos un pieredzes izpausmēm ir kļuvušas par nopietnu pētījumu lauku. Arvien vairāk pētnieku uzskata, ka saskaņots stāsts ir drīzāk panākums, nevis kaut kas cilvēciskajā pieredzē dots. Piederze nesākas ar to, ka tai ir naratīva vai valodiska forma. Iespējams, ka sākotnēji pieredzei pat ir visai maz kopīga ar valodu un daudz vairāk kopīga ar jutekliskiem un vizuāliem iespaidiem (Skultāne 2002). Un cilvēkiem nākas papūlēties, lai piešķirtu pieredzei naratīvu veidolu.

Pēdējos gados parādās arvien vairāk pētījumu par to, kā autobiogrāfiskā atmiņa un stāsts sakņojas kultūrā (Brockmeier 2000, 52). Tiek atzīts: pat ja stāstīšana ir universāla prasme, tomēr veidi, kā stāstīt un saprast stāstus, dziļi iesakņojas kultūrā. Jebkurā komunikācijā ir nepieciešams ievērot ne tikai valodas likumus, bet arī vadīties pēc ievērojami sarežģītākām “žanra gaidām” – lietot izteiksmes formas, ko sagaida dotajā kontekstā un komunikācijas veidā (Chamberlain, Thompson 1998, 1).

Analizējot stāsta dzīvi valodā, pievēršīšu uzmanību, pirmkārt, naratīvām stratēģijām dzīvesstāstos un, otrkārt, valodas izteiksmes līdzekļiem. Šie abi valodas aspekti kopā veido izteiksmes formas, kuras lietojuši biogrāfisko interviju dalībnieki un kas situē viņu individuālo pieredzi kopīgā kultūras un valodas telpā Latvijā (vai attiecībā pret Latviju) un norāda uz atšķirībām salīdzinājumā ar citām kultūras un valodas tradīcijām.

Stāsta dzīve valodā: naratīvās stratēģijas

Biogrāfiskās intervijas sākotnējā forma ir mutvārdu. Mēģinot saprast, kā atsevišķie izteikumi veido un virza stāstījumu, priekšplānā izvirzījās jautājums par runātās valodas savdabību. Mēģinot saprast, kā valodā tiek “būvēts” dzīvesstāsts, respektīvi, kas savieno saskaņotā jēgas struktūrā atšķirīgus naratīvus, kuri tiek izstāstīti vienā biogrāfiskā intervijā; kādēļ daži stāsti ir veiksmīgi izstāstīti un izklausās interesanti, bet citi – ne, secināju, ka izšķiroša loma ir stāstītāja komunikatīvajai kompetencei jeb lingvistisko resursu pārvaldīšanai. Dzīvē pieredzētie spilgtie notikumi paši par sevi nav iemesls, lai rastos labs dzīvesstāsts. Nozīme ir valodas izjūtai un izteiksmes līdzekļu lietojumam, kas ļauj veidot stāstījuma vienības, un stāsta kompozīcijas izjūtai, kas no dzīves ļauj radīt stāstu.

Stāstītāji, mēģinot atrast vārdisku izteiksmi savai dzīves pieredzei, apzināti vai – lielākoties – neapzināti meklē drošu atbalstu jau nostabilizētās izteiksmes formās rakstītos avotos (piemēram, literatūrā, vēsturē) vai arī mutvārdu kultūrā (piemēram, folklorā, lietojot parunas, anekdotes, kādus noteiktus izteicienus, valodas formulas). Stāstījumu var veidot pēc tādu žanru parauga kā komēdija, traģēdija vai varoņstāsts, piedzīvojumu stāsts, ceļojumu stāsts vai pasaka.

Kā atzīmējis izcilais krievu valodas un literatūras pētnieks Mihails Bahtins, ikvienas atmiņas par pagātņi ir nedaudz estetizētas. Tajā pašā laikā atmiņām nepiemīt tā mākslinieciskā vienotība, kas raksturīga mākslas darbiem. Biogrāfiskajās intervijās ierakstītie stāsti ir situatīvi, spontāni un nerediģēti tādā nozīmē, ka rūpīgai un ilgstoši apdomātai pašcenzūrai nav laika, nav laika arī ilgstošām pārdomām par stāstījuma organizēšanas principiem, izteiksmes veidu un stila izvēli.

Dzīvesstāstu naratīvā uzbūve ir ārkārtīgi kompleksa. Biogrāfiskajās intervijās parasti pārklājas dažādi autorības jeb paštēla konstrukcijas paņēmieni, dažādi laika un telpas kategorizācijas paņēmieni, dažādi notikumu atlasē principu un izteiksmes stili. Latviešu vēstījumos, meklējot tipiskas stāstus organizējošas (naratīvās) stratēģijas, galveno uzmanību pievēršīšu stāstījumu organizējošiem pamatprincipiem – laika kategorizācijai saistībā ar skatpunkta jeb autorības konstrukciju.

Pētīt, kā cilvēki lieto naratīvās stratēģijas savos autobiogrāfiskajos stāstījumos, nozīmē pētīt, kā mēs esam iesaistīti kultūrā un vienlaicīgi – kā izsakām savu unikālo individualitāti. Nereti redzam Latviju ne tikai Eiropas ģeogrāfiskajā, bet arī kultūras telpā. Kā iekļaujamies Eiropas tradīcijās, vērtējot modeļus, kurus izmantojam, stāstot par savu dzīvi? Dominējošo modeļu un izmantoto stratēģiju salīdzinājumā latviešu dzīvesstāsti nedaudz, tomēr būtiski atšķiras no tipiskiem dzīvesstāstus organizējošiem modeļiem Rietumu industriālajās valstīs. Tas top redzams, salīdzinot naratīvos modeļus latviešu dzīvesstāstos Latvijā un Zviedrijā.

Izmantošu antropologa Jena Brukmeijera piedāvāto koncepciju par Rietumu postmodernajā sabiedrībā dominējošiem naratīvajiem modeļiem autobiogrāfiskajos stāstījumos. Rietumu kultūrā tiek lietoti pamatā seši naratīvie modeļi laika gaitas un virzības attēlošanai dzīvesstāstā. Četri no tiem – lineārais, cirkulārais, cikliskais un spirālais modelis – ir līdzīgi, jo dzīve tajos tiek skatīta kā kustība, process, attīstība. Tos varētu saukt par attīstības naratīviem. Turpretī statiskais un fragmentārais modelis ir radikāli atšķirīgi. Tajos attīstības trajektoriju nevar saskatīt, tie neapstiprina vai pat noliedz skatījumu, ka dzīve ir process ar noteiktu virzību un noteiktu mērķi. Latviešu stāstījumus aplūkošu saistībā ar abām galvenajām tendencēm dzīves virzības attēlošanai – attīstības naratīviem un fragmentāriem naratīviem.

Secīgi attīstības naratīvi

Ierasts uzskatīt, ka lineārais modelis ir pašsaprotamākais – pirmais, kas ienāk prātā saistībā ar autobiogrāfisku vēstījumu. Piemērs ir īsas autobiogrāfijas, kurās galvenais varonis tiek attēlots kā veiksmīgs un mērķtiecīgs mākslinieks, uzņēmējs vai zinātnieks. Stingri ņemot, veidot konsekventi lineāru autobiogrāfisku naratīvu vispār nav iespējams – dažādas atkāpes un pārlēcieni atmiņas procesā ir neizbēgami, dažādi dzīves aspekti temporāli norit vienlaikus vai arī ir pārāk atšķirīgi, lai tos integrētu lineārā modelī.

Ekspedīcijā “Dzīvesstāsts – Latvijā: 96” ierakstītajās biogrāfiskajās intervijās vairākos gadījumos atbilstoši lineārajam modelim ir organizētas atsevišķas lielākas stāstījuma vienības, bet ne stāsts kopumā. Vienlaikus daudziem stāstītājiem lineārais modelis šķita pats dabiskākais, un intervētie cilvēki dažkārt izteica nožēlu, ka nav izdevies saskaņots un secīgs stāsts par dzīves notikumiem. Viņi samēro savu stāstījumu ar priekšstatiem par dzīvi kā hronoloģiski secīgu ritējumu. Atsevišķi stāstītāji lūdza intervijas atšifrēšanas laikā sakārtot stāstu hronoloģiski. Tomēr šī piezīme var tikt uzlūkota arī kā retorisks paņēmieni, ar kuru stāstītājs respektē latviešu literāro tradīciju un vienlaikus atzīst grūtības ietvert savas dzīves notikumus secīgā stāstījumā. Intervijas laikā cilvēkiem ir svarīgs pats sarunas process,

viņi vairāk domā par to, kas bijis personiski svarīgs, atceroties dažādus “stāstus” savā biogrāfijā, un mazāk domā par hronoloģisko notikumu gaitu vai saskaņota priekšnesuma radišanu. Liela daļa stāstītāju Latvijā nemaz nepūlas pasniegt savu dzīvesstāstu kā hronoloģiski saskaņotu veselumu. Kopumā, lai arī stāstītāji Latvijā daudzos gadījumos atzīst hronoloģiski lineāras secības nepieciešamību un daudzi par savu dzīvi stāsta diezgan secīgi, viņi necenšas dzīvi attēlot kā virzību un attīstību ar kādu noteiktu mērķi.

Savukārt Rietumos dzīvojošo latviešu dzīvesstāsti ir vairāk vai mazāk hronoloģiski secīgi organizēti attīstības naratīvi no ļoti izteiktām “es” pozīcijām. Dzīvesstāstu uzbūve trāpīgi parāda stāstu saistību ar plašāku trimdas un mītnes zemes kultūras kontekstu, indivīda un personiskās pieredzes izpratni modernā industriālā sabiedrībā.

Es gribētu norādīt gan uz “es” pozīciju dzīvesstāstos, gan arī uz notikumu izklāsta secīgumu, kas labi atsedz stāstu saistību ar plašāku kultūras kontekstu un atšķirības no stāstiem Latvijā. Lai vēl vairāk uzsvērtu atšķirības, kādas atrodamas dažādu zemju latviešu dzīvesstāstos, atsaukšos arī uz antropologa R. Ķīļa pētījumu par Babraukas ciema (Sibīrijā) iedzīvotājiem un viņu stāstiem (Ķīlis 2002).

“Es” pozīcija jeb skatpunkts, kas veido stāstījuma galveno līniju, ir svarīgs stāstījumu organizējošs princips. Laika gaitas un virzības attēlošana stāstā vienmēr notiek no kāda konkrēta skatpunkta. Zviedrijā ierakstītajos dzīvesstāstos “es” pozīcija lielā mērā atšķiras no tā “es”, kāds parādās Latvijas latviešu dzīvesstāstos, kā arī no Sibīrijas latviešiem raksturīgā stāstītāja “es”. Kā konstatējis R. Ķīlis, Sibīrijas ciemu latviešu stāstījumos grūti atrast to, ko sauc par dzīvesstāstu, proti, dzīves līniju, kas vijas cauri vairākiem stāstiem un ietver sevī secīgu dzīves pieredzes izklāstu. Vēl vairāk, stāsti nav pašreferenciāli, “es” pils tajos nav īsti identificējams – ciematnieki vairījās stāstos atainot sevi notikumu vai procesu centrā (Ķīlis 2002). Lielākajā daļā Latvijas latviešu dzīvesstāstos “es” pozīcija ir labi jūtama, tomēr bieži tiek stāstīts no notikumu aculiecinieka pozīcijām, drīzāk uzsverot pakļautību kādiem ārpus indivīda stāvošiem spēkiem, retāk parādot sevi kā aktīvu savas dzīves veidotāju. Turpretim Zviedrijas latviešu dzīvesstāstos “es” pils ir ļoti izteikts – stāsta autors ir arī savas dzīves autors. Nepieciešamība un iespēja dzīvē izrādīt pašiniciatīvu ļauj trimdas latviešiem par savu dzīvi stāstīt ne tikai no aculiecinieka, bet arī no aktīva notikumu veidotāja pozīcijām.

Zviedrijā ierakstītie latviešu dzīvesstāsti atšķiras no Sibīrijas ciemu latviešu stāstiem un no NMV krājumā esošo Latvijas latviešu dzīvesstāstiem arī ar to, ka tie ir lielā mērā secīgs dzīves notikumu izklāsts, kurā uzsvērtā attīstības līnija (protams, tā ir dzīva saruna, kurā neiztikt bez atkāpēm, pārlēcieniem un mirkļa vadītas tēmu atlasēs).

Tam, ka trimdas latvieši savu dzīves pieredzi tik labi prot izteikt stāstā un strukturēt hronoloģiskā secībā, var atrast dažādus iemeslus. Pēc stāsta valodas raituma var just, ka vairāki stāsti, kas kopā veido dzīvesstāstu, ir tikuši stāstīti jau iepriekš. Sabiedrisku pasākumu un publisku diskusiju laikā gan latviešu sabiedrības lokā, gan kā grupai, vērotošies pie plašākas zviedru sabiedrības, bija nepieciešams prast formulēt un argumentēti pamatot savu trimdinieka pozīciju. Tādējādi stāstītprasme kļuva par neatņemamu trimdas dzīves daļu. Pirmkārt, stāsts trimdas sabiedrībā bija kā grupas identitāti konstituējošs elements. Stāsti bija būtiska ikviena latviešu pasākuma daļa, vai tā būtu dzimšanas diena vai dziesmu svētki. Tie veidoja kopības izjūtu un kopīgas atmiņas tikpat lielā mērā, kā kalpoja par līdzekli, lai nodotu nākamām paaudzēm savu kultūru un vērtību sistēmu. Respektīvi, tieši stāsts bija nozīmīgs trimdas identitātes veidotājs. Stāsti par to, kāda bija dzīve Latvijā, par *krievu gadu*, par to, kā notika izbraukšana – tās ir tikai dažas tēmas, kam bija liela loma ritualizētajā trimdas sabiedriskajā dzīvē. Otrkārt, cilvēki savā ikdienā bieži saskārās ar nepieciešamību paust savu trimdinieka pozīciju. Treškārt, arī publiskā telpā – caur organizācijām, laikrakstiem, piketiem – pasaulē pastāvīgi tika skaidrota Baltijas tautu situācija un mēģināts panākt Baltijas valstu okupācijas atzīšanu. Ceturtkārt, personiskajiem sasniegumiem izglītības iegūšanā un karjeras sekmīgā attīstībā ir liela nozīme pašapziņas un pašidentitātes izveidē gan individuālā līmenī, gan kā grupai. Liela daļa stāstītāju īpaši uzsvēra grūtības, kas bija jāpārvar, lai Zviedrijā sasniegtu to stāvokli (kā sociālo, tā materiālo), kāds viņiem ir šobrīd.

Stāsti bija nozīmīga trimdas dzīves daļa. Gan individuālais, gan grupas stāsts tiek pārstāstīts ik situācijā no jauna, tā nepārtraukti pilnveidojot stāstītprasmi, ko varētu aplūkot kā īpašu trimdas latviešu kopienai raksturīgu iezīmi. Dzīvesstāsta intervija, kas sniegta cilvēkiem no Latvijas, bija tikai viens stāstīšanas gadījums (lai arī varbūt ļoti īpašs un stāstītājiem nozīmīgs) starp daudziem citiem, tādēļ Stokholmā intervētajiem bija vieglāk iejusties intervijas situācijā nekā cilvēkiem Latvijā.

Par plašākas Rietumu kultūras klātbūtni visnozīmīgāk liecina izteiktā attīstības līnija trimdas latviešu stāstos – līnija, ko tikai ar ļoti reti izņēmumiem var atrast stāstījumos Latvijā.

Fragmentārie naratīvi

Fragmentārais modelis Rietumu sabiedrībā un kultūrā tiek skatīts saistībā ar postmodernisma situāciju. Jaunās paaudzes izglītotie cilvēki izvairās attēlot savu dzīvi saskaņā ar tradicionālajiem žanriem, kas paredz attīstības modeli. Tā vietā autobiogrāfiskie naratīvi – mutiskie tikpat lielā mērā kā rakstītie – kļūst decentriski,

atvērti, fragmentāri. Tradicionālā autobiogrāfiskā “es”, pirmās personas balss vietā varam saskatīt divas, trīs vai pat vairākas balsis dialogiskā vai multivokālā diskursā, kas rada mozaikveida identitātes kompozīciju. Tiek apšaubīta pati ideja par dzīvi kā virzību, vēl jo vairāk – mērķtiecīgi orientētu virzību, uzskatot, ka tādā veidā dzīves atvērtībai un plūsmai tiek uzspiesti novecojuši ierobežojumi (Brockmeier 2002).

Fragmentārais modelis dominē arī dzīvesstāstos Latvijā, taču citā paaudzē un pilnīgi atšķirīgu iemeslu dēļ, nekā tas ir Rietumos.

V. Skultāne saskaņas trūkumu stāstījumos Latvijā skaidrojusi ar to, ka Latvijā ilgstoši (padomju režīma laikā) pastāvēja pretruna starp ideoloģiski atzītām un personiski svarīgām vērtībām, pretruna starp vēlamo un iespējamo dzīves gaitu, pretruna starp oficiālajiem naratīviem un personisko pieredzi. Pētniece ir atzīmējusi grūtības šādos apstākļos izveidot saskaņotu stāstu. Gribētu piedāvāt citu skatījumu uz stāstu fragmentāro raksturu, ko nevar identificēt ar saskaņas trūkumu.

Lai arī stāstītāji izmanto dažādus žanrus (piemēram, vēstījums, anekdote, traģēdija) savas dzīves pieredzes pārvēršanā stāstos, stāstījuma struktūra, kādā izkārtojas atsevišķie naratīvi, daudzos gadījumos ir līdzīga. Dzīve biogrāfiskajās intervijās Latvijā visbiežāk tiek parādīta kā plūsma, kas ne vienmēr vedusi tur, kur vēlējies pats stāstītājs. Dzīvesstāstu visbiežāk veido atmiņu fragmenti, kuru saistība lielākoties ir tēlaina, asociatīva vai komunikatīvās situācijas noteikta. Intervētie cilvēki lielākoties nepūlas izveidot saskaņotu un secīgu stāstu par savu dzīvi. Pamatā stāstus biogrāfiskajās intervijās veido tas, ko stāstītāji uzskata par svarīgu (represiju stāsti, kara stāsti) vai arī par interesantu (dzīves anekdotes, interesanti atgadījumi). Biogrāfisko interviju fragmentāro struktūru veido ikvienam mutiskam dzīvesstāstam raksturīgās atkāpes, pārlēcieni, aprāvumi un izlaidumi, tomēr izšķiroša nozīme ir galveno naratīvu savstarpējam saistījumam un izkārtojumam, precīzāk – šķietamam loģiskas un hronoloģiskas saistības trūkumam, pārlecot no vienas tēmas uz citu, no viena stāsta uz citu.

Latvijā nozīmīga loma ir klusēšanai kā sarunas jeb diskursa formai. Klusēšanas kultūra un tēlainas izteiksmes veida nepieciešamība bija nozīmīga cilvēku savstarpējā saziņā padomju laikā.

Vecākās paaudzes cilvēki Latvijā izvairās attēlot savu dzīvi saskaņā ar atbilstības vai progresīvas virzības līniju. Ikdienu viņiem uzskatāmi parādīja, ka pastāvība un pārredzamība dzīvē ir ilūzija, ka nekas nav mūžīgs, ka nav vienas un neapstrīdamas patiesības. Visas dzīves garumā periodiski tika pieredzētas politisko režīmu maiņas, kam sekoja pārmaiņas visas sabiedrības struktūrā. Iesāktās vai izplānotās dzīves gaitas pārtrauca padomju okupācija un Otrais pasaules karš, dekonstruējot ierasto dzīves kārtību visos līmeņos un krasi konfrontējot dažādus

pasaules uzskatus un atšķirīgas “vienīgās patiesības”. Vīriešu dzīvesstāstos zīmīgs un traģisks piemērs cilvēka bezspēcībai un pakļautībai ir dienests armijā – nereti vienas ģimenes vīrieši karoja pretējās pusēs vai viens un tas pats cilvēks pabija visās iespējamās armijās (Latvijas armijā, padomju armijā, vācu armijā). Arī 90. gadu sākums nāk ar ko jaunu, noliedzot iepriekšējā periodā nostabilizētās, kaut arī pretrunīgās vērtības un sasniegumus un atkal liekot mainīt 45 gados jau ierasto dzīves kārtību.

Fragmentārs stāstījuma modelis ir saistīts ar polifonisko “es” pozīciju dzīvesstāstos un cilvēka situāciju plašākā sociālā kontekstā. Atšķirība no pašapziņas pilnās autora “es” pozīcijas trimdas dzīvesstāstos ir ļoti krasa. Stāstījumos Latvijā “es” pozīcija ir izteikta liecinieka vai novērotāja, retāk – upura un vēl retāk – varoņa jeb aktīva savas dzīves veidotāja pozīcija. Precīzāk būtu teikt, ka ļoti bieži visas šīs pozīcijas dažādās proporcijās it veiksmīgi sadzīvo vienā stāstā, radot trauslu un polifonisku “es” tēlu. 45 padomju varas gadus uzsvērtais indivīda niecības statuss, kas tika demonstrēts visos sociālās dzīves līmeņos, sākot ar sadzīves pakalpojumiem un beidzot ar augstāko ideoloģiju valstī, ir atstājis dziļas pēdas cilvēku pašidentitātē un it īpaši veidā, kā runāt par sevi – visai bieži tas vērojams pat tajos gadījumos, kad cilvēkiem ir demonstratīvi noliedzoša attieksme pret visu, kas saistīts ar padomisko.

Stāsta dzīve valodā: lingvistiskie paņēmieni

Tomēr stāsts sākas ne tikai ar prasmi lielās stāstījuma vienības izkārtot saskaņotā naratīvā, bet ar prasmi radīt šīs atsevišķās stāstījuma vienības.

Tādēļ man šķiet svarīgi pievērst uzmanību runātās valodas savdabībai un parādīt, cik liela nozīme dzīvesstāsta tapšanā ir tā mutvārdu formai un stāstītāja piederībai valodas lietotāju kopienai. Ierakstītais materiāls apliecina ievērojamu runātās valodas daudzveidību – katrs stāsts ir atšķirīgs un stila ziņā individuāls, tomēr tiem visiem piemīt kopīgas, runātai valodai raksturīgas iezīmes.

Gan valodas mutvārdu, gan rakstu formas ir sazināšanās līdzekļi. No tāda viedokļa raugoties, funkcionālu atšķirību starp šīm formām nav. Tomēr ļoti būtiskas ir atšķirības valodas izpausmēs. Galvenā atšķirība starp mutvārdu un literārajiem stiliem ir tā, ka mutvārdu saziņas formās izšķiroša loma ir priekšnesuma jeb sarunas apstākļiem un klausītāju gaidām, savukārt lasīšanas procesā teksta interpretācijai situatīvie aspekti var nebūt izšķiroši vai arī ir pat pilnīgi nesvarīgi, jo starp lasītāju un teksta autoru nepastāv tiešas komunikatīvas attiecības (Tonkin 1992, 51).

Turpinājumā vairāk pievērsīšos lingvistisko paņēmienų analīzei, lai parādītu sarunvalodas īpatnību nozīmi stāsta jēgas veidošanā, pārmaiņas dažādu paudžu

valodas lietojumā un pievērstu uzmanību latviešu sarunvalodā populāriem paņēmienu. Aplūkošu tikai trīs Latvijā ierakstītus dzīvesstāstus.

Analīzei izvēlētie stāsti ir izteikti mutvārdu priekšnesumi, kas izklausās interesanti un aizraujoši. Stāstītāji runā labā literārā sarunvalodā; atšķirības stāstījumos rodamas gan stāsta formā, gan teikumam uzbūvē – veidā, kā individuālais stāsts ieaužas kopīgajā kultūras un valodas telpā. Šo stāstu teicēji, tāpat kā visi mūsu intervētie cilvēki, nosacīti pieder vecākajai paaudzei –, ja par kritēriju uzskata darbības vecuma pārsniegšanas robežu, tomēr atšķirības valodas lietojumā starp tiem, kas dzimuši 20. gados un agrāk, un tiem, kas dzimuši pēc 1930. gada, ir skaidri manāmas.

Kā pašu vecāko stāstītāju runas īpatnība jāmin īsie teikumi, kas veido stāstījumu. Lai gan sarunvalodai vispār ir raksturīgi īsāki teikumi nekā rakstu valodā, tomēr, valodai laika gaitā mainoties, arī sarunvalodā cilvēki sāk izmantot garākas teikuma konstrukcijas. Mainās arī specifisku izteiksmes formu lietojums sarunvalodā (piemēram, folkloras elementu klātbūtni nomaina vai papildina profesionālā leksika). Valodas atšķirības jūtamas arī stāsta formā, kas raksturo pārmaiņas valodas lietojumā atšķirīgās paaudzēs. Vecākās paaudzes cilvēku dzīvesstāsti kopumā vai vismaz ievērojama apjoma naratīvi biogrāfiskajās intervijās atbilst priekšstatam par stāstu kā saskaņotu vēstījumu ar sākumu, notikumu attīstību un atrisinājumu. V. Skultāne ir uzsvērusi, ka Latvijā vecākās paaudzes mutvārdu naratīvi atrodas tiešās attiecībās ar literārajiem un vēstures tekstiem. Bez šaubām, piederība pie vecākās paaudzes automātiski nenodrošina cilvēka valodas kompetenci. Stāstīšanas prasmi iespaido ļoti daudz faktoru, kas katrā individuālā gadījumā ir atšķirīgi saistīti.

Kā spilgtu piemēru visvecāko stāstītāju valodas lietojumam aplūkošu Almas (NMV-374) stāstu. Stāstītāja ir dzimusi 1909. gadā Tukuma apkārtnē. Viņas stāstījumam īpaši raksturīgi ir īsie teikumi, atkārtojumi, specifiski sarunvalodas vārdi (piemēram, kunkst – *kukst*, ir – *ira*), valodas formulas (piemēram, *jā; nu labi* – uzsver kādas epizodes, notikuma pabeigtību), aktīvi tiek lietota pastiprinājuma partikula *nu*, stāstījumā bieži tiek izmantota tiešā runa, ārkārtīgi emocionāli piesātinātas intonācijas. Šajā ierakstā intervētāja bieži pārtrauc iesākto stāstu, uzdodot papildjautājumus, bet stāstītāja vienmēr saglabā iesākto stāsta līniju – atbildējusi uz jautājumiem, viņa atkal atgriežas stāsta pārtrauktajā vietā. Alma izteiksmīgi stāsta arī par izsūtījuma pieredzi. Valodas ritma ziņā stāsts sasauca gan ar valodas ritmu latviešu pasakās (sk. *labi* kā stāstījuma vienības marķiera lietojumu pasakās “Trīs labas lietas”, “Velns un septiņi brāļi”, gan 20. gadsimta sākuma latviešu autoru darbos). Citēšu fragmentu, kurā Alma stāsta par savām pirmajām spilgtajām atmiņām no 1919. gada. Tas ir neliels stāstiņš stāstā, kurā uzskatāmi savijas sarunvalodas īpatnības ar literāra teksta uzbūves paņēmieniem.

Un tad vienā rītā – šausmas! Ienāk tēvs un saka: “Kungu aizveda prom.” Un iepriekšējās dienas jau dzirdēja, kad kaimiņu... tas arendators, ir paņemts, likta izrakt bedre, un... m... nošauts.. Un tagad tēvs ar šausmām ienāk, viņš saka: “Un mūsu kungs arī aizvests.” Nu, un tam nav miera...

– Jums bija labas attiecības ar to kungu?

– Nē, kāpēc.. Bet viņš nekā ļauna nebija darījis. Jā.. Kas tur kalējam var būt par kādām sevišķām attiecībām. Jā. Un viņš aiziet... Un, jā – tur jau bija iecelts priekšnieks no tiem atbraukušajiem komunistiem.. Un tagad papus aiziet pie viņa.., ar vārdu sakot, tur daži vīri vēl klāt un iet savam kungam pakal..

Jā. [Iesmejas] Aiziet tur un: “Nu, mēs viņam atnācām pakal. Mēs paši ar viņu tiksim galā.”.. Ar vārdu sakot, tēvu pārņēma šausmas, ka to cilvēku nošaus par itneparko. Nu, labi ir. Tagad nu kukst.. “Mēs nevaram... m... momentā dot jums viņu līdzī. Bet mēs apsolām, ka pēc trim dienām viņš būs mājā.” Nu, jā. Pēc trim dienām viņš ir pārnācis. Jā. Tā ka tie vīri, tie kalpi, jāsaka tā, viņu izglāba. No tā man tāda spilgta, spilgta atmiņa. (NMV-374)

Jāatzīmē, ka Vadakstē ierakstīti tikai divi dzīvesstāsti (NMV-374 un NMV-375), kuros stāstītāju runa lielā mērā seko literārās rakstītās valodas normām un ievērots daiļliteratūras stils, atsedzot stāstītāju ļoti ciešās attiecības ar literārajiem tekstiem. Abās biogrāfiskajās intervijās rodams arī tiešas atsauces uz tekstuālo telpu un literatūras nozīmi dzīvē. Dzīvesstāsta NMV-374 teksts liecina par stāstītājas mīlestību pret literatūru un valodu, lai gan tikai pašās stāsta beigās nelielā, bet ļoti nozīmīgā epizodē viņa atklāj daiļliteratūras nozīmi savā dzīvē (stāstot par dzejoli, kas būtiski iespaidojis viņas pasaules izjūtu pēdējā ziemā, atklājot jaunas attiecības ar ikdienas dzīves telpu un liekot reflektēt par visu nodzīvoto mūžu). Būdamā vienkārša laukstrādniece, bet ieinteresēta valodā, viņa pārvalda bagātīgus lingvistiskos resursus un spēj tos brīvi un talantīgi izmantot savas dzīves pieredzes interpretācijā.

Jaunāku stāstītāju naratīvos vairs neatrast to valodas ritmu un stāstījuma uzbūvi, kas sastopama vecākā gadagājuma cilvēku runā. Analizējot ekspedīcijā ierakstītos dzīvesstāstus, var redzēt, ka 20. gados un agrāk dzimušiem stāstītājiem izveidot stāstu par dzīvi vai vismaz atsevišķām tās epizodēm izdodas labāk nekā tiem, kas dzimuši ap 1930. gadu un vēlāk. V. Skultāne kā vienu no iemesliem, kādēļ daudziem cilvēkiem Latvijā neizdodas izveidot saskaņotu stāstu par savu dzīvi, min literārās tradīcijas un visas tekstuālās sabiedrības dekonstrukcijas procesu pēc 1945. gada, kas īpaši aktīvi notika padomju varas sākuma gados un ko var labi konstatēt tā laika mācību grāmatās. Paaudzei, kas izglītību ieguvusi jau padomju gados, vairs nebija iespēju rast atbalsta punktus literārajās stratēģijās, jo piedāvātās versijas bija pretrunā personiskajai pieredzei vai nesabalsojās ar to (Skultans 1998).

Lai arī 20. un 30. gados veidotā valodas un literatūras telpa tiek būtiski mainīta (cenzēta, ideologizēta u.tml.), tomēr tas nav pietiekams skaidrojums, kādēļ cilvēkiem ir grūti izveidot stāstu par savu dzīvi. Pirmkārt, gribētu atsaukties uz psihologu pētījumiem par veco cilvēku nepieciešamību pārdomāt dzīvi, kas ļoti būtiski palīdz izveidot saskaņotu dzīvesstāstu. Stāstītāji, kas dzimuši pēc 1930. gada, iespējams, vienkārši vēl ir pietiekami aktīvi un nejūt nepieciešamību ilgstoši pievērsties atskatam uz savu dzīvi. Var būt, ka tas ir viens no galvenajiem iemesliem, kādēļ viņiem mazāk veicas ar saskaņota dzīvesstāsta veidošanu. Otrkārt, jājautā – kādam jābūt saskaņotam stāstam? Iespējams, fragmentārais modelis, kas dominē šīs paaudzes cilvēku dzīvesstāstos, piedāvā citu – neierastāku saskaņotības modeli. Treškārt, ekspedīcijā ierakstīto dzīvesstāstu analīze parāda, ka liela nozīme ir stāstītāju iesaistei runātās valodas kopienā, un komunikatīvā kompetence tādējādi pārsniedz literāro stratēģiju vai tekstuālas pieredzes robežas. Piemēram, ekspedīcijā intervēto poļu, baltkrievu un lietuviešu stāstītāju naratīvo kompetenci nevar pamatot ar iesakņotību latviešu literārās stratēģijās, un pretēji – nekompetenci nevar saistīt vienīgi ar pēckara periodā notikušo tekstuālā lauka dekonstrukciju Latvijā.

Kā piemēru, kas atsedz ap 1930. gadu un vēlāk dzimušu stāstītāju runātās valodas īpatnības, aplūkošu Elvīras (NMV-352) stāstu. Analīze parāda, cik ļoti svarīga ir piederība runātās valodas kopienai un cik lielā mērā dzīvesstāsts ir priekšnesums.

Elvīra dzimusi 1935. gadā Rīgā, bet faktiski visu dzīvi pavadījusi Vaidakstes pagastā. Viņas stāsts ir viena no retajām ekspedīcijā ierakstītajām biogrāfiskajām intervijām, ko veido gari stāstītājas monologi, intervētāja maz uzdod papildinošus, precizējošus vai tālākvirzošus jautājumus. Klausoties Elvīrā, rodas iespaids, ka dzīvesstāsts ir ļoti izteiksmīgs un interesants. Tomēr, atšifrēts un “tulkots” tekstā, dzīvesstāsts kļūst gandrīz nesaprotams – stāstījums nav hronoloģiski strukturēts, tas atsedz vienīgi atsevišķas dzīves epizodes, kuras seko cita citai it kā bez loģikas. Iedziļinoties uzmanīgāk, to saistība kļūst izprotama – epizodes ir saistītas asociatīvi un izriet cita no citas. Kāda uzplaiksnījusi atmiņa vai intervētājas jautājums var pilnībā mainīt stāstījuma gaitu.

Pievēršot uzmanību atšķirībām, kādas ir starp 20. un 30. gados dzimušo cilvēku runu, jaunākās grupas pārstāvjiem stāstījuma teikumi ir garāki, bet valoda vairs tik stingri nebalstās uz literārām normām. Tiek lietota cita leksika un cits veids, kā aprakstīt situāciju. Tēlotā pasaules aina nav lineāri plūstoša kā pasakā vai stāstā, bet fragmentāra, asociatīva, lēkājosa. Stāstītājas runā ir ļoti daudz konteksta jeb aprauto teikumu. Stāsts kopumā izklausās ļoti interesants, un lielais aprauto teikumu īpatsvars sarunas laikā nav traucējošs. Uzkrītošs tas kļūst, lasot intervijas transkriptu, un padara lasīto grūti saprotamu. Stāsta jēgu lielā mērā

veido tieši līdz galam nepateiktais. Dialogiskajā priekšnesuma formā, kurā dzīvo mutvārdu stāsts, aprautie teikumi paši par sevi darbojas kā stāstītājas individuālais izteiksmes stils, veidojot nevis precīzu aprakstu, bet tēlainu priekšstatu par notikušo. Varētu apgalvot, ka šajā gadījumā stāstītājai trūkst tekstuāla parauga, uz kura balstīt savu stāstu, lai tas iegūtu secīga stāstījuma struktūru un tiktu stāstīts pilniem teikumiem. Tomēr bagātā valoda, kādā tiek būvētas sīkās stāstījuma vienības, liecina par ievērojama formalizēta materiāla klātbūtni (izteicieni, sakāmvardi, valodas formulas, anekdotes un stereotipi) un norāda, ka pakāpe, kādā kolektīvais vēstījums ir klātesošs individuālajā naratīvā, ir augsta. Iepriekš aplūkotajā dzīvesstāstā bija jūtama vēstītājas folkloras elementu klātbūtne un daiļliteratūras ietekme stāsta klasiskajā kompozīcijā. Turpretī šajā gadījumā stāstītājas attiecības ar valodas tradīcijām ir citādas. Atsevišķos stāstos ir jūtams, ka tie tikuši stāstīti jau iepriekš, un saskatāms noslīpēts sarunvalodas arsenāla lietojums. Piemēram:

– ..Vai jūs vēlaties sākt tikai par ģimeni, kur jūs dzimāt?

– *Vai! Tā taču vēsture! Kur es dzimu, es nezinu. Pasē man ierakstīts – Rīgā, dzimta rīdziniece, ja. Mani tā gada vecumā paņēma audžuvecāki, Ozolu ģimene, ja. Tad bija toreiz Madonas aprīņķis. Tā ka par saviem vecākiem es neko nezinu, tīrs atradenis. Tad, kad te var muļķības runāt iekšā, tad es vienmēr teicu.. “Kāpēc nav tēva vārda?” Tad es teicu: “Čigānam no ratu pakaļas izkritu.” Nē, nu krievu laikā tā bija interesanti, vai ne. Kur tu? Tēva vārdu visur..., ja. Nu kā! Nav! Nu cits tur samierinās ar to svītriņu, un cauri. Nav. Oficiāli dokumentos ir svītriņa. “Kā nav? Nu kur tu gadījies?” Nu kur es gadījies? Vai es zinu, kur es gadījies. Nu, vot, tā tās lietiņas ir. (NMV-352)*

Stāstītāja bieži lieto vārdu *anekdote*, to attiecinot gan uz anekdotēm kā pazīstamu folkloras žanru, gan arī uz dažādām dzīves epizodēm – ne tikai komiskām, bet arī tādām, kurās individuālās vērtības pretnostatītas oficiāli domājamos. Arī sava stāstījuma vienības Elvīra nereti būvē pēc anekdotes uzbūves principiem, veidojot īsus stāstus, kas spilgti parāda kādu dzīves aspektu, ietver pamācību klausītājam un reizē liek pasmaidīt. Šīs mazās epizodes stāstītāja sauc par anekdotēm, stāstiem un pat romāniem. T. Ašplants ir pētījis anekdotes un jokus kā naratīva paņēmienus britu strādnieku dzīvesstāstos, kuru forma visbiežāk ir aizgūta no mūzikliem, un tas ļauj stāstītājiem izstāstīt un klausītājiem atpazīt šo epizodi kā komisku, bet kopumā sniedz paraugu, pēc kura veidot personisko stāstu (Ashplant 1998). Līdzīgi tam, kā britu strādnieki ir piemērojuši mūzikla formu savu dzīvesstāstu izstāstīšanai, Elvīra ir piemērojusi anekdoti kā formu, ar kuras palīdzību komunicēt savu dzīves pieredzi. Piemēram:

Tad toreiz nestrādāja tā, kā tagad, kad strādā.. Nu jau, teiksim, 70. gadu beigās – 80. gadu kolhozs, vai ne... Es teicu, ja mums, teiksim, piecdesmitajos, jau sākumā, kad sākās kolhozs, būtu šodienas tehnika un tā laika cilvēki, mēs nezinātu

ko darīt. Mēs būtu visu apdarījuši, apstrādājuši un meklētu pa ceļmalām, kā saka, zālītes lasīt.. Starp citu, ja tas neiet nekur, tad ir tāds anekdotisks teiciens, no Rīgas kādreiz atvests. Kāpēc mēs neieredzam krievus, ja? .. Tas armēņu radio slavenais.. Tad atbilde ir tāda – tāpēc, ka viņi mums nolauņķa darba prieku. Tā taču ir anekdote. Šodienas bezdarbnieki visi.. Vienkārši cilvēks neļēdz, nesaprot, kas viņam būtu jādara un ka viņam vispār kaut kas būtu jādara. Ja viņš, no rīta aizgājis tur uz darbnīcām, un tu viņam nepasaki – dari to un ej tur, viņš pats nav spējīgs izdomāt. Arī jaunie. Nu tā viņš ir. Nu tad es toreiz strādāju tā kārtīgi. (NMV-352)

Stāstītāja lieto plašu valodas formulu un izteicienu klāstu, kas sasaucas gan ar folkloras tekstiem vai to mūsdienīgu interpretāciju, gan ar populāriem sarunvalodas elementiem, kas padara stāstīto dzīvāku un izteiksmīgāku. Stāstus par kādu dzīves epizodi Elvīra nereti iesāk, izmantojot valodas formulas *tad atkal bija tā, nu un toreiz bija tā situācija tāda* (sal. ar tipisko pasakas iesākumu “Reiz sensenos laikos..”) vai arī piesakot stāstījuma epizodi gluži tāpat, kā piesaka izcelšanās teikas: *Kā jaunsaimniekus taisīja, Kā kolhozus taisīja* utt. Stāstītāja izmanto mūsdienu sarunvalodā populārus elementus, piemēram: *Es paskatos, mīlā stundīn, tie ir biešu lauki!* Stāstītāja būvē ārkārtīgi ekspresīvas un tēlainas ainas, izmantojot pretnostatījumus: *Velns! Kā sirmus matus nedabūj, zin? Var būt, ka dabūju, man viņus nevar redzēt, ka viņi ir. Tas bija klusais ārprāts. – Kaut gan es tā dzīvoju ar cerību – gan jau būs labi. Vai nu būs labāk, vai nebūs, to piedzīvosim, vai ne?* Lieto, kā pati saka, personīgos teicienus: *Nokalpoju kolhozā visu mūžu par notes pulķi. – Nu tā pati muiža vien jau ir* [par kolhozu]. *Es teicu, man gan labi, man nav jāpārkārtojas, jo es vēl neesmu iekārtojusies* [par Gorbačova pārkārtošanos]. Stāstā nereti sastopamas atsaucēs, kas stāstītājas individuālo dzīvi novieto kopīgā vēstures perspektīvā vai Latvijā populārā dzīves skaidrojuma modelī: *Nu, tāda man tā vēsture. – Nu, vot, tā tad tā dzīve ir pagājusi.*

Elvīras lietotā bagātā sarunvaloda liecina par runātājas ievērojamu lingvistisko kompetenci, kas balstīta galvenokārt repertuārā, kāds pastāv latviešu sarunvalodas lietotāju kopienā – mūsdienu folklorā un sarunvalodā populārās stratēģijās.

Kā trešo gribēju aplūkot poļu izcelsmes stāstītāja Antona (NMV-353) dzīvesstāstu. Antons ir dzimis 1919. gadā Polijā un Latvijā dzīvo kopš 18 gadu vecuma. Arī viņa stāsts, līdzīgi kā abi iepriekšējie, izceļas citu ekspedīcijā ierakstīto stāstu vidū, atstājot veiksmīgi un interesanti izstāstīta dzīvesstāsta iespaidu.

Līdzīgi kā iepriekšējā piemērā, stāstītājs nebūvē savu dzīvesstāstu kā vēstījumu, bet izspēlē to kā dialogu ar intervētāju. Ik pa brīdīm stāstītājs tieši vērsas pie klausītājas (citētajos fragmentos pasvītrots), lietojot vārdus *nu, saprotiet, redz, zin*. Iespējams, ka šie vārdi veido daļu no stāstītāja ikdienas leksikas, jo Latvijā tiek plaši lietoti sarunvalodā. Valodnieks J. Rozenbergs šos vārdus nosaucis par vienkāršrunas parazītiem (Rozenbergs 1995, 98). Tomēr intervijas situācijā, izrunāti

ar uzsvaru, tie nav uzlūkojami kā literārās sarunvalodas piesārņojums, bet gan kā īpašs izteiksmes veids, kas, pirmkārt, nodrošina dialogisko saiti starp stāstītāju un klausītāju. Otrkārt, šo vārdu ritmiskis atkārtojums viscaur sarunā veido valodas ritmu, radot stāsta valodas stilistiskas vienotības efektu. Jāatzīmē, ka stāstītājs daudzus vārdus izrunā visai savdabīgi (lieto nepareizas galotnes, nepareizi lieto garumzīmes), kas piešķir citādi labā literārā sarunvalodā stāstītājam īpašu skanējumu un individuālu izteiksmīgumu. Citētajos fragmentos pasvītāju uzrunas intervētājam, tā uzsverot to ritmisku lietojumu stāstā, kā arī gribētu pievērst uzmanību uzrunu daudzveidībai.

Mēs dzimām tagad, pašlaik Baltkrievijā, toreiz bija Polija. Dzimuši Polijā. Tās ir... [..] Nu un toreiz jau mēs iebraucām, tas ir, es iebraucu 38. gadā. Un, zinat, ka man te patīk, zin, ka man te patīk. Un es, kad braucu, tad toreiz Polijā bija Pil-sudska laika, diezgan nabadzība, es jums pateikšu.. 10 hektāru mums zeme ar bija. Nevar teikt, ka galīgi nekā nebija. 10 ha zeme bija, sādžā dzīvojām. Bet mēs bijam ģimene – mātei deviņi bērni, pieci brāļi un četri māsi. Nu jūs varat iedomāties? Un tētis man nomira 47 gadu vecs, un visi palika mazi kā... Visvecākais brālis bija poļu dienestā, bija toreiz viņam 21 gads. A pārējie visi zem viņa. Un ko māte varēja darīt, nabadziņa, ar šitādiem bērniem? Tā mēs braucām šur tur. Citi jau uz Igauniju brauc. Un mēs atbraucām uz Latviju. Un mēs ar teic: "Ja labi klāsies, nekad mājās," es saku "nebraukšu." Un tā arī iznāk, un paliku Latvijā. (NMV-353)

Iedziļinoties biogrāfiskajā intervijā, atklājas, ka stāstu kopumā veido atsevišķas spilgtas epizodes, kas turklāt neizkārtojas hronoloģiskā notikumu secībā. Piesaista stāstītāja refleksīvā attieksme, izteiktie vērtējumi, kas reti sastopami latviešu stāstījumos (lai gan kopumā vīriešu stāstos vērtējoša attieksme jūtama lielākā mērā un izteikta tiešāk nekā sievietes stāstos).

Tieši valoda, kādā stāstītājs tēlo atsevišķas savas dzīves epizodes, ir tā, kas piesaista klausītāja uzmanību. Jau minēju valodas īpatnējo ritmu, ko veido stāstītāja latviešu valodas izruna un pastāvīgā vēršanās pie klausītājas. Otrs būtisks stāstītāja valodas bagātības aspekts ir prasmīgi lietotie sinonīmi un atkārtojumi, aprakstot kādu situāciju (tā pati situācija aprakstīta, izmantojot citus vārdus). Piemēram, kādā fragmentā, runājot par sevi, reizē tiek aprakstīta poļu situācija Latvijā Otrā pasaules kara laikā. Kā sinonīmi, izsakot savu domu, tiek lietoti vārdi *es, polis, vienkāršs cilvēciņš, darba rūķis*.

Trešais nozīmīgais aspekts ir runātās valodas intonatīvā bagātība un izteiksmīgums. Biogrāfiskā intervija tomēr ir mutvārdu priekšnesums, un iegūst tas, kas savu dzīvi māc pasniegt ekspresīvā un izteiksmīgā stāstā. Gan šajā biogrāfiskajā intervijā, gan abās iepriekš citētajās stāstītāji runā intonatīvi ļoti izteiksmīgi, labi pārvalda sarunvalodai raksturīgos izteiksmes līdzekļus un stratēģijas (lai arī atšķirīgas) stāsta veidošanā.

Noslēgums

Pētot stāsta, pieredzes un valodas attiecības dzīvesstāstos, sastapos ar aizraujošu pasauli, kas arvien vairāk liek skatīties uz valodu kā trauslu instrumentu, kura lietošana prasa ievērojamas prasmes. Un arvien labāk saprotu, ko tieši ir domājis Ludvigs Vitgenšteins, kad viņš savā darbā “Filosofiskie pētījumi” rakstīja: “Un cik dīvaini, ka ar to valodu, kas ir mūsu rīcībā, mēs vispār spējam kaut ko izdarīt!” (Vitgenšteins 1997, 55)

Literatūra

- Ashplant, T. G. Anecdote as narrative resource in working-class life stories. In: Chamberlain, M. and Thompson, P. (eds.). *Narrative and Genre*. London: Routledge, 1998, pp. 99–113.
- Bauman, R. *Story, Performance and Event. Contextual Studies of Oral Narrative*. Cambridge University Press, 1986.
- Briggs, Ch. L. *Learning How to Ask: a Sociolinguistic Appraisal of the Role of the Interview in Social Science Research*. Cambridge University Press, 1986.
- Brockmeier, J. Autobiographical time. *Narrative Inquiry*. Vol. 10, No. 1, 2000, pp. 51–73.
- Bruner, E. M. Experience and its expressions. In: Turner, W. V. and Bruner E. M. (eds.). *The Anthropology of Experience*. University of Illinois Press, 1986, pp. 3–32.
- Chamberlain, M. and P. Thompson. Introduction. In: *Narrative and Genre*. London: Routledge, 1998, pp. 1–19.
- Freeman, M. Charting the narrative unconscious: cultural memory and the challenge of autobiography. *Narrative Inquiry*. Vol. 12, Nr. 1, 2002, pp. 189–207.
- Keesing, M. Rodger. *Cultural Anthropology*. USA, 1981.
- Ķīlis, R. Nodomu valoda: atbildība un vainošana Babraukas ciema iemītnieku stāstos. Grām. *Cilvēks. Dzīve. Stāstījums*. Sast. A. Lūse. Rīga, 2002, 81.–94. lpp.
- Miller, L. R. *Researching Life Stories and Family Histories*. SAGE Publications, 2000.
- Myerhoff, B. *Number Our Days*. A Touchstone Book, 1978.
- Riessman, K. C. *Narrative Analysis*. SAGE Publications, 1993.
- Rozenbergs, J. *Latviešu valodas stilistika*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1995.
- Skultāne, V. Naratīvs un slimība. Grām.: *Cilvēks. Dzīve. Stāstījums*. Sast. A. Lūse. Rīga, 2002, 11.–13. lpp.
- Skultans, V. *The Testimony of Lives: Narrative and Memory in Post-soviet Latvia*. London: Routledge, 1998.
- Thompson, P. *The Voice of the Past: Oral History*. Oxford University Press, 1978.
- Tonkin, E. *Narrating Our Pasts*. Cambridge University Press, 1992.
- Spradley, P. J. *The Ethnographic Interview*. USA: Harcourt Brace Jovanovich College Publishers, 1979.
- Vitgenšteins, L. *Filosofiskie pētījumi*. Rīga: AGB, 1997.

Narrative Strategies in Latvian Life Stories in Latvia and in Exile

*And how strange, that with the language that we have at our disposal
we can do anything at all!*
L. Wittgenstein (1997:55)

The National Oral History (NOH) Project was founded at the Institute of Philosophy and Sociology of the University of Latvia in 1992. The NOH collection currently holds around 2000 life stories. Life stories preserve not only unique evidence about the events of the recent past, but also tell about society, culture, and the act of telling itself.

The paper focuses on the analysis of life stories (recorded during two NOH project fieldworks), focusing on how autobiographical memory and life stories take root in language and culture. The aim is to show how the meaning of a story develops in a complicated and specific way through colloquial speech. The different narratives and linguistic strategies used by storytellers in Latvia and Latvians living abroad are explored. Firstly, the author describes her research sources, the NOH collection, and the methods by which the group of NOH researchers develop the collection. Then she examines how a life story is 'constructed' through language – how experience is translated into language, how this process is mediated by cultural tradition, and why some stories are well told and sound interesting while others do not.

Language occupies such a prominent place in our experience that we mostly view it as self-evident. However, the more language is studied, the more complexities are revealed, and it seems that each finding leads to a new understanding about how people talk and understand one another. The anthropologist Roger Keesing notes that languages are so incredibly complex that scientific understanding of them is still only at a partial and notional level. The literary form of the Latvian language has been studied extensively, while until now colloquial speech has not been afforded the same attention. Even in the study of Latvian life stories there has been much emphasis on the study of literary strategies. The author draws particular attention to the process of understanding in language and the strategies of communication that are significant in the community of Latvian speakers.

Mutvārdu vēstures pētīšanas nozīmīgums Latvijā

Vieda Skultāne

Mutvārdu vēsture ir īpaši nozīmīga bijušās Padomju Savienības valstīs un arī Latvijā, kur tikai pēc padomju režīma sabrukuma un neatkarības atjaunošanas cilvēki varēja sākt brīvi runāt par savu dzīves pieredzi. Līdz ar šīm pārmaiņām zinātniekiem kļuva iespējams veikt mutvārdu vēstures pētījumus.

Rakstā aplūkošu trīs iemeslus, kādēļ mutvārdu vēstures pētījumiem Latvijā būtu piešķirama tik liela nozīme. Pirmkārt, svarīgs ir cilvēciskais arguments, kas mudina vākt liecības un uzklaušīt aculieciniekus. Kā rakstījis filozofs Ričards Rortijs (*Richard Rorty*), “mūsu pienākums ir uzklaušīt stāstījumus ne tikai tādēļ, ka pieredze ir autentiska, bet vienkārši tādēļ, ka stāstītājs ir cilvēks”.

Polis Konertonons (*Paul Connerton*) uzsvēris, ka uzklaušīšanas nozīmīgums ir vēl jo svarīgāks totalitāras sabiedrības kontekstā. “Totalitāros režimos biedējoši ir ne tikai pārkāpumi pret cilvēka cieņu, bet arī bailes, ka varētu nepalikāt neviens, kas kādreiz spētu sniegt patiesu liecību par pagātnes notikumiem.” (Connerton 1989, 15)

Otrkārt, mēs zinām, ka oficiālā vēsture piedāvāja nepilnīgu, varbūt pat sagrozītu pagātnes attēlojumu. Pilnā vēsturē ir jāatrod vieta arī cilvēku liecībām.

Treškārt, dzīvesstāstu stāstīšanas intensitāte Latvijā sniedz vienreizēju iespēju stāstīšanas žanru un literāro stratēģiju izpētei un interpretācijai.

Sākšu ar pētījumu, ko veicu Latvijā, novērojot un ierakstot psihiatrisko slimnieku konsultācijas ar psihologiem. Daudz kas atklājas cilvēku stāstos par savām slimībām. Tie uzrāda veselu virkni nejausību un negludumu pretēji tam, ko gaida psihologi (Mishler 1999, 12). Savukārt dzīves stabilitātes un paredzamības zudums rada naratīvo izaicinājumu, liekot cilvēkam meklēt jaunas iespējas “biogrāfiskā pārrāvuma” attēlošanai. Vairāki autori ir mēģinājuši mācīt mūs *domāt kopā* ar stāstiem, nevis *domāt par* stāstiem (Frank 1995; Morris 2002). Pēc manas izpratnes, *domāšana kopā* ar stāstiem pieļauj lielāku empātiju attieksmē pret stāstītāju, un tas savukārt izvirza prasības mūsu morālajai iztēlei. *Domāšana kopā* ar stāstiem ir empīriskis un pārveidojošs process. Sastopoties ar citu sāpēm un ciešanām, stāsts uzliek klausītājam morālu pienākumu nenovērsties, bet pieņemt tās un kļūt līdzdalīgam (Morris 2002, 197).

Lielu daļu literatūras par *domāšanu kopā* ar stāstiem ir iespaidojušas filozofa Levina idejas – viņš ētikas būtību saista ar racionalitāti un universāliem rīcības

principiem, bet ar pieredzi, kas ļauj atpazīt citādību un uz to reaģēt. Kā atzīmējis Simons Kričlejs: “Ētika dzīvo jūtīgumā, ar kādu tiek iedzīvināta attieksme pret citu.” (Critchley 2002, 21) Ētikā ir kaut kas nereducējams un noslēpumains, kas tiek rezumēts atziņā par seju, kas vienlaikus ir gan pieredzes dotums, gan arī kaut kas dīvaini netverams: “Mēs nekad neredzam cita “seju”, bet gan tikai tās aprises.” (Putnam 2002, 45) Klausoties stāstījumu, mēs tuvojamies stāstītāja sejas ieraudzīšanai. Un tomēr: “Ētika nav skatītāju sports. Drīzāk tā ir mana pieredze par uzstādījumu, kuru es nevaru nedz pilnībā atvairīt, nedz arī no tā izvairīties.” (Critchley 2002, 22) Tā arī stāstījumi virza mūsu uzmanību, vienlaikus neļaujot tos aptvert pilnībā.

Balstoties uz saviem pētījumiem, kas veikti Latvijas medicīnas iestādēs, vēlos parādīt, cik grūti ir iegūt stāstu un cik trausls ir stāstījums. Varas struktūru ielaušanās sabiedriskajā telpā ierobežo autentiskumu. Latvijā konsultācijas pie psihiatra nereti tiek iztraucētas un sadrumstalotas. Traucējumus rada telefona zvani, citu pacientu iejaukšanās konsultācijas norisē (lūdzot padomu, paskaidrojumu vai vienkārši vēloties pavaicāt, cik ilgi viņiem vēl jāgaida), kā arī medmāsu jautājumi par devu kādai zāļu receptei. Konsultācijas tiek fragmentētas arī nozīmes, jēgas līmenī. Vieni psihiatri pacienta stāstījumu var pieņemt, bet citi – noraidīt. Vienā konsultācijas brīdī stāstījums var tikt pieļauts, bet citā – noraidīts. Dažādos konsultācijas posmos dominē dažādas balsis. Mēģinot saprast, kas notiek psihiatra konsultācijās, ideja par “balsi” virza mūs pretim reālai pacienta klātbūtnei konsultāciju kabinetā. Tomēr sarunu pieraksti atklāj, ka šeit ir dzirdamas ne tikai psihiatra un viņa pacientu balsis, bet arī citas balsis: ģimenes locekļu, kaimiņu, neprognozējama darba devēju, farmācijas kompāniju vai arī, kā tas bija vienā gadījumā, kapitālisma balss. Lai dotu vietu šīm balsīm, konsultācijas virzās no polifonijas caur dialogu uz monologu, kaut arī katrai balsij netiek piešķirta vienlīdz liela nozīme. Dažiem psihietriem dialoga uzturēšana veicas labāk nekā citiem, kuri ātri pāriet uz monolģisku savas autoritātes apliecināšanu.

Vispirms definēšu dažus jēdzienus. Balss¹ jēdziens ir patapināts no literatūras teorijas. Tas atgādina par fiziskās balss un runātāja tiešās klātbūtnes nozīmīgumu. Balss jēdziens tiek saistīts ar priekšstatu par literāra darba viengabalainību. Tas lietots kā pretsvars postmodernisma un poststrukturālisma uzbrukumiem daiļdarba sākotnei, ko ilustrē Fuko piedāvātais autora un dzīvās, reālās personas nošķirums. Uzklaušītajos dzīves stāstījumos “balsis” ir klātbūtnīgas, jo īpaši tajos, kas stāstīti psihiatra kabinetā. Tomēr stāstījumos nav atrodama tā viengabalainības noskaņa, kas tiek saistīta ar “balsi” literārā darbā. Kā tūlīt redzēsīm, stāstījuma regulēšana un pārtraukšana lielākoties tiek panākta, “psihiatrijai” cenšoties apliecināt savu varu.

¹ Jāpatur prātā, ka angļu valodā ar vārdu *voice* apzīmē arī darītāja kārtu (*active voice* un *passive voice*).

Tomēr pastāv arī cits, plašāks šī termina skaidrojums, ko var atrast krievu filozofa un literatūrzinātnieka Bahtina darbos. “Bahtins lieto jēdzienu “bals”, iekļaujot tajā ne tikai valodnieciskos jautājumus, bet arī jautājumus, kas saistīti ar sabiedrībā pastāvošo ideoloģiju un varu, ..ne tikai ar radošo personu, bet arī ar pārliecību un varas attiecību tīklojumu, kas mēģina noteiktā veidā izriekot arī klausītāju.” (Hawthorn, 1998, 177) Valoda kļūst par balsi, kad to piesātina runātāja savulaik paustās un šā brīža intences.

Polifonija burtiskā nozīmē tiek tulkota kā daudz balsība. Arī šis jēdziens tiek saistīts ar Bahtina darbiem, galvenokārt ar viņa ideju par to, ka valoda pieder visiem un to nedaudz pārveido katrs jauns runātājs. Bahtins raksta: “Katram vārdam ir tā konteksta pieskaņa, kurā veidojas tā sociāli piepildītā dzīve; visi vārdi un formas ir intenču piepildīti.” (Bakhtin 1981, 293) Kā atzīmējis Hotorns: “Valoda saskaņā ar Bahtinu ir kā labi piegulošs apģērbs, ko valkātāji nodod cits citam, bet kurš saglabā iepriekšējo valkātāju smaržas.” (Hawthorn 1998, 47)

Jēdziena “dialogs” specifiskā nozīme lielā mērā ir Bahtina radīta. Valodas pamatvienība ir nevis monologs, bet tieši dialogs. Pēc Bahtina domām, pat šķietami monoloģiski stāstījumi ir iekšēji dialogi, kas raisās, atbildot iedomātam sarunu biedram. Dialogs ietver cita apziņas atzīšanu. To labi formulējis Gadamers: “Saruna ir process, kas ved pie saprašanas. Tādēļ katrā patiesā sarunā tās dalībnieki atklāj sevi citam, pieņem cita viedokli kā pamatotu un iedomājas sevi cita vietā tādā mērā, ka saprot nevis konkrēto individu, bet viņa teikto.” (Gadamer 1989, 385) Turpinājumā aplūkosim dialoga piemērus, kā arī dialoga neizdošanos psihiatriskajā praksē.

Dialoga neizdošanās gadījumā veidojas monologs. Es šo jēdzienu lietoju Bahtina tik nozīmīgajā izpratnē, kur monologs tiek traktēts kā “apziņas vienlīdzīgu tiesību noliegums attiecībā pret patiesību” (Bakhtin 1984, 285). Čehu valodnieks Mukarovskis monologu un dialogu ir raksturojis aktivitātes un pasivitātes izteiksmē (Mukarovsky 1977, 96). Monologā aktīvs ir tikai viens dalībnieks. Šis apgalvojums noteikti attiecas arī uz dažām psihiatriskās konsultācijas daļām, kurās sarunu biedrs pilnībā kontrolē jautājumus un atbildes. Savukārt dialogā abi sarunas partneri pārmaiņus ir gan aktīvi, gan pasīvi. Katrs ļauj otram izprast savus izteikumus. Dialogs nosaka esamību – uzskata Bahtins. “Būt nozīmē sazināties.. Būt nozīmē būt priekš cita un – caur citu – priekš sevis.” (Bakhtin 1984, 287) Bez cita sniegtā apstiprinājuma nojēgums par sevi ir nedrošs – no šejienes arī pacienta neatslābstošie mēģinājumi atjaunot dialogu.

Dialogs ir nozīmīgs arī tamdēļ, lai izprastu, ko mēs kā zinātnieki, psihoterapeiti darām ar stāstījumiem. Tas ir svarīgi, lai izprastu pierakstīšanas un tulkošanas procesu. E. Mišlers ir pierādījis, ka mēģinājumi noteikt precīzas atbilstes starp runāto un rakstīto ir veltīgi (Mishler 1991). Nozīme nav notverama, lai

cik izstrādāti būtu pierakstīšanas noteikumi. Mutvārdu dokumenta pierakstīšanā allaž klātesoša ir interpretācija. Tas ir īpaši skaidri redzams, kad aplūkojam stāstījumu atšifrējumus svešvalodā. Ja mēs vēlamies precīzu, burtisku tulkojumu, mēs zaudējam vai aizēnojam sākotnējo nozīmi. Tulkotājam drīzāk vajadzētu pavaicāt sev, ko šī persona būtu teikusi, ja viņi runātu nevis angļiski, bet gan, piemēram, hindu, grieķiski vai latviski. Kā rakstījis Gadamers: “Tulkotājam jātulko tā, lai teksta nozīme būtu saprotama citā kontekstā dzīvojošai personai.” (Gadamer 1989, 384) Ir nepieciešama radoša izpratne un iejušanās cita ādā. “Nozīme, kas tiek reducēta uz pateikto, vienmēr ir sagrozīta nozīme.” (Turpat, 469)

Dialoga trūkums dialogā

Vispirms es aplūkošu dažus polifonijas gadījumus, kas novēroti psihiatra konsultācijās. Jānis konsultējas pie psihiatres, kurai ir privātprakse kādā no Rīgas centra poliklīnikām. Konsultācija ilgst aptuveni 20 minūtes – tāpat kā citviet. Pacients ievada savu stāstu ar Latvijas sabiedrībā saklausāmo ideoloģijas un varas struktūru balsi. Viņš runā galvenokārt par nedrošību darba tirgū, par negaidīto atlaišanu un par nespēju plānot nākotni.

Pacients: *Būtībā man bija problēmas ar darbu. Mēs atrodamies mainīgā situācijā. Šobrīd, piemēram... Interesanti, ka pagājušogad es atnācu dēļ problēmām darbā un rezultātā sākās depresija, nekas mani neinteresē, un tādēļ ir grūti kaut kur iesaistīties. Un tagad, pēc gada, man ir pilnīgi tāda pati situācija, izņemot to, ka firma, kurā es strādāju... Jā, viņi mani atlauda bez jebkāda iemesla. Es viņiem vaicāju: “Kāds ir pamatojums? Tam nav nekāda iemesla.” Nav nekādas aizsardzības. Patlaban sociālās drošības sistēmas ir nepietiekami attīstītas. Cilvēks ir ļoti viegli ievainojams.*

Interesanti, ka pacients lieto to pašu jēdzienu “nepietiekamība”, ko vēlāk izmanto ārste, lai aprakstītu viņa smadzenes. Tālāk seko saruna, kurā lielā mērā tiek pausta piekrišana un atbalsts pacientam, pa daļai manas iejaukšanās dēļ, jo jūtu līdzīgu pacienta bēdīgajam stāvoklim. Tiek apspriests tas, ka līgumi ir nekur nederīgi un pastāv darba ņēmēja neaizsargātība. Tomēr tad, kad uzmanība tiek pievērsta veselības jautājumam, sarunas polifoniskais un dialogiskais aspekts pazūd un psihiatre sāk apliecināt savu medicīnisko autoritāti. Ironiskā kārtā tā esmu es, kas ievirza sarunu par veselības tēmu.

V.S. *Un kāda ir jūsu veselība?*

Pacients: *Mana veselība... paldies Dievam. Nu, tas ir atkarīgs, kādā nozīmē. Man šķiet, vienā nozīmē tā ir laba, bet citā – ne visai... Tā ir laba, protams, pateicoties zālēm. Es pārtraucu. Es jau jums stāstīju, ka es pārtraucu lietot zāles. Tad pagāja apmēram nedēļa. Un tad es uzreiz jutu, ka manī sāka ieplūst tumšas domas. Es sāku*

justies slikti. Es nedomāju par to, kas varētu notikt, es domāju, ka kļūstu atkarīgs no zālēm uz mūžīgiem laikiem.

Šajā brīdī parādās pacienta nedrošība un svārstīšanās par to, kas ir slikti, kāpēc ir slikti un kā lai sakārto savu dzīvi. Ir skaidrs, ka pastāv būtiska nevienprātība pacienta un psihiatres skatījumā uz problēmu. Jānis savu skatījumu uz atkarību un atveseļošanos saista ar savu paša rīcībbspēju, kurpretim psihiatre, šķiet, savu skaidrojošo modeli saista ar konstitucionālu nepietiekamību.

Ārste: *Tā nav atkarība, Jāni. Tā nav atkarība.*

Pacients: *Jā, bet es jau tagad esmu atkarīgs.*

Ārste: *Nē, tā nav atkarība, bet gan nepietiekamība. Tā ir nepietiekamība. Līdzīgi kā ir sirds nepietiekamība vai aknu nepietiekamība, vai plaušu nepietiekamība, tā jums ir smadzeņu sinapšu nepietiekamība. Vai precīzāk – sinapšu mediatoru nepietiekamība.*

Pacients: *Bet tā ir pārejoša?*

Ārste: *Tā ir pārejoša. Nē, drīzāk tā var tikt kompensēta. Pārejoša varbūt nebūtu precīzi teikts, tā ir kompensējoša.*

Pacients: *Vai tas nozīmē, ka es nekad vairs nebūšu tāds, kāds reiz biju?*

Jāņa jautājuma tiešums ietver gan poēziju, gan uztraukumu, un tas ir krāsā pretstatā psihiatres neskaidrajām un neveiklajām atbildēm. Viņa pat nemēģina atbildēt, bet tā vietā sniedz pseidozinātnisku teoriju.

Ārste: *Kāpēc jūs tā sakāt? Ja tā ir kompensējoša, tad jūs varat to sabalansēt. Stāvoklis var tikt uzlabots un uzturēts. Bet tam vajadzīgs ilgs laiks ... hmm ... tas izveidojas ilgā laikā, tā sakot. Nu, līdzīgi kā jebkuras nepietiekamības gadījumā. Jo tā nu tas faktiski ir. Un mēs jau iepriekš runājām par to, kādēļ šie traucējumi atkārtojas. Un kā mēs zinām, organiski traucējumi paši no sevis labāki nekļūst. Tie atkārtojas un var tikai tikt kompensēti. Tādēļ es to salīdzinu ar vājumu un nepietiekamību. Tā tas ir ar sinapšu mediatoriem..*

Pacients: *Bet ja apstākļi ir ļoti labvēlīgi, tad varbūt var atlabt?*

Ārste: *Jā, bet jums ir nepieciešama kompensācija.*

Šajā epizodē psihiatre izvērza sarunas noteikumus. Viņa piesaka “organiskā atgriešanos”, attēlojot pacientu kā vēstnesi. Pacienta nemierpilnie jautājumi par atkarību no zālēm norāda, ka viņam psihiatres teorijas par nepietiekamības kompensēšanu nešķiet nozīmīgas. Protams, jautājumi netiek risināti, un atkarības problēma tiek pārdēvēta par organisku traucējumu. Atkal paliek neatbildēts pacienta emocionālais jautājums: *Vai tas nozīmē, ka es nekad vairs nebūšu tāds, kāds reiz biju?* Jautājums ir par pacienta identitāti (izjūtu par sevi pašu). Un grūti saprotamā atbilde par smadzeņu sinapsēm pacientam atbildi nedod. Tomēr pacients nepadodas un mēģina saistīt savas problēmas ar sociālo

situāciju savā darba vietā, tādējādi netieši norādot, ka atveseļošanās varētu būt iespējama.

Pacients: *Nu, piemēram, ko nozīmē labvēlīgi apstākļi? Burtiski pirms mēneša sāka veidoties labvēlīgi apstākļi, un es sasniedzu lielāku vai mazāku finansiālo stabilitāti – nu, pēc šodienas standartiem ņemot. Mēs ar sievu apsēdāmies un pārskatījām savu budžetu. Mēs zinājām, ka varam atļauties to un to, un to. Un kādu nedēļu es biju ļoti labā garastāvoklī un es jau sāku plānot, es jau sāku domāt par rītdienu. Un pirmdien es atbraucu uz darbu un uzzinu pilnīgi negaidītus jaunumus – man teica, ka man esot jāmeklē cits darbs. Un tūlīt pat es beidzu domāt par rītdienu. Par rītdienu... Man ir tikai šodiena, tā sakot.*

Ārste: *Nu, tas ir gluži pareizi.*

Pacients: *Stresa situācijā es biju, es jutos...*

Ārste: *Jā, gluži pareizi.*

Ārstes atbildes ir nevērīgas. Kad pacients mēģina izklāstīt savas sajūtas, viņa to apklusina. Tad pacients piedāvā simptomu, kuram ārste varbūt būs vairāk gatava atbildēt.

Pacients: *Es vienīgi sūdzos par šausmīgu miegainību.*

Šajā brīdī ārste pēkšņi kļūst modrāka un izrāda interesi. Tomēr, kad pacients izsaka aizdomas, ka viņa nogurums varētu būt diabēta dēļ un viņam būtu jākonsultējas pie cita speciālista, psihiatre asi iebilst: *Tas nav diabēts. Tā ir hipohondrija. Ārste maina kursu un it kā aizmirst iepriekš minēto slimības modeli.*

Ārste: *Jūs redzat... Jums vajadzētu saprast, ka jums nevajag sev uzstādīt prasības. Citādāk jūs nespēsiet iedarbināt savu iekšējo motoru. Jūs nevarat veikalā nopirkt spēku. Diemžēl, lai gan daudzi to vēlētos. Pārsteidzoši daudz cilvēku to gribētu.*

Pacienta atbilde liek domāt, ka viņam ir vairāk izpratnes par ārstes pieejas implikācijām nekā viņai pašai.

Pacients: *Nu, varbūt, ja mēs attīstīsimies kapitālisma virzienā, tad varēsim nopirkt spēku.*

Pēc tam, kad ārste ir apspriedusi iespējamo zāļu kombināciju un ietekmi, viņa uzsver atpūtas nozīmi pacienta spēku atjaunošanā. Neraugoties uz to, ka diskusijas lielākā daļa ir veltīta zāļu iegādei, lai kompensētu nervu nepietiekamību, ārstes teiktais, ka spēku nevar nopirkt, skan visai pārsteidzoši.

Pacients, kaut arī viņš nav psihiatrs, nav pārliecināts par jēdziena “hipohondrija” negatīvajām asociācijām. Kad pacients izsaka orientējošu pieņēmumu, kas pārsniedz psihiatres profesionālo kompetenci, proti, ka varbūt viņa problēma iederas citā medicīnas nozarē, endokrinoloģijā, psihiatre ātri atmet organisko modeli. Tā vietā tiek ieviests nievājošais jēdziens “hipohondrija”, kas problematizē

personību un motīvus. Galu galā konsultācija beidzas ar receptšu caurskatīšanu. Psihiatre uzsver konsultācijas noslēgumu, sakot:

Ja ir kaut kas neskaidrs, saki. Ir kaut kas neskaidrs? Ja?

Konsultācijā daudz kas bija palicis neskaidrs un radīja apjukumu pacientā, bet skaidrība tiek saistīta ar zāļu devas lielumu un lietošanas biežumu.

Konsultācijas laikā ārste prasmīgi virza sarunu projām no pacienta dzīves sociālās polifonijas uz kaut ko šaurāku un tveramāku, tādā veidā apliecinot savu medicīnisko autoritāti. Tikai tad, kad viņas autoritāte tiek izaicināta, organiskais modelis pakļūp. Tomēr nekāds īsts dialogs starp pacientu un psihiatru neizveidojas. Pacienta un psihiatres balsis virzās paralēli, nesatiekoties. Pacienta stāstījumā ir ietverta gan sociālā situācija, kas radījusi viņa ciešanas, gan eksistenciālās mo- kas, līdz kurām tās ir izaugušas. Viņš zina, piemēram, *tirgus nestrādā manā labā*. Kā situācijas sekas viņš apraksta eksistenciālo dilemmu par dzīvi *bez ritdienas*.

Es izmantoju šo fragmentu ne jau tādēļ, lai ar apsūdzošu pirkstu norādītu uz konkrēto ārsti, bet drīzāk, lai norādītu uz dažādām balsis iespējamībām naratīvā un uz grūtībām izveidot dialogu. Tas kļūst īpaši uzskatāms tad, kad tirgus ekonomikas skarbā realitāte ievieš sajukumu tik daudzu cilvēku dzīves plānos. Veids, kā polifonija un dialogs tika apspiesti par labu autoritatīvam monologam, reprezentē sabiedrības struktūru nospiedošo spēku, apklusinot naratīvu un individuālās balsis.

Liecinieku un dokumentu atšķirīgās balsis

Kopš 1997. gada Valsts drošības komitejas (VDK) arhīvi ir pieejami plašai sabiedrībai. Gan ziņkāres dzīta, gan uzklausiņajos dzīvesstāstos atveidotās runas nozīmīguma mudināta, 1999. gada vasarā es pavadīju apmēram divpadsmit nedēļas, lasot manis intervēto cilvēku lietas un lūdzot viņus komentēt to, ko mēs atradām. Es strādāju ar apmēram divdesmit informantu pratināšanas lietām. Lietas bija rakstītas ar roku, ar melnu vai zilu tinti, dažkārt pierakstus bija veikuši vairāki rakstītāji. Dažas lietas veidoja desmit un vairāk sējumu, katrs ap 200 lapu biezs. Ikvienam, kas tika arestēts, apcietināts vai deportēts, bija jābūt lietai. Laikrakstā “Diena” tika lēsts, ka drošības dienestam bija lietas par aptuveni 80 000 iedzīvotāju (Upleja un Titavs 1998).

Vardarbīgā padomju aneksija, politisko domstarpību apmēri un nesēnā valdības nenoteiktība jautājumā par netaisnībām padomju pagātnē – tas viss izceļ, kāda nozīme ir antropoloģijai, kas atzīst radošo un opozicionāro, uz nevienprātību spējīgo patības spēku. Varu apgalvot, ka politiskā opozicionārisma – gan rīcībā izpaustā un stāstījumā izteiktā – spēja un mūsu izpratne par to ir atkarīga no autonomas indivīda patības atjaunošanas.

Caur savādo hermeneitisko aktu – vecu izmeklēšanas lietu pārskatīšanu – atklājās būtiski atšķirīgi valodas lietojumi, kas tiek pretnostatīti teksta lasīšanas un apšaubīšanas procesā. Ievērojamā atšķirība starp arhīva valodu un manu informantu valodu, manuprāt, ir meklējama to nolūkā un lojalitātē. Arhīvos dokumentētā valoda ir lojāla sociālajām struktūrām un institūcijām; manu informantu valoda ir lojāla morālās un personiskās viengabalainības izjūtai. Arhīvu valodu raksturo formālisms un rūpes par atbilstību procedūrai. Informantu valodai ir svarīgas attiecības starp vārdiem un pieredzi un pieredzes dotās tiesības izdarīt morālus spriedumus. Tagadnes lasītājam sastopoties ar tekstu, kas rakstīts pirms aptuveni piecdesmit gadiem, parādās jaunas un negaidītas nozīmes. Sastapšanās ar VDK lietām izgaismo atšķirības starp institucionālo un personisko valodas lietojumu. Atkal uzliesmo morālā vardarbība.

Saskaņā ar Bahtinu VDK lietas ir monologi, jo tie ietver “noliegumu, ka apziņa varētu atrasties aci pret aci ar patiesību”. (Bakhtin 1984, 285) Savukārt Mukarovskis dialogu un monologu raksturo aktivitātes un pasivitātes aspektā (Mukarovsky 1977, 96). Monologā aktīvs ir tikai viens dalībnieks. Šis apgalvojums noteikti attiecināms uz VDK pratināšanu protokoliem, kur pratinātājs pilnībā kontrolējis gan jautājumus, gan atbildes. Savukārt dialogā pamīšus aktīvas un pasīvas ir abas sarunā iesaistītās puses. Viens ļauj otram iedziļināties teiktajā. Daudzi no maniem informantiem bija pakļauti vairāk nekā simts monologa stundām, bet arī tas neiznīcināja vēlēšanos pārveidot monologu dialogā. Varbūt nepārtrauktā ļaužu straume, kuri valsts arhīvā rūpīgi pēta materiālus par sevi, tur atrodas tādēļ, ka galu galā “būt – tas nozīmē komunicēt”. (Bakhtin 1984, 287) Ja nav atziņas no otra, patības izjūta nav stabila – tādēļ arī neatslābstošā nepieciešamība uzsākt dialogu.

Pratināšanu protokoli rāda apsūdzēto atbildes kā precīzas jautājumu atbalss. Lietas ir pedantiski uzrakstītas un loģiski sakārtotas. Jautājumu forma un tajos lietotie vārdi ietekmē arī sniegtās atbildes. Šo lietu saskaņotība jeb koherence ir pārspīlēta, un, ja ir nepieciešami pierādījumi pret patiesības koherences teoriju, tad šeit tos noteikti var atrast. Šāda veida oficiālo, pārspīlēto un pašreferento valodu, kam nav nekāda sakara ar pieredzi, demonstrē Havela lugu “Memorands” (1980).

Lai gan nopratināšanas pieraksti aizņem vairākas lapas, tie neietver dialogu, tie ir monoloģiski. Tieši tāpēc, ka tajos nav ne kriptiņas dialogu, tie ir tik nomācoši, un galu galā es jutos pilnīgi satriekta. Šīs lietas ir par citēšanas politiku: cik daudz sākotnējās nozīmes ir saglabāts, kad tā tiek izkaisīta starp vārdiem, ko teikuši citi. Citā kontekstā Mišlers apraksta veidu, kādā ārsti nodrošina kontroli un diskursa kontinuitāti, pārvietojot pacienta runu citā semantiskā pasaulē: “Simptomi tiek transformēti, pārvietojot tos atšķirīgā jēgas telpā.” (Mishler 1984, 123) Tāpat kā VDK pratinātāji atlasa izteikumus un sakārto tos atbilstoši savai nozīmes struktūrai, tā arī intervētie cilvēki šajās lietās atlasa ironisku nozīmi, pārkārtojot

un spēlējoties ar VDK virsnieku vārdiem. Tādējādi viņi seko revolucionārai tradīcijai, jo, runājot Ārentes vārdiem: “Varas lielākais ienaidnieks ir necieņa, un drošākais veids, kā varai parakties apakšā, ir smiekli.” (Arendt 1970, 45)

Valodas stingrība, mēģinājums “pienaglot” valodu faktiski ir ieguvis pretēju efektu – iznīcinājis nozīmi. gadamera rakstītais par valodu un hermeneitisko saprašanu piedāvā brīnišķīgu pārskatu par to, kā šāda situācija veidojas. “Ikviens, kas ir pieredzējis pratināšanu – pat, ja viņš bijis tikai liecinieks – zina, ko nozīmē formulēt izteikumu un cik maz šajā izteikumā ir paša cilvēka piešķirtās nozīmes. Izteikuma nozīmes horizonts, kas atsedz teiktā jēgu, tiek apslēpts caur metodisku precizitāti; pāri paliek tikai izteikumu tūrā nozīme. Tā tiek pierakstīta. Bet nozīme, kas tiek reducēta vienīgi uz pateikto, vienmēr ir sagrozīta nozīme.” (Gadamer 1989, 469)

VDK lietas ir rakstītas, izmantojot ierobežotu leksiku, kas lielā mērā atkārtojas no lietas lietā. Nepavisam nav saprotams, kam tās ir rakstītas. Skaidrs, ka ne jau apsūdzētajiem, kam pieeja šīm lietām bija liegta, un arī ne jau man vai citiem pētniekiem. Lasot lietas, manis intervētie cilvēki nepārtraukti apstrīdēja šos protokolus un sniedza savu versiju par notikušo.

Stāstījumi ikdienas balsīs un literārās stratēģijas

Treškārt, aplūkojot naratīvu, gribu pievērsties ikdienas runas poētikai un grūtībām nospraust robežas starp literāro un ikdienas valodu. Freids demokrati-zēja priekšstatus par iztēli, atzīstot, ka zemapziņa ir ikvienā no mums, savukārt naratīvu uzklauššana demokratizāciju novieto praktiskas rīcības laukā.

Manis intervētās divas sievietes ir māte un meita. Milda (saruna ierakstīta 1993. gada vasarā) ir dzimusi 1914. gadā Drustu pagastā Vidzemē. Kad 20. gadu sākumā Latvijā tika īstenota zemes reforma un Baltijas vāciešiem piederošā muižu zeme izdalīta bezzemniekiem, viņas tēvs ieguva zemi. Visa ģimene, tostarp deviņus gadus vecā Milda, viņas māsa un četri brāļi, paši saviem spēkiem uzcēla “Dukuļu” viensētu. Pēc laulībām Milda pārcēlās uz vīra mājām “Smiltniekiem”. Kad sākās karš, Milda bija precēta sieva. Pēc vācu okupācijas viņas vīrs tika iesaukts vācu armijas latviešu leģionā. Viņš dezertēja. Neskatoties uz to, pēc otrreizējās padomju okupācijas 1944. gada rudenī vīru arestēja un nosūtīja uz ogļraktuvēm Tūlā. Mājas atradās Drustu pagasta nomalē, meža vidū. Mildas četri brāļi bija iesaistījušies pretestības kustībā un slēpās biežajos mežos. Nav zināms, vai viņi patiešām bija nākuši uz “Dukuļiem” pēc maizes un drēbēm, bet Mildu arestēja un tiesāja par palīdzības sniegšanu mežabrāļiem. Tādējādi kara sekas Mildai bija tādas, ka nu viņa bija tikpat kā atraite ar trim maziem bērniem – divus, četrus un sešus gadus veciem – un bez vīrieša atbalsta. Mildu aizveda uz armijas daļu Cēsīs sakarā ar viņas vīra apcietinājumu, bet galu galā izrādījās, ka viņa pati kļuva

par apcietināto. Pēc Kriminālkodeksa 58. panta 12. punkta Mildai par brāļiem sniegto atbalstu un neziņošanu piesprieda četrus gadus labošanas darbu nometnē Komsomoļskā pie Amūras. Pēc soda izciešanas viņa atgriezās Drustos un atklāja, ka viņas vīrs, kurš arī bija atgriezies, dzīvo kopā ar citu sievieti, kas tagad ir ieņēmusi viņas vietu ģimenes mājā. Galu galā vīrs atgriezās pie Mildas un izlūdās piedošanu. Tas radīja naidu otrā sievietē, kas atreibjoties nodedzināja māju. Šie notikumi iezīmē Mildas dzīves horizontālo asi.

Meitas Mudras dzīvesstāstā ir mazāka mēroga notikumi. Pirmās bērnības atmiņas ir gaišas, mājās pārtikas netrūka. Viss mainījās pēc mātes pazušanas. Sešu gadu vecumā viņa iepazīna, kas ir izsalkums. Pēc atgriešanās no ogļraktuvēm Mudras tēvs ieveda mājā citu sievieti. Bērniem nepatika jaunā pamāte, kurai – kā jau tas bieži gadās – nebija ne mīlestības, ne intereses par pabērniem. Divdesmit viena gada vecumā Mudra apprecējās ar vīrieti, kuru raksturo kā labu, kad nebija dzēris. Lielāko daļu savas laulības dzīves pavadījusi kopā ar vīramāti. Pēc vīra nāves atgriezās dzimtajās mājās Drustos, lai būtu tuvāk mammai un dzīvotu laukos, kurus viņa pazina un mīlēja. Tomēr Mudras un viņas vīra attiecības labāk raksturo elidācija – tas, ka Mudras stāstos nav atsauču uz vīru. Arī mātes laulība vairāk saistās ar prombūtni nekā ar klātbūtni.

Pirmās personas stāstījumiem par dzīvi piemīt kodolīgums, kas atgādina mītus un rosina veikt to nozīmes strukturālu analīzi. Mudras gadījumā loma, ko viņa “spēlē” savā dzīvē, ir mātes lomas turpinājums. Strukturālisti apgalvotu, ka šajā gadījumā mēs sastopamies ar aktieru jeb *aktantu* grupām. “Aktants ir aktieru grupa, kam ir kopīgas raksturīgas kvalitātes. Šie kopīgie raksturojumi ir saistīti ar stāsta kā veseluma teleoloģiju. Aktants tādējādi ir aktieru grupa, kuras dalībniekiem ir identiskas attiecības ar to *telos* aspektu, kas veido stāsta pamatprincipu. Šo attiecību mēs saucam par funkciju.” (Bal 1997, 197) Stāstu sakarā nozīmīgs ir arī strukturālistu nojēgums par varu. Visi stāsti ietver spēkus, kas palīdz vai kavē aktantiem sasniegt izvīrītus mērķus. “Spēks daudzos gadījumos nav persona, bet gan abstrakcija: sabiedrība, liktenis, laiks, cilvēku pašpietiekamība, gudrība.” (Turpat) Spēki, kas darbojas Mildas stāstā, atkal parādās Mudras stāstījumā. Cilvēku nodevība kavē attīstību, bet Dieva klātbūtne to veicina.

Kā māte, tā meita atminas pārpilnības laiku. Milda pat stāsta par pārpilnību cietuma nometnē, kur viņa strādāja siltumnīcā pie dārzeniņiem.

Tur bija tāda tā sauktā parņiku brigāde, kura audzināja visus gurķus un tomātus. Tur bija paradīze. Mēs varējām izpildīt divus vai trīs plānus, un tik un tā palika kaut kas, ko apēt. Tur auga pat melones. Tas bija tuvu Japānas robežai. Bet mums nebija ļauts neko nest sev līdzī – sargi to pārbaudīja.

Arī Mudra atceras pārpilnības laiku, agro bērnību, kad šķūņi un labības klētis bija bāztin piebāztas, kad dārzos ienācās augļi un bites deva medu.

Nu, mājā bija viss. Māja bija pilna. Bet, kad tēvs atgriezās, nekā nebija. Bija tukša māja.

Abos stāstos pārpilnība iet roku rokā ar badu. Kad mēs kopā lasījām VDK protokolus, iedzīves un produktu uzskaitījumu, tas rosināja Mudru līdzās labības kalniem atcerēties bērnībā pārdzīvotās bailes, ka skolas biedrenes varētu pamānīt viņas fekālijās neapstrādātos graudus un nojaust par trūcīgo uzturu. Stāsts iegūst polarizētu struktūru.

Polaritātes *mežs – vīrieši* un *mājas – sievietes* parādās abu sieviešu stāstos. Kad Milda tika arestēta un pratināta, viņa aizstāvības runā, lai pierādītu savu nevainīgumu, atkal un atkal piesauca pretnostatījumus *māja – sievietes* un *mežs – vīrieši*.

Jūs redzat, ne katrs, kurš devās mežā, bija godīgs. Nekas nav pilnīgs. Ka tikai glābtu savu ādu. Viņu nostādīja man priekšā. “Vai jūs atpazīstat viņu?” Es teicu, ka es viņu nezīnu. Kā es viņu varēju zināt. Biju viņu tikai vienu reizi redzējusi. Viņš tikai vienu reizi bija atnācis. Tur nebija daudz ko pazīt. Es teicu: “Nē.” Bet vai viss, ko viņš teica, atbilda man? Viņš teica, ka mājā mežos redzējis sievieti ar diviem bērniem, bet man bija trīs. Viņi nolika man priekšā mājas plānu. Es atbildēju, ka neko nesaprotu no tādiem māju plāniem. Esmu skolā tikai trīs ziemas gājusi. Man ir māja mežā, bet man ir trīs bērni un es nepazīstu šo vīrieti.

Trīs bērni, ieskaitot Mudru, palika *mājā mežos*. Tēvs pirmais atgriezās no ograktuvēm Tulā. Mudras atmiņas no šī laika ir saistītas ar meža bīstamību. Viņas atmiņas papildina mātes iesākto meža tēmu.

Mežā bija pļava, kur lielie vāca sienu. Es biju maza meitene, kas vēl negāja skolā, vai varbūt pirmajā klasē gāju, un es atnācu – un es nezīnu, vai tie bija bandīti vai kas, tādās zaļās uniformās, un nobaidīja mani uz visu mūžu. Un es sāku spiegt, un tas milzīgais resnais tips izlēca man tieši priekšā. Viņš aizspieda man muti un apgriezta galvu otrādi. Un man likās, ka mans tēvs nāk no brakšķošiem brikšņiem. Šķiet, ka viņš aptvēra, kas notiek mežā. Tādēļ, ka es kļiedzu un pēkšņi apklusu. Un viņš atdrāzās uz mežu un teica, lai liek bērnu mierā, un tā mani palaida. Un tas vīrs teica, ka viņš šaus, ja atskanēs kaut viens pīkstiens. Tas bija brīdinājums. Un es nezīnu, ko viņi runāja ar tēvu, jo man bija jāatstāj mežs.

Vakarā pamāte nesa ēdienu uz mežu viņiem. Un daudz vēlāk, kad mēs jau bijām lieli, tēvs teica: “Es nekad viņai [pamātei] nepiedošu, ka viņa teica viņiem, ka, ja viņi nav droši, ka mēs neizrunājamies (tādēļ ka mans brālis bija vecāks un arī viņš tur bija), ja viņi baidās, ka mēs izrunāsimies, tad lai šauj mūs nost.” Un pamāte, cik es varu saprast, nesa ēdienu uz mežu vairākas reizes. Jo viss, kas mājā bija, tika aiznests, medus vai maize. Visu no mājas aiznesa, tā ka nekas nepalika.

Abām – kā mātei, tā meitai – mežs saistās ar briesmām un nāves bailēm. Mildas brāļi tika mežā nošauti. Mudrai šķiet, ka viņu izglāba no nāves vienīgi tēva savlaicīgā ierašanās.

Pamāte spēlē nodevēģu lomu kā mātes, tā meitas dzīvē. Pēc atgriešanās no Sibīrijas Mildai tika noliegta tikšanās ar bērniem, jo viņu uzskatīja par noziedznieci, kurai no tāluma jānolūkojas, cik nevērīgi izturas pret viņas bērniem.

Es nekur nevarēju rast mieru. Skolotāja apstāstīja, ka bērni nāk uz skolu, neizpildījuši mājas darbus, stundās ir izklaidīgi un pusaizmigusi. Es aizgāju un mēģināju pārliecināt savu vīru. Bet viņa draudzene strādāja krogā un bija pieradinājusi viņu pie tā, ka viņam deguna priekšā bija pudele kā rītā, tā vakarā.

Tas, ka blakus nav vīriešu, noved pie neatbilstošām gaidām, kas raksturīgas gan mātei, gan meitai.

Un manai mammai bija meža darbi. Viņa atgriezās no cietuma, un viņai bija jādara visi ārprātīgie meža darbi. Tas bija tas trakākais. Un atkal mūs, mazus bērnus, pameta vienus visu nedēļu. Mums bija jāiet skolā. Tas bija ārprāts. Pilnīgs ārprāts. Un tā visu nedēļu. Sieviete ar zirgu aizsūtīja strādāt smagos meža darbus. Es varu tikai iedomāties, kas tā bija par spīdzināšanu. Tām, kurām bija vīri, tad aizsūtīja tos. Bet te nebija vīra. Viņai bija jāiet pašai. Citām bija vīri. Un māte gāja viena pati kopā ar vīriem. Visi bija nosūtīti meža darbos uz attālo Trapeni. Es pat nezināju, kur tāda Trapene ir. Viņai bija jābrauc uz Trapeni un jādara tie meža darbi. Tas bija nežēlīgs darbs, ar milzīgiem bluķiem, bet manai mammai bija spēks. Mana mamma vienmēr ticēja Dievam. Viņa teica: "Viņš ir pie manis. Viņš man palīdz." Viņai bija liels spēks, bet viņa tikai sūdzējās par savu galvu – viņa dabūja briesmīgas galvassāpes. Viņa tik teica: "Tikai darbs un darbs." Un tas pats ir ar mani, man arī vajag darbu, tikai darbu. Man vajag tikai skriet un kustēties, un, neskatoties uz to, ka es varētu atpūsties mierā tagad, esmu visu laiku tikai gājusi un tagad nevaru iztīkt bez darba, bez kustības.

Abām – gan mātei, gan meitai – darbs ir sniedzies pāri viņu spēkiem. Milda atceras darbu cietuma nometnes brigādē kopā ar apmēram trīsdesmit sievietēm un latviešu brigadieriem priekšgalā.

Ja mums izdevās izpildīt plānu, dzīve nebija pārāk slikta. Bet tad mums bija jārok bedres telefona stabiem divu, pusotra metra dziļumā sasalušā zemē. Mums iedeva knaibles, mūsu rokas bija tulznās, mēs nevarējām neko izdarīt. Mēs nevarējām darīt tādā zemē. Mūsu brigadiere bija skolotāja, viņa zināja daudzas valodas. Un tad viņa aizgāja un pavaicāja krievu brigadierēm, kā lai strādā. Un tad viņas teica, ka mums jādabū daudz knaibļu, jāsakur uguns kuri, jāuzkarsē knaibles un ar karstām var strādāt. Tās knaibles priekš mums bija nāve.

Mātes ieslodzījuma laikā arī Mudrai bija jāstrādā.

Kas tas bija par traku laiku! Kādi apstākļi! Mēs bijām mazi bērni, un tēvs mūs pielika pie darba, lai pārbaudītu, vai mēs esam rūpīgi strādnieki. Es biju maza meitene, un man sāpēja rokas. Cik es varēju būt veca? Es gāju sestajā klasē, kad man ziemas brīvdienās bija jāiet un jāpalīdz tēvam ar smago mašīnu un jāpadod sasalušas

auzas. Es biju bērns, un man bija jāceļ sasalušās auzas, iesnigušas. Kas ir tagad... Mēs pieredzējam briesmīgus apstākļus. Ko tik mēs neesam izcietuši, ko tik mūsu vecāki nav izcietuši, ko tik mēs kā mazi bērni neesam izcietuši? Mēs visu laiku cietām. Mums nebija nekā, ko ēst. Mēs ēdām graudus. Citiem bija kaut kas, ko ēst. Mēs vārījām graudus. Mēs nevarējām iet uz skolu. Mēs vārījām un ēdām graudus, tos pašus rudzus, ko vecāmāte rādīja. Tā mēs, bērni, augām.

Pieredzētie dzīves notikumi tiek ierakstīti arī mātes un meitas ķermenī.

Milda stāsta, ka viņas galva bijusi tik ļoti traumēta, ka viņa nav varējusi neko atcerēties. Viņa apraksta arī nervu pamirumu – paralīzes veidu, kā dēļ nebija iespējams kustēties.

Es nokritu kā mirusi ar nervu pamirumu. Es brīnos, ka vēl šodien esmu dzīva. Dievs vada mani. Ja Dievs mani nevadītu, es nebūtu šodien dzīva. Es nemaz nevarēju pakustēties, es nevarēju ne roku pacelt, ne pirkstu pakustināt. Es domāju, ka nekad neredzēju savus bērnus. Citas sievietes – mēs visas mēģinājām palīdzēt viena otrai – viņas lēja man mutē ēdienu.

Līdzīga paralīze piemeklē viņas meitu. Mudra slimības sākumu saista ar laiku, kad bija jācilā sasalušās labības stirpas, tādēļ arī ārsti teica, ka to nevarot izārstēt. Sākotnējos simptomus viņa apraksta šādi: gandrīz kā aprakta kaulos uz mūžīgiem laikiem. Kad uzzinājusi par ugunsgrēku, viņa varējusi kontrolēt savu prātu, bet ne ķermeni.

Es tikai sev teicu: “Nedomā par to, viss ir labi, viss ir labi.” Man bija jāiet strādāt, un pēkšņi vienā brīdī tu nokrīti gar zemi no sāpēm un nevari pakustēties. Nu, tas ir briesmīgs stāvoklis, vienkārši šausmīgs. Es cietu ilgu laiku un tad sāku lietot tās nervu zāles, tās bija ļoti stipras... Nu, šķiet, ka es tā īsti nevaru izprast, bet šķiet, ka tas viss ir kaut kur ierakstīts.

Spēks, kas caurvij abas dzīves un abus stāstījumus, nāk no Dieva. Milda pasniedz riskanto mājupceļojumu no noņemnes kā Dieva rokas vadītu. Viņas stāstījumā saklausāmas bagātīgas bibliskas atsaucis.

Tas bija tieši 1950. Biļete bija par brīvu. Man bija arī mazliet naudas. Mēs runājām latviski, bijām visas latvietes kopā. Es nevarēju runāt krieviski. Tagad noņemnes vārti ir vaļā un man parāda: “Ej tur.” Es eju uz vienu vietu, bet tur manu biļeti nepieņem. Eju uz otru, bet arī tur nepieņem. Beidzot trešajā vietā pieņēma. Es apsēžos un domāju, ārprāts, kā lai es zinu, kur man jādodas. Vilciens mazliet pabrauc un tad apstājas. Mazliet pabrauc un apstājas. Es esmu viena pati. Visiem pārējiem bija iedoti vismaz desmit gadi. Nevienam nebija tik īss termiņš kā man. Mani atbrīvoja pirmo. Jo neviens nepierādīja, ka esmu vainīga... Un es nezinu valodu. Un tad es domāju: “Mīļais Dievs, dod man kādu kompānijā, kurš varētu mani aizvest līdz Maskavai, līdz Rīgai.” Ja es nokļūtu līdz Rīgai, es zinātu no turienes ceļu tālāk. Es laikam izskatījos briesmīgi. Vagonā ienāca divi jauni cilvēki. Protams, krievi, un viņi

uz mani tā paskatījās. Es sēdēju viena. Tas nebija lopu vagonš, tas bija cilvēku vagonš. Es skatos, viņi nāk atpakaļ un apsēžas man pretim, un sāk ar mani runāt. Es saku viņiem, ka es nesaprotu, bet viņi neatlaižas. Viens no viņiem bija bijis Rīgā vācu laikā un zināja dažus vārdus latviski. Viņi bija darba braucienā uz Maskavu. Un tā viņš runāja vienu vārdu latviski, otru krieviski, un tā mēs divās nedēļās nokļuvām Maskavā. Toreiz mēs četrdesmit dienas un nakts braucām uz Komsomoļsku, bet atpakaļ tikām divpadsmit dienās. Viņi nogādāja mani Maskavā un parādīja Rīgas vilcienu. Dievs ir uzklaušījis visas manas lūgšanas.

Līdzīgi kā Mildas mājupceļu no Gulaga pavadīja Dieva klātbūtne, tā Mudra saņem brīnumainu palīdzību, lai ar velosipēdu uzbrauktu kalnā, kaut gan viņas kājas ir gandrīz paralizētas.

Man tika dots tāds spēks, ka es gandrīz uzlidoju augšā tajā milzīgajā, stāvajā kalnā pat ar savām beigtajām kājām. Reiz es to nevarēju uzveikt. Tur pie baznīcas ir tāds ass stāvums, un es tur vakar braucu augšā. Likās, ka velosipēds mani nes, likās, ka kāds mani nes. Es nezīnu, kā, bet vakar es tiku mājās ļoti ātri. Un tikko es tiku mājās, tā sāka līt. Bij kārtīgs gāziens. Bet, kamēr es biju ārā, nelīja. Tikai drusku smidzināja. Mūsu debesu Tēvs stāvēja man klāt.

Abos stāstos notikumi risinās starp lauku sētas mīlo drošību un mežu bīstamību. Saimniecība un mežs parāda ģimenes intimitātes pretpolus, nodrošinājumu un nozīmi iepretim nezināmajam, neparedzamajam un bīstamajam. Sievietes atrodas viensētās, turpretī vīrieši – mežā. Mežs sniedz patvērumu bīstamajiem vīriešiem, bet viensēta ir patvērumš sievietēm un bērniem. Mežš un vīrieši ielenc viensētu. Atmiņas vēsta par pārpilnību un tai sekojošu badu, par mīlestību un siltumu, par aukstumu un nodevību. Pamāte – cita sieviete mēģina iznīcināt galvenos “aktierus”. Palīdzība nāk no svešiniekiem.

Divi stāsti vēsta par sievietēm, kas ir varmācīgi atrautas no vīrieša, un vīriešiem, kas padara sevi nepieejamus sievietēm. “Aktieri” saņem atbalstu un virzās uz priekšu ar Dieva spēka palīdzību. Gan mātes, gan meitas stāsts piedāvā variācijas par katru no šīm lomām.

Stāstījumu pēcdzīve

Kāds reiz ir teicis, ka vēsture neatkārtojas, atkārtojas vēsturnieki. To var attiecināt arī uz dzīvi un dzīvesstāstiem. Mātes un meitas stāstījumos mēs sastopam līdzīgus notikumus – it kā viens un tas pats notikums būtu attēlots divreiz, tikai atšķirīgās situācijās. Mežā notiek bīstamas sieviešu un vīriešu sastapšanās. Lauku viensēta tiek izpostīta. Sievietes un bērni tiek dzīti darbā, kas sakropļo viņu ķermeni, jo smagais darbs ir piemērots vīriešiem. Palīdz svešinieki. Ceļojumos un ciešanās atbalstu sniedz Dievs. Stāstījuma raksturs abos dzīvesstāstos ir vienāds.

Nozīmes, kas veidojas ap autobiogrāfiskajiem notikumiem, un to interpretācija pieder pie vienas un tās pašas semantiskās telpas un iezīmē vairākas polaritātes. Abas dzīves reģistrē cilvēku jaunuma un nodevības radītas pārmaiņas un dievišķās gādības sekmētu izdzīvošanu.

Mutvārdu un literārās tradīcijas apliecina stāstu pastāvēšanu cauri laikam. Personisko stāstījumu pēcdzīve ir maz dokumentēts lauks, kaut arī ģimenes terapeiti un psihoanalītiķi ir parādījuši, ka viena stāsta versijas var ietekmēt daudzu ģimenes locekļu dzīves. Es aplūkoju, kā māte un meita piedalās viena stāsta izveidē, kuram piemīt noturīga naratīvā struktūra un kuru atšķirīgi izpildītāji atveido un iedzīvina atšķirīgos laikos.

Literatūra

- Arendt, Hanna. *The Human Condition*. Chicago: Chicago University Press, 1958, 1970.
- Atkinson, Paul. *Medical Talk and Medical Work: the Liturgy of the Clinic*. London: SAGE, 1995.
- Atkinson, Paul and D. Silverman. Kundera's 'immortality': the interview society and the invention of the Self. *Qualitative Inquiry*. Vol. 3, Nr. 3, 1997, pp. 304–325.
- Bakhtin, M. M. *The Dialogic Imagination*. Transl. M. Holquist & C. Emerson. Austin: University of Texas Press, 1981.
- Bakhtin, M. M. *Problems of Dostoevsky's Poetics*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1984.
- Bal, Mieke. *Narratology: an Introduction to the Theory of Narrative*. Toronto: Toronto University Press, 1997.
- Bruner, Jerome. *Acts of Meaning*. Cambridge; London: Harvard University Press, 1990.
- Burke, Kenneth. *A Grammar of Motives*. Berkeley; Los Angeles: University of California Press, 1969.
- Cavarero, Adriana. *Relating Narratives*. Storytelling and Selfhood. London; New York: Routledge, 2000.
- Clifford, James. Introduction: partial truths. In: Clifford, James and George E. Marcus (eds.). *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley; London: University of California Press, 1986.
- Connerton, Paul. *How Societies Remember*. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 1989.
- Critchley, Simon. Introduction. In: Critchley, Simon and Robert Bernasconi (eds.). *The Cambridge Companion to Levinas*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Cruikshank, Julie. *The Social Life of Stories Narrative and Knowledge in the Yukon Territory*. Lincoln; London: University of Nebraska Press, 1998.
- Eagleton, Terry. Self-undoing subjects. In: Porter, Roy (ed.). *Rewriting the Self: Histories from the Renaissance to the Present*. London; New York: Routledge, 1997.
- Erikson, E. H. *Identity and the Life-cycle: Selected Papers*. New York: International Universities Press, 1959, pp. 1–171.

- Frank, Arthur. *The Wounded Storyteller: Body, Illness and Ethics*. Chicago: University of Chicago Press, 1995.
- Gadamer, Hans-Georg. *Truth and Method*. London: Sheen and Ward, 1989.
- Garfinkel, Harold. *Studies in Ethnomethodology*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1967.
- Harre, Rom (ed.). *The Social Construction of Emotions*. Oxford: Basil Blackwell, 1986.
- Hawthorn, Jeremy. *A Concise Glossary of Contemporary Literary Theory*. London; New York: Arnold, 1998.
- Holstein, James A. and Jaber F. Gubrium. *The Self We Live by Narrative Identity in a Post-modern World*. New York; Oxford: Oxford University Press, 2000.
- Homer. *The Odyssey of Homer*. Transl. with an introduction by Richmond Lattimore. New York: Harper and Row, 1965.
- Goldie, Peter. *The Emotions: a Philosophical Exploration*. Oxford: Oxford University Press, 2000.
- Jaggar, Alison M. Love and knowledge: emotion in feminist epistemology. In: Jaggar, Alison M. and Susan Bordo (eds.). *Gender/Body/Knowledge: Feminist Reconstructions of Being and Knowing*. New Brunswick; London: Rutgers University Press, 1989.
- James, William. *Psychology: the Briefer Course*. New York: Harper and Row, 1961 [1892].
- Katz, A. M. and J. Shotter. Hearing the patient's voice: towards a social poetics in diagnostic interviews. *Social Science and Medicine*. Nr. 43, 1996, pp. 919–931.
- Kleinman, Arthur. *The Illness Narratives: Suffering, Healing and the Human Condition*. New York: Basic Books, 1988.
- Kleinman, Sheryl and Martha Copp. *Emotions and Fieldwork*. Newbury Park; London; New Delhi: SAGE, 1993.
- Labov, William. Speech actions and reactions in personal narrative. In: Tannen, Deborah (ed.). *Analyzing Discourse: Text and Talk*. Washington: Georgetown Press, 1981.
- Levinas, Emmanuel. *Totality and Infinity: an Essay on Exteriority*. Transl. Alphonso Lingis. Pittsburgh: Duquesne University Press, 1969.
- Lutz, Catherine. Emotion, thought and estrangement: emotion as a cultural category. *Cultural Anthropology*. Nr. 1, 1986, pp. 287–309.
- Mattingly, Cheryl. *Healing Dramas and Clinical Plots: The Narrative Structure of Experience*. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 1998.
- Mishler, Elliott G. *The Discourse of Medicine: Dialectics of Medical Interviews*. Norwood, NJ: Ablex Publishing, 1984.
- Mishler, E. *Research Interviewing: Context and Narrative*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1991.
- Mishler, Elliot G. *Storylines Craftartists' Narratives of Identity*. Cambridge, Mass.; London: Harvard University Press, 1999.
- Morris, David B. Narrative, ethics and pain: thinking with stories. In: Charon, Rita and Martha Montello (eds.). *Stories Matter the Role of Narrative in Medical Ethics*. London; New York: Routledge, 2002.
- Mukarovsky, Jan. *The Word and Verbal Art: Selected Essays by Jan Mukarovsky*. Ed. and transl. by John Burbank and Peter Steiner. New Haven; London: Yale University Press, 1977.

- Putnam, Hilary. Levinas and Judaism. In: Critchley, Simon and Robert Bernasconi (eds.). *The Cambridge Companion to Levinas*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Rosaldo, Michelle. Toward an anthropology of Self and feeling. In: Shweder, Richard A. and Robert A. Levine (eds.). *Culture Theory Essays on Mind, Self and Emotion*. Cambridge: Cambridge University Press, 1984.
- Rose, Nikolas. Assembling the modern Self. Ed. Roy Porter. *Rewriting the Self Histories from the Renaissance to the Present*. London; New York: Routledge. 1997.
- Rose, Nikolas. *Inventing Our Selves: Psychology, Power and Personhood*. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 1998.
- Shweder, Richard. *Thinking through Cultures Expeditions in Cultural Psychology*. Cambridge, Mass.; London: Harvard University Press, 1991.
- Steiner, George. *Errata: an Examined Life*. London: Phoenix, 1998.
- Upleja, Ieva un Dans Titavs. Vai pienācis laiks vētīt čekas maisus Latvijā? *Diena*. 1998, 26. sept. Pieejams arī: <http://vip.latnet.lv/lpra/vetitmaisus.htm>
- Velody, I. The archive and the human sciences: notes towards a theory of the archive, *History of the Human Sciences*. Vol. 11, Nr. 4, 1998, pp. 1–15.

No angļu valodas tulkojusi **Baiba Bela**

The Importance of Researching Oral History in Latvia

The role of oral history has a special significance for the countries of the former Soviet Union and for Latvia. Personal experience and testimony was repressed in favour of official histories and projected plans that reflected ideological aspirations. Deviations from these grand narratives were dangerous both for Soviet society as a whole and, of course, for the individuals concerned. Since the collapse of the Soviet system and the establishment of independence, individuals have felt free to speak about their life experience. With this change has come an opportunity for researchers to carry out oral history work.

This paper explores three reasons why it is so important to carry out oral history work in Latvia. Firstly, there is a humanistic argument to be made about bearing witness and listening to the witness. As the philosopher Richard Rorty has written, it is our duty to listen to narrative not just because narrative provides a more authentic version of experience, but simply because the narrator is a human being. Secondly, we know that official histories have provided incomplete, if not false, versions of the past. A more complete history needs to make room for the personal voice. And thirdly, the intensity of Latvian life history telling provides a unique opportunity for an exploration and interpretation of the genre of life history telling and the literary strategies of persuasion employed.

ALA Mutvārdu vēstures projekts un trimdas identitāte Amerikas latviešu dzīvesstāstos

Maija Hinkle

Vispirms apskatīšu ALA (Amerikas latviešu apvienības) Mutvārdu vēstures projekta metodiku, pieredzi un rezultātus. Turpinājumā pievērsīšu uzmanību Amerikas latviešu sabiedrības kopienu un atsevišķu indivīdu identitātes izjūtai, piederības sajūtai laikā, kad Latvija ir atguvusi neatkarību un “trimda” kļuvusi par diasporu. Kas motivēja latviešus atstāt Latviju, un kā šīs izjūtas ir mainījušās pēc tam, kad Latvija atguva neatkarību? Kādēļ tik maz ir to Amerikas latviešu, kas atgriežas Latvijā uz dzīvi? Nobeigumā novērtēšu, kā ārzemju latviešu piedalīšanās dzīvesstāstu vākšanas ekspedīcijās “Dzīvesstāsts – Latvijā” veidojusi tiltu Latvijas un ārzemju latviešu starpā un kā ekspedīcijas ir mainījušās intervijas norisi.

Ievads

Padomju armijai atgriežoties Latvijas teritorijā Otrā pasaules kara beigu posmā, apmēram 150 000 Latvijas iedzīvotāju atstāja Latviju, meklēdami patvērumu Rietumu zemēs (Plakans 1995, 158).¹ Pēc bēgļu nometnēm Vācijā lielākā grupa (ap 40 000) nonāca Amerikas Savienotajās Valstīs (Carpenter 1996, 93), kur atbraucēji izveidoja kopienas, kas ir aktīvas vēl joprojām. Šīm kopienām bija divi galvenie mērķi – atgādināt pasaulei par Latvijas okupāciju un uzturēt dzīvu un nodot nākamām paaudzēm pirmskara Latvijas valodu, kultūru un dzīvesziņu. 1989. gada ASV tautas skaitīšanā tika konstatēts, ka šajā valstī dzīvo nedaudz vairāk par 100 000 latviešu izcelsmes Amerikas pilsoņu (turpat, 119).

Tā kā padomju Latvijā dzīvesveids, apstākļi un sistēma krasi atšķīrās no trimdas latviešu dzīvesveida, apstākļiem, kādos viņi dzīvoja, un sistēmas, kurā viņi dzīvoja, kā arī kontakti starp okupēto Latviju un ārzemju latviešu kopienām bija ļoti ierobežoti, sevišķi no Latvijas latviešu puses, tad 45 atšķirtības gados izveidojās divas ļoti atšķirīgas sabiedrības ar dažādām izdzīvošanas stratēģijām un vēsturisko pieredzi. Nav brīnums, ka pirmā eiforija pēc Latvijas neatkarības atgūšanas

¹ Ja šiem 150 000 bēgļiem pieskaitām arī 30 000 latviešu leģiona karavīru (Plakans 1995, 152), tad iznāk, ka no Latvijas uz Rietumiem devās apmēram 180 000 cilvēku. No tiem kara beigās kādi 100 000 beidzot nonāca Rietumos.

un prieks par atgriešanos, ko tik skaisti apraksta Inta Gāle Kārpentere (turpat), kā arī mūsu uzklaušītie dzīvesstāstu autori,² drīz vien pārvērtās par abpusēju nesaprašanās un vilšanās, un tikai tagad attiecības sāk normalizēties. Latvijas neatkarība ne tikai izsauca lielu sajūsmu trimdas latviešos, bet arī piespieda ikvienu latviešu kopienas pārstāvi izvērtēt savu identitāti un savas attiecības gan ar jauno, neatkarīgo Latvijas valsti, gan ar savu mītnes zemi Ameriku. Līdz ar Latvijas neatkarības atgūšanu atkrita arī divi galvenie kopienu mērķi – okupācijas atgādināšana un latvietības uzturēšana. Mutvārdu vēstures liecībām un projektiem ir bijusi un vēl joprojām ir noteikta loma šinī atgriešanās un pārvērtēšanas procesā.

Kā šī loma izpaužas? Pirmkārt, mutvārdu vēstures liecības vairo mūsu saprašanu par pagātnes vēsturiskiem notikumiem, jo dzīvesstāstu vācēji runā galvenokārt ar parastiem cilvēkiem, kuru stāsti neparādās vēstures grāmatās, bet kuru pieredze piešķir vēsturiskiem notikumiem konkrētību un tiešumu un kuru vērtējumi var būt niansētāki nekā oficiālie politiķu, preses un sabiedrības viedokļi. Otrkārt, mutvārdu vēstures liecināšanai ir psiholoģiska dimensija, kas iespaido pašu stāstītāju un arī klausītāju, palīdz cilvēkam izšķirties nākotnes ceļa izvēlē,³ kas šobrīd diasporas latviešiem ir aktuāli. Arī traumas izstāstīšana palīdz cilvēkam atgūt līdzsvaru, kā to parādīja Salindžeres pētījums par cilvēkiem, kuri izdzīvojuši holokaustā (Salinger 2001). Treškārt, dzīvesstāsti palīdz atšķirīgu grupu locekļiem, šinī gadījumā Latvijas un diasporas latviešiem, iepazīt un saprast citam citu, aicina iedzīvoties cita situācijā, ļauj iepazīt cita pieredzi uzskatāmāk un niansētāk, nekā tas parādīts grāmatās un oficiālā dogmā. Kā Latvijas studente Baiba Bela-Krūmiņa teica pēc tam, kad viņa divu nedēļu laikā bija uzklaušījusi 24 Zviedrijas latviešu dzīvesstāstus: “Es tikai tagad sāku saprast, ko tas nozīmēja – būt bēglim un trimdiniekam.”⁴ Ceturtkārt, dzīvesstāstu liecības var kļūt par vērtīgu informācijas avotu pasaules mērogā par neseniem vēsturiskiem notikumiem un tādā veidā iespaidot kādas nācijas priekšstatu par sevi un savas nācijas tēlu pasaulē.⁵ Piektkārt, dzīvesstāstu projekti skolās un ģimenēs palīdz jauniešiem iepazīt savu mantojumu un būvēt tiltus starp paaudzēm. Mūsu projektā iegūtām liecībām ir loma visās nosauktajās jomās.

Lai dokumentētu un pētītu Amerikas latviešu imigrantu un viņu pēcteču pieredzi, 1996. gada beigās ALA Kultūras nozare uzsāka Amerikas latviešu –

² Piemēram, Kārlis Ķuzulis intervijā 2000. gada oktobrī, ASV (intervē Maija Hinkle). Intervija publicēta: Zirnīte un Hinkle 2004, 172–204.

³ Sk.: Rosenwald & Ochberg 1992.

⁴ Baibas Belas-Krūmiņas uzstāšanās ievadseminārā ekspedīcijai “Dzīvesstāsts – Latvijā” (1997. g.).

⁵ Piemēram, Stīvena Spīlberga sponsorētā holokaustā izdzīvojušo liecību videokolekcija *The Survivors of the Shoah Visual History Foundation in Los Angeles*.

bijušo Latvijas iedzīvotāju dzīvesstāstu vākšanu interviju formā galvenokārt audio-kasetēs, dažreiz arī videoierakstā. Šī projekta⁶ mērķis ir ne tikai savākt pēc iespējas vairāk dažādu dzīvesstāstu, iepazīt cilvēku individuālo pieredzi, bet arī šos materiālus apstrādāt, darīt pieejamus plašākai publikai gan Latvijā, gan Amerikā, veicinot šo stāstu iekļaušanu latviešu un Latvijas tautu vēsturiskā un sabiedriskā atmiņā, jo Amerikas latviešu pieredze un piedzīvotais ir arī daļa no visas latviešu tautas vēstures, tāpat kā tā ir daļa no Amerikas etnisko kopienu un imigrācijas vēstures.

ALA Mutvārdu vēstures projekta metodes

Projekta metodes īsumā esmu aprakstījusi 2003. gadā publicētās dzīvesstāstu izlases ievadā (Hinkle 2003, 2004). Šeit tikai gribu atzīmēt, ka gandrīz visi projekta darbinieki ir apmācīti talcinieki un katrs no viņiem strādā savā pilsētā. Svarīga nozīme projektā ir talcinieku un intervētāju sagatavošanai. Tā kalpo ne tikai dalībnieku ievadišanai intervēšanas metodēs, bet arī līdzšinējo rezultātu analīzei un novērtēšanai. Sagatavošanas posmā interesentus ievada dzīvesstāstu pētniecības pasaulē un beigās rosina dalībniekus pārdomāt interviju tematus attiecībā uz sevi – savu dzīves un bēgļa pieredzi, latvietības lomu un paša identitāti. Diskusiju rezultāti dod vērtīgu ieskatu Amerikas latviešu attiecībās ar Latviju.

Līdz 2005. gadam esam apmācījuši 164 potenciālos intervētājus astoņās 3x3 nometnēs,⁷ sešos vienas dienas semināros⁸ un septiņās ekspedīcijās “Dzīvesstāsts –Latvijā”.⁹ No 164 apmācītajiem 34 ir arī vadījuši intervijas – daži tikai vienreiz, bet citi daudzas reizes.¹⁰

Dzīvesstāstu autorus intervētāji var izvēlēties, taču mēs iesakām sākt ar vecāka gada gājuma labiem stāstītājiem, cilvēkiem, kam ir kādi sevišķi piedzīvotumi vai devums vēsturiskos notikumos, kultūrā vai apkārtnes dzīvē. Rezultātā

⁶ Projektu vada Dr. Maija Hinkle, no sākuma arī profesore Inta Gāle Kārpentere (*Carpenter*).

⁷ Ieviržu vadītāji: Maija Hinkle, Biruta Abula, Inta Gāle Kārpentere, Rūta Eichenfelde, Māra Zirnīte, Baiba Bela-Krūmiņa, Ginta Elksne.

⁸ Vadījusi Maija Hinkle.

⁹ Vadītāji: Māra Zirnīte, prof. Augusts Milts, Maija Hinkle, prof. Paulis Lazda, Māra Lazda. Ekspedīciju aprakstu sk.: Hinkle 2001.

¹⁰ Talcinieki, kuri līdz šim ir intervējuši: Biruta Abula, Ausma Briede, Guna Astone, Rūta un Helmūts Eichenfeldi, Zane Elksnīte, Arnolds Golds, Maija Grendze, Gunta Harvija, Maija Hinkle, Edīte Irbe, Astrīda Jansone, Lauris Kalniņš, Inta Gāle Kārpentere, Francis Krečko, Miervaldis Lazdiņš, Māra Lipace, Boriss Mangolds, Dagnija Neimane, Maija Neimane, Rīta Petričeka, Ināra Reine, Alvilis Rumpēteris, Aina Serdāne, Inta Šrādere, Ansis Uibo, Zigfrīds Zadvinskis, Dzidra Ziedone.

daudzi mūsu uzklausītie autori ir bijuši ļoti darbīgi ļaudis, kas daudz devuši savai apkārtnē un sabiedrībai, ir radoši vai intelektuāli cilvēki.

Kolekcijas raksturojums

Līdz 2005. gada beigām ASV un Kanādā bijām ierakstījuši apmēram 240 dzīvesstāstu, kuru garums ir no vienas stundas līdz pat 20 stundām. Vairums interviju ir apmēram divas stundas garas.

97% interviju ir ar Otrā pasaules kara bēgļiem vai viņu pēcnācējiem. Dažas intervijas – ar vēlāk no Latvijas izceļojušiem ebrejiem un vienu amerikānieti. Divas intervijas ir angļu valodā, viena – vācu valodā, bet pārējās – latviešu valodā; vairākas intervijas ir tulkotas angļiski. Divas trešdaļas autoru ir vīrieši, daudzi no viņiem ir bijušie leģionāri. Divas trešdaļas autoru ir 70–90 gadu veci; diviem autoriem ir jau vairāk nekā 100 gadu. 63% intervēto ir beiguši universitāti vai arī mācījušies universitātē, daļai ir arī augstāki grādi. Autoru vidū ir daudzi sabiedriskie, kultūras un mākslas darbinieki, kuru devums ir nozīmīgs visai latviešu tautai.¹¹

Visi ieraksti ir katalogizēti, fiksējot pamatinformāciju par autoru un interviju. Intervijas tiek pakāpeniski atšifrētas.

Visu ALA Mutvārdu vēstures kolekcijas (ALA MVK) interviju kopijas ir ievietotas Nacionālās mutvārdu vēstures krājumā Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūtā Rīgā un ir pieejamas interesentiem. Ierakstu oriģināli tiks glabāti Minesotas universitātes Imigrācijas vēstures dokumentācijas centrā Mineapolisā ASV. Divi ALA MVK interviju apraksti ir pieejami internetā Nacionālās mutvārdu vēstures projekta mājaslapā *www.dzivesstasts.lv*.

Dažas intervijas (piemēram, jau minētā Kārļa Ķuzuļa intervija, sk.: Zirnīte, Hinkle 2003, 172–204) satur bagātīgu un detalizētu informāciju, kas varētu sevišķi noderēt vēsturniekiem un sociālo zinātņu pētniekiem, kurpretī citas par daudz personiskāku ieskatu indivīda pieredzē šajā dramatiskajā laikmetā (piemēram, Irēnes Celtnieces un Kļaviņu Jura intervijas, sk.: Zirnīte, Hinkle 2003, 131–157).

¹¹ Piemēram, rakstnieki un žurnālisti Jānis Klīdzējs, Nikolajs Kalniņš, Laima Kalniņa, Jānis Širmanis, Valija Ruņģe, Oļģerts Čakars, Arturs Rubenis, Ojārs Rubenis, Kārlis Ķuzulis; politiķis Gunars Meierovics; radošie mākslinieki Andrejs Jansons, Ilmārs Rumpēters, Kļaviņu Juris, Maija Neimanis, Arnolds Sildegs, Saša Pariņš; mācītāji Eduards Putniņš, Gustavs Kness-Knezinskis; sabiedriskie darbinieki Maija Medne, Ingrida Jansons, Krista Liepiņa, Lidija Bālēna, Izabella Osīte, Arvids Oliņš, Vilis Miķelsons, Francis Krečko, Voldemārs Sproģeris, Teodors (Tedis) Zeltiņš, Miervaldis Janševics; finansists Oskars Hercs.

Stāstos ietvertās tēmas plašāk iztirzātas iepriekš (Zirnīte, Hinkle 2003, 121–125). Šeit analizēšu tikai vienu no tēmām, kas uzklaušītajos stāstos ir visbūtiskākā: trimdinieku attiecības ar Latviju un latvietību.

Attiecības ar Latviju un latvietību

Šī tēma vijas cauri visai trimdas pieredzei, sākot ar Latvijas atstāšanu – parasti Otrā pasaules kara beigu posmā, tad trimdas gaitās un tagad – pēc Latvijas neatkarības atgūšanas. Lai šo tēmu saprastu, nepietiek ar grāmatām un oficiāliem rakstiem vien. Daudz niansētāku un cilvēciski svarīgāku skatu atklāj dzīvesstāstu intervijas, kas rāda, ka trimdas pieredze nav tikai sāpe par zaudēto dzimteni, bet arī prieks par dzīvi, kāda izveidojusies jaunā vidē un kultūrā, un pat jaunās vides inkorporācija savā psihē.

Latviju atstājot. Agate Nesaule grāmatā “Sieviete dzintarā” apraksta zīmīgu epizodi: galvenās varones tēvs, atstājot mājas, rūpīgi noslēdz durvis un ieliek atslēgas portfeli, kurpretī kāds radnieks atstāj durvis vaļā, lai tās neuzlauztu (Nesaule 1997, 46, 48). Arī mēs prasījām visiem mūsu teicējiem, kas viņus pamudināja atstāt savas mājas, kāpēc viņi bēga, ar kādu domu viņi brauca projām.

Karavīriem izvēles nebija – viņi gāja tur, kur komandieri viņus sūtīja. Civiliedzīvotāji gandrīz visi teica, ka viņi atstāja savas mājas un bēga uz Rietumiem, jo baidījās no krieviem, baidījās, ka 1941. gada 14. jūnija notikumi varētu atkārtoties. Tiešais iemesls māju atstāšanai bieži bija frontes tuvošanās, uzbrukumi, bumbošana. Dažreiz cilvēkus arī izlika no mājām, citkārt viņu mājas bija jau izpostītas.

Lai gan tiešie iemesli māju atstāšanai bija dažādi, gandrīz visi bēga ar domu, ka māju atstāšana būs īslaicīga, ka drīz varēs atgriezties. Piemēram, Valija Ruņģe stāstīja: *Mēs ar mammu izbraucām, kā teica, “pabēsim”, jo drīz jau krievi (būs projām); taču angļi izdzīs, amerikāņi, un tad mēs tūlīt varēsim braukt atpakaļ.*¹²

*Viss kara laiks bija briesmīgs. Bet tas bija tas briesmīgākais, ka bija jāatstāj māja, ka bija jāatstāj dzimtā māja un jāiet projām, jo mēs nekad nedomājām atstāt savu zemi – nekad, nekad, nekad. Mēs nedomājām, ka mums vajadzēs aiziet, – atcerējās Lidija Bālēna.*¹³

¹² Valija Ruņģe; intervējusi Biruta Abula, 1998. gada 13. martā, Kalamazū (Mičiganas štats, ASV).

¹³ Lidija Bālēna; intervējusi Dzidra Ziedone, 2000. gada 15. augustā, Katskiļos (Catskill; Ņujorkas štats, ASV).

Māju un Latvijas atstāšana vienmēr bija ļoti sāpīga. Tas saglabājies pat toreizējo bērnu atmiņā: *Tas bija oktobrī. Mamma ar mums, 4 bērniem ... uzkāpām uz kuģa, un tad man jau pavisam skumji palika. Mēs visi dziedājām "Dievs, svētī Latviju!". Un tad man kaut kā pieleca, ka nebūs labi.*¹⁴

Zīmīgas un interesantas ir mantas, ko bēgļi paņēma līdzī, jo bieži viņi ņēma līdzī ne tikai sadzīvei un eksistencei vajadzīgos priekšmetus (piemēram, katliņus, pārtiku, segas, dažreiz arī vērtslietas iemainīšanai), bet arī relikvijas un latviskus priekšmetus, kam bija galvenokārt psiholoģiska vērtība.

Maija Medne: *Tautas tērpus.. Mana mamma bija izšuvusi. Mamma bija divos tautas tērpos iešuvusi iekšā pakas. Man vēl tagad ir mājās – viens tas svārks.*

Kļaviņu Juris atceras visus trīs lielos "Latvju rakstu" sējumus ceļmalā, ko kāda bēgļu ģimene tālāk vairs nevarējusi panest.¹⁵

Tas, ka tika ņemti līdzī arī latviski priekšmeti bez jebkādas praktiskas vērtības, atklāj ne tikai šo priekšmetu vērtību bēgļiem, bet liek arī domāt, ka viņi paši, iespējams, nemaz nebija tik pārliecināti, ka māju atstāšana būs īslaicīga.

Diezgan daudziem tikpat liela trauma kā Latvijas atstāšana bija Eiropas atstāšana, aizbraucot uz Ameriku, jo ceļš veda vēl tālāk no Latvijas, un bija skaidrs, ka atgriešanās tik drīz nav gaidāma. Maija Medne atceras: *Man iebraukšana Amerikā bija diezgan liela trauma. Kad iebraucu Amerikā, man ļoti sāpēja sirds – tālāk no Latvijas. Varbūt es Vācijā biju dzirdējusi stāstus, ka liemie runā par to, kā mēs tiksīm atpakaļ, bet tagad tikai tālāk. Tad man sāka tiešām rasties tāda dzimtenes mīlestība. Un tad man vakaros vienmēr patika, miegā laižoties, domāt, kā tur bija, kā tur gāja pa to taciņu, kā tur ziedēja tas un atkal tas tanī skolas dārzā, manā dzimšanas vietā.*

Pirms Latvijas neatkarības atgūšanas. Pēc iebraukšanas Amerikā trimdnieku attiecības ar Latviju un latvietību izveidojās ļoti dažādas un individuālas. Kamēr daži drīz vien iedzīvojās amerikāņu vidē un aizgāja no latviešu sabiedrības, lielākā daļa izveidoja vēl joprojām aktīvas latviskas kopienas.¹⁶ Kad 1990. gadā es meklēju latviešu organizāciju adreses ALA birojā, man paziņoja, ka Amerikā esot pāri par 500 latviešu organizāciju!¹⁷ Daudzi no mūsu intervētiem cilvēkiem ir bijuši daļa no šīs aktīvās, apzinīgās latviešu trimdas sabiedrības.

¹⁴ Maija Medne; intervējusi Maija Hinkle, 1999. gada 19. augustā, Katskiļos.

¹⁵ Kļaviņu Juris; intervējusi Maija Hinkle, 1999. gada 21. augustā, Katskiļos. Garākus izvilkumus no intervijas sk.: Zirnīte un Hinkle 2003, 140–154.

¹⁶ Draudzes, vietējās biedrības, klubus, koporganizācijas, skolas, nometnes, preses izdevumus, utt., kuru kopīgais mērķis bija izveidot it kā mazas "latviskas salīņas", atgādināt pasaulei par Latvijas okupāciju un uzturēt dzīvu un nodot nākamām paaudzēm pirmskara Latvijas kultūru, latviešu valodu un latvisko dzīvesziņu.

¹⁷ Ieskaitot maksšķerņieku klubus un pensionāru biedrības.

Lai gan trimdinieku starpā valdīja dažādas, reizēm pat pretrunīgas attieksmes pret Latviju okupācijas laikā, kopējais mērķis un sapnis visiem bija brīva un neatkarīga Latvijas valsts. Visus vienoja doma – *kad Latvija būs atkal neatkarīga, tad mēs brauksim atpakaļ*. Bet izrādījās, ka tad, kad 1991. gadā Latvija beidzot atguva neatkarību, samērā maz bijušo trimdinieku atgriezās uz dzīvi Latvijā. Kāpēc? 1991. gadā atgūtā neatkarība piespieda arī trimdas latviešus no jauna izvērtēt, kas viņi ir un kur viņi ir piederīgi, ņemot vērā ne tikai vēlmes, bet arī realitāti.

Dzīvesstāstiem šajā izvērtēšanas procesā ir sava loma, jo dzīvesstāsta izstāstīšana (*life review*) ne tikai palīdz pētniekiem labāk saprast cilvēku īsto attieksmi pret Latviju un savu latviskumu, bet, kā norāda Rozenvalds un Ohbergs, tā šādā krustpunktu situācijā palīdz katram stāstītājam izšķirties arī par nākotnes ceļu (Rosenwald and Ochberg 1992; sk. arī: Rouverol 2003). Mūsu gadījumā vismaz viena mutvārdu vēstures ievirzes dalībiece pēc diskusijām izlēma atgriezties uz dzīvi Latvijā.

Identitāte, māju sajūta pēc 1991. gada. Kādēļ diasporas latvieši nebrauc atpakaļ uz Latviju dzīvot. Runājot ar dzīvesstāstu autoriem, mēs gribējām zināt, kā viņi tagad – vairāk nekā 10 gadus pēc neatkarības atgūšanas – sevi definē. Kas viņi ir – “latvieši”, “latviešu izcelsmes amerikāņi”, “trimdinieki”? Kādēļ viņi nebrauc atpakaļ uz Latviju dzīvot? Kur viņi jūtas piederīgi, ar kuru zemi viņus saista māju sajūta?

Šī pētījuma daļa balstās ne tikai uz intervijām, bet arī uz audiokasetē ierakstītām diskusijām mācību grupās (kur piedalījās kopumā 54 dalībnieki).¹⁸

Bijušais PBLA un ALA priekšsēdis Kārlis Ķuzulis aprakstīja trimdinieku attieksmi ļoti konkrēti, runājot par pirmajiem gadiem pēc Latvijas neatkarības atgūšanas: *Kaut mēs vienmēr runājām par to, ka mums vajag Latviju brīvu un tā jādabū brīva, un jāstrādā tai lietai, mēs tomēr bijām šausmīgi pārsteigti, ka tas notika tik pēkšņi. Te ir Latvija, lūdzu! Mēs bijām apjukuši zināmā veidā, jo mēs bijām teikuši, ka mēs esam gatavi iet ar plikām kājām uz Latviju, ka tik mēs tiktu atpakaļ savā tēvzemē. Bet kad nu šis brīdis bija klāt un mums piedāvāja, lai mēs dodam trīs cilvēkus, kas varētu strādāt Ministru Padomē, tad mēs varējām dabūt tikai vienu cilvēku, un tas bija Valdis Pavlovskis. Viņš bija gatavs atteikties no sava darba Amerikā, braukt uz Latviju un sākt strādāt. Tas pierādīja, ka ir viegli runāt, bet nav tik viegli izdarīt. Man jāsaka – cepuri nost Valdim Pavlovskim, ka viņš tiešām to darīja. To nevar par zemu novērtēt.*

¹⁸ Mācību semināros Rietumkrasta izglītības centrā “Kursa”, Čikāgā, Bostonā, Vašingtonā, Ņūdžersijā (ASV) un dzīvesstāstu ievirzēs 3x3 nometnēs Katskiļos (ASV) 2000. gadā un Smiltēnē 2001. gadā.

Vienmēr jau iemeslu var atrast, kamdēļ tas tā notika un ne citādāk. [...] Trimdas posms bija vienkārši bijis par garu, lai to lielo degsmi un mīlestību uzturētu.

Bet ir daudzi cilvēki, kas ir aizbraukuši atpakaļ, kas strādā. Man jāsaka ar lielu cieņu, ka taisni jaunā paaudze ir tā, kas to ir izdarījuši visvairāk. Būtībā tie, kas vēl nebija iesākuši savu karjeru šeit. [...] Es domāju, ka ir jau, bet varēja būt vairāk, varēja būt vairāk.

Gan intervijās, gan mācību semināros jautājums par piederības un mājas sajūtu bieži izsauca ļoti sāpīgas un dziļas pārdomas, it sevišķi kopējās diskusijās mācību semināru laikā, kur kursanti cits citu papildināja, un diskusija izvērtās par domu apmaiņu un sadarbību.¹⁹

Dažiem tādas māju piederības sajūtas nemaz nav un tādēļ tā nav problēma. Andrejs (apmēram 65 gadus vecs): *Man vispār nav tāda ļoti izteikta piederības instinkta. Tādu īstu māju sajūtu man varbūt atņēma 44. gada 26. jūlijā, kad mēs izgājām no savām mājām un nezinājām, kur mēs būsīm pēc laika. Tās bija mājas, tādas mājas, kuras nekad vairs nevarēja būt un nebūs – ne šeit, ne Latvijā.*²⁰

Bet daudziem, it sevišķi vecākajai paaudzei, tā ir ļoti sāpīga un smaga problēma. Kā Vilma (vairāk nekā 80 gadu veca) teica: *Es ilgus gadus neizpakoju koferus un domāju, ka pie pirmās izdevības es braukšu atpakaļ uz Latviju. Un tad, kad nāca tā brīvība, tad es sev prasīju: “Nu, vai tev tie koferi vēl ir sapakoti? Brauc atpakaļ!” Ar to jautājumam es cīnos vēl šodien.*²¹ Dzidra (74): *Es patiesi jutos tā, kā uz pusēm pāršķelta. Kad es atbraucu atpakaļ Amerikā no Latvijas, tad viena puse paliek tur un otra ir šeit.*²² Gunta (ap 60): *Manas mājas ir šeit. Es te esmu uzaugusi. Bet manas domas un mana sirds, un visas manas jūtas, viss kaut kas, kas man ir mīļš jeb kas mani interesē, ir noteikti Latvijā un par Latviju.*²³

Šādiem cilvēkiem ir grūti, ja nevar dzīvot abās vietās. Iemesli, kādēļ nevar pārcelties uz Latviju, ir dažādi. Vilma: *Man pilna Latvija ar radiem, visi labprāt pieņemtu, saka: “Brauc! Brauc!” Bet man vistuvākie radi tomēr ir šeit. Tā ir tā vidējā paaudze. Viņi runā latviešu valodu, ir bijuši Latvijā, bet viņi tomēr izvēlas viņu dzimšanas vietu. Viņi jūt savu piederību latviešu tautai, bet kaut kā viņi nav tik cieši ar to saistīti, kā mans vīrs šeit, Katskiļu kapos.*²⁴

¹⁹ Līdzīga grupu dinamika izveidojās Tinas Kirsas vadītajos autobiogrāfiju rakstišanas semināros Toronto īgaunų sabiedrībā, sk.: Kirska 2003.

²⁰ Dzīvesstāstu ievirzē, 3x3 nometnē, 2000. gadā, Katskiļos.

²¹ Turpat.

²² Dzidra Ziedone; intervējusi Gunta Harvija, 1998. gadā, Katskiļos.

²³ Dzīvesstāstu ievirzē, 3x3 nometnē, 2000. gadā, Katskiļos.

²⁴ Turpat.

Dažiem ir veselības problēmas, un viņi domā, ka Latvijā ar tām būs grūti tikt galā.²⁵

Daži Latvijā nevar atrast neko no tā, kas tur bija aizbraucot, viss ir izpostīts. Piemēram, Lidija Bālēna stāsta: *Tad, kad es atgriezos pirmo reizi – deviņdesmit otrajā pirmo reizi aizbraucu uz savu dzimto vietu, tad es nekā tur vairs nepazīnu, it nekā. Pat ne celiņa, pa kuru mēs gājām. Es atradu mājas pamatus. Mājas pamatos apmēram tur, kur man stāvēja gulta, tur auga egle. Tai bija nokrituši daži čiekuri, [...] trīs čiekurus es paņēmu – tas viss no manām tēva mājām. [...] Kad es apprasījos pagastvaldē, tad teica – nē, to vietu neviens nevar atpakaļ dabūt, jo tas ir rezervāts. [...] Citā vietā es neko negribu – es gribu to vietīņu, kur es dzimu, kur es augu, kas piederēja mani senčiem. [...] Tur man ir mīļa mana zeme, mana dzimtene. Tā ir mana dzimtene. Bet manas mājas ir Amerikā, jo te es esmu nodzīvojuši no piecdesmit pirmā gada. Es jūtos te droša.*

Sevišķi interesants iemesls ir tas, ka labam skaitam bijušo trimdinieku šķiet, ka Latvijā viņus nepieņem, viņi nav vajadzīgi, viņi jūtas atstumti. Helmi (73): *Kad es esmu Amerikā, tad es jūtos Latvijai piederīga. Un, kad es esmu Latvijā, tad es jūtu, ka es esmu tur tikai ciemos, ka manas mājas ir šeit. Vecus kokus ir ļoti grūti pārstādīt. Viņi parasti neiztur. Mans gada gājums, mēs esam tikai tā sauktie pensioņāri, un tie nu Latvijai nav vajadzīgi. Mēs nekad tur nevaram būt tiešām laimīgi.*²⁶ Andrejs (aptuveni 65): *Latvijā es esmu pie savējiem tikai pie visas tuvākās ģimenes... Kad es esmu ar citiem cilvēkiem, tā es jūtu, ka viņi mani neuzskata par savējo. Ir ļoti grūti braukt tur, ja uzskata tevi tur mazliet par tādu kā nepiederību.*²⁷ Cita respondente: *Man ļoti uzkrīta, ka Latvijā vairāk lieto to frāzi “jūs un mēs” nekā mēs šinī pusē. Mēs gribam tomēr to kopību vairāk izjust un lietojam to “mēs” arī ar Latvijas cilvēkiem. Bet viņi vienmēr: “Nu, jā, jūs to nesaprotiet.” Tas ir katra vārda galā: “Jūs to nesaprotiet.” “Jūs to neesat.. piedzīvojuši.”*²⁸

Kārlis Ņuzulis: *Ziniet, ir tādi uzplūdi un atplūdi. Bija tāds posms, kad mēs bijām milzīgā ciņā Latvijā – visi tie, kas šeit dzīvoja un kas brauca. Un tad pēkšņi kaut kas notika. Es domāju, ka, kad tie 18 Saeimas deputāti no Rietumiem būtībā nedevisa to, ko no viņiem sagaidīja, tad līdz ar to sajūsma par šejienes latviešiem pazuda: “Jūs jau nekā nedarāt, tāpat kā šejenieši.” No tāda posma, kad tā doma bija, lai likvidētu to “mēs un jūs”, tomēr nav izdevies to likvidēt. Arvien tas pastāv – “mēs un jūs”. Patreiz varbūt atkal tas sāk pazust, bet vienu brīdi tas bija diezgan asi izjūtams – “Ko nu jūs!”*

²⁵ Sk. Oskara Herca interviju: Zirnīte un Hinkle 2004, 158–164 (intervējusi Rita Petričeka).

²⁶ Dzīvesstāstu ievirzē, 3x3 nometnē, 2000. gadā, Katskiļos.

²⁷ Turpat.

²⁸ Turpat.

Otrs, ko es esmu konstatējis, ir, ka Latvijā bija tāda pieeja: “Mēs paši zinām, kā to darīt. Nejaucieties mūsu lietās.” Viņi saka, it kā aizstāvēdamies: “Nu, jā. Bet mums jau nav tādas ročības kā jums. Mēs darām to, ko varam, ar saviem līdzekļiem, savu darbu.”

Interesanti, ka tādu pašu komplicētu, daudzdimensiālu un niansētu dinamiku starp palicējiem un tiem, kas atgriežas pēc gadu desmitiem, parāda čehu rakstnieks Milans Kundera savā romānā “Neziņa”, kur sieviete, kas emigrēja pēc 1968. gada, atgriežas divdesmit gadus vēlāk nesen neatkarību atguvušajā Čehoslovākijā un atrod, ka viņas pieredze nevienu neinteresē, ka viņa īsti saprasties var tikai ar citu trimdinieku.²⁹

Līdzīgu procesu un attiecības bijušās Austrumvācijas un Rietumvācijas iedzīvotāju starpā pēc Vācijas apvienošanās aprakstījis profesors Aleksandrs fon Plato (Plato 2003).

Kā savienot piederību Latvijai un piederību Amerikai. It sevišķi pēdējā laikā mēs redzam, ka arvien vairāk ārzemju latviešu, kam vēl joprojām ir ciešas saites ar Latviju, atrod veidus, kā pozitīvi atrisināt savu mīlestību pret Latviju un nespēju pārcelties uz Latviju dzīvot, kā savienot savu piederību gan Latvijai, gan Amerikai.

Miervaldis Janševics: *Lai gan es dzīvoju šeit, es tomēr braucu uz Latviju. Es ļoti labi jūtos Latvijā, man divu nedēļu laikā nav nekādu problēmu. Viss ir ļoti normāli. Es ātri iejūtos. Es daudz ko varu tur darīt. Bet man arī šeit ir daudz ko darīt, es nevaru visu to uzdot. Kur ir manas mājas? Man mājas ir tur, kur es esmu.*³⁰

Respondente 3x3 nometnes ievirzē: *Nav jau vajadzīgs tikai internets, lai dzīvotu te un strādātu priekš Latvijas. Mēs katrs varam būt arī tāds internets, kas, dzīvojot šeit, kaut ko ļoti labu varam darīt Latvijai.*

Ārzemju dalībnieki ekspedīcijās “Dzīvesstāsts – Latvijā” kā tilts starp Latvijas un ārzemju latviešiem

Ļoti vērtīgs un nozīmīgs veids, kā ārzemju latvieši piedalās Latvijas dzīvē un veido tiltus ar Latviju, ir bijusi viņu piedalīšanās dzīvesstāstu vākšanas

²⁹ Sastapšanās ar palicējiem rada lielu vilšanos, jo katrai pusei ir citādākas vēlmes un vajadzības. Viņu attiecības iekrāso savstarpēja nezināšana un vēl traģiskāk – negribēšana zināt (no šejienes arī romāna nosaukums “Neziņa” (“*Ignorance*”), it sevišķi no palicēju puses. Pat par vienu un to pašu notikumu katrai pusei ir citādas atmiņas, daļēji tāpēc, ka jebkura atmiņa ir galvenokārt konstruēta, lai piešķirtu atmiņā pazibējušai kriptai loģisku satvaru (Kundera 2002, 126).

³⁰ Miervaldis Janševics; intervējusi Maija Hinkle, 1998. gadā, “Kursā” (ASV).

ekspedīcijās “Dzīvesstāsts – Latvijā” gan kā intervētājiem, gan organizētājiem (Hinkle 2001). Ekspedīcijas sākas ar mācību semināru, pēc kura dalībnieki organizēti dodas uz iepriekš izvēlētu novadu Latvijā, kur vienu nedēļu ieraksta audiokasetēs novada cilvēku dzīvesstāstus. Septiņās dzīvesstāstu ekspedīcijās esam ierakstījuši ap 1000 dzīvesstāstu. Viens no galvenajiem iemesliem, kādēļ 1995. gadā pēc Mazirbes konferences es ieteicu ideju par ekspedīciju talciniekiem, bija vēlēšanās dot iespēju mums, ārzemēs dzīvojošiem latviešiem, iesaistīties Latvijas dzīvē nozīmīgā veidā. Tas arī ir noticis, un ārzemju latviešu devums ekspedīcijās ir izvērties nozīmīgāks un interesantāks, nekā es sākumā cerēju.

No ārzemju latviešiem un viņu organizācijām nācis ne tikai Latvijas ekspedīciju finansiālais atbalsts,³¹ bet mēs, galvenokārt es pati, esam daudz strādājuši, lai par rezultātiem un Latvijas cilvēku dzīvesstāstiem informētu Amerikas latviešu un arī amerikāņu sabiedrību: esam piedalījušies starptautiskās konferencēs, nolāsījuši referātus un devuši programmas vispārējai publikai dažādos kontekstos,³² esam rīkojuši izstādes visos lielākos Amerikas latviešu sarīkojumos, publicējuši rakstus presē un tamlīdzīgi. Ekspedīcijas ir arī devušas iespēju vairākiem Amerikas jaunākās paaudzes topošiem zinātniekiem iegūt praksi Latvijā.³³ Šādā veidā mēs esam mēģinājuši veidot tiltu starp Latvijas un ārzemju latviešiem un arī ar latviski nerunājošo publiku.

Vēl konkrētāks tilts ir izveidojies tieši interviju procesā. Septiņās dzīvesstāstu vākšanas ekspedīcijās Latvijā ir piedalījušies apmēram 200 talcinieku un darbinieku, apmēram ceturtdaļa talcinieku bijusi no ārzemēm.

Tā kā ārzemju intervētāji nāca no ļoti atšķirīgas vides un kultūras, ar citu dzīves pieredzi un vēsturisko apziņu nekā dzīvesstāstu autoriem, es biju norūpējusies (it sevišķi projekta sākumā), vai viņiem izdosies nodibināt vajadzīgo kontaktu ar Latvijas lauku cilvēkiem, vai cilvēki viņiem uzticēsies, jo viņi bija “ārpusnieki”.

Izrādījās, ka ārzemju intervētāju negatīvā pieredze bija saistīta galvenokārt ar to, ka viņi ne vienmēr pazina vietējo kultūru un vēsturi diezgan labi, lai uztvertu nianšes, jokus jeb nepareizības, parasti viņiem arī nebija iespēju atgriezties pie stāstītāja atkārtoti, ja situācija to prasītu. Pēdējais ierobežojums sevišķi

³¹ Galvenokārt no Latviešu fonda, bet sākumā arī no “Daugavas Vanagiem” ASV, no Sanfrancisko Latviešu atbalsta grupas, Sirakūzu Latviešu tautas atbalsta kopas, ciema “Latvija”, “Daugavas Vanadzēm”, talciniekiem un citiem privātiem ziedotājiem.

³² Līdz šim ir sniegts vairāk nekā 40 referātu un programmu vispārējai publikai – 3x3 nometnēs, 18. novembra piemiņas sarīkojumos, speciālos priekšlasījumos utt.

³³ Piemēram, doktorantiem Mārai Lazdai, Ilzei Akerbergai un Jānim Čakaram, studentiem Guntrai Aistarei, Lāsmai Beldavai, Ancei Gobiņai.

svarīgs varēja būt situācijās, kad stāsts bija traumatisks un autorā izsauca daudz emociju.³⁴

Bet šie negatīvie aspekti bija minimāli iepretī ārzemju intervētāju ārkārtīgi pozitīvajam devumam projekta īstenošanā. Turpinājumā es pievērsīšos galvenokārt savai pieredzei.

Pirmkārt, gandrīz ikvienā ekspedīcijā man bija viens vai divi autori, kas teica: *Nu, bet šo gan, lūdzu, šinī novadā nestāstiet un ierakstu novada muzejā nelieciet.* Autors pastāstīja mums, ārpusniekiem, to, ko viņš vietējam nebūtu stāstījis. Parasti šinī informācijā tika pieminēti apspiedēju vārdi vai aprakstīti apkaunojoši notikumi. Šeit mums būtu ļoti jāuzmanās, lai autors tomēr saprot, ka tad, kad viņš dod mums atļauju viņa stāstu lietot un ievietot kolekcijā, šis stāsts kļūst pieejams vispārībai.

Otrkārt, autori mums, ārzemju intervētājiem, bieži stāstīja detaļas par dzīvi padomju sistēmā, piemēram, par kolhoziem, ko viņi nestāstītu vietējiem, jo – *visi jau to zina.* Tāda pamatinformācija var noderēt nākotnes vēsturniekiem un pētniekiem.

Treškārt, ārzemju intervētāji bieži izvēlējās uzklaut represētos, kam vietējie intervētāji dažreiz pagāja garām, jo, kā viena vietējā skolotāja teica: *Mēs šos stāstus esam tik daudz dzirdējuši, mēs vairs nespējam līdzī just. Mēs esam noguruši.*³⁵ Bet tieši šie stāsti ir ļoti nozīmīgi gan pasaules kontekstā, Latvijas tēlu veidojot, gan stāstītājam pašam, daloties par savu traumu, gan arī tam, kas viņu uzklausa.

Bet vissvarīgākais pozitīvais guvums bija savstarpēja iepazīšanās un stāstu apmaiņa. Alesandro Portelli teicis, ka: “mutvārdu vēstures intervija ir dāvanu apmaiņa” (Clarke 2002), kur mēs katrs kaut ko dodam otram un katrs kaut ko no intervijas iegūstam. Stāstītājs/autors iegūst iespēju izstāstīt savu stāstu, pievienot to latviešu tautas pieredzes krātuvei. No citas zemes nākušais intervētājs iegūst galvenokārt dziļāku ieskatu dzīvē un kultūrā, par kuru viņš, iespējams, zināja samērā maz.

Mūsu projektā ārzemju intervētājiem klāt nāca vēl viens guvums – daudz plašāka savstarpēja iepazīšanās, nekā tas intervijās ir pierasts, un tas arī atspoguļo beidzamā laikā augošo interesi par mutvārdu vēstures un etnogrāfijas nozīmi pieredzes apmaiņas un sadarbības sekmēšanai (sk.: The Oral History Review 2003).

³⁴ Piemēram, man bija gadījums ar autoru Vilni Ozolu, kurš 1949. gadā 12 gadu vecumā bija deportēts uz Sibīriju. Lai gan intervijas laikā 1996. gadā Ozola kungs runāja par notikušo pat ar humoru, pēc intervijas viņš turpinājis pārdzīvot notikušo traumu, līdz pāris mēnešus vēlāk viņu apmeklējusi radniece no Amerikas, un tikai tad viņš varēja beidzot savu stāstu pabeigt un *nolikt pie malas.*

³⁵ Lūcija Ķuzāne: ekspedīcijas nobeiguma pārskatā Sēlijā, 2000. gadā.

Arī profesore Vieda Skultāne ir uzsvērusi dialoga aspektus intervijas situācijā (Skultāne 2003).

Lai panāktu autora uzticēšanos, es gandrīz vienmēr izmantoju savveida apmaiņu. Reizēm autors likās kautrīgs, taču, ja es jau pašā sākumā pastāstīju kaut ko par sevi, par to, kā un kāpēc mēs nonācām Amerikā, viņš/viņa atraisījās. Ja autors redzēja, ka arī manā dzīvē ir bijuši grūti un traumatiski notikumi, mūsu attiecības mainījās no hierarhiskām uz lielāku vienlīdzību, un šādā situācijā autors spēja uzticēt man pat dziļi traumatiskus notikumus.³⁶

Ja ne pašā sākumā, tad intervijas gaitā bieži tika uzdots jautājums par Ameriku, par Amerikas latviešiem, uz kuru es devu atbildes atkarībā no situācijas, parasti ļaujot atbildēm tikt ieskaņotām kasetē.³⁷ Šādā veidā katra intervija izvērtās par apbūšēju informācijas un domu apmaiņu, lielākoties daudz dziļākā līmenī, nekā tas iespējams parastā ikdienas saskarē. Mūsu gadījumā neatkārtojās M. Kunderas romānā aprakstītā situācija, kur neziņa un palicēju negribēšana zināt uzcēla sienu, kas beigās aizdzina trimdinieku projām. Ja mēs nācām pie Latvijas latviešiem ar dziļu un patiesu gribēšanu saprast viņu pieredzēto, kur stāstītājs drīkstēja atklāt visu, ko viņš/viņa gribēja, un ja mēs devām laiku, lai varētu attīstīties uzticēšanās, tad arī izveidojās patiesa stāstu un pieredzes apmaiņa. Bet mums, intervētājiem, šī uzticēšanās bija jānopelna. Tā parasti nāca ar laiku, ar diskusiju un apmaiņu.

2002. gadā man bija sevišķi interesanta un grūta intervija ar Gunāru Zviedri Dundagā,³⁸ kurš bija izsūtīts 14 gadu vecumā. Dažu mēnešu laikā viņš bija zaudējis tēvu, drīz pēc tam arī māti, palikdams vienīgais apgādnieks divām jaunākām māsiņām un brālītim. Neiedomājami grūtos apstākļos viņš tomēr panācis, ka visi palika dzīvi. Tā bija smaga intervija, it sevišķi sākumā, jo bija skaidrs, ka autors man neuzticās. Viņa atbildes bija īsas, viņš nekad neskatījās uz mani, vienubrīd viņš gandrīz eksplodēja, kad prasīju par viņa nākotnes sapņiem jaunībā. Citā reizē, stāstot par Sibīriju, viņš izmeta: *Jūs jau to nesaprotat*, un vienubrīd diezgan dusmīgi gribēja zināt, kādēļ *visi ārzemju latvieši ir bagāti*. Uz katru jautājumu vai komentāru es atbildēju, kā nu mācēju, kamēr soli pa solītim radās uzticēšanās un saprašanās. Beigās pēc mana pagarā apraksta par trimdinieku iesākumiem Amerikā viņš ar asarām acīs teica: *Ja gribēja izdzīvot, tad bija jāstrādā. Tāpat kā mums*

³⁶ Sk. arī Alisijas Roverolas aprakstu par savu apmaiņas pieeju un sadarbību ar autori (*collaborative oral history*) projektā ar cāļu fabrikas strādnieci Lindu Lomu: Rouverol 2002, 65, 66.

³⁷ Īpaši tas sakāms par manām intervijām ar Gunāru Zviedri Dundagā (2002. g.), Heleni Augustāni Dagdā (1997. g.), Bronislavu Maļinovsku Šķaunē (1997. g.), Jūliju Žagūni Dagdā (1998. g.).

³⁸ Gunārs Zviedris; intervējusi Maija Hinkle, 2002. gada jūlijā, Dundagā.

Sibīrijā, tā jums [Amerikā]. Bet tie latvieši te uz vietas nav mācījušies to patstāvību. Pat šīs vienas epizodes dēļ ir vērts visu braucienu uzskatīt par veiksmīgu.

Katra tāda intervija bija mazs tiltiņš starp Latvijas un ārzemju latvieti, un savā ierobežotā veidā tas mazināja nesaprašanos un nezināšanu, kas izveidojusies starp mūsu tautas divām daļām 45 atšķirtības gados. Ja mēs šos stāstus padarīsim plašāk pieejamus, es domāju, ka arī tas nezināšanu un nesaprašanu mazinās.

Esmu ļoti pateicīga visiem, kas man ir uzticējuši savus stāstus – gan Latvijā, gan Amerikā. Katrs stāsts nāk man līdzī un ir kļuvis par daļu manas dzīves; tas ir mācījis man saprast, ko Latvijas cilvēki ir piedzīvojuši un pārdzīvojuši, ko tas nozīmēja – divdesmitajā gadsimtenī būt latvietim Latvijā, latvietim Sibīrijā un latvietim trimdā. Es ceru, ka ne tikai Latvijas latviešu stāsti palīdzēs mums saprast citam citu, bet Latvijas latvieši uzklauīs arī trimdinieku stāstus tikpat uzmanīgi, kā mēs, uz Latviju braucošie intervētāji, esam uzklaujusi Latvijas latviešu un citu tautību Latvijas iedzīvotāju stāstus.

Kopsavilkums

Amerikas latviešu apvienības mutvārdu vēstures kolekcija “Dzīvesstāsts – trimdā” apkopo apmēram 240 dzīvesstāstus, kas iegūti lielākoties no cilvēkiem, kas trimdā ir bijuši aktīvi. Viena no būtiskām tēmām diasporas latviešu dzīvesstāstos ir attiecības ar Latviju un latvietību, sākot no Latvijas atstāšanas brīža (parasti Otrā pasaules kara beigu posmā). Cilvēki atstāja savas mājas galvenokārt, lai izbēgtu no padomju okupācijas un kara, bet ar domu, ka drīz varēs atgriezties. Šī atgriešanās tēma oficiāli turpinājās visu trimdas laiku. Pēc tam, kad Latvija 1991. gadā atguva neatkarību, dzimtenē uz dzīvi atgriezās pavisam nedaudz bijušo trimdinieku. Galvenie iemesli tam bija: pirmkārt, Amerikā paliek ģimene; otrkārt, veselības problēmas; treškārt, Latvija vairs nelīdzinās tai vietai, kas bija atstāta – no mājām nekas vairs nav palicis, viss ir izpostīts; ceturtkārt, Latvijā trimdiniekus atstumj, nepieņem; akcentējot attieksmes “mēs un jūs”, tiek būvēta siena vienas tautas divu daļu starpā. Ļoti pozitīvs tilts starp Latvijas un ārzemju latviešiem ir ekspedīciju “Dzīvesstāsts – Latvijā” projekts, kur ārzemju latviešu intervētāji ir atraduši savstarpējas saprašanās un apmaiņas iespējas ar Latvijas latviešiem un Latvijas iedzīvotājiem cittautiešiem, dažkārt pārveidojot arī intervijas ierasto dinamiku no hierarhiskām attiecībām starp intervējamo un intervēto uz daļēji līdzvērtīgu stāstu apmaiņu viņu starpā.

Avoti

Intervijas ar Helēnu Augustāni (NMV-548), Lidiju Bālēnu (NMV-813), Oskaru Hercu (NMV-855), Miervaldi Janševicu (NMV-788), Juri Kļaviņu (NMV-787), Kārli Ūzuli (NMV-815), Bronislavu Maļinovsku (NMV-559), Maiju Medni (NMV-822), Vilni Ozolu (NMV-419), Valiju Ruņģi (NMV-755), Miervaldi Tupesi (NMV-1417), Dzidru Ziedoni (NMV-785), Gunāru Zviedri (NMV-1685), Jūliju Žaguni (NMV-666).

Intervētāji: Biruta Abula, Gunta Harvija, Maija Hinkle, Rita Petričeka, Dzidra Ziedone.

Diskusijas 3x3 nometnēs Katskiļos (ASV) un Smiltēnē (Latvijā), kā arī mācību semināros “Kursā”, Bostonā, Čikāgā, Ņūdžersijā, Vašingtonā.

Literatūra

ALAs Mutvārdu vēstures projekta “Dzīvesstāsti – trimdā” Rokas grāmata intervētājiem. ALA, 1999.

Carpenter, Inta Gāle. Festival as reconciliation: Latvian exile homecoming in 1990. *Journal of Folklore Research*. 1996, 33 (2): 93–123.

Clarke, Mary Marshall. Oral history: art and praxis. In: *Community, Culture and Globalization*. Eds. Don Adams and Arlene Goldbard. New York: The Rockefeller Foundation, 2002, 87–197.

Hinkle, Maija. ALA mutvārdu vēstures vākšanas projekts “Dzīvesstāsti – trimdā”. Grām.: Zirnite, Māra un Maija Hinkle (sast.). *Dzīvesstāsti – vēsturē, kultūrā, sabiedrībā*. Mutvārdu vēstures avoti: izlase. 2. izd. Rīga, 2004, 121.–125. lpp.

Hinkle, Maija. Talcinieki mutvārdu vēstures projektos Latvijā un trimdā. Grām.: *Spogulis: Latvijas mutvārdu vēsture*. Rīga, 2001, 18.–30. lpp.

Kirsa, Tina. Atmiņu savijums: dzīvesstāsta noskaidrošana ar rakstošo grupu palīdzību igauņu vidē Toronto. Grām.: *Starptautiska konference “Dzīvesstāsti – vēsturē, kultūrā, sabiedrībā: Mutvārdu vēstures loma personīgās un kultūras identitātes vērtējumā”*. Latvijas Universitāte, 2003. gada 1.–3. maijs, Rīga: Programma, referātu kopsavilkumi. [Rīga, 2003], 67., 68. lpp.

Klīvlandes Etniskā mantojuma projekta rokasgrāmata.

Kundera, Milan. *Ignorance*. New York: HarperCollins Publishers, 2002. (Kundera, Milans. *Neziņa*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2004).

Nesaule, Agate. *Sieviete dzintarā*. Rīga: Jumava, 1997. (*A Woman in Amber*. New York: Soho Press, 1995).

The Oral History Review, Special Section “Shared Authority”. 2003, 30 (1, Winter/Spring), pp. 23–113.

Plakans, A. *The Latvians, a Short History*. The Hoover Institution, 1995.

Plato, Aleksandrs fon. Mutvārdu vēsture starp nacionālsociālismu un “reālo sociālismu”. Grām.: *Starptautiska konference “Dzīvesstāsti – vēsturē, kultūrā, sabiedrībā: Mutvārdu vēstures loma personīgās un kultūras identitātes vērtējumā”*. Latvijas Universitāte, 2003. gada 1.–3. maijs, Rīga: Programma, referātu kopsavilkumi. [Rīga, 2003], 13. lpp.

- Rosenwald, G. C. and R. L. Ochberg, Introduction: life stories, cultural politics and self-understanding. In: Rosenwald, G. C. and R. L. Ochberg (eds.). *Storyed Lives: the Cultural Politics of Self-understanding*. New Haven: Yale University Press, 1992, pp. 1–18.
- Rouverol, Alicia J. Collaborative oral history in a correctional setting: promise and pitfalls. *The Oral History Review*. 2003, 30 (1, Winter/Spring), pp. 61–85.
- Salinger, A. G. The effect of bearing witness on the witness: a Holocaust study. In: *Oral History Association Annual Meeting*, St. Louis, MO, Oct. 17–21, 2001, Program, p. 22.
- Skultāne, Vieda. Mutvārdu vēstures pētniecības nozīmība Latvijā. Grām.: *Starptautiska konference “Dzīvesstāsti – vēsturē, kultūrā, sabiedrībā: Mutvārdu vēstures loma personīgās un kultūras identitātes vērtējumā”*. Latvijas Universitāte, 2003. gada 1.–3. maijs, Rīga: Programma, referātu kopsavilkumi. Rīga, 2003, 14. lpp.
- Starptautiska konference “Dzīvesstāsti – vēsturē, kultūrā, sabiedrībā: Mutvārdu vēstures loma personīgās un kultūras identitātes vērtējumā”*. Latvijas Universitāte, 2003. gada 1.–3. maijs, Rīga: Programma, referātu kopsavilkumi. Rīga, 2003, 91 lpp.

Oral History Project and Exile Identity in Life Narratives of Latvians in America

This paper will consider the changing nature of ethnic communities and an exile identity among American-Latvians, as remembered in the life narratives of individuals from several generations and with various levels of involvement in their ethnic community. The paper will briefly describe the methods and results of the oral history project sponsored by the American Latvian Association. Particular attention will be paid to the re-evaluation of identity and sense of belonging present in the narratives, a re-evaluation prompted by the re-establishment of Latvian independence in 1991.

Most American-Latvians in the project entered the US as refugees after World War II and created still active communities based on shared history, traditions, culture, and language, rather than on a geographical space. The communities were created with a shared goal of keeping alive pre-war Latvian traditions and language, because they were being suppressed in Soviet Latvia. With the break-up of the Soviet Union, this latter goal ceased to exist, forcing a sometimes-painful re-examination of individual identity, relations with Latvia, and role in the greater American society. Some American-Latvians found a connection with Latvian experience by volunteering in the Latvian fieldwork project, where their interviews often involved much more dialogue and reciprocity than is customary in most interview situations.

Even though the sense of ethnic identity in narratives sometimes reflects the age and family situation of the narrator, the stories also often contain an evaluation of what it means to be Latvian abroad in the post-Soviet era, as well as an analysis and evaluation of present-day Latvian society, culture, and government from an American-Latvian perspective.

Biogrāfiskās pētniecības attīstība Igaunijā

Ene Keresāre

Rakstā sniegts īss ieskats biogrāfiskās pētniecības situācijā un tendencēs Igaunijas akadēmiskajā vidē, aplūkoti iemesli, kas ietekmējuši biogrāfiskās pētniecības veidošanos un attīstību Igaunijā.

Priekšvēsture

Manuprāt, tā nav nejaušība, ka biogrāfiskie pētījumi 20. gadsimta 90. gados Igaunijā izauga no visai bagātīgās etnogrāfisko ekspedīciju un retrospektīvo avotu krāšanas pieredzes. Atsaukšos uz folkloras studijām un etnoloģiju – šīs pētniecības nozares krietni mazāk nekā citas bija noraizējušās par biogrāfisko avotu “acīmredzami trūcīgo kvalitāti”. Biogrāfisko metodi lietoja arī empīriskajās sociālajās zinātnēs (īpaši etnosocioloģijā). Dažos gadījumos (auto)biogrāfiskie avoti tikuši lietoti un atzīti vēstures pētījumos, turklāt ne tikai kā ilustratīvs papildinājums zinātniskai analīzei – sevišķi tas attiecas uz tādām jomām, kā, piemēram, padomju deportāciju un Igaunijas staļinizācijas izpēti, kur oficiālie vēsturiskie dokumenti tiek uzskatīti par mazāk ticamiem (Rahi 2001).

Nav šaubu, ka Igaunijā biogrāfiskā pieceja kultūras studijās un sociālajās zinātnēs ir guvusi pozitīvu virzību, un tam pamatā ir zināmi priekšnoteikumi: interese par biogrāfijām postpadomju sabiedrībā, iespējas vākt¹ un publicēt² biogrāfiskos avotus un, it īpaši, plaša cilvēku loka gatavība uzņemties to, ko varētu nosaukt par biogrāfisko iniciatīvu. Tas bija pirmais, svarīgākais motīvs sākt biogrāfisko pētniecību. Otrs vērā ņemams motīvs ir teorētiskā diskursa sasniegumi starptautiskā līmenī un zinātniskās diskusijas, kas Igaunijas kultūras pētniekiem kļuva pieejamas tikai pēc 1990. gada.

Biogrāfiskās pētniecības attīstība Igaunijā notika kultūras pētījumu pārmaiņu plašākā kontekstā, balstoties uz mutvārdu vēstures diskursa nozīmes pieaugumu postpadomju sabiedrībā. Pēc 1990. gada kultūras zinātnes turpmāko

¹ Par Igaunijas dzīvesstāstu kolekciju un mutvārdu vēstures tradīcijām sk.: Hinrikus 2000b, 2002, kā arī šajā krājumā publicēto R. Hinrikusas rakstu.

² Par dzīvesstāstiem, kurus savākusi Igaunijas Dzīvesstāstu biedrība un kas publicēti vairākos krājumos, sk.: Annuk 1997; Karusoo 1998; Hinrikus 1999, 2000a, 2003b., 2003.

attīstību Igaunijā raksturo pārmaiņas pieejā, uzmanības centrā izvirzās problēmas un konteksts, nevis subjekts, notiek pāreja no vienas kultūras fenomena uz holistisku kultūras traktējumu, no kultūras aktieru ārējās realitātes uz grupas realitāti un, jo īpaši, uz individuālo realitāti (Wunder 1999; Jaago 2001a, 8). Pastāvot šādai attīstības ievirzei, tika kritiski pārvērtētas kultūras pētījumu metodes. Un tieši biogrāfiskā metode ir tā, kas asociējas ar izpratni par aktīvo subjektu, kas interpretē sociālo realitāti no personiskā redzes viedokļa (Aarelaid 2002b).

Biogrāfiskā pētniecība Igaunijā starpnozaru salīdzinājumā

Igaunijā ar biogrāfisko pētniecību nodarbojas vairākas zinātnes nozares. Trīs no tām vēlos akcentēt īpaši, proti, etnoloģiju, folkloras studijas un etnosocioloģiju, kuras pētniecisko grupu un projektu līmenī pievēršas arī biogrāfiskajai izpētei.

Folkloras studijās jaunais virziens priekšplānā izvirzījās 90. gadu sākumā. Tradicionālo folkloras žanru pētniecību nomainīja personiskās pieredzes stāstījumu analīze, mēģinot atklāt, kādā veidā tradīcijās fokusētais stāstījums pauž grupas izpratni par vēsturi (Jaago 2001a, 8; 2001b, 264; 2003). Igaunņu folkloras studiju ietvaros šī pētniecības virziena iniciatore Tiu Jāgo (*Tiu Jaago*) veikusi 20. gadsimta dzīvesstāstu un ģimenes naratīvu izpēti. Pētījumu joma ir paplašināta, tajā ietverot arī tautasdziesmu pētījumus, savukārt tradicionālos naratīvu pētījumus ietekmējusi kultūras semiotika, Eiropas etnoloģijas studijas un literatūras pētījumi.

Etnoloģijā biogrāfiskā pētniecība izpaužas divos virzienos. Pirmkārt, kā orientācija uz cilvēku ikdienas dzīves pieredzi (Vunder 1999), otrkārt, kā atmiņu naratīvu pētniecība (Anepaio un Kóresaar 2001; Kóresaar un Anepaio 2003), kas iedziļinās rakstītajos un mutvārdu dzīvesstāstos, lai saprastu, kāpēc cilvēki kaut ko atceras tieši šādā veidā un nevis citādi. Tā kā atmiņu naratīvu pētniecību būtiski ietekmē mutvārdu vēstures starptautiskās tradīcijas, fenomenoloģiskā socioloģija, kultūras psiholoģija un folkloras studijas, ikdienas dzīves etnoloģija var tikt pozicionēta Eiropas etnoloģijas mainīgajā kontekstā (Anepaio 2001, 2003; Kóresaar 2003a).

Socioloģijā vēstures un sociālās antropoloģijas ietekmē parādījies virziens, kas interesējas par dzīvesstāstiem kā noteiktu sociālu tendenču reprezentāciju. Austrumeiropas kontekstā šo biogrāfiskās pētniecības veidu varētu saukt par **etnosocioloģiju** (Aarelaid 2003b). Tās uzmanības lokā ir kolektīvā rīcība, kurpretī dzīvesstāsti atver “logu”, caur kuru pētnieks var vērot, kā sociālo procesu dalībnieki darbojas noteiktos apstākļos.

Visi trīs pētniecības virzieni ir cieši saistīti ar valstiskās neatkarības atgūšanu un šī notikuma blakusproduktu – sociālo nepieciešamību apcerēt atmiņas, vēsturi

un vēsturisko pieredzi. Pirmā pazīme, kas apvieno visus virzienus, ir interese par kultūras, sociālajām un politiskajām pārmaiņām un to, kā šīm pārmaiņām piemērojas indivīds un grupa. Otra pazīme, kuru būtu vērts pieminēt, ir reālistiskā pieeja autobiogrāfijām. Raksturojot precīzāk, tiek respektētas diskusijas starp reālistiem un naratīvistiem, kas vērojamas biogrāfiju pētniecībā Eiropā (Miller 2000), kā arī neo-reālistiskā pieeja autobiogrāfijai (šādu apzīmējumu minētajai pieejai devis I. P. Ross (Roos 2003), respektīvi, aplūkot autobiogrāfijas kā būtiskus, uz realitāti un patiesību orientētus prakses naratīvus. Patiesība tiek meklēta no autora unikālā skatpunkta, kā viņš/viņa stāsta par dzīvi citiem: kā viss ir noticis, kas ir noticis un ko viņš/viņa par to domā. Attiecības ar realitāti balstās izpratnē, ka viss apkārt esošais un notiekošais ir ne tikai interpretācija, bet tajā ietverta arī reālā dzīve, reālā pieredze.

Igaunu biogrāfiju pētnieki nav pilnībā pieņēmuši postmodernistisko “identitātes attiecību spēli” (turpat, 30), jo, iespējams, tas saistīts ar virziena tradīciju, mērķiem, turklāt pētniekiem un dzīves stāstniekiem, kurus viņi pēta, ir līdzīga pieredze. Tomēr no tā nevar secināt, ka dzīvesstāstus var vērtēt kā patiesās realitātes paradīzi. Es centīšos to pierādīt, apvienojot šķietami dažādu nozaru pieejas.

Igaunijas biogrāfisko pētniecību var raksturot ar dzīvesstāstu (*life story*) pieeju un dzīves vēstures (*life history*) pieeju.

Dzīvesstāstu pieeja (*life story approach*) tiek izmantota ģimenes vēstures naratīvu pētījumos folkloras studijās un atmiņas naratīvu pētījumos etnoloģijā. Šī pieeja aplūko sociālos un kultūras kodus, kā arī naratīvu stratēģijas autobiogrāfiskos un biogrāfiskos tekstos; tiek meklētas atbildes uz jautājumiem par “pieredzēto” un “izdomāto”, privāto un sabiedrisko, personīgo un kultūras pieredzi un ideoloģiju, kā tās izpaužas biogrāfiskajos naratīvos.

Dzīvesstāstu pieejas galvenās kategorijas ir laikmeta sarežģītība, jautājums par naratīvu patiesumu, tagadnes iespēju dinamika, zemteksti un saikne ar dažādiem kultūras tekstuālajiem avotiem. Uz jautājumu, kāpēc par priekšteču dzīvi stāsta tieši tā un ne citādi, tiek atbildēts atbilstoši šīs disciplīnas īpatnībām – ar šī žanra kategoriju līdzekļiem (Jaago 2002b) vai pieredzi (Kõresaar 2003a, 2003b). Vēl vairāk, nelielās atšķirības terminoloģijā un skatījumā, kā izrādījās, ir bijušas pat savstarpēji auglīgas. Varētu teikt – kas attiecas uz naratīvitātes kā dzīvesstāsta un biogrāfiskās identitātes svarīga faktora apzināšanos –, ka etnologi “iedzīvojas” no kontaktiem ar folkloras studijām, savukārt folkloristi pievieno vēsturiskās un sociālās pieredzes kontekstu žanriski specifiskajām naratīvu “patiesību” interpretācijām.

Dzīves vēstures pieeja (*life history approach*) ir pārstāvēta ikdienas dzīves etnoloģijā un etnosocioloģijā. Lai uzsvērtu kopīgo un atšķirīgo, tiks salīdzinātas divas pētnieku grupas: projekts “Padomju Igaunijas ikdienas dzīves prakse un stratēģijas”, ko veic Tartu universitātes etnologi, un Tallinas Pedagoģiskās universitātes sociālo studiju projekts, kura centrā ir dažādu integrācijas modeļu vēsturiski

salīdzinošā analīze. Kopīgais parādās, pirmkārt, projektu uzdevumu formulējumā. Otrkārt, abi projekti pēta pagātnes realitāti, precīzāk, pagātnes realitāti padomju kontekstā. Treškārt, abi projekti izmanto biogrāfisko metodi. Galvenās atšķirības starp etnologu un etnosociologu biogrāfiskajiem pētījumiem ir veidā, kādā pagātnes realitāte tiek pētīta, tāpat atšķiras pētnieku nostāja pret realitātes problēmu un laikmeta sarežģītību autobiogrāfijās.

Kopumā etnologi savās studijās uzsver biogrāfisko pieredzi un zināšanas, kā arī to slēptos subjektīvos aspektus. Viņi ir ieinteresēti kultūras kategorijās, kas piešķir nozīmi cilvēku pieredzēm un praksēm, kurās tie sevi atklāj. Etnologi aplūko arī naratīvu stratēģijas un prakses, ko indivīdi lieto, lai biogrāfiskajās intervijās paustu savas zināšanas. Analīzē par svarīgu tiek uzskatīta pagātnes un tagadnes dialoga saglabāšana, paskaidrojot neseno caur iepriekšējo un otrādi (Jõesalu 2003a, 2003b; Kõresaar 2003c, 2003d).

Savukārt etnosocioloģiskā pētījumā, kas sevi pozicionē kā neopozitivistisku, mērķis ir rekonstruēt vēsturisko sociālo realitāti. Lai to sasniegtu, t.i., lai novērtētu, kādā mērā adaptācija un integrācija notikusi, jau iepriekš īpaši indivīda dzīves brīži tiek definēti kā pārmaiņas noteicošie viņa/as biogrāfijas konstrukcijā. Biogrāfiskā naratīva rekonstruējošais raksturs šajā pētījuma veidā tiek vērtēts kā kavēklis, tagadnes klātbūtnei jābūt pēc iespējas nemanāmākai, "atslēgtai", un informantu atmiņas dažkārt ir pilnīgi pretējas akadēmisko pētnieku profesionālajam viedoklim (Aarelaid 2002a, 2003a, 2003b; Hatshaturyan 2003).

Tomēr nebūtu jāsecina, ka etnoloģiskie un etnosocioloģiskie biogrāfiskie pētījumi lieto pieejas, kas viena otru izslēdz. Precīzāk šīs pieejas būtu jāvērtē kā tādas, kas savstarpēji veicina pētniecisko iespēju attīstību. Piemēram, gan etnoloģija, gan etnosocioloģija interesējas par noteiktu uzvedības stratēģiju un attieksmju iesakņošanu (habitualizāciju), taču pieejas, kas tiek lietotas pētniecisko uzdevumu risināšanai, ir atšķirīgas.

Biogrāfiskās pētniecības vieta un perspektīvas Igaunijā

Noslēdzot īso apskatu par Igaunijas biogrāfiskās pētniecības dažām tendencēm, vēlētos noskaidrot divus jautājumus: kāda ir biogrāfiskās pētniecības vieta Igaunijas akadēmiskajā vidē un kādas ir tās perspektīvas?

Pirmkārt, biogrāfiskās pētniecības bāze Igaunijā ir samērā trūcīga. Ir aptuveni desmit pētnieku, kas sevi uzskata par biogrāfiju pētniekiem vai arī biogrāfiskās metodes lietotājiem. Tomēr biogrāfiskā pētniecība trīs minētajās disciplīnās noris, un to pārstāv pastāvīgi projekti, kuri tiek veicināti nākotnes pētījumu vārdā.

Kas attiecas uz jautājumu, vai citu zinātņu nozares, teiksim, vēsture un socioloģija, atzīst biogrāfisko pētniecību, tad te vēl garš ceļš ejams. Sabiedrībā

dzīvesstāstu vākšana biograafiskās pētniecības nolūkiem tiek akceptēta izteiktāk nekā akadēmiskajā vidē, jo tur pastāv aizspriedums, ka dzīvesstāsti ir “vāji” pētījuma avoti un pieejas avotiem kā tādiem ir pārāk dažādas. Acīmredzot vēstures, respektīvi, folkloristiskos un etnoloģiskos pētījumos ir visai grūti atkāpties no klasisko avotu kriticisma (kas ilgu laiku bija dominējošā metode) un atzīt naratīvās (fenomenoloģiskās) pieejas. Tomēr šis diezgan sāpīgais process, kurā folkloras un etnoloģijas studijas tiek atšķetinātas no klasiskās vēstures studijām, pamudina pilnveidot laika un realitātes atspoguļojumu, kā arī pētījuma diskursus un dzīvesstāstu interpretācijas veidus. Biograafiskajos pētījumos avots nav “lieta” (rakstisks dokuments), drīzāk – analītisks līdzeklis, kas izsaka sarežģīto, dinamisko un mainīgo vienību – indivīdu sabiedrībā un kultūrā.

Biograafiskā pētniecība Igaunijā ir ļoti jauna un skaitliski neliela akadēmiskā joma. Tomēr vairākas nozares tiecas šajā virzienā, īpaši feministiskā pieeja autobiogrāfijām (Kirss 2002), kā arī sociālie pētījumi pedagoģijā (Liimets 2002). Ne mazāk svarīgi, ka biograafiskā pētniecība kā nozare sākumā tika dibināta kā pētniecības joma universitātēs, tas nozīmē – apzināties un vairot savus domubiedrus: cik vien iespējams, ieinteresēt studentus, iesaistīt viņus pētnieciskajā darbā, tādējādi nodrošinot biograafisko pētījumu nākotni Igaunijā.

Literatūra

- Aarelaid-Tart, A. The adaptation to the new cultural realities: lessons from the history. Paper presented at the Fourth Nordic Conference on the Anthropology of Post-socialism, Copenhagen, Denmark, April 20–22, 2002a [tiešsaistē]. Pieejams: http://www.anthrobase.com/text/A/Aarelaid-Tart_A_01.htm
- Aarelaid-Tart, A. Biograafiline meetod ja meie elulood [Biographical method and our life histories]. In: *Usaldus. Vastutus. Sidusus: Eesti Sotsiaalteaduste III aastakonverents* 22.–23. Novembril 2002, Tallinn, 2002b, lk. 185–188 [tiešsaistē]. Pieejams: <http://www.ttu.ee/hum/conferencel7.pdf>
- Aarelaid-Tart, A. Estonian-inclined communists as marginals. In: *Biographical Research in Eastern Europe: Altered Lives and Broken Biographies*. Ed. by R. Humphrey, R. Miller, E. Zdravomyslova. Ashgate, 2003a, pp. 71–100.
- Aarelaid-Tart, A. Проблемы адаптации к новым культурным реалиям в зеркале биографического метода. *SOCIS*. № 2, 2003b, с. 59–67.
- Anepaio, T. Trauma ja mälu. Mineviku ületamisest repressiooniteemate kogemused [Trauma and memory: repressed Estonians coping with past]. Grām: *Kultuur ja mälu: konverentsi materjale*. Red. T. Anepaio, E. Kõresaar. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2001, lk. 198–215. *Studia Ethnologica Tartuensia*, 4.
- Anepaio, T. Eesti mäletab!? Repressiooniteema retseptioon Eesti ühiskonnas [Reception of the topic of repressions in the Estonian society]. Grām.: *Mälu kui kultuuritegur:*

- etnoloogilisi perspektiive*. Red. E. Kõresaar, T. Anepaio. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2003, lk. 206–230.
- Anepaio, T., E. Kõresaar (red.). *Kultuur ja mälu*: konverentsi materjale [Culture and Memory. Conference proceedings]. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2001. *Studia Ethnologica Tartuensis*, 4.
- Annuk, E. (red.). *Naised kõnelevad* [Women Talking]. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum ja Ühendus “Eesti elulood”, 1997.
- Hachaturyan-Kisilenko, A. The description of the Soviet military garnisons in biographical interviews. *Pro Ethnologia*. Vol. 14, 2003 (in print).
- Hinrikus, R. (ed.). *Me tulime tagasi* [We’ve Come Back]. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum ja Ühendus “Eesti elulood”, 1999.
- Hinrikus, R. (red.). *Eesti rahva elulood*: Sajandi sada elulugu kahes osas [Estonian Life Histories: a Hundred Life Stories of the Century, in two volumes]. Tallinn: Tänapäev, 2000a.
- Hinrikus, R. Saateks. Grām.: *Eesti rahva elulood*: Sajandi sada elulugu kahes osas, 1. osa. Tallinn: Tänapäev, 2000b, lk. 7–12.
- Hinrikus, R. Eesti elulugu [Estonian life story]. Grām.: *Mälu tunglad*: Kogumik kirjutisi Tartu College’I elulugude kirjutajate rühmast, 2000–2002. Red. T. Kirss. Toronto, 2002, lk. 11–20 (käsikirja õigustes).
- Hinrikus, R. (red.). *Eesti rahva elulood*, 3. osa. Elu Eesti NSV-s [Estonian Life Histories, vol. 3. Life in the ESSR]. Tallinn: Tänapäev, 2003.
- Jaago, T. Mis on pärimuslik ajalugu? [What is traditional narrative history?]. Grām.: *Pärimuslik ajalugu*. Red. T. Jaago. Tartu: Tartu Ülikooli Eesti ja võrdleva rahvaluule õppetool, Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakond, 2001a, lk. 7–15.
- Jaago, T. Perepärimus ajaloo peegeldajana [Oral family tradition as a reflector of history]. Grām.: *Pärimuslik ajalugu*. Red. T. Jaago. Tartu: Tartu Ülikooli Eesti ja võrdleva rahvaluule õppetool, Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakond, 2001b, lk. 264–280.
- Jaago, T. (red.). *Pärimuslik ajalugu* [Traditional History]. Tartu: Tartu Ülikooli Eesti ja võrdleva rahvaluule õppetool, Eesti Kirjandusmuuseum, 2001c.
- Jaago, T. (ed.). *Lives, Histories and Identities: Studies on Oral Histories, Life- and Family Stories*. Tartu: University of Tartu, Estonian Literary Museum, 2002a.
- Jaago, T. Kuidas mõista pärimusjutu tõde? [How to understand the truth of a traditional narrative?]. Grām.: *Kultuur ja mälu*: konverentsi materjale. Ed. by T. Anepaio, E. Kõresaar. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2002b, lk. 227–243.
- Jaago, T. 2003. Pere- ja suguvõsalood pärimuses. 20. sajandi teine pool [Stories of family history in the popular tradition of the second half of the 20th century]. In: *Mälu kui kultuuritegur: etnoloogilisi perspektiive*. Red. E. Kõresaar, T. Anepaio. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2003, lk. 33–59.
- Kõresaar, E. ‘Kollektiivne mälu’ ja eluloouurimine [‘Collective memory’ and biographical research]. Grām.: *Kultuur ja mälu*: konverentsi materjale. Ed. by T. Anepaio, E. Kõresaar. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2001, lk. 42–58.
- Kõresaar, E. Mälu, aeg, kogemus ja eluloouurija pilk [Memory, time, experience and the view of a biography researcher]. In: *Mälu kui kultuuritegur: etnoloogilisi perspektiive*. Red. E. Kõresaar, T. Anepaio. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2003a, lk. 7–32.

- Kõresaar, E. Lapsepõlv kui ajaloopilt. Rahvuse ja riigi metafoorne kujutamine vansemate eestlaste lapsepõlvemälestustes [Childhood as an image of history: Metaphoric depiction of the nation and the state in childhood memories of elderly Estonians]. In: *Mälu kui kultuuritegur: etnoloogilisi perspektiive*. Red. E. Kõresaar, T. Anepaio. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2003b, lk. 60–92.
- Kõresaar, E. Hea elu normatiivsus. Nõukogudeaegse defitsiidikogemuse kujutamisest elulugudes [Normativity of good life. Depiction of the Soviet shortage of goods in life stories]. Grām.: *Mälu kui kultuuritegur: etnoloogilisi perspektiive*. Red. E. Kõresaar, T. Anepaio. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2003c, lk. 150–178.
- Kõresaar, E. Towards a social memory of work. Politics and being a good teacher in Soviet teachers' life stories. In: *Arbeit im Sozialismus – Arbeit im Postsozialismus*. Ed. by K. Roth. Waxmann, 2003d (in print).
- Kõresaar, E., T. Anepaio (red.). *Mälu kui kultuuritegur: etnoloogilisi perspektiive = Ethnological Perspectives on Memory*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2003. *Studia Ethnologica Tartuensis*, 6.
- Liimets, R. Biograafia kui inter- ja transdistsiplinaarne kategooria [Biography as an inter- and transdisciplinary category]. Grām.: *Usaldus. Vastutus. Sidusus: Eesti Sotsiaalteaduste III aastakonverents 22.–23. Novembril 2002*. Tallinn, 2002, lk. 188–191 [tiešsaistē]. Pieejams: <http://www.ttu.ee/hum/conference/7.pdf>
- Miller, R. L. *Researching Life Stories and Family Histories*. London; Thousand Oaks; New Delhi: SAGE, 2000.
- Rahi, A. Sündmus eri allikate valguses (küüditatute näite varal) [A historical event in the light of different sources (according to the reports of repressed people)]. Grām.: *Kultuur ja mälu: konverentsi materjale*. Red. T. Anepaio, E. Kõresaar. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2001, lk. 216–226.
- Roos, I. P. Context, authenticity, referentiality, reflexivity: back to basics of autobiography. In: *Biographical Research in Eastern Europe: Altered Lives and Broken Biographies*. Ed. by R. Humphrey, R. Miller, E. Zdravomyslova. Ashgate, 2003, pp. 27–38.
- Vunder, E. Muutuv eesti etnoloogia [Changing Estonian ethnology]. *Ajalooline Ajakiri*. Nr. 1, 1999, lk. 31–42.

No angļu valodas tulkojusi **Maruta Pranka**

Situating Biographical Research in Estonia

Biographical research is a broad and developing area of study reflecting a rapid expansion of interest in the study of lives in social sciences and the humanities. Life history, oral history, narrative or life story, autobiography, and other approaches are being used more and more to understand and explore how individuals interpret experiences of social relationships and societal changes, history, ethnicity, etc. Some of these approaches are disciplinary and sub-disciplinary;

however, there is a growing recognition that methodological and theoretical issues have crossed disciplinary boundaries and have common lines of influences.

This paper tries to situate biographical research in Estonia by comparing seemingly divergent approaches, asking questions about the role of disciplinary (ethnological, folkloric, sociological) traditions in the development of separate approaches, and eventually, seeking references of movement across disciplines. In doing so, the dimensions of time, reality, experience, and narration as taken into account and questioned in different disciplines/approaches, are of particular consideration.

Subjects of research: memory as cultural and social phenomenon, the concept of state and nationhood in the life stories of elderly Estonians, and paradigms of the depiction of “Soviet life” in life stories.

Par igauņu dzīvesstāstu kolekciju

Ruta Hinrikusa

Igauņu literatūrā 19. gadsimta sākumā atrodam šādas rindas: “Reiz bija kāds vīrs. Viņš piedzima, tika tiesāts un nomira. Mēs neko vairāk par viņu nezinām. Bet tas tik bija vīrs!”

Šajā F. R. Fēlmaņa (*Faehlmann*) tekstā *kāds vīrs* pārstāv cilvēku, kas atšķiras no tiem, kurus atceras, par kuriem ir kādas ziņas un kuriem ir sava vieta vēsturē. Varētu teikt, ka šajā tekstā vēsture caur dzīvesstāstu meklē individuālo seju.

Tradicionālais viedoklis par dzīvesstāstiem apliecina, ka tie ir paša cilvēka stāsti par savu dzīvi un notikumiem, kas risinājušies viņa dzīves laikā. Autobiogrāfiskais naratīvs pieņem simbolisku autora, stāstītāja un galvenā varoņa identitāti un paredz, ka stāstīšanai jābūt kā patiesai pasakai, kas apvieno dzīvi, stāstu un atmiņu.

Dzīvesstāsti pretendē kalpot kā informācijas avots, atspoguļojot notikumus sabiedrībā; tie dod vārdu indivīdiem un grupām, kas bijušas lemtas klusēšanai.

Tomēr izstāstītā dzīve atšķiras no šīs personas dzīves vēstures. Katrs stāsta (vai raksta) par savu dzīvi atšķirīgi un atšķirīgi izgaismo arī dažādus apstākļus. Tajā pašā laikā mēs varam apgalvot, ka tad, kad antropoloģijas un etnoloģijas zinātniskajā literatūrā notiek diskusijas par identitāti un patību, šie termini pastāv kolektīvā kontekstā un ir saistīti ar kultūras modeļiem, struktūrām un normām.

Džeroms Bruners atzīmē, ka autobiogrāfija var tikt uztverta ne tikai kā tekstā izteikta personīgā iekšējā dinamika, bet arī kā vēlmju kultūras produkts. Ne patiesums un pat ne ticamība nav svarīgākais. Patiesuma meklējumi var novērst uzmanību no galvenā secinājuma, ka autobiogrāfija daļēji ir pašapmāna subjekts, jo tā vienmēr ir arī publiska interpretācija, daļa no nepārtrauktas sarunas par dzīves sniegtajām iespējām (Bruner 1993, 39).

Igauņu agrīno autobiogrāfisko apziņu var rast tautas dziesmās, kurās autors stāsta par savu dzīvi, bēdām vai priekiem. Pirmie rakstītie dzīvesstāstu fragmenti atrodami hronikās; autobiogrāfiskā apziņa bieži liek sevi manīt arī vēstulēs un dienasgrāmatās. Pirmajā zināmajā dienasgrāmatā igauņu valodā, ko 1818.–1822. gadā, fiksējot savas pārdomas par lasīto un izzināto, rakstījis Kristjans Jāks Petersons (*Peterson*), dzīvesstāsts gan nav atrodams. Mazliet vairāk no dzīvesstāsta ir Pērnavas mācītāja J. F. Rozenplentera (*Rosenplänter*) dienasgrāmatā (1833), kas

arī rakstīta igauņu valodā. Tā laika izglītotajās aprindās dienasgrāmatu rakstīšana bija diezgan parasta lieta, un kopš 19. gadsimta otrās puses to ir saglabājis visai daudz. Pirmie igauņu kultūras darbinieki nav atstājuši memuārus – tas uzlūkojams par trūkumu, ko tikai daļēji spēj kompensēt dienasgrāmatas kā autobiogrāfiska sacerējuma veids.

Patiesībā pirmo igauņu dzīvesstāstu ir sarakstījis progresīvais zemnieks Marts Mits (*Mitt*; 1833–1912). Viņš apzinājās sevi kā vēstures subjektu un no 1880. gada dalījās atmiņās par savu dzīvi saistībā ar vēsturi. 19. gadsimta pašās beigās parādījās arī citu zemnieku rakstītās atmiņas. Te noteikti jāatzīmē Gustava Maltsa (*Malts*) rakstītais par igauņu emigrantiem Krimā.

20. gadsimta otrā gadu desmita beigās igauņu valodā parādījās pirmās atmiņu publikācijas. Turpmāko ceļu ievadīja divi rakstnieki – Augusts Kicbergs (*Kitzberg*) un Lilli Suburga (*Suburg*).

Līdz ar Igaunijas Nacionālā muzeja izveidošanu 1909. gadā radās interese vākt npublicētās atmiņas. 1929. gadā tika dibināts Igaunijas Kultūras vēstures arhīvs – tagad Igaunijas Literatūras muzeja Kultūras vēstures arhīvs (*Eesti Kirjandusmuuseum, Kultuurilooline Arhiiv*). Arhīva mērķis ir līdzās valsts mērogā ievērojamu cilvēku atmiņām vākt un saglabāt arī tautas “kolektīvās atmiņas”, atmiņas par svarīgākajiem vēsturiskajiem notikumiem. Jurijs Lotmans savā spožajā esejā “Tiesības uz biogrāfiju” raksta, ka sabiedrība izciliem cilvēkiem dod tiesības uz savu biogrāfiju. Ilgu laiku tika uzskatīts, ka atmiņas, kas pieder cilvēkiem “bez biogrāfijas”, īpaši tās, kas atspoguļo privāto dzīvi, kultūras aspektā ir mazāk nozīmīgas (ЛОТМАН 1992, 376).

1940. gadā sākta kolektīvo un individuālo atmiņu vākšana un saglabāšana 50 okupācijas gadus bija saistīta ar lielu risku. Bija tikai dažas jomas, kurās atmiņas nebija bīstamas – tās bija jomas, kuras tika reducētas līdz folklorai un etnogrāfijai, kā arī noteiktā veidā deformētai un ierobežotai kultūras vēsturei. Padomju laikā atmiņas parasti rakstīja ievērojami kultūras darbinieki: aktieri (M. Meldre (*Möldre*), L. Hansens (*Hansen*), A. Uksips (*Üksip*) u.c.), komponisti (G. Ernesakss (*Ernesaks*)); zinātnieki savas atmiņas publicēja daudz retāk, savukārt politiķi vai nu vispār nerakstīja, vai arī rakstīja politiski angažētus propagandas tekstus.

Daudzi autori pieļāva kompromisu, publicējot atmiņu fragmentus, piemēram, Tuglasi “Atmiņas no manas jaunības”. Atmiņas bieži beidzās hronoloģiski ļoti agri, ar 1905. gadu vai – kā vēsturnieka H. Krūsa (*Kruus*) gadījumā – ar 1917./1918. gadu, lai nebūtu jāiet pa labprātīgas falsifikācijas ceļu. Daļa tajā laikā “atvilktnei” rakstīto atmiņu tagad ir publicētas (D. Palgi un E. Parekas atmiņas, Jāna Rosa (*Roos*) dienasgrāmatas u.c.). Citu autoru – piemēram, P. Aristes rakstītais – vēl gaida savu kārtu. “Atvilktnei” rakstīto atmiņu gadījumos ir redzams, ka iekšējais cenzors bijis ļoti piesardzīgs jautājumos, kas

varētu tikt traktēti kā politiski, un tādu, kas atklāti pierakstīja savas atmiņas un pārdomas vai arī saglabāja savas dienasgrāmatas kā slepeno ziņojumu nākotnei, bija patiešām nedaudz.

Par zudušās pasaules atmiņām un vēstījumu nākotnei var uzskatīt daudzos Rietumos dzīvojošo igauņu memuārus, kas veidoja būtisku daļu no ārzemēs publicēto igauņu grāmatu klāsta. Tas, kurš atceras, atzīst sevi par instrumentu vai sava veida ziņnesi, patiesības vēstītāju. Ziņas saņēmēju savukārt nodarbina jautājums par teksta patieso vērtību, jo viņš zina, ka vienu un to pašu realitāti dažādi autori apraksta atšķirīgi. Daudzos gadījumos viens un tas pats stāstītājs dažādos laikos ir atšķirīgi pārrakstījis savas atmiņas, tādējādi acīmredzami ilustrējot autora, viņa realitātes un atmiņas selektivitātes daudzšķautņainās attiecības. Patiesībā visas atmiņas un dzīvesstāsti pārstāv to laiku, kad tās rakstītas; neviens atmiņu teksts nav brīvs no iekšējās cenzūras, bet totalitārisma laikā atmiņas rakstītas, vienlaikus mijiedarbojoties vairākām cenzūrām.

Pēc 1988. gada Igaunijā iestājās laiks, kad atcerēšanās vairs nebija tik bīstama, un tad politiski un sociāli akceptēto dzīvesstāstu vietā sākās reālo dzīvesstāstu publicēšana. Igaunų Kultūras mantojuma biedrība (*Eesti Muinsuskaitse Selts*) 1988.–1992. gadā sponsorēja kultūras mantojuma kolekcijas veidošanu, un tas daudzus cilvēkus iedvesmoja piedalīties. Tagad Igaunų Kultūras mantojuma biedrības kolekcijā, kas glabājas Igaunijas Literatūras muzejā Tartu, ir vairāk nekā 2000 manuskriptu. Šīs kampaņas laikā vēsturiskā atmiņa tika būtiski atjaunota.

Laikā no 1970. gada teātra režisore Merle Karuso (*Karuso*) ir veikusi vairākas socioloģiski informatīvas dzīvesstāstu intervijas un pārvērtusi tās uzvedumos. Viņas spēcīgā dokumentālā dramaturģija ļauj identificēties ar cilvēku slēpto vēsturi, parastu cilvēku vienkāršā valodā stāstītos stāstus padarot vērtīgākus par tiem, kurus stāstījuši “cilvēki ar biogrāfiju”.

Dzīvesstāstu vākšanai labvēlīgus apstākļus radīja pieaugoša sabiedrības atvērtība. Igaunijas Literatūras muzeja Kultūras vēstures arhīvs 1989. gada nogalē laikrakstos publicēja savu pirmo aicinājumu veidot igauņu dzīvesstāstu kolekciju. Nākamā gada laikā tika iesūtīts vairāk nekā simts dzīvesstāstu. Līdz ar bailēm bija likvidēti arī citi *tabu*. Tomēr vēl 1997. gadā joprojām tika uzdots jautājums: kas notiks, ja es iesniegšu muzejam atmiņas un pēc tam atkal atgriezīsies krievi?

Lielu daļu no dzīvesstāstu kolekcijas Literatūras muzejs ir ieguvis ar dzīvesstāstu konkursu palīdzību. Konkurss “Mans un manu tuvinieku liktenis vēstures labirintos” tika iesūtīti 265 dzīvesstāsti (ap 20 000 lpp.) dažu lappušu līdz pat vairāku simtu lappušu apjomā. Vairums no tiem centrējās uz dramatiskiem vēstures notikumiem stāstītāja dzīvē. 1999. gadā notika konkurss “Simts dzīves vienā gadsimtā”. Tā mērķis bija savākt materiālus antoloģijai “Igaunų dzīvesstāsti”. Tika savākts 230 dzīvesstāstu, no kuriem publicēšanai izvēlējās sešdesmit piecus.

2000. gadā tika izsludināts jauns konkurss ar nosaukumu “Mana dzīve Igaunijas PSR un Igaunijas Republikā”, kurā rakstītājiem lūdza uzsvērt, kas viņu dzīvē ir mainījies pēc Igaunijas neatkarības atjaunošanas. Tika saņemti 235 dzīvesstāsti. Igaunijas dzīvesstāstu autori piedalījās arī Somijas un Zviedrijas dzīvesstāstu pētnieku organizētajos konkursos “Skolotāju dzīvesstāsti Baltijas jūras krastos” un “Dzīvesstāsti par mīlestību, laulībām un seksu”. 2003. gada konkursa nosaukums bija “Mana dzīve un *Baterija*” (šajā vecajā Tallinas cietumā (*Patarei vangla*)) tika turēti daudzi politisko represiju upuri). 2004. gadā dzīvesstāstu konkurss tika veltīts tēmai “Mana dzīve vācu okupācijas laikā”, un pats pēdējais 2005. gada konkurss – “Kara ietekme manā un manas ģimenes dzīvē”.

Mūsdienās dažādos Igaunijas muzejos un arhīvos glabājas aptuveni 5000 dzīvesstāstu un atmiņu manuskriptu. Lai gan vairums savāktis pēdējos desmit gados, tomēr daudzi ir no krietni senākiem laikiem. 20. gadsimta pirmajā pusē dzimušos Igaunijas dzīvesstāstu autorus var iedalīt trīs paaudzēs. Pirmajā grupā ietilpst tie, kas dzimuši laikā no 1900. līdz 1920. gadam, tie, kas palīdzēja celt Igaunijas Republiku. Paaudzi, kas dzimusi laikposmā no 1920. līdz 1940. gadam, varētu dēvēt par skarbās izvēles paaudzi. Viņu jaunības gadi iekrita liktenīgā laikā – 1939.–1949. gadā, viņu izvēles bija atkarīgas no lielvalstu politikas un iezīmēja dramatiskus kontrastus. Vai nu viņi cīnījās, vai arī viņus vajāja ārvalstu karaspēki. Bez tiesas viņus lika cietumos un darba nometnēs, bet, ja paveicās – daudzus gadus nācās pavadīt slēpjoties. Bieži vien cilvēka likteni noteica nejaušas sakritības. Otrais pasaules karš bija to vīriešu karš, kas dzimuši pirms 1926. gada. Viņi visi bija pakļauti mobilizācijai, un viņu dzimšanas gads vai veiksmē noteica, kurā okupācijas armijā viņi tika iesaukti, un to, vai viņiem bija iespēja pašiem izdarīt izvēli. Viena no izvēlēm bija bēgšana un emigrācija.

Tiem, kuri devās uz Rietumiem, pavērās jaunas izvēles iespējas, kas pirmām kārtām bija saistītas ar valsti, kurā viņi apmetās, un profesiju. Tiem, kas palika dzimtenē, izvēles iespēju spektrs krietni sašaurinājās, viņu būtiskākā izvēle bija kolaboracionisma pakāpe. Un pat šī izvēle nebija brīvprātīga, tā bija slepena un mānīga. Totalitārā režīma mērķis bija rekrutēt ikvienu un padarīt par līdzzinātāju. Pēc Staļina nāves teroru aizstāja dažādi vilinājumi. Klusējošai pretdarbībai bija nepieciešami principi un pārliecība, bet reizēm pietika ar veiksmi. Nevienš 20. gadsimta pirmajā pusē dzimušais igauņis nevarēja izvairīties no likteņa samezglojumiem, kurus sēja Staļins un Hitleris, bet ne katrs dzīvesstāsts ir traģēdija. Balstoties uz daudzu igauņu vīru vai sievu dzīvesstāstiem, varētu sarakstīt arī izcilu ziepju operu.

Trīsdesmitajos gados un vēlāk dzimušās paaudzes bērnības atmiņās savijusās kara un pēckara laika tēmas; viņu vēlākā dzīve iekrīt dažādās sociālisma fāzēs, kuras indivīda līmenī raksturo izolācija no pārējās pasaules un selektīva informācijas pieejamība, nereti arī ierobežotas ekonomiskās iespējas un izdzīvošanas stratēģijas.

Visbiežāk dzīvesstāsti vēsta par pašiem dramatiskākajiem dzīves notikumiem, tomēr netiek aizmirsta arī bērnība, tuvinieki, skola un darbs. Krietni retāk iesūtītas mikrovēstures hronikas, kurās ar dienasgrāmatas precizitāti dokumentēta igauņu dzīve sociālisma ērā. Vēstulēs, kas atsūtītas kopā ar manuskriptiem, rakstītāji bieži atzīmē savu atmiņu vēsturisko misiju: *Atsaucoties uz Jūsu aicinājumu, es kā savas ģimenes vecākais un pēdējais pārstāvis uzskatu par savu pienākumu nosūtīt pievienotos dzīvesstāstus. Lai gan visi, kas tajos aprakstīti, ir parasti igauņi ar parastiem dzīvesstāstiem, tomēr tie sniedz šīs un iepriekšējās paaudzes likteņu šķērsriezumu.*

Līdzās iedalījumam paaudzēs igauņu 20. gadsimta dzīvesstāstus var iedalīt atbilstoši trīs galvenajām likteņlīnijām: bēgšana uz Rietumiem, represijas un ikdienas dzimtenē. Visām grupām dzīves naratīvi par pirmskara posmu detalizēti raksturo gan privāto jomu, gan kolektīvo pieredzi, gan izdzīvošanu vēstures kolīzijās. Daudzos vecākās paaudzes dzīvesstāstos atbalsojas skumjas pēc zudušās tēvzemes, kuru nācās atstāt piespiedu kārtā un kura nav vairs atgūstama, jo tā ir sagrauta un atrodas svešinieku varā. Tā ir nolaupīta – tāpat kā šīs paaudzes ideāli, kas ir pretrunā ar nākamo paaudžu vērtībām. To cilvēku likteņi, kuri kā bēgļi devās uz Rietumiem, ļoti atšķiras no to cilvēku likteņiem, kuri pārcieta represijas. Tomēr savā ziņā tie ir līdzīgi, jo abos gadījumos skaidri iezīmējas noteikti laika posmi. Abu grupu dzīvesstāsti vēsta par laiku pirms “ceļojuma”, visbiežāk par bērnību un jaunību, tad par “ceļojumu”, ko varētu raksturot kā varoņīgu, un, visbeidzot, par dzīves stabilizēšanos.

Uz Sibīriju deportēto dzīvesstāstiem raksturīga kopīgā vēsturiskās ne taisnības pieredze, un tiem, kurus deportēja 1941. gadā, tā noteikti ir smagāka nekā 1949. gada martā izsūtītajiem. Daļa stāstītāju koncentrējas tikai uz savu personisko pieredzi, bieži tā ir ļoti traģiska un dramatiska; citi mēģina sniegt savas dzīves plašāku kopainu, īpaši pievēršoties Sibīrijas apstākļu un vietējo krievu raksturojumam. Daži raksta arī par to, cik grūti viņiem bija atsākt dzīvot Igaunijā, kā tautieši dzimtenē no viņiem vairījās, ka viņi jutušies brīvāki Sibīrijā nekā starp savējiem, kas bijuši atturīgi un liekulīgi.

1936. gadā dzimuši sievietes raksta: *Dzimtenē mums atļāva atgriezties 1958. gadā. 1. maijā mēs bijām Tallinā. Sibīrijā mēs jutāmies ļoti laimīgi, ka varam būt atkal brīvi, bet ap Pleskavu sākām saprast, ka šajā pasaules daļā cilvēki dzīvo citādāk. Es jutos kā muļķe un pamesta. No Pleskavas sākot, vilcienā sakāpa cilvēki, kas man likās ļoti nomākti. Nevieni neteica: “Sveiks, draugs, uz kurienu dodies?” Pie savas māsas Sāremā divas nedēļas es raudāju, skatījās ārā pa logu un dziedāju skumjas dziesmas.*

Nereti šos stāstus ir grūti saprast, īpaši tiem igauņiem, kuri dzimuši 80. gados, vai arī amerikāņiem un zviedriem, kas dzīvojuši pavisam citos apstākļos.

Ar pielāgošanās grūtībām saistīti motīvi atrodami arī diasporas dzīvesstāstos. Starp mītiem, kurus uzturēja padomju Igaunijā dzīvojošie, bija arī mīts par

bagāto Amerikas tēvoci, veiksminieku, kurš aizbrauca 1944. gadā un tagad dzīvo luksusa mājā, veikalā viņš var nopirkt visu, ko vien vēlas, un katram ģimenes loceklim ir savs auto. Šāda tēvoča vai tantes bagātību apstiprināja atsūtītās pakas ar apģērbiem, par kuriem, tos pārdodot Igaunijā, varēja dabūt labu naudu, savukārt, tos valkājot, varēja pūli izcelties. Par diasporas patieso dzīvi informācijas nebija, un slēgtās sabiedrības locekļiem nebija arī vēlēšanās šos mītus apšaubīt. Realitātes apzināšanās sākās tikai pēc 1990. gada, kad varēja izlasīt trimdā iespiestās igauņu emigrantu atmiņas. Daudzi igauņi no trimdas Zviedrijā, Kanādā, ASV sūtīja savas atmiņas Dzīvesstāstu kolekcijai Igaunijas Literatūras muzejā vai Igaunijas Nacionālajam muzejam.

1934. gadā dzimusī sieviete raksta: *Tas, kāda bija dzīve Zviedrijā – imigrantiem klājās ļoti smagi, jo zviedriem vajadzēja ilgu laiku, lai viņus pieņemtu. Pirmajos gados mēs to neievērojām, jo bijām diezgan nabadzīgi. Bet 1948. gadā tika organizēta vasaras nometne, un mamma priecājās, ka varēs mani tur aizsūtīt. Viņi atsūtīja sarakstu par lietām, kuras jāņem līdzi. Tur bija minēta arī zobu suka un pludmales apģērbs. Mēs varējām nopirkt zobu pulveri aptiekā, tas bija daudz lētāk, bet pludmales apģērbs – tādas lietas man nebija. Kāds palīdzēja mātei tādu sašūt no lēta auduma, un nometnē es par to kaunējos. Es teicu, ka esmu aizmirsusi savu zobu pastu, un aizņēmos to no citiem. Pēc atgriešanās es vaicāju mātei, kā tas var būt, ka citiem ir, bet mums nav. Tad māte man atbildēja, ka citi nav fabrikas strādnieki un apstākļi mūs spiež tā dzīvot. Ja māte un tēvs strādā, viņi abi nopelna priekš trijiem vai četriem, un ir pavisam cita lieta, ja priekš trijiem jānopelna vienam. Un nekad neaizmirsti, ka tu esi virsnieka meita. Ja kāds tev atkal kaut ko saka, pajautā, kur bija viņu tēvs kara laikā.*

Bēgļi tiek izmantoti arī kā lēts darbaspēks. 1923. gadā dzimusī sieviete atceras: *Kad viņi meklēja istabeni Kanādā, es nolēmu izmēģināt laimi. Kad viņš iepazīnās ar manu iesniegumu, oficiālais pārstāvis teica, ka viņiem tādu kā mani Kanādā nevajagot – es biju par daudz izglītota, lai strādātu par istabeni.*

Kad rakstītājas dzīve stabilizējas, dzīvesstāsts kļūst bālāks, jo svarīgākais jau ir noticis. Noteicošais faktors rakstīšanas procesā ir konkrēta perioda nozīmība rakstītāja dzīvē. Šī patiesība attiecas uz visiem dzīvesstāstiem.

Visgrūtāk ir novilkt robežas dzīvesstāstos piecdesmit gadus ilgajā igauņu kā padomju cilvēku dzīves pieredzē. Dzīvesstāstos padomju Igaunijas laiks ir atspoguļots fragmentāri, to vienmēr akcentē kādi asi iezīmēti dramatiski periodi vai neparastas situācijas. Padomju režīma korekcijas (1956.–1988. g.) rakstītājam viegli paslīd garām vai arī kļūst par sinonīmu izdzīvošanas procesam.

Liela daļa dzīvesstāstu autoru ir dzimuši laukos, viņiem ir pamata, bieži arī vidējā vai tehniskā izglītība. No dzīvesstāstu autoriem, kas dzimuši gadsimta pirmajā pusē, 58–60 procenti ir sievietes. Jaunākajā paaudzē sieviešu skaits pieaug

līdz pat 70–75 procentiem. Dzīve gadsimta otrajā pusē tiek aprakstīta no personiskā viedokļa. Privātā (personiskā) joma bieži tiek dalīta sociāli akceptētās tēmās un tādās, par kurām rakstītāji atturas vēstīt. Igaunu sieviešu dzīvesstāstos bieži gari runāts par darbu un nebeidzamiem mājsaimniecības darbiem, kā arī par dažādām sociālām problēmām, bet atbilstoši kultūras tradīcijām, kas pieprasīja sievietes aseksualitāti, anonimitāti un atturību, tiek klusēts par specifiskiem dzimumu aspektiem. Par igauņu sieviešu abortiem tiek rakstīts laikrakstos, nevis stāstīts dzīvesstāstos. Sievietes neraksta par to, kas ar viņām noticis, bet gan par to, ar ko viņas ir spējušas tikt galā par spīti visam.

Dzīvesstāstos var meklēt patiesību par sociālo dzīvi (paaudzes, šķiras, dzimumu lomas), arī autobiogrāfija var tikt atzīta par lielisku avotu, lai pētītu, kas noticis sabiedrībā. Bet neviens teksts savā teorētiskajā struktūrā un tekstuālajā uzbūvē nav neatkarīgs. Viss ir atkarīgs no interpretācijas un reinterpretācijas. Katrai personai tās stāsts ir patiesība; ja mēs mainām kāda stāstu, tad tas ir tā, it kā mēs mainītu viņa dzīvi. Gandrīz katram igauņim ir bijis iespējams rakstīt citādu dzīvesstāstu, un “slēptā” dzīvesstāsta izpētē vispirms jānoskaidro, kāpēc persona savu dzīvesstāstu ir pārrakstījusi, vai stāsta korekcija ir brīvprātīga vai uzspiesta, un kādi faktori to ietekmējuši.

Dzīvesstāsta rakstītājs parasti sāk ar jautājumu, kāpēc un kam es rakstu. Turklāt dzīvesstāsta publicēšanas gadījumā tam ir vēl viens autors – redaktors. Saīsinot tekstu un padarot to labāk saprotamu, redaktors noliek sevi starp notikumu un tā pierakstu. Vēlmē palīdzēt rakstītājam redaktors intuitīvi nostājas recipienta, adresāta pusē. Apjomīga teksta gadījumā redaktors izvēlas visraksturīgāko materiālu, darbojas līdzīgi locim, kas ievada kuģi ostā. Ir publicētas vairākas igauņu dzīvesstāstu kolekcijas, starp tām “Runā sievietes” (13 sieviešu dzīves, 1997). Igaunu dzīvesstāstu asociācija, kas tika dibināta 1996. gadā, strādājusi ar sešām: “Stārķi aizlidojuši, laiks kļuvis vēsāks” (21 dzīvesstāsts par seksu un laulībām, 1997), “Mēs atgriezāmie” (12 izsūtīto dzīvesstāsti, 1999), “Igaunu dzīvesstāsti” (1.–2. sēj. (100 stāstu, 2000), 3. sēj. (50 stāstu, 2003)), “Viņa, kas atceras, izdzīvo. Sieviešu pēcpadomju dzīvesstāstu interpretācijas” (2004). Visas guvušas pārsteidzoši lielu lasītāju ievēribu, un tas liecina, cik sociāli pieprasīts ir cilvēku ikdienas pieredzes atspoguļojums.

Tomēr visi stāsti sākas ar faktu, ka kāds vīrietis vai sieviete raksta savu stāstu. Stāsts nosaka to, ka viņš vai viņa vairs nav tikai vārds ciltskokā, kāds, kurš piedzimis, apprecējies un reiz nomirs. Stāstītājs ir kļuvis par mazu kolektīvās atmiņas daļu.

Ralfs Valdo Emersons savulaik teicis: “Strikti runājot, vēsture neeksistē. Ir tikai dzīvesstāsti.”

Literatūra

- Bruner, Jerome. The autobiographical process. In: Folkenflik, Robert (ed.). *The Culture of Autobiography: Constructions of Self-representation*. Stanford, CA: Stanford University Press, 1993.
- Freadman, Richard. *Threads of Life: Autobiography and the Will*. Chicago: University of Chicago Press, 2001.
- Hinrikus, Rutt (red.). *Me tulime tagasi*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 1999.
- Hinrikus, Rutt (red.). *Eesti rahva elulood*, 1.–3. sēj. Tallinn: Tänapäev, 2000–2003.
- Karusoo, Merle (red.). *Kured läinud kurjad ilmad*. Tallinn: Maalehe Kirjastus, 1997.
- Kirss, Tiina, Ene Kõresaar and Marju Lauristin. *She Who Remembers, Survives: Interpreting Women's Post-Soviet Life Stories*. Tartu: Tartu University Press, 2004.
- Käosaar, Juhan. Gustav Maltsi käsikiri “Ajalugu Maltsveti usust ja Krimmi rändamisest”. *Keel ja Kirjandus*. Nr. 2, 1961, lk. 75–77.
- Talve, Ilmar. *Kevad Eestis*. Tartu: Ilmamaa, 1997.
- Лотман, Юрий. Литературная биография в историко-культурном контексте. В кн.: Лотман, Юрий. Избранные статьи, 1. Таллинн: Александра, 1992.

No angļu valodas tulkojusi **Maruta Pranka**

The Estonian Life History Collection

Life history collections in Estonia consist of different source materials. The amount of life histories depends on interpretations of the terms biography and autobiography.

Awareness of the necessity to collect unpublished memoirs arose when the Archive of Estonian Cultural History was founded in 1929 (now a department of the Estonian Literary Museum). During the 1930's, memoirs of historical events and popular history were collected. There were only limited areas in which memory was not dangerous during the Soviet period.

The Literary Museum published its first call for the collection of Estonian life stories in newspapers in the fall of 1989. The life history collection has been elicited mostly by means of life story competitions.

The competition, “My Destiny and the Destiny of Those Close to Me in the Labyrinths of History”, organised in 1998, resulted in 265 life stories.

The 1999 competition, entitled “100 Lives of a Century”, yielded a total of 230 life stories. The competition entitled “My Life in the Estonian SSR and the Estonian Republic” (2000–2001) was the most popular: 330 life stories were submitted. The Estonian Literary Museum holds around 2000 life histories collected in the last years (1990–2002).

No balss līdz rakstam – mutvārdu stāstījuma atšifrēšanas problēmas un iespējas

Nikole Naua

Ievads

Mutvārdu stāstījumi ir fascinējošs izpētes materiāls. Reti kurš, ar tādu strādājot, paliek vienaldzīgs. Cilvēka tiešā runa ir individuāla, katra balss ir īpatnēja, tā ir autentiska, īsta, personiska un intīma, tā ir neatkārtojama un pārejoša, “gaistoša”. Kaut arī mutvārdu runa pastāv kopš cilvēces pirmsākumiem, tikai samērā nesen tika izgudrota tehnika, kā to saglabāt un atkārtot. Ar šo tehniku radās arī jaunas iespējas cilvēka stāstījuma pētīšanai. Daudz ilgāk tiek izmantots cits veids, kā fiksēt izrunātus vārdus, proti, raksti. Taču raksti nav tikai medijs, ar kuru var izteikties adekvāti runai. Rakstītā un runātā valoda būtiski atšķiras, un šīs atšķirības ir jāņem vērā, ja grib runāto rakstiski atstāstīt.

Rakstā tiks aplūkotas dažas problēmas, kas rodas atšifrējot mutvārdu avotus un tos pārveidojot rakstveida tekstā. Visi piemēri ņemti no Latvijas Nacionālās mutvārdu vēstures (NMV) kolekcijas.

Runātās un rakstītās valodas atšķirības

Dažas atšķirības starp runātu un rakstītu valodu izriet no paša medija īpatnībām. Šajā sakarā varam runāt par “skaņu valodas” un “burtu valodas” atšķirībām. Skaņu valodā ir daudz vairāk izpausmes līdzekļu nekā burtu valodā. Pašas skaņas, kurām vairāk vai mazāk atbilst burti, ir tikai viens no šiem izpausmes līdzekļiem. Ļoti svarīga loma skaņu valodā ir prosodiskiem līdzekļiem – vārda uzsvaram, teikuma intonācijai, runas tempam, skaļumam, pauzēm. Turklāt šos līdzekļus var gandrīz bezgalīgi variēt un niansēt. Piemēram, varam runāt skaļāk vai klusāk, ātrāk vai lēnāk, zemākā vai augstākā balsī. Burtu valodas un grafisko līdzekļu iespējas ir ierobežotas, un to lietojums ir stingrāk reglamentēts (piemēram, kaut arī tehniski ir iespējams variēt burtu lielumu, parasti to nedara).

Citas mutvārdu stāstījuma īpatnības nav tieši saistītas ar runas skanīgumu, bet izriet no fakta, ka teksta autors – stāstītājs un teksta adresāts – klausītājs

sadarbojas vienā vietā un laikā.¹ Raksturīgas runātās un rakstītās valodas atšķirības var atrast, salīdzinot tipiskus gadījumus. Tipisku runāto valodu sastopam ikdienas sarunās, kur teiktais netiek iepriekš plānots. Tipiska rakstītā valoda tiek lietota publikācijās. Šie tipiskie gadījumi ir maksimāli pretstati, kuriem līdzās ir arī daudz “netipisku” gadījumu, kam piemīt tikai daļa no raksturīgajām pazīmēm. Mazāk tipiski runātas valodas piemēri ir telefonsaruna, intervija radio un publiskā runa, mazāk tipiski rakstītās valodas piemēri – personīga, ar roku rakstīta vēstule, dienasgrāmata, vēstules elektroniskajā pastā un tēržēšana internetā (*čats*).

Dažas tipiskas runātās un rakstītās valodas pazīmes:²

1. Mutvārdu stāstījums notiek runātāja un klausītāja sadarbībā; lomas viņi jebkurā brīdī var mainīt. Mutvārdu runā līdzās tekstam tiek lietoti tādi izpausmes līdzekļi, kuru galvenā vai pat vienīgā funkcija ir dialoga uzturēšana, piemēram, vārdi un skaņas, ar kurām runātājs vērsas pie klausītāja (*vai ne?*) vai arī klausītājs izpauž savu uzmanību (*a=ha, m=mb*).

2. Runātie vārdi ir tikai daļa no komunikācijas; sarunas biedri, viens otru redzēdami, var izmantot arī mīmiku, žestus, dažādas kustības utt. Šiem izpausmes līdzekļiem, kas neparādās rakstītā tekstā, var būt svarīga loma runātā nozīmes izteikšanai un saprašanai.

3. Mutvārdu stāstījums ir saistīts ar situāciju, kurā sarunas biedri piedalās un kas noteic deiktisko centru (piemēram, ko nozīmē vārdi “šodien”, “šeit”). Rakstītu tekstu adresāts (lasītājs) saņem citā vietā un citā laikā, nekā tas tapis, viņam ar autoru nav kopīgas situācijas, viņi nedala vienu telpu un laiku.

4. Sarunas situācijā runātājs pazīst un spēj kontrolēt klausītāju/s. Rakstītais teksts ir publiskāks, tas vieglāk pieejams cilvēkiem, kas nav piedalījušies sarunā. Līdz ar to teksta autors zaudē kontroli pār adresātu. Var iebilst, ka tā tas ir arī gadījumā, ja runu ieraksta magnetofonā, tomēr, manuprāt, situācijas atšķiras. Kamēr norisinās saruna, ierakstīšanas iespējamo publiskumu parasti neņem vērā, bet, tikko veidots rakstīts teksts, rodas jautājums par teksta publisko pieejamību.

5. Tipiska mutvārdu runa ir spontāna un notiek samērā ātri. Nevar taču likt klausītājam ilgi gaidīt, kamēr tiks atrasts vislabākais veids, kā veidot teikumu. Rakstīšanā laiks starp domu un teikumu var būt daudz ilgāks, tāpēc rakstītu tekstu veido vairāk apzināti un plānoti. Spontāna runa nav rediģēta, un tā arī nav rediģējama – reiz izteiktu vārdu nevar dzēst, runātājs var tikai labot savu teikto ar jauniem vārdiem.

Ņemot vērā minētās atšķirības starp runāto un rakstīto valodu, ir skaidrs, ka mutvārdu tekstu visā pilnībā uzrakstīt ir diezgan grūti. Mainoties medijam, notiek teksta pārveidošana, rodas jauns teksts, kas ir atšķirīgs no sākotnējā varianta.

¹ Dialogiskumu kā mutvārdu stāstījuma būtisku pazīmi iztīrājuši vairāki autori, latviešu valodā par to rakstījusi Baiba Bela (sk. Bela-Krūmiņa 2002 un viņas rakstu šajā krājumā).

² Sīkāk par to sk. Dittmar 2002, 38–38; Miller and Weinert 1998 u.c.

Mutvārdu teksta pārveidošana rakstveidā ir process, kas līdzinās tulkošanai. Tulkojums var būt vairāk vai mazāk brīvs, vairāk vai mazāk tuvs oriģinālam. Ļoti brīvā tulkojumā teksta saturs tiek atstāstīts citā valodā, turklāt tulkotājs neatdarina izejas teksta formālās pazīmes – piemēram, tulkojot dzejas tekstu, dažkārt tikai aptuveni iespējams atdarināt oriģināla ritmu un atskaņas. Līdzīgi tas notiek ar mutvārdu vēstures materiālu. Galvenais, šķiet, ir saturs – **ko** cilvēks ir stāstījis, ko viņš ir piedzīvojis un domājis. Taču ir svarīgi arī, **kā** tas tika stāstīts, jo viss, kas raksturo mutvārdu stāstījumu, ir šī teksta daļa.

Tāpēc turpinājumā es pievērsīšos dažām runātās valodas īpatnībām, kas tā vai citādi rada atšifrēšanas problēmas, un aplūkošu dažas to risinājuma iespējas. Kādas mutvārdu stāstījumu īpatnības var saglabāt, tulkojot stāstījumu rakstveida tekstā? Kas ir jāmaina?

Atšifrēšanas problēmas

Dialogiskums

Pirmais aplūkojamais aspekts ir dialogiskums, runātāja un klausītāja, stāstītāja un intervētāja sadarbība. Būtībā šī pazīme nerada atšifrēšanas problēmas – ir vairāki veidi, kā pierakstīt dialogu. Paraugus var atrast dažādās jomās, piemēram, dramaturģijā, muzikoloģijā, intervijās laikrakstos.

Mutvārdu vēstures stāstījums var būt tipiskā intervijas formā – viens stāstītājs, kam ir galvenā loma, kurš runā visvairāk un visilgāk, un viens intervētājs, kas uzdod jautājumus. Piemēros,³ lai atdalītu stāstītāja un intervētāja teikto, lietoti runātāju iniciāļi.

1. piemērs: Formāts “intervija”. AK = Alberts Klibiķis, stāstītājs, BB = Baiba Be-la, intervētāja (NMV-326).

BB	Un jūs atceraties, kāpēc jūs vecāki tieši uz Rīgu pārcēlās?
AK	<i>Nu, to māju dalot, kā saka, palīka (--), nebij nekā vairs, ko darīt. Mātei atkal (-), tā bij šiverīga sieva, tai bij atkal pazīstamo daudz. Paņēma trīs gotiņas līdz... Jā, dabūja dzīvokli. Tad jau Rīgā bij tajās nomalēs, visur bij kaut kādas kūtiņas, kur varēja lopiņus turēt, un tēvs paņēma zirdziņu līdz.</i>
BB	Ā, un ar visiem lopiņiem uz Rīgu, ja?
AK	<i>Jā. Pārējo tad tur pārdeva, un es atceros, tur ūtrupe bij, un tad tur pirka. Tāpat kā tur Blaumanim tas to šūpuli nopirka tur. Un pirmo reizi ar bānīti braucām, ar mazo bānīti aizbraucām līdz Valmierai, tad tur pārsēdāmies, pārkerāmējāmies tālāk. Un es atceros, ka es Ieriķos biju izkāpis ārā, tur staigāju pa staciju un brīnījos – pirmo reizi es redzēju elektrības lampiņu, jā. Jā.</i>

³ Piemēros lietotie simboli paskaidroti raksta beigās.

Sarunām, kurām bieži mainās runātāja un klausītāja lomas, piemērots cits formāts. Tās var pierakstīt kā lugu, “cēliena” sākumā nosaucot personas, kas piedalās, un teksta kreisajā malā pilnā vārdā vai saīsināti min kārtējo runātāju.

2. piemērs: Formāts “luga”. ER = Elvīra Ranka, stāstītāja, BB = Baiba Bela, intervētāja, IL = Ilva, Elvīras mazmeita (NMV-213/1).

ER	<i>Un ko lai stāstu... No kā sākt?</i>
IL	<i>Vispār no pirmām atmiņām varbūt.</i>
ER	<i>Vai no Sibīrijas gadiem.</i>
IL	<i>“Rozainīte iekš mucīņas.”</i>
ER	<i>Ko?</i>
IL	<i>“Rozainīte iekš mucīņas.”</i>
ER	<i>Ak no tā. Kad es vēl biju pavisam maziņa... ((smejas))</i>
BB	<i>Jā, jā, no paša sākuma.</i>
ER	<i>Es biju briesmīgi nerātņa. Mamma saka, brālis bij vecāks, tas nopietnāks. Bet es skrējusi pa to lielceļu, mašīna gāja gar māju... Un tad agrāk tās baļļiņās, redz, mucīņās bij tāds ūdens, un es skrējusi un tagad ieskatos tai baļļiņā un sāku spieģelēties tai mucīņā. Tikmēr, kamēr sāku čurāt ((smejas)), uz malām uzlikusi kājas un sāku čurāt. Un tagad uzreiz kā ņemu, tā iekritu uz galvas iekšā. Viens kurpnieks tur tālākā mājā redz pa logu – rozā kleitiņā meitene tur skrējusi un iekritusi tajā baļļiņā. Izvilcis ārā... Man tecēja pa matiem, visa kleita slapā, i raudādama eju uz māju. Redz, kā viņš vienmēr vēl, kā satikās, tirgū kādreiz mammu, teiksim – “Re, kur rozainīte iekš mucīņas, cik liela nu i.”</i>

Problēmas var rasties, ja sarunas dalībnieki nerunā secīgi cits aiz cita, bet vienlaikus. Šādu sinhronu sarunu atšifrējumā var attēlot, vienlaikus runāto tekstu norādot ar iekavām.

3. piemērs: Pirmais variants. RB = Rozmarija Bārsdele, stāstītāja, BB = Baiba Bela, intervētāja (NMV-279).

01	RB	<i>Bet neviens neko nesaka, neko.</i>
02		<i>[Krieviski] ar mēs nepratām.</i>
03	BB	<i>[hm=hm]</i>
04		<i>Ja, skolā [jau nemācīja]</i>
05	RB	<i>[Sarunāties ar mēs] nevaram. (--)</i>
06		<i>N[ē, pēdējo gadu ģimnāzijā ma]ni mācīja,</i>
07	BB	<i>[Latvijas laikā ( ) drusciņ bij, ja.]</i>
08	RB	<i>Es vēl krievu valodā noliku eksāmenus uz pieci. (--)</i>

Taču šādās situācijās pārskatāmāks ir cits formāts, ko sauc par partitūru. Sarunu pieraksta līdzīgi kā mūziku vairākiem instrumentiem. Katram runātājam ir paredzēta viena rinda, visas rindas visu laiku iet līdztekus, simbolizējot laika gaitu. Iepriekšējais piemērs partitūras formātā izskatās šādi:

3. piemērs: Otrais variants. Formāts “partitūra”.

01	RB	<i>Bet neviens neko nesaka, neko. Krieviski ar mēs nepratām. (1,5)</i>
	BB	hm=hm

02	RB	<i>Sarunāties ar mēs nevaram. (--) Nē, pēdējo gadu ģimnāzijā mani mācīja,</i>
	BB	<i>Ja, skolā jau nemācīja Latvijas laikā ( ) drusciņ bij, ja.</i>

03	RB	<i>Es vēl krievu valodā noliku eksāmenus uz pieci. (--)</i>
	BB	

Šajā piemērā īpaši nozīmīga ir otrā rindkopa (02). Kaut arī BB sāk runāt pirmā, RB vispirms turpina savu iepriekšējo domu un tikai pēc tam reaģē uz BB teikto. Šajā rindkopā notiek stāstījuma tēmas maiņa, un tā ir abu sarunas biedru kopīga darbība. Tieši šī maiņa ir ļoti interesanta, tāpēc es gribētu to aprakstīt sīkāk.

BB izteikums *Ja, skolā jau nemācīja* droši vien bija domāts kā apstiprinājums stāstītājas teiktajam. Taču šie vārdi izraisa būtisku pavērsienu stāsta saturā un aprakstītās situācijas vērtēšanā. Pirms tam RB bija stāstījusi par izsūtījumu, kurā viņa nonāca, tikko pabeigusi vidusskolu. Šajā stāstā izsūtītāji, represīvās varas īstenotāji, ir cilvēki bez vārda un sejas. Viņi netiek minēti tieši: stāstot par izsūtījumu, runātāja visvairāk lieto bezpersonas teikumus, piemēram: *mūs aizveda līdz Krasnojarskai, un tur nu visus izsēdināja; veda uz rajoniem..; pa zemes ceļiem, ar mašīnām cilvēkus veda, ar zirgiem; badā mūs neturēja; maizīti mums deva.* Šī bezpersoniskuma kulminācija ir teikums, ar kuru 3. piemērs sākas: *Bet neviens neko nesaka, neko.* Nerunāšanu, nespēju sazināties ar varas izpildītājiem stāstītāja saista ar valodas zināšanām (*Krieviski arī mēs nepratām*). Taču tad intervētājas šķietamais apstiprinājums un skolas minējums izraisa atmiņas par valodas situāciju pirmskara Latvijā. Izrādās, stāstītāja krievu valodu ne tikai bija mācījusies skolā, bet arī to dzirdējusi un lietojusi baletskolā un spēlējoties ar bērniem sētā. Vispār viņa raksturo pirmskara situāciju kā mierīgu daudzvalodību. (*Tā kā mēs bijām tāda tauta, kas runāja trijās valodās jau toreiz.*) Tātad starp stāsta daļām sakarā ar valodas zināšanām pastāv zināma pretruna: pirmskara Latvijā latvieši pratuši krievu valodu, bet izsūtījumā Sibīrijā nav varējuši sazināties ar vietējiem varasvīriem. Taču šī pretruna atspoguļo abu situāciju kraso pretstatījumu stāstītājas pieredzē. *Krievu valoda* ir simbols nespējai sazināties, patiesībā daudz svarīgāki bija citi iemesli, kāpēc izsūtītājiem nebija iespējama kopīga valoda ar varas izpildītājiem.

Lietojot partitūras formātu, klausītājs ir “redzams” visu laiku – arī tad, kad viņš klusē. Tātad šis formāts vislabāk atspoguļo mutvārdu stāstījuma dialogiskumu. Klausītājam ir svarīga loma, bez viņa stāstījums nevar notikt. Ja arī viņš ilgu laiku neko nesaka, viņa klātbūtne ir nojaušama, viņš reaģē uz stāstu ar

ķermeņa valodu, ar darbībām vai skaņām. Nākamajā piemērā klausītāja (intervētāja) dzirdamā reakcija ir smieklī.

4. piemērs. JB = Juris Birkhāns, stāstītājs; GE = Ginta Elksne, intervētāja (NMV-140).

01	JB	<i>Un es – es vēl esot drusku šļupstējis un – un iekēries tai maksķerkāta galā, it kā</i>
	GE	

02	JB	<i>piepalīdzēdams, un teicis: “Tolēģi, tolēģi, et tev palīdēšu!”</i>
	GE	((smejas))

03	JB	<i>Tolēģis – <<smiedamies> tas ir kolēģis>. Es viņu tā arī visu mūžu saucu – par kolēģi.</i>
	GE	ja?

04	JB	<i>Un viņš mani arī, tā viņš mani bij iesaucis.</i>
	GE	((smejas))

Partitūras formāta trūkums, bez šaubām, ir tas, ka nepieciešams daudz vietas. Nav viegli arī precīzi pierakstīt sinhronu sarunu, un varbūt tas izdodas tikai tad, kad ieraksts ir digitalizēts un tiek apstrādāts ar datoru.

Prosodija un līdzīgas parādības

Tagad aplūkošu tādas atšifrēšanas problēmas, kas izriet no jau minētajām atšķirībām starp skaņu valodu un burtu valodu. Tradicionālajā rakstībā nepieraksta pauzes, uzsvāru, vārda un teikuma intonāciju utt., bet skaņu valodā tam visam ir būtiska loma. Tāpat nozīmīgas var būt dažas balsis īpatnības jeb balsis nokrāsas.

Valodnieki ir izstrādājuši dažādas sistēmas, kā atšifrēt šīs parādības (pārskatu sniedz Dittmar 2002 un Lenk 1999). Šajā rakstā par pamatu ņemta Vācijā izmantotā sistēma *GAT* (*Gesprächsanalytisches Transkriptionssystem*, Selting et al. 1998). Taču arī citas sistēmas, piemēram, ASV izplatītās sistēmas *CA* (*conversation analysis*) un *DT* (*discourse transcription*) ir tai līdzīgas.

Pauzes un uzsvārs

Ar uzsvāru un īsām pauzēm var izcelt atsevišķus vārdus un teikuma daļas. Tādā veidā rodas ritms; šie līdzekļi atspoguļo arī stāstītāja emocijas. Rakstītā valodā, kurā šo izpaušmes līdzekļu trūkst, tie paši teikumi var šķist sausi, lietišķi, it sevišķi, ja tie ir īsi – kā nākamā piemēra otrais un trešais teikums.

5. piemērs: Pirmais variants: Literarizēta valoda.

Alberts Klibiķis, stāstītājs (NMV-326).

Tagad ir skaista pavasara diena – varēja maija mēnesī būt. Ir tāda pļaviņa. Tajā pļaviņā mēs ganām.

Ierakstā šie teikumi nebūt neskan lietišķi. Stāstītājs atceras un ar sajūsmu apraksta kādu savas bērnības ainavu – pļavu, kurā viņš kā mazs puika ganījis lopus. Par stāsta emocionalitāti liecina arī deminutīvi, kurus stāstītājs šajā stāsta daļā lieto ļoti daudz (šeit: *pļaviņa*, tālāk – *lauciņi*, *ūdentīņš*, *birzīte*, *lapiņas* u.c.), kā arī darbības vārdu laiki (tagadnes un pagātnes maiņa). Apraksts sākas ar īsu teikumu – *Ir tāda pļaviņa*. Šajā teikumā dzirdama neliela pauze (apmēram 0,5 sekundes) starp pirmo un otro vārdu, un vārdam *pļaviņa* pirmā zilbe ir īpaši uzsvērta. To var atšifrēt, piemēram, šādi.

5. piemērs: Otrais variants.

*Nu un tagad pēc tam ir (-) skaista pavasara diena – varēja maija mēnesī būt.
Ir (--) tāda PĻAviņa, ai.
Tajā pļaviņā mēs ganām.*

Pauzes, kas ir īsākas par vienu sekundi, parasti neatšifrē precīzi, bet lieto svīttriņas, kuru skaits (no viens līdz trim) apzīmē pauzes ilgumu. Ilgākas pauzes parasti atšifrē, nosaucot to ilgumu sekundēs un sekundes desmitdaļās, piemēram, (1,5) = pusotru sekundi gara pauze. Vārda un vārda daļas īpašo uzsvāru akcentē ar lielajiem burtiem, citās sistēmās – ar pasvītrojumu.

Skaļums un temps

Līdzīgas funkcijas kā uzsvaram un pauzēm ir runas tempa un skaļuma maiņai. Tie atspoguļo stāstītāja emocijas un kalpo teksta strukturēšanai. Piemēram, atkāpes no galvenās tēmas vai kāda papildinformācija, kas dota it kā iekavās, bieži tiek izteikta ātrāk vai klusāk.

Tempa un skaļuma atšifrēšanai var ņemt talkā muzikoloģijas tradīcijas. Atšifrēšanas sistēmā *GAT* lieto apzīmējumus *allegro*, *forte*, *piano*, *pianissimo*, *diminuendo* utt., kas pazīstami no mūzikas atšifrēšanas. Stāsta daļa, uz kuru attiecas apzīmējums, tiek atdalīta ar šaurām iekavām (< >). Nākamajā piemērā stāstītāja vairākkārt maina runas skaļumu. Skaļākā balsis atspoguļo viņa sašutumu, klusākā balsī viņa turpina savas domas, it kā runājoties pati ar sevi. Īpaši tiek akcentēti daži vārdi, un viens no tiem – *vējlukturis* – tiek izrunāts ar vislielāko uzsvāru. Šis vārds šajā fragmentā ir atslēgas vārds: stāstītājam, kas visu mūžu dzīvojis un strādājis laukos, vējlukturis ir ikdienas priekšmets, bet padomju laikā pat to vairs neprot lāgā iztaisīt, un tas kļūst par nespējas indikatoru.

6. piemērs. Anna Kalniņa, stāstītāja (NMV-384).

- 01 *Kas tai pasaulē nav jāizcieš, <<p> ko tu neizciet.>*
 02 *(1,5)*
 03 *Mācās dakteri, mācās cilvēki (1,7) visādas tādas – (--)*
 04 *Nu ko tad – tos (-) GUDros, jau visi aizmuka uz Amēriku, un visus PĀrējos aizveda uz (-) Sibīriju, nu un kas ta palika?*
 05 *(1,5)*
 06 *Pat ē !VĒJ!LUKTURI (-), ko iet uz stalli govīs slaukt, pat TO viņi nemācēja vairs uztaisīt tāds, kāds bij vējlukturis.*
 07 *Kad iet pa durvīm ārā, nodziest uzreiz.*
 08 *Man bij tādi vējlukturi, varēja iet KILOmetriem, (--)* nedzisa.
 09 *<<f> Nu visi tie, kas bij tie priekšnieki un kas mācēja, un visi tie gudrie, tos visus aizsūtīja prom, nu un palika tie (-) strādnieki.>*
 10 *<<dim> Un tie, tie nu taisa, kā paši, kā nu iedomājas. (--)*
 11 *Un tā visās vietās> – tā tās FABrikās, tā tos kolhozos.*
 12 *Visi tie ŠVakrie cilvēciņi, tie MUĻķie palikā (--), un tie gudrie, kas varēja, tie aizbēga (-) tur (-) uz Amēriku, un pārējie visi atkal uz Sibīriju,*
 13 *(1,8)*
 14 *kas vēl domāja.*

Balss nokrāsas

Nākamajā piemērā otrajā rindā atšifrēta runas tempa maiņa. Teikuma daļa *tā ka līdz to sien*, kas ir komentārs, papildinformācija, izrunāta ātrāk nekā pārējais (apzīmējums “*all*” = *allegro*). Šajā fragmentā būtiskas arī citas balss īpatnības, kuras es aprakstīju ar vārdiem “mīļi” un “ar sajūtu”. Atšifrēšanas princips ir tāds pats, kā atšifrējot tempu un skaļumu, proti, teikuma daļu, ko stāstītājs izrunā kādā īpatnējā veidā, liek šaurās iekavās; pirms teiktā apraksta balss īpatnību vārdos vai lietojot kādu simbolu (piemēram, 4. tab. 3. rindkopā: <<smiedamies> tas ir kolēģis>, kur atšifrēta smejoša balss).

7. piemērs. Emma Priedīte, stāstītāja (NMV-71).

- 01 *Un, ziniēt, avotiņš mums bija tā – es saku, trīsdesmit vai četrdesmit metri grāvis, un tur bij avotiņš, tur es gāju pēc ūden. (---)*
 02 *Es eju, (---) tā ceļmalā – nu <<all> tā kā līdz to sien> – sēž vilks vienreiz tā un skatās uz mani.*
 03 *Es saku: <<mīļi> “VILCIŅ, ej mājā!”>*
 04 *Es tā klusam sak.*
 05 *“Nesēdi te, ej mājā!”*
 06 *Ziniēt, viņš tā <<ar sajūtu> noglauž ausis, aizliek galvu>, aizgriez projam un sēž.*

Ar savu balsi, ar runas veidu stāstītāja pāris īsos teikumos uzglezno veselu ainavu, izpauž savas emocijas, saista klausītāja uzmanību, izraisa līdzjūtību, savaldzina. Ja viņas vārdus uzraksta un teikumus gludina saskaņā ar literārās valodas normām, efekts pa lielākai daļai var pazust. Salīdziniet runāto oriģinālu ar šī paša fragmenta rakstīto un angļu valodā tulkoto versiju:

There was a spring and I went to fetch water from there. There is a wolf sitting at the side of the path looking at me. As I go past I say quietly: 'Go home, little wolf, go home.' And he laid his ears back and didn't touch me. (Skultans 1998, 100)

Saturs ir saglabāts, katram teikumam un gandrīz katram vārdam ir sava atbilde, un tomēr pēc divkāršā tulkojuma (no runātas valodas rakstītā, no latviešu valodas angļu valodā) ir radies citāds teksts. Zināmā mērā tas ir nenovēršami.

Neliterārā valoda

Jēdziens “literārā valoda” ir cieši saistīts ar rakstu valodu. Kaut arī valodnieki nošķir gan rakstītās, gan runātās literārās valodas paveidus (sk. Rozenbergs 1995), jau pati termina definīcija norāda uz tā saistību ar iepriekš minētajiem tipiskajiem rakstītās valodas gadījumiem un uz zināmu pretstatu tipiskai runātai valodai. Literārā valoda ir apzināti veidots valodas veids, savukārt tipiska runātā valoda tiek lietota neapzināti, neplānoti. Svarīgs literārās valodas aspekts ir tas, ka tā ir visai tautai kopīga, savukārt runātai valodai vairāk piemīt individualitāte.

Valoda, kas sastopama mutvārdu stāstījumos, no literārās valodas var atšķirties dažādā veidā un vairāku iemeslu dēļ. Pirmkārt, sastopami vārdi un formas, kas pieder kādam neliterārās valodas paveidam (piemēram, sarunvaloda, dialekti, slengs). Iepriekšējā piemērā bija redzama dialekta ietekme gramatikā: akuzatīva lietojums aiz prievārdiem (*līdz ūden, aiz to sien* – lit. val. *līdz ūdenim, aiz tās sienas*) ir raksturīgs tāmnieku izlokšnēm.

Otrkārt, runātās valodas spontanitāte, fakts, ka to neplāno iepriekš, ir viens no iemesliem, kāpēc runātās valodas teikumiem ir cita uzbūve nekā rakstītiem teikumiem; nereti vārdu izvēle un teikuma plānojums notiek pašā runāšanas laikā, runātājs sāk teikumu un to nepabeidz, labo pats savu teikto utt. Šajā ziņā tipisks ir 8. fragmenta piemērs.

Treškārt, runātai valodai piemīt ritmiskums un katram runātājam īpatnējs runas temps. Tas savukārt ir iemesls, kāpēc runā vārdi bieži tiek saīsināti (visraksturīgākā šajā ziņā ir saīsināšana vārda beigās, tas ir, galotņu izlaišana). Šī parādība labi redzama 8. piemēra piektajā rindkopā.⁴

⁴ Sk. Gunta Pakalna piezīmi, ka “pievienojot vārdiem trūkstošās galotnes, būtiski mainās runas ritms” (Pakalns 2002, 52).

8. piemērs. BL = Birute Leite, stāstītāja, MZ = Māra Zirnīte, intervētāja (NMV-73).

01	MZ	Nu un tā sieva, viņai bij kāds, tai pirmai sievai bij cits vīrs?
02	BL	<i>Vēlāk.</i>
03	MZ	vēlāk
04	BL	<i>vēlāk, jā.</i>
05	BL	<i>Atbrauc no Sibīrijs viņš kaimiņš, tas bij ar tuberkuloz slimis, vai ne, un tas sāk pie viņš dzīvot, un ta viņ tur paši nodibināj kā ģimeni, vai ne, tā savā starpā, tur tanī, tanī</i>

Ritma dēļ vārdus ne tikai saīsina, bet var arī iestarpināt t.s. “liekos” vārdus, piemēram, *vai ne, vārdsakot*. Šādiem “liekajiem” vārdiem var būt arī komunikatīva funkcija: ar tiem runātājs vērsas pie sarunas partnera, tie, tāpat kā klausītāja īsas piezīmes *hmhm; ja; ak tā?*, palīdz uzturēt dialogu. Rakstītā tekstā šī funkcija nav aktuāla, tāpēc tādi vārdi rakstā šķiet lieki. Ja arī mēs runājam par dialogu starp rakstītāju un lasītāju, tomēr skaidrs, ka tas ir cita veida dialogs nekā tas, kas noris starp runātāju un klausītāju. Tāpēc arī atšķiras valodas līdzekļi dialogā.

Kad mutvārdu stāstījums jāpārveido rakstītā tekstā

Šajā rakstā esmu aprādījusi dažas atšķirības starp mutvārdu un rakstveida tekstiem un aplūkojusi dažas iespējas, kā atdarināt runātās valodas parādības rakstītā tekstā. Aprakstīto detaļu sakarā lasītājam varbūt radies jautājums: vai tiešām vajag atšifrēt visu tik sīki? Lai atbildētu uz šo svarīgo jautājumu, nepieciešams noskaidrot, kāpēc vispār atšifrēšana vajadzīga, ko kurš ar rakstīto tekstu grib panākt, jo atšifrēšanas nolūks noteic tā formu – dažādiem nolūkiem atbilst dažādas pieejas un risinājumi.

Varam nošķirt vismaz trīs posmus, kur vajadzīga mutvārdu avota “tulkošana” rakstītā tekstā:

1. Atšifrējumu lieto stāstījuma izpētē – parasti kopā ar ierakstu, dažreiz arī bez tā. Ar rakstītu versiju ir vieglāk strādāt, to var ātrāk pārskatīt, salīdzināt ar citiem tekstiem, tajā ir vienkāršāk atrast tēmas vai svarīgus izteikumus utt. Šajā posmā vēlams atšifrējums, kas ir pēc iespējas tuvs runātajam oriģinālam, kas sniedz daudz informācijas un kurā oriģināls ir pēc iespējas mazāk interpretēts. Šādu atšifrējumu vai nu vispār nepublicē, vai arī tas pieejams tikai šauram pētnieku lokam.

2. Publicējot stāstījumus plašākai auditorijai, vairāk jādomā par to, lai teksts būtu viegli un patīkami lasāms, tas ir, tam vismaz daļēji jāatbilst lasītāju priekšstatam par rakstītu tekstu. Pārāk daudz iekavu un neierastu simbolu apgrūtinā lasīšanu. Jāņem vērā, ka daudzus lasītājus traucē runātās valodas īpatnības, ja tās ir uzrakstītas, sevišķi traucē tas, ko es te esmu saukusi par “neliterāriskumu”. Arī pats stāstītājs, redzot savu teikto uz papīra, var justies neērti un pat aizliegt

publikāciju, kaut arī viņam nav iebildumu pret saturu. Tāpēc jāatrod veids, kā “gludināt”, literarizēt stāstījumu, tajā pašā laikā saglabājot tā autentiskumu.

3. Zinātniskos rakstos, kas balstās uz mutvārdu avotiem, lai pamatotu analīzi, izmanto citātus, kas bieži tiek saīsināti. Te jāizvēlas, kāda informācija tieši šajā brīdī ir svarīga (piemēram, pauzes un balsis nokrāsas reizēm var būt svarīgas, bet reizēm ne).

Rakstā aplūkotās problēmas pieder pie divām atšķirīgām grupām. Pirmkārt, **atšifrēšanas problēmas**: kā vispār rakstos var atveidot runātas valodas īpatnības? Otrkārt, rodas **redīgēšanas problēmas**: kā no mutvārdu stāstījuma var izveidot labi lasāmu tekstu? Sevišķi svarīgs šis jautājums ir, izstrādājot publikācijas nespeciālistiem.

Risinājumus abām problēmu grupām var piedāvāt dažādi speciālisti. Būdama valodniece, es šeit vairāk uzmanību esmu pievērsusi atšifrēšanas problēmām, kurām valodnieki jau izstrādājuši vairākus risinājumus. Taču jāņem vērā, ka esošās atšifrēšanas sistēmas, ko lieto diskursa jeb sarunu analīzē, izstrādātas uz citu valodu pamata (visvairāk – angļu, vācu, skandināvu). Tāpat daudzi secinājumi par runātās valodas īpatnībām un sarunu struktūrām balstās uz citās valstīs, citās kultūrās veiktiem pētījumiem. Latviešu runātā valoda līdz šim ļoti maz pētīta, šajā jomā vēlami pamatīgi jauni pētījumi.

Otrās grupas problēmu risinājumos var iesaistīt speciālistus, kuriem ir pieredze tekstu veidošanā no dažādiem avotiem: žurnālistus, literātus.

Kā zināms, mutvārdu vēsture ir starpnozaru pētījuma lauks. Tā arī šajā rakstā iztirtajiem jautājumiem labākos risinājumus radīsim dažādu speciālistu sadarbībā.

Atšifrēšanā lietotie simboli

Pauzes

(-) < 0,5 sek.

(--) 0,5–0,8 sek.

(---) > 0,8–1,0 sek.

(1,8) 1,8 sek.

[teksts] sinhroni runā

( ) neskaidri, nesapraستی vārdi

((komentārs)) komentārs

Temps, skaļums

<all> *allegro*, ātrāk

<p> *piano*, klusāk

<f> *forte*, skaļāk

<dim> *diminuendo*, arvien klusāk

LIELI BURti ar uzsvāru

!LIELI BURTI! ar īpašu uzsvāru

Literatūra

Bela-Krūmiņa, Baiba. Dzīvesstāsti mutvārdu vēstures skatījumā. Grām.: Lūse, Agita (red.).

Cilvēks. Dzīve. Stāstījums. Rīga: Latvijas Antropologu biedrība, 2002, 30. – 36. lpp.

Dittmar, Norbert. *Transkription: Ein Leitfaden mit Aufgaben für Studenten, Forscher und Laien*. Opladen: Leske + Budrich, 2002.

Lenk, Uta. Notation systems in spoken language corpora. In: Verschueren, J. et al. (eds.).

Handbook of Pragmatics. Amsterdam; Philadelphia: Benjamins, 1999.

- Miller, Jim and Regina Weinert. *Spontaneous Spoken Language: Syntax and Discourse*. Oxford: Clarendon, 1998.
- Pakalns, Guntis. Stāstījums un stāstījumu pētniecība – dažas idejas, iespējas un piedzīvojumi. Lūse, Agita (ed.). *Cilvēks. Dzīve. Stāstījums*. Rīga: Latvijas Antropologu biedrība, 2002, 45.–58. lpp.
- Rozenbergs, Jānis. *Latviešu valodas stilistika*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1995.
- Selting, Maria et al. Gesprächsanalytisches Transkriptionssystem. *Linguistische Berichte*. Nr. 173, 1998, S. 91–122.
- Skultans, Vieda. *The Testimony of Lives. Narrative and Memory in Post-soviet Latvia*. London; New York: Routledge, 1998.

Translating Voices to Text: Some Problems Concerning the Transcription and Editing of Oral Narratives

Anyone who has ever tried to put down an oral narrative in written form has been faced with problems arising from some of the crucial differences between spoken and written language. Such differences involve, among other things, the general oppositions of dialogue versus monologue, private versus public context, and spontaneous versus planned language.

We may roughly distinguish between the *transcription problem* and the *revision problem*. The first relates to features of oral communication that are difficult to render with standard orthography, such as intonation, rhythm, pauses, voice quality, non-linguistic sounds (laughter, sighs), or nonverbal communication. Several methods to solve the transcription problem have been developed by linguists within the field of discourse analysis (see *Dittmar 2002*). The second problem arises from the fact that spontaneous spoken language is often at odds with what is considered standard for written texts. Therefore many readers (including the author of the narration) feel uncomfortable when confronted with spoken language written down without revision.

The “translation” from voice to text (a term used by *Skultans 1998*) is necessary for various purposes. Accordingly, different ways to solve the problems of transcription and revision have to be found in situations such as:

- Preparing a transcript which is used as a base for analysis of the narrative (usually together with the recording);
- Quoting parts of a narrative within a (academic) paper that may be written in another language;
- Publishing a narrative for readers with different backgrounds and interests.

The examples are taken from the Latvian OH Collection.

VĚSTURE

Personiskā pieredze un politiskās pārmaiņas Vācijā

Aleksandrs fon Plato

Raksta tēma – mainīgās politiskās sistēmas iespaids uz cilvēkiem – skar sabiedrību gan Latvijā, gan Vācijā. Aplūkojot personisko nostāju un uzvedību saistībā ar politiskās sistēmas maiņu, Latvijā un Vācijā var saskatīt zināmas paralēles. Piemēram, Vācijā vienas divu paaudžu laikā politiskā sistēma ir mainījusies vismaz piecas reizes: Vācijas impēriju nomainīja Veimāras republika, tad nāca nacionālsociālisms (ar īpašiem kara apstākļiem), tad okupācijas zonas pēc kara, Vācijas Federatīvā Republika (VFR), Vācijas Demokrātiskā Republika (VDR) un apvienotā Vācija.

Kā iedzīvotāji sadzīvoja ar lūzumiem un pārmaiņām politiskajā sistēmā? Šis ir būtiskākais jautājums kā manos, tā Vēstures un biogrāfijas institūta pētījumos Atvērtaajā universitātē (*Open University*). Rakstā galvenā uzmanība tiks pievērsta lielajām pārmaiņām pēc 1945. gada un atkal pēc 1989. gada.

1990. gada jūnijā bijušās VDR pilsoņiem tika uzdots jautājums: “Vai jūs sevi uzskatāt vairāk par vācieti vai par bijušās VDR pilsoni?” Vairākums – 66% – atbildēja: “Vairāk par vācieti.” Tikai 28% atbildēja: “Par bijušās VDR pilsoni.” 1992. gada jūnijā aptaujām bija pretēji rezultāti: 51% sevi uzskatīja par bijušās VDR pilsoņiem un tikai 40% – par vāciešiem (Noelle-Neumann 1992, 8).

Krasajai uzskatu maiņai nedod skaidrojumu arī nākamās aptaujas, kas liecina, ka vairākums – 57 % nepiekrīt uzskatam, ka Vācijas apvienošana nesa ikdienā vairāk bēdu nekā prieka. To nevar izskaidrot ar ekonomisko situāciju vai situāciju darba tirgū. Lai arī visiem nācās pieredzēt lielas problēmas, ko radīja jaunās prasības ikdienas dzīvē, tomēr lielākā daļa iedzīvotāju uzskata, ka situācija kļuvusi labāka, nekā bija. Pasaule sāka izskatīties savādāk – jauna nodokļu sistēma, jauni dzīvokļu īres nosacījumi, jauni produkti un patērētāju tiesības, jaunas skolas (vecāki zaudēja autoritāti izglītības jautājumos), jauna pārvalde un tā tālāk.

Šai laikā cilvēki uzzināja arī daudz vairāk par Valsts drošības policiju (*Staatssicherheitsdienst – STASI*) un Vācijas Sociālistiskās vienības partijas (*Socialistische Einheitspartei Deutschland – SED*) režīma darbību. Lielākajai daļai nepatika ne *SED* politika, ne arī *SED* līderi Milke, Honekers, Krencs, Šalks-Golodkovskis un pat Šabovskis, Markuss Volfs un citi, kas atradās negatīvās popularitātes reitinga augšgalā.

Skaidrojumu varam rast lielajā vienprātībā, ka tikai bijušās VDR iedzīvotāji – un nevis rietumvācieši – var spriest par apstākļiem un dzīvi VDR, par tās pilsoņu lēmumiem un politisko iesaistīšanos.

Es uzskatu, ka, neraugoties uz pašreizējo datu interpretāciju, ir nepieciešams ielūkoties padomju okupācijas zonas un VDR vēsturē. Šī brīža situācijā var saskatīt paralēles ar 1945. gadu – pastāv nepieciešamība pēc jauniem orientieriem, kas varētu kalpot par uzvedības modeli apstākļos, kas pieprasa jaunu domāšanu, ideoloģiju, rīcību un pat jaunas biogrāfijas. 1945. gadā, tāpat kā tagad, pastāvēja slēpta vienprātība attieksmē pret uzvarētājiem vēsturē. Pēckara Vācijā – kā Austrumos, tā Rietumos – klusējošais vairākums ticēja, ka tikai vācieši var spriest par citiem vāciešiem (Niethammer 1983a; 1983b; Niethammer und Plato 1984; Plato 1984). Viņi neuzticējās sabiedrotajiem un bijušajiem emigrantiem, kuri neko *nezināja par apstākļiem* nacistiskajā Vācijā un kuriem nebija zināmas nacistiskās Vācijas *pievilcīgās puses*. Piemēram, par augošo dzīves līmeni, *pozitīvo pieredzi* jaunatnes organizācijās. Viņi apgalvoja, ka *tikai vācieši ir pieredzējuši bombardēšanas naktis*, kuru laikā *sabiedrotie nogalināja tūkstošiem civiliedzīvotāju un sagrāva vecās pilsētas*. Pēckara Vācijas mītus veido uzskats, ka *vācieši ir pietiekami daudz cietuši bumbošanu laikā un ikvienā ģimenē ir bojā gājušie*, ka Otrā pasaules kara beigās un pirmajos pēckara gados *apmēram 14 miljoni cilvēku devās bēgļu gaitās*. Par cilvēku ciešanām citās valstīs tika aizmirsts. Ne publiski, bet privāti vācieši apsūdzēja sabiedroto spēkus noziegumos, par kuriem nedrīkstēja runāt. Šie uzskati veidoja slēptu vienprātību attieksmē pret “*Besatzer*”, sabiedroto okupācijas spēkiem, un tie bija kā saprašanās tilts starp dažādām šķirām un cilvēkiem, kuri Trešajā reihā ieņēma atšķirīgas pozīcijas, – starp tiem, kuri uzņēmas atbildību, un tiem, kuri tikai līdzīgi domāja. Atnaciskošana¹ veicināja minēto viedokļu plašu izplatību.

Tomēr šādu nostāju nedrīkstēja paust atklāti, un tādēļ vienprātība jaunatījumā par sabiedroto noziegumiem bija slēpta abās Vācijas daļās, kas stiprināja autoritāru tradīciju pozīcijas. Tāpat kā iepriekš, *ikviens veica savus pienākumus un centās darīt to labāko* savās personiskajās interesēs – vai tas būtu darbā, vai melnajā tirgū. Un, kas ir interesantākais mūsu pētījumā – daudzi mēģināja mainīt savu biogrāfiju saskaņā ar jauno situāciju pēc 1945. gada.

Kopš lielajām pārmaiņām 1989. gadā VDR teritorijā ir vērojami līdzīgi procesi, neraugoties uz būtiskām atšķirībām, īpaši attiecībā pret holokaustu (Plato 1991). Mūsdienās kā Rietumu, tā daži Austrumu plašsaziņas līdzekļi piedāvā austrumvāciešiem lielu informācijas apjomu par pagātnē notikušo teroru, līdzīgi tas bija arī 1945. gadā attiecībā pret vāciešiem. Ir tik daudz ko skatīties, klausīties

¹ *Denacification* latviskots kā *atnaciskošana*, ņemot vērā H. Demakovas piedāvāto šī jēdziena tulkojumu V. Klemperera grāmatā “LTI: Trešā reiha valoda. Filologa piezīmes” (2004) (tulk. piez.).

un lasīt par *SED* līderiem, par *NI* (neformālajiem informantiem), par *STASI* teroru, par ikdienas denunciacijām utt. Man šķiet, ka lielākā daļa austrumvāciešu ir labi informēti un ļoti interesējas par šiem jautājumiem. Bet jūs varat uzzināt arī to, ka viņu dzīvei bija vēl otra puse, par ko plašsaziņas līdzekļi nerunā un kas nevar tikt aprakstīta vienīgi saistībā ar *STASI* vai *SED*. Arī visi pētījumi par autoritārajiem režīmiem un sabiedrībām liecina – terors nebija visaptverošs. Sabiedrība nevar eksistēt ilgstoši, ja tajā pastāv vienīgi bailes un terors, ja tajā nav neviena vienprātības elementa, ja nav cerīgu un pievilcīgu aspektu. Bet tagad šķiet, ka, līdzīgi kā 1945. gadā, par to nav iespējams runāt. Salīdzināsim to cilvēku skaitu, kas apgalvo, ka nav iespējams runāt brīvi un atklāti. Bijušajā VDR tādu ir par 25% vairāk nekā bijušajā VFR (Noelle-Neumann 1992, 8). Šāds viedoklis ir pagātnes likumsakarīgas sekas, tomēr tas saistīts ar veidu, kā tiek vērtēta pagātne. “Slēpēju sabiedrība” attīstījās līdzīgi tam, kā procesi risinājās pēc 1945. gada.

Šodien jūs varat dzirdēt vairāk vai mazāk slēpti paustus izteikumus, kas runā pretim daudzu rietumvāciešu vienveidīgajai pašpārliecinātībai, līdzīgi kā tas bija 1945. gadā: *Ne viss bija slikti; Es tikai pildīju savu pienākumu; Bija nepieciešams stāties partijā ģimenes dēļ, darba dēļ vai arī tamdēļ, lai tiktu pie ietekmes; Mēs neko nezinajam* u.tml. Arī Austrumvācijā tiek dziedāta līdzīga dziesma, un tā tiek tikpat maz saprasta kā 1945. gadā: *Mēs esam pietiekami cietuši un pietiekami nožēlojuši grēkus. Vai arī: Mēs esam zaudējuši karu trīs reizes – pirmo reizi, kad mūs uzvarēja sabiedrotie, otro reizi, kad VDR teritorijā tika iedibināta padomju sistēma, un tagad mēs zaudējam karu trešo reizi – Vācijas apvienošanas dēļ un ar to saistītajiem zaudējumiem un pazemojumiem.*

Kāda bija šī otra, pievilcīgā puse dzīvei VDR, par ko nevar spriest rietumvācieši? Es domāju, ka gan politiskajā, gan ārpus politikas esošajā sfērā – privātajā dzīvē un darba sasniegumu jomā – ir daudz pievilcīgu aspektu. Tādēļ es šeit aplūkošu tikai pavisam nelielu daļu no tā, ko mēs – Doroteja Vīrlinga (*Dorothee Wierling*), Lucs Nīthammers (*Lutz Niethammer*) un es – novērojām savā 1987. gada pētījumā (Niethammer, Plato und Wierling 1991; Plato und Meinicke 1991) un arī turpmākajos gados.

Pirmkārt, VDR sabiedrībai raksturīga ārkārtīgi dinamiska sociālā attīstība, kurā aktīvi tika iesaistītas sievietes – daudz vairāk nekā Rietumu sabiedrībās. Sakarā ar to, ka miljoniem iedzīvotāju bija emigrējuši uz Rietumiem, notika sociāla pārgrupēšanās, kas nebūtu bijusi veiksmīgāka “īsta” revolūcijas gadījumā. Rezultātā elites pozīcijās nonāca tādu šķiru piederīgie, kuri, ja attīstības gaita būtu bijusi normāla, tur nenokļūtu. Šis process izveidoja vairāk vai mazāk spēcīgas saites ar *SED* sistēmu. Sekas tam bija dažādas – personiskās drošības paternālistiskās formas attīstība, ko nodrošināja valsts; gados jaunu darbinieku izvirzīšana vidēja līmeņa vadošās pozīcijās un kopš 1960. gada – arī ievērojamas attīstības iespējas gados jauniem kadriem.

Rekonstrukcijas laika paaudzē 50. gadu vidū augs jauns lepnums un jauna pašapziņa, vienlaikus augstāko vilni sasniedza bailes no valsts terora. Viens no šī lepnuma iemesliem bija *ekonomiskais brīnums* (*Wirtschaftswunder*) – tas gan nebija tik liels kā Rietumos, toties bija radīts pašu spēkiem, nevis ar Amerikas vai ERP (*European Recovery Programme*; Eiropas atveseļošanas programma) līdzekļiem. Pašapziņa pieauga arī uz citu Austrumeiropas valstu fona, jo VDR tika uzskatīta par efektīvāko valsti Austrumu blokā ar *tipiski vāciskām kvalitātēm*. *Mēs esam Austrumu Rietumi* – tā dažkārt dzirdējam runājam. Gan lepnumam, gan pašapziņai bija kā ekonomiskā, tā nacionālā puse – un liela biogrāfiska nozīme, jo tik daudz cilvēku bija smagi strādājuši, lai savās jaunajās pozīcijās iegūtu jaunu kvalifikāciju.

Cits nozīmīgs vienprātības elements VDR ir saistīts ar “slēptu konservatīvu vienošanos” starp vairākiem miljoniem cilvēku, kas bija pakāpušies pa sociālajām kāpnēm, no vienas puses, un sociālistu, komunistu un antifasiistu vadošo eliti, kuru izveidoja padomju okupācijas vara, no otras puses. Viena šīs vienošanās puse piedāvāja augšupejošas sociālās mobilitātes iespējas profesionāļiem, kas vēlējās izvirzīties, un arī izredzes uzlabot dzīves līmeni. Otra puse ietvēra nepieciešamību piemēroties jaunajai sistēmai. Pēckara rekonstrukcijas procesā abām pusēm bija pirmām kārtām ekonomiski mērķi. Tomēr ekonomiskā prioritāte, būdama pretrunīgā sociālisma sociālais mērķis, galu galā uzsvēra un pastiprināja konservatīvās tendences sabiedrībā. Piemēram, sociālu paaugstinājumu priekšrocības un atjaunotu subordināciju, kas saskaņota ar sistēmas prasībām, kā arī formālu autoritāru pienākuma izpratni un nepatiku pret “neparastu” viedokli vai dzīvesveidu. Turklāt šie viedokļi nemaz tik ļoti neatšķīrās no Rietumu nostājas 50. gados.

Raksturojot VDR “pozitīvos” aspektus, intervētie cilvēki cita starpā minēja zemās cenas, iespēju dzīvot mierā un klusumā, bez satraukuma, svētku noskaņojumā. Man šķiet, ka šiem cilvēkiem VDR nozīmēja mierīgu un sakārtotu valsti bez negatīvām blakus nozīmēm. Pretstatā VDR Vācijas Federatīvā Republika tika kritizēta ne tikai par augsto bezdarba līmeni, bet arī kā nenogurstoša *elkoni sabiedrība* ar *skaļu un kašķīgu parlamentu, melīgu presi, augstu noziedzības līmeni* un satraucošām *nepārtrauktām demonstrācijām ielās*. Tomēr vienlaikus tā bija valsts ar daudz labākām patēriņa iespējām.

Beigu beigās VDR un citas sociālisma valstis tomēr izrādījās zaudētājas, īpaši ekonomikas jomā. Austrumvācijā lielākās iedzīvotāju daļas priekšstatos šim faktam bija dziļāka nozīme, jo VDR vienmēr tika salīdzināta ar diviem tās lielākajiem ienaidniekiem – nacionālsociālismu un Rietumvācijas kapitālismu, un abos gadījumos naidnieku ekonomika bija veiksmīgāka.

Pēckara vienprātībā tika uzskatīts, ka to, kas maksāts par sociālo karjeru – oportūnisms, piemērošanās, dubultā dzīve, liekulība un tamlīdzīgas lietas –,

VDR kompensē gūtais labums. Kad liekulība un pakļautība autoritārai varai nevar tikt adekvāti atalgota ar augstāku dzīves līmeni vai ar jaunu cerīgu utopiju, tad valsts zaudē bijušos pievilcīgos elementus. Kad 60. gadu beigās un 70. gadu sākumā Ē. Honekers kļuva par partijas un valsts vadītāju, mēs varējām novērot jaunu, cerībām pilnu skatu nākotnē, neraugoties uz Berlīnes mūri, ko uzcēla 1961. gadā, un neraugoties uz 1968. gadu, kad “Prāgas pavasara” apspiešanā piedalījās arī VDR bruņotie spēki. Mūsu intervijās paaudžu konfliktiem bija liela nozīme – rekonstrukcijas paaudzes bērni vainoja savus vecākus oportūnismā un liekulībā. 80. gados pārmaiņas VDR iesāka galvenokārt jauni cilvēki – viņi vai nu mēģināja pamest valsti, vai arī pārveidot sociālistisko VDR no iekšpuses ar pilsoņu kustību palīdzību.

Atšķirībā no Rietumvācijas sabiedrības Austrumvācijā turpināja pastāvēt nacionālā līnija. *Jaunas VDR sociālistiskās nācijas* veidošana, kas aizsākās 60. gadu vidū un 70. gadu sākumā un tika fiksēta VDR konstitūcijā, bija viena no galvenajām SED kļūdām. Neraugoties uz visām pūlēm, Rietumvācijas vērtības un normas, valūta un dzīves līmenis saglabājās kā mērs, ar ko viss tika salīdzināts. VDR vēsturē, sevišķi pēc mūra uzsliekšanas, attiecības ar rietumvāciešiem veidojās ļoti specifiski: no vienas puses, nacionālās saites turpināja pastāvēt, ko ļoti īpašas padarīja TV; no otras puses, Austrumvācijā pastiprinājās savdabīgs lepnums. Līdzās jau minētai augstprātīgajai attieksmei pret citām Austrumeiropas valstīm parādījās jaunākā brāļa vai māsas lepnums, kuriem veiksmē nākusi mazliet vēlāk nekā vecākajiem un kuru veiksmē nav tik pārsteidzoša. Pēc 1989. gada vēl nacionālā pozīcija bija iespaidīga, bet pēc neilga laika visu šo jaunāko brāļu un māsu lepnums un pašpārliecība bija pagaisusi – ekonomiskām gaidām vairs nebija iemesla. Varbūt šīs parādības analīze var palīdzēt izskaidrot, kādēļ šodien bijušās VDR cilvēki meklē jaunu identitāti – manā skatījumā daudz lielākā mērā, nekā to dara rietumvācieši. Jaunas identitātes meklējumi var izveidot jaunu nacionālismu vai arī identifikāciju ar fiktīviem Rietumiem, vai Visvācijas identitāti, bet var arī vest pretim nostalgiskai *post mortem* VDR identitātei, aizmirstot par upuriem un VDR sistēmas izgāšanos, vai, iespējams, neaizmirstot to, bet skatoties uz Rietumvācijas sabiedrību ar citām acīm, nekā to dara rietumvācieši. Opozīcijā abām sistēmām var izveidoties kāda atšķirīga identitāte.

Iepriekšteiktais ļauj man pievērsties citam “iekšējo” un “ārējo” robežu aspektam, kas pastāv starp vāciešiem. Rietumos aukstajam karam bija ļoti dažāda ietekme uz sabiedrības sociālo un kultūras struktūru. Pirmkārt, tas sekmēja demokrātisku iniciāciju *brīvo Rietumu sabiedrībā*. Cīņa pret *kreiso totalitārismu* nozīmēja *labējā totalitārisma* uzvedības rehabilitāciju. Šī rehabilitācija bija saistīta ar robežu starp Austrumiem un Rietumiem, jo VDR pastāvēja jauna veida totalitārisms. Tādēļ aukstais karš Rietumos radīja ne tikai pārliecību, ka nacisma noziegumi

ir attaisnoti, bet arī pārliecību, ka rietumnieki stāv tālu no noziegumiem otrā Vācijas pusē. Tiktāl šī robeža varēja tikt pieņemta Rietumos, īpaši kombinācijā ar *ekonomisko brīnumu*. Reizē ar auksto karu ir zudis Rietumu vienprātības pamats, bet ne augstprātība – aukstā kara laikā Rietumos nevajadzēja sev vaicāt, cik demokrātiska ir personiskā rīcība. Gandrīz vai nebija iemesla pierādīt pašu sasniegumus jaunās demokrātiskās politiskās kultūras izveidē pēc Otrā pasaules kara. Tādējādi pēckara vēsturē Rietumvācijas pilsoņi kļuva par demokrātiem, pateicoties robežai starp Austrumiem un Rietumiem.

Austrumos situācija bija atšķirīga. Ir tiesa, ka arī VDR robeža nozīmēja attaisnojuma formu, ciniski sakot, liecināja par “antifašistiskās” Padomju Savienības okupāciju. No otras puses, tā nozīmēja jaunu antidemokrātisku sistēmu. Tomēr grūtības rada apstākļi, ka jaunā antidemokrātiskā sistēma tika ieviesta antifāšisma aizsegā. Tas ir ļoti nopietns iemesls, kādēļ daudzi intelektuāļi un kreisi noskaņoti cilvēki kā Rietumos, tā Austrumos aizstāvēja sākotnējo “audzinošo diktatūru” (*Erziehungsdiktatur*) un kādēļ tik daudziem bija grūti kritizēt jauno VDR. Ikviena antidemokrātiska rīcība tika attaisnota kā nepieciešama, lai nodibinātu antifāšistisku sabiedrību.²

Tomēr tagad ir skaidrs – VDR valdīja antidemokrātiska sistēma un tā bija daļa no padomju hegemonijas sistēmas. Līdzās neveiksmēm ekonomikā tas uzliek vēl papildu vainu. Un tagad *vesīši* (*Wessis* – rietumnieki) netaisnīgi garām izdevību norādīt *osīšiem* (*Ossis* – austrumnieki), ka tie ir bijuši iesaistīti šajā neveiksmīgajā *kreisā totalitārisma* sistēmā, kas radīja jaunu vainas apziņu ne tikai VDR politiskajām aprindām, bet arī lielākai daļai VDR pilsoņu. Viņi nepretojās vai pat bija iesaistīti *STASI* spiegošanas sistēmā un kļuva atbildīgi par nekā nedarišanu. Šajā nozīmē robeža starp divām sistēmām šķiet kā robeža starp vainu un nevainīgumu. Kaut arī atbildība par nekā nedarišanu ir reāla problēma, tomēr ir saprotams, ka lielākā daļa austrumvāciešu nevēlas pieņemt tik vienkāršotu dalījumu, kas šķita tik pašsaprotams Rietumu sabiedrībās aukstā kara laikā. Galu galā abas Vācijas ir gan Otrā pasaules kara, gan aukstā kara rezultāts. Un neviens Rietumvācijā nevēlas domāt par paša rīcību demokrātijas labā aukstā kara gados un vēlāk. Tūkstoši mainīja savu politisko pārliecību, bet nevaicāja par pārrāvumu savā autobiogrāfijā. Ne tikai bijušie nacisti, bet arī aukstā kara piekritēji, kas kļuva par saspīlējuma mazināšanas politikas (*Entspannungspolitik*) aizstāvjiem. Tāpat arī saspīlējuma mazināšanas teorētiķi (*Entspannungstheoretiker*), kas prasīja neņemt vērā cilvēku ciešanas, īpaši Austrumu “opozīciju”. Bijušie sociālisti un kreisie radikāļi, kas dzīvo

² Iespējams, ka specifiskās attiecības starp Austrumiem un Rietumiem ir viens no iemesliem, kādēļ galvenokārt nacionālsociālisma upuru un kreisā spārna intelektuāļu vidū pieņēmas spēkā ideja, ka tikai sadalītā Vācija var būt krimināli atbildīga par nacionālsociālisma noziegumiem.

savās sadragātajās cerībās, “progresisti”, kas neizprot ekoloģiskās problēmas. Un daudzi citi.

Mums visiem vajadzētu vaicāt: kāda ir mana politiskā atbildība? Bet šķiet, ka Rietumos neviens par to nedomā. Rietumos daudzas lietas ir pārstājušas būt pašsaprotamas, ir zudis vienprātības avots. Tādējādi grūtības pastāv ne tikai Austrumos, kā tas šķiet pirmajā mirklī, bet arī Rietumos, kur tās saredz tikai daži.

Mūsu pētījuma rezultāti ietver ne tikai aicinājumus pēc tolerances, izpratnes un augstsirdības pret miljoniem cilvēku, kam nācies iziet cauri grūtiem laikiem Vācijas vēsturē. Tie ir arī nozīmīgi, lai radītu rādu vispusīgu Vācijas nesenās vēstures ainu, kurā ietverta arī personiskā pieredze. Un vēl – ja šie rezultāti būtu atzīti agrāk, tad varbūt būtu bijis iespējams izvairīties no pārāk optimistiskā pieņēmuma, ka Austrumi un Rietumi var ātri apvienoties.

Iepriekšteiktais ļauj man pievērsties pēdējai šē izteiktajai piezīmei par vēstures, īpaši mūsdienu vēstures, rakstīšanu. Mūsdienu vēsture iezīmējas ar aculiecinieku klātbūtni un attiecībām starp aculieciniekiem un vēsturniekiem. 1994. gadā vācu vēsturnieks Reinharts Kozeleks (*Reinhart Kosellek*) rakstīja: “Līdz ar paaudžu maiņu mainās arī pētījumu objekts. Tuvā pagātne, kas ir piepildīta ar pieredzi, pārvēršas par tīro Vēsturi, kurai pieredze tiek atņemta. [...] Līdz ar gaistošo atmiņu, kas aiziet nebūtībā, pieaug ne tikai attālums, bet mainās arī kvalitāte. Drīz runās vienīgi dokumenti, ko ilustrēs kādi attēli, filmas un atmiņas.”

Es ceru, ka mūsu darbs parādīs, ka Kozelekam nav bijusi taisnība, un tas palīdzēs personiskajai pieredzei nemirt kopā ar paaudzi, kura to glabā, bet ievietos šo pieredzi vēstures pētnieku uzmanības lokā un padarīs to par universālās vēstures zinātnes daļu.

Literatūra

- Niethammer, Lutz (Hrsg.). *“Die Jahre weiß man nicht, wo man die heute hinsetzen soll”*: *Faschismus-Erfahrungen im Ruhrgebiet*. Berlin/Bonn, 1983a. Lebensgeschichte und Sozialkultur im Ruhrgebiet, Bd. 1.
- Niethammer, Lutz (Hrsg.). *“Hinterher weiß man, daß es richtig war, daß es schief gegangen ist”*: *Nachkriegserfahrungen im Ruhrgebiet*. Berlin/Bonn, 1983b. Lebensgeschichte und sozialkultur im Ruhrgebiet, Bd. 2.
- Niethammer, Lutz (Hrsg.) und Alexander v. Plato. *“Wir kriegen jetzt andere Zeiten”*: *Auf der Suche nach der Erfahrung des Volkes in nachfaschistischen Ländern*. Berlin; Bonn, 1984. Lebensgeschichte und Sozialkultur im Ruhrgebiet, Bd. 3.
- Niethammer, Lutz, Alexander v. Plato und Dorothee Wierling. *Die volkeingene Erfahrung. Zur Archäologie des Lebens in der Industrieprovinz der DDR. 30 biographische Eröffnungen*. Berlin, 1991.

- Noelle-Neumann, Elisabeth. Aufarbeitung der Vergangenheit im Schatten der Stasi. Selbstgespräch und Wir-Gefühl in den neuen Bundesländern. In: *Frankfurter Allgemeinen Zeitung*, Nr. 181 vom 6. August 1992, S. 8.
- Plato, Alexander v. Der Verlierer geht nicht leer aus. *Betriebsräte geben Protokoll*. Berlin; Bonn, 1984.
- Plato, Alexander v. Eine zweite "Entnazifizierung". In: Eckert, Rainer, Alexander v. Plato und Jörn Schüpfrumpf (Hrsg.). *Wendezeiten – Zeitenwände. Zur "Entnazifizierung" und "Entstalinisierung"*. Hamburg, 1991.
- Plato, Alexander v. und Wolfgang Meinicke. *Alte Heimat – neue Zeit. Flüchtlinge, Vertriebene, Umgesiedelte in der SBZ und DDR*. Berlin, 1991.

No angļu valodas tulkojusi **Baiba Bela**

Personal Experience and Political Changes in Germany

The main theme of the study is the different changes of the political systems in Germany and the behaviour of individuals in various groups and milieus, especially in the years 1933, 1945, 1949 (the division of Germany), and 1989/90. Within these examples, the author remarks on methodological problems of oral history, for example, the problems and the often-ambiguous success of interrogating "prominent people" in opposite to "normal" ones.

Politiskā pāreja, identitātes meklējumi un vēsturisko zināšanu zudumi Ungārijā

Jūlija Vajda

“Identitāte ir mūsdienu izgudrojums.. Tā ir *problēma* kopš savas dzimšanas. Tā jau piedzima *kā problēma*, kas jārisina..” (Bauman 1996) Jo radikālākas ir sabiedriskās pārmaiņas, jo lielāka uzmanība jāpievērš identitātei. Tā tas bija astoņdesmito gadu beigās, kad tā saucamajās sociālisma valstīs mainījās politiskā vara un krita *dzelzs priekšgars*, kad jaunajā situācijā daudziem viņu vecā identitāte vairs nederēja un nācās veidot jaunu.

Identitāte veidojas vēstījumā par savu dzīvi, kad dzīves ritējumā mēs stāstām un atkal no jauna pārstāstām savu dzīvesstāstu. Stāstījuma veidu nosaka mūsu pagātnes pieredze un tas, ko gaidām no nākotnes.

Izmantojot Rikēra (*Ricoeur*) lietotos terminus, sevis izjūtu, kas ir paliekoša visā dzīves laikā par spīti ārējām pārmaiņām, var saukt par patību (*selfhood*) (Ricoeur 1992). Tas ir viens identitātes aspekts, kad mēs esam *mēs paši* par spīti visām pārmaiņām, kas ar mums notiek, par spīti tam, ka vairs neesam identiski tiem bērniem, kādi piedzimām. Mūsu patība ir mūsu *ipse*-identitāte – mūsu identitātes kodols. Šī patības sajūta ir mūsu mainīgās stabilitātes pamats, paliekošais nemainīgais, neskatoties uz visām pārmaiņām biogrāfijās.

Idem-identitāte jeb tāpatība (vienādība) raksturo citu identitātes aspektu – tas attiecas uz identitātes sabiedrisko dabu. Esot tas pats, tu nevari būt neviens cits. Mēs aizvien varam sevi raksturot no kāda ārēja skatpunkta pēc noteiktām raksturīgām iezīmēm. Tas ir mūsu identitātes socioloģiskais aspekts, ko apskata liela daļa identitātes teoriju. Tā ir identitāte, pēc kuras jātiecas modernisma cilvēkam. Tomēr jāņem vērā – ja modernismā identitātes problēma bija, kā konstruēt un saglabāt nepārtrauktu stabilu identitāti, tad postmodernismā identitātes problēma vispirms liek paturēt brīvu izvēli un izvairīties no apstāšanās attīstībā (Bauman 1996).

Dzīvesstāsta uzdevums ir saistīt šos abus identitātes aspektus. Mūs aptverošajā ārējā pasaulē nav iespējamas tādas pārmaiņas, kas varētu radikāli mainīt mūsu patību. Tas, kas jāpiemēro jaunajai situācijai, ir tāpatība. Un jaunajam stāstam ir jārupējas par to, kā saturēt abus kopā.

Tas vienmēr ir grūts uzdevums situācijā, kad notiek radikālas pārmaiņas, kā tas ir tā saucamajās pēckomunistiskajās valstīs. Daudziem pārmaiņas nozīmē,

ka viņi vairs nevar “lietot” savus “vecos” dzīvesstāstus. Tas ir grūts uzdevums tiem, kuru dzīvesstāstos ir daudz tādu notikumu, kurus nevar integrēt viņu jaunajā tāpatībā, kuru viņi grib veidot. Pārstāstot savus stāstus jaunajai situācijai pieņemamā veidā, ir jāpārveido dzīvesstāstam izvēlētie notikumi un to jēga. Pieredze, ar ko agrāk varēja lepoties, ir kļuvusi apkaunojoša, bet par to, kas bija bīstami agrāk, tagad var vēstīt ar lepnumu.

Liekas, tas attiecas tikai uz personām, kuras vainojamas iepriekšējā režīma noziegumos, kuras ir atbildīgas par opozīcijai piederošo cilvēku nāvi, apcietināšanu, izstumšanu. Liekas, ka partijas ierindas biedriem – vismaz Ungārijā – nevajadzētu justies spiestiem noliegt savu pagātņi. Viņu bija apmēram astoņsimt tūkstošu, kuriem iestāšanās partijā nenozīmēja neko vairāk kā tikai pastāvošajam režīmam nepieciešamu piedevu. Tas bija žests, veids, kā viņi varēja paust paklausību, kas nebija pārāk augsta cena par iespēju iegūt labākus dzīves apstākļus, pakāpties augstāk pa profesionālās karjeras kāpnēm. Es negribu ignorēt atšķirības starp partijas biedru un bezpartejisko, es tikai gribu teikt, ka būt par partijas biedru vairumā gadījumu nenozīmēja būt iesaistītam reālu noziegumu pastrādāšanā. Tas tikai nozīmēja sava veida glēvulību un konformismu, no vienas puses, kamēr, no otras puses, ir saprotama cilvēku vēlme sasniegt zināmu stāvokli sabiedrībā, no teiktu dzīves standartu un tamlīdzīgi.

Turklāt jāievēro arī atšķirības, kādas bija Ungārijas vēstures dažādos posmos pēc 1948. gada, kad ar Padomju Savienības ietekmi uzvarēja komunistiskā partija. Milzīga starpība ir starp desmitgadēm, kas sākās ar falsificētām vēlēšanām¹ un turpinājās ar asiņainu diktatūru līdz pat Staļina nāvei un vēlāk – līdz 1956. gada revolūcijai un reakcijai pēc tās. Tas laiks būtiski atšķīrās no mazāk asinskārā režīma 60. gadu vidū, kad sākās lēna stabilizācija. Pavisam citāds bija humanizētais *gulaša komunisms* (*goulash-communism*), kas sākās pēc tam, kad Ungārija bija kļuvusi par *sociālisma nometnes priecīgāko baraku*. Pateicoties valsts ekonomiskajai izaugsmei un **patērēšanas brīvībai**, vairākumam, kas negribēja cīnīties par **domas brīvību**, ikdienas dzīve kļuva vieglāka. Tuvojās komunisma ēras epilogs, kad sistēma pati sevi lēnām sagrava, kas ikdienas dzīvē izpaudās ne vairs tikai kā **patērēšanas brīvība**, bet kā atvērta valsts, kurai robežas bija gandrīz vaļā.

Tādējādi būt komunistam vai – un nevajadzētu sajaukt – būt partijas biedram katrā periodā nozīmēja kaut ko citu. Galvenokārt pirmajā un otrajā periodā komunistiskā ideoloģija ļāva noteiktām grupām un personām iegūt garantijas pie jaunās iekārtas, kas teicās būt brīva no “diskriminācijas un ekspluatācijas”. Pagāja gadi, iekams cilvēki saprata, ka ideoloģijas vārdā pastrādāti noziegumi, kas bija ar to pretrunā. Tomēr apzināšanās vēl nenozīmēja, ka cilvēki atteicās no

¹ 1948. gadā komunistiskās partijas vēlētajai uzticējās viltotiem “zilajiem vēlēšanu mandātiem”, kas bija domāti tiem, kas nevēlēja savās dzīvesvietās un kurus izmantoja vairumā.

iegūtā stāvokļa, un ne tikai aiz bailēm no soda. Tās varēja būt daudz vairāk personiskas iekšējās bailes atzīt, ka esi ticis iesaistīts darbībā, ko vairs nevari akceptēt, ka esi izmantots kā ierocis šajā slepkavīgajā un nodevīgajā sistēmā. Daudzos gadījumos korumpējoša loma bija iegūtam sabiedriskajam statusam. Tomēr augsta ranga komunistiskās partijas biedri, kuri bija iesaistīti 1956. gada revolūcijā un pēc revolūcijas vairs nepievienojās partijai, parādīja, ka var pretoties. Ņemot vērā visas ar to saistītās eksistenciālās un psiholoģiskās sekas, viņi atzina, ka ir sekojuši nepareizam, vismaz ētiski apšaubāmam virzienam. Nedrīkst aizmirst starpību starp viņiem un tiem, kas maršēja vienoti ar partiju un piedalījās represijās. Tomēr tas viss neattiecas uz vēlāko laiku, kad ideoloģija devalvējās un kļuva par diskursu, kurā nevienam negribējās konfliktēt ar varas autoritātēm. Tad partijas biedrs, nebūdams iesaistīts noziegumos tiešā nozīmē, tomēr varēja daudziem nodarīt ļaunumu. Šajā periodā partijas piederība nozīmēja atteikšanos no zināmām vērtībām, lai iegūtu stāvokli sabiedrībā, pakļāvību režīma prasībām, kaut arī atteikšanās nedraudēja vairs ar eksistenciālām sekām. Ja pirmajā periodā partijas biedri tika iesaistīti noziegumos, tad pēdējam periodam raksturīgi, ka partijas piederība bija saistīta ar apkaunojošu rīcību.

Ungārijā sistēmu maiņa bija viena no miermīlīgākajām. Nebija ne dumpja, ne asiņu, ne tiesāšanās. Viss norisinājās mazliet pārsteidzoši un tomēr nepārprotami: valdošā partija atkāpās un pati atteicās no varas. Neradās jautājums, vai tās ir vienas partijas sistēmas beigas, bet gan, kādas būs jaunās partijas un kā tās spēs pamatot savas izcelsmes likumību. Jaunās partijas piedzima no dažādām ideoloģijām un uzskatiem – dažādas grupas, kas tās radīja, balstoties uz savu pieredzi, pievērsās dažādiem laikiem un telpām, lai apvienotu diskursus, veidojot savas ideoloģijas. Dažādas partijas rada pamatojumu savā nostājā attiecībā pret modernitāti vai tradīciju, nacionālismu vai Eiropas integrāciju. Visām šīm ideoloģijām, vismaz diskursa līmenī, kopīga bija iepriekšējā režīma atspēkošana, bet nebija balsu, kas pieprasītu sodīt tā dalībniekus. Pārmaiņas nozīmēja pamatu radīšanu jaunās, demokrātiskās sistēmas miermīlīgai celtniecībai.

Iedzīvotāju lielākā daļa nebija spiesti radīt jaunu identitāti, jo agrākie valdošās partijas biedri varēja kļūt par demokrātiski ievēlētu parlamenta locekļiem. Viņi netika nostumti malā tāpēc vien, ka bija līdzdarbojušies iepriekšējā režīmā. Katrs saprata, ka jābaidās ir tikai tiem, kas bija iesaistīti istos noziegumos. Pārējie varēja cerēt uz miermīlīgu pāreju, kas neprasa pilnīgi aizmirst pagātņi, bet palīdz no tās mācīties, lai jaunajā sabiedrībā izvairītos no kļūdām. Katram bija cerības uz vispārēju atbalstu šajā pārejas posmā.

Protams, nepieciešamība pēc jaunas identitātes, pēc jauna dzīves vēstījuma pastāv arī tad, kad radikālu pārmaiņu nav. Pozitīvais iznākums režīma maiņai bija tas, ka parādījās iespēja asimilēt vērtības jaunā veidā. Vispirms tika

apliecinātas vērtības, kas agrāk bija jāslēpj. Cilvēki atskatījās uz savām saknēm, kas agrāk bija paslēptas no publiskās jomas privātajā. Savas saknes varēja noskaidrot, ielūkojoties divu iepriekšējo paaudžu dzīvēs. Pat negatīvo pieredzi, kāda bija vajātajiem, diskriminētajiem, izstumtajiem, tagad varēja vērst pozitīvā pieredzē, sevišķi tas attiecas uz etniskām un citām minoritāšu grupām, piemēram, ebrejiem, čigāniem.

Tagad, vairāk nekā desmit gadu pēc pārmaiņām, mēs piedzīvojam pagātnes spiedienu. Cenšamies to aizmirst, vai vismaz laiks pirms pārmaiņām kļūst par kaut ko tādu, par ko nevēlamies runāt. Un tamdēļ ir robi daudzu ģimeņu dzīvesstāstos. Kopš tā laika ir izaugusi jauna paaudze bez šiem ģimeņu pagātnes stāstījumiem. Vairāk nekā desmit gadus jaunieši tikuši audzināti, ieslēgti klusumā starp noslēpumiem. Viņu vecāki – apzināti vai neapzināti – savus dzīvesstāstus bērniem nav stāstījuši. Viņi vai nu nesaskatīja vajadzību to darīt, vai arī risināja citas problēmas. Bet vēlāk tas nebija iespējams, jo likās, ka bērni viņus vairs nesaprot. Bija notikumi, kurus bez dziļas iepriekšējā perioda izpratnes grūti integrēt pēckomunisma naratīvā. Tā kā par šiem notikumiem netika diskutēts, jaunieši vispār nesaprot atšķirību starp iepriekš minētajiem periodiem un pozīcijām. Vecākajai paaudzei bija sajūta, ka viņi nevar iestāstīt šīs nelielās, tomēr būtiskās atšķirības. Viegļāk bija to aizmirst, jo citādi viņiem būtu jāskatās uz pagātņi ar savu bērnu paaudzes acīm un tas, iespējams, liktu just kaunu par savu rīcību, ko viņi paši spēja attaisnot. Savienot šo pārrāvumu starp jauno un veco patību viņi varēja, tikai “izgriežot” šos notikumus no savas dzīves un dzīvesstāstiem vai izskaidrojot tos ārpusaulei jaunā veidā, kas būtībā nav savienojams ar viņu patību. Iznākumā patība, ko viņi var parādīt savos dzīvesstāstos, nav patiesa, tā ir tāda, kas piestāv viņu sociālajai lomai jaunajā situācijā.

Šī parādība izvirza vismaz divus jautājumus: viens attiecas uz sekām, otrs – uz cēloņsakarībām. Padiskutēsim par sekām. Jaunam cilvēkam, lai veidotu savu individualitāti vai patību, ir jābūt ģimenes lokā, starp cilvēkiem, kas nedalīti ar visu savu pieredzi piedalās viņa dzīvē. Jaunā patība veidojas no paša sajūtām un vecāku reakcijas uz tām. Stāsti par ģimenes pagātņi ir izejmateriāls patības veidošanā. Situācijā, kad vecāku dzīvesstāsts jāmaina tik lielā mērā, ka tas vairs nesaskan ar viņu patību, viņi vairs nevar nodrošināt bērniem vajadzīgo ģimenes vidi. Mēģinot slēpt savu patību, vecāki savus bērnus psiholoģiski pamet vienus, un, kad bērni izaug, viņu patība ir neattīstīta, nestabila. Galvenokārt tāpēc, ka trūkst pagātnes, un viņam/viņai nav citas iespējas, kā veidot savu patību no fantāzijām par ģimenes pagātņi.

Cilvēki ar nestabilu patību ir pastāvīgos stabilitātes meklējumos no ārienes. Viņi var pieņemt vienkāršas ideoloģijas, kas izskaidro apkārtējo pasauli. Viņi viegli var noticēt grēkāžiem un ienaidniekiem. Tā kā jaunajiem cilvēkiem pašiem nav komunistiskā režīma pieredzes un viņi nav apguvuši savu vecāku pieredzi,

viņiem trūkst precīza pagātnes vērtējuma. Viņi pieņem vienkāršotu pagātnes skaidrojumu, kur komunisms un komunisti bez jebkādas atšķirības nāk no ļaunuma. Viegli viņus pievērst rasistiskām ideoloģijām un labējā spārna partijām, iesaistīt par to biedriem, balsotājiem vai sekotājiem (Kriza, Kovacs, Vajda 2001; 2002).

Tas savukārt ietekmē viņu attieksmi pret vēsturi. Viņi necenšas dziļi izprast pagātņi, bet saskata to kā cīņu starp labo un ļauno, jo dziļa un vēriņa vēstures izpratne var apšaubīt viņu ģimenes pagātņi un ļaut izvēlties skapī noslēptam "skeletam". Pat tajos gadījumos, kad šie "skeleti" ir mazi un slēptais grēks nav nekas vairāk kā vecāku piederība partijai komunisma pēdējā dekādē. Tā kā viņi nekad nav mēģinājuši noskaidrot atšķirību starp komunisma dažādiem periodiem, viņi nevar novērtēt, ka starp partijas biedriem bija tādi, kas nepieķēpās, un tādi, kas komunisma ideoloģijas vārdā noziegušies. Šādā vienkāršotā skatījumā dziļākas zināšanas par ģimenes pagātņi ir bīstamas, jo var apšaubīt viņu jaunradīto identitāti, kurā viņi nespētu iekļaut neko tādu, kas nesader ar mistificēto un virspusējo ģimenes stāstu.

Atteikšanās no tuvināšanās savai personīgajai pagātnei, savas ģimenes vēsturei, neattiecas, protams, tikai uz komunisma laiku. Tā iesniedzas senāk. Nav iespējams izgriezt vienu pagātnes periodu un runāt par citiem, jo tad stāsts zaudē savu pēctecību un patiesumu. Lai varētu izstāstīt stāstu bez viena posma, ir jāizgriež arī citi, citādi rastos negribētas atbildes, ja gadījumā kaut kas tiktu aizmirsts. Noslēpumi ieslēdz savus glabātājus. Viņiem jāslēpj visa sava pagātne. Un tā nav tikai teorija, daudzos gadījumos tieši tā notiek, kad aizmirsta ne tikai nesēnā pagātne, bet arī ceļš caur holokaustu. Varēja cerēt, ka līdz ar komunisma krišanu, noņemot šai tēmai *tabu*, par to būs iespēja runāt dziļāk un plašāk, tomēr tā nav noticis.

Jauniešu nestabilā sajūta par savu patību daudzos gadījumos izpaužas kā kauns – lai gan viņi seko labējā spārna partijām, viņi jūtas vainīgi partijas rasisma dēļ, ko viņi noliedz. Tas ne tikai dod mums cerības uz lēnām pārmaiņām, bet arī palīdz labāk saprast parādības saknes nevērībā pret neseno un arī senāko pagātņi.

Ko nozīmē būt izaudzinātam ar nenoteiktu patību un ieslēgtam starp noslēpumiem? Tas nozīmē, ka plaisas jāaizpilda ar savu fantāziju. Dabiskas sekas ir, ka fantāzijās parādīsies vecāku, vecvecāku grēki un negatīvās darbības. Kā tas mēdz būt psihoanalīzes vispārīgā pieredzē un dzīvesstāstu analīzē, fantāzijas nav tālu no neizrunātajām patiesībām. Lai gan daudzos gadījumos fantāzijas ir nežēlīgākas un traģiskākas nekā slēptā patiesība. Ņemot to visu vērā, varam izvirzīt hipotēzi, ka daudzos gadījumos ir arī cits cēloņsakarību virziens. Komunisms tiek aizmirsts tāpēc, ka arī iepriekšējais laiks bija jāaizmirst. Uz to norāda vainas apziņa un kauna sajūta, ko intervijās izsaka daudzi labējā spārna partiju biedri. Vecāku reālie dzīvesstāsti, kuru pietrūka, būtu varējuši dot daudz vairāk derīgas informācijas nekā tie stāsti, kuri pagātņi padarīja par *tabu*.

Šķiet, komunisma laikā bija vieglāk tikt galā ar iepriekšējās pagātnes kaunu. To sekmēja ideoloģija, kas visas lietas un cilvēkus ietērpa uniformās. Tajā nebija vietas indivīda reālajai pieredzei un naratīvam. Pagātnes notikumi bija viegli noslēpjami virspusējā stāstā, jo viss tika interpretēts attiecībā pret *komunistisko* režīmu. Pārejas laiks piespieda runāt atklāti, tajā tika uzdoti visi tie jautājumi, uz kuriem izvairījās atbildēt 40 komunisma gados. Tas varēja būt smagi arī tiem, kas nebija pastrādājuši nekādus reālus noziegumus un kuri nebija holokausta vaininieki, bet bija un jutās vainīgi par to vien, ka nestājās pretī. Tas bija kauns par piederību partijai, kauns par klusēšanu. Kauna izjūtai Ungārijā ir tik liela nozīme pārejas miermīlīgā rakstura dēļ, kad sods nepalīdzēja atbrīvoties no vainas apziņas par pagātnē nodarīto. Nebija atklātas diskusijas, kas ļautu šķirot darbības, par kurām vajadzēja kaunēties, no īstiem noziegumiem. Šādā veidā miermīlīgā pāreja nostājās pati pret sevi. Tas, kas netika izvērtēts, pārrunāts, nosodīts, paliek kā nasta nākamajām paaudzēm, ieslēdzot tās pagātnes aizmirstībā, liekot meklēt autoritātes, kas pateiks vienīgo patiesību, ko parasti dara rasistiskās ideoloģijas, ceļot vaļņus tur, kur tos vajadzētu jaukt nost.

Tomēr pēckomunistiskās Ungārijas tēls būtu pārāk vienkāršots, ja runātu tikai par nesenās pagātnes iebiedētajiem. Ir arī pretēja rakstura procesi – tiem, kas cīnījās ar noslēpumiem iepriekš, režīma sabrukums nesa patiesu atbrīvošanos, kas ir redzams dažādu identitāšu atmodā, it īpaši dažādās minoritāšu grupās, piemēram, ebreju (Kovacs, Vajda 1993; 1996; 1997; 2000a; 2000b; 2000c; 2001; 2002). Personisko sakņu meklējumi ved pie lielākas vēstures izpratnes. Jauno cilvēku centieni dod cerību, ka viņi iemācīsies diskutēt ar saviem vienaudžiem par vēstures personīgām problēmām un no tām izrietošām sekām.

Literatūra

- Baumann, Z. From pilgrim to tourist – or a short history of identity. In: Hall, S. and P. du Gay (eds.). *Questions of Cultural Identity*. London: Sage, 1996, pp. 18–37.
- Kovács, É. and J. Vajda. Jewish schools – Jewish identity. *Budapest Review of Books*. Vol. 3, Nr. 2, 1993, Summer.
- Kovács, É. and J. Vajda. “I have a certificate of not being an Anti-Semite” – identity of a “social Jew” : its roots in life history. In: *East-Central Europe*, 1997.
- Kovács, É. and J. Vajda. “Blacks are not usually labelled Jews” – why does a mulatto boy go to a Jewish school? *Regio. Minorities, Politics, Society*. Budapest, 2000a.
- Kovács, É. and J. Vajda. Jews and non-Jews living together after the transition in Hungary. In: Breckner, R. (ed.). *Divisions of Europe*. Berlin: Tu, 2000b.
- Kovács, É. and J. Vajda. Interchanged identities – the role of the Jewish school in a mixed marriage. In: *The History of the Family. An International Quarterly*, 2000c.

- Kovács, É. and J. Vajda. Search for identity, search for roots – different forms of the revival of Jewish identity among Jews of Hungarian Jewish origin. In: *Science and Mind: Scientific Periodical Review of the Foundation of Hungarian Psychology Students*, June 2001.
- Kovács, É., F. Erős and J. Vajda. Intergenerational responses to social and political changes: transformation of Jewish identity in Hungary. In: *Multigenerational Legacies of Trauma: an International Handbook*, ed. Yael Danieli. New York: Plenum, 1996.
- Kriza, B., É. Kovács and J. Vajda. Miépes fiatalok [Young people in a right wing party]. In: Csepeli, G. and A. Örkény (eds.). *Gyűlölet és politika* [Hatred and Politics]. Budapest: FES, 2002.
- Ricoeur, Paul. *Oneself as Another*. Chicago: University of Chicago Press, 1992, pp. 113–139.

No angļu valodas tulkojusi **Maruta Pranka**

Political Transition, the Search for Identity, and the Loss of Historical Knowledge in Hungary

“Identity as such is a modern invention... It was a ‘problem’ from its birth. It was *born as a problem*, as something one needs to do something about...” (Bauman 1996) Identity is even more so a problem when there are radical societal changes. The fall of the ‘iron curtain’ and the resulting political transitions at the end of the 1980s posed this problem to the inhabitants of the ex-socialist countries. For many of them, their old identity, which suited the previous regime, was not suitable for the new situation. It was necessary to shape and build a new identity.

We shape our identity through our narrative of life. Throughout our life, we repeatedly tell and retell our life story. The mode of retelling depends on our experiences and our future expectations. Within this narrative, we bind together our sameness as selfhood, our idem-identity, and our ipse-identity (Ricoeur 1992). We can use the analysis of these narratives as a means to understand the construction of one’s identity. The analysis can be based on both the structure and language of the narrative, as well as on the biographical data mentioned in it. In this way, we can analyse changes in identity as a reaction to political transition.

Pagātnes un laika interpretācijas pētīšana no pārmantojamās vēstures viedokļa

Tīu Jāgo

Par raksta tapšanu un izpētes pamatu

Sākumā iepazīstināšu ar savu darbu mutvārdu vēstures (*oral history*) kontekstā. Igaunņu valodā es nelietoju jēdzienu *oral history* vai tā tiešo tulkojumu “mutvārdu vēsture”, bet saucu savu pētniecības jomu un pieejas veidu par “pārmantojamo vēsturi”. Nodarbojos ar mutiskiem un pierakstītiem stāstiem (galvenokārt tematiski stāstījumi prozas formā, dzīvesstāsti), kas vēsta par reāliem notikumiem. Šos stāstus stāstot, tiek lietoti tautiski, tradicionāli paņēmieni, kā arī ar to palīdzību tiek veidota “sava” vēsture.¹

Kā folkloriste izjūtu sava darba saistību ar pētījumiem gan mutvārdu vēstures (*oral history*), gan etniskās vēstures (*ethnohistory*) jomā.² Tās abas, tāpat kā

¹ Pārmantojamās vēstures ietvaros var pētīt arī dzejas un citās formās rakstītus tekstus. Pārmantojamā vēsturē iepriekš veikti tādi pētījumi kā Ingridas Rītelas pētījums (1977) par jaunākajām tautasdziesmām (ar beigu atskaņām), kas radušās vai arī stāsta par Krievijas un Turcijas kara laiku (1877–1878). Tomēr pagājušā gadsimta 70. gadu pētniekus vairāk vadījusi literatūrzinātniska, nevis vēsturiska ievirze. Jaunāko tautasdziesmu vēsturiskās interpretācijas piemēru piedāvā Kristīna Ehina (Ehin 2003, 5). Atšķirībā no agrākā perioda folkloristiem viņa, tāpat kā citi 90. gadu folkloristi, folkloras esamību saskata arī urbanizētā, modernā vidē. Tomēr nesēnā pagātnē savāktajos dzīvesstāstos dzejas formā pasniegti teksti atrodami ļoti reti (piemēram, arhīvā “Igaunijas dzīvesstāsti” glabājas autobiogrāfiskas poēmas krievu valodā (KM EKLA 350. f., 51, 54); dzejas formā dzīvesstāstus igauņu valodā man nav nācies sastapt, lai gan stāstītāji iepin savā prozas stāstījumā arī liriku – savu dzeju). Turpretim senākajā, 19. gadsimta beigās savāktos dziesmu tradīcijā atrodomos dzīvesstāstus uz ingru materiālu bāzes ir apskatījis somu pētnieks Senni Timonens (Timonen 1991). Par to, ka senākajā tradīcijā sava dzīvesstāsta vēstīšanai tika izmantotas dažādas tradicionālas stāstījuma formas, paņēmieni un shēmas, pētījumā par Marijas Takalo repertuāru norāda arī Juha Pentikeinens (Pentikäinen 1971, 90–96): *par savu dzīvi šī sieviete varēja stāstīt pasakas formā*. Tas liecina, ka dzīvesstāstu vai patiesu dzīves notikumu pasniegšanas tautiskās vēstījuma formas mainās līdzī laimam. Un, no citas puses, pētot pārmantojamās vēstures ietvaros patiesu notikumu atspoguļošanas paņēmienus un formas, iespējams novērot arī pārmantošanas procesu (pārmantošanas parādību pastāvīguma un pārmaiņu līdzsvaru).

² Sk. pārskatu par pētījumiem ASV un Rietumeiropā, kuros apvienotas vēstures un folkloras pieejas (piemēram, Joyner 1989, 9–22), vai šādu pētījumu piemērus (Dorson 1973, 1) un šo pētījumu īpašo saistību vai līdzību ar hermeneitisko (Diltejs, Gadamers) un fenomenoloģisko (Huserls) tradīciju (Girtler 1979, 196–201).

pārmantojamās vēstures pētniecība, ir veltītas centieniem izprast tautisko vēsturi kā vienu no vēstures interpretācijām. Tomēr gan starpdisciplināri, gan starptautiski vairāk kontaktu veidojies ar nesenās vēstures tautiskās interpretācijas pētniekiem, kas kā avotu izmanto dzīvesstāstus un kurus apvieno jēdziens “mutvārdu vēsture”. Lai gan pārmantojamās vēstures pētīšana nepieprasa ne tuvās pagātnes, ne dzīvesstāstu pētīšanu, tomēr tieši tur rodu saskari ar savu specialitāti, kaut arī visu mana darba spektru tas pilnībā neaptver.

Igaunijā pārmantojamās vēstures pētniecības pirmsākumi saistāmi ar folkloristikas veidošanās laiku. Periodiski mainoties akcentiem, tā joprojām nenozūd no dienas kārtības. Katrā periodā savukārt var runāt par noteiktu starptautisku dialogu. Šeit minēšu tikai dažus piemērus. Viens – šķiet, vecākais – ir no 1844. gada, kad laikrakstā “*Das Inland*” parādās diskusija starp igauņu izcelsmes inteliģentu Frīdrihu Reinholdu Kreicvaldu (*Friedrich Reinhold Kreutzwald*) un baltvācu vēsturnieku Frīdrihu Karlu Hermani Krūzi (*Friedrich Karl Hermann Kruse*) par Tartu tuvumā esošo Arukilas (Arukūla) smilšakmens alu izcelsmi. Lai atbildētu uz jautājumu par alu izcelsmi, Kreicvalds kā avotu izmanto igauņu teikas. Savos rakstos Kreicvalds parāda, ka stāstos par patiesiem notikumiem ir laika noteikšanas vārdiskā formulējuma atšķirības un tajos slēptās iespējas datēt notikumus vai parādības ar mutisku marķieru palīdzību. Otrs piemērs: viens no pirmajiem “folkloras” apzīmējumiem igauņu valodā līdzās poētiskajam “*vanavara*” (senman-ta) bija vārds “*rahvamälestused*” (tautas atmiņas), un par šīs nozares funkciju tika uzskatīta tieši tautiskās vēstures rakstīšana.³ 20. gadsimta 20.–30. gadu igauņu folkloristika meklēja gan teorētisku, gan metodisku pavērsienu. Tāds radās līdz ar empīrisko un interpretatīvo metožu izmantošanu, kas parādījās galvenokārt darbos, kuru autori bija 1927. gadā izveidotā Igaunijas Folkloras arhīva jaunās paaudzes pētnieki Oskars Loritss, Herberts Tampere un Ričards Vidaleps (Hiimäe 2003, 50–60). Gan tā laika pētījumi, gan oriģinālie vākumi ir vērtīgi mūsdienu pārmantojamās vēstures pētniecībā, jo tie sniedz iespēju labāk izsekot kultūras attīstības procesiem.

Runājot par dzīvesstāstiem Igaunijā (tāpat kā Skandināvijas valstīs), no materiālu vākšanas vēstures izriet tāda iezīme, ka dzīvesstāstu krājums satur ne tikai mutiskas intervijas. Ievērojamu daļu avotu veido rakstītie stāsti. Lai gan savā darbā nebalstos tikai uz dzīvesstāstiem, bet izmantoju ar dažādām metodēm savāktus tekstus (protams, jāņem vērā avotu kritikas principi), tomēr tieši dzīvesstāstu kā avotu izmantošana ir veidojusi manu sadarbību ar citu zinātņu (etnoloģija, socioloģija, literatūrzinātne, vēsture, kultūras ģeogrāfija) pārstāvjiem.⁴

³ Hurt, Jakob. *Mis lugu rahva mälestustest pidada*, 1871; sk. Hurt 1989, lk. 9–25.

⁴ Par dzīvesstāstu dažādiem lasīšanas veidiem (pētnieku skatpunktiem) Igaunijā, sk. Kirss 2004.

No folkloristikas viedokļa īpašs ir jautājums par attieksmi pret dzīvesstāstiem kā pret folkloru. Šeit ir dažādas iespējas. Viena no tām – uztvert dzīvesstāstu kā stāstījumu, kas ietver sevī folkloras tekstus, piemēram, dziesmas, anekdotes, parunas. Folklorista darbs šajā gadījumā būtu t.s. folkloras izlasīšana no dzīvesstāsta. Otrs ceļš, pa kuru eju es, ir – uztvert dzīvesstāstu (stāstu par patiesiem notikumiem) kā veselu tekstu, kuru var aplūkot kā folkloras stāstījumu.⁵ Zinātņu patstāvība (identitāte) šādā gadījumā neizriet no avotu sadalījuma starp zinātnēm, bet gan no pētnieka skatpunkta un metodēm, kuras viņš izmanto. Dialogs starp dažādām zinātnes nozarēm dzīvesstāstu pētniecības jomā Igaunijā intensīvi risinās jau ilgāku laiku⁶, tādēļ esmu guvusi zināmu priekšstatu par folkloristikas īpatnībām igauņu kontekstā salīdzinājumā ar citām zinātnes jomām⁷. Ļoti shematiski var sacīt tā: uz patiesu notikumu stāstījumiem balstītā vēsture vai vispārīga īstenības izpēte dod priekšroku situācijai, kad notikums un stāstījums par to ir novietoti iespējami tuvu gan laika, gan telpas, gan no teksta viennozīmīguma izrietošās dokumentalitātes ziņā (pēc principa: jo mazāk māksliniecisku pārcēlumu, jo labāk, jo tuvāk īstenībai). Taču folkloristam ir interesantas tieši stāsta stāstīšanas tehnikas. Atšķirībā no notikumus pētoša vēsturnieka folklorists nevis aplūko caur palielināmo stiklu vēsturiskā notikuma un atstāstītā notikuma sakritības, bet vaicā: kā tiek vērtēts notikums vai situācija, par kuru tiek stāstīts, un kāpēc tieši šie notikumi vai situācijas ir svarīgas no izstāstītās “savas” vēstures (identitātes) viedokļa. Pētniekam tas nozīmē, ka patiesība ir ne tikai notikums kā reāls fakts, bet arī tā vērtējums – jautājums tikai, kādu patiesību tas atspoguļo. Vienlaikus tas ir jautājums par interpretāciju: kā īstenību redz stāstītājs un kā to spēj izprast pētnieks; kā reālās dzīves notikuma atspoguļojums mainās atbilstoši stāstīšanas laikam.

Nākamajā sadaļā aplūkoto divu stāstījumu sakarā varu vaicāt: vai stāstīšanas laiks (pirmo padomju gadu atspoguļojums 90. gados, t.i., 40–50 gadus pēc notikumiem) principiāli maina uzskatus par pašu stāstāmo notikumu?

⁵ Par mutvārdu vēstures un prozas pētījumu saikni sk., piemēram, Thompson 2000, pp. 265–308.

⁶ Piemēram, Etnoloģijas katedras organizētā konference “Kultūra un atmiņa” (2000) un tās materiālu publikācija (Anepaio 2001); apvienības “Eesti elulood” (Igaunijas dzīvesstāsti) valdes organizētais seminārs (2002), kura materiāli tika apkopoti grāmatā “*She Who Remembers Survives*” (2004). Atsevišķi priekšlasījumi un referāti, piemēram, Igaunijas Inteligences biedrības (*Õpetatud Eesti Selts*) sanāksmēs.

⁷ Par 20. gadsimta (īpaši pēdējā ceturkšņa) igauņu vēsturnieku un folkloristu secinājumiem attiecībā par stāstījumos sniegto faktu patiesīgumu, tuvāk sk. Jaago 2002.

Avoti, metode, problēma

Iztirzājumam izvēlējos divus stāstus, izvirzot pamata jautājumu par laika uztveri un tās izpausmi stāstos. Pirmais – “Kohtla-Jerves pilsētas rašanās un izaugsme” (ERM KV, 92, lk. 1006–1048), rakstisks stāstījums, kas tapis 1961. gadā. Otrais – “Dzīve Igaunijas Padomju Sociālistiskajā Republikā”⁸ – rakstisks stāstījums, kas tapis 2001. gadā.

Tekstu analizē vadījos pēc metodes, kas tekstu iedala superstruktūrā, makrostruktūrā un mikrostruktūrā.⁹ Tas ļāva man apskatīt laiku kā stāstījuma struktūras daļu un fiksēt stāstījuma un laika attiecības. Superstruktūrā ietilpst teksta tips un teksta plašākais konteksts. Šajā līmenī tika detalizēti analizēti trīs aspekti: apskatāmais reģions kā stāstījuma sociāli vēsturiskais konteksts, avotu izcelsme kā tekstuāls, t.i., arhīva konteksts un apskatāmā reģiona stāstījuma tradīcija kā mantojuma konteksts. Makrostruktūrā ietilpst stāstījuma vispārīgā uzbūve: sižets, darbojošās personas un viņu lomas; veids, kādā epizodes tiek savstarpēji saistītas vienā veselumā. Šajā līmenī koncentrējos uz stāstījuma vispārīgo uzbūvi – kompozīciju, teksta daļu savstarpējo saikni un attiecībām ar laiku dažādās teksta daļās. Šis struktūras līmenis šajā pieejā ir centrālais. Mikrostruktūrā ietilpst detaļu līmenis: ar kāda formulējuma palīdzību tiek pausts viedoklis, raksturotas darbojošās personas un notikums; ar kādiem teikumiem atsevišķas epizodes tiek savstarpēji savienotas. No šī līmeņa varu minēt laika uzstādījumus tekstā, izteicienus un tēlus, ar kuriem pausti vērtējumi un laikmeta raksturs. Šis struktūras līmenis ir ļoti orientēts uz valodu, un šajā apskatā tas ir palicis otrajā plānā.

Abi stāsti vēsta par viena reģiona – Ziemeļaustrumigaunijas rūpnieciskās zonas pagātņi un tagadni. Ģeogrāfiski un sociāli šo teritoriju, kas vēsturiski tiek dēvēta par Virumā (*Virumaa*) (pašlaik Ida-Viru apriņķis), raksturo ļoti strauja ekonomikas attīstība 19. gadsimta otrajā pusē, kas turpinājās jaunā virzienā pēc degakmens atklāšanas un enerģētikas rūpniecības attīstības 20. gadsimta pirmajā pusē. Tā kā šī teritorija atrodas netālu no Krievijas robežas (apmēram 50 km) un 20. gadsimta 40.–50. gados tā bija ļoti piemērota rūpniecības attīstībai, šeit mājas un darbu rada daudzu tautību ļaudis, kas ieradās no austrumiem. Pašlaik Kohtla-Jervē ir gandrīz 50 000 iedzīvotāju, no kuriem igauņi ir tikai piektā daļa, bet

⁸ Sk. KM EKLA, f. 350, 1071. Dzīvesstāstu vākšanas konkursam iesūtītais stāstījums ar visai nelieliem papildinājumiem ir publicēts: Kiisma, Lembit *Elasin Eesti Nõukogude Sotsialistlikus Vabariigis*. Jõhvi, 2001. Papildinājumi saistīti ar grāmatas veltījumu 760. gadadienai, kopš pirmoreiz minēts Jervi nosaukums, un Jervi pilsētas tiesību atjaunošanas 10. gadadienai.

⁹ Metode cēlusies no diskursa analīzes, taču es šīs metodes iespējas atklāju, kad, balstoties uz Lauri Harvilahti darbiem (Harvilahti 1992, 8, 9), analizēju tautasdziesmas.

pārējie pārstāv aptuveni 40 tautību, un kā pirmo valodu viņi lieto krievu valodu. Jervi ir aptuveni 13 000 iedzīvotāju, no kuriem trešā daļa ir igauņi.

Pašreizējā Kohtla-Jerve tika uzbūvēta vietā, kur jau pirms Otrā pasaules kara dzīvoja ogļrači. Tāpēc tolaik un arī tagad pilsētu veido savrupas daļas, kas atrodas 10–30 km attālumā cita no citas (šobrīd daļa centru, kas eksistēja pirms Otrā pasaules kara, ir no jauna ieguvuši patstāvību, un Kohtla-Jerve sastāv no sešām pilsētas daļām, kuras arī vēlas kļūt patstāvīgas).

Jervi ir vēsturisks pagasta centrs (pirmoreiz minēts 1241. gadā). Padomju laikā tas tika pievienots Kohtla-Jerves pilsētai, taču 1991. gadā atguva patstāvību. Pašlaik Kohtla-Jerve sakarā ar dažādām rūpnieciskām un politiskām peripetijām, kas risinājušās nesenā pagātnē, ir visai problemātiska teritorija. Tomēr abi analizējamie stāstījumi vēsta par laiku pirms un pēc Otrā pasaules kara, par laiku, kam bija raksturīga pilsētas saimnieciskā izaugsme un ieceļotāju skaita pieaugums.

Abi stāsti ir aptuveni vienāda garuma (vecākais sastāv no 42 lappusēm rokrakstā, otrs ir stāstījuma pieraksts uz 19 lappusēm mašīnrakstā). Abi stāstījumi akcentē vietu, bet personisko dzīvi atstāj otrā plānā, abos atspoguļots viens no svarīgākajiem Igaunijas sabiedrības pārmaiņu periodiem – 40.–50. gadi.

Atšķirīgais šajos stāstījumos ir laika distance – vienu stāstījumu no otra šķir četrdesmit gadu: viens rakstīts 1961. gadā, savukārt otrs – 2001. gadā. Pa šo laiku ir mainījusies valsts iekārta. Vai tas, ka pirmajā gadījumā stāstījums noticis padomju laikā, bet otrajā gadījumā pēc padomju laika, ir kaut kā ietekmējis 40.–50. gadu, respektīvi, padomju laika sākumgadu vērtējumu? Stāstītāji pieder pie dažādām paaudzēm (vecākais dzimis 20. gadsimta sākumā, jaunākais – 1929. gadā). Vai apskatāmais laika posms pētniekam un lasītājam atsedzas no tāda paša redzespunkta, vai arī dažādu paaudžu stāstītāji izjūt un atspoguļo šos gadus pilnīgi atšķirīgi?

Kā stāstītājs atklāj sevi lasītājam

Pirmais stāstījums “Kohtla-Jerves pilsētas rašanās” glabājas Igaunijas Nacionālajā muzejā (*Eesti Rahva Muuseum*), un tas ir iesūtīts, atsaucoties aicinājumam vākt izcelšanās teikas un mutiskas dibināšanas vēstures. No pārējiem 29 tā paša sējuma stāstiem tas atšķiras ar to, ka runāts nevis par lauku teritoriju, bet par urbanizētu rūpniecisko apmetni (ši sējuma stāsti ir iesūtīti muzejam laikā no 1955. līdz 1961. gadam). Tolaik folkloristika un etnogrāfija īpaši daudz nenodarbojās ar pilsētu sabiedrības pētīšanu, taču izrādījās, ka šādu stāstījumu pierakstīšana nebija problēma. 60. gadu mantotās kultūras kontekstā un salīdzinājumā ar citiem saņemtajiem stāstījumiem negaidīti varbūt bija tas, ka stāstāmo patieso notikumu norise ir stāstītājam un “mums” neierasti tuvu – 1961. gads. Parasti

stāstījumi par izceļšanos ietver laikposmu no Ziemeļu kara 18. gadsimta sākumā līdz viensētu pirkšanas laikam 19. gadsimta otrajā pusē. 20. gadsimta 60. gados ar tautas kultūru (vismaz zinātniskajā domāšanā) saprata agrāro kultūru pirms urbanizācijas un ārpus tās.

Stāstījuma autors neatklāj par sevi neko personisku, izņemot faktu, ka viņš ieradies Kohtla-Jervē 1928. gadā, kad arī aizsākās viņa novērojumi, kas ir šī stāsta galvenais avots.

Otrs stāsts tika iesniegts Igaunijas dzīvesstāstu vākšanas konkursā, kas notika 2000.–2001. gadā par tēmu “Mana dzīve IPSR un Igaunijas Republikā”. Salīdzinājumā ar citiem saņemtajiem dzīvesstāstiem (kuru bija vairāk nekā 300) šī stāstījuma īpatnība ir tā, ka stāstītājs koncentrējas uz reģionu (Jervi) un savu profesiju (dzelzceļnieks), nevis uz personisko dzīvi.

Tāpat kā iepriekšējā stāstījuma autors, arī otrais par sevi sniedz minimālu informāciju – dzimis 1929. gadā Jervi. No šīs puses cēlušies arī viņa vecāki. Tēvs strādājis Kevas un Kukruses raktuvēs, māte bijusi mājsaimniece. No 1948. līdz 1995. gadam autors ir strādājis uz dzelzceļa, 80. gados sācis aktīvi nodarboties ar novadpētniecību.

Stāstījumi atšķiras tikai ar to, ka nosūtīti dažādiem arhīviem, taču ievirze un atspoguļošanas veids ir līdzīgi, tāpēc tie labi der salīdzināšanai.

Par stāstījuma uzbūvi: pirmais stāstījums

Pirmo stāstījumu, kas pierakstīts 1961. gadā, ievada lappusi garš pārstāsts, kas tapis uz 1931. gadā publicētā Valsts degakmens rūpniecības 15 gadu jubilejai veltītā albuma bāzes. Tajā sniegta informācija par raktuvju izveidi 1916. gadā. Pats par sevi interesants ir fakts, ka tikusi izmantota literatūra, kas padomju laikā nebija publiski pieejama, jo tolaik specfondos tika glabātas pat Igaunijas Republikas laikā izdotās pasaku grāmatas, ja to sastādītāji nebija “atļauto” autoru sarakstā, kur nu vēl Igaunijas Republikas darbus slavinoša literatūra.¹⁰

Stāstījumā, kas balstās uz autora personisko pieredzi un atmiņām, ir aptverti trīs gadu desmiti – laika posms no 1928. līdz 1961. gadam. 30. un 50. gadiem veltītas attiecīgi astoņpadsmit un deviņpadsmit lappuses, 40. gadiem, respektīvi, pārmaiņu laikam atvēlot tikai piecas lappuses. Pārsteidz, ka stabilo periodu apraksts ir ievērojami garāks nekā pārmaiņu laika atspoguļojums. Mana līdzšinējā dzīvesstāstu studiju pieredze rāda – jo vairāk notikumu, jo vairāk ir stāstu kodolu. Šajā stāstījumā garāku miera laiku aprakstu nosaka tēmas vispārīgā

¹⁰ Par iespējamās grāmatu ietekmes valsts kontroles mehānismiem (t.i., būtībā par grāmatu aizliegšanu vai lietošanas ierobežošanu) Padomju Savienībā sk. Veskimägi 1996.

ievirze (“Kohtla-Jerves pilsētas rašanās un izaugsme”): uzmanības centrā ir process, nevis vēstures notikums.

Stāstījuma sākumā, tā nosacīti pirmajā daļā, autors apraksta strādnieku ikdienu 20. gadu beigās un 30. gados: dzīves apstākļus, apģērbu, ēdienu, vispārīgo pilsētas ainavu. Izrādās, ka raktuvju veidošanās sākumposmā – 20. gados – trūka mājokļu, tāpēc daudz tiek runāts par vilcienu satiksmi.

Vīrieši, piemēram, strādāja raktuvēs, atrada kaut kur pagaidu mitekli, ģimene dzīvoja citur, un tāpēc bija jābraukā.

Kad sadzīves problēmas laika gaitā šķiet atrisināmas, priekšplānā parādās jaunas, cita līmeņa parādības: uzvedības kultūra, garīgie priekšstati, vērtību kritēriji. Autors apraksta, kā apdzīvotā vieta ap raktuvēm sāk veidoties par atsevišķu centru.

Strādnieki un viņu ģimenes locekļi varēja bez maksas izmantot raktuvju pirtis, dušas un veļas mazgātavas. Izņēmums bija vadības pirts. (Dažiem nebija pieņemami iet tajā pašā pirtī, kurā gāja strādnieki.) [...] Arī ārsta palīdzība bija bez maksas. Īpašie slimnieki tika nosūtīti ārstēties citur uz arodbiedrības rēķina.

Tiek uzbūvēts baseins, pārtikas veikali un tirgus, frizētavas un aptieka, ēdnīca, desu cehs, maiznīcas, – tā ka ēdiena un apģērba jautājumi tika atrisināti uz vietas. Ikdienu aprakstā atklājas autora vērtību kritēriji: pilsētas labiekārtotība, augsta dzīves kvalitāte, pozitīvas attiecības starp iedzīvotājiem, valstiskās pašapziņas izaugsme.

Raktuvju centrā 1928. gadā tika izveidota ozolu audze ar tūkstoš kokiem, un tajā tika uzstādīts pieminēklis Kalevi pulka karavīriem, kas krituši labi zināmajā Jerves kaujā 16.1.1919.¹¹ Bija 10 kritušo un daudz ievainoto.

Turpmāk autors ieskicē vietējo strādnieku, ierēdņu un speciālistu portretus. Pozitīvi tiek uzsvērts raktuvju apmetnes iedzīvotāju strādīgums un tīrīgums, arī privātā dzīve. Tas liecina, ka cilvēki bija samērā tuvu pazīstami.

Un lai paskatāmies raktuvju direktoru. Kas gan viņam lika vasarā katru rītu ap 5–6 izstaigāt [savu dārzu] un aptaustīt katru nule iestādītu krūmu un koku.¹²

Kā negatīva iezīme tiek parādīts strādnieku sievu izšķērdīgais dzīvesveids un bezgaumība, kas bija saistīta ar tiekšanos pēc ārišķīgām prestiža pazīmēm.

Tā laika strādājošo sieviešu uzskati bija ļoti šauri. Tikai nauda bija tā, kas vienoja [strādnieku sievas ar buržuāzijas pārstāvjiem. – Aut.] un uzlaboja pašajūtu, bija visa labā un skaistā pamats.

¹¹ Šeit stāstīts par 1918.–1920. g. Brīvības cīņām, kam bija svarīga nozīme Igaunijas Republikas dibināšanā. Minētais pieminēklis un ozolu audze ir neatkarības simboli.

¹² Liecība, ka tolaik šajā apvidū piemājas dārzu ierīkošana un uzturēšana bija svarīga nodarbe.

Šis piemērs liecina arī, ka stāstījuma laikā un darbības laikā stāstītāja attieksme pret **tā laika** strādājošajām sievietēm bija atšķirīga.

Stāsta iepriekš aprakstītā daļa, salīdzinoši ikdienišķas dzīves apraksts, iegūst nozīmi caur trešās daļas (50. gadi) prizmu – te viedokļu un vērtējumu līmenis padziļinās. Tas tiek panākts, salīdzinot agrāko un vēlāko periodu. Ikdienas līmeņa aprakstā galvenokārt savijas pozitīvie 30. gadi un negatīvie, tomēr cerību pilnie 50. gadi. Pēdējā posmā tiek uzsverta pretruna starp vārdiem un darbiem – *laikrakstā lasām, ka [...], bet patiesībā ir...*

Kad mēs lasām vietējo laikrakstu, tad redzam, ka šeit visur dzīvo kulturāli, strādā kulturāli, atpūšas kulturāli utt., joprojām kulturāli, taču, ja mēs izejam ārā, kaut vai pilsētas Jervi daļas tirgū, tad redzam arī tur sava veida kultūru. Jau divus trīs gadus paviljona jumts tek. Tirgus laukums nav asfaltēts. Pārdošanai nepietiek galdiņu, tirdzniecība notiek dubļainā tirgus laukumā no ratiņiem un kastēm. Aka nestrādā jau veselu gadu, pavasarī būs vesels gads, kopš nojaukta tualete, traucēja jaunbūvei. [...] Jauns tirgus laukums tiek celts jau vairākus gadus, un cilvēki uzskata, ka tas kļūs par aizsargājamu pieminekli, pirms vēl būs gatavs. [...] Tiek lasīts arī daudz kulturālu lekciju. Pilsētas Jervi daļā sanitāri epidemioloģiskajā stacijā katru piektdienu regulāri tiek lasītas lekcijas par veselības aizsardzību un rādītas filmas. Stāsta pat par malāriju, neraugoties uz to, ka Igaunijā laikam vēl neviens malārijas odus nav redzējis, taču pilsētas higiēnai kā vissvarīgākajai gan nekāds uzsvars likts netiek.

Iepriekšējais citāts ilustrē oficiālās un patiesās situācijas pretnostatījumu un vietām pat smieklīgumu. Tiek atklāta globālo un vietējo problēmu nelīdzsvarotība vai absurds. Aprakstā parādās padomju laika izteiksme, kas gan stāstītājam, gan lasītājam ir sveša, un no tās viņš distancējas. Acīmredzams ir vārda “kulturāls” atšķirīgais lietojums padomju mentalitātes piesātinātajā krievu valodā un igauņu valodā: “dzīvot kulturāli, strādāt kulturāli” – tas skan krieviski, un stāstītājs tulko šos izteicienus igauņu valodā. Taču šis nepareizais skanējums ļauj stāstītājam pārfrāzēt: *taču pilsētas ainavā redzam cita veida “kultūru”*, kas šajā kontekstā norāda uz to, ko viņš par kultūru neuzskata – t.i., kultūras trūkumu. 30. gadu aprakstos stāstītājs nelieto vārdu “kultūra”, lai gan patiesībā kultūras tēmai viņš veltījis daudzas rindkopas.

Vērtību sistēmas noplacināšanās 50. gados salīdzinājumā ar 30. gadiem atklājas mājas dzīvē: piemēram, stāstītājs apraksta, kā padomju laikā, trūkstot dažādiem sadzīves priekšmetiem, cilvēki atteicās no galda kultūras ieradumiem. Tāpat viņam šķiet nepieņemami, ka palodzes tiek izmantotas kā “noliktavas un dobes”, uz kurām ir briesmīgi raudzīties no ielas. Vēl sāpīgāk stāstītāju skar tādu parādību noliegšana publiskajā sfērā, kuras līdz šim viņa dzimtajā pusē uzskatītas par svētumu. Šeit viņš pievērš uzmanību diviem konfliktiem. Vispirms – padomju laika valodas lietojumam. Tā, stāstot par 30. gadiem, viņš uzsver, ka raktuvēs

strādāja dažādu tautību cilvēki, un vadība tika cienīta kā speciālisti savā nozarē, turpretī, stāstot par 50. gadiem, tiek uzsvērtā valodas problēma un *svešinieku* klātbūtne (jautājums, vai arī tagad vadība ir savas nozares speciālisti, paliek atklāts).

30. gadi: *Raktuvju iedzīvotāji bija galvenokārt igauņi, taču bija arī krievi (vairāk Kukruses raktuvēs), daži vācieši, viens ķīniešs. Vadība, protams, bija savas nozares speciālisti.*

50. gadi: *Tagad raktuvju strādnieki lielākoties nenāk no Igaunijas. Lietvedība notiek pārsvarā krieviski. Krievu ierēdņi arī nav papūlējušies kaut nedaudz iemācīties igauņiski, tādēļ igauņim, kuram ar krievu valodu ir grūtības, jāņem no savas puses līdzī tulkis, ja viņš vēlas kādas lietas nokārtot.*

Par otru sāpīgo punktu ir kļuvusi sadzīves ētika, uzvedības normas. 50. gadu problēmas stāstītājs parāda saistībā ar vēsturisko Jervi kapsētu, kurā tagad tiek zagti ziedi, mīdītas kapu kopiņas, brūkošajā kapličā pulcējas dzērāji un zagļi.

30. gadus stāstītājs apraksta kritiski (kā īpašu problēmu viņš uzsver dzīvokļu trūkumu un iepriekš jau minēto sieviešu, jo īpaši strādnieku sievu, tieksmi dzīvot lepni), tomēr stāstījuma attīstībai tiek piešķirta pozitīva virzība. Lai gan salīdzinājumā ar 30. gadiem 50. gadi tiek atzīti par pozitīviem, jo dzīvokļu problēma ir atrisināta, darbs ir cilvēka goda lieta, stāstītājs tomēr nav ar mieru atteikties no agrākajām rūpēm par mājām, labklājības un publiskās uzvedības paradumiem. Viņš arī pamana, ka dzīvokļi ir, taču tie neatbilst iedzīvotāju vajadzībām. Piemēram, jaunajās mājās nav pagrabu, taču pilsētnieki joprojām audzē kartupeļus, konservē ogas ziemei, bet viņiem nav vietas, kur ražu uzglabāt. Šāda tēmas attīstība parāda arī konfliktu vērtību līmeni, *agrāk* un *tagad* pretnostatījumu. Bet tas vairāk notiek paaudžu, nevis politiskā līmenī. Kopumā viņš nepasniedz savu stāstījumu kā vilšanos: saskata problēmas, taču ir sajūta, ka ar tām var cīnīties. Stāstītājs apgalvo: *Rodas doma: izveseļošos un iešu atkal darbā, lai kopā ar citiem uzceltu lielu un skaistu mūsu dzimto pilsētu Kohla-Jervi.*

Stāstījuma centrālā daļa, kas saistīta ar 40. gadiem, atšķiras no aprakstītajiem miera laika periodiem gan ar notikumiem, gan stāstījuma līmeni. Viņš vienādi piemin gan Krievijas spēku (varas), gan Vācijas spēku (varas) ienākšanu un aiziešanu; gan represijas, gan evakuāciju; ar Igaunijas Brīvības cīņu vēsturi saistītā Kaleva pulka pieminekļa nogāšanu padomju laika sākumā 1940. gadā, tā atjaunošanu vācu laikā un atkārtotu nojaukšanu padomju laikā drīz pēc kara.¹³ Fakti netiek papildināti ar vērtējumiem, nemaz nerunājot par politiskiem vērtējumiem. To pašu esmu ievērojusi arī citu gadsimta sākumā dzimušo cilvēku stāstījumos,

¹³ 1993. gada 24. februārī, Igaunijas Republikas 75. gadadienā, šis piemineklis atkal tika atjaunots.

kuros 40. gadi netiek izcelti ne ideoloģiskā, ne politiskā skatījumā un netiek arī uzskatīti par stāstījuma konflikta sākuma vai centrālo punktu.¹⁴ Šis periods tā laika cilvēkiem bija piespiedu izvēļu un ikdienas sīkumu pārpildīts. Par pārspriedumu centrālo tēmu allaž kļuva un izvēles svaru kausos tika liktas cilvēciskās raizes, nevis politiskie uzskati.¹⁵ Mūsu analizētajā stāstījumā autors šajā periodā uzsver pārtikas trūkumu. Pārtikas trūkums Otrā pasaules kara gados Igaunijas pilsētās (bet ne laukos) ir centrālā tēma tā saucamajos vācu laika dzīvesstāstos.¹⁶

Pirmā stāsta kopsavilkumā vēlētos uzsvērt, ka apskatāmā laika periodizācija ļauj stāstītājam salīdzināt dažādus laika posmus. Bez tā aprakstītais paliktu tikai vienā dimensijā. Taču tagad stāstījuma otrā daļa, īpaši tās beigas, dod lasītājam atslēgu, lai izprastu stāstītāja vai sabiedrības vērtību kritērijus.

Rūpniecības ienākšana zemnieku sabiedrībā 20. gadsimta sākumā netiek aprakstīta kā konflikts. Gan šeit, gan citos tā pašā reģiona stāstījumos rūpniecības izveidošanās un cilvēku savstarpējās attiecības tiek raksturotas kā draudzīgas, humora pilnas vai patīkamas.¹⁷ Pavisam citāda aina iezīmējas, stāstot par tajā pašā reģionā topošo padomju ogļraču pilsētiņu, kas sāka veidoties 1946. gadā. Īpaši sāpīgi tiek uztverta ēku bojāeja.¹⁸

¹⁴ 1900. gadā Pērnavas apriņķī dzimušais vīrietis atklāj savas paaudzes vēsturi, nepretstatot to diviem laikiem un divām pieredzēm: Igaunijas Republika – 40. gadu pārmaiņu laiks, kuram tiek pielīdzināta Padomju Igaunija, bet trijiem laikiem un trim pieredzēm: cara laiks, Igaunijas Republika un padomju laiks. Tādējādi netiek pastiprināts tikai viens satricinājumu laiks, jo bija arī citi. Nestabilitāte un straujas pārmaiņas, pēc stāstītāja domām, arī raksturo viņa paaudzi: *Tās paaudzes laikā, kurā ietilpst manas dzīves laiks, dzīve ir attīstījusies ļoti strauji. Ja to salīdzina ar pašreizējo paaudžu dzīvi, tad varētu teikt, ka agrāk dzīve gāja tā – kā tēvs beidza, tā dēls turpināja tālāk. Arvien pa vecam. Dzīve ritēja kā pa kādu noteiktu taku, tikai ar mazām izmaiņām. Ja tēvs bija braucis ar kokasu ratiem, tad tagad jau bija dzelzs rati.* (Silluste 2003, 1)

¹⁵ Kāda sieviete, kas dzimusi 1914. gadā Lēnes un Harju apriņķa pierobežā, raksta: *Par 1940. gada apvērsumu zinu tik daudz, ka 30 ha zeme tika atstāta. Kam bija vairāk, tam tika atņemta. Vaiņāja arī, kuru zemi gribi atdot, bet rīkojās tieši pretēji. No mumsim aizgāja pāri upei pļavas, šaipus upei arī apmēram 1/3, tā ka zirgiem siena nepietika.* (KM EKLA, f. 350, 570)

¹⁶ 2003.–2004. gada dzīvesstāstu vākšanas konkursa “Dzīve vācu laikā” rokraksti glabājas Igaunijas Literatūras muzeja Igaunijas Kultūrvēstures arhīvā.

¹⁷ Salīdzinājumam sk.: Māgin, Feliks. “Kāva kūla ajalooost”. Kāsikirja koopia Tartu Ülikooli eesti ja vördleva rahvaluule õppetooli juures (MK, Māgin 1991, arī Lust 2002). Tāpat kā šeit, arī citos stāstos tiek aprakstīta strādnieku ciematu celtniecība un vārdu došana. Šie vārdi ir ļoti izteismīgi, piemēram, *Sikupilli* – tur ir daudz stirnu; *Siidisukka* – tur dzīvoja ierēdņu kundzes, kas atšķirībā no citiem valkāja zīda zeķes, *Lilleküla*, *Hädaküla*, *Hiireküla* u.c. Vietējiem igauņiem šie nosaukumi joprojām ir svarīgi, tie tika lietoti arī līdztekus padomju laika nosaukumiem (padomju laikā *Siidisukka* kļuva par *Matrosova ielu*; *Hädaküla* – par *Pionieru ielu*, bet Jerves ciems kļuva par *Socgorodu*), un viņi priecājas, ka šie igauņiskie vārdi tagad atkal tiek lietoti.

¹⁸ Sk., piemēram, apskatu par dažādiem likteņiem šajā reģionā padomju pilsētas būvniecības sākumā (Jaago 2004, 144–165).

Vēstot par 50. gadiem, stāstītājs neizceļ *svešinieku* problēmu tieši un asi, taču tā ir jūtama. Valodas un labklājības problēmas šajā reģionā līdz pat mūsdienām tiek uztvertas kā konflikts, taču tagad tās uzsvērti tiek saistītas ar padomju laika migrācijas politiku.¹⁹

Par stāstījuma uzbūvi: otrais stāstījums

Otrais stāstījums ir saņemts 2001. gadā, un tas sastāv no divām garākām daļām, kurās apskatīts padomju laiks, un puslappusi garas trešās daļas “Uz Igaunijas neatkarības atgūšanas sliekšņa”. Pēdējo daļu šeit neaplūkošu. Interesanti, ka šajā stāstā vienu un to pašu periodu autors apraksta divas reizes. Atšķirībā no iepriekšējā stāstītāja viņa stāsta pamatā nav laika posmu periodizācija vai to pretnostatījums. Stāstījuma pirmajā daļā “Dzīvoju Igaunijas Padomju Sociālistiskajā Republikā” (astoņas mašīnraksta lappuses) viņš apskata padomju laiku no savas profesijas – dzelzceļnieka – viedokļa. Otrajā daļā “Par dzīvi Padomju Igaunijā hronoloģiskā secībā” (desmit lappušu) viņš apraksta šo laikmetu vispārīgāk. Šeit lasītājs atradīs daudz pilsētas folkloras, plaši izplatītas politiskas anekdotes u.c. Iepriekšējā stāstījumā par visa izejas punktu kalpo raktuvju izveidošana (1916. g.), savukārt šeit par izejas punktu kalpo Igaunijas pakļaušana padomju varai 1944. gadā: *Sākumā uzskatu par nepieciešamu vēlreiz atcerēties Igaunijas tautai traģiski liktenīgo 1944. gadu.*

Stāstījuma vispārīgais plāns ir pakļauts lineāram hronoloģiskam principam, taču abās daļās tiek lietotas atšķirīgas shēmas. Pirmajā daļā stāstītājs atrodas galvenokārt notikumu laikā un norāda orientierus, minot gadskaitļus (piemēram: *1950. gada marta beigās saņēmu rīkojumu doties.., 1960. gada 26. decembra vakarā, kad ierados uz nakts dežūru..*, u.tml.). Tas nosaka, ka stāstījums ir balstīts gan uz atmiņu, gan rakstītiem avotiem (dienasgrāmatām, laikrakstiem u.c.). Stāstītājs neizmanto salīdzinājumus vai skaidrojums (piemēram, *tolaik bija..*). Divas reizes viņš atkāpjas no principa, ka stāstījuma secības (organizētības) pamatā ir notikumu laiks. Tas notiek tad, kad viņš stāsta par dzelzceļa vēsturi laikposmā no 1870. līdz 1996. gadam (taču arī šo apakštēmu viņš pasniedz hronoloģiski), un tad, kad stāsta par dažiem piedzīvojumiem, kuru saknes meklējamas 1944. (dzimto vietu šķērso frontes līnija), 1949. un

¹⁹ Piemēram, pārmantojamās vēstures materiāli rokrakstos, kas glabājas Tartu universitātes Igaņu un salīdzināmās folkloristikas katedrā: MK, Lust 2002; Tshudesnova 2002. Taču šī tēma ir aplūkota vietējā laikrakstā “Põhjarannik”, sk., piemēram, par labklājības problēmām rakstā “Kohtla-Järve korterelamute ümber lokaab rohi” (2003, 2. jūn., 3. lpp.).

1950. gadā (lakstīgalu dziesma Zilajos kalnos²⁰). Šie pārdzīvojumi aktualizējas stāstītāja vēlākajā dzīvē, kad viņš tos piemin, un tie iezīmē pārrāvumu notikumu secībā. Piemēram, 1944. gada kauju tēma aktualizējas, pieminot kāda ekskursiju vadītāja stāstījumu Sočos 60. gados:

21. septembrī rīta miglā no tālumā esošās šosejas atskanēja spēcīgs motora troksnis, kas izgaisa ziemeļu virzienā – tie bija krievu tanki! Vakara tumsā lidmašīnu vilnis pēc viļņa sāka lidot pāri mums uz ziemeļiem. Debesis bija skaidras, spīdēja zvaigznes, mēness nebija, drīz vien atskanēja attāli būkšķi un bija redzama blāzma – Tallina atkal bija sarkanās gaisa flotes upuris! ... Kad 1961. gadā es biju Sočos, ekskursijas vadītājs stāstīja, ka 1942. gadā vācieši bijuši tikai 40 km attālumā no Sočiem, taču viņi nenometa uz tiem nevienu bumbu, jo vēlējās saņemt pilsētu neskartu. Toties krievi grāva Tallinu pat tad, kad tās liktenis bija jau izlemts – nākamajā rītā viņu tanki iebrauca pilsētā!

Pārtraukumi lineārajā notikumu līnijā nes līdzīgu vērtējumu un noskaņu aprakstu. Otrajā daļā stāstītājs līdzās faktiem vairāk uzmanības pievērš arī emocijām, videi, vērtējumiem. Tas savukārt palielina stāstīšanas laika (90. gadu beigās) nozīmi un rada pastāvīgus pārrāvumus notikumu dabiskajā plūdumā – lineārajā laika asī. Katru tematu viņš apraksta kā notikumu slāni. Kā tas notiek? Stāstītājs izvēlas notikumu virknē vissvarīgāko un pasniedz to kā tēmas posma sākumpunktu. Piemēram, deportācijas 1949. gada martā. Notikumam tiek pievienots ievadošs stāstījums – sagatavošanās deportācijām un nākamais stāstījums – mežabrāļu protests. Viņš piemin Raimonda Kaugvera romānu “Četrdesmit sveces” (1966), ar kuru līdz šim noklusētā deportāciju tēma nonākusi sabiedrībā. Pēc tam viņš atgriežas 50. gadu sākumā un apraksta cerīgās noskaņas. Pāreja uz šo apakštēmu notiek ar parunas *slīcēs ķeras pie salmiņa* palīdzību: cilvēki klausījās ārzemju radiostacijas un ziņās mēģināja saklausīt iespējamības.²¹ *Taču diemžēl nekāds pavērsiens nenotika..*, rezumējot viņš saka. Tad stāstītājs apraksta atmiņas par “Amerikas Balss” pirmo pārraidi 1951. gadā un uzreiz piemin 80. gadus – līdz tam laikam šo

²⁰ 1944. gadā Zilajos kalnos (*Sinimäed*), kas atrodas stāstītāja dzimto vietu tuvumā, notika ļoti sīvas kaujas, kurās gan vācu, gan padomju pusē karoja arī igauņu karavīri. Nosaukums Zilie kalni cēlies no pakalnos augušā meža, kas, no attāluma raugoties, izskatījies zils. Pēc kaujām tur meža vairs nebija. Stāstītāja pārdzīvojums saistīts ar Zilajos kalnos izdzirdēto lakstīgalas dziesmu laikā, kad viņš, atgriežoties no darba, vakarā gaidījis vilcienu. Bijusi sajūta, ka lakstīgalas dziedājušas piemiņas dziesmu kritušajiem.

²¹ Aprakstot Kohtla-Jerves pēckara cerību noskaņas, bieži tiek lietots poētiskais *baltā kuģa gaidīšanas* tēls. Piemēram, izteikums *laikam jau viņš gaidīja baltu kuģi* tiek minēts kā pamatojums tam, kāpēc tēvs neiestājās kolhozā, t.i., viņš cerēja, ka padomju laiks drīz vien beigsies (sk.: MK, Lust 2002). Vai arī tika uzskatīts, ka šis *jaunais laiks* ir tikai tāds pagaidu stāvoklis, ka *baltais kuģis* jau ir redzams: *Ak, šīs sarunas un pārrunas, satraukums un bailes – tas viss jau ir tikai laika jautājums!* (KM EKLA, f. 350, ENSV, 298)

raidstaciju bija gandrīz neiespējami dzirdēt, jo, pēc autora vārdiem, *krievi ieslēdza savus jaudīgos traucētājus*. Mēs redzam, kādā kontekstā, vēstot par patiesiem notikumiem, tiek ievītas vispārzināmas parunas (*slīcējs ķeras pie salmiņa*) un epitēti (*dīemzēl nenotīka; jaudīgi traucētāji*). Šie papildinājumi veido akcentus, un vārdu izvēle liecina par emocionālo attīeksmi.

Vēl skaidrāk runā metaforas. Piemēram, vilcīena tēls – represēto vilcīeni, kas nogādāja īgauņus Sibīrijā, un maīšēlnīeku vilcīeni, kas no austrumīem atveda ļaudīs uz īgauņīju. *Atceros*, – raksta autors, *ka 1946. gada vasaras vakaros Ļeņīngradas pasažīeru vilcīens īzskatījās kā kustīgs cilvēku pūznīs*.

Personīskā pieredze tiek paspīlgtīnāta ar anekdotēm. Piemēram, stāstītājs apgalvo, ka 1950. gadā, īgauņījas PSR 10. gadadīenas laikā (man, kā vēlāk dzi- mušai lasītājai, uzsvars uz šo gadadīenu šķīta pārsteīdzošs, taču tūlīt arī sapratu anekdotēi nepīecīesāmo laikmeta kontekstu) tīka uzstādīti vairāki piemīnekļi. Par Staļīna piemīnekli, kas bījis Baltījas stacījā Tallīnā, viņš raksta:

Divi laucīnīeki skatījušīes uz šo piemīnekli, un vīens teīcis: “Ir gan velnam lielās kājas!” Uzreiz klāt mīlicīs, kurš vīru nogādā īecīrknī. Otrs vīrs īet līdzi un saka: “Es taču tev teīcu, ka nav vērts īet to sūdu skatīties, redz, kā nu sanāca!” Protams, arī viņš tīka saņēmts cīet.

Seko pēc žānra un īzplatības mazāk anekdotīskis stāsts par Kohtla-Jerves un tūlīt arī Jervi piemīnekli. Pēdējāis gan tīka atklāts trīs gadus vēlāk, taču arī šēit priekšplānā bīja “lielā vadoņa” piemīnekļa tēma vīenlaicīgi ar vīņa apsmīšanu. Stāsts vēsta par *krievu ar pamīrušām kājām*, respektīvi, par dzērāju (vīņš bīeži bījis redzams *alus būdiņu tuvumā*), kuru ar šņabja pudēli rokās nolīkuši uz atklājāmā varas pārstāvja piemīnekļa postamēnta, no kura vīņš saviem spēkīem nav varējis tīkt lejā un kur līdz svīnīgajam brīdīm tā arī palīcis. Atkal samērā dīvains stāsts, kas nav saprotams ārpus vēsturīskā konteksta.

Pagātnes pasnīegšana caur pārāmantojamiem stāstījumiem rada tekstu un laīka savērpšanas: stāstīšanai īzvēlētais vēstures fakts (1950. gads, īgauņījas PSR 10. gadadīena) tiek atklāts caur māzīem stāstīņīem – kodola vēstījumiem, kuriem savukārt nepīecīesāmi skaidrojumi un papildīnājumi. Laīkmeta aprakstā sāk domnēt šie māzīe stāstīņī – kodola stāstī. Tīeši ar šo kodola stāstu palīdzību mūsdienu lasītājam tiek radītas īzjūtas, kas acīmredzot darbojās arī tolaīk, kad šie anekdotīskīe stāstījumi bīja aktuāli, jo piedāvāja “pretīndī” reālās dzīves parādībām. Īepīti vēstures aprakstā, stāstīņī īeguvuši jaunu nozīmi: tie ļauj noprast tolaīk valdošās īzjūtas.

Skaidrojot laīkmeta kontekstu, nākas atcerēties dīezgan senus notīkumus. Pirmajā brīdī karš Korejā²² no īgauņījas (un, protams, Jervi) var šķīst pilnīgi

²² 1950.–1953. gadā notīka t.s. Korejas karš starp Zīemēļkoreju un Dīenvīdkoreju, kurā vīenu pusī atbalstīja Padomju Savīenība, bet otru – ASV.

ārpus konteksta. Taču ne tādā gadījumā, ja šī saikne tiek atsegta. Piemēram: *Par to notikumiem bagāto 1950. gadu vēl viens stāsts, kas saistīts ar pašreizējo restorānu "Fööniks" [Fēnikss]. Viņš stāsta, ka šo ēku gandrīz pilnībā uzbūvēja vācu karagūstekņi. Restorāns tika atvērts Oktobra revolūcijas gadadienā [atkal gadadiena! – Aut.] ar nosaukumu "Kaevur" [Oglracis]. Taču jau atvēršanas vakarā notika lielāks kauktiņš [norāde uz to, ka kauktiņi šajā vietā notika arī vēlāk. – Aut.], kurā piedalījās arī "augstākā klase" – Jervi izvietotā igauņu pulka krievu oficiēri un miliēi. Aprakstā parādās literatūras deva: *Spraksķēja pistoles, plīsa pudeles, tecēja asinis. Liķu, par laimi, nebija*. Tas atgādina 90. gados pa radio atskaņoto ziņģi: "Narvas²³ centra restorānā, miegainā un glaunā, ..izcēlās liels kauktiņš." Turpinājumā viņš paskaidro, ka tautā restorāns ir saukts par "Koreju", tādējādi apvienojot šos vietējos kauktiņus ar tajā pašā laikā notiekošo karu Korejā, par kuru acīmredzot ziņoja mediji. Beigās stāstītājs pauž sarūģtinājumu, ka šis tautas dotais nosaukums tagad no ļaužu mutes ir izzudis.*

Pirmais, 1961. gadā rakstītais, stāsts ilustrē globālo un vietējo tēmu saistību oficiālās politikas līmenī (filmas par malārijas tēmu saistībā ar vietējo iedzīvotāju veselības un higiēnas problēmām), turpretī otrs ilustrē to, kā globālās un vietējās tēmas savienojas tautas priekšstatos.²⁴

Īsumā par otro stāstu. Galvenajās līnijās tā shēma ir hronoloģiska. Stāstītājs apskata tikai vienu posmu – padomju laiku, taču dara to divreiz. Stāsta pirmajā pusē stāstīšanas laiks pārsvarā saglabājas notikumu laikā. Varētu vaicāt, vai otrā laika (stāstīšanas laika kā tagadnes) klātbūtne šajā tekstā neparādās? Patiesībā ne. Stāstītājs izvēlas pagātnes laiku tikai tam, kas mūsdienās aizmirsts vai nepazīstams – to, kas neietilpst stāstīšanas laikā. Tādējādi otrs stāstītājs izmanto kontekstuālu pretnostatījumu (salīdzinājumu) atšķirībā no pirmā stāstītāja, kas lietoja pretnostatījumu (salīdzinājumu) kā teksta uzbūves paņēmienu.

Otrs stāstītājs apraksta visas padomju laika desmitgades, taču nedara to vienādās proporcijās – galvenais uzsvars likts uz 40.–50. gadiem (divas trešdaļas stāstījuma veltītas šiem diviem gadu desmitiem un viena trešdaļa – atlikušajiem četriem gadu desmitiem). Atšķirībā no pirmā autora vēstījuma šie divi gadu desmiti otrā autora stāstījumā ir ieguvuši politisku kolorītu.

Pārtraukumi laika lineārajā gaitā izriet no tēmu maiņas. Jo vairāk laika slāņu ietver stāstījums, jo vairāk parādās emocijas un vērtējums.

²³ Narva atrodas Igaunijas un Krievijas pierobežā netālu no Kohtla-Jerves.

²⁴ Analogiskus piemērus par iedzeršanas un kauktiņu vietu saistīšanu ar kara notikumiem esmu sastapusi Rietumigaunijas mazpilsētā Hāpsalū, kur savulaik bija vietas, kas tika dēvētas par "Vjetnamu" un "Kongo". Pēdējā no tām tagad ir restaurēta un pārveidota par mūsdienīgu viesnīcu un ēstuvi un tagad oficiāli nes šo tautas savulaik doto nosaukumu.

Nobeigums: divu stāstu salīdzinājums

Raksta sākumā uzdevu jautājumu par dažādu paaudžu izvēli un dažāda stāstīšanas laika ietekmi uz attieksmi pret stāstīto notikumu. Kopējā noskaņa – slēptāks vai tiešāks padomju laika noliegums – ir skaidri saskatāma abos stāstos. Tāpat savas dzimtas vietas izjūta un saistība ar to. Taču ir mainījušies uzsvāri.

Salīdzinot dažādu paaudžu stāstītājus, jāatzīmē viņu atšķirīgās pašizjūtas rakstīšanas laikā. Vīrs, kurš raksta 1961. gadā, pēc tam, kad viņš ir ilgi pārspriedis pilsētas dzīves lejupslīdi un ar noraidījumu izturējies pret jaunajiem iedzīvotājiem, viņu valodu un ieražām, kas arvien vairāk pārņem pilsētu, tomēr beidz savu stāstu, pilns vēlmes darboties: *Rodas doma: izveseļošos un iešu atkal darbā, lai kopā ar citiem uzceltu lielu un skaistu mūsu dzimto pilsētu Kohtla-Jervi*. Toties 2001. gadā autors raksta par vilšanos: *Tagad, kad kopš šiem notikumiem pagājuši desmit gadi, varētu arī atskatīties uz 10 gadu dzīvi atjaunotajā Igaunijas Republikā. Pēc piecdesmit gadu ilgām gaidām un cerībām diemžēl ir pietiekami liela vilšanās, īpaši vecākajai paaudzei, kas vēl atceras Igaunijas Republikas zelta laiku no 1935. līdz 1940. gadam*. Šāda noskaņa valda arī citos tā paša vākuma dzīvesstāstos. Tas vedina domāt, ka stāstītājs risina sava veida dialogu ar mūsdienīgām noskaņām un tekstiem,²⁵ ko mērķtiecīgākas izpētes gadījumā būtu jāņem vērā. Abos stāstos noteicošais ir stāstījuma izejas punkts – gan interpretācijā, gan vēstītajā pieredzē. Tas virza stāstu no sākuma līdz beigām. Pirmajā tekstā izejas punkts ir Kohtlas rakstuvju attīstība 20.–30. gados kā pozitīvā pieredze, kas padomju laikā mainās, taču stāstītājs saglabā attīstības vispārīgo asi (pozitīvais, darbotiesgribas papildītais nobeigums). Otrais stāsts, kura asi veido padomju, respektīvi, svešās varas sākums Igaunijā, attīstās negatīvā virzienā, no kā stāstītājs neatkāpjas, lai gan izmanto visnotaļ apdarinātus joku stāstus par svešajiem: šie stāsti nav tikai interesanta starpspele, humors, bet tiem piemīt arī izteikta politiska nokrāsa.

Runājot par cilvēku savstarpējām attiecībām, pirmais autors raksta, kā 20.–30. gados ogļraču ciematos sanāca kopā cilvēki ar dažādu sociālo (no ieslodzītajiem līdz studentiem, kuriem trūka naudas studiju turpināšanai) un etnisko izcelsmi, taču viņi visi pazina cits citu un bija *savējie*. Arī attiecības tiek atspoguļotas bez konfliktiem.²⁶ Atrodams etniskais humors, piemēram, par vāciešiem, kas bija tik taupīgi, ka *ar vienu lupatu staigāja apkārt tik ilgi, kamēr tā noplīst tiktāl, ka vējš*

²⁵ Par vecākās paaudzes – 1920. gadā dzimušo stāstītāju – attieksmi pret Igaunijas Republiku saistībā ar viņu bērnību un īpaši par tekstu sinhronumu sk.: Kóresaar, 2001, lk. 120–131.; 2003, lk. 60–91.

²⁶ Atcerēsīties iepriekš minēto frāzi: *Dažiem nebija pieņemami iet tajā pašā pirtī, kurā gāja strādnieki*. Patiesībā šis apgalvojums neatspoguļo attiecības: tēma netiek paplašināta, tā neiziet ārpus šī teikuma. Ievērosim, ka, norādot “dažus”, netiek runāts par izveidojušos sociālo hierarhiju sistēmu.

to aizpūš projām, taču vienlaikus tiek pavēstīts arī šādas rīcības pamatojums: *vācieši skoloja savus bērnus, un tas prasīja taupīgu dzīvesveidu*. Konflikti parādās tad, kad stāstījumā ienāk *svešie*, un viņi ierodas kopā ar padomju varu. Otrā autora stāstā robeža starp *savējiem* un *svešajiem* ir strikti izteikta.

Distance laikā gan attālina stāstītāju no notikumiem, taču pievienojas starplaikā palikušo gadu pieredze – notikumu secīgā ietekme. Politiskās nokrāses (tostarp etniskais pretnostatījums) otrajā stāstā noteikti ir pastiprinājusi 50 gadu pieredze, dzīvojot Padomju Savienībā. Tā iegūta laika posmā starp notikumiem un to atstāstīšanu (tajā ietilpa, piemēram, pārkrievošana, politiskie ierobežojumi). Šī pieredze iejaucas un veido faktu interpretāciju. Taču, no distances raugoties, notikumu gaitā iegūtajai pieredzei pievienojas arī starplaikā radušies stāsti, kas atkal un atkal caur stāstījumu tiek shematizēti un apdarināti, jo notiek dialogā ar cita veida izpratni un citiem tekstiem. Šī imesla dēļ katra paauzde līdzās pārmantotajam notikumu izklāstam piedāvā arī savu stāstu. Pirmajā stāstījumā tas atklājās vērtību sistēmas apraktā, otrajā – *savas tautas* likteņa izcelšanā uz *svešā* politiskā fona.

Arhīvu materiāli

- ERM KV, 92, lk. 1006–1048 – Igaunijas Tautas muzejs. Korespondentu atbildes. Aptaujas lapa 54 “Kolhoosi piirkonna ajaloost” (Par kolhoza apkaimes attīstību), 1955–1961.
- KM EKLA, f. 350, 1071 – Igaunijas Literatūras muzejs, Igaunijas Kultūrvēstures arhīvs. Arhīvs “Eesti elulood” (Igaunijas dzīvesstāsti), f. 350. Stāstījums ir iesūtīts biedrības “Eesti elulood” un Igaunijas Literatūras muzeja organizētajā dzīvesstāstu vākšanas konkursā “Minu ja mu pere elu ENSVs ja Eesti Vabariigis” (Mana un manas ģimenes dzīve IPSR un Igaunijas Republikā), 2000–2001.
- MK – Tīu Jāgo savāktais tematiskais pārmantojamās vēstures rokrakstu arhīvs Tartu universitātes Igaunņu un salīdzināmās folkloristikas katedrā.

Literatūra, publikācijas, pētījumu manuskripti

- Anepaio, Terje, Ene Kõresaar (red.). *Kultuur ja mälu*: konverentsi materjal. Tartu: Tartu Ülikooli etnoloogia õppetool, 2001. *Studia Ethnologica Tartuensia*, 4.
- Ehin, Kristiina. Naise identiteedi muutus pärast Esimest maailmasõda – rahvalaul kõneleb. Grām: Jaago, Tiiu (red.). *Pärimus ja tõlgendus*: Artikleid folkloristika ja etnoloogia teooria, meetodite ning uurimispraktika alalt. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2003, lk. 158–172.
- Dorson, Richard M. (ed.). *Folklore and Traditional History* (Indiana University). Paris: Mouton & The Hague, 1973. *Studies in Folklore*, 1.
- Girtler, Roland *Kulturanthropologie*. München: Deutscher Taschenbuch, 1979.
- Harvilahi, Lauri. *Kertovan runon keinot*: Inkeriläisen runoepiikan tuottamisesta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1992. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia, 522.

- Harvilahti, Lauri. Rahvalaul "Müüdüd neiu" Ingeris ja Eestis. Grām.: Jaago, Tiiu, Ülo Valk (red.). "Kust tulid lood minule...": Artikleid regilaulu uurimise alalt. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2000, lk. 27–56.
- Hiemäe, Mall. Eesti Rahvaluule Arhiivi rajaleidmised. Grām.: Jaago, Tiiu (red.). *Pärimus ja tõlgendus*: Artikleid folkloristika ja etnoloogia teooria, meetodite ning uurimispraktika alalt. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2003, lk. 50–60.
- Hurt, Jakob. *Mida rahvamälestustest pidada*: Artiklite kogumik. Koostanud Ülo Tedre. Tallinn: Eesti Raamat, 1989.
- Jaago, Tiiu (red.). *Pärimuslik ajalugu*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2001.
- Jaago, Tiiu. Popular history in the view of Estonian folkloristics. In: Jaago, Tiiu, Mare Kõiva, Kairika Kärsna (eds.). *Lives, Histories and Identities: Studies on Oral Histories, Life and Family Stories*. University of Tartu, Estonian Literary Museum, 2002.
- Jaago, Tiiu. *It was all just I thought and felt*: One woman's world in the context of 20th century events. In: Kirss, Tiina, Ene Kõresaar, Marju Lauristin (eds.). *She Who Remembers Survives: Interpreting Estonian Women's Post-Soviet Life Stories*. Tartu: Tartu University Press, 2004, pp. 144–165.
- Jervi* pilsētas mājaslapa [tiešsaiste] [aplūk. 2004.30.III]. Pieejama: <http://www.kjlv.ee>
- Joyner, Charles. A tale of two disciplines. Folklore and history. In: Richtman-Auguštin, Dunja and Maja Povranović (eds.). *Folklore and Historical Process* [Folklor i povjesni proces]. Zagreb: Institute of Folklore Research, 1989, pp. 9–22.
- Kirss, Tiina, Ene Kõresaar and Marju Lauristin (eds.). 2004. *She Who Remembers Survives: Interpreting Estonian Women's Post-Soviet Life Stories*. Tartu: Tartu University Press, 2004.
- Kohtla-Jerves* pilsētas oficiālā mājaslapa [tiešsaiste] [aplūk. 2004.30.III]. Pieejama: <http://www.kjlv.ee>
- Kreutzwald, Friedrich Reinhold. Myhtische Beleuchtung des Labyrinths bei Dorpat. In: *Das Inland*: Eine Wochenschrift für Liv-, Esth- und Curlands Geschichte, Geographie, Statistik und Literatur. Jg. 9, Nr. 44, 1844, S. 698–702.
- Kreutzwald, Friedrich Reinhold. Nochmals eine Erklärung über die Labyrinth-Frage. In: *Das Inland*: Eine Wochenschrift für Liv-, Esth- und Curlands Geschichte, Geographie, Statistik und Literatur. Jg. 9, Nr. 51, 1844, S. 812–814.
- Kruse, Friedrich Karl Hermann. Das Labyrinth bei Dorpat. In: *Das Inland*: Eine Wochenschrift für Liv-, Esth- und Curlands Geschichte, Geographie, Statistik und Literatur. Jg. 9, Nr. 41, 1844, S. 645–658.
- Kruse, Friedrich Karl Hermann. Noch ein Wort über das Labyrinth bei Dorpat. In: *Das Inland*: Eine Wochenschrift für Liv-, Esth- und Curlands Geschichte, Geographie, Statistik und Literatur. Jg. 9, 1844.
- Kõresaar, Ene. Nõukogude periood vanemate eestlaste elulugudes: probleeme ja tähelepanekuid. Grām.: Jaago, Tiiu (red.). *Pärimuslik ajalugu*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2001, lk. 120–131.
- Kõresaar, Ene. Lapsepõlv kui vēsturepilt. Rahvuse ja riigi metafoorne kujutamine vanemate eestlaste lapsepõlvemälestustes. Grām.: Kõresaar, Ene, Terje Anepaio (red.). *Mälu kui kultuuritegur: Etnoloogilisi perspektiive*. Tartu: Tartu Ülikooli etnoloogia õppetool, 2003, lk. 60–91. *Studia Ethnologica Tartuensis*, 6.

- Pentikäinen, Juha. *Maria Takalon uskonto: Uskontoantropologinen tutkimus*. Helsinki: Suomen Kirjallisuuden Seura, 1971.
- Rüütel, Ingrid. 1877.–1878. a. Vene – Türgi sõda eesti laulutraditsioonis. *Keel ja Kirjandus*. Nr. 8, 1977, lk. 481–488, Nr. 9, lk. 550–555.
- Silluste, Küllike 2003. Mina ise – pärimuse kandja ja talletaja. Lisa: Jaan Lohu [mälestused]. Kirjutatud 1977, 1981. Olümpiaaditöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule õppetooli juures.
- Thompson, Paul. *The Voice of the Past: Oral History*. Oxford University Press, 3rd edition, 2000.
- Timonen, Senni. Orjatar, ruhtinatar ja vapauden ongelma. Naisten omaelämäkerralliset laulut Inkerissä ja Siperiassa. In: *Louhen sanat: Kirjoituksia kansanperinteen naisista*. Helsinki: Suomen Kirjallisuuden Seura, 1991.
- Veskimägi, Kaljo-Olev. *Nõukogude unelaadne elu. Tsensuur Eesti NSV-s ja tema peremehed*. Tallinn, 1996. Summary: Censorship and Its Masters in the Estonian SSR.

No igauņu valodas tulkojīs Valts Erenštreits

Popular History and Interpretations

Real-life-based popular narratives assume that the time of the event and the time of narrating are separated, due to which the fact-related matters and those concerning truthfulness are simultaneously scattered to different levels. Both popular history and its research presume (1) the existence of a hermeneutic situation (e.g. prejudice to the observed subject depending on the time of its interpretation); (2) discretion (e.g. selective treatment of subjects, just shedding “some light” on the past without analysing it as a whole); and (3) the existence of the treatment of history in textual form (the narrative text with its fixed culture-specific techniques is between the real-life event and the narration of this event).

The objective of the analysis presented in this paper is to observe popular-history texts, placing the time of narrating (present reality) “before” the time of the events that they narrate (past reality). In this way, the aim is to test the influence of the so-called present reality on the treatment of events in the narratives. The source materials used for analysis are past narratives from the manuscript collections of the Estonian Literary Museum, the Estonian National Museum and the Folklore Department of the University of Tartu.

Par somu pilsoņu kara atcerēšanos un aizmiršanu: pazudušais vīrs, “izstāstītais” tēvs

Ulla Maija Peltonena

Mana pētījuma centrā ir 1918. gada pilsoņu kara notikumi Somijā un to spēcīgā atbals. Kādā no iepriekšējiem pētījumiem “Atmiņas par 1918. gada pilsoņu karu Somijā” manu interesi galvenokārt saistīja jautājums, kā šī neatkarīgās Somijas vissmagākā trauma mājo vienkāršo somu apziņā. Citiem vārdiem: kas un kā ir stāstīts par pilsoņu karu un kurš par to ir stāstījis; ar ko atšķiras dažādu laiku naratīvi. Manā interešu lokā nebija tik daudz kara laika šausmu, bet pirmām kārtām tas, kā cilvēki uz šiem notikumiem reaģēja, kā tos uztvēra, interpretēja un galu galā spēja izdzīvot spontānās varmācības sabiedrībā (Peltonen 1996, 414–437; sk. arī Minow 1998).

Vienā no maniem pēdējiem pētījumiem “Atmiņu vietas” aplūkota pilsoņu kara atcerēšanās un aizmiršana (Peltonen 2003). Galvenais jautājums – kā somi dzīvoja tālāk pēc kara; kādi lēmumi tika pieņemti individuālā, kopienu, visas sabiedrības līmenī, lai atbrīvotos no kara šausmām un attīrītos no tām. Mana pētījuma mērķis bija koncentrēt dažāda līmeņa darbībām pievērsto uzmanību, kas atsedzas individuālajos naratīvos par kara izvērtēšanu un politiskiem risinājumiem (sk. arī: Heimo and Peltonen 2003). Mēģināju noskaidrot datu kultūrnozīmību, izmantojot “piesātinātā dialoga” (*thick dialogue*; Alesandro Portelli lietotais koncepts) principu. Ar šo jēdzienu saprotu dialogu starp stāstītāju un klausītāju vai arī teksta rakstītāju un lasītāju. “Piesātinātajā dialogā” jautājumi dialektiski izriet no atbildēm un *vice versa* (sk. Portelli 1997; Bakhtin 1986).

Pievērsu pastiprinātu uzmanību izteicieniem, stāstījuma vai rakstītā teksta referentajiem paņēmieniem, kā arī stāstītāja vai rakstītāja retorikas līdzekļiem, kuri atklāj stāstītāja un klausītāja mijiedarbību. Pievēršot uzmanību vārdu izvēlei, atkārtotām metaforām, literārām atsaucēm un situācijai stāstījuma vai rakstīšanas laikā, ir iespējams piekļūt gan subjektīvajam viedoklim un emocijām, gan arī vispārpieņemtajiem, kopīgajiem uzskatiem (Gennete 1994; Winter 1997; Peltonen 1996, 90–107, 296, 297).

Atcerēšanos var aplūkot gan kā vēsturisko pieredzi (“sajūtu” atmiņa), gan kā vēsturisko apziņu (“domāšanas” atmiņa). Tie ir pretstati, tomēr savstarpēji nepieciešami, jo veidojas sociālā un kultūrvēsturiskā kontekstā. Vēsturiskā apziņa ir saistīta ar ideoloģiju, turpretim vēsturiskā pieredze ir tuva dziļām prāta struktūrām.

Vēsturiskā pieredze ir identificējama ar individuālām un personiskām atmiņām, savukārt vēsturiskā apziņa identificējama ar kolektīvām un sabiedriskām atmiņām (sk. Langer 1991 un šajā darbā citēto Delbo, Charlotte. *La mémoire et les jours*. 1985; Braembussche 2000).

Vēsturiskā pieredze un vēsturiskā apziņa visai cieši pārklājas folklorā un mutvārdu vēsturē. Folkloras pētījumos kolektīvās tradīcijas pārstāv tradīcijas, ko kopiena zina un akceptē. Kā atzīmējis somu folklorists Sepo Knuutila (*Knuutila*), kolektīvā tradīcija nav jāsaprot kā inerta forma, bet gan kā pielīdzinošs, vienojošs, savstarpēji saskaņots domāšanas veids (Knuutila 1994; Peltonen 1996, 30; Durkheim 1980, 292).

Kolektīvie viedokļi atbilst tam, kā kopiena interpretē lietas savas pieredzes redzeslokā. Tādējādi folklorā un mutvārdu vēsturē sniedz informāciju gan par vēsturisko pieredzi kā par subjektīvu un individuālu atcerēšanos, gan arī par vēsturisko apziņu kā kolektīvu un sabiedrisko atcerēšanos. Ideoloģija pati par sevi var būt kolektīvās atmiņas forma. Ir svarīgi ievērot, ko grupa atceras kolektīvi un kurus pagātnes aspektus kopiena izvēlas kā atmiņas objektus. Svarīgi ir arī tas, ka strīdīgi jautājumi paver iespēju alternatīviem viedokļiem un argumentācijām (Peltonen 1996, 30; Billig 1991, 60). Stāstījumos par pilsoņu karu vēsturiskā atmiņa ir būtiska. Tā uzsver atmiņas interpretatīvos aspektus, to, ko mēs atceramies no pagātnes un par kādām tēmām tiek diskutēts. Sociālās un kolektīvās atmiņas ir cieši saistītas ar jautājumu – kas ir tie, kuri atceras? Piemēram, sabiedriskās ceremonijas mums atsauc atmiņā to, kādām tradīcijām ir piederīgi cilvēki, kas šajās ceremonijās piedalās (Knuutila 1996, 88; Peltonen 1996, 23–31).

Daži vārdi par avotiem

Materiāls, kas saglabājies no krīzes laikiem, labākajā gadījumā var izgaismot indivīda vai kopienas dzīvi. Šādi avoti līdzās folklorai un mutvārdu vēsturei ir arī vēstules un lietas, kas saglabājušās arhīvos un muzejos. Vēstules no pilsoņu kara laika ir saglabātas kā personīgajos un ģimenes, tā arī dažādu organizāciju un institūciju arhīvos. Piemēram, Nacionālajā arhīvā ir daudz vēstuļu no somu Brīvības kara laikiem, tās konfiscētas apcietinātajiem vai bojā gājušajiem sarkanajiem. 1918. gada kara laika priekšmetu kolekcijā, kas glabājas Tautas arhīvā (*People's Archive*), ir vairāk nekā simts dažādu liecību no karagūstekņu noietnēm. Dažādi tradīciju arhīvi glabā folkloras un mutvārdu vēstures materiālus no pilsoņu kara laika līdz pat mūsdienām. Arhīvos uzkrātās intervijas veiktas, sākot no 1960. gada. Ir pieejami arī laikabiedru – tostarp bērnu un jauniešu – atmiņas par pilsoņu karu un tā sekām. 1918. gadā skolnieks no Kuopio (*Uuras Hamalainen*) rediģēja rokrakstā izdotu žurnālu "*Penny*". Helsinku skolnieces zīmēja "bildes pēc atmiņas" par

1919. gada nemieriem, savukārt Tamperes skolnieces 1918. gada rudenī rakstīja esejas par pieredzēto tā paša gada pavasarī un vasarā. Situāciju gados pēc pilsoņu kara izgaismo 1945. gadā rakstītie atraitņu iesniegumi par pensiju piešķiršanu.

Esmu izmantojusi arī papildavotus, kuros īpaši akcentēta nāves un bojāejas tēma – nekrologus un mirušo sarakstus, kas publicēti 1918. un 1919. gadā, diskusijas laikrakstos par kapiem un kapuvietām, kā arī aizgājēju piemiņai veltītās publikācijas.

Pilsoņu kara traumas ir saistītas ar nāvi. Nāve pilsoņu karā ir gan personiska, gan sabiedriska trauma. Ja nāvi pilsoņu karā aplūko kā procesu, to var iedalīt četros posmos: bailes no nāves, fiziskā nāve, mirstīgo atlieku apbedīšana un sociālā nāve. Katra individuālā nāve ietver sevī šos četrus posmus pat tad, ja tā neietver nevienu rituālu (Nenola-Kallio 1985, 183). Manu pētījumu galvenais jautājums koncentrētā veidā ir šāds: ko nāve pilsoņu kara laikā nozīmēja sociālā aspektā un kādas tradīcijas tika radītas, lai ar to samierinātos? Esmu pievērsusies kara laika sociālajām izjūtām, kas saistītas ar bailēm no nāves, ar pašu nāvi un mirstīgo atlieku apglabāšanu, kā arī hronoloģiski progresējošai sociālajai nāvei, ko rada spriedze starp atcerēšanos un aizmīšanu. Šos procesus var novērot kapsētās un memoriālos, atceres vietās, un tie joprojām turpinās (LaCapra 1997).

Īsumā raksturošu vienu gadījumu no mana pētījuma, un ceru, ka tas atspoguļos avotu sarežģīto raksturu. Tas ir stāsts par vīrieti, kurš pilsoņu kara laikā ir pazudis bez vēsts. Atgādinājums: šajā karā gāja bojā aptuveni 35 000 cilvēku, bet aptuveni 2500 pazuda bez vēsts.¹

Pazudušais vīrs, “izstāstītais” tēvs

Cilvēku motivācija stāstījumam ir vēlēšanās uzzināt kaut ko vairāk un izgaismot neskaidro. 1998. gadā Eila Nīberga (*Eila Nyberg*) pēc tam, kad bija izlasījusi paziņojumu, ka profesors Heiki Ilikangs (*Heikki Ylikangas*) vadīs jaunu projektu “Kara upuri Somijā”, uzrakstīja viņam vēstuli. Tajā 1917. gadā dzimusī kundze rakstīja par savu tēvu Alfrēdu Konstantīnu Nībergu (*Alfred Konstantin Nyberg*), kurš pazuda Tamperes okupācijas laikā 1918. gada aprīļa sākumā. Par viņa likteni neviens neko noteiktu nezināja. Vēstulē sieviete rakstīja arī par savu māti Saimu Nībergu (*Saima Nyberg*), kura gadiem ilgi veltīgi mēģinājusi kaut ko uzzināt par vīra likteni un savā kalendārā pierakstījusi pat vissīkāko informāciju.

¹ 1918. gada pilsoņu karš literatūrā tiek dēvēts dažādi – par nacionālo karu, brīvības karu, šķiru karu, revolūciju un nemieriem, sk., piemēram: Alapuro 2002; Peltonen 2002. Pētījumi par pilsoņu kara upuriem joprojām turpinās. Tā ar Somijas valdības atbalstu tika īstenots projekts “Kara upuri Somijā, 1914–1922” (1998–2003), kura gaitā tika noskaidroti daudzi vārdi un precizēti skaitļi.

Pētnieciskais projekts "Kara upuri Somijā, 1914–1922" bija Nībergas kundzes pēdējā cerība iegūt jaunu informāciju, lai gan kopš viņas tēva pazušanas bija pagājis vairāk nekā 80 gadu (sk. *Civil War Victims*).

Es devos intervēt Eilu Nībergu, un no šīs sievietes, kuras vaļasprieks ir ģe-nealoģijas pētījumi, ieguvu daudz informācijas par viņas vecākiem un viņu pašu. Intervijā koncentrēju uzmanību uz mātes un meitas dzīvi pēc pilsoņu kara, kā arī pieskāros vispārīgiem jautājumiem par atcerēšanos un aizmiršanu pēckara Somijā.

Eila Nīberga piedzima 1917. gada maijā un bija jaunas strādnieku ģi-menies pirmais bērns. Kad sākās pilsoņu karš, viņai bija astoņi mēneši. Pēc kara viņa bija gadu vecs bērns bez tēva. Konstantīna Nīberga nekrologs tika publicēts 1918. gadā reizē ar viņas tēvoča Jukas Osanena (*Jukka Osanen*) nekrologu. Juka Osanens, Eilas mātes brālis, bija miris Hennalas karagūstekņu nometnē.

Lai gan nekrologs bija publicēts, tomēr Konstantīna Nīberga bojāejas ap-stākļi palika neatminēti. Jaunās atraitnes pretrunīgās izjūtas vēl vairāk satrauca fakts, ka instances noliedza viņas vīra nāvi. Saima Nīberga zināja, ka vīrs ir bijis Tampe-rē – no turienes 1918. gada marta beigās bija saņēmusi viņa pēdējo vēstuli. Situācija bija smaga, jo nebija lietisku pierādījumu – mirstīgo atlieku (sk. Felman and Laub 1992; Ginzburg 1996; Skultans 1998).

Instances viņai skaidroja, ka vīrs aizbēdzis uz Krieviju. Tomēr sieva tā arī nekad tam nenoticēja, un šāda varas iestāžu attieksme iedragāja viņas ticību taisnīgumam. Tā kā dažādās instances neizrādīja interesi par Tampere cīņās pa-zudušā vīra meklēšanu, Nībergas kundze meklēja informāciju par savu vīru visās iespējamās vietās: ģimenes draugu lokā, pie darba kolēģiem, pie sarkanās gvardes ļaudīm, kā arī nodevās spiritismam.

Cilvēki savās piezīmju grāmatiņās un kalendāros bieži pieraksta svarīgus notikumus, to ir darījusi arī Nībergas kundze. Savā kalendārā viņa ir pierakstījusi visu, kas attiecas uz pazudušo Konstantīnu. Kalendāra pirmajā lappusē viņa ir ierakstījusi šādus vārdus: *Šķiru karš! Terora un skarbuma gads*. (Karam bija vairāki nosaukumi – *Pilsoņu karš*, *Brīvības cīņas vai Šķiru cīņa*, un vēl joprojām nav vie-nota viedokļa par tā nosaukumu, stāstītāji bieži lieto arī apzīmējumus *nemieri* un *sarkanie nemieri*.) Kalendāra sākumā ir arī daži pasaules literatūras klasiķu aforis-mi, kas domāti atbalstam grūtās situācijās:

Cilvēkam nav jāizvairās no sev nolemtā. (Nikolajs Gogolis)

Tev jāiztur tas, kas tev piešķirts;

Esi tas, kam tu esi radīts. (Henriks Ibsens)

Ir labāk nesērot,

Jo laiks un pacietība

Apbalvos dzīvi un žēlsirdību. (Ļevs Tolstojs)

Diženas dvēseles cieš klusumā. (Fr. Šillers)

Pirmdien, 28. janvārī, kalendārā ir ieraksts: *Sarkanie nemieri ir sākušies, streiks*. Iepriekšējā dienā ir teikts: *Konsta (mans vīrs) dabūja darbu*. Nākamā piezīme izdarīta marta sākumā: *Konstam pavēlēts doties uz gvardi*. Martā ir arī piezīme: *Viņš atstāja mājās mani un mūsu mazo Eilu raudošas un skumjās pēc viņa*. Fiksēts arī konkrēts laiks. Citā dienā kalendārs pauž: *Viņš atsūtīja kartiņu no Tamperes. Tā bija pēdējā, vairāk no viņa nav ne rindiņas. Tagad ir 18. jūnijs (..)*. Šajā dienā ir arī piezīme: *12-os dienā es dzirdēju, it kā no liela tāluma Konsta bals sauca: "Saima!"*

Tajā pašā lappusē rakstīti daži izmisuma pilni teikumi: *Kur viņš ir pazudis, kāds ir viņa liktenis? Tās man ir noslēpums. Kurš to varētu izskaidrot?* Vēlāk, 18. jūnijā, kalendārā ir ieraksts: *Mana bijusi dzīvokļa kaimiņiene raksta no Tamperes un nodod man sveicienus no mana vīra, kuru viņa ir satikusi 2. aprīlī pie teātra. Viņam bijusi brīvdiena. Viņš stāvēja sardzē pilsētas daļā, ko sauc Tammela, visattālākajās mājās, kas nākamajā naktī tika okupētas. Neviens neko nevar pastāstīt par viņa likteni. Novembrī man tika pateikts, ka 3. aprīlī viņš tur gājis bojā.*

Novembra beigās viņa rakstījusi: *Mani apciemoja Paivo Kivinens, mana vīra vada komandieris, un pastāstīja, ka mans vīrs krita Tamperē Tammelas okupācijas laikā 3. aprīlī. Bet neviens to nav redzējis.*

Laikā pēc Pirmā pasaules kara visā Eiropā uzplauka spiritisms. Cilvēki meklēja visu iespējamo palīdzību, lai samierinātos ar kara radītās nāves sajukumu (Winter 1997, 54–57). Arī Nībergas kundze piedalījās spiritisma seansos, lai noskaidrotu sava vīra likteni. Uzskatīja, ka spiritisma seansos ar medija starpniecību var sazināties ar garīgām būtnēm, konkrēti, ar mirušo gariem. Somijā vairākkārt viesojās medijs no Anglijas A. V. Peterss (*Peters*). 1929. gadā doktors J. Sonks (*Sonk*) un rakstnieks Pekka Ervasti (*Pekka Ervasti*) uzaicināja viņu uz Helsinkiem. Peterss nolasīja lekcijas arī Tamperē un Viborgā. Nībergas kundzes piezīmju grāmatiņā nav teikts, kad un kur viņa šos pasākumus ir apmeklējusi, bet viņa tos ir atzīmējusi savā kalendārā.

Ko no šeit minētajām piezīmēm kalendārā var secināt par stāstīšanu, izmisumu un skumjām, kuras radīja vīra un bērna tēva pazušana kara laikā? Kad es jautāju meitai, viņa atzinās, ka māte varējusi viņai pastāstīt par tēvu, bet viņa nav gribējusi to dzirdēt. Kalendārs un viņas pašas atmiņas par situāciju, kad pazudušais tēvs tika meklēts vai par viņu tika runāts, ir vienīgais, kas palicis. Tikai pēc aiziešanas pensijā, kad māte jau bija mirusi, Nībergas kundze sāka interesēties, kas noticis ar viņas tēvu. Ilgu laiku tēva nāve viņa meitai bijusi *tabu* (sk. *Interview of Eila Nyberg*).

Būdama jau pieaugusi, meita izlasījusi visu iespējamo, kas varētu izgaismot viņas tēva nāvi. Viņa pastāvīgi mēģināja rast atbildes uz jautājumiem, kas viņu satrauca. Kad jautāju, kā viņa pārdzīvo sava tēva bojāeju karā, viņa atbildēja, ka būtu pazemojoši saukties par *sarkano bāreni* (turpat).

Skolas vadība gan ir ticējusi tam, ka viņas tēvs ir gājis bojā. Kad es jautāju, ko Helsinku skolā mācīja par pilsoņu karu, stāstītāja atbildēja, ka nezina, kas ticis stāstīts par sarkanajiem nemieriem, jo viņai vēsture nekad nav patikusi – tās jēga ir pretīga: vieni kari un valdnieku varas.

Saruna par smagām tēmām nav pašsaprotama lieta. Pastāv dialektiska sakarība starp atcerēšanos un aizmiršanu, starp nodzīvotās dzīves sāpīgajām pusēm un tagadnes dzīvi. Netika runāts par karu, bet bija atsauce uz tēvu. Meita stāsta, ka informāciju par tēva likteni ieguvusi no savas mātes piezīmju grāmatiņas. Viņa atceras, ka reiz, 1930. gadā, apmeklējot Tampieri, māte pastaigas laikā pa krastmalu starp diviem lieliem tirgus laukumiem teikusi: *Iespējams, ka šeit ir apbedīts tavs tēvs.*

Kad pēc Otrā pasaules kara sociālais klimats mainījās, pilsoņu karā zaudējušie saņēma kompensāciju no Somijas parlamenta. Saima Nīberga 1945. gadā lūdza atraitnēm paredzēto pabalstu, jo viņi *atņēma tās vīru*. Kad pabalsts beidzot tika saņemts, Saimai Nībergai bija jau 59 gadi, bet viņas meita bija 27 gadus veca precēta sieviete.

Piezīmes kalendārā, atmiņas un literatūra izgaismo priekšstatu, kas varēja notikt ar Konstantīnu Nībergu 1918. gadā. Pazušana atstāja neziņu, savukārt augšana bez tēva saistīta ar ilgošanos mūža garumā, kas ietekmēja visas atraitnes un bāreņus. Karš atņēma tēvu, izpostīja māju un atstāja pēc sevis tukšumu. Dzīve bez pilsoņu kara būtu bijusi pilnīgi citāda. Svarīga ir pat vismazākā informācijas drumsla, kas veicina izpratni un sniedz kādu noteiktību. Cilvēki, kuri zaudēja 1918. gada karā savus tuviniekus, grib uzzināt, kas patiesībā notika. Tā ir vienīgā viņiem svarīgā lieta. Daudzi stāstītāji uzsver, ka oficiāla un noteikta informācija pat tad, ja tā ir negatīva, vēl joprojām būtu viņiem ļoti nozīmīga. Cilvēki mēģināja atrast informāciju par saviem ģimenes locekļiem paši, un uz šādas informācijas fragmentu pamata viņi veidoja savu interpretāciju par to, kas varētu būt noticis.

Interpretācijas un jēgas arvien vairāk – arī mutvārdu vēsturē un folkloras studijās – tiek analītiski konstruētas no visiem pieejamiem avotiem. Pētījuma uzdevums ir gūt norādes par realitāti, zināšanu un patiesību, kas var izkristalizēties no daudziem stāstījumiem, tos analizējot kā kopumu (Levi 2002; Jaago 2002).

Literatūra

Alapuro, Risto. Coping with the Civil War of 1918 in twenty-first century Finland. In: Christie, Kenneth and Robert Cribb (eds.). *Historical Injustice and Democratic Transition in Eastern Asia and Northern Europe: Ghosts at the Table of Democracy*. London; New York: Routledge Curzon, 2002, pp. 169–183.

Bakhtin, Mikhail. *Rabelais och skrottets historia Francois Rabelais' verk och den folkliga kulturen under medeltiden och renässansen*. Uddevalla: Anthropos, 1986.

- Billig, Michael. Collective memory, ideology and the British Royal Family. In: Middleton, David and Derek Edwards (eds.). *Collective Remembering*. London: SAGE Publications, 1991.
- Braembussche, Antoon van den. History and memory. Some comments on recent developments. In: Kettunen, Pauli, Auli Kultanen, Timo Soikkanen (eds.). *Jäljillä: Kirjoituksia historian ongelmista*. Part 1. Festschrift to Jorma Kalelalle, 12.11.2000. Turku: Turun yliopisto, 2000, pp. 77–84.
- Civil War Victims – project*, Letters 1–45; The story of Saima and Konsta Nyberg by Eila Nyberg.
- Durkheim, Émile. *Uskontoelämän alkeismuodot. Australialainen toteemijärjestelmä* (Elementary Forms of the Religious Life). Finnish transl. Seppo Randell. Helsinki: Tammi, 1980, p. 292.
- Felman, Shosana and Dori Laub. *Testimony: Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis, and History*. New York; London: Routledge, 1992.
- Genette, Gérard. *Narrative Discourse Revisited*. Transl. by Jane A. Lewin. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1994.
- Ginzburg, Carlo. Johtolankoja. *Kirjoituksia mikrohistoriasta ja historiallisesta metodista* (Clues, myths and the historical method). Finnish transl. Aulikki Vuola. Helsinki: Gaudeamus, 1996.
- Heimo, Anne and Ulla-Maija Peltonen. Memories and histories: public and private. After the Finnish Civil War. In: Hodking, Katharine and Susannah Radstone (eds.). *Contested Pasts: The Politics of Memory*. London; New York: Routledge, 2003, pp. 42–56.
- Interview of Eila Nyberg, 11.9.2000, U.-M. Peltonen. Finnish Literature Society, Folklore Archives, Sound Archive SKSÄ.
- Jaago, Tiiu. Popular history in the view of Estonian folklore. From the question 'true or false' to the question of 'truth'. In: Jaago, Tiiu, Mare Koiva, Kairika Kärnsä (eds.). *Lives, Histories and Identities: Studies on Oral Histories, Life and Family Stories*. Vol. 3. Tartu: University of Tartu, Estonian Literary Museum, 2002, pp. 390–402.
- Knuuttila, Seppo. Tyhmän kansan teoria. Näkökulmia menneestä tulevaan. Helsinki: Finnish Literature Society, 1994, pp. 119, 120, 122, 123, 125.
- Knuuttila, Seppo. Miten sivakkalaiset itsestään kertovat. In: Knuuttila, Seppo et al. *Kyläläiset, kansalaiset. Tulkintoja Sivakasta ja Rasinmäestä*. Joensuu: Joensuun yliopisto, 1996, p. 88. Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja, no. 114.
- LaCapra, Dominic. Revisiting the Historians' Debate. Mourning and Genocide. *History & Memory*. University of Tel Aviv, 1997, pp. 80–112.
- Langer, Lawrence L. *Holocaust Testimonies: The Ruins of Memory*. New Haven; London: Yale University Press, 1991: quoting Delbo, Charlotte. *La mémoire et les jours*, 1985.
- Levi, Giovanni. Historians, Psychoanalysis and Truth. Paper presented at After Microhistory – seminar September 26, 2002, Helsinki University.
- Minow, Martha. *Between vengeance and Forgiveness: Facing History and Mass Violence*. Foreword by Richard J. Goldstone. Boston: Beacon Press, 1998.
- Nenola-Kallio, Aili. Kuolema, yksilö ja yhteisö. Kuolemanrituaalien alustavaa tarkastelua. In: *Etiäinen 1. Folkloristiikkaa ja uskontotiedettä*. Kulttuurien tutkimuksen laitos: Turun yliopisto, 1985, p. 183.

- Peltonen, Ulla-Maija. *Punakapinan muistot*. Summary: Memories of the Civil War: a study of the formation of the Finnish working-class narrative tradition after 1918. Finnish Literature Society: Helsinki, 1996.
- Peltonen, Ulla-Maija. Civil War victims and the ways of mourning in Finland in 1918. In: Christie, Kenneth and Robert Cribb (eds.). *Historical Injustice and Democratic Transition in Eastern Asia and Northern Europe: Ghosts at the Table of Democracy*. London; New York: Routledge Curzon, 2002, pp. 184–197.
- Peltonen, Ulla-Maija. *Muistin paikat*. Summary: Sites of Memory. On Remembering and Forgetting the Finnish Civil War in 1918. Finnish Literature Society: Helsinki, 2003, pp. 307–325.
- Portelli, Alessandro. *The Battle of Valle Giulia: Oral History and the Art of Dialogue*. Madison–Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 1997, pp. 9–13.
- Skultans, Vieda. *The Testimony of Lives: Narrative and Memory in Post-Soviet Latvia*. London; New York: Routledge, 1998.
- Winter, Jay. *Sites of Memory, Sites of Mourning: The Great War in European Cultural History*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

No angļu valodas tulkojusi **Maruta Pranka**

On Remembering and Forgetting the Finnish Civil War — Disappeared Husband, Narrated Father

The paper deals with the remembering and forgetting of the Finnish Civil War in 1918. The central question is how the Finnish people moved on after the war. What solutions did individuals, communities and the society create to cope with and to cleanse the atrocities of the civil war? The aim of the paper is to tie the attention given to the various levels of actions manifested in the individual narratives to the reassessments of the war and to political solutions. The author tries to attain the cultural significance of the data by means of “thick dialogue”, a concept also applied by Alessandro Portelli (compare Mikhail Bahtin). What she means by this term is the dialogue between the narrator and listener or between the writer of a text and its reader. In “thick dialogue” the questions are raised dialectically from the answers and vice versa.

The trauma of the civil war is connected with deaths. A death in the civil war is both private and public. The author divides the process of death in the civil war into four phases: fear of death, physical death, burial or covering the corpse and social death. Every death in the war includes these different phases even if the death did not include any rituals.

The author shortly describes one case of the complex nature of the source material. The case concerns a man gone missing during the Civil War.

Jaunas dimensijas vides vēstures pētījumos: pilsētas, kari un atmiņas

Simo Lakonens

Vides nozīmes apzināšanās ir viens no ietekmīgākajiem spēkiem industriālajās sabiedrībās visā pasaulē. Vides aizsardzība starptautiskā, nacionālā un vietējā (lokālā) līmenī mūsdienās notiek visās attīstītajās valstīs, kas sevi uzskata par civilizētām. Vides degradācijas un aizsardzības vēsturiskā attīstība ir maz pazīstama, lai gan tiek atzīta par svarīgu. Raksta uzdevums ir noskaidrot, kā vides vēstures pētījumi varētu attīstīties tieši Baltijas jūras reģiona valstīs. Pirmkārt, es gribētu iepazīstināt ar dažiem vides vēstures jēdzieniem. Otrkārt, pievērsīšos trim jauniem aspektiem.

Vides vēsture mēģina skaidrot vēsturiskās pārmaiņas kā cilvēku, sabiedrību un vides mijiedarbību. *Homo sapiens* ekspansija pēdējo 100 000 gadu laikā ir pārvērtusi mūsu planētas dabu no neskartas valstības par cilvēka vajadzībām ļoti piemērotu vidi. Mūsdienās ir grūti atrast kādu neskartu dabas stūrīti, jo cilvēku darbība aptvērusi visu pasauli, tostarp litosfēru, hidrosfēru, biosfēru un atmosfēru. Pasaules vēsture ir mainījusies: no dabas vēstures, kur dominēja dabas spēki, tā kļuvusi par vides vēsturi, kur dominē cilvēku rīcība. Turpmāk es lietošu galvenokārt jēdzienu “vide”, jo tas pašreizējo situāciju uz Zemes attēlo reālistiskāk nekā termins “daba”.

Vides vēstures izpētes loģika ir vienkārša. Visa cilvēku darbība notiek vides kontekstā, un, lai saprastu cilvēku domas un darbus, ir jāņem vērā gan kultūras, gan vides aspekti. Vides vēstures pētījumi sākās 1970. gadā ASV kā mēģinājums izprast, kā cilvēku cilts ir radījusi sabiedrību, kas ir spējīga sagraut pati savu apkārtni vidi, pat visu Zemi. Kopš tā laika vides vēstures studijas ir attīstījušas daudzas jaunas tēmas un tās ir izplatījušās uz citiem kontinentiem. Vides vēsture pēta četras galvenās pamattēmas: vides ideju vēsturi, vides politikas vēsturi, ekonomikas un dabas mijiedarbības vēsturi un ekoloģijas vēsturi, t.i., vides fiziskās pārmaiņas.¹ Tādējādi par vides vēsturi mēs varam runāt drīzāk daudzskaitlī (vides vēstures) nekā vienskaitlī.

¹ Sk. Worster 1988; tradicionālo pieeju sk. Cronon 1992; multidisciplināro pieeju sk. Turner 1993.

Vides apzināšanās teorijas

Vēsturiskā pieeja joprojām ir jaunums vides studiju jomā, kur dominē vides zinātne, tehnoloģija, pārvaldība un politika, kas orientējas uz mūsdienu problēmām un nākotnes izaicinājumiem. Tā rezultātā rodas iespaids, ka vides jautājumiem nav vēstures. Vides apzināšanās pirmsākumi plašākos mērogos rodami 20. gadsimta 60. gadu beigū un 70. gadu industrializētajā pasaulē. Vides apzināšanās ir piedzīvojusi divas attīstības pakāpes.

Pirmkārt, dabas saglabāšanas aizsākumi tiek saistīti ar 19. gadsimta beigām, sevišķi ASV, kur, veidojot nacionālos parkus, radās ideja par tuksneša zonu aizsardzību. Eiropā dabas saglabātāji mēģināja aizsargāt īpašus un neparastus dabas objektus un retas sugas kā neskartās dabas pagātnes atmiņas.

Otrkārt, pastāv vispārējs uzskats, ka dabas saglabāšanas tendence kopš 60.–70. gadiem ir pārgājusi uz pilsētas industriālās vides aizsardzību.

Tomēr izskan arī šaubas par pārejas teorijas ticamību. Paliek neskaidrs, kā gan pilsētu un industriālās vides problēmas varēja parādīties tikai 60.–70. gados, ja modernās industrializācijas un urbanizācijas pirmsākumi rodami jau 19. gadsimtā vai pat vēl agrāk – 18. gadsimtā. Vai iespējams, ka vides problēmas, ko radījusi pilsētu industrializētā sabiedrība, pievērsa sev uzmanību tikai gadu desmitus vai pat gadsimtu pēc pilsētu un rūpnīcu uzbūvēšanas? Vai ticams, ka plašais ideju, kustību, organizāciju, zinātnisko un tehnisko risinājumu klāsts, par kura sākumu pasludināti 20. gadsimta 70. gadi, ir radies desmit gadu laikā gandrīz vai no nulles?

Šie jautājumi prasa kritiski izvērtēt pārejas teoriju attiecībā uz vides aizsardzību. Lai izsekotu vides degradācijas un aizsardzības vēsturei, vides studiju priekšplānā jāizvirza divas jaunas darbojošās personas (*aktieri*) un pētījuma subjekti. Pirmais *aktieris* ir pilsētas.

Vides apzināšanās pilsētās

Mūsdienās pilsētām nav nozīmīgas lomas vides diskursā, jo tajā dominē nacionālie, starptautiskie un globālie jautājumi. Bieži dzirdēts, ka pilsētām nav lielas nozīmes vides politikā un aizsardzībā, jo tās ir tikai vietējas nozīmes *aktieri* ar vietēja rakstura problēmām. Skatoties no šāda viedokļa, nozīmīgas aktivitātes un svarīgi jautājumi ir tikai tie, kas darbojas nacionālā vai starptautiskā līmenī. Vides vēsture pilsētās tomēr liecina pretējo. Ja pievērsamies vides jautājumiem pirms 20. gadsimta 70. gadiem, tad starptautiska, nacionāla vai valstiska līmeņa vides aktivitātes var novērot ļoti reti. Tomēr vides politikas nozīmē pilsētām bijusi liela loma arī pirms 70. gadiem.

Pilsētas bija pirmās, kas saskārās ar mūsdienu industriālās vides problēmām. Piemēram, gaisa piesārņojums, ūdens resursi un augsne jau kopš viduslaikiem ir radījušas problēmas visās lielajās Eiropas pilsētās. Vidēja lieluma pilsētās vides piesārņojums ir aktuāla problēma kopš 19. gadsimta, bet 20. gadsimta sākumā piesārņojuma problēmas tika konstatētas arī mazajās pilsētās (Laakkonen et al. 1999; Bernhardt un Massard-Guilbaud 2002). Pētījumi atklāj pilsētas pretrunīgo lomu vides vēsturē. Pilsētas ne tikai izraisīja savas (urbānās) vides degradāciju, bet arī ieguldīja spēkus problēmu regulēšanā un samazināšanā.

Pilsētu ambivalentā loma var tikt piedēvēta tādu pilsētu sociāli ekonomiskam raksturojumam, kurās nelielas teritorijas blīvi apdzīvo liels cilvēku un dzīvnieku skaits un kur ir ierobežota pieeja dabas resursiem. Pilsētas ilgu laiku bija relatīvi demokrātiskas un dinamiskas sabiedrības, kur politiķiem un varas iestādēm vajadzēja respektēt prasības, ko izvirza pilsoņu un profesionālo grupu pārstāvētā pilsētas kopiena, kā arī plašsaziņas līdzekļi (Mumford 1961; Tarr 1984; Melosi 2000).

Tādējādi pilsētu laikraksti un pašvaldības iestāžu (piemēram, sabiedrisko darbu departamenta, ielu departamenta, veselības departamenta, pilsētas padomes) arhīvi ir vērtīgs pētījumu avots.

Pilsētas nodrošina vides pētījumiem ilgtermiņa perspektīvu. gadījumu izpēte pilsētu vides vēstures jomā paver iespējas arī salīdzinošiem pētījumiem par apkārtējo lauku teritoriju. Īsi sakot, pilsētas vides apzināšanās un politika ir ar garu vēsturi, kas atšķiras no dabas saglabāšanas vēstures. Tomēr, lai izskaidrotu pārmaiņas vides apziņā un pilsētas/vietējā līmeņa politikā, ir jāiepazīstina ar vēl kādu jaunu *aktieri* vides vēstures pētījumu jomā – ar karu.

Karš kā *aktieris* vides vēsturē

Mūsdienu sabiedrības attīstību ir ietekmējuši dažādi vēsturiskie procesi: industrializācija, urbanizācija un politisko ideoloģiju rašanās. Tomēr 20. gadsimtā milzīga ietekme uz visām sabiedrībām ir bijusi kariem. Attīstoties sabiedrībai, atbilstoši attīstījās arī kara māksla, kas izauga no sava pirmsindustriālā līmeņa un pārveidojoties ieguva industriālu formu. Tādējādi lokālās un gadījuma rakstura kaujas starp pirmsindustriālā laikmeta armijām, kuras balstījās uz muskuļu spēku un atjaunināmu enerģiju, izvērtās par plaša mēroga un ilgstošām cīņām starp masveida armijām, kuras atbalstīja motorizēts spēks ar degvielu, valsts birokrātija un industriālā ražošana. Industriālā karadarbība, tostarp abi pasaules kari, kļuvuši par noteicošiem spēkiem pasaulē, kas atstāj savu ietekmi uz dabas saglabāšanu un vides aizsardzību visa 20. gadsimta gaitā (Russell un Tucker 2004).

Kāda ir bijusi karu ietekme uz vides apzināšanos un vides politiku pilsētās? Nesenie pētījumi apliecina, ka ar vidi saistītie jautājumi tiek apspriesti pilsētu

laikrakstos jau kopš 19. gadsimta (sk. Lahtinen un Vuorisalo 2005; Jensen 2000). Vides pārskatu veidošana pagājušajā gadsimtā īpaši aktīvi notika trijos laikposmos – 19. un 20. gadsimta mijā (sk. Simson 1983), 20. un 30. gados un pēc 1950. gada (Sheail 1998; Hassan 1999). Šie izteiktie cikli vides situācijas noskaidrošanā ir saistāmi ar pasaules kariem. Pirmais pasaules karš pārtrauca 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā vides jomā uzsāktās aktivitātes. Tās pakāpeniski atjaunojās pēc kara seku likvidēšanas, bet Otrais pasaules karš tās atkal pārtrauca. Aktivitātes vides jomā uzplauka līdz ar pēckara recesiju. Šādā skatījumā vides aktivitāšu uzplaukums 60. gadu beigās nebija vis šī procesa sākums, bet gan vides apzināšanās trešais vilnis.

Tomēr jāņem vērā, ka dažādiem kariem ir bijusi atšķirīga ietekme uz dažādām sabiedrībām un vidēm. Vispārīgi runājot, var teikt, ka kariem ir bijusi destruktīva ietekme uz vidi un vides politiku. Bet līdz ar videi negatīvām sekām karš ir nesis arī pretrunīgas, pat pozitīvas pārmaiņas. Tas tādēļ, ka kari ir būtiski ierobežojuši miera laika ekonomiku un ražošanu un ar tiem saistīto cilvēka graužošo ietekmi uz vidi (Laakkonen 2004; Lahtinen un Vuorisalo 2004). Tādējādi jēdziens “kara ekoloģija” var būt visai noderīgs, lai pētītu kara laika dziļo, bet pretrunīgo ietekmi uz vidi, vides apzināšanos un vides politiku pēckara periodā.

Pilsētu, pasaules karu un tiem sekojošo miera laiku kompleksa izpēte sniedz jaunu ieskatu vides degradācijas un aizsardzības vēsturē. Tas nozīmē, ka vides apzināšanās un vides politikas vēsture 20. gadsimta Eiropā jāpēta arī vietējā līmenī (t.i., pilsētās), kā arī kara un miera kontekstā. Tas īpaši attiecas uz Baltijas jūras reģionu, kur abi pasaules kari ir radījuši ilgstošas pārmaiņas valstu struktūrā un starptautisko spēku sadalījumā.

Vides reminiscences

Kā tieši pētīt lokālo vides vēsturi, vides apziņas un vides politikas uzplaukumu? Jāatzīmē, ka tas ir izaicinājums pētīt Baltijas jūras reģiona vides vēsturi 20. gadsimtā. Padomju periods ir pretrunīgs un smags laiks vēstures studijām. Jāpiebilst, ka vides vēstures pētniecībā ir daži īpaši izaicinājumi. Pirmkārt, vides vēsture ir jauna akadēmiska apakšnozare Ziemeļeiropā vispār. Tomēr ir pieejami daži labi kursi vai rokasgrāmatas vides vēstures studijām. Otrkārt, nav viegli atrast avotus vides vēstures studijām, jo šajā jomā nav īpaši daudz arhīvu materiālu un liecību. Tādējādi ar vides tēmām saistītās atmiņas ir ļoti svarīgas, īpaši Baltijas jūras austrumu reģionos.

Turpmāk jēdziens “vides atmiņas” tiks lietots, apzīmējot rakstītās vai mutvārdu atmiņas, kuras apraksta individuālo pieredzi par tuvāko apkārtni vai daļu vispār. Vides atmiņas ietver arī pagātnes dokumentus, piemēram, personīgās

dienasgrāmatas, fotogrāfijas vai citu vēsturisku informāciju (dažādi ziņojumi, izgriezumi no laikrakstiem u.tml.).

Līdz šim ir sagatavotas tikai pavisam nedaudzas vides atmiņu kolekcijas (Hussey un Thompson 2000).² Lai šādas kolekcijas radītu, ir nepieciešams izstrādāt vadlīnijas, jo uzdevums ir sarežģīts. Cilvēku atmiņas parasti pievēršas sociālajai dzīvei, bet tikai retos gadījumos – apkārtējās vides tēmai. Lielākā daļa cilvēku ir noskaņoti domāt, ka vides tēmas ietilpst speciālistu kompetencē. Un cilvēkiem var būt diezgan grūti saprotams, ka viņu pašu ikdienas saskare ar vidi ir tikpat nozīmīga. Ir jādefinē vides jēdziens, jo tas ir ārkārtīgi sarežģīts un daudzšķautņains, sākot ar cilvēka šūnu līdz Saules sistēmai, no individuālās uztveres līdz globāliem institūtiem. Veidojot vides atmiņu kolekciju, vajadzīga rūpīga sagatavošanās. Ir nepieciešams izvērsti raksturot gan kolekcijas priekšvēsturi un mērķi, gan svarīgākās tēmas un informantus, gan vadlīnijas atbildēm.

Vides atmiņu kolekcija var būt orientēta uz dažādiem līmeņiem. Tā kā līdz šim nekādu paraugu nav bijis, būtu vērts atmiņu vākšanu sākt ar vietējā mērogā nozīmīgām personām, sabiedrības grupām un gadījumu izpēti. No otras puses, būtu nepieciešams sākt arī liela mēroga, pat nacionāla līmeņa kolekcijas veidošanu par pieredzi attiecībās ar vidi padomju laikā, jo paaudzes, kuras piedzīvojušas pēckara vides krīzes un aktīvi piedalījušās vides aizsardzībā, gluži vienkārši noveco. Ja šo cilvēku atmiņas netiks savāktas, viss pēckara mantojums būs neatgriezeniski zaudēts.

Tomēr uzmanība jāpievērš ne tikai šīm daudzajām balsīm, kuras sociālistiskajās valstīs netika sadzirdētas. Ir nepieciešams savākt arī “slepenos stāstus” no tiem politiķiem, vadītājiem un speciālistiem, kuri piedalījās ar vidi saistītu lēmumu pieņemšanā. Dažādu profesiju pārstāvji ieņēma svarīgas pozīcijas vides pārvaldībā un izpētē, un viņu rīcībā ir vērtīga informācija un vēsturiski dokumenti par vides zinātnes, tehnoloģijas, ekonomikas, politikas un komunikācijas jautājumiem. Nedrīkst palaist garām unikālo iespēju savākt un dokumentēt vides atmiņas šajā Eiropas daļā.

Tā kā padomju laika vēstures avoti nesniedz vispusīgu ainu, vides atmiņas jāuzskata par unikālu informācijas avotu. Dažādas teritorijas pārstāvošu dažādu ļaužu grupu vides atmiņas var atklāt alternatīvus risinājumus, iespējamus konfliktus un pretējus viedokļus, kas oficiālajos padomju varas iestāžu dokumentos nav fiksēti. Tādējādi tās var kalpot kā ļoti nozīmīgs 20. gadsimta otrās puses vides vēstures avots.

---

² Šī sadaļa ir balstīta galvenokārt uz divām atmiņu kolekcijām, kas sagatavotas Somijā: 1995. gadā Helsinkos tika pabeigts darbs pie eksperimentālas urbāno atmiņu kolekcijas, savukārt 2003.–2004. gadā sadarbībā ar Somijas Darba arhīvu tika izveidota nacionālā kolekcija “Vides šķautnes” (*The Faces of Environment*), kurā apkopotas atmiņas par industriālo vidi.

Tomēr atmiņas vien vēl nenodrošina akadēmiskiem pētījumiem pietiekamu informāciju. Tām būtisks papildinājums var būt arī savulaik dabaszinātņu jomā publicētie pētījumi. Piemēram, pagājušajā gadsimtā dažādās valstīs notikušie apsekojumi, kurus veikuši zivju inspektori, ietver vērtīgu vēsturisku raksturojumu. Grāmatas un raksti par vietējās vēstures tēmām sniedz pētījumiem nepieciešamo fona informāciju (piemēram, Wilson 1898; Weyl 1897). Arī vēstures arhīvu materiāli var sniegt vajadzīgo papildu informāciju par atšķirīgiem viedokļiem.

Dažādu avotu, materiālu un atmiņu rūpīga izpēte un salīdzināšana ir priekšnoteikums, lai adekvāti izpētītu vides apzināšanās un politikas attīstību Baltijas jūras reģionā.

Secinājumi

Dominējošās teorijas jautājumos par vides problēmu attīstību vēsta, ka dabas saglabāšana sāka transformēties par vides aizsardzību 20. gadsimta 60. gadu beigās un 70. gados. Ir skaidrs, ka galvenās pārmaiņas vides domāšanā un darbībās notika industrializētajā pasaulē 10–20 gadus pēc abiem pasaules kariem. Tomēr var apstrīdēt, ka urbānās industriālās vides apziņa būtu izaugusi no dabas saglabāšanas idejas, drīzāk gan tā attīstījās neatkarīgi kopš 19. gadsimta beigām un 20. gadsimta sākuma. Īsi sakot, dabas saglabāšanai un vides aizsardzībai ir katrai sava atšķirīga vēsture.

Rakstā vēlējos uzsvērt, ka jau pirms valsts vides institūciju izveides pilsētu sabiedrības bija sasniegušas visai atzīstamu līmeni, attīstot apziņu, idejas un darbību saistībā ar urbānās un industriālās vides problemātiku. Vides apziņas ilgtermiņa attīstību pilsētās pārtrauca divi pasaules kari un ar tiem saistītie valstu iekšējie konflikti, kā arī citas nopietnas 20. gadsimta krīzes. Tādējādi vides problēmu un vides aizsardzības attīstība Baltijas jūras reģionā jāapskata pilsētu, karu un tiem sekojošā atjaunošanas perioda kopsakarībā. Neatkarības laikmets starpkaru periodā, Otrais pasaules karš un tam sekojošā atjaunošana veidoja savstarpēji mijiedarbīgu struktūru, kas palīdz pārbaudīt un saprast lēno, tomēr noteikto vides aktivitāšu atveseļošanos tieši Baltijas jūras krastos.

Padomju politiskā sistēma noklusēja konfliktus un kavēja politisko viedokļu izplatīšanos. Tādējādi oficiālie avoti, plašsaziņas līdzekļi, pašvaldību un valsts arhīvi nenodrošina visus vides vēstures studijām nepieciešamos materiālus. Vides atmiņas ir vērtīgs avots, lai pētītu kā parasto cilvēku, tā speciālistu un politiķu pieredzi un uztveri vides jomā. Dažādu avotu apvienošana un salīdzināšana ir priekšnoteikums auglīgām vides vēstures studijām. No padomju okupācijas atbrīvojušās sabiedrības tagad pārraksta savu vēsturi, un tajā beidzot ir atradusies vieta arī vides vēsturei.

- Bernhardt, Christoph and Genviève Massard-Guilbaud (eds.). *The Modern Demon: Pollution in Urban and Industrial European Societies*. Clermont-Ferrand: Presses Universitaires Blaise-Pascal, 2002.
- Cronon, William. A place for stories: nature, history and narrative. In: *Journal of American History*. Vol. 78, No. 4, 1992, pp. 1347–1376.
- Hassan, John. Were health resorts bad for your health? Coastal pollution control policy in England, 1945–1976. In: *Environment and History*. Vol. 5, 1999, pp. 53–73.
- Hussey, Stephen and Paul Thompson (eds.). *Environmental Consciousness: the Roots of a New Political Agenda*. London; New York: Routledge, 2000.
- Jensen, Bendt. *The Environmental Debate in the Danish Press from 1870s to 1970s*. Copenhagen, 2000.
- Laakkonen, Simo. Warfare – an ecological alternative for peacetime? The indirect impacts of the Second World War on the Finnish environment. In: *Russell and Tucker*, 2004, pp. 175–194.
- Laakkonen, Simo, Sari Laurila and Marjatta Rahikainen (eds.). *Harmaat aallot: ympäristönsuojelun tulo Suomeen* [The Grey Waves: The Introduction of Environmental Protection in Finland]. Vammala: Suomen Historiallinen Seura, 1999. Abstract in English.
- Lahtinen, Rauno and Timo Vuorisalo. “It’s war and everyone can do as they please!”: an environmental history of a Finnish city in a wartime. In: *Environmental History*. Vol. 9, No. 4, 2004, pp. 679–700.
- Lahtinen, Rauno and Timo Vuorisalo. In search for the roots of environmental concern: water management and animal welfare issues in the Finnish local press in 1890–1950. In: *Scandinavian Journal of History*. Vol. 30, No. 2, June 2005, pp. 177–197.
- Melosi, Martin V. *The Sanitary City: Urban Infrastructure in America from Colonial Times to the Present*. Johns Hopkins University Press, 2000.
- Russell, Edmund and Richard Tucker (eds.). *Natural Enemy, Natural Ally: Historical Studies in War and the Environment*. Oregon State University Press, 2004.
- Mumford, Lewis. *The City in History: Its Origins, Its Transformations, and Its Prospects*. A Harvest Book/Harcourt Brace & Company, 1961.
- Sheail, John. “Never again”: Pollution and the management of watercourses in post-war Britain. In: *Journal of Contemporary History*. Vol. 33, No. 1, January 1998, pp. 117–133.
- Simson, J. V. *Kanalisation und Städthygiene im 19. Jahrhundert: Technikgeschichte in Einzeldarstellungen*. Düsseldorf: Vid-Verlag GmbH, 1983.
- Tarr, Joel. *The Search for the Ultimate Sink: Urban Air, Land and Water Pollution in Historical Perspective*. Washington, 1984.
- Turner II, B.L. et al. (eds.). *The Earth as Transformed by Human Action. Global and Regional Changes in the Biosphere over the Past 300 Years*. Cambridge University Press, 1993.
- Weyl, Th. (Hrsg.). *Handbuch der Hygiene*. Bd. 2. Jena, 1897.
- Wilson, G. A. *A Handbook of Hygiene and Sanitary Science*. 8th ed. London: J.&A. Churchill, 1898.
- Worster, Donald (ed.). *The Ends of the Earth: Perspectives on Modern Environmental History*. New York, 1988.

New Dimensions for Environmental History Studies: Cities, Wars and Reminiscences

The prevailing theory concerning the development of environmentalism claims that nature conservation started to transform into environmental protection during the late 1960s and 1970s. It is clear that a major change in environmental thinking and action took place in the post-war decades in the industrialized world. Nevertheless, it can be argued that urban-industrial environmental awareness did not emerge from nature conservation, but has developed independently since the late 19th century and early 20th century. In brief, nature conservation and environmental protection have their own and mostly separate histories.

Before governmental environmental agencies were founded, urban societies were in the forefront in developing awareness, ideas and actions concerning urban and industrial environmental problems. The long-term development of environmental awareness in cities and towns was interrupted mainly by the two world wars and related internal conflicts or other serious crises during the 20th century. Therefore the development of environmental problems and protection in the Baltic Sea region should also be examined from the point of view of cities, wars and subsequent periods of rebuilding. The inter-war era of independence, WWII and the subsequent era of rebuilding form an interactive framework for examining and understanding the slow but steadfast recovery of environmental activities on the eastern shores of the Baltic Sea.

The Soviet political system concealed conflicts and dissenting political opinions. Therefore official sources, municipal media or governmental archives do not provide all the needed material for environmental history studies. Hence, environmental reminiscences could provide a valuable source for the study of the environmental experiences and perceptions of the common people, as well as of experts and politicians. Yet, the combination and comparison of different sources is a prerequisite for fruitful environmental history studies. The societies liberated from Soviet occupation are now rewriting their histories – thereby the environment also finally deserves a history of its own.

Ekspedīcijas pie Brazīlijas latviešiem. Pretrunas mutvārdu un rakstu avotos

Brigita Tamuža

*Vai rakstīsiet jaunus “Mūža meža maldus”? – ar šādu jautājumu, gan vārdos izteiktu, gan noklusētu – mūs sagaidīja otrā izceļošanas viļņa (t.i., 20. gadsimta 20. gadu sākuma) aculiecinieki un viņu pēcnācēji. Divās ekspedīcijās (1999. un 2001. g.) intervējām ap 30 cilvēku, kuri dalījās atmiņās par izceļošanu. Kāpēc gan būtu jāinteresējas par pagātni? – šis jautājums Brazīlijas latviešu baptistiem joprojām ir aktuāls. Vairākkārt dzirdējām atrunas: *Tas taču notika pirms tik daudz gadiem!* vai arī: *Tas cilvēks taču sen jau mūžībā!**

Tipisku nostāju pauž Nilo Jansons: *Vai mums jāaizmirst lietas, kas pagājušas? Jāaizmirst viena otra lieta* (Jansons 2002). Ir arī izņēmumi, piemēram, vārpie-tis Fernands Apse ar dziļu nožēlu atzina: *Man žēl, ka biju puika un neinteresējos. Nu nāk prātā, un es tā kā no kamola velku ārā, bet nu vairs nav tie vecie un nevar vairs izprasīt visu* (Apse 1999).

Interesanti, ka 50. gadu vidū, kad Vilis Lustiņš pirmo reizi izteica do-mu par “Vārpas” kolonijas vēstures rakstīšanu, viņš saņēma asu nosodījumu no pirmajiem iecerotajiem, īpaši no organizatoriem. Drīz vien kļuva skaidrs, ka vēs-turi dokumentēt tomēr nāksies. Tas tika uzticēts jaunajam vēsturniekam Osvaldam Ronim. Darbs aizņēma 11 gadu, un tagad tas ir pieejams portugāļu valodā 1974. gadā izdotā grāmatā (Ronis 1974), kas veltīta tieši latviešu baptistu vēstu-rei. Dažus gadus vēlāk grāmatu par “Vārpas” kolonijas vēsturi (arī portugāļu valo-dā) publicēja vēsturniece Milija Tupese (Tupes 1979).

Ņemot vērā visu šeit jau teikto, mūs nepārsteidza Brazīlijas latviešu bap-tistu nostāja pret mūsu ekspedīcijām – ko nu tur daudz pētīt, labāk meklējiet rak-stos! Tā arī darījām, taču kopš šo grāmatu iznākšanas pagājis gandrīz vai gadsimta ceturksnis, un dokumentēta ir tikai latviešu baptistu – ne latviešu tautas – vēs-tures daļa. Grūti bija no malas ielauzties šīs izceļošanas vēsturē. Sākumā daudzi nevēlējās stāstīt par negatīvo pieredzi cilvēkiem no malas, respektīvi, šai konfesijai nepiederīgiem, jo izceļošana esot bijusi vienīgi garīga kustība, kur viss sen jau izpē-tīts. Tikai pamazām, tuvāk iepazīstot cilvēkus, varējām uzzināt ko vairāk. Intervija viņiem, neapšaubāmi, bija svarīgs notikums. Daudzās mājās bijām pirmie viesi no Latvijas. Likās, ka cilvēkiem patiesi patika atklāti dalīties savos dzīvesstāstos. Piesardzīgi viņi kļuva, kad gribējām ko vairāk uzzināt par izceļošanas vēstures

strīdīgākajiem jautājumiem. Sevišķi to jutām otrajā ekspedīcijā, kad intervējamie jau zināja, ka pašlaik rakstām grāmatu par Brazīlijas latviešu vēsturi.

Pirmie gadi “Vārpā” – vai *Dieva griba*?

Tieši par pirmajiem gadiem kolonijā “Vārpa” intervētie runāja nelabprāt. Daudzi aizbildinājās, ka neko neatceroties, jo bijuši ļoti mazi, un arī vecāki neko daudz nav stāstījuši par šo laiku. Citi ātri novirzīja sarunu uz vēlāko gadu panākumiem misijas darbā brazīliešu vidū. Lielākā daļa intervēto izteicās lakoniski: *Bija jau ļoti grūti* (Bediks, Apse 1999).

Pirmais gads bija pats smagākais. Kolonisti vēl nebija izaudzējuši jauno ražu, bet sāka aprūkt naudas pārtikas iegādei. Cits pēc cita sāka apmirt vājākie – veci cilvēki un sevišķi mazi bērni, galvenokārt nepiemērota uztura un klimata dēļ. Daudzi jutās piekrāpti un vīlušies. Interesanti ielūkoties kādā “Vārpas” jaunekļa vēstulē, kas publicēta tā laika Latvijas baptistu presē: *..Vispārīgi par kolonijas dzīvi runājot, jāsaka, ka te nav nekā teicama, ne svēta. Vienam gars tā saka, otram citādi, nav labas saskaņas. Ļaudis staigā nonīkuši, ar vārdu sakot, dzīve bez pamata. Divi mazi līdumiņi ir izcirsti, un tur aug batades un kukurusa. Ļaudis dzīvo kopā lēģeros ar pītām žoga sienām un brezenta vai dēlišu jumtiem. Ēdiens – rītā melna rūgta kafija un kukurusu maizīte, pusdienā rīss ar mazām pupiņām un vakarā pupiņas ar rīsu un tēja. Maizes var ēst, cik grib. Dažreiz vakaros dod arī kukurusu biezputru ar taukiem, tikai ļoti reti* (No redakcijas.. 1923).

Kā šo laiku atcerējās mūsu intervētie aculiecinieki, toreizējie bērni? J. R. Janševskis, iecēlojis 12 gadu vecumā: *Bija jau grūti. Latvijā arī trūcīgos apstākļos dzīvoja. Atbrauca te, un uzreiz stipri ēdieni. Mūža meži, kur zeme ir ļoti auglīga, ļoti stipra, ir cilvēki, kas neiztur. Tā kā veci cilvēki, manos gadus, un bērni, daudzi nomira, neizturēja* (Janševskis 2001).

Osvalds Ronis, iecēlojis 10 gadu vecs (stāsta ar asarām acīs): *Man uznāca tāds apetītes trūkums, neko nevarēju vairs ēst. Gribējās kaut ko no Latvijas, tādu kref-tīgu. [...] Tad mana mamma ar asarām acīs gāja pie ķēķa un lūdza kaut ko kref-tīgu priekš bērna. Viņi teica, vienīgais kref-tīgais, kas te ir – mēs dabūsim vienu galviņu sīpola. Tad sagriez to, ieliek tievās maizītēs, un tas man labu darīja – es esmu dzīvs* (Ronis, Grīnberga, Bedika 1999).

Emīlija Grīnberga, iecēlojusi 12 gadu vecumā: *Vienreiz mana mazākā māsa palika ļoti slima. Redzējām vienmēr, kā mirst tie bērni, tas bij ļoti bēdīgs gadījums.. Un viņa bij slima, un mana mamma teica, mana mamma bij ļoti dievbijīga..: “Ilga, tev būs labāk debesīs.” Viņa pagriezās un mammai prasīja: “Vai tur būs ēst?” Un tad tanī naktī mamma cēlās augšā un kājām 30 kilometrus gāja pa mežu viena pati atpakaļ uz Sapezali un tad ņēma ārā mantas no bagāžas, pārdeva tur,*

pārmainīja, nemācēdama runāt, un viss, un nesa šurp vistas un viskautko no ēdiena, ko varēja dabūt.. Un tad māsa man vienīgā gandrīz [...] palika dzīva. Un pa nakti viņa [māte. – B. T.] vārīja ēdienu viņai tāpēc, ka nevarēja, tie citi bērni taču arī gribēja ēst. Briesmīgi bēdīgs stāvoklis bija, pārdzīvoja ārkārtīgas grūtības (Ronis, Grīnberga, Bedika 1999).

Aina Bedika (dz. 1931. g.) atstāstīja vecāku atmiņas: *Tie pirmie, jā, tie grūtie laiki bijuši ļoti smagi. Man nomira viena māsiņa šeit, kas no Latvijas bija līdzī. Viņa nomira no bada un esot pat raudājusi un lūgusi māti, vai nav vismaz kāda silķītes asaka, ko apēst* (Ronis, Grīnberga, Bedika 1999).

Pavisam savādāku, gandrīz vai pārpilnības ainu uzbur kāds vēlākos gados publicēts kolonijas mācītāja J. Inķa raksts: *Mūsu kooperatīva noliktavas rēķini no paša sākuma ar saviem iepirkumiem, pārdevumiem un izdalījumiem, starp citu, arī uzrādīs kondensētu pienu, smalkus kviešu miltus, olas, manna putraimus un preparātus mazu bērniņu ēdināšanai, bet kādu laiciņu vēlāk jau pat 40 slaucamas kazas un daudzumu vistu, dējēju un perētāju, kas tika piegādāts ģimenēm uz vēlēšanos kā privātpašums, iekams ieradās gan apkaimē pirktas, gan no Nova Odesas tautiešiem laipni dāvinātas ap 10 slaucamas govīs. Noliktavas rēķini arī uzrādīs dienišķu svaigas gaļas pārdošanu tādiem, kam bija līdzekļi un patikšana pirkt, kā arī kurināt privātus ugunskurus, lai pēc savas īpašas gaumes uzlabotu savu pārtiku; rēķini uzrādīs arī smalko miltu pārdošanu bliņām vai arī iemīcīšanai un iešaušanai kopīgā maizes cepļa krāsni* (Inķis 1936).

Kam ticēt? Nejauši mūsu rīcībā nonāca kāda dienasgrāmata. To rakstījis jauns liepājnieks Fricis Grimbergs, kurš 1922. gadā pameta Latviju kopā ar citiem ticības brāļiem. Vienīgais ieraksts par “Vārpā” pavadīto laiku bija šāds: *Lai atmiņa patur, cik spēj no visa, kas pārdzīvots laikā no 4. novembra līdz 15. decembrim. Visu šo laiku pavadīju kolonijā, bet 15. decembrī pārcēlos uz Nova Odesu. Lai Dievs vada un sarga uz priekšu, bet šausmīgos pārdzīvojumus patlaban nespēju uzrakstīt un aprakstīt* (Grimbergs [b.g.]).

Vissāpīgākais jautājums izceļošanas vēsturē ir lielā mirstība pirmajos gados. Nav brīnums, ka kolonijas vadība centās aitu pilnībā neatklāt. Pirmajos gados tas arī izdevās, taču pēc J. Lāča romāna “Mūža meža maldi” publicēšanas J. Inķis tomēr bija spiests taisnoties: *“Vārpa” pionieru kapi bija tomēr valdības uzraudzīti kapi, un mirušu reģistrs dos par to noteiktas ziņas, cik un kādi pirmajā gadā miruši. Tad redzēsim, vaj kolonijas amatnieks ir taisījis 17 zārkus nedēļā, kas pusgadā iztaisa 425 un gadā gandrīz tūkstoši! Nezin, vaj atradīs to mirušo vairāk kā 45 no tūkstoša iedzīvotāju, kas dažās sliktāki nostādītās lielpilsētās ir puslīdz normālais gadskārtējais skaits* (Inķis 1936).

Te patiesība savijusies ar puspatiesību. Pat ja Inķim nebija pieejami Latvijas Baptistu Draudžu sabiedrības (LBDS) statistikas dati, kur skaidri redzams –

1922./1923. gadā uz Brazīliju izceļojuši 2562 baptistu draudžu piederīgie (Latvijas Baptistu Draudžu.. [b.g.]), viņš skaidri zināja, cik cilvēku tolaik bija apmetušies “Vārpā”. Arī ziņas par mirušo skaitu patiešām varēja un var atrast reģistros. Tagad viņu vārdi un dzīves dati iegravēti lielās plāksnēs, kas pirms neilga laika (tikai 2000. gadā) uzstādītas pionieru kapsētā. Tur apglabāti 188 mirušie¹ (te nav ieskaitīti fazendās un ceļā mirušie), t.i., apmēram 7,3% no visiem izceļotājiem, nevis 4,5%, kā izriet no J. Inķa aprēķina. Tomēr likās, ka lielai daļai intervēto šie fakti un skaitļi bija visai vienaldzīgi. Te jāņem vērā baptistu īpašā nostāja ne tikai vēstures pētīšanas, bet arī dzīvības un nāves jautājumā. Ieklausīsimies mācītāja J. R. Janševska sacītājā:

J. R. J.: *Bet raudāt, kad viens cilvēks nomiris? Bezdievīgs cilvēks, kas iet uz elli, jā, par to ir jāraud, bet tā vispār – nē.*

Int.: Bet vai jūs domājat, ka tas būs slikti darīts, ja “Vārpā” būs kapa plāksnes ar nomirušo vārdiem?

J. R. J.: *Es domāju, ka tas nav vajadzīgs. Priekš kam?* (Janševskis 2001)

Interesanti izsekot pagātnes notikumu atspoguļojumam Brazīlijas latviešu baptistu presē, kur līdz ar laika ritējumu arvien vairāk slavināta pionieru varonība un izturība, pazudis rūgtums un sāpes par kādreizējām grūtībām.

Kas bija izceļošanas vadītāji – goda vīri vai blēži?

Šis jautājums jau kopš izceļošanas līdz pat mūsu dienām – tātad jau 80 gadus – tiek uzdots arvien un aizvien no jauna. Līdz šai dienai klīst baumas par iespējamām blēdībām kolonijas dibināšanas darījumos. Tā laika Latvijas prese gari un plaši izrakstījās par J. Inķa un viņa svaini J. Malvesa negodīgajiem mērķiem (M. vēstule.. 1922; Ļaužu vilināšana.. 1922; Par bēgšanu.. 1922; u.c.), taču tas nav pierādījums. Mēģinājām iegūt kādu skaidrību, gan pāršķirstot tā laika presi, gan intervējot cilvēkus, taču galā netikām – pārāk daudz pretrunu, tenku, un nekādu dokumentu.

Šoreiz īsi pakavēšos tikai pie plašākai sabiedrībai labāk zināmā mācītāja Jāņa Inķa pretrunīgās personības. Tieši viņa vārdu atceras pirmo, runājot par atmodu baptistu draudzēs un tai sekojošo izceļošanu uz Brazīliju. Viņu dēvē par izceļošanas organizatoru, nereti aizmirstot, ka J. Inķis Latvijai bija atstājis jau 1921. gada vasarā, tātad viņš nevarēja būt izceļošanas praktiskais vadītājs. Manuprāt, J. Inķis saņēmis visvairāk pelnītu un arī nepelnītu pārmetumu, viņa ēnā paslēpušies citi “Vārpas” vadoņi. Arī intervijās viņa vārds tika minēts visbiežāk.

¹ Fotogrāfijas ar “Vārpas” pionieru kapu plāksnēm. Glabājas Brazīlijas latviešu draugu biedrības (BLDB) arhīvā.

Bet varbūt J. Inķis (viņam tajā laikā bija jau 39 gadi) patiešām cerēja Brazīlijā uzlabot savas dzīves apstākļus? Tos aprakstījis viņš pats kādā vēstulē: *..es, visu mūžu par citiem domādams un gādādams, neesmu atradis laiku par sevi domāt. Manas mīļās sieviņas zelta īpašības ir dzīves vienkāršība un taupība, un tomēr mēs it nekā neesam atlicināt varējuši. Apvalkātas drēbes un nolietotas mēbeles ir viss mūsu laicīgs īpašums, un, šķiroties no Rīgas, mums nebūtu vairāk pie rokas, kā nokļūt līdz kādai tuvākai ārzemes ostai. [..] Zelta un sudraba mums nav, bet tas Kungs ar visu savu žēlastību ir mūsu daļa (Inķis 1920).*

Nav iespējams paiet garām kādam svarīgam rakstu avotam, kas 1923. gada rudenī publicēts Latvijas presē. Tas ir vairāku “Vārpa” kolonistu parakstīts iesniegums Latvijas Ārlietu ministrijai: *Mēs, apakšā parakstījušies, atzīstam mūsu izceļošanu no Latvijas par briesmīgu vilšanos un piekrāpšanu no kolonizatoru J. Inķa un biedru puses. Sešus mēnešus nodzīvojuši minētajā kolonijā, esam mācījušies saprast, ka šī izceļošana ir pret Biblii un arī kaitīga valstij, kur tādu izceļošanu sarīko zem garīgas atmodas segas (Izceļotāju stāvoklis.. 1923).*

Tē nu būtu vērts uzklaut J. Inķa laikabiedrus no Latvijas baptistu sabiedrības, piemēram, Latvijas baptistu mācītāju P. Laubertu (viņš bija ass J. Inķa pretinieks atmodas un izceļošanas jautājumā): *..neticu apgalvojumiem, ka it kā Jānis Inķis vaj viņa biedri būtu aiz negodīgiem iemesliem padevušies viņai kustībai vaj braukšanai uz Brazīliju. Nē, viņi tika ierauti, labu gribot – cīnoties pret kūt-rumu, vieglu dzīvi, remdenību – bīstamajā vasarsvētku kustībā – iekrita maldībā (Lauberts 1928).*

Interesanti ielūkoties vēl kādā zīmīgā epizodē. J. Inķis, atgriezies no Latvijas apmeklējuma 1935. gadā (tieši tajā laikā “Jaunākās Ziņas” publicēja J. Lāča romānu, kas izsauca lielu interesi sabiedrībā), rakstījis: *..nevarēs taču citādi, kā sūtīt padevīgu lūgumu attiecīgām iestādēm, lai tiktu izdarīta oficiāla goda revīzija par šīs kolonijas pirmā gada kooperatīvās apmešanās un zemes pirkšanas gaitām. No pirmās dienas sākot, rūpīgi turpinātā grāmatvedība ar saviem skaitļiem tad runās savu patieso valodu un uzrādīs, kā nauda nākusi un gājusi [..]. To mēs esam parādā mūsu kolonijas vēsturei un arī saviem piederīgiem dzimtenē (Inķis 1936).*

Diemžēl šis parāds nekad tā arī netika dzēsts. To, kur glabājas minētie grāmatvedības dokumenti, neviens vairs nezina pateikt. Tā kā rakstos neizdevās atrast nekādus pierādījumus ne godīgai, ne negodīgai rīcībai, mums likās svarīgi uzklaut vismaz dažādu cilvēku liecības.

Mācītājs Andrejs Ceruks, kas Brazīlijā ieceļojis pēc Otrā pasaules kara un personīgi pazinis J. Inķi, kategoriski noliedza jebkādu viņa materiālu ieinteresētību izceļošanā: *Inķis tur [“Vārpā”. – B.T.] zin, kur katrs, un neaizietu bojā. [..] Nu, Inķis bija stingrs vīrs, tas tiesa, kas tiesa, bet, ka viņš būtu blēdis bijis, tas nu nebija. [..] Viņam tik tiešām naudas nebija, mantas viņam nebija, nabadzīgs viņš nomira.*

To var prasīt kuram katram te, Odesā [Nova Odesā, kur J. Inķis pavadīja mūža nogali. – B.T.] (Ceruks 1999).

Arī citi intervētie apgalvoja, ka pie bagātības J. Inķis nekad neesot ticis, un bija pilnīgi pārliecināti par J. Inķa godīgumu.

Mums bija reta izdevība intervēt vienu no “Vārpas” pionieriem, 91 gadu veco mācītāju Jāni Robertu Janševski.

J. R. J.: *Inķis bija viens brīnišķīgs Dieva cilvēks. [...] Par Inķi daudz runā, un to, ko melo, to vairāk runā. Piemēram, nu to, ka Inķis ir zadzis naudu, ka Inķim ir nauda kā Malvesam, ka pats bagāts un zadzis naudu. Tās visas ir lietas, ko var runāt, bet nevar pierādīt.*

Int.: Bet kādēļ radās šādas runas?

J. R. J.: *Kādēļ?*

Tanī brīdī intervējamais uzdeva jautājumu – vai tiešām šī saruna būtu ierakstāma diktofonā, tad tomēr turpināja.

Int.: Tad jūs domājat, ka visas tās sliktās runas bija izrunātas no skauģiem?

J. R. J.: *No cilvēkiem, kas paši – vārdus es neminēšu –, kurus Inķis ir ielicis sabiedrībai tā, ka var sākt dzīvot. Vēlāk viņi runā ļaunu par Inķi. [...] Bet Inķis – ka viņš būtu svēts cilvēks, kas nekad nekļūdījās, tā ir viena lieta. Otra lieta ir tas, ka viņš bija tas, kas iet taisnu ceļu, viņš bija tas, kas draudzes orientēšanas ziņā patiešām meklē Bībelē un visu, ko vajadzēja. [...] Ja es viņu varētu uzmodināt šodien, es viņu uzmodinātu un atvestu pie jums. [...] Inķim bija ļoti stingrs raksturs. Viņš bija tāds ar diviem vārdiem – “jā” un “nē” (Janševskis 2001).*

Citādu viedokli par J. Inķi puda izdevuma “Kristīgs Draugs” redaktors Samuēls Bergs: *Jā, nu visu ko viņš darīja, viņš tāds blēdis bija. Pareģotājs, nu nezin kāds briesmīgs pareģotājs* (Bergs 1999).

Starp citu, pēc citiem avotiem zināms, ka tieši pretēji – J. Inķis esot ļoti pārdzīvojis, ka viņam nav bijis pravieša dāvanu. Kad jautājām, kādi ir pierādījumi, jo nosaukt par blēdi jau var katru, intervējamais atbildēja: *Nu, nebij laikam nevienam dūšas to pierādīt. Tajā laikā jau viss šā tā bija, nekas netika pierakstīts, nekā..* (Bergs 1999).

Zīmīga izvērtās mūsu tikšanās ar Arlindo Krepliņu, J. Inķa mīļāko mazdēlu. Vispirms intervējamo lomā nonācām mēs, un tikai tad, kad bija kļiedēta neuzticēšanās, varējām ķerties pie jautājumu uzdošanas.

Cik ticami ir teicēju stāsti

Apkopojot ekspedīciju pieredzi, secinājām, ka intervējamie ne vienmēr ir stāstījuši patiesību, dažkārt noklusējuši vai veikli apgājuši nepatīkamos jautājumus. Taču visbiežāk viņi godīgi atstāstīja no citiem (parasti no mācītājiem un

vecākiem) dzirdēto. Lielākajai daļai nekad nebija radusies vajadzība to apšaubīt. Jāņem vērā “Vārpa” īpašā vide, kur toni ilgstoši noteica tās reliģiskie lideri. Tā kā “Vārpā” bija palikuši cilvēki ar ne visai augstu izglītības līmeni – izglītotie aizgāja uz pilsētām, jo laukos nebija ko darīt, kļūst saprotama nekritiskā paļaušanās autoritātēm. Daudz ērtāk bija izteikt gatavus spriedumus, nevis pūlēties, formulējot savu viedokli. Otra īpatnība saistās ar “Vārpa” baptistu stingrajām ģimenes tradīcijām bērnu audzināšanā. Ar vecākiem, īpaši tēvu, parasti bijušas respekta pilnas attiecības – bērni vispār neuzdrošinājās kaut ko jautāt, ja vecāki paši par to nerunāja. Tagadējais Latvijas Republikas goda konsuls Brazīlijā Jānis Grimbergs stāstīja: *Papam nemaz nevajadzēja neko teikt, tikai paskatīties. Mums nebija nekāda dūša kaut ko jautāt. Tad, kad vajadzēja kaut ko dabūt, kaut kur iet pastaigāties, tad visu caur opapu. Opaps bija labāks, viņam lūdza, lai runā ar papu* (Grimbergs 1999).

Cik daudzi vecāki vispār bija gatavi un vēlējās ar bērniem pārrunāt vēstures jautājumus, ja lielākā daļa dzīvesstāstu ir liecība par gadiem ilgu, daudziem neierasti smagu darbu eksistences un bērnu izglītības nodrošināšanai! Nedrīkst aizmirst Brazīlijas latviešiem raksturīgo attieksmi – kāpēc runāt par sen pagājušiem notikumiem, jā rūpējas par tagadni. Zīmīgi, ka interviju laikā, skatoties ģimenes albumus, lielākā daļa centās pēc iespējas ātri pāršķirt lapas ar melnbaltajām veco laiku fotogrāfijām un ilgāk pakavēties pie mūsdienu krāsu uzņēmumiem. Lieki piebilst, ka šeit mūsu viedokļi atšķirās...

Intervētie lielākoties, protams, nevēlējās apzināti melot. Šķiet, ka patiesību apzināti centušies sagrozīt izceļošanas vadoņi (viņus, saprotams, mēs vairs nesastapām). Pirmie mēģinājumi bija drīz pēc pārciestajām pirmajām grūtībām, kad ieceļotāji gaidīja paskaidrojumus, kāpēc dzīvē nepiepildījās “pravietajumi” par drīzu Kristus otrreizējo atnākšanu. Nācās atrast jaunu motivāciju dzīvei Brazīlijā. Tikai 1926. gadā, nenoliedzot ne Dieva prātu, ne cilvēcīgus maldus šajā izceļošanā, J. Inķis pirmo reizi formulēja jaunos mērķus: *Mēs varētu noderēt arī vietējam misionēm darbam* (Inķis 1926). Vadoņiem vajadzēja taisnoties ne tikai par nesasniedzajiem reliģiskajiem ideāliem, bet arī par tīri praktiskām lietām – kādēļ kolonisti nesaņēma Brazīlijas valdības solīto atbalstu, vai taisnība Latvijas preseī, kas rakstīja par negodīgiem darījumiem ar fazendu īpašniekiem, un tam līdzīgi. Arī Brazīlijā bēdīgi slavenais J. Lāča romāns “Mūža meža maldi” bija sasniedzis “Vārpu”.

Te parādās vēl citi interesanti momenti. Šobrīd, pēc Latvijas neatkarības atgūšanas, Brazīlijas latviešiem nav visai ērti un patīkami atzīt, ka viņu senči pametuši dzimteni tieši pēc nacionālās valsts dibināšanas – tātad valstij grūtā un nozīmīgā brīdī, neraugoties uz to, ka valdība centās izceļošanu aizkavēt. Tagad, kad daudzi apmeklē Latviju un ir iepazinušies ar mūsu kultūras mantojumu, tikpat nepatīkami ir atcerēties stingros tautisko tradīciju aizliegumus “Vārpā”.

Kaut arī Brazīlijas latvieši neapšaubāmi lepojas ar savu ieguldījumu šīs valsts uzplaukumā, mani nepamet sajūta, ka daudz kas vēl palicis neskaidrs attiecībās ar Latviju. Joprojām tiek meklēti dažādi argumenti izceļošanas attaisnojumam. Minēšu tikai vienu: *Bet sarkanais pūķis taču Latviju aprija, vai ne?* Šo jautājumu Brazīlijā dabūjām dzirdēt dažnedažādās toņkārtās – no triumfējošas (jo attaisno pravietojumos teikto) līdz patiesas nožēlas pilnai (Janševskis 2001; u.c.). Šis jautājums uzdots arī pēc Otrā pasaules kara ieceļojušiem latviešiem, dziļi un patiesi tos aizskarot.

Līdztekus jau minētajiem iemesliem jāņem vērā nostalgija par pagājušiem laikiem, atminoties bērnības vietas un notikumus. Tā kā intervējām galvenokārt vecāko paaudzi, nācās atzīt – daudz kas gadu gaitā vienkārši piemirsies, kā arī pašu piedzīvotais sajaucies ar kaut kur lašīto. Lai precizētu notikumu vietu, laiku, personas, interviju atšifrēšanas gaitā nācās tās salīdzināt ar rakstu avotiem.

Bija gadījumi, kad neizprotamu iemeslu dēļ tika klāstīta acīmredzama nepatiesība, iespējams, neuztverot intervētāju nopietni. Piemēram, Samuēls Bergs, atstāstot vecāku atmiņas par pirmajiem gadiem “Vārpā”, saka: *Tur bij redzējuši daudz čūskas un tīģerus* [Brazīlijas latvieši par tīģeriem dēvē onzas], *un visvisādus indiāņus un žuļikus* (Bergs 1999). Nevienā citā intervijā, nedz arī rakstītajos avotos neizdevās atrast ne mazāko norādi uz latviešu un indiāņu kontaktiem. Tas rada šaubas arī par visa šī teicēja sacītā atbilstību patiesībai.

Nav iespējams izprast Brazīlijas latviešu vēsturi, uzklusot tikai dzīvesstāstus vai pētīt vienīgi rakstu avotus. Ne visu var atrast rakstos, ne visam var ticēt dzīvesstāstos. Būtu jāliek kopā, iepriekš krietni atsijājot graudus no pelavām, bet ko darīt, ja vienīgās liecības vairs atrodamas tikai dažu cilvēku atmiņās? Cik tām var ticēt? Reizēm likās, ka mūsu ekspedīcijas norit nāves ēnā, kas arvien blīvāk sabiezē pār pagātnes notikumiem. Brazīlijas latviešu vēsture pamazām aiziet nebūtībā līdz ar tā laika aculieciniekiem.

Avoti

- Brazīlijas latviešu draugu biedrības arhīva materiāli:
 Apse, Fernands. Intervija, 1999.
 Bediks, Arvīds un Alma Apse u.c. Intervija, 1999.
 Bergs, Samuēls. Intervija, 1999.
 Ceruks, Andrejs. Intervija, 1999.
 Grimbergs, Fricis. Dienasgrāmata.
 Grimbergs, Jānis. Intervija, 1999.
 Janševskis, Jānis Roberts. Intervija, 2001.
 Ronis, Osvalds un Emilija Grinberga, Aina Bedika. Intervija, 1999.

- Inķis, Jānis. *Vēstule novaodesiešiem*, 1920. g. 23. dec. Kopija glabājas BLDB arhīvā.
- Inķis, Jānis. Patiesības labad. Atsauksme par J. Lāča "Mūža meža maldiem". *Kristīga Bals.* Nr. 3, 1936, 1. febr., 52.–55. lpp.
- Inķis, Jānis, sen. Dieva prāts un cilvēcīgie maldi mūsu izceļošanā no Latvijas, aplūkoti tanī gaismā, kādu to mums sniedz mūsu triju gadu piedzīvojumi un līdz ar to pieaugušē patiesības atzišana. J. Inķa sen. referats, lasīts "Vārpas" draudzes janvara sapulcēs no 7.–10. janv. 1926. gadā. *Dourado, E. F. D. Est. de S. Paulo, Brasil: "Pionieru" izdevums.* 1926, 33., 34. lpp.
- Izceļotāju stāvoklis Brazīlijā. *Latvis.* Nr. 637, 1923, 31. okt.
- Jansons, Nilo. "Vārpas" 80 gadi. Vai ir vērts atskatīties? *Kristīgs Draugs.* Nr. 2, 2002.
- Latvijas Baptistu Draudžu Sabiedrības gada pārskats 1922. gadam.* Sast. J. Kronlins. [Rīgā]: Latvijas Baptistu Draudžu Sabiedrības apgādniecības izdevums, b. g., 14., 15. lpp.; *Latvijas Baptistu Draudžu Savienības 1923. gada pārskats.* Rīgā: Latvijas Baptistu Draudžu Savienības apgādniecības izdevums, 14.–15. lpp.
- Lauberts, P. Dieva roka manā dzīvē. *P. Lauberta dzīves biogrāfiska skice, sakarā ar viņa 25 gadu evaņģēlijuma sludinātāja darbības svinībām Liepājā, Cianas draudzē, 1928. g. Pirmās Lieldienās.* 1903.–1928. Jubilejas izdevums. Liepāja: P. Lauberta apgāds, 1928, 60 lpp.
- Ļaužu viņināšana uz Brazīliju. *Latvis.* Nr. 145, 1922, 23. febr.
- M. vēstule no Brazīlijas. *Jaunākās Ziņas.* Nr. 36, 1922, 14. febr.
- No redakcijas galda. *Kristīga Bals.* Nr. 10, 1923, 15. maijs.
- Par bēgšanu no Latvijas. *Tautas Bals.* Nr. 91, 1922, 25. apr.
- Ronis, Osvaldo. *Uma epopéia de fé: história dos batistas letos no Brasil.* Rio de Janeiro: Ed. da Junta de Educação Religiosa e Publicações da Convenção Batista Brasileira, 1974, p. 634.
- Tupes, Mília. *Contribuição ao estudo da colonização no Estado de São Paulo: ensaio sobre a colônia "Varpa" (eseja par Vārpas koloniju).* São Paulo: Ed. Do Fundo de Pesquisas do Museu Paulista da Universidade de São Paulo, 1979, p. 122 (izmantots autores tulkojums latviešu valodā, manuskripts glabājas BLDB arhīvā).

Fieldwork in the Latvian Diaspora in Brazil: Contradictions between Oral and Written Sources

Results from two separate expeditions (1999 and 2001) have led to contradictory conclusions regarding the usefulness of earlier preparation, including the development of specific aims, the selection of interviewees and the study of available written sources before the expedition. The results of the second expedition showed that re-interviewing earlier respondents could provide more insight. Analysis of the data from the expeditions clearly indicates that differences exist between verbal and written accounts of historical events.

Video liecības kā vēstures avoti

Andrejs E. Feldmanis

Latvijas Okupācijas muzejs (OM) ir pirmais šada veida muzejs bijušā PSRS teritorijā. Muzejs savu darbību sāka 1993. gadā no nulles. Tam vajadzēja veidot ekspozīciju un radīt okupācijas vēstures pētniecības bāzi pilnīgi no jauna. Muzeja attīstības koncepcijā ietilpa arī okupācijas režīmos cietušo cilvēku atmiņu pieraksti. Jaunās tehnoloģijas deva iespēju tās ierakstīt videolentē. Latvijā 90. gadu sākumā to jau bija mēģinājuši īstenot daži muzeji, tomēr tas notika bez iespējas pilnveidot tehnisko bāzi. Video ierakstu lielās finansiālās izmaksas neļāva paplašināt krājumus valsts muzejos.

Šeit mums uz īsu brīdi jāatgriežas padomju okupācijas režīma apstākļos. Latvijas PSR vēsturnieki, uzsākot kādu pētījumu, vispirms formulēja šī darba secinājumu daļu atbilstoši komunistiskās partijas ideoloģiskām nostādnēm. Pēc tam vēsturnieks piemeklēja pierādījumus. Dokumentus atlasīja un šķiroja. Avotu bāze bija atdalīta no pētniecības, tika izveidoti specfondi, kas nebija publiski pieejami. Lai tiem piekļūtu, nācās kārtot atļaujas, kuru saņemšanā galvenā loma bija lojalitātes izrādīšanai režīmam. Padomju vēstures skola mutvārdu liecību uzskatīja par subjektīvu un nenozīmīgu vēstures avotu. Mēģinājumi pierakstīt mutvārdu stāstījumus gan bija, taču šie pieraksti bija tendenciozi un tiem nesekoja dziļāki pētījumi.

Arī trimdā dzīvojošie latvieši bija nošķirti no pirmavotu bāzes. Viņu nacionālpatriotiskā pārliecība, apsūdzot padomju režīmu pārinodarījumos, radīja mītus. Tagad, vēloties nodrošināt patiesas vēstures izpēti, kas būtu balstīta uz pirmavotiem, mums no šiem mītiem ir jāatsakās. Tas notiek ar lielām grūtībām, un to uzskatāmi parāda arī OM video liecību ieraksti.

Mēs visi kopā pārdzīvojām pārejas periodu, kad vienu valsts formāciju nomainīja cita. Šodien mums pietrūkst motivācijas, kā izmantot video liecību bāzi, kā avotus saistīt savā starpā un ar citiem arhīva materiāliem; kā rīkoties gadījumos, kad video liecība ir kļuvusi par vienīgo vēstures avotu. Jāpiebilst, ka video liecību noliedzēji joprojām atrodas padomju ideoloģijas iespaidā.

Vēsturnieku pievēršanās tikai dokumentiem, pieņemot tos par vienīgo vēstures patiesību, ir viena no kļūdām, kas traucē okupācijas vēstures pētniecību. Arī jaunos vēsturniekus ir ietekmējušas vecās mācīšanas metodes.

Mūsu video liecību ieraksti uzrāda arī pretrunas tā saucamajās čekas¹ krimināllietās, kas glabājas Latvijas Valsts arhīvā (LVA). Esam uzklājuši represēto

¹ Tautā lietots nosaukums Padomju Savienības valsts iekšējās drošības iestādēm.

personu mūsdienās stāstīto un salīdzinājuši ar ierakstiem pratināšanas protokolos. Tie rakstīti tendenciozi, nefiksējot notikumu patieso gaitu. Visam cauri laužas iepriekš pieņemts virsuzdevums – par katru cenu personu notiesāt. Un tas panākts ar iebaidīšanu, draudiem, fizisku iespaidošanu, viltojot parakstu vai liekot apsūdzētajam parakstīt protokolu, kurā atstātas tukšas rindiņas, lai pēc tam izdarītu izmeklēšanai labvēlīgu ierakstu.

Arī Okupācijas muzejā, strādājot ar dokumentiem, mēs secinām, ka jo projām ir nepieciešams izvērtēt, cik kompetenti arhīvos šķiroti ar represijām saistītie dokumenti, kur atrodas trūkstošie dokumenti, vai tādi vispār ir eksistējuši, vai tie apzināti iznīcināti jeb atrodas citu valstu slepenajos arhīvos. Analizējot ikvienu vēsturisku notikumu, vispirms būtu jānosaka pirmavots un tā ticamība. Vai video liecībā paustais būtu jāpieņem par pirmavotu, ja šim vai citam vēsturiskajam notikumam nav pierādījuma dokumentos, vai arī, kam piešķiramas pirmavota tiesības, ja dokuments un video liecība ir pretrunīgi? Ja šāds darbs netiks veikts, mēs līdz okupācijas vēstures patiesībai vispār nenokļūsim.

Gribu minēt kādu piemēru. Pēc stingras un pārdomātas procedūras pārvarēšanas man tika dota atļauja ieskatīties Latvijas Iekšlietu ministrijas arhīvā atrodamajās sadzīves krimināllietās, kas attiecas uz pirmajiem pēckara gadiem. Mans uzdevums nebija tūlīt izvērst pētniecības procesu, bet gan pārliecināties par OM video liecību lietderību tieši vēstures pētniecības aspektā. Izrādījās, ka materiāli par divām nežēlīgām sadzīves slepkavībām, uz kurām norādīja mūsu video liecībās iegūtā informācija, arhīvā neatradās. Viena no šīm slepkavībām šodien būtu kvalificējama kā noziegums pret cilvēci, un to bija īstenojušas represīvās iestādes. Savukārt tautā tika izplatīta ziņa par sadzīves slepkavību. Daži video liecībā minētie iespējamie slepkavības veicēju uzvārdi Iekšlietu ministrijas darbinieku personāla kartotēkā atradās, citi neatradās, bet viņu dienesta lietas vispār nebija atrodamas. Savukārt vienu mūs interesējošā milicijas darbinieka lietu atļāva lasīt tikai līdz noteiktai lappusei, pārējais lasīšanai, tātad arī pētniecībai, bija aizliegts. Analizējot pieejamo materiālu, ar gandarījumu var secināt, ka mēs ar savām video liecībām šī notikuma izpētes ziņā esam trāpījuši desmitniekā. Ar video liecību esam ieguvuši pilnu notikuma ainu, un atliek tikai panākt, lai mums atļauj iepazīties ar šobrīd vēl aizliegto materiālu, kas var apstiprināt video liecības saturu.

Minēšu citu piemēru, kas saistīts ar strīdu par literāri apstrādātu atmiņu izmantošanu, kuras nosacīti var tikt pielīdzināmas video liecībām. (Dažas video liecības, pēc manas sapratnes, ir kā gatavs materiāls iekļaujams kino scenārijos, lugās vai romānos.) Strīds ir starp Rietumos dzīvojošo dramaturgu Raimondu Staprānu un rakstnieci Skaidrīti Gailīti, kas publicējusi literāru darbu, pamatā liekot savu un represētas ģimenes likteņstāstu. R. Staprāns uzskata, ka viņam ir tiesības bez saskaņošanas ar autori izmantot gan ideju, gan faktus, pilnīgi pārmainot

saturu. No šī piemēra izriet jautājums, kādā veidā izmantojamas un arī aizsargājamas Okupācijas muzeja rīcībā esošās video liecības. Ar šo piemēru mēs nonākam pie video liecību izmantošanas tiesiskās bāzes.

OM ir izveidojis juridiski pamatotu video liecību aizsargmehānismu, kas atbilst Latvijas valsts likumdošanai. Noteicošais dokuments ir "Videofilmējuma akts". Liecību pieraksti un intervēto personu vēlmes nosaka "Videofilmējuma akta" saturu un papildinājumus. Galvenajās līnijās tas regulē video ieraksta turpmākās izmantošanas iespējas – pilnā apjomā vai ar ierobežojumiem atsevišķām stāsta epizodēm, personām, kuru uzvārdi saistībā ar stāstījumu nav izpaužami, u.c. Pēc filmēšanas šo dokumentu paraksta krātuves darbinieki, liecību sniedzējs un liecinieks, kas noklausījies visu stāstījumu. Aktā tiek atzīmēts personas vārds un uzvārds, filmēšanas vieta, filmētāji (intervētāji), īss stāstījuma saturs, ieraksta garums, kasetes numurs un, galvenais, tiek noteikts, kādiem nolūkiem OM drīkst izmantot filmēto materiālu. Šobrīd ir pieci "Videofilmējuma akta" veidlapu veidi, kuru atšķirīgā pazīme ir nosacījumi turpmākai liecības izmantošanai. Piemēram, aktā ar visplašākajām izmantošanas tiesībām ir šāds teksts: "Neiebilstu, ka OM fonda videofilmējumā manis teikto dokumentālo liecību izmanto tālākas vēstures izziņai, jaunas muzeja ekspozīcijas veidošanai, dokumentālu filmu radīšanai. Atļauju uzfilmēto materiālu izmantot arī fragmentāri, nemainot domas saturu. Filmēto materiālu atļauju pārraidīt TV kanālos bez atlīdzības. Ar videofilmējumu atļauju iepazīties un izmantot visām juridiskām un fiziskām personām." Pārējie aktu teksti attiecīgi ierobežo vai nu klausītāju loku, vai arī informāciju, neļaujot klausīties un izmantot noteiktas epizodes. Visus videofilmējuma aktus numurējam un pierakstām reģistra žurnālā.

Tālāku video liecību izmantošanu nosaka dokuments "Vienošanās par Okupācijas muzeja videomateriālu izmantošanu". Okupācijas muzejā iegūtos materiālus ir aizliegts nodot trešajām personām, kopēt un pavairot bez OM atļaujas, izmantot komerciāliem mērķiem, vērst pret kādu personu nolūkā tai kaitēt un pārveidot videomateriālu ar tehniskas montāžas paņēmieniem, radot iespēju sagrozīt un nepatiesi interpretēt vēsturiskos faktus.

OM ir nodrošinājis krājuma glabāšanu atbilstoši "Noteikumiem par Nacionālo muzeju krājumu".

Turpinājumā pievērsīšos liecību sniedzēju izvēlei un video liecību ierakstu metodikai. Liecību sniedzēju izvēli iedalām trīs grupās.

1. grupā personas pašas ir meklējušas iespēju kādam izstāstīt okupācijas režīmu laikā pārdzīvoto. Cilvēki ir nākuši uz OM, atstājuši apsūdzības dokumentus, priekšmetus, fotogrāfijas. Viņi nebaidās uzturēt apsūdzību okupācijas režīmam par izpostīto dzīvi un dzimtu. Šo cilvēku vidū ir arī tādi, kurus mēs pirmsnāves nojaupta, tādēļ viņi steidzina krātuves darbiniekus neatlikt ierakstu.

2. **grupā** ietilpst personas, kuru adreses ieteikuši 1. grupas cilvēki. Starp šīs grupas cilvēkiem ir arī svārstīgie, kuri vēl apsver iespējamās sekas, mazliet baidās, dažkārt pat atsakās no liecināšanas, aizbildinoties ar iespējamām sekām bērnu un mazbērnu karjerā. Daļu svārstīgo liecību sniedzēju muzeja speciālistiem izdodas pārliecināt.

3. **grupā** ir personas, kuras izvēlas paši video krātuves darbinieki, lasot publikācijas, arhīvu dokumentus, grāmatas, skatoties televīzijas pārraides un klausoties radio. Tā kā šo personu grupa ir saistīta ar publicitāti, tad parasti atteikumi neseko. Bieži vien šīs personas nav saistītas ar represijām vai piespiedu došanos trimdā, tomēr tās var sniegt bagātīgu informāciju kultūrvēsturē. Šai grupai jāpievieno arī tās personas, kuras nepiekrīt objektīvam vēstures izklāstam. Viņi attaisno padomju okupāciju Latvijā, neatzīst pārinodarījumus iedzīvotājiem. Šīs personas bijušas saistītas ar padomju represīvajām struktūrām un komunistu partijas nomenklatūru.

Pirms došanās pie liecību sniedzēja krātuves darbinieki iepazīstas ar muzeja rīcībā esošo informāciju (pašas personas iesniegtie dokumenti, priekšmeti, rakstītās atmiņas). Ir tādas personas, kas pirms liecības sniegšanas lūdz muzeja darbiniekus noskaidrot, kādi dokumenti ir Latvijas Valsts vēstures arhīvā par viņu saimniecisko, sabiedrisko vai politisko darbību Latvijas valsts neatkarības gados (1918–1940), kurus pašiem nav izdevies sameklēt. Savukārt citas personas lūdz noskaidrot LVA esošās Iekšlietu tautas komisariāta jeb NKVD krimināllietas. Šāda veida materiālu pārzināšana ļauj iztaujāt liecību sniedzēju par okupācijas režīmiem pilnīgāk un apjomīgāk. Jo vairāk priekšzināšanu no dažādiem avotiem, jo lielāka iespēja iegūt dziļāku un kvalitatīvāku informāciju. Lietderīgi ir arī iepazīties ar pašas krātuves video liecību kolekciju, kas attiecas uz to Latvijas reģionu, kurā tiks veikts nākamais atmiņu ieraksts.

Darba grupā parasti ir divas personas – videoieraksta vadītājs, kas sarunājas ar liecību sniedzēju, kā arī dod norādījumus ieraksta tehniskajam palīgam – video operatoram.

Pirms intervijas, kad liecības sniedzējs ir piekritis stāstīt savu dzīves gājumu, OM darbinieki cenšas sazināties ar viņu, sarunā vai vēstulē īsumā iepazīstina ar galvenajām tēmām, par kurām tiks runāts.

Videoieraksta vadītājam jābūt labām vispārējās vēstures zināšanām, sevišķi labi jāorientējas Latvijas vēsturē. Ne mazāk svarīgas ir zināšanas ģeogrāfijā. Vadītājam jābūt labam psihologam. Pieredze rāda, ka liecību sniedzējs visdrošāk jūtas savās mājās, savā dārzā, bet ne TV studijā vai muzeja telpās. Savā mājā cilvēkam ir kāds mīļš stūrītis, kur viņš mēdz uzturēties. Ja neuzmanības dēļ filmēšanas brīdī šī vide tiek izjaukta, tas stāstītāju var nelabvēlīgi iespaidot. OM filmēšanas grupa brauc pie stāstītāja, nevis otrādi.

Starp liecību sniedzējiem ir cilvēki, kuri nevēlas krātuves darbiniekus uzņemt savās mājās. Iemesli ir dažādi – invaliditātes dēļ aprūpējams kāds tuvinieks; nevēlas, lai ģimenes locekļi dzirdētu stāstīto, jo mājā valda pretēji viedokļi par pārdzīvoto, kā arī sadzīvisku apstākļu dēļ. Tādā gadījumā cilvēkus aicina uz muzeju vai arī ierakstam tiek izraudzītas kādas citas sabiedriskas telpas.

Psiholoģiskā izpratne jāliek lietā, pārkāpjot mājas vai dzīvokļa sliekšni, iepazīstoties ar liecību sniedzēju. Pārmijot pāris teikumu, aplūkojot telpu, kura tiek piedāvāta ierakstam, novērtējot viesmīlību, vēlams noteikt arī cilvēka raksturu.

Pirms darba sākuma ir svarīgi novērtēt stāstītāja fizisko stāvokli (ķermeņa īpatnības, arī invaliditāti, sejas vaibstus, balsi), veselības stāvokli (izturību, elpošanu), kā arī emocionālo stāvokli. Tas jāņem vērā, ja nepieciešams atvieglot stāstījuma norisi un mazināt stāstītājam diskomforta sajūtu.

Ne mazāk svarīgs ir sarunas veids, ievadot stāstījumu un uzdodot jautājumus. Nedrīkst iejaukties stāstījumā kā šī notikuma līdzzinātājam. Nedrīkst izrādīt intelektuālu vai izglītības pārkāpumu. Pat ja stāstītājs pieļauj acīmredzamas vēstures faktu kļūdas, ieraksta vadītājs filmēšanas brīdī nedrīkst iejaukties, lai noskaidrotu patiesību. Replikas izsakāmas, izmantojot kādu loģisku pauzi, kuru ietur pats stāstītājs, vai sākot jaunu tēmu, kad iepriekšējā ir loģiski pabeigta. Nedrīkst ļaut stāstītājam lasīt savas atmiņas, ja tās iepriekš uzrakstītas. Filmēšanas brīdī stāstītājam jājūt, ka viņš ir stāvokļa noteicējs, kaut gan faktiskā kontrole vienmēr ir filmētāju rokās. Intervijas vadītājam jārada labvēlīga atmosfēra, lai stāstītājs nepārdzīvo un nejūt uzņemšanas tehnikas klātbūtni. Vadītājam pozitīvi jāstimulē sarunas gaita, piemēram, galvas mājienš, mīmika, jāizrāda arī zināma līdzjūtība, jo tas rada lielāku uzticēšanos.

Īpašs sarunas veids ir ar personām, kuras attaisno padomju okupāciju Latvijā. No mūsu puses uzdotais jautājums ir mazliet agresīvs, tomēr vienlaikus ļauj stāstītājam brīvi paust savu viedokli. Mēs parasti cenšamies sarunas laikā viņu ievest strupceļā, uzdotajos jautājumos ietverot pierādītas vēstures patiesības.

Ieraksta procesā vadītājs veic divas darbības – intervē, t.i., vada sarunu un vienlaikus analizē stāstījumu. Analīze nepieciešama, lai nonāktu pie lielāka informācijas apjoma. Video liecības ieraksts ir sarežģīts process, ko vadītājs apgūst un pilnveido tikai praksē, uzkrājoties darba pieredzei.

Nedrīkst aizrādīt stāstītājam par atkārtošanos, jo pēc atkārtojuma var sākties stāstījuma jauna interpretācija, kas var izrādīties interesantāka un izsmelšāka par iepriekšējo. Ja par vienu un to pašu tēmu uzdod jautājumu dažādos veidos, ir iespējams iegūt plašāku informāciju.

Daži liecību sniedzēji pirms sarunas brīdina, ka stāstījuma gaitā, atsaucot atmiņās pārdzīvoto, viņiem būs jāraud. Šāds brīdinājums liecina par stipru garu, atklātību un spēju domās dalīties ar citiem. Šādos emocionālos brīžos nedrīkst

uzdot jautājumu vai mierināt. Jāļauj emocionālo brīdi pārvarēt pašam liecību sniedzējam, notiekošo turpinot ierakstīt videokamerā.

Rēķinoties ar šādu sakāpinātu cilvēka emocionalitāti, it sevišķi, ja persona jau pārkāpusi 80 gadu sliekšni, jālūdz, lai stāstījuma laikā mājās uzturētos tuvinieki, lai viņi varētu palīdzēt, ja stāstītājam rodas veselības problēmas. Ierakstot vientuļi dzīvojošas personas atmiņas, par lieciniekiem jāauzicina kaimiņi vai kāds labs paziņa.

Krātuves darba pieredze rāda, ka iespējami vairāki stāstījuma veidi.

- Stāstījums veidots hronoloģiskā secībā. Šis veids ir ļoti sarežģīts, prasa no stāstītāja lielu koncentrēšanos un labu atmiņu.
- Stāstījums dalīts tēmu blokos, neievērojot hronoloģisko secību.
- Stāstījums sākas ar dzīves pēdējo posmu, hronoloģiski ejot atpakaļ līdz piedzimšanai (dzimtas vēsture).
- Stāstījums ir haotisks, bet informatīvs.
- Stāstījums ir īss, hronoloģisks, akcentējot pieminēto notikumu datumus.
- Stāstījums ir īss, hronoloģisks, akcentējot notikumos iesaistītās personas (nosaukts liels daudzums darbojošo personu).
- Stāstījums ir diezgan nekonkrēts, bet ļoti emocionāls, tādā veidā uzsvērot pārdzīvoto, bet tajā nav dokumentālu faktu.

Ar gandarījumu varu atzīmēt, ka mūsu izstrādātās video liecību ierakstu metodikas aizsākumi saistās ar latviešu vēsturnieku Edgaru Andersonu. Viņa vēstures pētniecības pamatā bija visa veida avotu kompleksa izpēte par vienu vai otru notikumu, un šajā avotu kopā ietilpa arī atmiņu pieraksti un mutvārdu liecības. Raksta autoram bija lemts tikties ar E. Andersonu ASV mājas apstākļos un klātienē pārrunāt ar viņu nule aplūkoto pētniecības metodi.

Šodien OM video un kinofonofoto krājumi ir tik lieli, ka sākusies intensīva to izmantošana. Par video liecībām interesējas un tās savās publikācijās izmanto daudzu zinātņu pārstāvji, piemēram, sociologi, politologi, psihologi. Tomēr daudziem vēsturniekiem mūsu krātuves materiālu kā vēstures pētniecības avotu izmantošana lika ieņemt nogaidošu attieksmi.

Liecinieki aiziet mūžībā – liecību vairs nebūs. Liecinieku personiskā pieredze un pārdzīvojumi ir ielauzušies vēstures pētniecībā.

Īsā rakstā nav iespējams aptvert visas nianšes saistībā ar video liecību pierakstīšanu. Laipni lūdzam interesentus Okupācijas muzeja Video kinofonofoto krātuvī apskatīt pašiem.

The Audio-visual Collection of the Occupation Museum of Latvia as a Historical Resource

In the development of the Audio-visual Collection of the Occupation Museum of Latvia, we have gained experience in the recording and presentation of people's memories in video format for use as a historical resource. The presentation analyzes the following conclusions that have been reached during the development of the Collection:

- Video recorded evidence as a historical source – attitudes of historians and the general public;
- Types of individuals who fall within the ambit of the Occupation Museum;
- Methodology for recording of evidence;
- Legal issues and documentation associated with recording of evidence;
- Classification of video recorded evidence according to the method of recording;
- Evaluation of the significance of video recorded evidence.

Dzīvesstāsts vēstures mācīšanās

Danute Dūra, Ieva Gundare

Latvijas Okupācijas muzeja Izglītības programma dzīvesstāstus izmanto vēstures mācīšanās. Šajā rakstā labprāt dalīsimies pārdomās par savu pieredzi: kādi ir ieguvumi no dzīvesstāstu izmantošanas stundās, kādi – riski. Mēģināsim parādīt, ko mēs ar skolēniem darām muzejā un kā iesakām izmantot dzīvesstāstus skolotājiem skolās. Ar dzīvesstāstu šeit domāta gan mutiski izklāstīta dzīves pieredze, gan video liecība, gan pierakstīts dzīvesstāsts.

Dzīvesstāsts tiek uzskatīts par salīdzinoši jaunu un netradicionālu vēstures avotu, kaut gan tam ir sena vēsture, liela ietekme un nozīme. Tas ir ticis izmantots un ir ietekmējis cilvēku uzskatus par pagātņi daudz senāk nekā rakstītā vēsture. Tikai tagad mēs sākam domāt par to vairāk un teorētiski analizēt.

Vēstures skolotājiem, tāpat kā citu priekšmetu pasniedzējiem, ir jāreķinās ar Izglītības un zinātnes ministrijas noteiktām prasībām. Stundās apgūstamo nosaka mācību priekšmeta standarts. Vēstures priekšmetā tas nosaka gan prasmes, kuras skolēniem jāiegūst, gan faktus, ko skolēniem jāzina un ko pēc tam pārbauda eksāmenā, gan arī to, kādas attieksmes vēstures stundām būtu jāveido. Mēs uzskatām, ka prasmīga dzīvesstāstu izmantošana vēstures stundās palīdz gan faktu apgūvē, gan prasmju un attieksmju veidošanā. Tomēr, izmantojot dzīvesstāstus vēstures mācīšanās, ir jāņem vērā ne tikai priekšrocības, bet arī trūkumi, kas var kavēt mācību mērķu sasniegšanu un panākt tieši pretējo.

Vispirms par ieguvumiem. Viena no dzīvesstāstu izmantošanas priekšrocībām – tie veicina skolēnu interesi par vēsturi. Skolēnam pagātne ir daudz tuvāka un saprotamāka, ja par to stāsta aculiecinieks, kas pats notikumu pieredzējis. Lasot mācību grāmatas, kur bieži vien ir sarežģīta valoda un liels faktu daudzums, skolēnam vēsture šķiet nesaprotama un tādēļ neinteresanta. Dzīvesstāsta izmantošana padara vēsturi tuvāku, konkrētāku un ticamāku.

Standartā ir noteikts, ka viens no vēstures mācīšanās galvenajiem mērķiem ir demokrātisku vērtību veicināšana skolās un sabiedrībā vispār. Ar dzīvesstāstiem var sekmēt šī mērķa sasniegšanu. Dzīvesstāsts ļauj paraudzīties uz jebkuru vēstures notikumu no dažādiem skatpunktiem, kas ir arī viens no demokrātiskas sabiedrības priekšnoteikumiem – pieņemt dažādu viedokļu esamību sabiedrībā. Dzīvesstāsti mēdz būt savstarpēji pretrunīgi. Tie sniedz “cilvēcīgu” vēstures notikumu vērtējumu, sadzīvīskāku, ikdienišķāku, ne tik politizētu, kā to bieži vien sastopam mācību grāmatās.

Vēl viens pozitīvs aspekts, kura dēļ dzīvesstāstus vēlams izmantot vēstures stundās, ir tas, ka tie parāda vēstures daudzveidību. Tie apliecina, ka eksistē ne tikai politiskā un saimniecības vēsture. Tie parāda, kā dažādas (mākslīgi nodalītas) vēstures jomas savijas un ka cilvēka dzīvē tās nereti nav nodalāmas cita no citas. Dzīvesstāstos ir redzams, ka cilvēku dzīvē nozīme ir ļoti dažādiem faktoriem. Skolēniem, mācoties vēsturi, reizēm šķiet, ka tā ir kaut kas abstrakts un mūsdienu cilvēku neiespāido, turpretī dzīvesstāsti parāda, cik liela loma vēsturiskiem notikumiem ir katra konkrētā cilvēka liktenī.

Svarīgs faktors mūsdienu Latvijā ir sabiedrības integrācija. Mūsdienu, to var veicināt, vēstures mācīšanā izmantojot dzīvesstāstus. Tie rāda gan dažāda vecuma, gan dažādu tautību, gan dažādas politiskās pārliecības individu pieredzi. Turklāt šī pieredze ir personiska, tā nav salīdzināma, ka viena cilvēka pieredze ir labāka, bet otra – sliktāka. Skolēniem pašiem ir iespējas izvērtēt. Ja ģimenes situācija skolēnam nav ļāvusi tikties un kontaktēties ar citu tautību pārstāvjiem, tad, iepazīstoties ar dzīvesstāstiem, piemēram, ar video liecībām vēstures stundās, iespējams šo "citu" sabiedrības daļu labāk iepazīt. Tas ir ceļš uz savstarpēju izpratni.

Ar dzīvesstāstu palīdzību var trenēt skolēnu domāšanas prasmes, kas ir ļoti svarīgs vēstures mācīšanas mērķis. Izmantojot dzīvesstāstu kā vēstures avotu, skolēniem tas jāanalizē, jāuzdod jautājumi un jāmeklē pamatotas atbildes – tāpat kā analizējot rakstītus avotus. Turklāt ar dzīvesstāstiem skolēni nodarbojas intensīvāk, jo tie šķiet interesantāki; līdz ar to avotu analīzes prasmes tiek apgūtas aizrautīgi un nemanāmi.

Kā pozitīvo aspektu gribu minēt audzinošos mērķus, ko arī palīdz sasniegt dzīvesstāstu izmantošana. Dzīvesstāsti mēdz būt emocionāli piesātināti. Citu piedzīvoti patiesi notikumi bieži vien uz skolēniem iedarbojas spēcīgāk nekā grāmatā rakstītais vai skolotājas teiktais. Arī secinājumi par "labu" un "sliktu" rīcību, kurus ētikas stundās izdara paši skolēni, nerada tik spilgtu pārdzīvojumu kā reālu cilvēku likteņstāsti. Piemēram, stāsti par karu liek skolēniem aizdomāties, vai viņi savā mūžā gribētu to piedzīvot.

Neraugoties uz iepriekš minētajām priekšrocībām, dzīvesstāstu izmantošana vēstures stundās var izrādīties riskanta un minētos mērķus nesasniegt.

Viens no riska faktoriem ir skolēnu nekritiskā uztvere. Būtisks vēstures mācīšanas mērķis ir kritiskās domāšanas attīstīšana, lai skolēni mācētu novērtēt avotu ticamību, subjektivitāti un tajos sastopamos aizspriedumus vai vismaz prastu izvirzīt kritērijus, pēc kuriem par to varētu spriest. Dzīvesstāsts bieži vien skolēnus iesaista tādā mērā, ka viņi vairs neuzdod vērtējošus jautājumus, viņi to pieņem kā absolūtu patiesību. Ja stundā izmanto tikai viena cilvēka pieredzi, tad tas visbiežāk būs vienīgais, ko skolēns no šīs stundas atcerēsies. Un

atcerēsies ļoti spilgti. Vienīgā patiesība noteikti nav tas, ko skolēniem vēstures stundā būtu jāapgūst.

Otrs riska faktors – skolēni (tāpat kā daudzi pieaugušie un pat vēsturnieki) dzīvesstāstu vai mutiskas liecības var uztvert kā nenopietnu avotu. Ja tas nav fiksēts uz papīra, ja tas nav dokuments, tad tam nav tādas nozīmes. “Kas tur liels, ja kāds cilvēks no malas pastāstīja par savu pieredzi? Es arī tā varētu pastāstīt! Tas nav nekas īpašs.” Šāds uzskats rodas, pirmkārt, tādēļ, ka mutvārdu vēsture biežāk stāsta par sadzīvi un ikdienu nekā par politiskiem notikumiem. Par stereotipu gan skolēnu, gan skolotāju apziņā kļuvis uzskats, ka politiski notikumi ir nopietnāki un svarīgāki nekā sadzīve un ikdiena. Otrkārt, dzīvesstāstus par nenopietnu avotu bieži uzskata tādēļ, ka fakti tajos minēti retāk nekā mācību grāmatās. Priekšstats par to, kas ir vēsture, skolēniem lielā mērā veidojas no vēstures grāmatām, un tajās, protams, ir liels faktu apjoms. Tā kā mutvārdu liecības, ko izmanto stundās, parasti nav pārsātinātas ar faktiem, skolēniem rodas priekšstats, ka tā nav vēsture, ka tas ir kāds pastāstiņš – vienkārši tāpat. Un, treškārt, par nenopietnu avotu dzīvesstāstu uzskata tādēļ, ka tas nesniedz gaidīto informāciju. Priekšstats, ka vēstures avots ir tas, kas sniedz ļoti daudz informācijas par kaut ko, skolēnu vidū ir izplatīts. Bet dzīvesstāsts nesniedz informāciju nevis tādēļ, ka tās tur nav, bet tādēļ, ka klausītājs vai lasītājs neprot uzdot atbilstošus jautājumus un analizēt esošo informāciju.

Vēl viens aspekts, kas saistīts ar risku izmantošanai stundās, ir dzīvesstāstu pretrunīgums. Ja skolēnam nav pietiekami attīstīta abstraktā un kritiskā domāšana vai arī ja skolotājs nav gatavs sniegt atbalstu pretrunīgu viedokļu analīzē, dzīvesstāstu izmantošana var novest skolēnus apjukumā. Var rasties iespaids, ka vēsture sastāv no dažādu viedokļu sadursmēm; vēsture var šķīst kā necaurejami džungļi, no kuriem nav iespējams atrast izeju. Pirms izlemt, ar kādiem dzīvesstāstiem strādāt, kritiski jāizvērtē skolēnu izpratnes līmenis.

Par risku var uzskatīt arī to, ka skolēni ir emocionāli jūtīgāki nekā pieaugušie, saskare ar ļoti sāpīgu pieredzi var skolēnus traumēt. Līdz ar to dzīvesstāstu izmantošana stundās vai ārpus stundām nosaka, ka skolotājam jābūt atbilstoši metodiski sagatavotam, gatavam ātri reaģēt uz dažādām negaidītām situācijām. Nevar paredzēt, kāda būs reakcija, ja stundā ir uzaicināts aculiecinieks vai arī ja skolēni ir aizbraukuši pie kāda ciemos. Nevar paredzēt, kāda būs paša runātāja reakcija uz stāstīto. Stāstītājs var sākt raudāt vai pēkšņi saprast, ka negrib turpināt runāt. Šī situācija jārisina skolotājam.

Grūti paredzēt arī, kā veidosies kontakts starp stāstītāju un klausītājiem. Ja nodarbībā tiek izmantotas video vai audio liecības, skolēnu attieksme var būt dažāda. Skolotājam jāprot gaisotni klasē padarīt pietiekami nopietnu.

Par dzīvesstāstu izmantošanas pozitīvajiem un negatīvajiem aspektiem liecina arī Latvijas Okupācijas muzeja Izglītības programmas pieredze. Viena no muzeja darbības jomām ir konkursu rīkošana pamatskolēniem. Konkursos dalībnieki veic pētījumus par neseno pagātņi. 2003. gada konkurss, kura piemēri turpmāk izmantoti, bija veltīts kolektīvizācijai un deportācijām. Pētījumus veica 5. un 6. klases skolēni, aptuveni 11 un 12 gadus veci bērni. Pēc skolēnu sniegtajiem vērtējumiem var spriest, kādu iespaidu uz viņiem atstājusi saskare ar dzīvesstāstiem.

1. att. Fragments no 5. klases skolēnu pētnieciskā darba.

Es jutos ļoti bēdīgs, jo šiem cilvēkiem vajadzēja atstāt savas mājas un dzimteni. Šeit palika viss viņu īpašums. Tas bija nežēlīgi.

Tā raksta **Lauris**.

Klausoties šajos cilvēkos es sapratu, cik grūti laiki ir bijuši. Man bija ļoti skumji iedomāties, kā šos cilvēkus mocīja, un kā viņiem gāja. Labi, ka šis laiks ir pagājis, un mēs varam tikai atcerēties, klausoties šo cilvēku stāstījumā. Es ļoti ceru, ka šādi laiki vairs nepienāks ne Latvijā, ne citās valstīs.

Tā raksta **Zanda**.

Es brīžiem pats it kā ieplūdu iekšā pagātnē. Es brīžiem padomāju, ka būtu labi tur dzīvot mācīties izdzīvot tādos apstākļos. Brīžiem domāju, ka tur būtu neciešami tik daudz cilvēku vienā mājā un nav ne rādio ne televizora.

Tā domā **Aigars**.

Pēc šī piemēra var spriest, ka, iespējams, klasē darītais ir atstājis pārāk vienpusīgu iespaidu. Bērni ir emocionāli aizkustināti. Tas palīdz veidoties viņu attieksmēm, dziļāk izprast vēstures notikumus. Tomēr visu skolēnu atsauksmes ir ļoti līdzīgas. Vērtējumos stāstīts pārsvarā par to, cik ļoti aizkustināti ir stundas dalībnieki, bet nevis par to, ko viņi ir iemācījušies vai uzzinājuši. Piemēram, šādi citāti: “Es jutos ļoti dīvaini...”, “Dzirdot šo stāstu, es jutos, it kā es pati būtu bijusi izsūtījumā...” (darbs bija par deportācijām), “Man likās, ka es esmu bijis Sibīrijā un strādājis pats šajos darbos...” Gandrīz visi bērni ir rakstījuši par to, cik ļoti viņi pārdzīvojuši no saviem radniekiem dzirdēto (visbiežāk skolēni intervē savus ģimenes locekļus). Mēs ceram, ka ar laiku šādu darbu, kur sastopami vien emocionāli vērtējumi, kļūs aizvien mazāk. Vēstures mācīšanas mērķi ir plašāki, nevis tikai

empātijas rosināšana. Tomēr ir arī citādāki piemēri, ko redzam 2. attēlā – izvilku-
mos no skolēnu konkursa darbiem.

2. att. Fragments no 5. klases skolēnu atbildēm.

Latvijas Okupācijas muzeja konkurss “Padomju deportācijas mūsu pagastā”

Kā mēs strādājām?

*Mēs šodien bijām skolas muzejā.
Centāmies atrast kaut ko par cilvēkiem, kuri ir bijuši aizvesti
uz Sibīriju. Mēs tur daudz ko uzzinājām. (Daiga [redacted].)*

*Mēs tikāmies ar skolas direktori Dzintru [redacted]. Viņa mums stāstīja
savas atmiņas par šo dienu. Tas bija ļoti bēdīgs stāsts. Direktore stāstī-
ja, ka bijis liels bads un nebija ko ēst, un es iemācījos to, ka maizīte ir
jāciena. (Dāvids [redacted].)*

*Mēs skatījāmies divas videokasetes, kuras stāsta par [redacted] izsūtītajiem uz
Sibīriju. Tas, ka mēs meklējām faktus, ir interesanti, bet dažiem stāstiem es
jūtu līdzī, un man ir bēdīgi. (Lelde [redacted].)*

*Šodien es uzzināju, ka dienā, kad izveda cilvēkus, mūsu direktorei bija
10 gadi. Kad viņa iegājusi klasē, dega lampa, bet klasē nebija bērnu. Bērni
sēdēja tumšos kaktos, negāja pie gaismas. Sveši vīriņi ienāca un aizveda di-
vus bērnus, tad vēl divus. Bērni raudāja. (Inga [redacted].)*

Skolēni nosauc, ko viņi pētniecības gaitā ir darījuši. Piemēram, Dāvids raksta, ko viņš ir iemācījies, un vienlaikus pauž savu attieksmi. Viņš secinājis: “Es iemācījos, ka maizīte ir jāciena.” Tas arī ir vēstures mācīšanas mērķis – ne tikai aizkustināt skolēnus, bet arī panākt, lai viņi domātu, analizētu paveikto un izdarītu secinājumus.

Arī nākamais fragments – Leldes rakstītais: “..Tas, ka mēs meklējam fak-
tus, ir interesanti, bet dažiem stāstiem es jūtu līdzī, un man ir bēdīgi” – apliecina,
cik veiksmīgs bijis darbs klasē. Skolniece ir atzīmējusi, ka stundā ir meklēti fakti.
Saprast un spēt analizēt savu rīcību – tas ir viens no priekšnoteikumiem kritiskās
domāšanas veidošanai. 5. klasei tas ir augsts sasniegums. Abi piemēri liecina, ka

dzīvesstāstu izmantošana – gan aculiecinieka uzklauššana, gan video liecību analizēšana – palīdzējusi sasniegt vēstures mācīšanas mērķus.

Viena no problēmām, kas kavē dzīvesstāstu izmantošanu skolā, ir ierobežotais laiks, ko skolotāji var veltīt stundas sagatavošanai. Tā kā dzīvesstāstu ir ļoti daudz, būtiska nozīme ir atlasei.

Latvijas Okupācijas muzejs piedāvā dažādus fragmentus un izvilikumus atbilstoši tēmām. Piemēram, skolotāju seminārā tiek izmantoti Vizmas Belševicas biogrāfiskie romāni. No romāna teksta ir atlasīti fragmenti, ar kuriem strādāt tālāk, sniegtas norādes par tēmām, kuras šajos fragmentos aplūkotas. Tiek piedāvāti fragmenti no dzīvesstāstiem ar sagatavotiem uzdevumiem, piemēram, skolēniem ir jāizveido biogrāfisks stāstījums vai jāuzraksta eseja. Muzejs veido par noteiktām tēmām un piedāvā skolām arī video liecību fragmentu kopas.

Lai video liecību izmantošana būtu mācību sastāvdaļa, muzeja Izglītības programma piedāvā skolotājiem metodisku palīdzību – darba lapas.

3. attēlā redzama shematiski attēlota darba lapas daļa video liecību fragmentu analīzei. Skolēnu uzdevums ir noskaidrot atmiņu stāstītāju sniegto informāciju, notikumu vērtējumu un personisko attieksmi.

3. att. Fragments no skolēnu darba lapas.

Atmiņu stāstītājs	Eduards Kārklīšs	Kārlis Bremze	Valdis Oldbergs	Inese Spure	Paulis Pihels
Ko darīja kara laikā? (dienesta veids)					
Kādus notikumus, personas piemin?					
Jauni, nozīmīgi fakti					
Neskaidrais					
Kādas ir atmiņu stāstītāja emocijas stāstījuma laikā?					
Kā stāstītājs vērtē šo vēstures posmu kopumā?					

Vienkāršākās darba lapas var būt universālas, tās var izmantot gandrīz jebkuras tēmas mācīšanā. Daudz vērtīgākas ir katras mācību stundas specifiskajiem mērķiem un video fragmentiem atbilstošas darba lapas. Lai sasniegtu šos mērķus, iespēju robežās ir jāuzdod konkrēti jautājumi.

Uz muzeju nāk arī skolēni, kas lūdz palīdzību savu pētniecisko projektu veikšanai. Daudzos gadījumos galvenais avots šādos projektos ir dzīvesstāsti. Muzeja darbinieki palīdz izmantot muzejā pieejamo informāciju, bet bieži vien skolēnu jautājumi skar interviju veikšanas metodiku. Kā atrast intervējamo? Kā vajadzētu runāt, piemēram, ar deportācijās vai holokaustā izdzīvojušajiem? Kādus jautājumus nevajadzētu uzdot? Kādas problēmas varētu rasties intervijas laikā? Ko vispār jautāt? Šādi vispārīgi jautājumi norāda, ka gan skolēniem, gan skolotājiem trūkst zināšanu kā pētniecībā, tā arī konkrētu interviju sagatavošanā. Te mums kā profesionāļiem – vēsturniekiem un intervētājiem – paveras plašs darba lauks un iespējas dot savu ieguldījumu vēstures apguves un pētniecības pilnveidošanā.

Life Stories in History Lessons

Even though life stories are regarded as a non-traditional historical source, they have been important from time immemorial, because stories told about the past by family members influence children's opinions of recent history.

The use of life stories in teaching history allows students to gain a deeper understanding and closer connection to history. History becomes more interesting, personal, and diverse. Personal experiences allow for history to be understood by providing the opportunity to 'put oneself in someone else's shoes'. Life stories can encourage the development of moral values and critical thinking in students.

However, despite all of the advantages, the use of life stories in teaching also has some problematic aspects:

- Students may comprehend the life story on an overly basic level – as the only truth;
- Students may not regard life stories as a serious historical source, as compared to official documents, for example;
- Encountering various contradictory oral histories, students may develop the impression that in history absolutely everything is relative;
- The choice of life stories is infinitely broad, and sorting them is a laborious process.

Because of this, the use of life stories in the education process must be particularly focused and structured – it is imperative to have prescribed questions and a structured approach, which helps to analyze the life story as a historical source.

KULTŪRA

Dzīvesstāsti: mutvārdu vēstures un folkloras saskares

Janīna Kursīte

Folkloras mūsdienās

Latviešu folkloras krātuves (LFK) folkloristi laikposmā no 1970. līdz 1980. gadam lauka ekspedīcijās ieguva vērtīgus dažādu klasisko folkloras žanru (tautasdziesmu, pasaku, teiku, ticējumu) un arī neklasiskā, bet tautā populārā folkloras žanra – ziņģu – pierakstus. Folkloriste Māra Viksna 1999. gadā žurnālā *Letonica* raksta, ka īpašā atmiņā esot palicis 1988. gads, kad folkloras krātuves finansīlie līdzekļi vēl bija pietiekami, un desmit folkloristi "...desmit dienās varēja pārbraukt pāri visai Latvijai. [...] Šobrīd, vairāk nekā pēc desmit gadiem, daudzas no šīm vērtībām vairs skatāmas tikai folkloristu video ierakstos." (Viksna 1999, 91) Kāda ir šābrīža situācija?

Spriežot pēc Latviešu folkloras krātuves zinātnieku publikācijām un referātiem, vērtīgi ieguvumi ir galvenokārt folkloras jaunžanros – anekdotēs, spoku un briesmu stāstos, tā sauktās atmiņu albumu dzejas apzināšanā.

Dalīšos sākumā bēdīgā, vēlāk priecīgā, vismaz priecīgākā pieredzē, ko mūsdienu folkloras vākšanā un apzināšanā pēdējos gados ir guvuši Latvijas Universitātes (LU) Filoloģijas fakultātes folkloras specialitātes studenti un pedagogi.

1999. gadā notika kopīga LU un Kauņas universitātes studentu ekspedīcija, kurā tika vākta folkloras Latvijas un Lietuvas pierobežā. Nekas liels nesanāca, jo ļaudis, lai arī bija atsaucīgi, neko lāgā nezināja ne nodziedāt (vai nu dziedāja pēc grāmatām un nebūt ne tautasdziesmas), ne arī pastāstīt. Toties – toreiz mums tā likās – uzplijās studentiem un pedagogiem ar savām personiskajām problēmām (mazās vecuma pensijas, grūtā situācija lauksaimniecībā utt.) un jautājumiem, ko studenti domā par to vai citu politiķi, par vienu vai otru valdības lēmumu vai soli. Studenti un pedagogi aizbrauca neapmierināti – ar sajūtu, ka skaistajā vasaras laikā veltīgi notērējuši veselu nedēļu, savācot kaut kādus niecīgus iepriekš sen zināmus un aprakstītus folkloras kriksīšus. Tajā pašā vasarā izmēģinājām nelielākā pulciņā aizbraukt uz citu vietu Latvijā – uz Latgali, kur folkloriskā dzīves izjūta vienmēr bijusi stipra un pamatīga. Rezultāti bija apmēram tādi paši, kaut arī laipnie Latgales ļaudis no visas sirds centās mums palīdzēt. Bija sajūta, ka beidzot pienācis tas laiks, kad jāraksta: "Folkloras Latvijā ir mirusi."

Folkloras un dzīvesstāsts

Un tad 2000. gadā kādā pasākumā LU Filozofijas un socioloģijas institūta Nacionālās mutvārdu vēstures projekta koordinatore Māra Zirņīte ieminējās, vai universitātes studenti un pedagogi nevarētu piedalīties arī projekta organizētajās ekspedīcijās. Tovasar M. Zirņīte ar savu pētnieku grupu bija iecerējusi braukt uz ilgu gadu novārtā pamestu, varētu pat teikt – nabadzīgu Latvijas nostūri Sēliju, lai vāktu turieniešu dzīvesstāstus. Mūsu studenti nokļuva Sunākstes ciemā un tā apkaimē.

Intervijas mēģinājumā uzsākt ar dzīvesstāstiem un pa vidu neuzkrītoši iestarpināt pa jautājumam, vai stāstītājs tic sapņiem (vai ir redzējis zīmīgus sapņus), vai zina buramvārdus pret čūsku kodumiem, pret nobīli un citām vainām, vai zina kādus, kas vēl tagad ārstē ar buramvārdiem (t.s. vārdotājus). Dažus interesantus, agrāk maz dzirdētus vai pat nedzirdētus stāstus par dziedināšanu ar vārdiem, tāpat zīmīgu sapņu pierakstus mēs patiešām tur ieguvām. Bet vienalga – tas nebija daudz. Vairākās mājās studentus sagaidīja ar lielu neuzticību, negribēja ielaisties nekādās sarunās. Izrādījās, mēs bijām nokļuvuši apvidū, kur lielākā daļa vietējo iedzīvotāju tikuši deportēti uz Sibīriju. Daudzi no mūsu aptaujātiem Sunākstē bija ienācēji, kas neko lāgā nezināja un negribēja zināt ne par apkārtnē esošajiem pilskalniem (tostarp nozīmīgu Sēlijas sakrālās topogrāfijas objektu – Sunākstes Zīlo kalnu), ne izcelšanās teikām, ne par senajiem mājvārdiem u.tml.

Arī šī lauku ekspedīcija bija lemta kaut daļējai, tomēr neveiksmei. Studenti aizbrauca no tās bez liela rūgtuma, tomēr arī bez īpaša pacilājuma. Toties dzīvesstāstu ziņā ekspedīcija atklāja daudz ko no kara un pēckara laika cilvēku dzīves, ilgu gadu sevī slēptas traģēdijas.

Nākamajā – 2001. gadā izlēmām riskēt kopīgi vēlreiz. Devāmies uz Latvijas rietumdaļu, Kurzemi – uz Nīcu, Bārtu, Duniku. Un notika brīnums – daļēji pateicoties tam, ka intuitīvi bijām uztaustījuši pareizo samēru un secību dzīvesstāsta un folkloras attiecībās, daļēji tam, ka novads bija izsenis izslavēts ar bagātām tautas tradīcijām. Kaut kā nemanot mūsu uzmanības laukā ienāca jauni folkloras žanri, ko iepriekš bijām ignorējuši – pastkaršu jeb apsveikuma kartīšu (atklātņu) un fotogrāfiju folkloras. Lauku ļaudis bija saglabājuši apsveikuma atklātnes no 20. gs. sākuma un vēlākiem laikiem. Tajās rūpīgāk ielūkojoties, atklājās ne tikai attiecīgajā laikposmā iemīļoti, populāri pantiņi jeb apsveikuma dzeja ar sava laika klišejiem, bet arī katram laikam tipiskas laba vēlējuma formulas. Tā 1920. gadā ļoti iecienītas bija formulas, kas droši vien nav īsti tulkojamas, piemēram: “*Visu daiļu un cēlu!*”, “*Kuplas laimes!*”, “*Priecīgus svētkus ar labu amizieri! Vēlē zināms, bet neuzminams*”; “*Lustīgu Jauno gadu un daudz kavalieru! Vēlē labs paziņa.*” Te

laikam ir tas, ko kādā intervijā uzsvēris mūsdienu latviešu dzejnieks Imants Ziedonis, teikdams: “Pēc gada pārļasot apsveikuma kartītes, tās izskatās pavisam citādi, un tu viņas citādi nolasi.” (Lūsiņa 2002) Gandrīz pēc simts gadiem jebkura banalitāte iegūst citu dziļumu un iegrimi.

Pastkartēs vērojama arī vēsture, tostarp dzīvesstāsti. Nīcā mums uzdāvināja jocīgu – citu vārdu grūti piemeklēt – vasaras saulgriežu Jāņu kartīti ar ziemas ainavu. Kas par dīvainu iedomu? Atbilde meklējama sūtīšanas gadā un laikā – 1941. gada 14. jūnijā bija notikušas pirmās lielās deportācijas. Cilvēki, padomju varas iebiedēti, vai nu ieslēdzās sevī pavisam, cenšoties nesazināties, vai arī sazinājās šādi – Ēzopa valodā.

2002. gadā, turpinot Kurzemes novada pētniecību, devāmies uz luteriskās Kurzemes katolisko saliņu Alsungu, kuras draudze 1623. gadā – tieši pirms 380 gadiem – pēc muižkunga Johana Ulriha fon Švērina sievas, dzimušas katolietes, vēlēšanās no luterticības tika konvertēta katoļticībā. Alsungā piedzīvojām – nezinu cita vārda – brīnumu. Te cilvēki paaudžu paaudzēs ir dzīvojuši vienās un tajās pašās mājās, turējušies pretī svešas kultūras, konfesijas ietekmēm, lai saglabātu savu identitāti. Taču nevarēja neredzēt, ka katoliskais bija apbrīnojamā kārtā savijies ar daudzām neapzināti neopagāniskām dzīves iezīmēm. Piemēram, vienās un tajās pašās mājās varēja ieraudzīt blakus katolisko **Agates maizi** (tā pasargājot pret ugunsgrēku), **baznīcā svētītus pūpolus, kadiķus, ogles**, kuras ieliek senlaicīgā gludeklī un apkvēpina māju, kā arī **svētīto ūdeni**. Te atklājās spilgts, teicēju apziņā sakralizētu priekšmetu un lietu, arī vietu teiku žanrs un brīnumstāsti. Al-sundzniece Marija Steimane stāstīja teiku par Agates svētīto ūdeni, ar kuru pirms Otrā pasaules kara esot apturēta šķūņa degšana, apejot tam trīsreiz apkārt. Līdzīgi notikumi – viens par otru brīnumaināki – ievijās daudzos suitu dzīvesstāstos.

Kaut arī televīzijas un radio ziņās, kā arī laikrakstos katru dienu ievieto meteoroloģiskās prognozes, novērojām, ka Latvijas novados joprojām dzīva arī **tautas meteoroloģija**. Jau Sēlijā ievērojām pie dažām mājām piestiprinātu kadiķa vai egles koka zaru. Tas pareģojot laiku – ja gaidāms slikts laiks, zars noliecas uz leju, ja labs – paceļas uz augšu. Līdzīgu zaru ievērojām arī vairākās alsundznieku mājās (piemēram, “Dižarājos”).

Aizsargzīmes, aizsarglietas, aizsargaugi. “Dižarāju” mājās, kuru saimnieks negribēja fotografēties (rādīt seju publiskai apskatei), atradām ne tikai laikrādi – egles zaru, bet arī vairākas aizsargzīmes. Saimnieks to visu nekomentēja, bet arī neliedza apskatīt. Tā virs mājas durvīm **abos stūros bija pa pilādža zaram, klētsaugšā iegrieztas saulītes**. Savukārt “Anužu” māju saimnieka deviņdesmitgadīgā Andreja Knipena klēts durvīs bija ieskrāpēts **slīpais krusts jeb Andreja krusts**. Andrejs Knipens pastāstīja, ka nu jau nojauktās simtgadīgās rijas pakšos arī bijuši

iegriezti slīpie krusti. Iekaltus slīpos krustus atradām kādā no klētīm uz **senlaicīga atslēgas aizvirtņa**. Senāk uzskatīja, ka vajadzīga nevis vienkārši izturīga atslēga, bet tāda, kas būtu stiprināta ar aizsargzīmēm.

Unikāls atradums mūs sagaidīja Alsungā, “Dūņu” mājās. Uz senas pirts baļķa atradām iegrieztu trīs aizsargzīmju rindu – **pentagrammu, svastiku un tām abām pa vidu vertikālu svītru** (iespējams, abu malējo zīmju pastiprināšanai). Pentagramma jeb lietuvēna krusts ir tradicionāla aizsargzīme pret ļauniem gariem, dažādiem mošķiem, kreisās puses svastika kalpo uguns briesmu novēršanai.

Tautastērpī, jostas, prievītes, cimdi, zeķes, segas. Reizē varējām pārliecināties, cik nedroši ir stereotipi. Vairākās mājās bija grūti uzreiz atrast sarunas pavedienu, mūs neielaida dzīvesstāstu dziļumos. Tikai otrajā vai trešajā apmeklējuma un interviju reizē noslēgtie alsundznieki pamazām atklājās. Visbiežāk tieši caur viņiem tuvām, no iepriekšējām paaudzēm mantotām lietām. Tomēr bija arī pilnīgi pretēji. Kādās mājās iebraucām pašā vakarā, nebija laika ilgi kavēties. Ātri, ātri! Bet ko var ātri? Mājas saimniece neapvainojās, bet ielaida mūs bēniņos, kur pūra lādēs glabājās zeķes, cimdi vēl no vecvecāku paaudzes, kā arī t.s. bērū dvieļi un bērū cimdi (tos sarūpējusi teicējas vīramāte savām bērēm). Turpat glabājās 20. gs. sākumā Alsungai tipiskās krāsās austā sega, ko saimniece labprāt izvilka ārā tuvākai aplūkošanai līdz ar segas iepriekšējo īpašnieku dzīvesstāstu.

Tautasdziesmas. Tautasdziesmas teica pavisam retos gadījumos, izņemot, ja teicēja bija Alsungas folkloras ansambļa dalībniece. Viens no veidiem, kā un kad izdevās dziesmu dziedāšanu izprovocēt, bija stāsts par ganos iešanu bērniībā. Tad viegli varēja pāriet pie nākamā jautājuma – ko dziedāja, ganos ejot. Parasti tas bija labi saglabāties teicēja atmiņā. Viena no tādām dūšīgām dziedātājām bija Lūcija Pidvilte (dz. 1928). Viņa labprāt ielaida mūs mājas bēniņos, kur mēs tā kā satrūkāmies, ieraugot aiz spārēs aizsprautiem svētītiem pūpoliem un svētītu ogļu gludeklīm līdzās zārkus, kas paredzēti vecāko mājas iedzīvotāju bērēm. Šī Kurzemei raksturīgā tradīcija bija saglabājusies gandrīz visās mājās, kur sastapām gados vecus saimniekus.

Dzīvesstāsts – valoda – folklorā. Visbiežāk ir tā, ka dzīvesstāsts palīdz at-aust atmiņā piemirstiem ticējumiem, nostāstiem, teikām un arī tautasdziesmām. Un pretēji – izvelkot no pūra lādēm senlaicīgus tautastērpus, tā piederumus, zeķes, cimdus, lakatus, teicējai nāk prātā ar tiem saistīti dzīves notikumi, kā arī aizmirsti, mūsdienās vairs nelietoti vai tikai ļoti šaurā lokā lietoti vārdi un izteicieni. Šādu situāciju piedzīvojām “Gobu” mājās, kad saimniece Marija Steimane izcilāja no pūra lādes dažādus etnogrāfiskus priekšmetus. Viņa ir atraktīva stāstītāja, un, tikai ieraugot salāpītās, kaut **krāsās krāšņas zeķes**, atcerējās stāstu, kas ar tām saistīts: 30. gadu beigās zeķes bija adījusi viņas mātesmāte Alsungas etnogrāfiskā

ansambļa dziedātāju braucienam uz Zviedriju. Brauciens noticis, zviedri ar interesi uzņēmuši gan alsundznieču dziesmas, gan viņu tautastērpus. Gatavojušies jau nākamam braucienam – 1940. gadā uz Londonu. Svītru pārvilkusi padomju okupācija. Bet zeķes saglabājušās. Pati Marija Steimane tām ieadījusi jaunus papēžus, un korpēs, kur papēdi neredz, vēl arvien uzvelkot, dodoties ar Alsungas sievām garākā braucienā.

Citreiz folkloras saskaras ar dzīvesstāstu gluži negaidītā un grūti interpretējamā veidā. Alsungas “Bedrenieku” mājās vecie saimnieki nomiruši, bet mantas vismaz simts gadu garumā krājušās un saglabājušās. Tostarp dažādas populāru dziesmu jeb **ziņģu klades**. Vienā no tām atradām pierakstītu populāro dziesmu “Sen tas bij’ pie Ventas ziedu laikā / Pirmo reiz’ kad tevi redzēju...”. Un virsū kāds ar tinti stingriem burtiem uzrakstījis: “Marija, aiznesi Māļītes jaku pie akas un ielieci jāņogu krūmā.” Kāpēc jāņogu krūmā, kas tā par jaku pie akas – tas laikam paliks neatminēts kāda alsundznieka ikdienas dzīves noslēpums. Ieraugot šo kladī, alsundznieces Elizabete Vanaga un Marija Steimane, kas mūs pavadīja uz “Bedrenieku” mājām, ķērās pie dziesmu izdziedāšanas. No vienas puses, kas tā par folkloru – dziedāt no dziesmu kladēm, no otras puses, tieši dziesmu klade pamudināja viņas dziedāt, iejusties kādreizējā klades rakstītājas vai rakstītāja ādā.

Izceļot no pūra lādēm simtgadīgas lietas, cilvēki atcerējās aizmirstus, ikdienā nelietotus vārdus. Atdzīvojās ne tikai atmiņā sen nepārcilātas epizodes no senču dzīvesstāsta, ne tikai ar tām saistīti ticējumi, nostāsti, teikas, bet arī sens valodas slānis.

Nezinu, vai daudzi latvieši būs dzirdējuši vārdu *ķists*. Laikam kādā trešā apmeklējuma reizē deviņdesmitgadīgais alsundznieks Andrejs Knipens parādīja šķūnīti, kurā stāvēja divsimtgadīgs *ķists* – speciāla koka lāde, kurā agrāk glabāja labību. Gados vecākie latvieši varbūt nojautīs, ko nozīmē Alsungas pusē lietotais vārds *ūdeņošana*, kas šodien vairs netiek lietots, lai gan pati darbība reliktā veidā kaut kur ir saglabājusies. Proti, runa ir par kaimiņu kopdarba laiku – t.s. mēslu talkām un tām sekojošu mazgāšanos pie akas, kad cits citu centās apliet ar ūdeni un notika rituālā bēgšana un pakaļdzīšanās. Kas vairāk bēga, to vairāk ķēra. Intervijās, jautājot teicējiem, kā viņu pusē sauc dažādas lietas vai parādības, teicējs šo to atceras, bet retāki vārdi parasti piemirstas. Pateicoties saglabātajiem etnogrāfiskajiem priekšmetiem, teicējam izdodas atmiņā atsaukt senus nosaukumus. Viens no tādiem reti nosaukumiem (un arī lietām) ir *maučī* – tos, smalkiem rakstiem un pērlītēm rotātus, adīja kā puscimdus un vilka uz delnu locītavām.

Salīdzinot folkloras un dzīvesstāstu pētņiekus, nav jau tā, ka folkloras vācēji senāk būtu gājuši pie teicējiem un, līdzko pa durvīm iekšā, tā uzreiz – dziedī tautasdziesmas! Nokļūšana līdz tautasdziesmām bija pakāpeniska, priekšspēle

sākās ar pārrunām un dažnedažādiem stāstiem, ko sīkumos rakstiski nefiksēja. Un otrādi – arī dzīvesstāstu pētnieki Latvijā, saklausot kādus ticējumus, diktofonu neizslēdza, bet īpaši neiedziļinājās, par tiem neizprašāja, jo tie nelikās būtiski.

Valodas izlokšņu pētnieki, etnogrāfi, kultūrantropologi brauc viens otram pa pēdām pie tiem pašiem cilvēkiem, cenšoties izvilināt viņus interesējošo tradicionālās kultūras liecībās. Māras Zirnītes un Maijas Hinkles iniciētajās ekspedīcijās nu jau vairākus gadus pētnieku grupās iekļauti dažādu nozaru speciālisti, kuri atkarībā no teicēja specifiskās pieredzes ar jautājumiem var akcentēt vienu vai otru dzīvesstāsta šķautni, neizslēdzot un neuzskatot par nebūtiskām citas. Šajā plašajā spektrā kā galvenais un vienlaikus caurviju motīvs visam ir dzīvesstāsts. Dzīvesstāstā ieslēptas ne tikai mutvārdu vēstures, bet arī nozīmīgas folkloras, valodas, etnogrāfijas, kultūrantropoloģijas un citu nozaru pētniekus interesējošas vērtības.

Dzīvesstāsts, saskaroties ar folkloru, paver pētniekiem plašāku skatu uz folkloras jēdzienu mūsdienās un arī dziļāku skatu, jo nav atrauts no dzīves konteksta.

Literatūra

Lūsiņa, Inese. Zvaigznes dienas patikšanai. *Diena*, 2002, 5. janv., 14. lpp.
Vikсна, Māra. Mana teicēja. *Letonica*, 1999, 1: 91.

Contiguity Between Life Stories and Folklore

Since the year 2000, students specializing in folklore at the University of Latvia have taken part in the fieldwork “Dzīvesstāsts (Life Story) – Latvia” organized by the National Oral History Project. Prior to this, attempts during expeditions to collect beliefs, ethnological or historical tales, not to mention folk songs and fairy tales, had been unsuccessful. It was thought that the time had come when it could be said: “Folklore in Latvia has died!”

Then the opportunity arose to participate in life stories fieldwork and to join forces in order to record not only people’s life stories, but also any folklore repertoire they might have. A methodological approach emerged based on the experience gained through the study of life stories: that folkloric aspects are often mentioned in association with each life stage.

Following three expeditions resulting in the collection of rich folkloric content (tales, beliefs, dreams, incantations, and protective symbols were recorded), a new genre of folklore has gradually begun to crystallise: the life story of a person.

Teksts un konteksts personīgās pieredzes stāstos

Ieva Garda

Mana interese par personīgās pieredzes stāstiem aizsākās 2002. gadā, piedaloties mutvārdu vēstures ekspedīcijā Alsungā ar nolūku ierakstīt dzīvesstāstus un apzināt novada tradicionālo kultūru. Alsunga izpētei tika izvēlēta kā telpa, kurā eksistē dzīvā folkloras tradīcija. Uzklusot etnogrāfisko ansambļu dziedātājas un alsundzniekus, kas sevi apzinās par suitiem, bija vērojams, cik dabiski un organiski folkloras iekļūst dzīvesstāstos. To apliecināja ne tikai atbildes uz folkloristu sagatavotiem jautājumiem, bet arī veids, kā stāstītājs sakārtoja un pasniedza savu dzīvesstāstu. Manu uzmanību saistīja folkloras tradīciju iekļaušana ikdienas dzīves pieredzē un atspoguļojums stāstījumā.

Agrāk nebiju pievērsusi uzmanību dzīvesstāsta veidošanās stratēģijai, tā formai un uzbūvei. Ieklausoties suitu dzīvesstāstos, pamanīju, ka tikai retos gadījumos tie ir vienlaidus vēstījums. Vecākā gada gājuma cilvēkiem atbildēt uz šķietami vienkāršo lūgumu pastāstīt par savu dzīvi likās pašsaprotamāk, attēlojot atsevišķas dzīves epizodes. Tieši atsevišķie fragmenti šķita īpaši būtiski – cilvēki atcerējās spilgtākos notikumus – tos, kas viņiem likās stāstīšanas vērti. Vēlāk, analizējot intervijas, pamanīju, ka daļa fragmentu jeb epizožu, ietvertas noteiktā struktūrā un formā, veidotas kā *personīgās pieredzes stāsti*. Personīgās pieredzes stāstus kā mūsdienu folkloras izpētes objektu aktualizēja amerikāņu folkloriste S. Stāla (*Stahl*). Viņa sniedza arī definīciju: Personīgas pieredzes stāsts ir naratīvs prozā, kas sakņojas teicēja personīgajā pieredzē; parasti stāstīts pirmās personas formā, un tā saturs ir netradicionāls. Vēlāk viņa definīciju paplašināja, norādot, ka personīgās pieredzes stāsts ietver (1) dramatiska naratīva struktūru, (2) konsekventu apgalvojumu, ka stāsts ir patiess, un (3) teicēja personas identitātes aspektus un stāsta galveno raksturu (Stahl 1983).

Ekspedīcijā jeb lauka pētījumā¹ Alsungā dzīvesstāsti netika vākti ar nolūku iegūt personīgās pieredzes stāstus, netika uzdoti arī rosinoši jautājumi. Tas, analizējot stāstu, ļāva uzmanīgi sekot teicēja performatīvai darbībai, izprast sarunas struktūru un stāstu par sevi. Šādu pieeju par noderīgu atzīst arī cita naratīva

¹ Ekspedīcija jeb tiešā tulkokumā no angļu valodas – lauka pētījums ir viens no pētāmo avotu iegūšanas veidiem. Lai uzsvērtu mutvārdu vēstures avotu saikni ar Latvijā izkopto humanitāro lauka pētījumu tradīciju, gadskārtējo organizēto materiāla vākšanu respondentu dzīvētās saucam par ekspedīciju (Zirnīte 2004, 167).

žanra – leģendu – pētniece Linda Dēga (*Linda Dégh*). Atlasot materiālus, tika konstatēts, ka labākie avoti analizēšanai ir tie, kas iegūti, izmantojot dziļās intervijas, jo šādi radīts materiāls nodrošina lielāku autentiskumu, lai arī zaudē tādēļ, ka neatrodas dabīgā kontekstā (bet gan intervijā, kas respondentam parasti nav ikdienišķs notikums) (Dégh 1994, 134). Pieeja nodrošina arī objektivāku skatījumu, jo, aicināts izstāstīt kādu atgadījumu, teicējs nereti samulst un nespēj neko īpašu atcerēties. Tāpat iespējams vērot, kāpēc stāstītājs savā dzīvesstāstā iekļauj šādus atgadījumus un kāds ir viņa repertuārs. Turklāt indivīds, izmantojot šo repertuāru, modelē apkārtējo telpu un laiku, iezīmējot sev tajā konkrētu vietu (БЕССЕЛОВА 2003, 541). Tādējādi dzīvesstāsts mūsdienu folkloras pētniecībā ir viens no personīgās pieredzes stāstu avotiem, jo parasti tie veidojas tieši mutvārdu tradīcijā un sakņojas īstos/neīstos notikumos teicēja dzīvē. Šis notikums var atspoguļot gan individuālo, gan kolektīvo pieredzi, jo indivīds nav izolēts no apkārtējās sabiedrības, vēstures un kultūras, bet gan atrodas ar to ciešā mijiedarbībā un iekļaujas kopējā struktūrā. Turklāt, analizējot teicēja personīgo pieredzi, jāņem vērā arī sociālās un kolektīvās atmiņas jēdziens, kas ietekmē indivīda pasaules skatījumu un veido noteiktas pašreferences. Antropologs R. Ķīlis pētījumos par sociālo un kolektīvo atmiņu pievērš uzmanību sociālās atmiņas saiknei ar individuālo atmiņu un norāda: lai gan atmiņas process ir individuāls, tomēr viss, ko cilvēks atceras, pat intīmākās detaļas, ir kolektīva rakstura un atspoguļo cilvēka līdzdalību dažādās sociālās grupās un šo grupu mijiedarbību (Ķīlis 2001, 200).

Lai vērotu, kā dažādi konteksti ietekmē vai maina indivīda personīgās pieredzes stāstu repertuāru, pētījumā izmantota kontekstuālā pieeja, kas balstīta amerikāņu folklorista E. Oringa (*Elliott Oring*) un R. Baumana (*Richard Bauman*) izstrādātajos konteksta analīzes modeļos. Naratīvu analīzē E. Orings par būtiskiem uzskata kultūras, sociālo un individuālo kontekstu, savukārt R. Baumans pievērš uzmanību kultūras (nozīmju un simbolisko kopsakarību sistēmu) un sociālo kontekstu (sociālās struktūras un interakciju jautājumi) mijšakarību tīklam (Oring 1986; Bauman 1983). Mutvārdu folklorā brīvi pārvietojas laikā un telpā, un, mainoties videi, var mainīties teksta nozīme un interpretācija. Folklorists Dans Ben-Amoss (*Dan Ben-Amos*) norāda: “Ikviens folkloras teksta pāreja uz citu literāru, vēsturisku vai kultūras kontekstu piešķir tam jaunu nozīmi. Folkloras tekstiem to kustīgās dabas dēļ ir ne viena vien nozīme; katrs atkārtots lietojums nes līdzīgu arī tā iepriekšējos kontekstus kā daļu no nozīmes kopuma. Teksta ticama interpretācija ir vienīgi tā interpretācija kontekstā.” (Bula 2000, 16) Kontekstuālai izpētei attīstoties, ikdienas folkloras naratīvu pētniecībā par vienu no konceptuāli ietekmīgākām pieejām kļūst performatīvā pieeja. Arī tās teorētisko un metodoloģisko bāzi sākotnēji izstrādājis R. Baumans. Performatīvās pieejas ietekmē “teksta – konteksta” pretstatījuma paņēmiens mainās: skatot tekstu mutvārdu saziņas situācijā,

“teksta – konteksta” pretstats pakāpeniski tiek atcelts, aplūkojot tos dinamiski kā viena un tā paša saziņas procesa savstarpēji saistītus aspektus, kas viens otru rada un veido (Bula 2000, 19). Pētījuma kontekstā performatīvā pieeja ir būtiska notikuma un naratīva analizē. Stāstījumu un tā nozīmi vienlīdz lielā mērā veido sniegums, valoda un stāstījuma saturs. Tādējādi mutvārdu priekšnesums tiek aplūkots kā trīs savstarpēji saistītu aspektu rezultāts, ko veido teksts, stāstījuma notikums un notikumi, par kuriem tiek stāstīts. Pētījumā var fokusēties uz to vai citu aspektu, bet, tā kā izšķirošas ir to savstarpējās attiecības, nedrīkst aplūkot vienu, ignorējot pārējos (Bauman 1986).

Personīgās pieredzes stāstu tematika ir ļoti plaša un aptver dažādus ar teicēja biogrāfisko un pasaules pieredzi saistītus aspektus. Tematikas daudzveidība skaidrojama ar katra indivīda repertuāra atlases kritērijiem, respektīvi, ko teicējs uzlūko par stāstīšanas vērtu. Atlasītos personīgās pieredzes stāstus iespējams iedalīt divās lielās grupās – (1) vēsturiskā konteksta nosacīti stāsti (personīgās pieredzes stāsti par iestāšanos partijā, deportācijām uz Sibīriju, konfliktsituācijām ar pastāvošās varas pārstāvjiem, bēgšanu no apcietinājuma, bēgļu meklēšanu, kara laiku, vāciešiem u.tml.); (2) sociālā konteksta nosacīti personīgās pieredzes stāsti, kas iekļauj teicēja repertuārā stāstus par notikumiem sadzīvē. Šāds dalījums, protams, ir vairāk vai mazāk nosacīts, jo teicējs, mainot stāstīšanas vidi vai klausītāju auditoriju, var koncentrēt stāstījumu uz kādu citu aspektu, turklāt jāņem vērā, ka šie konteksti ir savstarpēji saistīti un atrodas mijiedarbībā. Stāsti par notikumiem, kas risinājušies sadzīvē, ir sociālā un daļēji arī personības konteksta nosacīti, savukārt vēsturiskā konteksta nosacīti stāsti uzlūkojami par stāstiem – liecinājumiem, jo tie skar vēsturiskas un politiskas pārmaiņas. Personīgās pieredzes stāsti par vēsturiskiem notikumiem ir viena no plašākajām un tematiski daudzveidīgākajām stāstu grupām, jo Latvijā 20. gadsimtā risinājušās lielas vēsturiskas un politiskas pārmaiņas, kas tiešā veidā ietekmējušas ekonomisko un sociālo labklājību. Stāsti par kara un pēckara laiku ir arī sociāli vēstījumi, kas nepieciešami, lai atjaunotu tautas sociālo atmiņu un saskaņotu viedokli par notikušo.

Vēsturiskie notikumi konstatējami gan sieviešu, gan vīriešu repertuārā, turklāt laikā, kad Latvijā notika okupācijas varu maiņas, intervētie vīrieši bija 18–25 gadus veci. Šo stāstu galvenā tematika aptver karadarbību, bēgšanu no dieņesta un slēpšanos, kā arī nodevību. Tie nereti tiek sniegti kā varoņstāsti, jo ietver pretošanos pastāvošai varai, līdz ar to teicēja atmiņā ieņem t.s. īpašā stāsta statusu. Šo stāstu īpatnība ir tā, ka tiek uzsvērts – notikums ir paties un neapšaubāms. Uzskatāms piemērs ir Artura (dzimis 1921. g.) stāsts par Otrā pasaules kara beigām: *Nu tagad labi – tas viens bija vecākais zaldāts, un es tagad jau kā jaunākais. Man jau nekādas zināšanas nebija, nekādas lielās, vai ne. Un tas vecais zaldāts, tikko mēs aizgājām kādu kilometru no mūsu līnijām, mežmala tur ir. “Mežā iekšā neiesim,”*

viņš teic, “Es likšos uz auss, tev jau miegs nenāk, tu esi jauns, vai ne? Es gulēju, un tik tu uzpasē, lai nepienāk mūsējie.”

Mūsējie ar var pienākt – var sūtīt citu izlūku grupu, lielāku grupu, ja tur kaujas vai ko manīs. Un tagad nu es spicējos, man jau tā, kā saka, bailes mežā, kā tik kaut kur kāds caurums ir, ka nepienāk krievi klāt, vai ne.. Un tagad es vienreiz skatos uz savām pozīcijām, ka mums tai kalnā plivina – kaut kas balts, balts lupats vai baltu karodziņu. Es tagad ceļu augšā to savu biedru kamerāni. Tas uzlec augšā, izrīvē acis, viņš sak: “Mēs esam laimīgi, mēs esam karu beiguši un dzīvi.” Un tikko aizgājām atpakaļ savā vienībā, un tas ziņo. [...] Bet pēc mums tūlīt nāk krievu karaspēks, ķēde. Nu vairs nav viens vai divi, bet ir jau kādi 20 cilvēki ar ieročiem. Ar plintēm nāk ķēdē pret mūsu pozīcijām, un redz, ka nu ir baltie, karināja baltas lupatas. Tie arī, atdalās viens virsnieks un paņem divus zaldātnišus, un arī plintes galā balta lupatiņa, vai ne. [...] Nāk, un puskalnā mūsējais rotas komandieris ar paņem divus zaldātnišus un iet pretim. Saiet kopā puspakalnē, sasveicinās un uztaisa dūmu pīpi [smejas], un, ka jau redz, ka draudzīgi sarunājas, tad jau nav... Tie pārējie ar – viņu krievu zaldātniši sanāk barā, un arī mēs ejam pretī. Nu jau jādomā, ka kaut kas jau būs. Ja jau nešaujas neviens, tad jau mieram jābūt. Un iznādās, ka viņiem ir rīkojums mūs saņemt gūstā. Mums rīkojums ir tikai nelietot ieročus līdz turpmākajam rīkojumam. [...] Tikai tik daudz, ka mūsu tas virsnieks pretī krievu virsniekam, kas bija latvietis. Un arī zaldāti lielākā daļa latvieši nāca pretī. Un kad jau tā tie tik apzinīgi un draudzīgi mums. Viņi saka: “Nu labi, mēs atiesim atpakaļ uz savām vienībām. Jūs tikai nelietojiet ieročus, ja sāks ieročus lietot, izšaus vieni, izšaus otri. Un būs tikai atkal kritušie un nekas labs nebūs.” Un .. atlaida mūs, vai ne.. Virsnieks, un tur bija kāds zaldātnišs ar, ka tie pazīstamie teica: “Mēs iesim savu ceļu, un jūs darāt, kā jūs rēķināt par labāku.” Ieročus nedrīkst lietot vairs, bet otrā dienā ir jāgaida, kad nāks krievi atkal mūs saņemt gūstā, jo viņi tik daudz atstāja, tas varbūt ar tīšu nolūku, lai nebūtu jāplēšas un jākaujas, lai mēs varbūt aizejam kaut kur mežos. Un viena daļa arī aizgāja mežos. (NMV-1584)

Šajā gadījumā personīgās pieredzes stāstā iekļautas atmiņas par laikmeta maiņu – kara beigām un nosacītā miera laika sākumu. Viss ir stipri neskaidrs, plivinās kaut kas balts – lupats vai karodziņš... Vairs nešauj, un pretinieks, starp kuriem ir kāds vietējais cilvēks, atlaiž, lai dara, kā atrod par labāku.

Stāstu pētniecība ļauj novērot, kā teicējs konstruē savu tēlu. R. Ķīlis, aplūkojot deportēto stāstus, konstatējis: lai radītu pozitīvu vai akceptējamu paštēlu, lielākajā dzīves vēstījumu daļā jāparādās aktīvam darītājam, kura devīze ir: *es to veicu!* Tomēr pozitīvas pārmaiņas bieži vien tiek pieminētas kā laimīgs gadījums: cilvēkam laimējas vai pēkšņi rodas šāda situācija u.tml. Tādējādi pozitīvie pagriezieni cilvēku dzīvē notiek nevis viņu pašu darbības, bet kādas apstākļu sakritības vai laimīga gadījuma dēļ (Ķīlis 2001, 205). Minētajā piemērā vērojams, ka stāsts, no vienas puses,

veidots kā varoņstāsts – *kā es izvairījos no gūsta*, taču, no otras puses, tas bija laimīgs gadījums. Ja šo stāstu aplūko kā sociālu vēstījumu, iespējams izvirzīt jautājumu, kāpēc tas iekļauts vīrieša repertuārā, savukārt, ja to aplūko kā personīgās pieredzes stāstu, iezīmējas dramatiska vēstījuma stratēģija, ko nosaka stāsta saturs. Turklāt tā uzbūvē izmantotas noteikta sižeta tipa stāstu struktūras īpatnības – tiek uzsvērts stāsta patiesums, detalizēti aprakstīta notikuma vieta un sniegta teritorijas raksturojums, kas nepieciešams, lai paskaidrotu, kā notikums bijis iespējams, minēta arī citu personu klātbūtne, kas veicinājušas pozitīvu notikuma gaitu.

Atsevišķa stāstu grupa ir par ekonomiskajām pārmaiņām pēckara gados Latvijā. Stāsti par tukšajiem veikalu plauktiem, deficīta precēm un garajām rindām ir jau piemirsti, taču tie vienmēr izraisa interesi un nereti veidojas kā salīdzinājums vai epitets līdzīgas parādības definēšanai mūsdienās. Var minēt stāstu par ziepēm, kas tika vāritas mājas apstākļos (NMV-1565), un svecēm – deficīta laikos veikalos esot bijusi īpaša komisija, kas kontrolējusi, cik svecīšu tiek pārdots vienai personai (NMV-1901). Savukārt Gunārs (dzimis 1931. g.), stāstot par kara un pēckara laikiem Vaiņodes apkārtnē, lieto formulu: *Jā, manis dēļ notika tāds nelāgs gadījums*. Stāstījumā tiek atklāts, ka viņa neuzmanības dēļ bada laikos nomirušas divas govīs, jo tās laizījušas fosforu, kas pēc garšas atgādina sāli: *Jā [uzsver], manis dēļ notika tāds nelāgs gadījums. Manis dēļ aizgāja bojā viena vai divas govīs, jo mēs tur krāmējāmies ar to magnija maisījumu, un tas atgādināja pēc garšas (nu uz mēles mēs nelikām viņu), bet kā jau govīs, tā apostu visu, un, ja liekas, ka tā ir sāls, tad noteikti norija un apēda, jo tanī laikā, kara laikā bija tādas deficīta preces. Viena no tādām bija sāls – vāramā sāls, ko tagad pārdod veikalos par lētu maksu. Un mājlopiem vajadzēja noteiktu daudzumu sāls, jo citādi viņi nevarēja normāli attīstīties. Un tagad nu tās govīs jūt, ka tā varbūt tā sāls. Nu drusku jau deva, bet nepietika jau pašiem tā sāls. Un tā bija tik maz. Vācu laikā bija ārkārtīgi grūti. Un apēda, sākam skatīties, ka tās putas pa muti nāk ārā, un kārpīties, un lielās mokās aizgāja bojā. Nu tas bija manis dēļ. Nu ar tie citi zēni, bet no citiem es laikam tā nedzirdēju. Bet tieši no mana ganāmpulka aizgāja bojā.* (NMV-1565) Stāstot par šo notikumu, Gunārs atkārtoti pārdzīvoja notikušo, viņš spilgti atcerējās sajūtas, kādas viņu pārņēma, kad vajadzēja vecākiem izstāstīt par nelaimi. Pēckara laika notikums palicis atmiņā uz visu mūžu.

Sadzīves atgadījumiem veltītie stāsti, atšķirībā no iepriekšējiem, ir katra indivīda repertuārā neatkarīgi no tā, vai viņš ir vai nav iesaistījies kādos īpašos vēsturiskos un politiskos notikumos. Stāsti par notikumiem sadzīvē ir sižetā ikdienišķi, tajos nav nekādu pārsteidzošu elementu, tie neizraisa klausītājā izbrīnu un var tikt stāstīti, izmantojot gan anekdotisku, gan dramatisku vēstījuma stratēģiju. S. Stāla norāda, ka “pieredze, kas pārveidojusies par naratīvu, var būt kāds atgadījums no stāstītāja bērnības, skolas vai darba pieredzes, kāds vienreizējs

sociāls pārkāpums vai misēklis, kas ar laiku kļuvis par humoristisku atgadījumu (*faux pas*), iespējams, ieskaitīts par pārdabisku vai neizskaidrojamu, vai arī tiek uztverts kā sāpīga mācību stunda, kā smags sitiens” (Stahl 1983). Notikuma centrā var būt, piemēram, atmiņas par to, kā stāstītājs saindējies ar ēdienu, kā tēlota slimība, lai nebūtu jāiet uz skolu, par pirmo mēģinājumu smēķēt, kas lielākoties ir katra indivīda repertuārā ne tikai Alsungā.

Piemēram, stāsts par smēķēšanu, kas pasniegts kā personīgās pieredzes atspoguļojums: *Bij ganu puika, viņš teica: “Ja tu man dabūsi tabaku, tad es tev nočiepsu grāmatas tantei.” Viņam mājās bij kopotie raksti par indiāņiem, par tām ciltīm, par krellēm, par pērlēm. Es domāju, izaugšu liela, braukšu prom, iešu un meklēšu tās krelles. Tā gribās to grāmatu, un vecamtevam uz bēniņiem žāvē tabaku. Istabas galā durtiņas un pieslietas trepes no ārpuses, tur varēja tikt augšā. Labi, es kāpšu augšā. Nekas nesanāca, tās trepes slādeja, un es nokritu. Es aizeju uz ganiem raudādama, ka es nevaru dabūt to tabaku. Dzīvžogs bij no lazdas, paņēmu lazdu lapas, “Jaunākās Ziņas” un satīnu tādus cigārus. Sapīpējāmie tādi zaļi bāli, dūmi bij, visi vēma.* (NMV-1553)

Un vēl kāds piemērs: *Nu, sākums tur tāds tā kā niekošanās, bij tīri jauki un lustīgi. Bet tad bij iegājies tik tāli kaut kas. Kad vienreiz noklausos, ka mammai sāp zobs. Šausmīgi sāp zobs, un viņai nav kur likties, ka jāuzvelk dūms ir, ja. Nu, ka jāuzpīpē. Ka nav ko dakte... [ar] zobārstiem tā nevarēja. Es to tā kaut kur piefiksējusi bij. Un tagad, laikam bij jau skolniece. Tā bij kāda pirmā vai otrā klase, es nepateikšu. Negribas uz skolu, un es tēloju, ka man sāp zobs, tēloju. Un sadomājies, ka man vajag to pīpi. Bet es tēloju. Kā var, ko var piespiest tik vecākiem! Raud tagad. Beigās tā mamma pat satin to tā kā avīzē, satin to tabaku. Un es viņu tiktāl sasūcu, un ta man bij tik slikti! Es viņu nopīpēju tur, pierādīt sev, es, es nezīnu – sev vai mammai, vai kam. Bet nu tik grib pierādīt, ka man tas zobs sāp un ka es uz to skolu negrib iet. Un tad bij tik slikti! Un ta no tās reizes – nekad.* (NMV-1901) Līdzīgi sižeti ir arī atmiņās par tīši vai netīši izdzertu glāzi kādās viesībās, par kaut ko bērībā nejaūši ieēstu u.tml. Šādi stāsti sastopami vairāku teicēju repertuārā un uzskatāmi par sociālā konteksta nosacītiem. Tie ir stāsti par noteikta vecuma sociālās grupas darbībām – bērns cenšas iekļauties pieaugušo vidē, un parasti šie mēģinājumi atmiņā saglabājas ilgi un, ja rodas atbilstoša situācija (viesības, kurās piedalās arī bērni), tiek pārstāstīti tālāk.

Atsevišķas stāstu grupas veido personīgās pieredzes stāsti, kuru pamatā ir indivīda sociālā loma. Stāstos tā var attiekties uz teicēju, kas ieņem kādu noteiktu lomu, vai arī uz kādu citu, tādējādi veidojot stāstu, kura centrā ir notikums, kas saistīts ar kādas konkrētas sociālās grupas pārstāvi. Piemēram, īpašu grupu veido stāsti par studentiem, stāsti par ārstiem un medicīnu, stāsti par skolotājiem vai mācītājiem. Tie tematiski saskaņojas ar klasiskās folkloras vēstītājžanriem – anekdotēm un daļēji ar sadzīves pasakām. Piemēram, stāsts par medicīnas māsām: *Vispār es medicīnai neticu... man nav daudz bijusi vajadzība, bet vienreiz bij tā, vot, te*

es izstāstīšu. Tas jau tagad, Atmosferas laikā, mums bij, no Kuldīgas atveda kaķi, tādu mežonīgu. Un tas gribēja iet meitās. Un man tas runcis smukais netikās atstāt te, un es noķēru ar palagu viņu, nesu iekšā. Viņš man, viņš redzēja, ka es nesu iekšā, viņš netiks meitās, sakoda baigi roku. Bet es tomēr neatlaidu viņu. Un tagad, es jau aiziet, zin, no rīta, es redzu, uzpampusi kaut kā tā, ka nesaindējas no tā kaķa kodiena. Es aiziet no rīta, man stellē uz ātrie, lai es iet tur, blakus kabinetā. Es tur, – iznāk tagad, ka tie ātrie man atbraukuši pakal, aizveduši. Tagad tās durvis paliek tā valā, un ienāk tā daktere, māsiņa prasa: “Ko ar to veco darīsi?” Viņš saka: “Pacieties! Uzlej viņam zeļonku virsū tur, kur tas kaķis sakodis, un pietiek, naudu lai samaksā divi lati, būs, ko kapiju mums iedzert.” No tā laika es dakterim tā.. tā. Viņš: “Ko tad ar to veco darīsi?” tā prasa, kad tu atsedz kaķa kodumu. “Papراسi div lati, mums būs kapiju ko iedzert.” Tā ir tā medicīna. (NMV-1897)

Šāda tipa stāstos galvenā persona notikumā ir kāds cits, nevis teicējs, līdz ar to tiek mainīta stāsta orientācija – no sevis uz citu, lai arī personīgās pieredzes stāsts veidots pirmās personas vēstījuma formā. Stāsti par kādas sociālās grupas (parasti kādas profesijas) pārstāvi veido tematisko grupu. Arī nākamais personīgās pieredzes stāsts orientēts uz citu personu: *Ai, tad man jādomā. Man viens tāds nupat ienāca prātā no mūzikas skolas laikiem. Viens fagotists bij. Labs fagotists bij, operā spēlēja pēc konservatorijas beigšanas. Nu, jūs ziniet, kad koncertu, kad spēlē, tad ir viena tāda vieta, kur orķestris apstājas un solists spēlē kadenci viens pats, improvizē, ja. Nu un parasti virs šitādām kadencēm ir rakstīts itāļu valodā ad libitum, tas nozīmē – pēc vēlēšanās. Brīva improvizācija. Un tagad viens audzēknis man spēlē koncertu un mēģina, nu, klasē mēģinājums. Koncertmeistara stunda ir. Nospēlē līdz tai kadencei, viņš tālāk nespēlē. Es teicu: “Kāpēc tu nespēlē?” Viņš teic: “Tur ir rakstīts ad libitum – pēc vēlēšanās, bet man šodien vēlēšanās nav.” Es gar zemi nokritu aiz smiekliem. (NMV-1526)* Šajā piemērā vērojama anekdotiska vēstījuma stratēģija, ko pastiprina vērtējums stāsta nobeigumā. Anekdotes personīgās pieredzes stāstu aspektā ir nozīmīgs folkloras žanrs, kas nereti var kļūt par stāsta pamatu, tādējādi abu žanru robežas var būt grūti iezīmējamās. Anekdotes saistību ar personīgās pieredzes stāstiem iezīmē to saturs, stāstīšanas mērķis un akts, komunikatīvais kods, vēstījums pirmās personas formā. Lai arī šādā vēstījuma formā latviešu folkloristikā anekdotes sastopamas reti, turklāt nereti tiek uzlūkotas par neīstām.

Raksta nobeigumā, akcentējot suitu novada kultūras un folkloras bagātību, kādas etnogrāfiskā ansambļa dziedātājas stāsts par dziedāšanu: *Man ienāca prātā viena epizode, es citādāk atkal noteikti aizmirsīšu. Kā tas ir – piemēroto un nepiemēroto repertuāru dziedāt. Un tad, kad es gāju ganos – es jau te stāstīju iepriekšējo reizīti par to, ka tur bija kādas 300 govīs, un mums ar mūsu vasarā bija jāgana. ..Nu un laimīgi tie brīži tad, kad dabū visas tās govīs apkārt. Un mēs pa tādiem laimīgiem brīžiem. . . Ļoti saulains tāds vakars, vasaras vakars. Nu saulīte jau tālu riet,*

pār mežu galiem pāri. Un mēs ar māsu apsēžamies uz tā žoga un mēs dziedam tādu bezgala skaistu dziesmiņu (dzied): “Saulītes zeltītie stari klusajā Daugavā mirdz... Mmmm...” Aizmirsu momentā... “Krustmalā meitene gaida mīļāko nākam drīz. Krustmalā meitene gaida mīļāko atnākam drīz...” Nu, lūk, tā... Bet mums tur vienai ir 11 un otrai 12 gadi, un mēs te šitādu te dziesmiņu... Un nāk no pļavas mājā tāds pavecāks vīrs, noguris, izkopts pār plecu: “Mīļie bērniņi, vai tad jums nav piemērotāka dziesma gadiem?” Un mums tas tā... Mēs dziedam divbalsīgi, tīrās tercās, nu pašām tik šausmīgi patīk, jūt, ka labi skan – un tas mums bija ļoti no svara, ka labi skan. Un saulīte tiešām tur, aiz tiem koku galiem riet. Kur tad nu vēl skaistāka dziesmiņa par šito te dziesmiņu? Un ko tas onkulis, ko tas vecis sajēdz no dziedāšanas? Tajā brīdī man pat neienāca prātā, ka tas ir tā ekstrēmi vai kā. Mums tas teksts faktiski vienaldzīgs, mēs domāj par to mūziku, kas tur... (NMV-1894)

Atgriežoties pie raksta ievadā formulētā ekspedīcijas mērķa Alsungā – ierakstīt dzīvesstāstus un apzināt novada tradicionālo kultūru, var teikt, ka tas izdevies. Ekspedīcijā tika ierakstīti 122 dzīvesstāsti, savākts plašs etnogrāfiskais materiāls, ierakstīti sapņu stāsti, maldišanās stāsti u.c. folkloras vienības. Šo guvumu izdevās papildināt arī ar personīgās pieredzes stāstiem, kuros reflektē kolektīvā un individuālā atmiņā sakņotie priekšstati par sociālām, vēsturiskām, individuālām un kultūras norisēm.

Avoti

No Nacionālās mutvārdu vēstures (NMV) krājuma kolekcijām “Dzīvesstāsts – Latvijā: Ventspils 2002” un “Dzīvesstāsts – Latvijā: Alsunga 2003”

Literatūra

- Bauman, R. The field study of folklore in context. In: *Handbook of American Folklore*. Bloomington: Indiana University Press, 1983, pp. 362–368.
- Bauman, R. *Story, Performance and Event: Contextual Studies of Oral Narrative*. USA: Cambridge University Press, 1986, p. 130.
- Bela-Krūmiņa, B. Patība un sociāli kulturālais konteksts. Grām.: *Spogulis*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2001, 125.–144. lpp.
- Bela-Krūmiņa, B. *Dzīvesstāsti kā sociāli vēstījumi*: disertācija. Rīga, 2004, 189 lpp.
- Bula, D. *Dziedātājtauta: Folklorā un nacionālā ideoloģijā*. Rīga: Zinātne, 2000, 186 lpp.
- Dégh, L. *American Folklore and the Mass Media*. Bloomington; Indianapolis: Indiana University Press, 1994, p. 224.
- Kursīte, J. Dzīvesstāstu un folkloras saskare. Grām.: *Starptautiska konference “Dzīvesstāsti – vēsturē, kultūrā, sabiedrībā: Mutvārdu vēstures loma personīgās kultūras identitātes vērtējumā”* 2003. gada 1.–3. maijā, Rīgā: programma, referātu kopsavilkumi. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2003, 17., 18. lpp.

- Ķīlis, R. Sociālās un kultūras antropoloģijas perspektīvas. Grām.: *Spogulis*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2001, 198.–207. lpp.
- Oring, E. *Folk Groups and Folklore Genres*. Utah: Utah State University Press, 1986, p. 258.
- Riessman, K. K. *Narrative Analysis*. London: SAGE Publications, 1993, p. 79.
- Siikala, A. *Interpreting Oral Narrative*. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 1990, p. 214.
- Stahl, S. K. D. Personal experience stories. In: *Handbook of American Folklore*. Bloomington: Indiana University Press, 1983, pp. 268–277.
- Tisenkopfs, T. Dzīve un teksts: biogrāfiskā pieceja sociālajās zinātnēs. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. Nr. 5, 1993, 1.–8. lpp.
- Zirnīte, M. Metode mutvārdu vēstures apvienotajās ekspedīcijās. *Letonica*, Nr. 11, 2004, 157.–168. lpp.
- Веселова, И. С. Прагматика устного рассказа. В кн.: *Современный городской фольклор*. Москва, 2003, с. 534–544.

Text and Context in Stories of Personal Experience

The paper examines one genre of modern folklore: stories of personal experience. Stories of personal experience concentrate on an event rooted in the personal experience of the storyteller; therefore the contents of the story should be evaluated as unique. Usually the first person and traditional means of expression and stylistic devices are used in the process of revelation. The paper analyses how the story-tellers (individuals) in stories of personal experience tell about the events in their own lives, what strategies of story-telling they use, and how the story of personal experience is formed as a modern folklore genre with a definite form and structure. The folkloristic approach of viewing a text along with its context is an example of the possibility to use the contextual method in the research of personal experience stories. To approach the text and context together means to look for the environment of the text: historical and social conditions and the individual traits of story-tellers and story-listeners. The author has applied this methodology in the analysis of personal experience stories gathered in Alsunga during the field-work “Latvian Life Stories: 2002–2003”.

Latviešu trimdas romāni kā dzīvesstāsti: analīzes modelis

Juris Rozītis

Kas kopīgs rakstītam stāstam un mutvārdu vēsturei

Gribu apgalvot, ka pastāv līdzība starp noteikta veida romāniem un dzīvesstāstiem mutvārdu vēstures pētījumos. Es runāju par prozu, kurā autors attēlo dramatiska vai traumatiska rakstura vēsturisku laikmetu vai notikumus, *kurus viņš pats ir pieredzējis*. Kaut arī romāna galvenie varoņi un sižets var būt vairāk vai mazāk izdomāts, tomēr notikumi, situācijas un pat romāna tēlu rīcība un reakcijas uz šiem notikumiem ir autentiskas. Tādējādi šie romāni palīdz iegūt dziļāku vēsturiskās situācijas izpratni. Meklējot atbilstošāko terminu, es šādus romānus saukšu par *liecinājuma romāniem (witness novels)*. Es pievērsīšos galvenokārt tiem latviešu romāniem, kas attēlo latviešu pēckara trimdas pirmos gadus.

Šī raksta nolūks ir piedāvāt modeli dažāda žanra liecinājuma naratīvu (liecinājuma romāni, autobiogrāfijas, atmiņas, dienasgrāmatas, dzīvesstāsti u.c.) analīzei un salīdzinājumam.

Liecinājuma teksti

Liecinājuma teksti atšķirīgās pakāpēs uzsver divus realitātes aspektus – paša stāstītāja, autora, rakstnieka, intervējamā dzīves pieredzes *iekšējo* realitāti, no vienas puses, un *ārējos* vēsturiskos, sociālos un politiskos notikumus, kā tos uztvērusi konkrētā persona, no otras puses. Tādējādi šos tekstus var lasīt vismaz divos atšķirīgos veidos. Pirmkārt, kā cilvēka individuālās dzīves pieredzes izpaušmi. Otrkārt, kā plašākas sociālas grupas vēsturiskās pieredzes liecību.

Pirmajā gadījumā lasītājs ir ieinteresēts stāstītājā kā unikālā individuā – viņa individuālās dzīves attīstībā un raksturā, veidā, kā viņš stāsta savu stāstu, kā sakārto haotisko pieredzi un notikumus, ievietojot tos stāstījumā un izsakot vārdos. Otrajā gadījumā lasītājam ir lielāka interese par notikumiem un vēsturiskām vai sociālām situācijām, ko apraksta stāstītājs.

Abas pieejas palīdz portretēt individuālo vēsturi, parāda veidu, kā cilvēkus ietekmē vēsture un kā viņi to paši piedzīvo. Latviešu rakstnieks Dzintars Soudums romāna “Taisām tiltu pār plašu jūru” ievadā par karā pieredzēto raksta: “Es

gribu uzsvērt, ka par neseno karu ir sarakstītas daudzas grāmatas, bet pavisam maz par to, kā latvieši tajā jutās “neoficiāli”. Par to, par ko nerunāja radio un par ko nerakstīja avīzes.” (Sodums 1975, 5)

Liecinājuma teksti tādējādi ir attiecināmi uz “neoficiālo” vēsturi. Arī dzīvesstāstu publikācijas un pētījumi atsedz abu minēto pieeju pretrunīgumu.

No vienas puses, dzīvesstāstu tekstus var publicēt kā individuālus stāstījumus – tāpat kā neskaitāmās individuālās liecības, kuras publicēja Latvijā 90. gadu sākumā pēc atbrīvošanās no Padomju Savienības. Individuālās pieredzes stāsti parādījās grāmatās, brošūrās un presē. Šo tekstu lasītājs ir ieinteresēts stāstītāja individuālajā stāstā, viņa pieredzē par konkrēto vēsturisko realitāti, viņa individuālajā izteiksmes veidā un pasaules uztverē.

No otras puses, dzīvesstāstus var apkopot, anonimizēt, saskaldīt pa tēmām, to fragmentus savirknēt, veidojot jaunas, interpretējošas nozīmes – kā, piemēram, tas ticis darīts Viedas Skultānes grāmatā “*The Testimony of Lives*” (Skultans 1998). Šāda pieeja ļauj meklēt kopainu, uzsverot tipisko, saskatot sistēmas un struktūras. Individuālā izteiksme ir tikai kopīgā stāstījuma variants.

Tas pats, protams, ir spēkā arī literatūras pētījumos. Atsevišķu stāstu vai autoru var analizēt tā unikalitātes dēļ. Un pretēji – romānu grupu, kurā tiek attēlota līdzīga pieredze, var uzlūkot kā kopīgās pieredzes kolektīvu liecību.

Pievērsoties latviešu romāniem, kas attēlo pirmos pēckara gadus Vācijā un *DP* (*displaced persons* jeb dīpīši – pārvietotās personas. – Tulk. piezīme) nometnes, to līdzība ir pārsteidzoša. Tie ir kā kopīgas pieredzes kolektīvie stāstījumi. Pat attēlojot ļoti atšķirīgas nometnes, stāstījumos bieži ietvertas līdzīgas tēmas un tēli – piemēram, korumpēts vai pat izvirtis nometnes komandants vai *UNRRA*¹ ierēdnis, bēglis spekulants, sievietē, kas izmanto savu seksualitāti, lai iegūtu kādas priekšrocības, pasaules nogurdināts un dzīvē vilies karavīrs. Arī romānos par trimdinieku apmešanos jaunajās mītnes zemēs pēc pagaidu dzīves Vācijā attēloti emigrantu cikliskie meklējumi pēc mājām un darba, un nav svarīgi, vai romāna darbība norit Austrālijā, Kanādā, Amerikā vai Anglijā.

Līdzīgām tēmām pievēršties rosināja attēlotās situācijas realitāte. Tomēr dažas tēmas un tēli parādās kā universālas jeb vairāk nozīmīgas nekā citas. Tāpēc jāizveido metode, kā salīdzināt dažādus tekstu žanus, kas attēlo līdzīgu realitāti (piemēram, romāni par dzīvi *DP* nometnēs salīdzinājumā ar bijušo dīpīšu intervijām). Jāizveido arī modelis, kas palīdzētu salīdzināt liecības par dažādām vēsturiskajām realitātēm (piemēram, dzīvi *DP* nometnēs, Sibīrijā, pirmajos pēckara gados Latvijā). Jāizstrādā metode, ar kuras palīdzību varētu noteikt, kuras tēmas ir nozīmīgas attiecīgos liecinājuma tekstu žanos. Līdzīgi varētu noteikt, kuras tēmas ir svarīgas vienā vēsturiskajā realitātē un kuras – citā.

¹ ANO Palīdzības un rehabilitācijas pārvalde.

Piemēram, Vieda Skultāne, aprakstot intervijas ar padomju deportācijās izdzīvojušajiem, atzīmē, ka stāstījumi parasti sākas ar ceļojuma motīvu – ar ilgu braucienu vilcienā, lopu vagonos uz Sibīriju. Protams, tas nav naratīvs paņēmiens, bet smaga realitāte – cilvēki negaidīti nakts vidū tika paņemti no savām mājām, sadzīti lopu vagonos un aizvesti uz Sibīriju. Iegūtā traumatiskā pieredze radikāli lauza šo cilvēku līdzšinējo dzīves attīstību. Šos naratīvus bieži vien noslēdza cits ceļojums – atpakaļ uz Latviju.

Līdzīgi šiem izvesto stāstiem arī romāni, kuros attēloti latviešu trimdas gadi Vācijā, sākas ar ceļojumu – bēgšanu no Latvijas. Un bieži vien arī šie stāsti beidzas ar ceļojumu pāri jūrai uz jauno mītnes zemi. Tāpat arī romāni, kuros attēlota trimdinieku apmešanās jaunajā valstī, parasti sākas ar zīmīgu ceļojumu – ierašanās svešzemju ostā vai dzelzceļa stacijā. Tomēr šie romāni izskaņā ir atvērti, tie nebeidzas ar ceļojumu (izņemot varbūt netieši norādītās gaidas atgriezties Latvijā).

Šie ceļojumi, dabiski, atbilst trimdinieku realitātei – bēgšanai un pārbraukšanai uz citu valsti. Faktiski trimdu var aprakstīt kā pārvietošanu telpā un lūzumu laikā – radikāli brutāla dabiskā dzīves rituma pārtraukšana un nepieciešamība sākt jaunu dzīvi jaunā valstī.

Tādējādi šos noteiktos motīvus (piemēram, ceļojums), kas ir tipiski tik ļoti atšķirīgiem stāstījumiem un tiek stingri balstīti attēlotajā realitātē, var uzlūkot arī kā arhetipiskus tēlus, kas ir nozīmīgi, lai sakārtotu mūsu haotiskās pieredzes uztveri un izteiktu to sakārtota stāstījuma jēdzienos.

Izstrādājot metodoloģisku modeli šo dažādo žanru un stāstījumu salīdzinājumam un analīzei, var izmantot līdzību ar tautas pasaku pētījumiem.

Pasaku analīzes analogijas

Mūsu interešu lokā esošajiem liecinājuma tekstiem analogiskas ir tautas pasakas – arī tās ir tekstu kopums, ko radījuši dažādi stāstītāji, kas, dzīvodami ļoti atšķirīgās kultūrās un laikos, tomēr lielākā vai mazākā mērā stāsta vienu un to pašu stāstu. Pasakas ir individuāli stāsti, kas veidoti saskaņā ar noteiktiem stereotipiem modeļiem, tēmām un noteikumiem. Pasakas, tāpat kā liecinājuma literatūra, ir individuālās izteiksmes un kolektīvās vielas sakausējums. Pasakas glabā katra stāstītāja individualitātes atspulgu – viņa attieksmi pret noteiktiem motīviem, viņa īpašo individuālo stāstījuma manieri. Tomēr pasakām ir līdzīgs sižets. Arī liecinājuma teksti ir individuāli stāstījumi, kas attēlo līdzīgu realitāti – lai gan nereti no atšķirīga skatpunkta.

Pasakas, kurām ir līdzīgs sižets, tiek uzskatītas kā piederīgas vienam tipam. Pētot liecinājuma tekstus, mēs līdzīgā kārtā varētu uzskatīt, ka, piemēram, teksti, kas attēlo *DP* nometnēs pavadītos gadus, pieder vienam “tipam”, bet teksti, kas attēlo pirmos gadus jaunajās mītnes zemēs, – citam “tipam”. Ejot tālāk, mēs varētu formulēt *DP* nometņu “tipu” kā tādu, ko iezīmē divi ceļojumi: tas sākas ar

bēgšanu no dzimtenes un beidzas ar emigrāciju uz jauno mītnes zemi. Šie ceļojumi ne tikai palīdz mainīt stāstījuma norises vietu, bet tie arī iedala laiku pagātnē, tagadnē un nākotnē. Neaizsniedzamā pagātne ir atstāta reizē ar dzimto zemi. Nezināmā nākotne būs iespējama tikai pēc nākamā ceļojuma pāri jūrai.

Pasakas tiek analizētas arī pēc kopīgiem motīviem. Tie var būt gan vienkārši tēli, gan nozīmīgi sižeta pavērsieni. Šādu pat motīvu sistēmu varētu attīstīt, analizējot liecinājuma tekstus, kuros attēlotas līdzīgas vēsturiskās realitātes, atzīmējot tipiskākās vai dominējošās tēmas konkrētajā pētāmo tekstu grupā.

Kā piemēru vēlos aprakstīt motīvu modeli, ko esmu attīstījis, analizējot un salīdzinot latviešu romānus, kuros attēlotas divas vēsturiskās realitātes – bēgļu dzīve kara un pēckara laika Vācijā un pirmie gadi jaunajās mītnes zemēs. Tos var uzlūkot kā divus atšķirīgus, tomēr savstarpēji saistītus “romānu tipus”. Ja pieņemam, ka trimda ir pārvietojums telpā un lūzums laikā, laiks un telpa kļūst par vadošajiem principiem izveidotajā motīvu modeļa organizācijā. Romānu motīvus var apkopot atbilstoši tekstā aplūkotajām pārvietotās personas pasaules redzējuma izmaiņām.

Standarta modelis

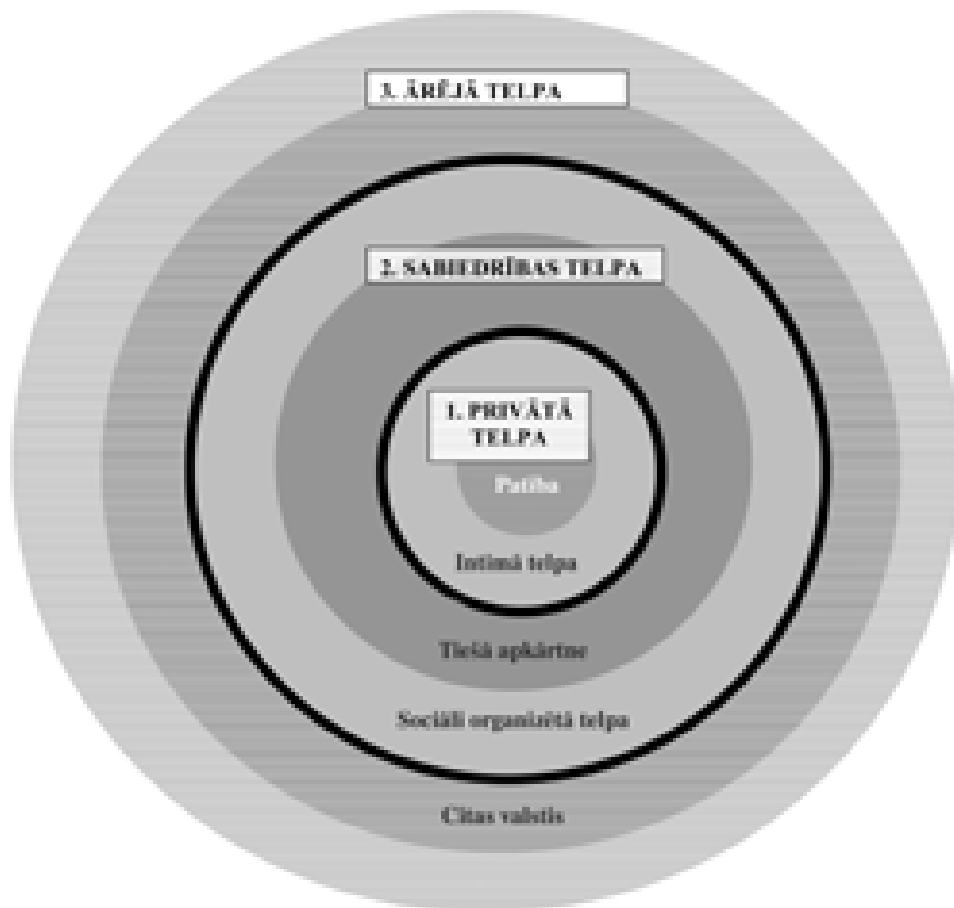
Ideālais modelis, lai aplūkotu kādu personu un tās attieksmi pret pasauli, ir šāds: fokusa centrā tiek novietota patība, un šo kodolu aptver koncentriski aplī – fiziskā, psiholoģiskā un sociālā telpa, kas arvien vairāk un vairāk attālinās no centra.

Šādu telpas konceptu var iedalīt trijos telpiskos laukos. Pirmais lauks ir patībai tuvākā fiziskā, sociālā un psiholoģiskā telpa – *privātā telpa*, kurai ir divi apakšlīmeņi. Pirmkārt, *patība* – ķermenis un domas. Ķermenis kā dvēseles mājas un iekšējā pasaule. Otrkārt, *intīmā telpa* – mājas, ģimene, intīmās attiecības, iemīļotā vieta dabā vai pilsētā, kur cilvēks jūtas kā mājās. Tās ir telpas, kurās cilvēks jūtas nepiespiesti, kur var rīkoties privāti un izbaudīt ļoti personiskas emocijas.

Otrais lauks ir ikdienas telpa, kuru cilvēks apdzīvo, kad viņš ir devies ārā pasaulē – šī ir *sabiedrības telpa*. Arī šo telpu veido divi līmeņi: pirmais atrodas patībai tuvāk, bet otrais – tālāk no tās. Patībai tuvāk ir *tiesā apkārtnē*: draugi, draugu mājas, darbavieta, kolēģi, cilvēki, kurus sastopam ikdienā – pārdevēji, pastnieki, mājas saimnieks, kaimiņi u.tml. Nākamais solis uz ārpusi ir *sociāli organizētā telpa*, kurā cilvēks darbojas dažādās jomās (sociālā, politiskā, kultūras un ekonomikas). Šajā telpā cilvēks ir pilsonis, nodokļu maksātājs, patērētājs; viņš ir pakļauts lielākiem, sabiedrību veidojošiem spēkiem. Cilvēki, kurus sastop šajā līmenī, pilda sabiedriskas funkcijas – tie ir baņķieri, policisti, politiķi, kā arī personas, kuras pazīst tikai vārda pēc – prezidents, premjerministrs, slavens aktieris,

mūziķis vai televīzijas zvaigzne. Tā ir telpa, kura pirmskara Latvijā tika identificēta ar *dzimteni* – Latviju.

1. att. Pirmais motīvu modelis: “dabiskais” stāvoklis (standarta modelis).

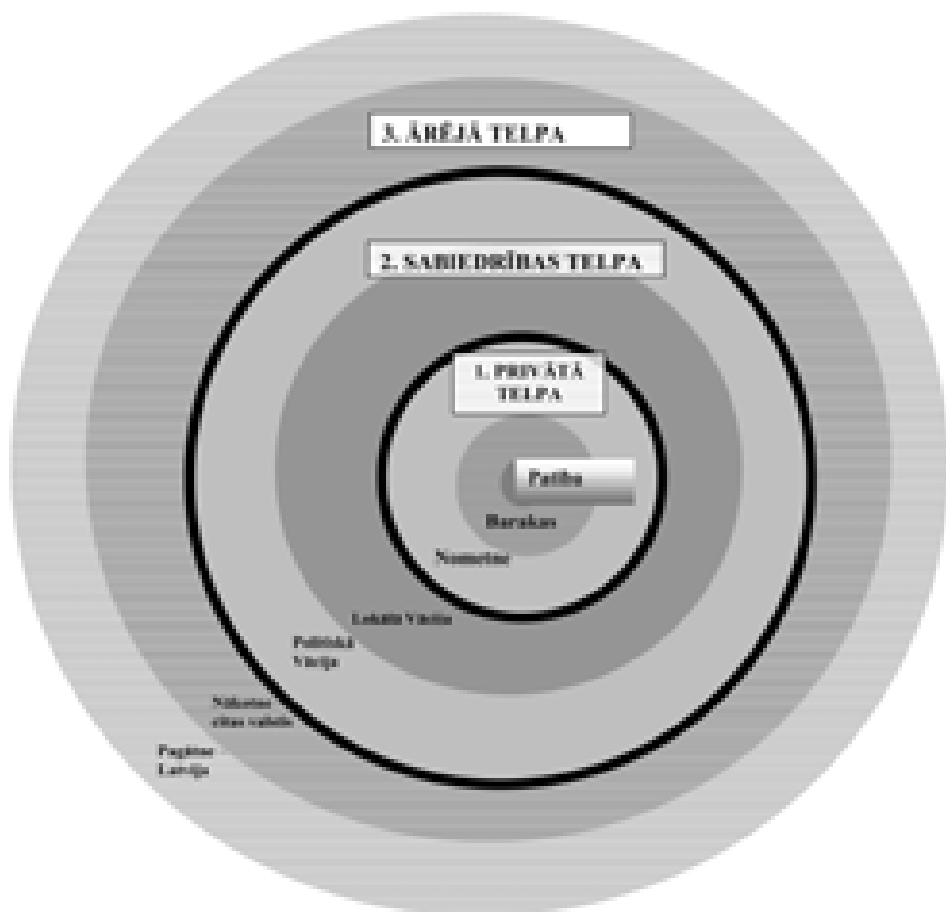

Trešais lauks ir plašākas pasaules *ārējā telpa*, kas sastāv no zemēm ārpus dzimtenes vai mītnes valsts. Tā ir pasaule, kuru cilvēki pazīst no attāluma – caur izglītību, grāmatām, tūrismu, plašsaziņas līdzekļiem. Šī ārējā pasaule ir atšķirīga – valodas, klimata, topogrāfijas, paradumu dēļ.

Tālākais ārējais patības telpiskās uztveres aplis ir *kosmiskā telpa*. Tā robežojas ar abstrakto, teorētisko, eksistenciālo patības uztveri kā niecīgu punktu izplatījumā un arī laikā. Romānos daba – jūra, zvaigznes pie debesu juma u.tml. – bieži atspoguļo tēla domas par šo telpu. Šajā ziņā galējā, visplašākā telpa ir cieši saistīta ar vistuvāko – patību, visdziļākajām iekšējām domām un jūtām.

Motīvu modelis romāniem par pārvietoto personu nometnēm

2. attēls. *DP* tematikas romānu modelis.

Ir trīs acīmredzamas atšķirības, kas konstatējamas *DP* tematikas romānu un “standarta modeļa” salīdzinājumā.

Pirmkārt, *privātā telpa* vairs nav ģimenes un intīmo attiecību telpa. Šajos romānos ģimene ļoti bieži ir sašķelta – karš ir izšķīris tuviniekus, izkaisījis tos pa malu malām vai pat nogalinājis. Tagad *privāto telpu* bieži apdzīvo svešinieki – citi bēgļi, kas *barakās* mitinās cieši blakus. Privātumu iegūt nav viegli. Intīmajām attiecībām pāri bieži meklē privātu telpu ārpus *nometnes* dabā.

Otrkārt, tuvākā *tiešā apkārtnē* ir sašķelta divās atšķirīgās telpās – ir *nometnes telpa* un *telpa ārpus nometnes*. Šīs telpas nodala skaidra robeža – *nometnes sēta* un vārti. *Nometne* ir vistuvākā ikdienas telpa, tajā bēglis ir saskarē ar saviem

likteņbiedriem, nometnes administrāciju u.tml. Nākamā telpa ir vācu *sabiedrība* aiz nometnes žoga – tur dīpiši dodas meklēt ēdienu un darbu, apmeklē koncertus un krogu.

Trešā un pati dramatiskākā pārmaiņa ir tā, ka *sabiedrības telpa* vairs neatbilst dzimtenei, bet gan svešajai, sabrukušajai, uzvarētajai pēckara Vācijas politikajai un ekonomiskajai telpai, ko pārvalda sabiedroto spēki. Pirmskara Latvija ir kļuvusi par neesošu telpu, tā pastāv vienīgi atmiņās, cerībās, sapņos un sarunās. Šajā ziņā Latvija līdzinās netveramajai, abstraktajai kosmiskajai telpai.

Tuvāko *ārējo telpu*, citas zemes, pārsvarā veido valstis, uz kurām dīpišiem kādu dienu vajadzēs doties. Atsauces uz tādām valstīm kā Japāna vai Grieķija, Spānija, tāpat arī atsauces uz Āfriku šajos romānos tikpat kā nav rodamas. Tādējādi šajos romānos *ārējā telpa*, no vienas puses, atbilst nākotnei, no otras puses, – pagātnei.

Ārējā telpā dīpītis jūtas neērti, nevietā, valdošo spēku nodots. Viņu pievīlušas iedomātās draudzīgās valstis un pat dievišķais taisnīgums. Viņam ir sajūta, ka pasaule zaudējusi līdzsvaru.

Motīvu modelis romānos par apmešanos jaunā zemē

Romānos, kuros attēlota latviešu trimdinieku apmešanās jaunās mītnes zemēs, vērojamas radikālas pārmaiņas telpas modelī. Centrālā vieta atkal tiek ierādīta ģimenei un mājai. Šo romānu galvenās tēmas ir mājas vides radīšana un ģimenes uzturēšana.

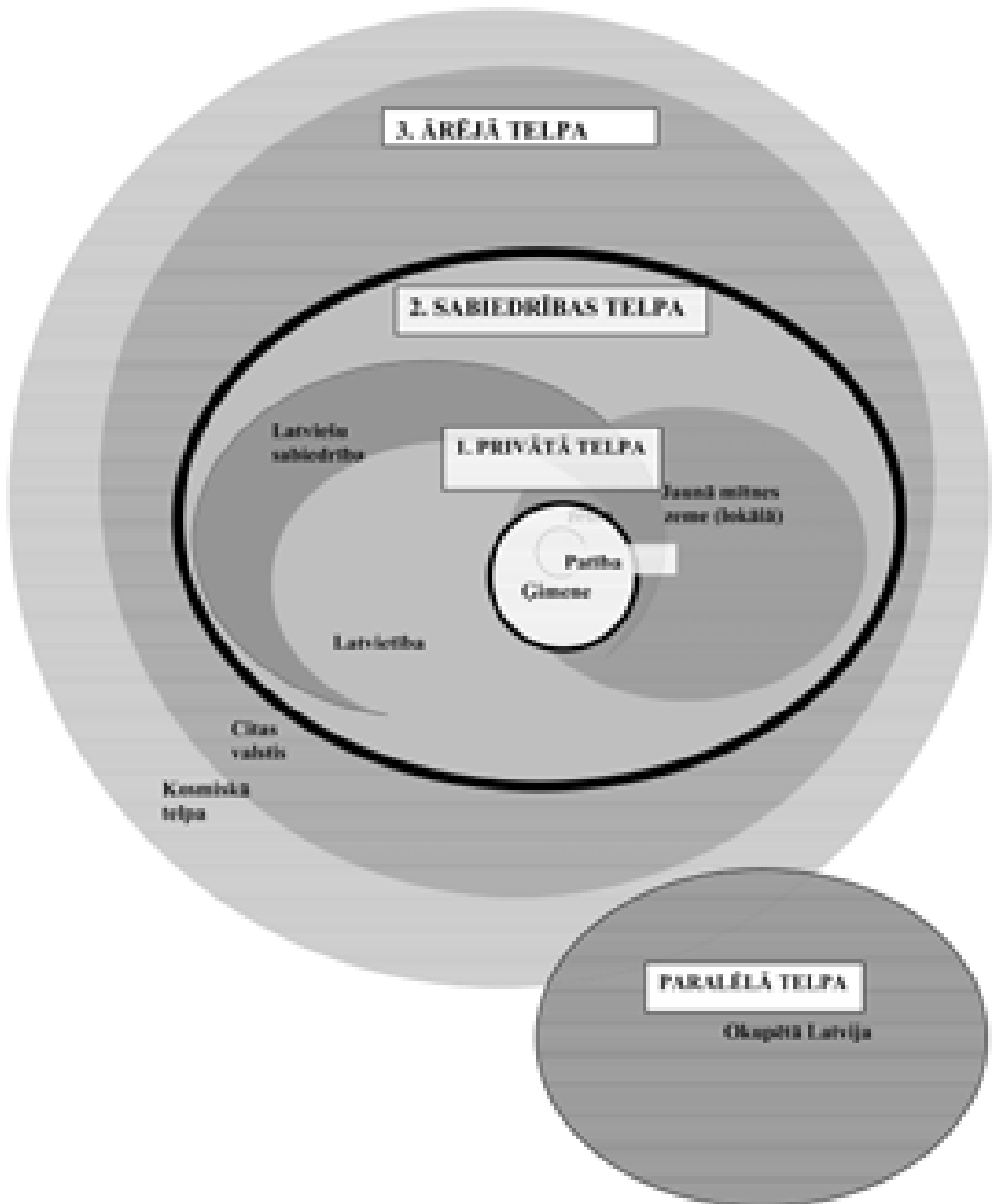
Ārējā telpa pamazām atgriežas pie “standarta modeļa”. Trimdinieks var atkal apcerēt citas zemes un kultūras, kā arī sevi un cilvēci lielākā, kosmiskā kopsakarībā.

Radikālākās pārmaiņas ir notikušas *sabiedrības telpā*. Bēglis faktiski dzīvo vienlaikus divās telpās. Viņš apgūst tuvāko apkārtni un sabiedrību mītnes zemē, tomēr apdzīvo arī latviešu pasauli un sabiedrību, kas atrodas *jaunās mītnes valsts politiskajā, ekonomiskajā un kultūras telpā*.

Arī *latviešu sabiedrība* pastāv divos līmeņos. Tuvāko telpu aizpilda draugi un latviešu sanāksanas. Pastāv telpa plašākā nozīmē – to veido *latvietība* kā jēdziens, kultūras identitāte, politiska vienība. Trimdai ir politiska un kultūras misija.

Nākamā radikālā pārmaiņa, kas raksturīga šiem romāniem, ir pilnīgi jaunas, nesasniedzamas telpas izveidošanās. Šī telpa, lai arī pilnībā nodalīta no latviešu trimdinieku ikdienas telpas, tomēr ir vitāli nozīmīga un ietekmē viņu domas un dzīvi. Tā ir *okupētās Latvijas telpa*, par kuru trimdinieks nepārtraukti domā, bet kas viņam ir nepārskatāma un neaizsniedzama pasaule, jo atrodas ārpus viņa tagadējās īstenības.

3. attēls. Modelis romānos par apmešanos jaunā zemē.

Latviešu pēckara liecinājuma tekstu motīvu rādītājs

Liecinājuma romānos sastopamie trimdas pasaules modeļi var kalpot kā pamats “motīvu rādītājam”, kuru var lietot arī citu liecinājuma tekstu, piemēram, mutvārdu interviju un dzīvesstāstu, analizē.

Katru no iepriekš aplūkotajiem telpas iedalījumiem var izstrādāt sīkāk. Katrā iedalījumā var atrast gan kopīgus, gan atšķirīgus motīvus. Piemēram, tekstus varētu analizēt, meklējot motīvus, kas parādās *privātās telpas* patības laukā. Var atrast atsauces uz privātām domām un sapņiem, uz paša istabu vai gultu (lāviņu), uz cilvēku vienatni dabā (mežā, pie jūras, parkā), kļīstot pa pilsētas ielām, atrodoties krogā, bibliotēkā, darbā, mākslas galerijā, koncertā vai piespiedu izolācijā mājās u.tml. Šādus motīvus varētu salīdzināt ar līdzīgiem motīviem citu žanru darbos vai darbos no cita tematiskā “tipa”.

Analizējot romānus par apmešanos jaunās zemēs, var pievērst uzmanību *sabiedrības telpas* motīviem. Šos motīvus var iedalīt divās atšķirīgās grupās: trimdnieku māja, dzīvoklis un kaimiņi pretstatā latviešu paziņām un viņu mājokļiem; tiešā svešās sabiedrības apkārtnē pretstatā sabiedriskajām telpām, kur pulcējas latviešu sabiedrība; trimdnieka darbs pretstatā viņa sabiedriskajām aktivitātēm latviešu sabiedrībā.

Nobeigums

Esmu izstrādājis modeli, lai analizētu romānus par latviešu bēgļiem pēckara Vācijā, kā arī romānus par latviešu trimdas pirmajiem gadiem jaunajās mītnes valstīs. Šis modelis var palīdzēt analizēt arī atšķirīgus dzīvesstāstu žanrus par šiem vēsturiskajiem periodiem, kā arī var tikt lietots, lai analizētu tekstus par citiem vēsturiskiem notikumiem, piemēram, latviešu dzīvi Sibīrijā vai pirmajiem pēckara gadiem Latvijā.

Literatūra

- Aarne, Antti. *The Types of the Folktale: a Classification and Bibliography*. Transl. and enlarged by Stith Thompson. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, 1973. FF Communications, No. 184.
- Genette, Gérard. *Narrative Discourse: an Essay in Method*. Transl. by Jane E. Lewin, Foreword by Jonathan Culler. Ithaca: Cornell University Press, 1980.
- Hägerstrand, Torsten. Tidsgeografi. In: *Om tidens vidd och tingens ordning*: texter av Torsten Hägerstrand. Stockholm: Byggeforskningsrådet, 1991, pp. 133–142.

- Hägerstrand, Torsten. What about people in regional science? In: *Om tidens vidd och tingens ordning*: texter av Torsten Hägerstrand. Stockholm: Byggnadsforskningrådet, 1991, pp. 143–154.
- Hamburger, Käte. *The Logic of Literature*. Transl. by Marilynn J. Rose. Bloomington; Indianapolis: Indiana University Press, 1993.
- Jason, Heda. *Ethnopoetry: Form, Content, Function*. Bonn: Linguistica Biblica Bonn, 1977.
- Jason, Heda. *Motif, Type and Genre*: a manual for compilation of indices and a bibliography of indices and indexing. Helsinki: Suomalainen Tiedekatemia, 2000. FF Communications, No. 273.
- Medvedev, Felicita. The concept of homeland. In: Runblom, Harald (ed.). *Migrants and the Homeland: Images, Symbols, and Realities*. Uppsala: Centre for Multiethnic Research, Uppsala University, 2000, pp. 74–96. Uppsala Multiethnic Papers, 44.
- Neuland, Lena. *Motif-index of Latvian Folktales and Legends*. Helsinki: Suomalainen Tiedekatemia, 1981. FF Communications, No. 229.
- Propp, Vladimir. *Morphology of the Folktale*. Transl. by Laurence Scott. Austin; London: University of Texas Press, 1977.
- Seidel, Michael. *Exile and the Narrative Imagination*. New Haven; London: Yale University Press, 1986.
- Skultans, Vieda. *The Testimony of Lives*. London; New York: Routledge, 1998.
- Sodums, Dzintars. *Taisām tiltu pār plašu jūru*. New York: Grāmatu draugs, 1975.
- Thompson, Stith. *The Folktale*. Berkeley; Los Angeles; London: University of California Press, 1977.

No angļu valodas tulkojusi **Baiba Bela**

Latvian Émigré Novels as Life Stories: Some Methodological Problems

Fictional prose in which the author depicts a historical time or events that he himself has experienced, for example, the early years of Latvians in exile, may also be read as documentary evidence from this period. Such “autobiographical” novels have certain similarities to the “life stories” of oral history studies. The methodological problems in the study of these two diverse genres are also similar. On the one hand, the novel or narrative is to be regarded as one person’s individual expression of his or her life experience. On the other hand, it is a piece of evidence from the historical experience of a larger social group.

The author proposes a method of analysis and comparison, which satisfies both post-war émigré novels and life stories. The method borrows models from the classification and analysis of folk tales – the type and the motif. This method could also be used to analyse texts from other historical events, such as the lives of Latvians deported to Siberia and the early post-war years in Latvia.

Mīlestības tēma dzīvesstāstos

Dagmāra Beitnere

*Man šķiet, Tu pati drīz sapratīsi, un es par to
nerunāšu, jo vārdi reizēm aizbaida pasaules
lielāko brīnumu – mīlestību.*

Vai mīlestību var izstāstīt, vai mīlestību var izteikt vārdos? Vai arī jūtu dzīves izpausmes katrā kultūrā izveido savu to nolasīšanas kodu? Vai tie ir vārdi, ar kuriem mīloša sirds uzrunā mīļoto? Varbūt tomēr tās ir attiecsmes un attiecības, kas pasaka vairāk nekā vārdi?

Raksts ir turpinājums pētījumam par latviešu jūtu dzīvi (Beitnere 1997; 1998) un ir balstīts uz Nacionālās mutvārdu vēstures (NMV) krātuves materiāliem. Dzīvesstāsti nav atlasīti ar nodomu fiksēt mīlestības stāstus, bet gan, ieklausoties vairāk nekā 50 stāstītāju teiktajā, mēģināts izprast kopējo – kā latvieši *stāsta* par savu mīlestību, kāda vieta viņu dzīvesstāsta sižetā ierādīta jūtām. Vai tad, kad cilvēks *stāsta* savu versiju, kā saprot sevi un savu dzīvi, šis svarīgais un ļoti intīmais dzīves notikums ir stāsta centrs vai arī tam ierādīta mazāk svarīga loma. Raksts ir mēģinājums ieskatīties mūsu kultūras garīgajā sejā: kā latvieši stāsta par mīlestību un kā ģimenēs un dzimtās mīlestības stāsti tiek nodoti nākamām paaudzēm.

Dzīvesstāstu pētniecībā naratīvs saistīts ar kultūras kontekstu, ar savstarpējā saziņā pieņemtām kultūras normām, jo dzīvesstāstu kāds klausās un sadzird (lasa un izprot). Dzīvesstāsts kā vēstījuma žanrs ļauj kultūras dalībniekiem caur individuālo stāstījumu atpazīt savu kulturālo, vēsturisko, lokālo, reliģisko un valodas identitāti. Dzīvesstāsts ir neizsmejams, jo, katru reizi stāstot, tas aizvien tiek radīts no jauna.

Klausoties dzīvesstāstus, jautājam pēc tā, ko mēs sadzirdam, ko meklējam: kopējo vai atšķirīgo valodā, izteiksmē, sociāli kulturālās struktūras, stāstījuma žanrus noteiktā kohortā vai lokālās identitātes iezīmes. Šoreiz, klausoties dzīvesstāstus, uzmanība tika pievērsta tam, kāda vieta jūtu attēlojumā dzīvesstāstā ir mīlestībai, partnerībai un laulībai, kā par to stāsta un vai vispār stāsta. Uzmanību arī sevi kā pētnieci, lai daudzo dzīvesstāstu interpretāciju varmācīgi neievietotu kādā šaurā klasifikācijā. Dzīvesstāstā var sadzirdēt gan atklātību (kad stāsta autori sajūt drošību, uzticēšanos vai kopīgu pārdzīvojumu), gan noslēgtību, esošo robežu (priekšstatu) nojaukšanu vai uzturēšanu. Apzinoties, ka jūtu dzīve un mīlestības

stāsti ir cilvēka intīms pārdzīvojums, jārespektē katra cilvēka atklātības pakāpe. Jūtīguma sliekšņi cilvēkiem ir atšķirīgi, arī no tā izriet, cik dziļi stāstītājs ļauj otram ielūkoties savos uzskatos, izjūtās, attieksmēs un vērtībās. Tāpēc pirmais jautājums ir par stāstītāja un klausītāja savstarpējo saskaņošanu. No šāda skatpunkta dzīvesstāsta uzklaušanās un “atvēršanai” ierādāma svarīga loma, ko vēlos paskaidrot tuvāk.

Dzīvesstāstu pētījumā balstos sociologa Niklasi Lūmana sistēmteorijā, kurā sabiedrība tiek aplūkota kā pašreferenta sistēma. Tas nozīmē, ka sabiedrības indivīdi novēro, apraksta sevi un summējot veido pašreferenci, kas iekļaujas sociālā procesā. Dzīvesstāstos ar pašreferenci cilvēks skaidro sevi. Turklāt tā nav tikai sevis narativizācija jeb izstāstīšana, vienlaikus tā dod impulsus, motīvus un references noteiktai darbībai. Šādā kontekstā dzīvesstāstus aplūkoju kā indivīdu pašrepresentācijas aktus, kurā nolasāms sevis redzējums (vai tas ir augsts vai zems; vai un kā indivīds sevi ieraudzījis, vai viņš bijis situācijas noteicējs vai arī tā valdījusi pār viņu, utt.). Latviešu dzīvesstāstos nereti izskan apgalvojums: *Manā dzīvē nav īpašu notikumu*; reizēm tiek sacīts: *Es te tagad visādas muļķības sapļāpāju*. Latgales dzīvesstāstos vairākas reizes saklausu vārdus: *papļāpāt par dzīvi*. Tas liek domāt, ka cilvēku pašvērtējums ir zems (vai arī tiek izmantoti izteikumi no ikdienas saziņas, kurus pārnes uz tādu svarīgu norisi kā dzīvesstāsta izstāstīšana). Sevis redzējums, raksturojums iznākumā ir modelis tam, kā indivīds sevi redz, un tas arī lielā mērā nosaka viņa darbību, vērtību, normu un mentalitātes reproducēšanu. Pašrepresentācija ir nozīmīgs faktors sabiedrībai kopumā, un, ja šajā sektorā dominē zems pašnovērtējums, tas spēj ietekmēt arī sabiedrības attīstības perspektīvu.

Klausoties dzīvesstāstu, notiek abpusēja izjūtu komunikācija – neverbāla, klusējot vai runājot acu valodai. Stāstītājs un klausītājs saskaņojas – vai viņu sapratīs, vai stāstu var uzticēt. Komunikācijas aspektam gribu pievērst īpašu uzmanību, jo cilvēka personiskās references veidošanā piedalās arī redzējums no malas – kā viņu redz t.s. otrās pakāpes vērotājs, kas pasaka par indivīdu to, ko cilvēks pats sevī neierauga. Indivīda pašrepresentācija dzīvesstāstā ir sevis ieraudzīšana un ieraudzītā narativizācija, ko latviešu dzīvesstāstos es jūtu kā tādu stāsta aspektu, kas latviešu kultūrā ir neiestrādāts vai vāji izteikts stāstījuma žanrs. Manam apgalvojumam ir apsvērumi, kas saistīti ar iepriekšējo pētījumu par tradicionālo kultūru un mūsdienu latviešu jūtu dzīvi. Toreiz tika izmantotas gados jaunu (vidējais vecums – 29 gadi) sieviešu atbildes, kurās bija jaušama saistība ar tradicionālās sabiedrības normām un dzīves vērtībām, kas tiek nodotas nākamām paaudzēm ar izglītību, kultūru un ģimenes tradīcijām. N. Lūmana sistēmteorija norāda uz tādu komunikāciju sabiedrībā, kurā kā pašreferences veidošanās laukam nozīmīga vieta ierādīta arī literatūrai. Katras kultūras literatūra veido jūtu dzīves izpratni, dokumentē kultūras dalībnieku mentālās attieksmes.

Eiropas literatūrā mīlestības jūtu atspoguļojumam prozas tekstā ir garš ceļš. Ne velti franču filozofa M. Larošfuko spārnotais teiciens “Par mīlestību runā visi, bet ne katrs to piedzīvo” – iegūst atslēgas nozīmi, kā mēs katrs saprotam mīlestību un vai katrs to satiekam. Dzirdētajos dzīvesstāstos saklausāma tradicionālās sabiedrības ietekme, kur precēšanās ir kā neizbēgams notikums: *Jāprecas vien i!* Līdz folklorizētam teicienam: *Tā mēs te vārgām, kā prusaki pa putras tīni* (saka par laulībā nodzīvotiem 53 gadiem). Jūtas un mīlestība ir kas tāds, par ko nerunā, varbūt pat kautrējas, bet, ja tā notiek, tad tās tiek glabātas iekšējai dzīvei bez centieniem izteikt. Līdz varam sacīt, ka latviešu kultūras dalībnieku liela daļa sevi izprot un atkārto kā savās jūtās mēmu. Tāpēc, ieskatoties izglītības un audzināšanas jomā, varam jautāt, cik lielā mērā latviešu oriģinālliteratūra palīdz pārvarēt šo mēmumu un rast ceļu pie pareizajiem vārdiem par to, kas ir bijis vai arī patlaban notiek jūtu dzīvē, jo literatūra ir lielākais jūtu izpratnes lauks.

Rietumeiropas romantiskās mīlestības modeli latviešu sabiedrība pārņēma vēl. Atcerēsimies pirmos tulkojumus un lokalizējumus latviešu valodā: latviešu literatūrvēsturnieks T. Zeiferts pirmajās vietās ierīdojis arī A. Leitāna 1845. gadā lokalizēto vācu rakstnieka K. Šmīda jūtu romānu “Grāfa lielmāte Genovēva”, norādot uz tulkotās literatūras iespaidu uz latviešu literāro gaumi (Zeiferts 1993). Varbūt arī tāpēc dziļākos dvēseles pārdzīvojumu portretējumus 19. gadsimta latviešu oriģinālliteratūrā neatradīsim – galvenie varoņi vairāk klusē. Par jūtām mēs uzzinām it kā nepastarpināti, slīpi, no sāniem, izvēloties kādu konkrētu niansi. Visbiežāk tā ir daba, kas palīdz izteikt, ko jūt cilvēka dvēsele. No R. Blaumaņa tik bieži citētā: *..žogam, ko prāts uzceļ, jūtas viegli kāpj pāri*, mēs tā arī neuzzinām, kā milēja Kristīne – to autors ļauj mums noprast tikai brīdī, kad viņa atsakās no *savām vieglajām dienām*. Bet ko Kristīne domāja un juta?

Uz jūtu dzīves izteiksmi īpašs iespaids ir arī latviešu dainām. V. Viķe-Freiberga secinājusi, ka “dainu dzejai raksturīgs centrālās stils, izvairoties no tiešiem jūtu aprakstiem. Dainas jūtas tver it kā slīpi, no sāniem, izvēloties kādu konkrētu detaļu, kam netiešs sakars ar jūtu pārdzīvojumu. Klausītājam pašam jāspēr nākamais solis: jāizdara secinājums no aprakstītās situācijas vai dzejas gleznas uz attiecīgo izjūtu” (Viķe-Freiberga 1993, 36, 37). Kulturālā un ģenētiskā atmiņa latviešu dzīvesstāstu padarījusi jūtās apspiestu, jo pakļautai sabiedrībai vēsturiski nostiprinājies tāds jūtu modelis, kurā iekšējie pārdzīvojumi nav izpaužami un vārdos tieši izsakāmi.

Dainu iespaidā izaugušajā 20. gadsimta oriģinālliteratūrā runāt par jūtām vairāk ir dzejas tradīcija, prozā jūtu dzīves portretējumi kļuvuši sekundāri un sporādiski. Zenta Mauriņa, rakstot par F. Dostojevski, jutīgi izceļ: “Dostojevski neinteresēja dabas procesi.. Dostojevskis nav peizāzists, bet portretists.. Jo cilvēka dvēselei nav gadskārtu, tai neplaukst pumpuri un nebirst lapas, tā nesūc jaunu su-

lu no zemes; ziemu vai vasaru, dienu vai nakti tā cīnās ar savu Dievu.” (Mauriņa 1993, 65) Z. Mauriņa izceļ literatūras nozīmi cilvēka dvēseles skaidrojumos, jo literatūras teksti ir stāsti par mums pašiem vai arī parāda, ko vēl neesam uzzinājuši. Pārlūkojot latviešu prozas oriģināldarbus, vai varam atrast jūtu analīzi, atzišanos mīlestībā? Ir tāda kā neredzama vienošanās, ka par sirds lietām un jūtām proza turpina dainu tradīciju – ļaut tikai nojaust.

Socioloģijas skatījumā literatūras mācīšana skolā netieši indoktrinē noteiktus kultūras simbolus, normas un vērtības. Literatūra veido kultūras dalībniekiem kopējas (atpazīstamības nozīmē) mentālas struktūras, kas parādās attieksmēs un attiecībās. Tās grūti portretēt socioloģiski, tāpēc parasti šīs struktūras atstātas literatūras kompetencē – *stāstīt un atklāt, veidot un mācīt saprast* pašiem sevi. Lasot literatūru, mēs identificējamies ar stāstu tēliem, līdz kādu dienu savā dzīvē “izspēlējam” sevi līdzīgā mustūrī. Literatūra palīdz ieraudzīt savu dzīvi, veidot savu *stāstu* par sevi, tā kļūst par lielāko referenču rezervi, kad stāstām savu dzīvesstāstu. Nereti autori paši vērtē: *Vai, mana dzīve ir dramatiska, to nespēj aprakstīt neviens romāns*. Ar to viņi liek saprast, ka nav tādu tekstu, arī stāstījuma veidu, lai izteiktu piedzīvoto un par sevi saprasto, un ka starp to ir kāda joma, kuru jāmeklē izteikt vārdos. Un tās ir jūtas.

Jūtu socioloģija

Socioloģija reti fokusējas uz indivīda jūtu dzīvi, it kā uzskatīdama šīs cilvēku dzīves izpausmes par kaut ko nenozīmīgu un mazsvarīgu. Tomēr emocijas dod indivīdam apjautu, ka viņš nedzīvo kā *cilvēks – kopija*, bet ir pašreferenta, pašveidojoša individualitāte, radoša un brīva (Luhmann 1984, 24). Emocijas dod mums ļoti dziļu brīvības izjūtu, varbūt pat dziļāko, kāda cilvēkam iespējama. To sajūst un piedzīvot cilvēks spēj ar valodas palīdzību, meklējot un atrodot vārdus un, visbeidzot, izstāstot. Fenomenoloģiskās aksioloģijas pārstāvis Makss Šēlers uzskata, ka runājot mēs sevi pārdzīvojam kā cilvēki (Scheler 1933, 267). Arī Kabala māca, ka runājot Dievs radīja pasauli, vienlaikus radīdams sevi (Sholem 1995, 216). Izteikt vārdos pārdzīvoto un piedzīvoto, tāpat kā traumatiskas situācijas, ir grūts uzdevums. Latviešu rakstniece Agate Nesaule teic, ka lieliem pārdzīvojumiem nav vārdu (Beitnere 2001, 237).

Un tomēr – kultūra pastāv un attīstās tekstos, un atrod vārdus, lai cik mokoši tas būtu. Mūsdienu socioloģijā pat izveidojies jauns virziens – jūtu socioloģija, kas pēta komunikācijas telpu, kurā svarīga loma ierādīta cilvēku jūtām un izjūtām, spējai izteikt tās vārdos, lai labāk cits citu saprastu. Jūtu socioloģijā mūsdienās runā par mīlestības jūtu atzišanu ne tradicionāli un formāli, bet emocionāli un individuāli, uzskatot, ka emocijas ir svarīgs savienojums starp sociālo struktūru un sociālo darbību (Barbalet 2002, 4).

Dzīvesstāstu kolekcija

Rakstā aplūkoti 52 dzīvesstāsti, kas ierakstīti Latgalē (Izvaltā) un Kurzemē (Ventspils un Liepājas apkārtnē). Dzīvesstāstu kopums nav izvēlēts ar nodomu meklēt mīlestības stāstus, tie analizēti, lai noskaidrotu, kādu vietu stāstā ieņem jūtu dzīves paudums, mīlestības tēma un kā par to stāsta. Stāstītājus aplūkoju pēc vecuma grupām, lai iegūtu pārskatu par dažādu paaudžu pieeju stāstu veidošanā. Paaudžu atšķirību stāstos nosaka arī dainu klātbūtne izglītības kodā. Norādīšu, ka mīlestību uzlūkoju kā pretēju veidu mērķracionalitātei; mīlestību izprotu kā subjektīvu reliģiozitāti (Beck, Beck-Gernsheim 1995, 256). Šāda mīlestības izpratne veidojusies divas tūkstošgades ilgā kristīgās kultūras tradīcijā, un šodien to saprot kā romantisko mīlestību, ko raksturo spontanitāte, emocionalitāte un dziļa tuvības apziņa, tā nojauc robežas un esošās identitātes (Raes 1998, 47).

Mīlestība, no gadu distances raugoties

Paaudzei, kura piedzīvojusi divus pasaules karus, dzīves pieredzē ir visi smagākie 20. gadsimta notikumi, tomēr dzīvesstāstā skats uz savu dzīvi nav zaudējis emocionalitāti. 1916. gadā dzimusī autore, stāstot par bērnībā piedzīvoto mātes nāvi, raud. Viņa teic, ka dzīvē nav bijis tik lielu satricinājumu un pārdzīvojumu kā citiem: *Mana dzīve ir ļoti parasta, ar mani nav nekas tāds noticis, kas nebūtu bijis arī citiem.* Bērnības pārdzīvojums gadu distancē nav zaudējis savu iespaidu. Par savu jūtu dzīvi sieviete nestāsta, saka tikai, ka ar vīru dzīvojuši saskānīgi. Toties viņa min savu brāli, kurš 1937. gadā izdarījis pašnāvību: *Tur laikam kāda mīlestības traģēdija bija, viņš nevienam neko neteica.* Man šī nejausā piezīme likās ļoti svarīga, tā raksturo attiecības vecāku ģimenē (atcerēsimies, ka mammu viņa zaudē jau bērnībā), bērni aug ar tēvu – mīlošu, bet stingru. Ģimene tā arī neuzzināja brāļa pašnāvības cēloni, ir tikai minējums par nelaimīgu mīlestību. Vai tas nozīmē, ka jūtu dzīves jautājumus tolaik nebija pieņemts pārrunāt. Varbūt izteikt jūtas nav raksturīgi ne tikai kurzemniekiem, bet latviešiem kopumā kā šīs kultūras dalībniekiem?

Par savas dzīves vīriešiem stāsta kāda 99 gadus veca kurzemniece, kura atceras romantisko jaunības dienu mīlestību. Bija izsapņota nākotne, bet tad draugs saslima un nomira. Viņš uzdāvinājis auskarus, arī saderības gredzenu, kuru vecā sieviete vēl tagad glabā joprojām kā piemiņu. Abiem bijis padomā nopirkt mājiņu Ventspilī, kuru bija jau noskatījuši. Kad draugs nomira, tad viena pati gribēja dzīvot un krāt naudu mājiņai. Arī vēlāk nav vēlējies iziet pie vīra, jo pēc drauga nāves bija nolēmusi nekad neprecēties. Viņa atceras, ka savu vīru pazinusi jau sen, bet viņš nav tai patīcis, jo nemācējies dejot. Viņas mammai gan patīcis, bet viņai ne:

..viš bija tāds rāms, tāds tūļa. Jo, redz, ka danco, tad vajag kauliem vaļu ļaut, bet viš bij tāds kā stabs, tāds viš kā vīrs nepatika. Man lielāka prieka nebij, kā dabūt dancot. Negribējusi ar Frici precēties, bet viņš bijis neatlaidīgs. 99 gadus vecā sieviete par sevi saka, ka visu mūžu esot baidījies no vīriešiem. Vienā brīdī viņa pat atzīstas, ka laikam tāds pusvīrietis esot. Bet viņas stāstā parādās epizodes, kas šo attieksmi dara saprotamu. Vienreiz esot nācies gulēt blakus brālēnam, un pēc tam ilgi pārdzīvojusi, ka nu būs bērns: *Mūs tā audzināja, ka nezinājām, kur teļš tai govij nāk laukā. Es nezīnu, kāpēc mūs tā audzināja. Mamma teica, ka govij telēni skrej no meža laukā.* Jautāta par dzīves skaistajiem brīžiem, teic, ka vienmēr kavalieri bijuši veci atraitņi, ka agrāk jau skatījās uz mantu, kad precējās.

Citā dzīvesstāstā sieviete ar skumjām saka: *Mamma nekad neko nestāstīja par mēnešreizēm, māte mācīja tikai: "Klausī un strādā!"* [Raud.] *Es gan savai meitai stāstīju.* Par vecāku un bērnu attiecībām no vecākās autoru grupas sadzirdam dainu modeli, kurā vecāki ir stingri un prasīgi. Starp bērniem un vecākiem ir pragmatiskas attiecības, ko nosaka dzīve lielā ģimenē, trūkums un pastāvīgas saimnieciskās rūpes. Mātes nav atklātas pret meitām jūtu un dzimumdzīves jautājumos. Tās ir tēmas, par kurām nav pieņemts runāt.

Ģimenes attiecību modelis iespaido cilvēku visas dzīves garumā. 1916. gadā dzimušas sievietes bērnības atmiņās ir epizode: *Tēvs atnāca no Pirmā pasaules kara, kad man jau bija trīs gadi, atnāca svešs cilvēks, un nekad tā arī neizdevās izveidot tuvākas attiecības ar tēvu. Viņš bija kara skarts cilvēks. [...] Ar mammu arī nevarēja tuvāk izrunāties, jā, protams, par saimniekošanu visu varēja sarunāt, bet tuvākas viena otrai nepieķļuvām.* Pašai stāstītājai jūtu dzīve veidojusies tiem laikiem netradicionāli, dēls dzimis ārļaulībā, sava ģimene nekad nav bijusi. Taujāta par dzīves lielāko atziņu, viņa nosaka: *Mīlestību par naudu nevar nopirkt, ļaujot mums pašiem izdomāt šī dzīvesstāsta trūkstošos sižetus.*

Jūtu distance

Pieskaroties jūtu distancai attiecību modeli latviešu dzīvesstāstos, vēlos atgādināt, ka jūtu kultūru lielā mērā veido, izteic un nosaka sievietes pieredze. Koloniāltautu vēsturiskā, kultūras un ģenētiskā pieredze neveicina jūtu atvērtību ne vīriešiem, ne sievietēm. Īpaši svarīga ir sievietes situācija: ja sievietes jūtu dzīve ir bijusi apslēpta, viņa nespēs izaudzināt jūtās atvērtus bērnus. Dzīvesstāstos bieži māte tiek attēlota savās domās iegrimusi, un bērniem emocionāli viņa nav bijusi pieejama. Mātes dzīve nav viegla, nereti viņa bērnus audzina viena, jo tēvu paņēmis karš vai alkohols. Un sieviete pamazām noslēdzas sevī. Tomēr ne vienmēr ir tā – kāda stāstītāja dzimusi ģimenē, kurā māte bijusi vāciete, auksta un spīva sieviete, tomēr viņas meita spējusi to pārvarēt. Viņai kopā ar vīru dzīves lielākā daļa

aizritējusi Latgalē, kur viņa nostiprinājusi savu garīgo identitāti (Latgalē cilvēki interesējušies cits par citu, ko vēlāk, pārceļoties uz Kurzemi, vairs nav izjutusi) un atvērtību. Sieviete ir skolotāja, un personiskās dzīves atziņas viņa sniedz kā padomu intervētājai: *Vajag mācēt samīļot. Precoties jāraugās, lai vienādi auguši, ja cilvēki auguši atšķirīgās vidēs, tad grūti saprasties.*

Kāda cita stāstītāja atceras teiku par ievu – tas ir stāsts par laikiem, kad vēl zaga sievas. Tā ieva augusi pie avota, un meitu noskatījis viens leišu bajārs. Kad viņa pēc daudziem gadiem te atbraukusi ar savu mazo meitiņu, sieviete kokam teikusi: *Audz, meitiņ, audz, lai neviens tavus sapņus tā neizrauj. Tam ievas kokam ir arī īpašas saknes.*

Teiku par ievu var uztvert kā sievietes jūtu dzīves metaforu, jo 20. gadsimta vēstures skarbie pagriezieni nav to saudzējuši. Nebija viegli sekot dainu maksimāli par bēdas likšanu zem akmens, skumjas bija akmenim par lielu un par smagu...

Par to, ka latviešiem 20. gadsimtā bijusi sava jūtu dzīve *jālauž*, stāsta kāda vīrieša balss, kurā saklausu aizlauztu, inteligentu un drošu cilvēku. Viņš stāsta par mātes apbedīšanu Sibīrijā: ciematā bijušas dažas latviešu sievas, sanaglojuši četrkantainu kasti, un katolietes dziedājušas “Tuvāk pie Dieva gribas būt!”. *Biju vienīgais pavadītājs mātes bērēs un nekad vairāk neatgriezos pie mātes kapa. Tad vienreiz viena Volgas vāciete iedeva padomu, lai nesmeļoties, stāstot par mātes nāvi, bet es to darīju, lai nebūtu jāraud. Vīrietis bija piedzīvojis divas izvešanas, pusaudža gados piedzīvojis netaisnību, kurai nebija iespējams pretoties, protestēt, un mātes nāve svešā zemē... Kad ir tik smagi un jūtas ir apspiestas, arī rodas reakcija smieties stāstā par mātes nāvi.*

Par latviešu dzīvesstāstu sāpīgumu atgādināja vēl kāda sieviete, kura, stāstot par sevi, smejas. Balss kļūst nopietna, un runas plūdums izlīdzinās tikai tad, kad tiek stāstīts par bērniem.

Stāstot par dzīvi, aizturētās jūtas vai skumjas, kuras nevar izraudāt, reizēm parādās kā gleznas. Kāda sieviete atceras tēva nāvi: *Tēvs noslīka, un pieci bērni palikām, man bija 14 gadi. Tās bija agrs pavasaris, un bija liela vētra... tai laikā nebija ne uguns, nekā. Un neiznāk un neiznāk no jūras... Mamma tikai sēdēja un sēdēja jūras malā, un raudāja.* Mātes pārdzīvojums ievada meitas dzīvesstāstu, un skarbais portretējums pavada visu viņas pašredzējumu.

Vīrieša uzticība

Kultūrā vairāk pazīstami *stāsti* par uzticīgām sievietēm, sievietēm un māsām. Vīriešu uzticība jau iepriekš tiek uzskatīta par negaidītu atkāpi no normas, jo kultūras un socializācijas stereotipos ietilpst sieviešu dzīves upurēšana mīļotajam

vīrietim, nevis pretēji. Atmiņās nāk dekabristu sievas, kuras sekoja saviem notiešātajiem vīriem uz Sibīriju, zinādamas, ka zaudēs savas privilēģijas un brīvību. NMV kolekcijā ir kāda 1919. gadā dzimuša kurzemnieka stāsts par sievas izsūtīšanu 1949. gadā. Viņš nedramatizē sižetu, bet stāsta, ka divus gadus esot cīnījies par sievas atbrīvošanu, bet, kad sapratis, ka tas nav iespējams, devies pie viņas uz Sibīriju. Stāstā viņš piemin, ka zinot vēl vienu vīrieti, kurš rīkojies tāpat. Stāstītājs ir no reliģiozas ģimenes, viņa redzējumā par dzīvi saglabāties gaišs prieks par savu varēšanu (stāstītājs palaikam uzteic sevi par čaklumu un ticību Dievam), darba prieku, jo: *man patīk viss, ko es daru*. Jāatzīmē, ka latviešu dzīvesstāstu kolekcijā tas ir visai neparasti – veidot par sevi pozitīvu redzējumu. Šis dzīvesstāsts ir viens no varonības naratīviem, kas tik ļoti nepieciešams katrā kultūrā.

Vēl citā dzīvesstāstā 1930. gadā dzimušais Jānis stāsta par vecāku izvešanu 1941. gadā. Tēvs esot bēgūlojis: *Tēvs piezvanījis kaimiņienei, uzzinājis, ka paņemta visa ģimene; viņš pievienojies ar vārdiem – vienalga, kur, ka tikai kopā ar ģimeni*. Mīlestība šajā epizodē ir kopīgi dalīts liktenis kā priekos, tā bēdās, un tā parāda, ka uzticība nav tikai sieviešu spēja, ka jūtu varonība piemīt arī vīriešiem.

Brīvvalsts laikā dzimušo stāstījums

Šis paaudzes dzīvesstāstos dominē dramatisms. Daudzi no viņiem izjūt un stāsta par savu dzīvi kā tautas likteņa daļu. Gandrīz visos stāstos neiztrūkstoši sižeti ir: *..ienāca krievi, izsūtīšana, bailes, sākās karš, vācieši, tad atkal krievi, atkal izsūtīšanas*. Pretošanās kustības dalībnieki, kuri tolaik bija pusaudži, stāsta pārdzīvoto, un liekas, ka paaudzei, kura auga un gāja skolā Latvijas pirmās brīvvalsts laikā, ir daudz lielāka saistība ar Latvijas politisko vēsturi nekā iepriekšējai, kura izjuta sevi individuālāk. Dzīvesstāstos jūtu socializāciju var saistīt ar ietekmi, kāda bija dainu publicēšanai un mācīšanai skolās. Iepriekšējās paaudzes dzīvesstāstos ir vairāk jūtu atvērtības un romantisma. Pēc tam stāsti par satikšanos, iepazīšanos un mīlestību lielākoties pieder atmiņām par stāstītāju vecākiem, kas glabāti kā *ģimenes stāsti* un ieguvuši kultūras kodu kā reprezentatīva izteiksme. Iespējams, tā ir laika distance, kas ļauj stāstīt par jūtu dzīvi no ģimenes vēstures repertuāra. Tikai pāris stāstītājas – iespējams, klausītāju iedvesmotas, – stāsta vairāk un detalizētāk.

Popes pusē par vecāku iepazīšanos stāstīja: *Kad tēvs ieraudzījis mammu [kādās] kāzās, tad arī noskatījās. Otrā dienā abi paklājuši segu un nosēdējuši runādami zem ābeles visu dienu*. Sižets, kas dzirdēts kopš bērnības, uzglezno arī klausītājiem tēva un mātes sēdēšanu zem ābeles un atsauc atmiņā kaut ko no dainās minētajām ābelēm. Par sevi stāstītāja no Popes saka: *Lielā mīlestība sākās, kad mācījos augstskolā. Viņu pazīnu jau no skolas un vasarā satiku viņu Popē. Viņš bija tik kluss, ka nemanīju, ka tāds mācās vidusskolā. Viņam bija cirtoti mati, un viņu*

ieraudziju ballē. Viņš bija atnācis dēļ kādas citas meitenes, kura neatnāca tovakar. Kad bija dāmu deja, es viņu uzaicināju. Pēc tam viņš mani pavadījis līdz mājām 8 kilometri. Tā viss sākās.

Dainās nerunā par skaistām acīm vai cirtotiem matiem, šajā stāstā parādās individualizācija – autore ir literatūras skolotāja, kuras mamma bija liela stāstītāja un cilvēku raksturotāja.

Savukārt 1932. gadā dzimušā vīrieša stāsts par vecāku iepazīšanos atmiņā atsauc dziesmas “Kad aizgāju, tad redzēju vis’ tautieša bagātību” sižetu: *Kad tēvs dienēja cara armijā, un, būdams Polijā pulka skroderis, tur satika nākamo sievu. Tēvs stāstījis, ka Latgalē viņam ir muiža, un atved savu jauno sievu uz mazu mājiņu. Mamma bija pilsētniece, ļoti smalka sieviete. Kad atvesta uz “muižu”, gribējusi bēgt, bet tad jau drīz bijis arī bērns uz rokas.*

Kā jau minēju, paaudze, kura piedzima pēc 1920. gada, dzīvesstāstos maz skārusi personīgās dzīves tēmas, bet izvaicāti šie cilvēki uzticēja savu vecāku stāstu, kas, iespējams, bijis kopš agrām dienām dzirdēts un ieguvis jau noteikta žanra aprises. Tikpat kā nav stāstījumu par pašu laulībām, precībām, iepazīšanos, – un jādodomā, kāpēc tas tā.

Par vienu no svarīgākiem jautājumiem dzīvesstāstos *stāstīts* it kā pēc dainu modeļa, anonīmi, nenosaucot pat vārdā (anonīmās tautu meitas un tautu dēli bez dziļākām individuālām pazīmēm). Latvijas brīvvalsts laika izglītības un kultūras modelis, kas paredzēja dainu mantojuma apguvi, varēja iespaidot jūtu dzīves ekspresijas *slīpumu* – nestāstīt, paturēt pie sevis, slēpt. Pēc tam veselai paaudzei sekoja padomju asexuālās uzvedības kods (atgādināšu Poznera vadīto PSRS – ASV teletiltu 80. gadu beigās, kurā izskanēja slavenais teiciens: *Padomju Savienībā sekšana nav!* Viena frāze atsedza totalitārās sistēmas attieksmi pret intīmo dzīvi). Sociālais un kultūras konteksts tādējādi attālināja cilvēkus no viņu jūtu dzīves atspoguļošanas tādā saziņas telpā, kāda ir, piemēram, dzīvesstāsta prezentācija. Domāt par šo trūkumu izstāstītās dzīves sižetā ierosināja arī frāze no kāda dzīvesstāsta: *...Sieva ir no Šuhteriem, pirms Durbes ir tāda saimniecība, te atnāca par ekonomisti-grāmatvedī, tā mēs te... Kaut kā jau jāapprecas i.* It kā kauna vai neērtības, vai arī neticības izjūtas par to, ka ir bijušas simpātijas, patikšana, savstarpēja pievilksanās, jūtas, mīlestība...

Pārsteidzoši ir tas, ko un kā stāsta par vīru vai sievu. Dažbrīd pat nepasaka vārdu, nosauc tikai profesiju vai arī to, no kura novada dzīvesdraugs ir nācis, tūlīt pat tiek darīts zināms bērnu skaits, kas atgādina formālu anketas aizpildīšanu. Sirds vairāk pilna ar dzīvesstāsta politisko kontekstu, netaisnību toreiz un tagad. Protams, dzīvesstāstu autoriem ir izdevība veikt ne tikai savas dzīves publisko prezentāciju, bet arī publiski pateikt, ko viņi jūt šodien. Un politiskās izjūtas dominē pār privātajām. Ir dzīvesstāsti, kuros sieva vai vīrs pat netiek pieminēti.

Ieklausieties, kā tiek stāstīts par jūtu dzīvi: *Apprecējos no Aulejas zvejnieku vai Ar savu vīru iepazīnos studiju laikā, abi esam matemātikas skolotāji; Starp valsts eksāmeņiem apprecējāmie, sadalē vēl nebijām precējušies, bet laimīgi mums nokārtoja vienu skolu.* Vīrs piemetina, ka sievu bija grūti aplidot, jo viņa bija audzināta, ka sieviete spēj visu, ka jādzīvo tikai citiem, sabiedrībai, ka neko nedrīkst sev. Kāda sieviete stāsta: *Tad pēc skolas apprecējos, un laulībā piedzima divas meitas, tad izšķīros no vīra un apprecējos otrreiz, tajā laulībā piedzima divi dēli.* Vīrietis, dzimis 1932. gadā, atceras: *Apprecējos 1952. gadā, pirmā sieva nomira 1964. gadā ar audzēju, palika maži bērni: meitai astoņi un dēlam desmit gadi. ..Tad atradu sev citu sievu no Alsungas, viņa bija skolotāja, arī deputāte; ar to divi dēli, apprecējos otrreiz 1966. gadā. Dēli dzima 1969. un 1972. gadā.* 1928. gadā dzimušais vīrietis, jautāts par precībām, teic: *Apprecēju sievu no Vecpils. 1964. gadā piedzima dēls un 1966. gadā meita.* Viens no tēlainākā dzīvesstāsta teicējiem, dzimis 1923. gadā, par sievu vispār nepasaka neko. Precību motivācija sākas ar ainu kā no senām pasakām – vecāmate ar spaini rokā atnākusi pļavā un teikusi: *Miči, esmu par vecu, lai slauktu govī, slauc pats vai ved mājās slaucēju!* Tālāk viņš min, ka 1943. gadā piedzimusi meita. Savukārt 1933. gadā dzimušais vīrietis stāsta, ka sieva strādājusi elektropārvaldē, bet 1982. gadā mirusi. Otrreiz nav precējies, ir bijušas tikai draudzības. Mājas palīdz uzkopt viena kundze, kura šeit dzīvo pastāvīgi. Kāds cits izcils sava darba profesionālis izteiksmīgi stāsta tikai par mežiem. Viņš piemin savu vecāku ģimeni, bet par savu – kā garāmejoj – piemetina: *Mūsu ģimenē vīrieši precējās vēli, 1956. gadā 28 gadu vecumā, sieva 7 gadu jaunāka.* 1928. gadā dzimušais Jānis par savām precībām teic, ka apprecējies vēlu – ap 50 gadiem: *Sieva nāk no suitiem, viņa strādāja ēdnīcā, tad Lauksaimniecības akadēmijā pabeidza pārtikas tehnologus.* Un viss. Ne ko vairāk. Nav pat vārdā nosaukta!

Robežas nedaudz nojauc kāds vīrietis, kurš dzimis 1930. gadā, tātad laikabiedrs. Viņš stāsta, ka laulība nav bijusi veiksmīga, sieva pēc 18 laulības gadiem nomirusi ar vēzi. Un tāpēc viņš solījies neprecēties un dzīvi veltīt bērniem. Kad bērni iestājušies augstskolā, sācis satikties ar citu sievieti, kura arī bija atraitne. *Tagad jau arī Herta ir mirusi.* Hertas vārds parādās pilnīgi nejauši, jo par savu laulību vīrietis runā it kā garām ejot, ieslīpi. Vārda nosaukšana rada izjūtu par kādu lielāku tuvību. Par darba ētiku un sievu vienā elpas vilcienā pasaka kāds vaiņodietis: *Mana sieva bija labākā no labākajām – strādīga, godīga, viņa neprata sevi taupīt, maisus cilāja. Es, kad strādāju, es tāpat darīju – man darbs rūp.* Citā dzīvesstāstā precībām veltīts viens teikums: *Apprecējos 1947. gadā.* Jautāts, kā iepazīnās, atbild, ka jaunieši jaunieti noskatīja darbā. Un vairāk neko! Atbilde atsauc atmiņā dainu normu precībās, tajās arī sastopama līgavas vai līgavaīņa tikumu nolūkošana darbā. 1941. gadā dzimusī sieviete par vīra vecākiem atceras, ka Andžs Annu esot apprecējis, jo gribējis saviem bērniem gudru mammu. Vai tas bija

mājas joks vai dzīves pragmatisms? Vai kultūras iestrādāta izteiksmes norma – par jūtām *netieši, ieslīpi?*

Skarba pieredze

Pirmskara paaudzei dzīvesstāstos bieži ir sižets: *būt pie jaunsaimnieka par meitu*. Tur pieredzētais un pārdzīvotais ne tikai iegūlis atmiņā kā morāla trauma, bet iespaidojis visu dzīvi. 1928. gadā dzimusī sieviete atceras, ka viņai – pusaudzei bijis jāstrādā kā vīram, mežā jāpalīdz iekraut stutmalku (smagā darba dēļ nav varējis būt bērnu). Pie saimnieka piedzīvojusi seksuālu uzmākšanos, atceras, ka jaunsaimnieks licis strādāt kā mežstrādniekam, bet naktī licis gulēt savā istabā un līdis gultā, līdz iejaukusies jaunsaimnieka māte un nav atļāvusi gulēt vienā istabā. Saimniekdēli, kuri uzmācas gājēju meitām, minēti ne vienā vien dzīvesstāstā. Tāpēc tik spilgtas un smeldzīgas ir atmiņas par jaunības dienu mīlestību: *..viņš labi dejoja un nebija uzmācīgs*. gadiem ilgi interesējusies, kā viņam iet, kur viņš ir un kad apprecējies. *Tā bija nevainīga mīlestība. Zaļumballēs ar viņu vien dejuju, ka visas sievas to ievēroja. Bet tas jau bija tikai vienu vasaru. Viņš nebija brutāls, viņš bija Kārlītis no tā paša ciema, kur es.*

Romantiska mīlestība

Arī priekšstatos par romantisku mīlestību mēs katrs ieliekam savas izjūtas. Katram ir sava sapratne, kas veido romantisko mīlestību. Vai vēstules, rozes, sveču gaismā, kopīgas pastaigas mēnesnīcā? Kas ir šī romantiskā mīlestība, par kuru, iedrošinos apgalvot, vairāk sapņo vīrieši, nevis dzīves pragmatisma skartās sievietes? Mīlestības tēmu dzīvesstāstos beigšu ar kādu meitas *stāstu* par tēva un mātes satikšanos un jūtām, kas nojaušamas *ieslīpi*.

Kad tēvs ieraudzījis Emmu pirmo reizi, tad arī uzreiz esot zinājis, ka tā būs viņa sieva. (Nav zināms, vai to meitai stāstījis tēvs pats vai kāds cits.) Tomēr vecāki aizlieguši saimniekdēlam precēt gājēju meitu. *Tie bija laiki, kad vecākus uzrunāja uz “jūs”*. *Viņš aizgāja no tēva mājām un salīga par puisīti tur, kur strādāja viņa noskatītā meitene. Mammu sauca Emma. Viņš gribēja viņu un nevienu citu. Tēvatēvs neļāva, bet viņš viņu neklausīja un apprecēja*. Vecāku mīlestības stāsts ir kā no dziesmas: *“Nočaukst mani zīda svārki, pār istabu pārejot...”*, jo *vecāmma (vīramāte) mamma neieredzēja tāpēc, ka mamma nebija saimnieka meita un viņa esot zīda kleitu nēsājusi..* Vecākus tomēr ataicina uz tēva mājām, bet uzņem ar lielu naidu. Stāsts iegūst dramatisku pagriezieni, jo, mazai esot, mamma nomira, un tēvs – *viņš šausmīgi pārdzīvoja... mana mamma ir vienīgā, kurai bērēs redzēju kapu vārtos nevis eglītes, bet paps bija nocirtis visus ceriņus no mājām...*

Bet tas arī bija jāpārdzīvo, neko tur nevar darīt, ir jādzīvo, un viss. Dzīvība ir dota tikai vienreiz.

Dzīvība ir kā mīlestība, vai tā ir dota tikai vienreiz? Intervijā visjaunākā stāstītāja teica: *Cilvēkam vienreiz mūžā ir mīlestība. To var zināt, kurš mīl, kurš ne. Viņš tad savu sirdi izstāsta. Kas mīl, tas nekur neiet. Dievs dod tikai vienreiz mīlestību, ja pirmoreiz neizdodas, tad labāk dzīvot vienai.* To saka 1967. gadā dzimusī Kurzemes čigāniete, jauna sieviete bez jebkādas izglītības.

Īsumā par saprasto

Aplūkotie latviešu dzīvesstāsti mīlestības tēmai un jūtu dzīvei ierāda samērā mazu vietu, un tikai sarunas konteksts ļauj saklausīt, ka jūtu dzīve ir bijusi intensīva, jūtām sekots pat līdzī uz Sibīriju. Vairākos dzīvesstāstos vīriešu mīlestības jūtas ir bijušas romantiskas rīcības pamatā. Šī atziņa patīkami kontrastē ar kultūrā pieņemto priekšstatu, ka tikai sievietēm ir jābūt uzticīgām vai ka tikai sievietes ieinteresētas romantiskā mīlestībā. Latviešu dzīvesstāsti neuzrāda tendenci atvērti secināt par savā jūtu dzīvē saprasto, salīdzinājumā ar raksta nobeigumā minēto čigānietes atziņu par vienu dzīvi un vienu mīlestību.

Latvieši savā jūtu dzīvē ir apdomīgi un savā ziņā nesteidzīgi galējos secinājumos. Rakstā dzīvesstāsti aplūkoti kā kultūras citāti tādā nozīmē, ka cilvēki stāstot netieši citē literatūru, kas dod vārdus brīžos, kad to trūkst.

Savu iespaidu uz jūtu dzīves attēlojumu dzīvesstāstos atstājušas dainas, kurās ir anonīmās tautu meitas un tautu dēli. Daudzos dzīvesstāstos personīgās intīmās dzīves pieredze tēlota skopi un bezpersoniski. Jo izteiktāk šī īpašība piemīt tās paaudzes cilvēkiem, kuri skolā gāja pirmās brīvvalsts laikā un kam nācās piedzīvot arī padomju sistēmas audzināšanas ietekmi. Tas iespaidojis sevis redzējumu un dzīves praksi – būt jūtās apspiestiem. Arī iekšēji nebrīviem.

Dzīvesstāstu pētniecība turpinās, un, rūpīgi klausoties latviešu dzīvesstāstos, mēs varam ieraudzīt arī to, ko vēl par sevi neesam uzzinājuši.

Avoti

No NMV krājuma kolekcijām “Dzīvesstāsts – Latvijā: Latgale 1998; Ventspils 2002; Alsunga 2004; Vārkava 2005; Turlava 2006”

Literatūra

Barbalet, J. (ed.) *Emotions and Sociology*. Oxford: Blackwell Publishing, 2002.
Beck, U. and E. Beck-Gernsheim. *The Normal Chaos of Love*. Great Britain: Polity Press, 1995.

- Beitnere, D. Ko sievietē pastāsta, kad viņa stāsta savu dzīvi. Intervija ar Agati Nesauli. Grām.: *Spogulis*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2001, 237.–247. lpp.
- Beitnere, D. Latviešu tradicionālā kultūra: prāts un mīlestība. *Karogs*. Nr. 10, 1997, 172.–187. lpp.
- Beitnere, D. Traditional Latvian culture: pragmatism and love. In: *Love and Law in Europe*. Ed. H. Petersen. Dartmouth: Ashgate, 1998, pp. 121–126.
- Cilvēks. Dzīve. Stāstījums*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts; Latvijas Antropologu biedrība, 2002, 155 lpp.
- Luhmann, N. *Social Systems*. California: Stanford University Press, 1995, p. 627.
- Mauriņa, Z. *Dostojevskis. Viņa personība, mūžs un pasaules uzskats*. Rīga: Kabata, 1993, 128 lpp.
- Petersen, H. The language of emotions in the language of law. In: *Love and Law in Europe: Abstracts*. Ed. H. Petersen. Dartmouth: Ashgate, 1998, pp. 12–26.
- Raes, K. On love and other Injustices. In: *Love and Law in Europe: Abstracts*. Ed. H. Petersen. Dartmouth: Ashgate, 1998, pp. 27–51.
- Scheler, M. *Schriften nach dem Nachlass*. Bd. 1. Berlin, 1933.
- Viķe-Freiberga, V. *Dzintara kalnā*. Rīga: Zvaigzne, 1993, 178 lpp.
- Zeiferts, T. *Latviešu rakstniecības vēsture*. Rīga: Zvaigzne, 1993, 505 lpp.

The Theme of Love in Life Stories

Oral histories collected during fieldwork in Latgale and Kurzeme give the opportunity to expand the author's research theme, *About Love in Latvian Culture*. Oral histories demonstrate that the traditional values and standards of society have been preserved in people's accounts of themselves and their emotional lives.

Life is more frequently discussed in the context of the collective history of the people. Individual experiences in oral histories are related to the history of collective feelings about experiences, thereby giving credence to the conclusions drawn about pragmatism and a poorly represented emotional life.

A life story as a self-representation is a freely chosen story about oneself, in which one tells about the most important events in one's life. Love and emotional life are usually not discussed in these accounts. These subjects are usually discussed after being specifically questioned on the subject, and then the interviewee does not disclose information about themselves, but rather about the experiences of the previous generation. Reserve in discussing love is reminiscent of the tradition of *dainas* (Latvian folksongs) – not to talk of emotions, but to give some idea about the intensity of emotion. The expression of emotional life in Latvian oral histories allows one to observe the spiritual face of Latvian culture, which is faintly alluded to in original literature and not been supported by references to society.

Ekspozīcijas atdzīvojas: mutvārdu vēsture un muzeju krājumu interpretācija

Marianna Auliciema

Mana pieredze saistīta ar darbu Viktorijas muzejā Austrālijā. 1997. un 1998. gadā strādāju tajā par kuratori un gatavoju pastāvīgu ekspozīciju jaunajai Imigrācijas muzeja filiālei. Ekspozīciju veidoja dažādu laikposmu imigrantu dzīvesstāsti.

Rakstā aplūkošu, kādā veidā interpretējam dzīvesstāstus, kā arī plašāk runāšu par mutvārdu vēstures lietošanu šādam nolūkam.

Eiropiešu apmešanās Austrālijā sākās 1788. gadā, kad Lielbritānija kontinenta austrumu krastā izveidoja koloniju ieslodzītajiem. Vairums imigrantu bija angļi, īri un skoti. Kopš tā laika cilvēki iebrauca dažādu iemeslu dēļ – lai iegūtu lauksaimniecības zemes (starp viņiem visvairāk angļi un 20. gadsimtā arī itāļi), zelta meklētāji 19. gadsimta vidū (ķīnieši un citu tautu pārstāvji). Pēc Otrā pasaules kara Austrālijā ieradās arī politiskā patvēruma meklētāji, tostarp aptuveni 20 000 latvieši.

Līdz 20. gadsimta 80. gadiem Austrālijas oficiālajā kultūrā dominēja asimilācija – valdība uzskats, ka imigranti atmetīs savus kultūras paradumus, valodu, ticējumus, dzīvesveidu. Tomēr pēdējos divdesmit gados tika atzīta kultūru daudzveidība, atbalstītas multikulturālisma izpausmes.

Mainoties politiskajai pieejai, arī muzeji sāka pievērst uzmanību imigrācijas vēsturei. Līdz tam Austrālijas muzeji atspoguļoja tikai angloķeltu vēsturi, savukārt iedzimto austrāliešu etnogrāfija tika uzskatīta par eksotisku. Sociālās vēstures ienākšana muzejos iezīmēja centienus ne tikai iedibināt līdzsvaru starp angļu (Austrālijas pamatvaloda ir angļu) un citām kultūrām, bet arī atzīt sievietes, iedzimto un nacionālo minoritāšu īpašo lomu.

Šāda līdzsvara panākšanai noderīgas izrādījās mutvārdu vēstures metodes, jo salīdzinājumā ar tradicionālajiem vēstures avotiem un to trūkumiem mutvārdu vēsture dod iespēju atdzīvināt cilvēku pieredzes, kas citādi paliktu nezināmas (Griffiths 1993, 112). Vēstures muzejos mutvārdu vēstures vākšana nebūt nav jauna parādība. Mutvārdu vēsture tiek pierakstīta, lai dokumentētu priekšmetu, un dzīvais stāstījums papildina tradicionālos rakstītos avotus. Sevišķi tas attiecas uz priekšmetiem sociālās vēstures muzejos, kam nav īpašas mākslinieciskās vērtības, bet kas tiek vākti, lai atspoguļotu ikdienas dzīvi. Šāda dokumentācija,

aprakstot priekšmeta lietošanu, kontekstu un sabiedrisko nozīmi, padara to vērtīgu (Suggit 1993, 30). Turklāt paskaidrojumi vairo priekšmetu sabiedrisko un vēsturisko nozīmību.

Lai gan muzeji izmanto mutvārdu vēstures metodes materiālās kultūras dokumentēšanai, joprojām svarīgs ir jautājums, kā personisko un tiešo saiti ar vēsturi var lietot eksponātu interpretācijā ekspozīcijā. Cik esmu redzējusi, Latvijas muzejos mutvārdu vēsture attiecas uz specifiskām tēmām un krājumiem, bet daudzi muzeji nezina, ko ar ierakstītajām intervijām iesākt. Tās paliek krājumos, un dažkārt tiek uzskatītas par vēsturiski apšaubāmām liecībām, kuras publikai būtu izstādāmas visai reti.

Mana personiskā pieredze ir tieši pretēja. Mutvārdu vēsture kuplina izstādes un rada iespēju apmeklētājam piedzīvot zudušo laiku. Ja rīkojamies gudri, mutvārdu vēsturei var būt daudz lielāka vērtība ne tikai kā formai dokumentēšanas procesā.

Imigrācijas muzeja pastāvīgā ekspozīcija tika izveidota, balstoties uz tēmām, nevis uz tradicionāliem priekšmetiem. Diemžēl Viktorijas muzeja krājumā nebija pietiekami daudz eksponātu, tāpēc bija jāuzsāk jauna priekšmetu vākšana – tādu priekšmetu, kas attiektos tieši uz imigrāciju. Tematiski iecerētos projektos ar to bieži vien ir jāsāk, jo muzejā parasti nav piemērotu krājumu. Ja to nedara, ekspozīcijas tiek pārblīvētas ar rakstisku materiālu un kļūst gandrīz vai par “sienas grāmatām”. Muzeji zaudē savu īpašo pienākumu dot skatītājam **patiesu saikni** ar pagātņi. Varbūt paradoksāli – Latvijā man allaž šķiet, ka muzejos izstādītajiem priekšmetiem bieži pietrūkst pietiekami interesantu un izsmeļošu rakstisko paskaidrojumu. Domāju, ka jāmeklē vidusceļš.

Taču atgriezīsimies pie Imigrācijas muzeja Austrālijā. Kolekcijā bija pārāk maz eksponātu, lai ilustrētu Viktorijas štata kulturāli daudzveidīgo sabiedrību. Savācām dažus priekšmetus, taču tie bija ikdienišķi un paši par sevi neizraisīja interesi.

Īpašu problēmu radīja arī iebrāukušie Vjetnamas bēgļi – daudzi no viņiem pagājušā gadsimta 70. un 80. gados bija ieradušies nelegāli (pārpildītos kuģīšos un neko nesaņemot līdzī). Kādus gan eksponātus varējām izmantot, lai attēlotu šo bēgļu un viņiem līdzīgu grupu pieredzes? Vai “sienas grāmata” būtu devusi ko pozitīvu?

Neesošo priekšmetu vietā mums bija pieejama imigrantu mutvārdu vēsture. Šeit mēs atradām nostāstu bagātības, anekdotes un emocionālus pārdzīvojumus, kuros cilvēki labprāt dalījās. Šīs sarunas mums deva pietiekami daudz vietas, lai noskaidrotu, kādēļ cilvēki emigrējuši uz Austrāliju, ko viņi bija pametuši, ko piedzīvojuši ceļā un ko pārdzīvojuši, nonākot galā un sastopot vietējo ļaužu aizspriedumus pret viņiem, un beigu beigās – atbraucēju atvieglojumu, kad tika

rasts patvērums. Caur šiem stāstiem mūsu ikdienišķi garlaicīgajiem priekšmetiem radās jauna aura. Drīz vien kļuva skaidrs, ka ekspozīcijai ir jābalstās uz mutvārdu vēstures liecībām, bet nekādā gadījumā uz “sienas grāmatām”. Bija jāatrod paši izteiksmīgākie avoti un jāsavieno ar reti pieejamiem priekšmetiem, tanī pašā laikā nezaudējot vēsturisko patiesumu.

Nolēmām atņemt ierastās sociālās vēstures izstāžu formulas, kad vēsturiskie notikumi un temati parasti tiek aplūkoti hronoloģiski kārtotos teksta paneļos un skatītājiem aplūkošanai izstādīti tipiski priekšmeti. Pretēji tam izlēmām balstīt izstādi uz imigrantu personisko pieredzi, sadalot to īpašos periodos plašākā imigrācijas vēstures kontekstā. Šādā veidā gribējām sniegt apmeklētājiem ieskatu imigrantu vēsturē, kas atspoguļota krāšņajās un emocionālajās mutvārdu liecībās.

Savukārt, sekojot tematiskajai pieejai, mēs izvēlējamies galvenos imigrācijas “viļņus” un meklējam piemērotus dzīvesstāstus, kuri tos atspoguļotu vislabāk. Attiecīgo kultūru grupās sameklējam kontaktpersonas, kuras ieteica intervijām piemērotus cilvēkus. Tad, sekojot priekšintervijām, izvēlējamies tos, kas reprezentētu mūsu izraudzītos imigrācijas “viļņus”. Mēs intervējām samērā maz līderu vai slavenību – vēlējamies intervēt personas, kas pārstāvēja galvenokārt “parastos” cilvēkus un arī dažādus emigrācijas iemeslus. Piemēram, intervēto vidū bija angliete Sjūzanna Nikolsa, kura atbrauca 20. gadsimta 20. gados cerībā iegūt lētu zemi saimniecībai; Roberto d’Andrea – trešās paaudzes Austrālijas itālietis, kas stāstīja par sava vectēva pieredzi, kurš emigrējis uz Austrāliju no Sicīlijas pēc Otrā pasaules kara; jaungvinejiete Olīva Tau-Deivisa, kura apprecējusies ar austrālieti un 70. gados pārcēlusies uz Melburnu; vjetnamieta Maīa Hoa, kura kopā ar divām meitām 80. gados ieradusies Austrālijā caur Malaizijas tranzītnometnēm.

Intervēto vidū bija arī Anna Apīne. Otrā pasaules kara beigās viņa bija atstājusi mājas Liepājā un līdz emigrācijai uz Sidneju piecus gadus nodzīvoījusi Vācijā t.s. dīpīšu nometnēs. Annas vīrs Ervīns bijis inženieris, un nometņu laikā viņš no kādas sabumbotas mājas koka atliekām salicis sievai stelles. Anna jau Latvijā bija mācījusies dekoratīvās mākslas aušanu, un nu viņa nodevās tautastērpu un tradicionālo audumu darināšanai. Tas viņai bija laika kavēklis un arī ienākumu avots. Lielā kastē sapakotas, stelles bija atceļojušas uz Austrāliju. Tur tās turpinājušas savus svarīgos pienākumus un uzturējušas Annas prātā saikni ar tēvzemi, īpaši jau sākumā, dzīvojot tranzītnometnē. Tagad Annas stelles un Ervīna skices ir novietotas Imigrācijas muzejā blakus viņas darinātajiem tautastērpu un audumu paraugiem. Annas meita Anita arī kļuvusi audēja, un viņa bieži apmeklē muzeju, kur uz vēsturiskajām stellēm demonstrē savas mātes māku.

Mēģinājām intervēt katru no izraudzītajiem teicējiem, dažos gadījumos intervējām pat vairākas reizes. Ja izvēlētais cilvēks bija jau aizgājis mūžībā,

mēģinājām iegūt informāciju no viņa tuviniekiem vai arī no dienasgrāmatām un citiem personiskiem rakstiskiem materiāliem.

Dzīvesstāsti paši par sevi nevar dot pietiekami plašu pārskatu par imigrāciju Austrālijā. Tādēļ līdztekus tiem attīstījām arī vispārēju rakstisko “paneļu” shēmu, kurā tika izmantota tradicionālā vēsturiskā pieeja. Šo paneļu hierarhija tika iedalīta četros līmeņos.

Pirmais informācijas slānis bija vispārīgi aprakstoši teksti trešās personas formā, kas veidoti, balstoties uz tradicionāliem vēstures avotiem. Tie aprakstīja vēsturisko kontekstu, kurā iekļāvās atsevišķi dzīvesstāsti. Apīņu stāstam vēsturiskais konteksts bija dīpīšu apraksts. Šis teksts raksturoja situāciju saistībā ar neskaitāmiem Otrā pasaules kara bēgļiem, no kuriem Austrālijas valdības iestādes izvēlējās tos, kas varētu vairost Austrālijas drošību. Izraudzītie bija politiski uzticami, blondi, ar zilām acīm – pastāvēja cerība, ka viņi drīz asimilēsies angļu kultūrā.

Otrais informācijas slānis bija stāsti, kas balstījās uz informāciju, ko atklājām katra cilvēka dzīvesstāstā. Stāsti bija aptuveni 200 vārdu gari un tapa ar profesionāla rakstnieka palīdzību. Tie tika rakstīti daiļliteratūras stilā un iekļāva galvenokārt emocionālas asociācijas, nevis faktos balstītas imigrācijas norises. Kur vien iespējams, saistījām stāstus ar eksponētajiem priekšmetiem.

Trešais informācijas slānis sniedza tiešos mutvārdu vēstures citātus par specifiskiem priekšmetiem. Teksti tika pārnesti uz organiskā stikla (*perspex*) un izvietoti pie eksponātiem vitrīnās. Citāti deva skatītājam apjautu arī par konkrētā priekšmeta nozīmi katra cilvēka imigrācijas piedzīvojumos. Tēlniece Leopoldina Mimoviča atstāja Austriju Otrā pasaules kara laikā un, iebraukusi Austrālijā, uz laiku tika noņemta tranzītnometnē laukos, Bonegilā, līdz viņa atrada sev jaunu māju Melburnā. Viņas vitrīnā tika parādītas skulptūras no Austrijas un citi priekšmeti. Dzīvesstāsta citējums pie koka krucifiksa skanēja šādi: *Mums atļāva ņemt līdzī tikai piecdesmit kilogramus. Man bija liepas koka gabals, kuru es nupat biju sākusī kalt, un es domāju – ņemt līdzī šo vai labāk gludekli, nažus un dakšiņas? Tā nu naži un dakšiņas palika mājās, bet tas koka gabals ar kalnu mani pavadīja!*

Pieraksts pie kādas kokā izgredtas maskas vēsta: *Bonegilā bija garlaicīgi gan. Kad pēc pāris nedēļām ieradās manas pakas, iekšā atradās divas maskas. Aizgājām pie ierēdņa, es teicu, ka vienu dabūs viņš, ja mūs aizsūtīs uz Melburnu ātrāk. Mēs zinājām, ka tur mēs dabūsim darbu un varēsīm sākt atkal dzīvot. Jāpiebilst, ka ikvienā vitrīnā pievienojām arī tradicionālos aprakstus par priekšmetu, tā darināšanu, datējumu utt.*

Bija arī ceturtais informācijas slānis. Uzskatījām, ka ir nepieciešams, lai apmeklētājs pats varētu piekļūt pie neredīgētiem dzīvesstāstu materiāliem. Muzejam bija pietiekami daudz līdzekļu, lai atvēlētu bibliotēkas telpu, kurā atradās ērti krēsli ieinteresētiem lasītājiem.

Tā kā mūsu stāstītāju spējas veidot naratīvu bija atšķirīgas un arī priekšmetu dažādība bija liela, katrai intervijai bija jāpiemeklē piemērotākā prezentācijas metode. Mūsu vadlīnijas bija trīs – stāstītāja stils, materiāla būtiskums un priekšmetu pieejamība. Liela daļa no Olives Tau-Deivisas imigrācijas pieredzējumiem bija saistīti ar tradicionālās kultūras saglabāšanu, īpaši tas attiecās uz dejām un dziesmām Melburnas papuas kopienā. Šo iemeslu dēļ mēs izvēlējāmies sniegt Olives komentārus video formātā. Līdzās vitrīnai atskaņojām nelielus fragmentus no intervijas, kas bija sinhronizēti ar atsevišķiem deju un dziesmu ierakstiem. Savukārt Maii Hoa nebija priekšmetu no vjetnamišu imigrācijas perioda, tādēļ mēs nolīgām vjetnamišu mākslinieku Tomasu Le, kurš uzgleznoja atbilstošas ilustrācijas, kas bija saskaņotas ar īsiem izvilkiem no Maias stāsta par ceļu uz Austrāliju.

Domāju, ka mūsu neparastais vēstures izklāsts bija izdevies. Daudzi apmeklētāji, paši būdami neseni imigranti vai viņu pēcteči, varēja izstādi izjust ļoti dziļi. Tur bija skatāms un lasāms savijņojošs materiāls ar katram personiski nozīmīgu saturu.

Tomēr mūsu darbs bija sarežģīts, un būtu svarīgi norādīt uz dažām problēmām, kas atklājās darba gaitā. Galvenā problēma bija saistīta ar laiku: šāda veida izstādes sagatavošana aizņem neparasti daudz laika. Apjomīgs bija līdzstrādnieku veiktais darbs, lieli bija arī finansiālie izdevumi – intervijām, kasešu kopēšanai, to atšifrēšanai un citātos minēto vēsturisko faktu pārbaudei. Bieži vien šī procesa iznākums nebija pilnībā apmierinošs, it īpaši citvalodas lietotājiem (respektīvi, tiem, kas nelieto angļu valodu), jo trūka dokumentācijas. Arī informācija par nometnēm un vispārējo ikdienas dzīvi nebija viegli pieejama. Gadījumos, kad nebijām pilnīgi pārliecināti par patiesību, izlēmām dzīvesstāstu lietot iespaida radīšanai, nevis vēsturisko faktu pasniegšanai.

Dzīvesstāsti dziļi skar cilvēku esību – šis informācijas avots atspoguļo personiskās izjūtas un aizspriedumus. Piedāvājot šādu informāciju, intervētājiem un kuratoriem jābūt īpaši jutīgiem pret piederīgajiem un to sabiedrībām. Lai uzturētu labas attiecības ar stāstītājiem un sabiedrību, mēs izveidojām sistēmu, kurā soli pa solim tika iesaistīti intervētie cilvēki. Kad bija sagatavoti pierakstu uzmetumi un izraudzīti citāti, mēs tos parādījām stāstītājiem un ieguvām viņu pašu un ģimeņu piekrišanu to izmantošanai aprakstītajā veidā. Kaut gan šis process prasīja daudz laika, visu – draugu, ģimeņu, kultūras grupu un etnisko kopienu – vēlmes, šķiet, tika apmierinātas.

Rakstiskais materiāls salīdzinājumā ar ekspozīcijām Latvijā un citur bija diezgan apjomīgs. Šo problēmu apjautām jau sākumā un mēģinājām to līdzsvarot ar speciālu grafisku teksta dizainu, kā arī stingri ierobežojām vārdu skaitu kuratoru tekstos. Teksta paneļi tika iekārtoti tā, lai to hierarhija būtu viegli uztverama,

savukārt dzīvesstāstu citējumiem bija jābūt tādiem, lai tie spētu uzrunāt apmeklētāju paši par sevi kā individuāli loģiski objekti. Ja apmeklētājs vēlējas, viņš varēja izlasīt tikai mutvārdu vēstures citējumus vien un arī pilnībā izprast imigranta izjūtas un pārdzīvojumus. Cik iespējams, izmantojām multimediju metodes, video un audio kasešu ierakstus.

Var uzskatīt, ka kopumā mūsu izstāde savus mērķus sasniedza. Piedāvātie materiāli informēja par imigrāciju Viktorijas štatā un deva apmeklētājiem interesantu pārskatu par iebraucējiem, viņu motivāciju, ceļu līdz Austrālijai, par pārmaiņu ietekmi uz viņiem. Es ļoti ceru, ka šis skatījums apmeklētājiem radīja interesi par viņu pašu ģimenes vēsturi.

Literatūra

Griffiths, G. Oral history. In: *Social History in Museums: a Handbook for Professionals*. Ed. D. Fleming, C. Paine and J.G. Rhodes. London: HMSO, 1993.

Suggit, M. The social history approach. In: *Social History in Museums: a Handbook for Professionals*. Ed. D. Fleming, C. Paine and J.G. Rhodes. London: HMSO, 1993.

Objects Come Alive: Oral History and the Interpretation of Museum Collections

Museums often conduct oral histories and/or taped interviews as a part of their collecting work, either for documentation of objects or particular events. However, these oral histories are less often used to assist in the display and interpretation of objects for the public. The more conventional approach to museum display is to use minimal descriptive text to 'label' exhibited objects, linking these to historical explanatory text panels. The Immigration Museum, opened as a branch of Museum Victoria, Australia, in 1998, uses personal narrative as one of the main devices to interpret Australian migrant experiences in its permanent exhibition, "The Journey Begins". Through quotations and descriptive passages derived from oral histories, the exhibition allows objects to be understood by the visitor in their personal and emotional context, as well as presenting them within the broader context of migration to Australia. Oral histories have also been used by the museum as a basis for the development of multimedia exhibits and educational websites. Marianna Auliciems, one of the curators of the exhibition, writes about the collection and use of oral history for this exhibition, and the positive and negative aspects of this approach.

Dzīvesstāsts – kultūrvēsturisks avots muzejā

Ilze Gaujēna

Dzīvesstāsts kā kultūrvēsturisku pētījumu avots muzeja praksē nav nekas jauns. Senākajās kultūrās vēsture pastāvēja tikai mutvārdos. Mūsdienu pētījumos mēs šo formu ņemam vērā pārāk maz. Šobrīd strauji zūd tradīcijas, kas dod stabilitāti. Tas ir bīstami tradicionālajai kultūrai, kurā nozīmīga vieta ir ierādīta arī mutvārdu daiļradei, tostarp atmiņām.

Dzīvesstāsts nav tikai kāda cilvēka dzīves faktu virknējums, *curriculum vitae*. Tajā savijas ļoti daudz un dažādi aspekti – dzīvesstāstu var pētīt no psiholoģijas viedokļa, analizējot rīcību dažādās situācijās, bērnības apstākļus, vides ietekmi, ar tā palīdzību var pētīt mūsdienu mitoloģiju, etnogrāfiju, lokālās kultūras parādības, arhitektūru, valodas īpatnības, attiecību modeļus ģimenē, tautā, valstī utt. Stāstā ir ietverti gan oficiālie vēstures fakti, gan sociālās grupas uztvere.

Katrs cilvēks notikumu atceras citādi, pētāmajā tēmā arvien atklājot kādu jaunu skatpunktu. Stāsts caur individuālās pieredzes prizmu dod ieskatu konkrētā kultūrvidē, kas ir sociāli nosacīta. Atšķiras saimnieka un kalpa atmiņas par Latvijas brīvvalsts laiku, deportācijām, padomju laiku un citiem notikumiem, atšķirīgs ir arī sieviešu un vīriešu skatījums. Sievietes parasti vairāk runā par ģimeni. Apprecēšanās, bērnu piedzimšana būtiski maina sieviešu statusu, tie ir viņu sasniegumi, tāpēc arī nozīmīgi.

Kāda vecmāmiņa mēdza stāstīt par Latvijas brīvvalsts laiku, kad *nevarēja vis tādā kārtā kā tagad* [1970.–1980. gados] *sviestu smērēt uz maizes*. Tā ir koncentrēta norāde uz sociālo grupu. Daudzi saimnieki bijuši skopi, un kalpiem nācās smagi strādāt. Savukārt kalpone, kas bija ieprecējusies turīga saimnieka mājā, šo laiku atceras citādi: brīvvalsts bija iespēju laiks, bet pēc tam sekoja tā visa zaudējums – izsūtījums, tāpēc arī pret padomju laiku ir negatīva attieksme. Vēl viens stāsts: saimniekmeita – skolotāja, cilvēks ar plašām interesēm, liela dziedātāja, apprecas ar saimniekdēlu, ilgus gadus strādā lauku skoliņā. Vīrs bijis piensaimnieks, arī padomju laikā turpināja strādāt savā specialitātē. Viņa savā stāstā min smagu darbu saimniecībā, bet visvairāk līdzdalību pagasta kultūras dzīvē, draudzību ar komponistu J. Norvili.

Uzsākot sarunu, cilvēki savā dzīvesstāstā vairāk uzsver to, kas atbilst oficiālajai vēsturei, bet tas ne vienmēr saskan ar viņu pašu domām. Rodas problēma – oficiālās vēstures un personiskās pieredzes nesaderība, kas var izraisīt nevēlēšanos

stāstīt. Tā pati vecmāmiņa negribīgi un paklusām stāstīja, ka vācieši nemaz tik slikti nebija – deva cukuru, šokolādi, jo mājās bija mazs bērns; prasījuši, lai tulko: *Kur tad likties, bija bail, un gāju tulkot*. Bet vācieši par to pateicās, bija pieklājīgi, neapzaga. Bēgļos ejot, ieteica, ko ņemt līdzi. Turpretī “krievi” atņēma gan velosipēdu, gan vectēva pulksteni. Padomju laikā tas neatbilda oficiālajam viedoklim, to stāstīt skaļi un svešiem nedrīkstēja un to arī nedarīja. Tikai pavisam nesēn uzzināju, ka vectēvs ar savu sešgadīgo meitu, krūmos paslēpušies, noskatījušies, kā aizved izsūtāmos.

Tagad notiek pretējais – par padomju laiku nav pieņemts izteikties labi. Bet, ja ieklausās vērīgi, pat ja cilvēks to nepasaka tiešā tekstā, dzīves redzējums ir jūtams, un tas ir daudz komplicētāks, daudzkrāsaināks, ne tikai melnbalts.

Kāds vecāks vīrs, ļoti runātīgs, ilgu gadu vadījis sava pagasta kultūras dzīvi, bijis muzikants – viņš daudz un labprāt stāstīja par savu darbošanos. Stāstīja, kā mēģinājis iznīcināt izsūtāmo sarakstus, jo tajos bija ierakstīta arī sievas ģimene, bet par to, kādā veidā uzzinājis par to saturu, kur šie saraksti glabājās, atbildēja izvairīgi, haotiski. No citiem uzzināju, ka viņš bijis milicis, daudz kur līdzdarbojies, bet, cik lielā mērā, to, protams, neviens pateikt nevarēja, un vismazāk par to runāja viņš pats. Tomēr, ja kaut ko nestāsta, tas nenozīmē, ka neatceras. Tāpēc arī haotiskais stāstījums, jo stāstītājs nespēj savu pieredzi izteikt oficiāli pieņemtajās formās, acīmredzot ticis izdarīts kaut kas viņa izpratnē nosodāms.

Varu maiņa un kari daļu cilvēku skāruši ļoti smagi. Stāstījums par šiem pārdzīvojumiem ir sava veida terapija. Psihologi iesaka par to runāt un kā pašterapiju – vēstuļu, dienasgrāmatu rakstīšanu, aicina mēģināt savus pārdzīvojumus ietērt vārdos. Atmiņu izstāstīšana vai uzrakstīšana būtībā ir tas pats. Tomēr vārdi nespēj pilnībā izsacīt izjūtas, turklāt vienu un to pašu vārdu katrs cilvēks uztver citādi; stāstījuma gaitā izjūtas tiek sakārtotas, strukturētas, mēģināts ielikt tās kādās noteiktās formulās – normās. Stāstā cilvēks meklē un demonstrē savu nozīmību, izvēlas lo mu. Pētāmais nav tikai objekts, bet vienlaicīgi arī subjekts, kas sevi pats izzina.

Galvenie mezgļpunkti, ko parasti atceras, ir izcelšanās un sasniegumi, – tie ir arī mitoloģiskās domāšanas elementi. Tādā veidā tiek apliecināta identitāte – piederība konkrētai vietai, grupai. Intervētie cilvēki labi atceras un apraksta agro bērnību, skolas laiku. Pēc tam notiek statusa maiņa, būtībā iniciācija, jauna statusa iegūšana. Savu sakņu apzināšana – izcelšanās, piederība noteiktai sabiedrības grupai, kas stabilizē personību. Tāpēc arī izcelšanos atceras labāk.

Vecie lauku ļaudis allaž uzsver darba tikumu, vienkārši kārtību, kas ir dzīves vides sakārtotība kā stabilitātes pamats. Viņiem ir skaidra vērtīborientācija, dzīves jēgas izpratne un izteikta piederība dabiskai pasaules kārtībai. Arī lielāka vitalitāte, izzūd raizes par sīkumiem, dzīve tiek uztverta kā vienots process, jo vēl arvien viss notiek savā ziņā kā cīņa par eksistenci (kartupeļu raža, govju veselība,

bargas ziemas... un tā no gada uz gadu). Tāpēc arī viņiem ir citas vērtības. Ir izteiktāka kopības sajūta, jo vairākās paaudzēs līdzās dzīvo vieni un tie paši cilvēki. Ja mēģina viņus izraut no šīs vides, veidojas diskomforts, ko rada svešā vide, un līdz ar to tiek zaudēts arī kāds identitātes aspekts. Jaunākiem cilvēkiem nav tik skaidras pozīcijas (pieredzes trūkums, bieža statusa maiņa, kas izraisa dezorientāciju).

Atcerēties var to, kas ir noticis, un arī to, kas nav noticis; to, kas noticis reāli un noticis iztēlē, taču tik spilgti, ka kļuvis par cilvēka dzīves pieredzes daļu.

Vai var pilnībā saprast kāda cilvēka dzīvesstāstu? Katram ir savas shēmas, savi simboli, zīmes, un otrs tās līdz galam nekad nesapratīs. Dzīvesstāstā parādās konkrētā dzīves pieredze, kas diviem cilvēkiem nekad nebūs vienāda. Atmiņas aptver arī jūtas un emocijas, un tās nav pilnībā izsakāmas ar valodas līdzekļiem. Emocijās parādās argumentācija un motivācija, kas ļauj spriest par attiecīgo kultūrvīdi un individuālo vērtību sistēmu.

Sievietes un vīrieši par savu dzīvi parasti runā atšķirīgi. Kāds bijušais izsūtītais stāsta: *Mans, ..tautas ienaidnieka, ceļš uz Sibīriju sākās deviņu mēnešu vecumā, kad mani ar ģimeni izsūtīja no Liezēres pagasta "Lejas Reiņu" mājām. Brālis Paulis tika paņemts no skolas 7. klases, ar ko arī beidzās viņa skolas gaitas. Sibīrijā kopā ar tēvu Jāni sāka strādāt meža darbos, pelnīt sev un ģimenei iztiku.*

Ceļš uz austrumiem ilga divas [citos stāstos brauciens ildzis pat trīs nedēļas] nedēļas, sākās epidēmijas. Ceļā mira arī mana vecāmāte, kuru pēc tam iešuva palagā un nākošajā stacijā izlika laukā. Mammas pienākums bija sagādāt pārtiku ņemšanai līdz uz mežu nākošajai nedēļai. Bija jāiemaina pēdējā blūzīte, lai nopirktu kukulīti maizes.

Šajā stāsta daļā koncentrējas visdrūmākās atmiņas, ko pārdzīvojis deviņus mēnešus vecs bērns. Īstenībā viņš to nevar atcerēties, notikušais ir pārņemts no mātes stāsta. Skaidri nodalāma tā vieta, kur sākas paša atmiņas. Lielākais aizvainojums jūtams tieši sākumā – mātes atmiņu stāstā. Bet viņa paša atmiņas ir jau pavisam citādas.

Mūsu apdzīvotajai vietai nebija pat nosaukuma, tikai attālums no tuvākās dzelzceļa stacijas. Dzīvojām Amūras apgabala Tigdas rajona Sivakas stacijas 25. kilometrā.

Ziemās bija ļoti auksts, līdz -50 °C. Toties vasarās – ļoti silts. Tomāti un kukurūza nogatavojās uz lauka. Kalnos ziedēja puķes, kādas pie mums Latvijā zied tikai dārzniecībās. Diemžēl tās bija bez smaržas.

Skolā nogāju nepilnas divas ziemas, kad saņēmām ziņu par atbrīvošanu. Māte bija absolvējusi Kaučmindi, un pie viņas nāca krievu meitenes mācīties izsūt. Viņas arī ieteica uzrakstīt uz Maskavu, lai paskaidro mūsu izsūtīšanas iemeslus. Tad arī sākās materiālu nākšana no Maskavas uz Rīgu un Liezēri.

No mājupceļa atmiņā palikuši lielie Sibīrijas līdzenumi ar sīkām prieditēm un lielām pilsētām. Baikāla ezers ar sadzītiem lieliem ledus kalniem. Katrs centās nogaršot tā ūdeni.

Izvēlētais stāstījuma žanrs, sižets, valodas īpatnības veido attiecīgās dzīves vides kultūrainu, norāda uz pašizpratni tajā. Dzīvesstāstam vērojama liela tēlu bagātība, tie ir apbrīnojami kolorīti. Stāsts veidojas gan no individuālās pieredzes, gan no baumām, tenkām, jocīgiem atgadījumiem – atkarībā no paša stāstītāja uztveres. Tikpat dažāds var būt stāstījuma žanrs – traģēdija, komēdija, anekdote, pasaka.

Deportēto stāsti parasti atbilst traģēdijas žanram. Tas attiecas kopumā uz pašu izsūtīšanas faktu – sarakstu sastādīšanu, nodevībām, glābšanu, māju pamešanu, ceļojumu un izdzīvošanu, mirušiem radniekiem, vērtīgo lietu pārdošanu. Tas saistās ar identitātes zaudēšanu un pilnīgu neziņu par nākotni. Līdzīgas iezīmes vērojamas arī stāstos par karu un bēgļu gaitām. Tajos ir tādi paši elementi – māju pamešana, ceļojums, kādu noteiktu laiku dzīve pilnīgi citos apstākļos, cīņa par fizisku izdzīvošanu un atgriešanās. Taču pārnācējus bieži vien sagaida postaža.

Vēl viena neliela grupa ir partizāni. Bijusi nagu maukšana, liķi mētājušies krustcelēs, grāvī iemesta nomocīta veca sieviņa. Notikušas dažādas slepenas darbības, par kurām liecina vien nostāsti, jo neviens no stāstītājiem klāt nav bijis, bet aculiecinieki par to nerunā.

Nelegālai dzīvei seko cita statusa iegūšana, kas notiek pakāpeniski. Izkristalizējas citas pamatvērtības, ģimenē nereti mainās lomas – sievietes ieņem vīriešu vietu. Stāstos var ienākt anekdotiski nostāsti. Izsūtītie stāsta, ka vietējiem bieži vien nav priekšstats par elementārām lietām – ēst gatavošanu, lopu kopšanu; citam pietiek spēka pasmieties arī par sevi – dažādas anekdotes par valodas nezināšanu. Atgriešanos stāstītāji parasti izsaka skopos vārdos.

Padomju laikā sarunvalodā lietoja visiem saprotamus simbolus. Ar frāzēm: *es jau te nebiju, es biju prom, studēju augstskolā, pēc kara jau nekā nebija* parasti visi saprata, par ko ir runa. Šobrīd situācija mainījiesies. Simbolu valoda kļuvusi complicētāka, tā ievērojami papildināta, tās jēgu uztvert daudz grūtāk. Parādās citējumi, kuru pirmavots var būt gan lokālas izcelsmes, un svešs to nemaz nesaprot, gan masu kultūras parādības. Dažkārt aiz tā pazūd visiem saprotamais apzīmējums. Tāpēc nākotnē pētniekiem droši vien būs grūti saprast, kāpēc telei dots vārds Viktorija vai kaķene ir donna Beiža, kaujams sivēns – Gorbačovs, zirgs – Dolārs, suņi Čombe un Rubiks. Čombes vārdu iemantojis arī kāds kaimiņš. Ja viņu kāds pieminētu īstajā vārdā, droši vien daļa nesaprastu, par ko ir runa. Precīzs un veselīgs apkārtnotiekošā vērtējums!

Emocijas ietērpjot valodā, atmiņās ataust notikumi (kaut kas ārkārtējs, nozīmīgs). Tos veido cilvēka vērtīborientācija, kuras pamatā ir motivācija. Visai bieži intervējamais sākumā vairās no sarunas, apgalvo, ka viņam nav nekā īpaša, ko stāstīt, bet sarunas gaitā pamazām var just, ka viņš savas izjūtas sakārto, veidojas stāsts ar notikumiem. Gadās, ka stāstītājs skaidri nenoformulē savu domu.

Aprauti teikumi, atsevišķu vārdu vai vārdu ar līdzīgu nozīmi biežāka lietošana visbiežāk liecina par neskaidru notikuma vērtējumu. Tad tekstā jāmeklē atslēgas vārdi.

Stāstītāja un intervētāja attiecību pamatā nepieciešama savstarpēja uzticēšanās, kas lielā mērā nosaka stāsta kvalitāti. Sarunā ļoti svarīgs ir gan intervētāja, gan intervējamā statuss attiecībā vienam pret otru. Būtiski ir atrast to skatpunktu, kurā abi jūtas vienlīdzīgi, tad stāstītājs parasti kļūst atraisītāks, pastāsta vairāk un drošāk.

Cilvēkiem muzeju darbinieks parasti asociējas ar vecu grabažu un kādu īpašu nostāstu vai notikumu vācēju. Tāpēc nereti viņu sagaida ar vārdiem – *man jau nekā nav, pats arī esmu parasts cilvēciņš*. Tieši šeit sākas grūtākais intervētāja darbā – “uztaustīt” to, kas intervējamo interesē, kas viņam ir svarīgi. Ja tas izdodas, tad viss kārtībā un sarunas sāk raisīties. Pirmajā intervijas cēlienā cilvēks par notikumiem parasti stāsta vispārīgi, pauž oficiālo viedokli, bet, ja rodas kontakts, tad sāk parādīties arī personiskā pieredze.

Dažkārt jūtama slēpšana. Ja to “uzķer”, atklājas īpaši svarīgi stāstītāja dzīves fakti. To var atklāt dažādi, bet grūtāk to izdarīt no pierakstītā stāsta. Video un audio ierakstos par to liecina intonācija, mīmika, žesti.

Daudz stāsta izsūtītie, arī padomju laika aktīvie cilvēki, bet ar pēdējiem beidzamā laikā ir problēmas – viņi kautrējas runāt par savu pieredzi, viņuprāt, tā nav vajadzīga, jo šis laiks šobrīd tiek vērtēts negatīvi, viņi jūtas par kaut ko vainīgi. Tāpat kā pirms neilga laika nerunāja par izsūtīšanu. Ja stāstītājam ļauj pašam izvēlēties, par ko un kā runāt, prasmīgs intervētājs atradīs daudz vērtīga materiāla un arī veidu, kā ievirzīt sarunu vēlamā gultnē. Stāstu palīdz veidot arī fotogrāfiju rādīšana, tās veicina atminēšanos. Savukārt pētniekam fotogrāfija kopā ar stāstu ir ļoti bagātīgs materiāls, kurā runā gan tērpi, gan apkārtējā vide, kustības un attiecības.

Ja ar intervējamo nodibinājies labs kontakts, intervētājam tiek parādīta īpaša uzticība – jūs aicina istabā, parāda lopiņus, dārzu – svētas lietas laukos.

Aktuāla ir intervētāja ētikas problēma. Muzeja darbinieki allaž cenšas respektēt stāstītāja vēlmes un norādījumus par to, ko nevajadzētu fiksēt, lai cik svarīgs intervētājam liktos stāstītais. Dažkārt to iespējams parādīt kādā citā skatījumā. Arī padomju laikos muzeja darbiniekiem nereti stāstīja par deportācijām, leģionu, “lāčplēšiem”. Esam to vienmēr uzklauzījuši un iespēju robežās mēģinājuši saglabāt, bet tā, lai tas nekādi nevarētu kaitēt stāstītājam.

Protams, pirmo reizi tiekoties, intervējamais var izturēties noraidoši, tāpēc pārlika uzbāzība var tikai pastiprināt šādu attieksmi. Ir cilvēki, kas labprāt un daudz stāsta par citiem. Iegūtā informācija var būt ļoti vērtīga, bet ar to jārikojas uzmanīgi. Jāņem vērā, ka, tiklīdz kādam no intervējamiem nebūs bijusi pieņemama intervētāja uzvedība, pēc pāris stundām par to zinās jau visa tuvākā apkārtnē.

Audio un video ieraksta specifika var radīt kontaktēšanās problēmas, jo ne katrs stāstītājs (piemēram, laucinieks) ir tam gatavs. Nereti cilvēks mulst, ja viņu filmē. Un te ne vienmēr līdzēs pazīstama vide un iedrošināšana. Var mainīties valoda, teikumu uzbūve, kustības. Mazāk mulsinošs intervējamiem šķiet diktofons. Fotografēšana liek sarosīties – saķemmēt matus, meklēt tīru lakatiņu vai priekšautu, reizēm pavecāks vīrs var paziņot, ka nav nodzinis bārdū un tāpēc nefotografēsies. Ierakstītais materiāls, neapšaubāmi, sniedz plašākas iespējas turpmākai pētniecībai. Stāsta pierakstīšana parasti neizraisa bailes, bet šim stāstam jau ir divi autori. Muzejā uzkrāto dzīvesstāstu lielākā daļa glabājas pieraksta veidā.

Madonas novadpētniecības un mākslas muzejs regulāri rīko ekspedīcijas, kurās galvenais guvums ir atmiņas, tāpēc to ir uzkrāts ļoti daudz. Tiek vāktas atmiņas gan par dzimtām vairāku paaudžu garumā, gan tematiski par atsevišķiem notikumiem. Tās nereti paplašinās līdz kultūrvēsturiskam aprakstam. Parasti katram darbiniekam savā teritorijā atrodas kāds, kas labprāt daudz stāsta par sevi, apkārtni un cilvēkiem. Šāda informācija ļoti palīdz turpmākajās sarunās. Stāstot par citiem, cilvēks gan tieši, gan netieši pastāsta ļoti daudz par sevi, savu pozīciju attiecībā pret notikušo.

Mēs dažkārt grēkojam, intervijām izvēloties it kā īpašus cilvēkus – muzikantu, audēju, amatnieku, mācītāju. Šo nozīmīgāko stāstītāju būtībā izvēlamies pēc sev svarīgām lietām. Ir vieglāk aiziet pie kāda, kas ir labs stāstītājs, daudz zina, taču ikvienam ir sava pieredze, un tā ir ne mazāk vērtīga. Tomēr ne katrs spēj raiti stāstīt cilvēkam, kurš satikts pirmo reizi, negaidīti koncentrēties runāšanai. Tāpēc dažā sētā jāiegriežas vairākkārt. Uzklusot stāstus, netiek ignorēti ienācēji – pēc Otrā pasaules kara un arī vēlākos gados kolhozos ienākušie cittautieši. Viņu stāstos parādās citas nianšes. Un viņu klātbūtne jau ir atstājusi zināmas pēdas kopējā kultūrainā.

Biogrāfiskā dzīvesstāsta pieraksta shēma muzeja ekspedīcijās ir visplašāk izmantotā metode. Uzsākot interviju, tā ļauj iegūt visas ziņas, kas nepieciešamas objektu, atmiņu lapām (dzimšanas laiks, vieta, pārējie dzimtas locekļi, cik tālu pagātnē atceras, skolas, dzīves un darba vietas), un reizē notiek iepazīšanās. Pamazām veidojas konkrētā cilvēka dzīvesstāsts ar savām īpatnībām. Stāstījuma gaitā intervējamais pats saliek akcentus. Vietējie ļaudis parasti uzsver savu piederību šai vietai, bet tie, kas ir ienācēji, dzimto vietu piemin, taču pārāk neakcentē. Iemesli – viņi vēlas būt piederīgi šai vietai, jo te viņi dzīvo, bet dzimtajai vietai viņi vairs nejūtas tādā mērā piederīgi. Ļoti izteikti piederību savai dzimtajai vietai uzsver pilsētnieki un tie, kas dažādu iemeslu dēļ devušies uz citām valstīm.

Ir cilvēki, kas ļoti daudz zina par savu dzimtu. Šīs zināšanas apliecina, ka viņiem ir svarīgi apzināties savas saknes. Daudzi no viņiem ir ilgstoši dzīvojuši vienā vietā, uztur sakarus ar radiniekiem. To apliecina arī par samērā biežu

parādību kļuvušie dzimtu salidojumi. Zināmi arī gadījumi, kad salidojumu rīko nevis dzimta, bet kādas lielākas māju grupas esošie un bijušie iedzīvotāji. Notiek lauku skoliņu absolventu salidojumi, kur pats interesantākais ir fakts, ka šīs skoliņas bieži vien jau sen vairs nepastāv. Acīmredzot cilvēkiem svarīga ir tieši piederība vietai un grupai. Fantastiska vieta un laiks dzīvesstāstu vākšanai ir kapusvētki lauku kapsētās. Tie parasti izvēršas par vispagasta dzimtu salidojumiem. Cilvēki, kas gadiem nav redzējušies, satiekoties atceras un pārstāsta visu savu dzīvi. Šādos pasākumos parasti arī filmēšana netraucē.

Maz izmantojam anketas. Tajās nekad nevar iekļaut visus iespējamus aspektus.

Uzkrāto materiālu varētu izmantot plašāk un dziļāk ne tikai skolnieku, studentu un muzeju darbinieku pētījumos.

Muzejam ir savi specifiski izteiksmes līdzekļi – izstādes, ekspozīcijas, muzejpedagoģiskās programmas, tikšanās un izdevumi. Biežāk dzīvesstāsts tiek izmantots fragmentāri – kāds laika posms, notikums (karš, izsūtījums u.c.). Ir arī veltījumi kādai atsevišķai personībai. Vienas un tās pašas atmiņas tiek izmantotas dažādu tēmu pētniecībā. Intervējamais savā dzīvesstāstā var minēt dažādus darbus, ko atceras no bērnības, un pastāstīt, kā tos veica vēlāk, tur būs minēti arī darba rīki; pastāstot par skatu no savas istabas loga, pie reizes var pastāstīt arī, cik tam bija rūtis un kādi bija aizkari vai puķpodi uz palodzes utt. No stāsta ikreiz tiek ņemtas ziņas, kas nepieciešamas. Tiek izmantots arī dzīvais stāstījums, kas piesaista ar tiešo stāstītāja un intervētāja (klausītāju) kontaktu un pieredzes apmaiņas iespēju.

Novadpētniecības muzejs parasti izmanto sava novada cilvēku dzīvesstāstus. Tas ir konkrēts, apmeklētājiem zināms cilvēks, kaimiņš vai radnieks. Un tas savā veidā palīdz celt līdzcilvēku pašapziņu – viņš taču ir no MANA pagasta, MANS kaimiņš. Tādā veidā nostiprinās piederības izjūta noteiktai vietai, grupai, tas palīdz cilvēkiem apzināties savas saknes. Tiek veicināts lokālpatriotisms. Tas varētu aizkavēt cilvēku aizplūšanu, kas tagad ir būtiska lauku problēma.

Vēl viena problēma – ja **novada pētniecības** muzejs atrodas tālāk no lielām tūristu plūsmām, tad apmeklētāji parasti ir vietējie ļaudis, svešatnes latvieši, novadnieki. Tāpēc ekspozīcijas tiek orientētas uz vietējo apmeklētāju, cenšoties paturēt prātā, ka reizēm ierodas arī kāds ārzemnieks, un tad ar rādītā palīdzību jāpaskaidro vispārīgas lietas.

Muzejs uzrunā ar priekšmetu, dokumentu un attēliem. Būtībā it viss ir dzīvesstāsts – arī priekšmets. Tomēr, dzenoties pēc apmeklētājiem, nedrīkst pazaudēt sevi. Tādā veidā var nonākt līdz situācijai, kad to pašu efektu var iegūt arī citur – piemēram, bibliotēkā. Muzejs nav tikai izstādes un ekspozīcijas. Tā pamatfunkcija ir pētniecība. Tāpēc muzeju krātuves varētu plašāk izmantot tieši šim nolūkam, jo šeit glabājas oriģinālmateriāli. Turklāt arī provincē rodamas unikālas lietas (tostarp bagātīgi dzīvesstāstu krājumi).

Dzīvesstāsts muzejā atrodas nemitīgā kustībā – ekspozīcijās, izstādēs, pasākumos, izdevumos un publikācijās. Tas nav nolikts plauktā. Arvien mazāk muzeja darbā tiek izmantots abstrakts vidējais stāsts, aiz kura pazūd konkrēts cilvēks ar savu dzīves pieredzi. Skatītāju vai lasītāju interesē zināmā, savējā stāsts, jo tas ir labāk izprotams un salīdzināms ar savu pieredzi. Katrā novadā ir savi, atpazīstamie cilvēki. Un šis pazīstamais piesaista apmeklētāju.

Avoti

Atmiņu ieraksti no Madonas novadpētniecības un mākslas muzeja krājuma.

Lifes Stories as a Source for Cultural Studies in Museums

Life stories are many-layered and significant, but until now the full potential of oral history as a research source for cultural history has not been fully explored. An oral history is the reflection of the life experiences of a particular person. The type of genre, plot and peculiarities of language chosen for the telling create a cultural view of the living environment in question, and indicate a self-analysis of this. Each person and their experience is valuable, however, the myth about the most memorable events in your life is still alive.

Museums are one of the richest repositories for oral history. They collect not only recollections of families over a number of generations, but also thematic accounts of particular events in people's lives. Museum workers have not been affected by political changes in the collecting of oral histories.

The development of a relationship and mutual trust between the interviewer and interviewee is one of the dictators of story quality. Biographical notes taken during museum fieldwork, including stories collected about particular events is the most commonly used recording method and is frequently expanded and used in cultural-historical descriptions. The specific characteristics of audio and video recordings can create communication problems, because not every interviewee (often a rural inhabitant) is ready for this. However, this kind of recording provides further research possibilities. Interviews recorded in note form do not usually inspire fear in the interviewee, who soon opens up; but in this case the story has two authors. The issue of interviewer ethics is particularly pertinent here.

Jurjānu dzimtas muzejs

Inese Mailīte

Neatkārtojams un vienreizīgs ir katra cilvēka mūža gājums. Gadsimtiem krāta dzīves pieredze rodama dzimtu likteņstāstos. Īpaši ir pētāmas tās dzimtas, kas mūsu tautai devušas izcilas personības. Viena no tādām ir latviskām tradīcijām bagātā Jurjānu dzimta, kuras aizsākums meklējams 17. gadsimtā Ērgļu pagasta “Jurķiņu” mājās, bet šodien dzimtas vēstures lappuses tiek šķirtas brāļu Jurjānu muzejā “Meņģeļos”.

Muzejs veltīts ģimenei, kura mūsu tautas kultūrai devusi četrus brāļus Jurjānus – Pēteri, Andreju, Juri, Pāvulu – latviešu mūzikas kultūras pamatlicējus. Tēvs un māte, vēl kļaušu laiku zemnieki būdami, saviem bērniem iemācīja ne tikai Grauda un Maizes vērtību, bet arī Skaņas un Vārda svētību.

Jurjānu muzeja darbībā izceļami četri pamatvirzieni:

- dzimtas vēstures apzināšana;
- dzimtas pārstāvju aktīva līdzdalība;
- kultūrvēsturiskā mantojuma iesaistīšana mūsdienu aprītē;
- pieredzes tālāk došana.

Dzimtas vēstures apzināšana

Var ielūkoties “Meņģeļu” muzeju krājumos: ērglēnietes Veltas Rozenfeldes pētījumā, mūziķa Jura Jurjāna atmiņās rodamas tuvākas ziņas par Jurjānu dzimtu. Muzeja materiālos var gūt ieskatu par visām Jurjānu dzimtas mājām Ērgļu pagastā – “Kalna Jurķiņiem”, “Meņģeļiem”, “Rikšēniem”, “Soklēniem”, “Ķeimetēm”, “Baltiņiem”, “Kurzēniem”. To vēsture un ļaužu likteņi glabā unikālu ieskatu latviešu kultūrvēsturē. Jurjānu dzīves gaitas aprakstītas arī Rakstniecības, teātra un mūzikas muzeja Mūzikas nodaļas speciālista Māra Visendorfa veidotajā izdevumā “Brāļi Jurjāni”, kuru ar “Latviešu fonda” atbalstu saņēma visas Latvijas vispārīzglītojošo skolu bibliotēkas.

Dzimtas likteņgaitām veltītas publikācijas rajona un centrālajos preses izdevumos, kā arī ikgadējos speciālizlaidumos, kas vēsta par muzeja darbību.

Dzimtas pārstāvju aktīvā līdzdalība

Jurjānu dzimtas vēstures izpēte pulcinājusi kopā visus dzimtai piederīgos. Dzimtas zari iesniedzas Latvijā, Kanādā, ASV, Vācijā un Zviedrijā. Notikuši vairāki Jurjānu dzimtas salidojumi – 1996., 2001., 2006. gadā. Tās bija mūziķu jubilejas reizes, kad satikās radinieki, kurus šķīruši gadu desmiti, valstu robežas un varas dzelzs priekšdari. Vienā dzimtā savijušies Jurjānu, Čakstes, Benjamiņu likteņi, kur ieraugām latviešu tautas likteņgaitas – ne vēstures grāmatās izlasāmas, bet aculiecinieku pārdzīvotas.

Interesanti stāstījumi pēdējos gados pierakstīti par “Soklēnu” mājām, kurās dzīvojuši mūziķu māsiņa Made Jurjāne, kas bija precējusies ar Antonu Benjamiņu, vēlāko “Jaunāko Ziņu” izdevēju. Viņas mazmeita, Zviedrijā dzīvojošā profesionālā mūziķe Aija Čakste (viņa ir arī Latvijas pirmā prezidenta mazmeita) par savas dzimtas cilvēkiem 21. gadsimta sākumā apgalvo: *Jurjāniem piemīt savdabīgs latviešu aristokrātisms, ko uzreiz nemaz nemāku raksturot – savs lepnums, stingrums (pret sevi, protams), un ar to mēs lepojamies.*

Jurjānu dzimtas pēcteču aktīvā līdzdalība un patiesā interese savas dzimtas vēstures apzināšanā dod nemitīgu papildinājumu muzeja krājumam. 2000. gadā, viesojoties Kanādā, veicu vairākus audio un video ierakstus. Turienes cilvēku stāsts ir skaudrs, jo atmiņā vēl 1944. gads, kad vajadzēja aizbraukt no dzimtenes. Tagad dzimtas zars dzīvo Amerikā un Kanādā. Aina Zvilna, kurai ir jau vairāk nekā deviņdesmit gadu, ievēd mūs iepriekšējā gadsimta Latvijā, vēl nesadalītā un latviešiem tik raksturīgā vairāku paaudžu kopīgā dzīves modelī: *No mazām dienām – vectēvs mana lielākā mīlestība. Mans patvērumš tumšajos ziemas vakaros, kad mamma ar kalponēm un puisiem aizgāja uz kūti vakara darbos un es tiku atstāta gluži viena istabā bez kādas gaismas (pēc kara trūka petroleja) ar baismām katrā kaktā. Glābiņš – vectēvs virtuvē. Viņš sildās pie pavarda, sargādams uguni putras katlam. Drošībā zem viņa baltās bārdas klausos stāstus par kļūstiem laikiem, kā viņam bijis jābrauc šķūtīs, lai vestu muižas degvīna mucas uz Rīgu pārdošanai. Par katru krogu celā no Ērgļiem līdz Rīgai, kur piestājies, lai zirgus pabarotu vai atpūtinātu, viņam bija stāsts vai joku “ziņģe”. Katrs mazais bērns tika aizšūpots miegā ar vakardziesmiņu, mamma vidū, bērni blakus. Katru vakaru balsi lasīti stāsti. Dzīvojām līdzī varoņiem – kaķim, sunim vai cilvēkam, dažkārt asaras birdinādami.*

Kad vairāk vai mazāk bija iepazīta dzimtas vēsture, bija jādomā par to, lai izzinātais neiegultu muzeja plauktos un mapēs, bet nokļūtu mūsdienīgā aprītē.

Kultūrvēsturiskā mantojuma mūsdienu aprīte

Apkopotais materiāls (fotogrāfijas, atmiņas, dokumenti) pārtapa ekspozīcijās un izstādēs, kas gadu gaitā tikušas gan papildinātas, gan pārveidotas. 2001. gadā tika izveidota 7 m gara un pusotra m plata laminēta mobilā izstāde “Jurjānu dzimta”, kurā bagātīgu informāciju sniedz 120 fotogrāfijas (vecākā fotogrāfija – mūziķu vectēvs), kartes, dzimtas māju, darba vietu, dzīves stāstu apraksti. Gan mobilā izstāde, kur redzams dzimtas ciltskoks, gan ASV dzīvojošā Ojāra Jurjāna veidotā grāmata par dzimtas vēsturi un Latvijas TV operatora Mārtiņa Jurjāna un kinorežisores Marutas Jurjānes videomateriāli liecina par muzeja un Jurjānu dzimtas veiksmīgu sadarbību.

Mūziķis Juris Jurjāns atmiņās “Mans darbs, mana dzīve” atzīst, ka *dzimtās zemes apkārtnē lielā mērā ietekmē atsevišķa indivīda noskaņojumu*. Pulgošņa ezera mirdzums, Meņģeļu kalna tāluma izjūta, senču enerģijas garīgais strāvojums izsenis pulcējis “Meņģeļu” sētā. 19. gadsimtā te iegriezās Krišjānis Barons, Auseklis, te ļaužu sirdīs pirmās atmodas dzirkstis sēja mūziķu tēvabrālis Andžs Jurjāns, dedzīgs jaunlatvietis.

21. gadsimtā te regulāri pulcējas Latvijas kora saietu dziedātāju simti un skan Jurjānu kora mūzika. Jura Jurjāna starptautiskā konkursa “Jaunais mežradnieks” dalībnieki ierodas no Latvijas, Lietuvas un Igaunijas. Tautasdziesmas izskan arī starptautiskā folkloras festivāla “Baltica” laikā, savukārt jaunas balsis dzirdamas starptautiskā bērnu un jauniešu folkloras festivālā “Pulkā eimu, pulkā teku”. “Meņģeļos” pabijuši vasaras nometņu viesi (atceramies brāļu Jurjānu mežragu kvartetu), starptautiskās jauniešu nometnes “Vienoti Eiropai” dalībnieki.

Kopš 2000. gada maija “Meņģeļi” ir sabiedriskās organizācijas “Pulgošņa kultūrvides parks” centrs. Organizācijas mērķis ir sekmēt darbīgas izglītojošas kultūrvides sakārtošanu. Pulgosnim piegulošajā teritorijā ik gadus notiek konferences, tiek uzaicināti sabiedrībā populāri kultūras un valsts darbinieki, tādējādi atdzīvinot iepriekšējo gadsimtu tradīcijas. 2000. gada septembrī “Meņģeļos” tika pacelts Eiropas Kultūrmantojuma dienu karogs. Amatū dienās “Meņģeļu” pagalmā atdzīvojas senaizmirsti darbu veidi, kuros savu roku izmēģināt ļauts ikvienam. Līgo vakarā, dziedot dziesmas, ejot apkārt Pulgosnim un ezermalas sētās viesojoties, iespējams izdzīvot latviskās svētku tradīcijas.

Jurjānu dzimtas stiprums katru uzrunā citādi. Te aug četri diriģentu stādīti ozoli, var piestāt pie mākslinieku veidotā piemiņas akmens, izlasīt soliņu plāksnēs ierakstītās ievērojamu kultūras darbinieku domas par Jurjāniem un “Meņģeļiem”. Mūziķu mātes Jurjānu Annužas liepu gatvē zaļo 78 koki – tos 1999. gadā stādīja 3. Latvijas kora saietā dalībnieki no visiem Latvijas novadiem. No jauna iestādīts ābeļu dārzs. Pirms dažiem gadiem Rojas pagasta sieviešu koris “Kalva”

konkursā “Par brāļu Jurjānu oriģināldziesmas vai tautasdziesmas skatuviskāko izpildījumu” saņēma “Meņģeļu balvu” – Jurjānu Pāvula gaismas sveci, respektīvi, šāviņa patronu, kuru muzejam dāvināja Jurjānu Andreja mazdēls Eižens Jurjāns. Mākslinieka Ivara Mailīša veidotais Gaismas ritenis – XXII Vispārējo dziesmu svētku simbols – tagad uzstādīts Meņģeļu kalnā. “Meņģeļu” sētas loks sen jau pārsniedzis muzeja teritorijas robežas. Tajā iekļauta senākā dzimtas dzīvesvieta “Kalna Jurķiņi”, interesentiem iespējams pabūt Jurjānu dzimtas mājvietās “Soklēnos”, “Rikšēnos”, “Ķeimetēs”, “Kalna Dibenos”. Tiek sakopta un godā turēta mūziķu vecāku atdusas vieta R. Blaumaņa kapos Ērgļos.

Pieredzes tālāk došana

Arvien biežāk “Meņģeļu” sētā iegriežas jauni cilvēki. Muzeja darbinieki, domājot par to, kā saglabāt šīs vietas latvisko darbu, dabas un mākslas saskaņu, daudz pamācoša ir atraduši Jurjānu dzimtas ļaužu likteņos. Klausoties stāstījumu, skolēni var uzzināt, kā dzīvoja, strādāja un savus bērnus audzināja Jurjānu Andrievs un Annuža. Viņu ģimene, svētīta deviņiem bērniem, izaudzināja četrus tautā pazīstamus mūziķus. Tēvam nācās strādāt klaušu darbus. No brāļa Andža, kurš mācījās Tērbatas universitātē, Jurjānu Andrievs apguva un lika lietā veterinārārsta zināšanas, tāpēc tuvākā un tālākā apkārtnē ieguva lielu cieņu. Agrā jaunībā tēvs bija mācījies spēlēt uz pašdarinātas vijoles. Vairāk par visu viņš vēlējās ieaudzināt bērnos mūzikas mīlestību, un tas viņam pilnībā izdevās. Kad ģimene brauca uz viesībām, bērniem bija jāiemācās kāds skaņdarbs un pēc tam ciemos tas jāspēlē. Tēvs auda segas, dvieļus, galdautus, pats zīmēja ornamenta rakstus – arī tāpēc pie viņa pēc padoma brauca no citiem pagastiem. Tēvs pirka grāmatas un, laiku miegam atraudams, kaismīgi tās lasīja. Ģimene bija ļoti reliģioza. Būdams baznīcas ķesteris, tēvs – tāpat kā vectēvs – lūkoja, lai saime ievērotu dievlūgšanu un svētdienas mieru. Kopdams 100 bišu saimes, viņš klausījās bišu dziesmās. Vēlāk bērni par tēvu teiks: *par visu, ko viņi dzīvē sasnieguši, ir jāpateicas tēva dotai dāvanai – darba mīlestībai, rūpībai un neatlaidībai*. No mātes – Jurjānu Annužas – bērni saņēma neizsīkstošu dzīvesprieku un enerģiju. Darbus viņa prata izkārtot tā, ka vairāki darījās līdzī. Strādāja un dziedāja: saulainā dienā – priecīgas dziesmas, bezsaules dienā – bēdīgas un skumjas. Jurjānu ģimene izaudzināja savus bērnus par izcilām personībām, kas deva ieguldījumu tautas kultūrā.

Skolēni muzejā var iepazīt senus amatus, gūt pirmās iemaņas aušanā, ja ir laiks – arī sveču liešanā, apskatīt agrāko laiku darbu rīkus, savukārt Amatu dienās – vērot grozu pinēju, podnieku, audēju un adītāju māku. Juris Jurjāns atmiņās raksta: *Apkārtnei, kurā cilvēks audzis, ir svarīga loma visā nākošajā dzīvē. Tā bieži vien noteic cilvēka turpmāko darbību un tās raksturu*.

Muzejā skolēni var saņemt arī padomu, kā pētīt, pierakstīt un sakārtot materiālus par savu dzimtu. Daudzi jaunieši tieši šeit aizsākuši interesantus un vērtīgus pētījumus.

Šodienas paaudze pēta Jurjānu dzimtu, savukārt 19. gadsimta beigās Jurjānu Andrejs, Kurzemē un Vidzemē vākdams folkloras materiālus, neaizmirsā atzīmēt arī teicēju dzīves gājumu, piefiksēt novadiem raksturīgās dabas ainavas, pat meža smaržu, putnu balsis un vasaras ziedus pļavās. Dzirdot izkopts asināšanu, koku locīšanos vējā, viņš saklausīja šajās skaņās ritmu un secināja, ka tautas dziesmas patiesā vide ir cilvēka dzīvē, darbā un dabā.

Brāļu Jurjānu memoriālā muzeja misija ir saglabāt Jurjānu dzimtas kultūrvēsturisko mantojumu, iesaistot to aktīvā un mūsdienīgā aprītē. Muzeja stāsts ir par dzimtu, kura ieņem savu vietu laikā, pagastā, valstī, pasaulē. Tikai tad, ja veselo veido no atsevišķā, var izprast kopsakarības.

Avoti

“Meņģeļu” muzeja arhīva materiāli:
 Rozenfelde, Velta. *Jurjānu dzimta*;
 Jurjāns, Juris. *Mans darbs, mans mūžs*;
 Jurjāns, Ojārs. *Jurjānu dzimtas ciltskoks*. 1998;
 Čakste, Aija. *Intervija*. Audio ieraksts.

Literatūra

Blaua, Līga. Jurjānu dzimtas [2.] salidojums. *Ieva*. 2001, Nr. 30, 58–59. lpp.
 Mailīte, I. un M. Breikša (sak.). *Ērgļi desmit gadsimtos*. Ērgļi: Pulgošņa kultūrvides parks, 2005, 97 lpp.
 Visendorfs, M. *Brāļi Jurjāni*. Ērgļi: Pulgošņu kultūrvides parks, 2002, 36 lpp.

The Jurjāns Brothers Museum

The Jurjāns Brothers Museum is situated on the “Meņģeļu” farmstead in Ērgļi Parish. Of the nine Jurjāns children, four sons became prominent personalities in Latvian musical life. The Museum has recorded the family history beginning with the 17th century. Memories have been recorded in Canada and Latvia. These recordings are not simply stored in the Museum collections but are utilised in schools, stimulating the interest of students in this kind of media.

Juris Jurjāns writes in his memoirs “My Work, My Life”: “The environment of the homeland influences the mood of an individual to a large degree.”

Dzīvesstāsts kā viens no kultūrvides izpētes avotiem

Agrita Ozola

Kultūrvide ir raksturīga kādai noteiktai teritorijai, tā ir cilvēka dzīves un saimnieciskās darbības ietekmē pārveidota un nepārtraukti mainīga dabas vide. Kultūrvide kā attīstības procesa daļa ietver sevī gan kultūras mantojumu, gan aktuālas kultūras norises sabiedrībā.

Kultūrvidi nav iespējams raksturot bez cilvēka un garīgās kultūras klātbūtnes. Katram laikam ir savas īpatnības un atšķirības, un tikai neliela daļa informācijas, sasniegumu, pieredzes un tradīciju saglabājusies caur gadsimtiem. Daudzas lietas un arī informācija par tām ir neatgriezeniski zudušas vai arī mainījušas savu nozīmi. Ne vienmēr vēstures dokumenti glabā pietiekami daudz ziņu par cilvēku ikdienas dzīvi, viņu uzskatiem un visu pārējo.

Kultūrvides dokumentēšanā un arī izpētē izmantojamo daudzveidīgo materiālu klāstā īpaša vieta ierādāma dzīvesstāstiem. Tajos rodamas liecības par daudziem procesiem, kuri cita veida avotos parasti netiek atklāti, kā arī dziļi personisks pamatojums it kā vispārzināmām norisēm.

Latvijas muzejos glabājas tūkstošiem dzīvesstāstu, kas vairākos gadu desmitos pierakstīti zinātnisko ekspedīciju laikā, kādas tēmas izpētei vai izstādes gatavošanai. Lielākoties tie glabājas muzeja krājumā vai arhīvā un maz tiek izmantoti.

Tukuma muzejs ir viens no reģionālās nozīmes muzejiem, un tas specializējies tieši kultūrvides izpētē. Durbes pilī iecerēts iekārtot muzeju, kurā atspoguļotu kultūrvides pārmaiņas pēdējo 200 gadu laikā, akcentējot lauku muižas – svarīga Latvijas lauku kultūrvides sistēmas pamatelementa – nozīmi. Pētot Tukuma rajona muižu vēsturi, bieži nākas secināt, ka trūkst materiālu, kas atspoguļotu muižas ikdienas dzīvi, muižu īpašnieku, zemnieku, kalpu attiecības, latvisko un vācisko tradīciju savstarpējās ietekmes, agrārreformas izraisītās pārmaiņas kultūrvidē. Durbes pilī iecerēts veidot ekspozīciju, kas apmeklētājam ļautu emocionāli izjust muižas gaisotni, tāpēc izpētes gaitā tika izmantoti dažādi materiāli, kas atrasti muzejos, arhīvos un arī literatūrā. Dzīvesstāsti šajā kontekstā ir viens no interesantākajiem un daudzveidīgākajiem izpētes avotiem.

Izmantotā literatūra un avoti

Tukuma muzejs vāc, glabā, pēta un popularizē Tukuma rajona kultūrvīdi raksturojošas materiālās un garīgās kultūras liecības. Muzeja krājumā glabājas vairāk nekā 70 000 dažādu priekšmetu. Bieži vien cilvēks, stāstot par priekšmetu, izstāsta arī savu dzīvesstāstu, un muzeja darbinieks to ir pierakstījis kā atmiņu pierakstu vai vienkārši kā papildinājumu priekšmeta pieņemšanas aktam.

Tukuma muzeja darbinieki pierakstījuši dzīvesstāstus galvenokārt komplekso ekspedīciju laikā. Ekspedīcijas sāktas 1970. gadā Zentenes pagastā un katru vasaru turpinājušās. Līdz 1996. gadam tika apmeklēti visi Tukuma rajona pagasti. Dažos pagastos strādāts divus gadus no vietas, dažos pabūts vairākas reizes ar vairāk nekā desmit gadu atstarpi. Sākotnēji intervēti galvenokārt pensijas vecuma vietējie ļaudis, tomēr laika gaitā radusies interese arī par ienācējiem.

Šobrīd Tukuma muzeja rīcībā ir vairāki tūkstoši dzīvesstāstu, kā arī vairāki tūkstoši stāstu par kādu noteiktu tēmu.

Visi šie stāstījumi ir pierakstīti, bet nav fiksēti audio ierakstos. Tādējādi katrs pieraksts ir lielā mērā intervētāja versija par stāstīto. Intervētāji centušies būt maksimāli precīzi, tomēr daudzos gadījumos dzīvesstāsti vairāk atgādina konspektu, kurā atzīmēti stāstītāja dzīves svarīgākie fakti vai spilgtākie notikumi.

Interese par muižām Tukuma muzeja darbiniekiem radās 1991. gadā, kad muzeja rīcībā tika nodota Tukuma Durbes pils un bija nepieciešamība izstrādāt tās renovācijas un izmantošanas stratēģiju. Pētījumā tika izmantoti gan bijušo muižu īpašnieku, gan ārpus muižas dzīvojošo zemnieku vai kalpu dzīvesstāsti, kas pierakstīti 20. gadsimta 80.–90. gados. Sākot ar 1991. gadu, autorei radās iespēja tikties un intervēt arī muižu bijušos īpašniekus un viņu pēctečus ārpus Latvijas. Latvijas iedzīvotāju intervēšanas brīdī nebija vēl skaidri formulēts mērķis pētīt pagasta iedzīvotāju attieksmi pret muižu, tās nozīmi viņu ikdienas dzīvē, tomēr muzeja darbinieku interese par maz pētīto tēmu rosinājusi intervijās šo jautājumu skart. Savukārt intervējot muižu bijušos īpašniekus, uzmanība tika pievērsta tieši muižai, tās saimnieciskajai dzīvei, kungu mājas iekārtojuma, iedzīvotājiem un viņu likteņiem, muižas sadzīvei un tradīcijām. Abas mērķgrupas intervētas latviešu, dažkārt arī vācu valodā.

1991. gada augustā notika pirmā tikšanās ar Durbes pils bijušā īpašnieka dēlu Vilhelmu fon der Reki, un vairākās sarunās tika pierakstīts viņa dzīvesstāsts. Intervijas tika veiktas arī 1993., 1995., 2001. un 2002. gadā. Katrā tikšanās reizē informācija tika papildināta.

Vilhelms fon der Reke ir dāvinājis muzejam vairākus oriģināldokumentus – muižnieku atmiņu stāstus, kurus viņi uzrakstījuši pēc tuvinieku vai draugu lūguma. Viens no tādiem ir Annas fon der Rekes (dz. fon Koskula, 1888–1979)

Hannoverē 1968. gadā uzrakstītās atmiņas (Reke A. 1968), kurās rodama informācija par Ziemassvētku svinēšanu muižā.

Anna fon der Reke laidusi pasaulē trīs bērnus: Karlu Luisu Adamu Augustu Matiasu (1913–2000), Annu Evelīni Katarīnu Brigitu Izabellu (1917–2000) un Georgu Vilhelmu Ludvigu Matiasu (1919–2005).

Annas un Luisa fon der Rekes dēls Vilhelms dzimis Jelgavā. Lielinieku terora laikā bojā gāja viņa tēva māsa Alīne fon der Reke, līdzīgs liktenis bijis paredzēts arī nedēļniecei Annai un zīdaiņim. Abus izglābis kāds ārsts. Vilhelms mācījies skolā Jelgavā, labi runāja latviski. 1939. gadā kopā ar vecākiem repatriējies, iesaukts vācu armijā un cīnījies pie Odesas, Perekopas, Ļeņingradas, Staraja Rusas, Pleskavas, Daugavpils, Bauskas un Baldones. Pēc Kurzemes katla izveidošanās 1944. gada rudenī cīnījies pie Spirgus, Praviņām un Jaunpils. Ziņu par kara beigām saņēmis Pūrē un mēģinājis vēl izbraukt no Ventspils, bet tas nav izdevies. Padevies gūstā pie Pāvilstas un turpmākos piecus gadus pavadījis gūstekņu nometnē Karēlijā. 1950. gadā atbrīvots un devies uz Vāciju. Visu mūžu strādājis Hannoverē *Volkswagen* rūpnīcā, brīvajā laikā interesējies par muižu vēsturi Baltijā un Rekes dzimtas likteņiem (Reke 1991, 9).

Diemžēl Rekes dzimtas locekļi nevarēja atbildēt uz visiem jautājumiem par muižas sadzīvi. Tāpēc nācās izmantot citu ļaužu atmiņu stāstus. Barbara Pauli, dz. brīvkundze fon Tīzenhauzena, kura dzīvo Limburgā, uzrakstījusi atmiņas par Apes muižu (*Hoppenhoff*).

Barbaras Pauli vectēvs – brīvkungs fon Tīzenhauzens bija tiesnesis. 1877. gadā viņš apprecējās ar Tērbatas universitātes mineraloģijas docenta Aleksandra fon Šrenka meitu Almu fon Šrenku. Barbara Pauli dzimusi Apē, 1939. gadā izceļojusi uz Vāciju. Savas atmiņas viņa uzrakstījusi mazbērniem, un 1999. gadā tās izdotas grāmatā “Apes muiža”, kurā stāstīts par muižas sadzīvi, ikdienas darbiem un izpriecām.

Barbaras Pauli tēvs ir brīvkungs fon Tīzenhauzens, māte – brīvkundze fon Delviga. Mātes vectēva vectēvs Ernsts Aksels fon Delvigs, vēlākais Livonijas, Igaunijas un Kurzemes virsmežsargs, bija dekabrists un piederēja pie progresīvi domājošo virsnieku grupas, kas 1825. gada 26. decembrī organizēja savvērestību pret caru Nikolaju I. Savvērestība tika atklāta, visas tajā iesaistītās personas arestētas un sodītas. Nejaušas sakritības dēļ Ernsts Aksels tieši šajā laikā nebija Krievijā un tāpēc Sibīrijā nenokļuva (Pauli 1999, 4), taču zaudēja savu īpašumu Baltijā.

Latviešu zemnieka skatījums un attieksme pret muižu izpaužas vairākos dzīvesstāstos. Viens no interesantākajiem bija Harija Grūbes stāsts. Viņš dzimis 1926. gadā un visu mūžu nodzīvojis Smārdes pagasta “Ceļos”, kas atrodas blakus Šlokenbekas dzirnavām. Ēka celta kā muižas mežkunga māja, blakus bijis arī ķieģeļu ceplis. Harija tēvs Fricis Grūbe māju saņēmis kā jaunsaimniecību ap 1922. gadu. Otrā pasaules kara laikā Harijs bijis iesaukts latviešu leģionā,

dezertējis, nonācis Vācijā, bijis ieslodzīts koncentrācijas nometnē. Pēc kara strādājis par šoferi (Grūbe 1990, 86).

Ādams Pērkonis no Tumes pagasta “Pērkoniem” dzimis 1909. gadā Vecmoku muižas kalpa ģimenē. Pēc Pirmā pasaules kara ģimene vairākkārt mainījusi dzīvesvietu – dzīvojuši gan Vidzemē, gan Kurzemē. 1940. gadā kā jaunsaimnieks saņēmis zemi Tukuma apriņķa Grenčos. Otrā pasaules kara laikā atkal atgriezies Vecmoku pagastā kā “Egļišu” saimniecības rentnieks. “Pērkonu” mājas ieguvus 1945. gadā no Valsts bankas. Bijis kooperatīvās sabiedrības vadītājs Vecmoku pagastā, vēlāk strādājis kolhozā (Pērkonis 1985, 83). Viņš zināja stāstīt vairākus nostāstus, ko dzirdējis no apkārtnes ļaudīm.

1993. gada vasarā Tukuma muzeja ekspedīcijas laikā Zentenes pagastā tika pierakstīts Kārļa Blūma stāstījums. Viņš dzimis 1915. gadā “Akmeņu” mājās Zentenes muižas Brančkalnā. Māte bijusi muižas kalpone un muižas īpašnieka grāfa Līvena lopu kopēja (Blūms 1993, 1).

Dzidra Švānberga dzimusi 1926. gadā Pienavas muižā jaunsaimnieka ģimenē. Agrārreformas laikā tēvam piešķirta bijusī muižas kalpu māja. Muižas ēkas nopostītas 1944. gada ziemā, jo tās atradās tiešā frontes līnijas tuvumā. Stāstījums pierakstīts 2001. gada ziemā (Švānberga 2001, 1).

Tukumā vairākkārt viesojusies Renāte Adolfi kundze. Viņa dzimusi Rīgā 1923. gadā un kopā ar vecākiem vasarās dzīvojusi Vecmoku muižā. 1939. gadā ar ģimeni izceļojusi uz Vāciju. Pēc Otrā pasaules kara strādāja par skolotāju laukos, vēlāk pārcēlās dzīvot uz Līneburgu, kur darbojās Karla Širrena biedrībā. Viņas stāstījums pierakstīts 2002. gada vasarā (Adolfi 2002, 1).

Pieminēti daži no Tukuma muzeja rīcībā esošajiem materiāliem. Turklāt līdz šim nav veikta mērķtiecīga un visaptveroša bijušo muižu īpašnieku vai viņu pēcnācēju intervēšana. Tā kā tie lielākoties ir cilvēki jau krietnā vecumā, interviju iespējas ir krietni ierobežotas. Nākotnē daudz lielāka uzmanība būtu pievēršama arhīvu dokumentu izpētei.

Durbes muižas vēsture

Durbes muiža bijusi Šlokenbekas muižas piemuiža. Tā atradusies agrākajā Cērkstes un Milzkalnes, tagadējā Smārdes pagastā. No 1475. līdz 1542. gadam tā bijusi Butlaru, pēc tam līdz 1677. gadam Šenkingu, Putkammera, no 1701. gada – atkal Šenkingu, no 1727. līdz 1818. gadam Grothusu, no 1818. līdz 1838. gadam Mēdemu, no 1838. līdz 1848. gadam Bulmeringu un no 1848. līdz 1925. gadam Rekes dzimtas īpašums.¹

¹ Vēsturiskā izziņa par Durbes pili, 1984, 10 lpp. Glabājas Tukuma muzejā (TMNM Za 238/1, 1–8).

Vēstures avotos Durbe pirmo reizi minēta 1644. gadā,² un dzīvojamā ēka te uzbūvēta jau 1671. gadā.³ Tā bijusi vienstāva celtne un līdzinājusies palie-lākai zemnieku dzīvojamai ēkai. Ēka ir paplašināta, līdz 18. gadsimta beigās tā ieguvusi pašreizējos būvapjomus (Durbes pils arhitektoniski.. 1994). Šlokenbekas muižas īpašnieki Durbes muižas kungu mājā dzīvoja jau vismaz no 1789. gada (Bēts 1975–1977, 50).

1820.–1821. gadā arhitekta J. G. Ā. Berlica vadībā notikusi pils kārtējā pārbūve, un, tāpat kā pārējās muižas centra ēkas, tā ieguvusi klasicismam raksturīgo tēlu. Nelielas pārbūves pili notikušas arī laikā no 1869. līdz 1903. gadam, kad muiža piederēja Ludvigam fon der Reke. Pils modernizēta: ievilkta elektrība un ūdensvads, kā arī izveidots neorenesanses stila interjers (Reke 1991, 7).

Ludvigs fon der Reke bija aktīvs sabiedriskais darbinieks, latviešu izglītības un kultūras atbalstītājs. 1902. gadā viņš ievēlēts par Tukuma Viesīgās biedrības goda biedru (Tukuma Viesīgās.. 1940, 41). Durbes muižā pēc Irlavas skolotāju semināra beigšanas par mājskolotāju strādājis izcilais latviešu kartogrāfs, etnogrāfs, vēsturnieks un vēlākais Valsts Vēsturiskā muzeja pārzinis Matīss Siliņš, un barons Reke atbalstījis viņa studijas (Siliņš [b.g.], 1).

Nākamais muižas īpašnieks Karls fon der Reke 1899. gadā ievēlēts par Tukuma pilsētas domes priekšsēdētāju un pārstāvējis latviešu sarakstu (Tukuma Viesīgās.. 1940, 41). Savukārt 1905. gadā Tukuma bruņotās sacelšanās laikā pili bija apmetusies dragūnu vienība barona Rādēna vadībā un pagrabos ievietoti vairāki aizturētie dumpinieki (Latvijas revolucionāro.. 1976, 223).

1912. gadā Šlokenbekas muiža, kuras sastāvdaļa bija arī Durbe, bija viena no lielākajām muižām Tukuma apriņķī ar labi nostādītu saimniecību (Bēts 1975–1977, 46). Tajā attīstīta lauksaimniecība, darbojās spirta brūzis, tika audzēti šķirnes zirgi.

1920. gadā Durbe, tāpat kā visa Šlokenbekas muiža, tika nacionalizēta.⁴ Muižas centrs tika atstāts Rekes lietošanā, bet 1923. gadā arī tas tika nacionalizēts un piešķirts dzejniekam Rainim. Saskaņā ar dzejnieka vēlmēm jau tajā pašā gadā pili tika iekārtots skolotāju atpūtas nams. 1928. gadā Rainis Durbes pili uzdāvinājis Skolotāju slimokasei, savukārt tā namu izīrējusi Latvijas Skolotāju slimokases bērnu kolonijai.⁵

Pēc dzejnieka vēlējuma pili ierīkots Raiņa Tautas nams ar muzeju, bibliotēku un teātri brīvā dabā. Kopš 1928. gada parkā tiek rīkoti dziesmu svētki un

² Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 6999. f., 29. apr., 21. l.

³ Turpat, 36. l.

⁴ Turpat, 1679. f., 172. apr., 1663. l.

⁵ Vēsturiskā izziņa par Durbes pili, 1984, 10 lpp. Glabājas Tukuma muzejā (TMNM Za 238/1).

brīvdabas pasākumi. Raiņa muzejs pili bija no 1929. līdz 1937. gadam, pēc tam to pārvietoja uz Rīgu. Līdz 1943. gadam pili bija sanatorija, īsu brīdi – kara hospitālis, no 1945. līdz 1963. gadam atkal sanatorija. Laika posmā no 1963. līdz 1970. gadam pili bija tuberkulozes slimnīca, no 1970. līdz 1978. gadam – tuberkulozes sanatorija un līdz 1991. gadam republikāniskā rehabilitācijas slimnīca. Muižas saimniecības ēkas no 1948. gada izmantoja palīgsaimniecība “Durbe”.⁶

1991. gadā muižas centru nodeva Tukuma muzeja rīcībā, tad arī tika uzsākta Durbes vēsturiskā izpēte. 1994. gadā pabeigta Durbes muižas arhitektoniski mākslinieciskā izpēte.

Muižas centra plānojums

Viens no jautājumiem, kuru vajadzēja noskaidrot, bija muižas plānojums, ēku funkcijas, apkārtējās vides kādreizējais izskats un labiekārtojums.

Saglabājušies vairāki Durbes muižas plānu varianti, un nav problēmu atšifrēt katras ēkas kādreizējo funkciju un, pateicoties fotogrāfijām, arī izskatu. Tomēr muižas vide ir nepārtraukti mainījusies, un, plānojot muzeju, svarīgs bija šo pārmaiņu pamatojums.

Senākais atrastais muižas centra plāns glabājas Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu zinātniskajā nodaļā. Arhitekta Ilze Māra Janele pieļauj, ka tas zīmēts 19. gadsimta vidū vai pat agrāk. Muižas apbūve veido stilistiski un mākslinieciski vienotu ansambli. Kungu māja jeb pils, kalpu māja, klēts un vāgūzis novietoti ap slēgtu četrstūrveida pagalmu. 20. gadsimta 60. gados vāgūzis nojaukts. Nedaudz vēlāk veikti ēkas drupu uzmērījumi, kas glabājas Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas dokumentēšanas centrā.

Šobrīd pieejamos dzīvesstāstos diemžēl bija ļoti maz informācijas par Durbes pili. Vilhelms fon der Reke tolaik bijis pārāk mazs un atceras tikai skulptūras akmens tilta galos un strūklaku pie dīķa centrālās lauces malā.

Par pils apkārtni, kāda tā tradicionāli bijusi, raksta Barbara Pauli: *Kungu mājas ziemeļu pusē atradās liels zāliena laukums. Aiz tā sākās parks, kuru lika ierīkot mana vecmāmiņa, kā arī spēļu laukums. Tā kā kungu mājā nebija ūdensvada, virtuvē atradās milzīgs gaiši zils kubls, kuru katru rītu ar cauruli caur logu uzpildīja ar svaigu ūdeni. Tā visa māja ieguva ūdeni. Tolaik nebija arī ūdensklozeta.*

Mums, bērniem, ļoti interesanta šķita veļas mašīna (rullis), kas stāvēja vienā no pienotavas istabām. Pie tās bija nodarbinātas četras meitenes. Blakus siernīcai atradās ābolu pagrabs, kur āboli saglabājās ilgu laiku tādi paši, kā rudenī vākti. Pie iebraktuves muižā agrāko dzirnavu vietā atradās pienotava. Savukārt dzirnavu aizsprosts bija izveidojis dīķi, kurā audzēja karpas (Pauli 1999, 12).

⁶ Turpat, 6. lpp.

Vilhelms fon der Reke atceras, ka vectēvs veicis remontus, uzbūvējis vēja rotoru un ievilcis elektrisko apgaismojumu (Reke 1991, 4), ūdensvadu. Adolfi kundze atcerējās, ka arī Vecmoku muižā 20. gadsimta sākumā bijis elektriskais apgaismojums, bet Pirmā pasaules kara gados sistēma sapostīta (Adolfi 2002, 2).

Kungu mājas iekārtojums

Arī par kungu mājas iekārtojumu informācija ir ļoti fragmentāra. 19. gadsimta beigās iekārtojums lielā mērā līdzinājies muzejam, jo līdz ar eklektikas stilu sākās zināma interese par vēsturi, seniem dzimtas priekšmetiem. Cieņā nāca 18. gs. un 19. gs. sākuma lietas, mākslas priekšmeti un inventārs. Līdz ar fotogrāfijas attīstību interjerā parādījās daudz dažādu attēlu. Kad 1865.–1866. gadā Šlokenbeku un arī Durbes muižu apciemojis Jelgavas gleznotājs Jūliuss Dēriņgs, viņš gleznojis Durbes muižas īpašnieka Matiasa fon der Rekes un viņa mazdēla Karla portretu. Glezna nav saglabājusies. Vilhelms fon der Reke ir saglabājis tās fotokopiju. Viņš ir savācis arī vairākas pils fotogrāfijas, kur saskatāms telpu iekārtojums un atšifrējami atsevišķi interjera priekšmeti. No Vilhelma fon der Rekes stāstījuma un viņa atsūtītā inventāra saraksta redzams, ka pilī atradušās astoņas gleznas, 14 bildes rāmjos un 18 gravīras (Durbes pils inventāra.. 1920, 1–10). Vispilgtāk viņa atmiņā saglabājusies bibliotēka, kurā viņš pavadījis daudzas stundas. Detalizēti raksturoja bibliotēkas skapjus. Diemžēl Durbes pils bibliotēka, mēbeles, mākslas darbi un daži vērtīgākie lauksaimniecības rīki, kas bija paņemti līdzī uz Šlokenbeku un vēlāk aizvesti uz Vāciju, gājuši zudumā 1945. gada janvārī. Visu mūžu viņš centies antikvariātos iegādāties grāmatas par Baltijas vēsturi (Reke 1991, 1).

Annas fon der Rekes stāstījums un dotais inventāra saraksts ļauj rekonstruēt 28 no 36 pils telpām. To atrašanās vietu noteikt var tikai daļēji. Spriežot pēc Vilhelma fon der Rekes un pils kaimiņu atmiņām, pils pirmajā stāvā bijis zaļais un sarkanais salons, dāmu un kungu rakstāmistabas, bibliotēka, lielā zāle, ēdamistaba, kāršu istaba, biljarda istaba, ēdamistaba, guļamistaba, bērnu istaba, vannas istaba un ģērbtuve, kā arī mežsarga istaba. Otrajā stāvā bija ieroču, stikla durvju, zēnu, apaļā loga, pulksteņa, sulaiņa, kučiera istabas un vēl pāris viesu guļamistabas. Pēc visa spriežot, pagrabstāva austrumu spārnā bija mazgājama un gludināma istaba, rietumu spārnā bija virtuves telpas un saimes ēdamistaba (Durbes pils inventāra.. 1920, 1–10).

Anna fon der Reke raksta par lielo ļaužu skaitu, kas bieži viesojās muižā: *Ziemassvētkos un svinamās dienās vienmēr te bija tēvoči, svētku dienās atbrauca arī ciemiņi. Tēvocis Ādolfs Renne un Karlīnes tante no Degoles, un Karola, kas toreiz bija vēl skolas meitene. Viņi parasti ieradās, kad bija sniegš, divās nelielās kamanās. Pirmajam zirgam bija zvaniņš, kuru varēja tālu sadzirdēt. Otrajās kamanās brauca*

Karola ar kučieri un bagāžu. Aizdzirnieki arī, dažreiz tēvocis Aleksis un Netiņas tante platās kamanās ar trīs sirmjiem, kuru iejūgs atgādināja troiku. [...] Bet radinieki no Lielbērzes bija bieži viesi Zantē, Otto, Elzbeta un Rita, ..viņas māte – Lūcijas tante, dzimusi fon Kleista, arī dažreiz atbrauca līdzī (Reke A. 1968, 1).

Vilhelms stāsta, ka pils augsštāva istabas ir pārbūvētas viesiem, kad tie sabrauca muižā uz zirgu sacīkstēm vai svētkiem.

Sadzīve un tradīcijas

Jautājumus par dažādām norisēm, tradīcijām un svētkiem palīdzēja skaidrot bijušo īpašnieku pēcteči. Annas fon der Rekes atmiņu stāstā atspoguļots Ziemassvētku laiks, kad pilī tiek atvestas egles – viena lielajai zālei, otra – vestibilam, kad visiem bērniem tiek gādātas konfektes no Rīgas veikaliem, kad māte cep bērniem piparkūku mājiņas, kurās dzīvo pasaku tēli. Ziemassvētkus pilī svin visi muižai piederīgie ļaudis (Reke A. 1968): *Kopā ar vectēvu mēs sēdējām viņa dzīvojamā salonā, durvis bija plaši atvērtas. Lielā egle mirdzēja sveču gaismā. Tad pa garo gaiteni no virtuves pats pirmais šurp nāca vagars, aiz viņa visi muižas kalpotāji un kalpi. Vagars turēja rokās Bibli, tika nodziedātas divas Ziemassvētku dziesmas. Pēc pirmās dziesmas viņš nolasīja Ziemassvētku stāstu, pēc tam sprediķi. Tika noskaitīta tēvreize un nodziedāta otrā dziesma – viss latviešu valodā. Vectēvs un vecmāmiņa izdalīja dāvanas. Es atminos, ka vīrieši saņēma siltus kreklus un šalles, sievietes – audumu blūzēm, priekšautus, bet bērniem bija lielas tūtas ar saldumiem (Reke A. 1968, 2).* Pie galdiem sēdināti visi: pie viena – muižnieku ģimenes locekļi un sabraukušie radi, pie otra – muižas ļaudis un pie trešā – pils kalpotāji.

Vilhelms fon der Reke atceras, ka Ziemassvētki līdzīgi svinēti Durbē un Šlokenbekā vēl 1938. gadā pirms ģimenes izbraukšanas uz Vāciju (Reke 1991, 9). Savukārt Barbara Pauli apraksta latvisko svētku – pavasara un vasaras saulgriežu – svinēšanu. Viņa raksta: *Liieldienas tika īpaši svinētas. Muižas strādnieki uzbūvēja Liieldienu šūpoles, kurās var šūpoties vairāki cilvēki. Tajās šūpojās puīši ar savām meitām vai tikai puīši, un tas izskatījās tik traki, kad šūpoles gandrīz apmeta kūleni. Mūsu mājā Liieldienās mēs ripinājām olas. Tajā iesaistījās visa ģimene. Arī tad, kad olas bija jāmeklē pa visu parku, neviens nejutās par vecu, lai nepiedalītos (Pauli 1999, 35).*

Par Jāņu svinēšanu Barbara Pauli raksta: *Mēs svinējām vasaras saulgriežus. Latvieši tos dēvēja par Līgo – Jāņu svētkiem. Muižas ļaudis pina vainagus no lauku ziediem un nāca ar tiem uz kungu māju. Viņi dziedāja skaistas tautas dziesmas un apdziedāja sauli, lai tā dotu zemei auglību, un pēc tam uzlika vītnes muižkungam un viņa ģimenes locekļiem. Visvairāk vītņu tika vectēvam. Viņam vainagi bija jāliek arī uz rokām – tik daudz to bija. Arī man, mazai meitenei, tika vainags, ar kuru*

es tikai mazliet paspēlējos. Pēc tam tas karājās pie manas gultas, līdz pats izjuka (turpat, 29).

Lieliska izklaide bija vēžošana jūlija un augusta gaišajās un vēsajās naktīs. Tad ar lāpām un piknika groziem, kuros bija salikts sviests, sāls, kartupeļi un vīns, un čuguna katliem rokās vēžus ķert devās daudz jauno ļaužu. Vēžošanas kulminācijas punkts bija vēžu ēšana, uz kuru tika lūgti gan kaimiņi, gan draugi. Šim gadījumam galds klāts īpaši: visa galda garumā stiepās ar sarkaniem vēžiem rotāta mežģiņu sedziņa. Arī uz salvetēm un dvieļiem bija izšūti vēži (turpat, 16).

Vairāki stāsti ir par muižas un zemnieku bērnu draudzību. Vienu no tiem – par draudzēšanos ar kaimiņu bērniem – stāsta Vilhelms fon der Reke. Anna vienmēr braukusi ar mazu zirdziņu uz tirgu vai piegādājusi tirgotājiem produkciju. Viņas labs draugs bijis vecais Durbes kalējs. 1939. gadā pie viņiem atstātas arī vairākas lietas. 1991. gadā Vilhelms satikās ar vecā kalēja meitu, un viņu starpā risinājās sirsnīgas sarunas latviešu valodā. Arī Kārlis Blūms atcerējās, ka pirmu Līvenu ģimene runājusi latviski (Blūms 1993, 6). Arī Kārlis Pīpenbergs atcerējās, ka Vecmoku muižas īpašnieks barons Elzens runājis latviski. Viņš baronu saticis 1917. gadā, kad pašam bijuši tikai seši gadi, tādēļ neko vairāk par to pastāstīt nevarēja.

Ķīļu kapos netālu no Vecmoku muižas aug milzīgs rododendrs, kas sasniedzis prāva koka apmērus. Ādams Pērkonis stāstīja, ka barona Elzena dēls daudz ceļojis un visur viņu pavadījis uzticams sulainis. Kad tas nomiris un apglabāts Ķīļu kapos, uz kapa iestādīts rododendrs. Spriežot pēc koka izmēriem, tas ir vairāk nekā 100 gadu vecs. Atmiņas pierakstītas 1985. gadā, tātad rododendrs var būt iestādīts 19. gadsimta 60. gados. Ā. Pērkonis zināja arī citu versiju: it kā barona dēls esot iemilējies muižas kalponē un gribējis to precēt. Tā kā tēvs to nav ļāvis, kalpone noslīcinājusies. Barona dēls no Vācijas esot atvedis rododendru, uzstādījis to uz kalpones kapa un vēlējis, lai tas zaļotu kā viņu mīlestība (Pērkonis 1985, 84).

Līdzīgu nostāstu dzirdējis arī H. Grūbe. To viņam reiz stāstījis kāds vecs vīrs – Augusts Akmens no Smārdes pagasta “Līču” mājām. Viņš dzirdējis, ka barona Rekes dēls iemilējies dzirnavnieka meitu un gribējis to precēt, bet tēvs noliedzis. Kādā vakarā abi jaunieši sēdējuši uz dzirnavu dambja, kad ar bisi rokā ezera krastā parādījies dūsmīgais tēvs. Abi jaunieši esot ielēkuši ezerā. Vēlāk tajā vietā uzstādīts obelisks ar uzrakstu “Barons Matias fon der Reke. 1867” (Grūbe 1990, 87). Savukārt Vilhelms fon der Reke zināja stāstīt, ka obelisks uzstādīts par godu dzirnavu uzcelšanai 1867. gadā un to cēlājam, pirmajam Durbes īpašniekam Matiasam fon der Reke (Reke 1991). Arī pēc dzimtas koka spriežot, neviens no Rekes dzimtas locekļiem nav gājis bojā 1867. gadā (Geschichte der Herren., 82–90).

Karla fon der Rekes likteņstāsts

Lai padarītu muzeja ekspozīciju interesantu un radītu pēc iespējas pilnīgāku priekšstatu par muižas kādreizējo dzīvi, iecerētajā Durbes pils ekspozīcijā liela nozīme ierādīta muižas bijušajiem iemītniekiem, viņu ieguldījumam muižas attīstībā un apkārtnes sabiedriskajā dzīvē. Tiks veidota dzīvās vēstures ekspozīcija, kurā darbosies attiecīgā laikmeta tērpos ģērbusies muzeja darbinieki – muižas iemītnieku prototipi.

Kā jau minēts, Tukuma muzeja rīcībā diemžēl ir tikai atsevišķu dzimtas locekļu dzīvesstāsti, kas pierakstīti 20. gadsimta otrajā pusē. Lielākoties nākas meklēt norādes dokumentos un literatūrā. Latviešu literatūrā un pat pilsētas domes protokolos itin bieži minēts Rekes uzvārds, bet nav norādes par vārdu. Tādēļ dažkārt ir gandrīz neiespējami atšifrēt konkrētā cilvēka personību. Šādas neskaidrības attiecināmas arī uz Karlu fon der Reki.

Gandrīz 100 gadu Rekes dzimta jūtami ietekmēja Tukuma pilsētas dzīvi. Pauls Otto fon der Reke, bijušais Bauskas apriņķa miertiesnesis, kuram piederēja māja Harmonijas ielā, daudz līdzekļu un enerģijas ieguldīja pilsētas parka izveidē. Pirmais Šlokenbekas un Durbes īpašnieks Matias fon der Reke veicināja latviešu skolu veidošanos apkārtņē (Tukuma Viesīgās.. 1940, 41), arī viņa dēls Ludvigs, pilnā vārdā Ernsts Ludvigs Teodors Augusts Matias fon der Reke, atbalstīja latviešu izglītības un kultūras procesu. Viņš pildīja Tukuma apriņķa maršala pienākumus, vēlāk atbalstīja Tukuma Viesīgās biedrības izveidi, bija tās goda biedrs (Siliņš [b.g.], 2). Viņa mazdēls Karls fon der Reke Tukuma vēsturē palicis kā samērā traģiska personība. Viņa dzīvesstāstā joprojām ir daudz neskaidrību.

Karls studējis jurispudenci Getingenē un Heidelbergā. 1903. gadā viņš no sava tēva saņēma Durbes muižu un uzsāka saimniecības modernizāciju: likvidēja iesala žāvētavu, spirta brūzi, kā arī preču noliktavas, jo spirta ražošana vairs neatmaksājās. 1903. gada 19. decembrī Karls fon der Reke paziņoja par brūža slēgšanu un pievērsās modernajai lauksaimniecībai un zirgu audzēšanai (Bēts 1975–1977).

Pēc Snapju muižas īpašnieces baroneses Drahenfelsas stāstījuma, 1905. gada novembrī, kad Tukuma apkārtnes zemnieki bija nodibinājuši rīcības komitejas un arvien aktīvāk gatavojās cīņai, daudzi muižnieki pameta savas mājas. Karls fon der Reke ar pieciem kazakiem jāšus ieradās vairākās muižās, lai piedāvātu kaimiņiem patvērumu Durbē, kur pulcējās vairākums apkārtnes muižnieku un arī neliela karavīru vienība (Drahenfels 1906, 460–488). Kā liecina Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata, Durbē bija ap 40 dragūnu, kas no turienes vairākkārt devās uzbrukumos pilsētai (Pauli 1999, 223).

Revolucionāri bija sašutuši un zvērēja atriebties baronam Rekem. Visā apriņķī bija izplatījusies ziņa, ka viņš ar dragūnu pulciņu uzbrucis t.s. Desu ciemam

Tukumā un ļāvis sakapāt bērnus un sievietes, laupīt un dedzināt mājas (Pauli 1999, 223). Baronese Drahenfelsa, kura pazina baronu kā enerģisku cilvēku un goda vīru, uzskatīja, ka viņš tādus briesmu darbus nepieļautu (Drahenfels 1906, 478).

Kā liecina arhīvu dokumenti, 1905. gada 2. decembrī Jauntukumā notika apšaušana starp 4. Pleskavas leibdragūnu pulka kareivjiem, kurus komandēja kornets Jermoļenko, un nemierniekiem, kuri bija apmetušies vairākās t.s. Desu ciema mājās. Laikraksta "Baltijas Vēstnesis" 266. numurā publicētajā rakstā "No Tukuma" ziņots par muižnieku dalību mierīgo iedzīvotāju nogalināšanā, bet jau pāris dienu vēlāk, 8. decembrī, laikrakstā (nr. 269) publicēta Friča (respektīvi, Karla) fon der Rekes, Hermaņa un Karla fon Betiheru atklātā vēstule, kurā viņi noliedza savu dalību apšaudē.

Barona Rekes loma Tukuma bruņotās sacelšanās notikumos vēl pētāma. Ir daudz pieņēmumu un neskaidrību. Katrā ziņā Durbes pils bija nocietināta ar smilšu maisiem, un tajā slēpās vairākas apkārtnes muižnieku ģimenes. Kā raksta tukumnieks un grāmatnieks Atis Freināts, kurš pats piedzīvoja Tukuma bruņoto sacelšanos, Durbes pagrabā bija ieslodzīti arī vairāki nemiernieki. Viņš dzirdējis stāstus par to, ka baronese Evelīne fon der Reke vēlējusi ieslodzītajiem no rīta pasniegt baltu kafiju (Freināts 1928, 84).

Tukumā no mutes mutē klejo nostāsts, ka revolucionāri mesti no akmens tilta uz durkļiem. Atis Freināts tādu notikumu nemin. Pagrabā 23. decembrī bijis ieslodzīts arī Rūdolfs Rezevskis no Degoles pagasta "Jauniņkiem" un Kārlis Grīnbergs – dārznieka māceklis no Vikseles muižas. Viņš izbēdzis no pagraba un slēpies kādā mājiņā Putniņu mežā, līdz atrasts un nošauts (Latvijas revolucionāro.. 1976, 225).

1906. gadā Karls fon der Reke iecelts par Tukuma apriņķa maršalu. Miris 1907. gadā 46 gadu vecumā (Geschichte der Herren..., 82).

Jāteic, ka 1905.–1907. gada revolūcijas notikumu vērtējums dažādu ļaužu interpretācijā ir visai atšķirīgs. Baronese Drahenfelsa, kas pati kādu laiku bija apmetusies Durbes pilī un izbaudījusi neziņas un draudu pilno stāvokli, izteica savu viedokli. Situācijā, kad Tukuma apriņķa priekšnieks barons Rādens Tukuma bruņotās sacelšanās laikā tika ievainots, Brizules grāfs Lambsdorfs nogalināts, Kai ves barons Renne ievainots, tika nodedzināta Jaunpils, Vānes un Zemītes pils, Les tenē mežabrāļi bija aplaupījuši pastu, iznīcinājuši dokumentus Džūkstes pagasta valdē, izdemolējuši Slampes pagasttiesu utt., kad mežabrāļu grupas darbojās Milzkalnes–Smārdes apkārtņē, Aizupes–Zemītes, kā arī Vānes un Jaunpils apkārtņē (Latvijas revolucionāro.. 1980, 227–233), Karlam fon der Reke kā amatpersonai bija jāpieņem lēmumi. Informācijas par Rekes kā apriņķa maršala lomu, viņa izjūtām un pārdzīvojumiem nav. Šo jautājumu iespējams pētīt, tikai izmantojot arhīvu materiālus un publikācijas laikrakstos.

Muižas pēc agrārreformas

Karla fon der Rekes dzīvesstāsta rekonstrukcijas mēģinājums apliecina, ka vācu muižnieku un latviešu attiecības bijušas visai sarežģītas un iecere atspoguļot muižas dzīvi atbilstoši realitātei ir realizējama tikai pēc iespējami precīzas izpētes. Attieksmi pret muižu un tās īpašniekiem ir veidojuši dažādi apstākļi.

Notikumi 1905.–1907. gada revolūcijas laikā sekmēja noliedzošas attieksmes veidošanos pret muižu īpašniekiem. Īpaši tas izpaudās Pirmā pasaules kara un agrārreformas laikā, kad tika nacionalizētas un sadalītas muižas. Valsts zemes fondā Tukuma apriņķī tika ieskaitīts 141 zemes gabals, to skaitā 80 muižas. Kur vien tas bija iespējams, muižu centru atstāja nesadalītu, tomēr vairumā gadījumu šīs monumentālās ēkas nebija iespējams uzturēt, saimniekojot tikai 50 vai retos gadījumos 100 ha lielā saimniecībā. Līdz ar to muižas ieguva jaunas funkcijas: 17 kungu mājās ierīkoja skolas, bibliotēkas, klubus, astoņus muižu centrus atvēlēja rūpnieciskām vajadzībām, divus – lauksaimniecības izmēģinājumu stacijām. Neatsavināmo daļu 50 ha platībā atstāja 43 muižās, un tajās turpināja saimniekot bijušie īpašnieki (Latvijas agrārā.. 1930).

Vilhelma fon der Rekes stāstījumā vairākkārt izpaudusies dzimtas bēda – īpašumu zaudēšana. Anna fon der Reke mēģinājusi ar vēstuli palīdzību pamatot sava vīra lojalitāti pret Latvijas valsti, tomēr viņai nav izdevies īpašumus saglabāt. Vilhelms arī stāstīja, ka viņa tēvs uzdāvinājis dzirnavniekam Šlokenbekas dzirnavas. Abi sarunājuši, ka tādā veidā tās tiks pasargātas no nacionalizācijas. Tomēr vēlāk dzirnavnieks šo norunu piemirsis (Reke 1991, 8).

Harijs Grūbe atcerējās, ka pēc agrārreformas Rekēm klājies diezgan grūti. Luiss pats apstrādājis zemi savās saimniecībās “Platačos” un “Sēravotos”, lielmāte braukusi ar zirdziņu uz tirgu vai pie Tukuma veikalniekiem, vedot pārdošanai pat pa pusmaisīgam labības (Grūbe 1990, 87). H. Grūbes stāstījumā izpaudās visai ironiska attieksme pret Luisu fon der Reki, viņš arī minēja, ka muižnieks draudējis izrēķināties ar tēvu, kad atgriezīsies viņa vara. Šo draudu patiesību nav iespējams pārbaudīt, vienīgi turpmākā pētījuma gaitā jāmēģina vēl citos avotos precizēt savstarpējo attiecību jautājumu.

Citos stāstos tik klaja naida izpausmes nav fiksētas. Kārlis Blūms stāstīja: reiz redzējis, ka Zentenes lielmāte pati zāgē malku. Kāds no pieaugušajiem jautājis, kāpēc viņa to darot. Lai nepalīktu kaunā, lielmāte atbildējusi, ka *vingrojot un dzenot laukā reimatismu*. Kādu dienu lielmāte redzēta ar gariem cimdiem rokā maisot cūkēdienu, un daži bijušie kalpotāji sākuši par viņu zoboties (Blūms 1993, 4).

Vecmoku muižas īpašniekiem – atšķirībā no citiem – tika atstāts muižas centrs. Lai uzturētu ēkas, viņi nodarbojās ar lauksaimniecību un izīrēja pili

vasarniekiem. Adolfi kundze stāstīja, ka viesu istabas bijušas pils trešajā stāvā. Pili tolaik viesojušās divas ģimenes: Adolfi un vēl kāda kundze ar vīru. Citās vasarās Vecmoku muižā dzīvojuši viesi no Anglijas (Adolfi 2002, 2).

Durbes pils ekspozīcijas iecere

Pabeigta Durbes pils interjera un tā attīstības izpēte muižas pastāvēšanas laikā, izstrādāta interjera koncepcija, veikta telpu krāsošana un pils lielās zāles plastiskā dekora un polihromā krāsojuma, parketa un atsevišķu apgaismes ķermeņu restaurācija.

Ekspozīcijas mākslinieciski emocionālās uzbūves loģika veidota tā, lai apmeklētāji no mazāk reprezentatīvām telpām bez īpaši akcentētas mākslinieciskās apdares (vestibils un kāpņu telpa) tiktu virzīti tālāk, pakāpeniski kāpinot interjera emocionālo iespaidu. Muzeja veidotājiem liekas svarīgi, lai apmeklētājs gūtu līdzīgas izjūtas gan kā muižas bijušais īpašnieks, kas šajā vidē dzīvojis, gan zemnieks, kas ieradies no savas sētas.

Prestatā pils telpām, kur atspoguļosies muižnieku dzīvesveids, citu skatījumu uz lietām sniedz etnogrāfijas ekspozīcija “Latvietis un viņa kungs”. Tā iecerēta kā latviskās dzīves jēgas izpratnes, gudrības, vērtību un sadzīves tradīciju spogulis. To iesāk tradicionālais traktējums – muižkungs kā zemnieka dzīves noteicējs, bagātais, sliktais, bargais, dažkārt arī cilvēcīgais. Tomēr ikvienu latviešu zemnieka dzīvē bijušas citas vērtības: sava zeme, bērni un dzimtas nākotne, darbs un pārticība, kultūra un izglītība. Arī latvietis nav tikai labais un baltais: viņa dzīvē ir arī dzišanās pēc naudas un mantas, aizraušanās ar brandavīnu un izpriecām, skaudība.

Pretnostatījums “latvietis un viņa kungs” ir sava laika realitāte, tomēr, nenoliedzami, latviskā un vāciskā kultūra pastāvēja līdzās un savstarpēji ietekmējās. Tikai no laika atstatuma vairāk atklājas kopsakarības. Dzīvesstāsts ir viens no personīgiem dokumentiem, kas ļauj izprast sarežģītās attiecībās starp konkrētiem cilvēkiem konkrētās situācijās.

Nobeigums

Kultūrvides izpētē līdzās dokumentāro, grafisko un vizuālo materiālu bezkaislīgam vēstījumam tieši personīgai attieksmei ir būtiska nozīme. Dzīvesstāstos cilvēki netieši pamato savu viedokli un darbību. Caur dzīvesstāstu pētnieks gūst izpratni par to, kāpēc ir uzbūvēta kāda celtne, kam tā kalpojusi, kāpēc iestādīts mežs vai nolīsts līdums, kāpēc kāda vieta ir attīstījusies vai tieši otrādi – panīkususi. Salīdzinot stāstīto ar citos avotos fiksēto, iegūstama vērtīga informācija arī par pārmaiņām materiālajā vidē.

Tomēr lielākā vērtība dzīvesstāstam ir tieši kā viena cilvēka likteņa paudējam. Muzejam tie ir vērtīgi kā spilgts un vienreizējs pārdzīvojums vai arī kā tipiska nostāja. Dzīvesstāsts neatstāj pētnieku vienaldzīgu, tas rosina veidot emocionāli iedarbīgas izstādes vai pasākumus.

Jāatzīst, ka muižās koptā vācu kultūra ir ļoti ietekmējusies no latviešu tradīcijām. Kopdzīve vienā vietā veicinājusi tradīciju tuvināšanos un bagātināšanos. Tādas sabiedriski politiskās norises kā 1905.–1907. gada revolūcija, muižu dedzināšana un soda ekspedīcijas, Pirmais pasaules karš, agrārreforma un Otrais pasaules karš šo kultūru vienotību ir lielā mērā iznīcinājušas un vēl vairāk akcentējušas pretrīķības. Politisko notikumu dēļ bojā gājuši arī izcili mākslas darbi un citas kultūras vērtības. Vairumā gadījumu mūsdienu cilvēks vispār nezina par vācbaltu literāriem darbiem, par dzimtu kultūrvēsturiskiem pētījumiem. Laika gaitā iepriekšējo paaudžu pretrunas ir izlīdzinājušas, un pētniekiem, arī muzeju darbiniekiem, ir iespēja tuvināties realitātei un censties iespējami objektīvāk to atspoguļot. Muižu īpašnieku dzīvesstāsti nav mazāk traģiski kā citu Latvijas iedzīvotāju dzīvesstāsti – arī viņos ir zaudētās dzimtenes atmiņas.

Avoti

No Tukuma muzeja krājuma:

Adolfi Renātes stāstījums, 2002, 2 lpp.

Blūma Kārļa atmiņas par Zenteni un tās apkārtni, 1993 (TMNM 1665).

Durbes pils inventāra saraksts, 1920, 10 lpp. (TMNM Za 1933).

Grūbes Harija dzīvesstāsts. Tukuma muzeja Smārdes ekspedīcijas materiāli, 1990, 86.–87. lpp. (TMNM Za 692/2).

Pērkona Ādama dzīvesstāsts. Tukuma muzeja Tumes ekspedīcijas materiāli, 1985, 83.–84. lpp. (TMNM Za 349).

Rekes Annas fon der atmiņas, 1968, 6 lpp. (TMNM 36091).

Rekes Vilhelma fon der atmiņas, 1991, 10 lpp. Papildinājumi un precizējumi 1995., 2001. un 2002. gadā.

Švānbergas Dzidras stāstījums. 2001, 2 lpp.

Literatūra

Bēts, Z. Šlokenbekas vēsturiskā izpēte. Rīga: Valsts Kultūras pieminekļu restaurēšanas projektēšanas kantoris, 1975–1977. Glabājas Tukuma muzejā (TMNM, Pza 1158).

Drahenfels, A. von. Von Sreibtisch und aus dem Atelier: Meine Erlebnisse warend der Revolution in Kurland. *Velhagen & Klasings*: Monatshefte (Berlin). 20, 2, 1906, S. 460–488.

Durbes pils arhitektoniski mākslinieciskās izpētes materiāli. AIG&Kroks, Rīga, 1994.

Freināts, A. *Rīgas puikas Tukumā*. Rīga: A. Freināta grāmatu apgāds, 1928.

Geschichte der Herren von der Recke, 1878–1975. Barb. von mehreren Gliedern der Familie, herausg. im Auftrage des Familienvereins von Gothard Freiherrn von der Recke.

Latvijas agrārā reforma. Zemkopības ministrijas izdevums, 1930, 208 lpp.

Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata. 1. sēj., 1. d. Rīga: Liesma, 1976, 221.–238. lpp.

Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata. 1. sēj., 2. d. Rīga: Avots, 1980, 227.–233. lpp.

Pauli, geb. Freiin von Tiesenhausen, B. Gut Hoppenhof – Ein kleines Baltisches Vermächtnis. Limburg a.d. Lahn, 1999, S. 80.

Pirang, H. *Das Baltische Herrenhaus.* T. 2. Rīga, 1928.

Siliņš, M. Manas dzīves apraksts: rokraksts. Nedatēts. Glabājas Latvijas Akadēmiskajā bibliotēkā (Rk 5392).

Tukuma Viesīgās biedrības vēsture. J. Cera rokraksts. Tukums, 1940, 137 lpp. Glabājas Tukuma muzejā (TMNM 10140).

Preses izdevumi

Baltijas Vēstnesis. Nr. 266 un 269, 1905.

Latvieši ienāk Tukumā. *Tukuma Dzīve.* Nr. 45, 1934.

Life Stories as a Source for Cultural Research

Life stories occupy a special place in the diverse array of materials used to research and document the cultural environment. Life stories bear witness to many processes that usually do not come out through other historical sources, as well as provide deeply personal experiences of specific events.

The Tukums Museum is a regionally significant museum that specialises in studies of the cultural environment. It is planned to establish a museum in the Durbe Manor House that will reflect the changes in the cultural environment in the last 200 years, with an accent on feudal estates as a fundamental element of the cultural environment of Latvian rural areas. In studying the history of estates in the Tukums region, it has often been noted that there is a dearth of material reflecting the everyday life of the estate, the owner, the farmer, relationships with servants, the interchange of Latvian and German traditional influences, changes to the cultural environment brought about by agrarian reform, etc. A permanent exhibition installed at the manor house will allow the visitor to emotionally engage with the ambience of the estate. Life stories are one of the most interesting research sources for achieving this goal.

The study uses the life stories of former owners of estate also the life stories of farmers who lived outside the estate and servants.

It is interesting that today the sharp contrast between German nobility and Latvian farmers, observed at the beginning of the 20th century, is no longer as pronounced.

Intervija un interpretācija: lokālā identitāte etnoloģijas pētījumos

Lilita Vanaga

Mūsdienu etnoloģijā mutvārdu vēstures nozīme un lietojums arvien pieaug, lai gan etnogrāfiskās ekspedīcijas un intervijas ir viena no galvenajām avotu vākšanas metodēm jau kopš nozares pirmsākumiem. Viena no lielākajām mutvārdu vēstures pierakstu kolekcijām ir Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta (LU LVI) Etnogrāfisko materiālu krātuve, kur glabājas kopš 1940. gadu beigām un 1950. gadu sākuma etnogrāfiskajās ekspedīcijās pierakstītie dažādu paaudžu un tautību cilvēku stāstījumi no visiem Latvijas reģioniem. Tā ir liela bagātība – iemūžināti daudzi kultūrvēsturiski fakti par katru apvidu, kur strādājušas etnogrāfu ekspedīcijas. Lielākā šo materiālu daļa veltīta konkrētām lauku tradicionālās materiālās kultūras tēmām (piemēram, uzturs, apģērbs, amatniecība).

Krātuvē nonākuši pētnieku jau apstrādāti, pārsvarā literārā valodā netiešā runā pārrakstīti tematisku interviju fragmenti, tātad jau zināmā mērā interpretēti stāstījumi. Šie pieraksti ir neviendabīgi – konspektīvajā pētniekam nepieciešamo tematisko masveida faktu dokumentācijā neatrodam plašāku ziņu sniedzēja biogrāfiju. Tā nav tikai etnogrāfisko pierakstu īpatnība. Iemesli ir daudzi – sava laika zinātnes metodoloģija un pētījumu tematika, arī apstākļi, ka ne visu, ko cilvēki, padomju laika Latvijā dzīvodami, stāstīja par savu dzīvi un darbu, rakstīja uz papīra un arhivēja. Tas varēja draudēt ar nepatikšanām gan stāstītājam, gan zinātniekam. Protams, jāpatur prātā, ka etnogrāfisko ekspedīciju materiālu dokumentēšanas uzdevums nebija sagatavot plašākus interviju tekstus. Pašlaik, kad etnologi tradicionālās izpētes tēmas skata citā rakursā, mums ļoti pietrūkst dziļo kvalitatīvo interviju bez redakcionāliem labojumiem, kas izdzēsusi agrāko laikposmu ikdienas dzīvesveidu un visdažādākās (ekonomiskās, politiskās, personiskās) to ietekmējošos apstākļus raksturojošas nianšes.

Lokālās identitātes izpratnē maz zināms par ļoti daudzām individuālās un kolektīvās saskarsmes formām ne tikai agrākajos gadsimtos, arī 20. gadsimtā priekšstats par tām ir vairāk pieņēmumu nevis pētījumu līmenī. Ir dažādi skatījumi uz reģionālām un lokālām īpatnībām mūsdienās – tās var gandrīz pilnībā noliegt kā zudušas vai arī, balstoties uz fragmentārajām ziņām par senāko tradicionālo kultūru, izvirzīt šīs īpatnības nacionālu vai lokālu simbolu līmenī (piemēram, “pareizie” tautas tērpi katra novada pagasta korim vai tautas deju kolektīvam). Lai

gan modernais dzīvesveids ir “vienādojīs” sadzīvi kopumā, lokālās identitātes pētījumi Latvijā ne tikai ir iespējami, bet arī daudzu iemeslu dēļ pat nepieciešami.

Tāpēc pēdējos gados mūsu krātuves dati tiek papildināti, ekspedīcijās pievēršoties atsevišķu agrāko laikposmu un mūsdienu lokālās identitātes jautājumu izziņai. Ekspedīcijas notika Rīgas un Jēkabpils rajonā, arī Jēkabpili, Krustpili, Jaunjelgavā, Viesītē un Preiļu rajona Līvānu novadā. Šo ekspedīciju mērķis bija uzkrāt mūsdienu datus un vērojumus par pārmaiņām lokālajā kultūrvidē un sabiedrībā. Pētīt, vai pastāvēja un pastāv lokālas sabiedrības locekļu vairākuma atzītas kopīgas vērtības un lokālās piederības apziņa.

Lai identificētu lokālo sabiedrību ilglaicīgā skatījumā, jāizvēlas noteiktas teritoriālās robežas. Intervijās ar vecākās paaudzes cilvēkiem, kas bija galvenie sarunu dalībnieki, pierādījās, ka vietas lokālās vēsturiskās piederības noteikšanai joprojām daudz maz piemērotas ir 20.–30. gadu pagastu robežas. Kopš 20. gadsimta otrās puses administratīvi teritoriālā dalījuma reformām jāsaskaras un vēl nāksies saskarties ar daudzām grūtībām, lai noteiktu, kādā teritorijā kāda konkrēta māja, ciems, ne tik sen – ciema padome, arī dažs tagadējais pagasts vai novads reiz bijis iedalīts, pārdalīts, apvienots. Vēsturiskās tradīcijas lielo dzīvotspēju attiecībā uz reģionālo piederību līdzšinējās intervijās apliecināja vecākā paaudze. Piemēram, Daugavas kreisā krasta vecākās un daļēji vidējās paaudzes iedzīvotāji joprojām pārsvarā uzskata, ka dzīvo Kurzemē, retāk – Zemgalē. Iespējams, ka jaunākā paaudze sevi uzskatīs par Sēlijas iedzīvotājiem. Īpaši raiba viedokļu dažādība parādās nelielajās robežteritorijās, piemēram, Krustpils apkārtnes pagastos, Mežāres pagastā u.c.

Lai gan vietu un administratīvo teritoriju nosaukumi un robežas ir svarīgi lokālās identitātes marķieri, mājas un ciemi pārsvarā savu atrašanās vietu nemaina, lai kā arī tos nosauktu. Mainās iedzīvotāji, tie pārvietojas un dažkārt tiek arī pārvietoti. Mēģinot izsekot nelielas sabiedrības (piemēram, pagasta) iedzīvotāju sastāva un dažādu vietējās kultūras pazīmju izmaiņām līdz mūsdienām, par vienu no svarīgākajiem pētījuma virzieniem, t.s. atslēgas tēmu, pēdējo gadu ekspedīcijās kļuva 20. gs. (īpaši 20. gs. otrās puses) migrācijas procesu ietekme uz agrāko (līdz Otrā pasaules kara beigām) tradicionālo lauku kultūrvidi un sabiedrību. Šajā aspektā liela uzmanība tika veltīta dzimtu vēsturei, cilvēku biogrāfijām, kur dažādās kopsakarībās parādās tieši migrācijas motīvi. Lai pēc iespējas objektīvāk vērtētu mutvārdu vēstures datus, vismaz īsa stāstītāja dzimtas vēsture ir nepieciešama (ziņas par vecākiem, vecvecākiem, viņu dzīvesvietām un dzīvesvietas maiņu, nodarbošanos u.c.).

Intervētie cilvēki, stāstot biogrāfiskus faktus, atklāja savu dzīves pieredzi parasti vairākās dzīvesvietās un sniedza arī nozīmīgu, personiskās attieksmes iekrāsotu materiālu konkrētā apvidus vēsturiskās, ekonomiskās, sociālās un kultūras dzīves raksturojumam, taču – tikai noteiktā laika periodā. Nereti stāstītājs vairāk

var pateikt par savu dzimto pusi vai vietu, kur ilgāk dzīvojis, nekā par pašreizējo dzīvesvietu.

Klasiskajās lokālo sabiedrību studijās mazās lauku sabiedrības muižu, pagastu ietvaros parādītas kā stabilas, konkrētajā ģeogrāfiskajā telpā ekonomiskā, sociālā un sadzīviskā ziņā savstarpēji saistītu iedzīvotāju kopas. Lokālās identitātes pārmaiņas 20. gadsimtā, neapšaubāmi, ir bijušas grandiozas, tiesa – ne visur vienlīdz intensīvas. Analizējot saglabātās tradīcijas, šo tradīciju turpinājumu, pārmanojamību un atjaunošanu, ir jāņem vērā, ka šobrīd daudzas Latvijas apdzīvotās vietas salīdzinājumā kaut vai ar situāciju 20. gs. pirmajā pusē jau ir pilnīgi atšķirīgas, arī iedzīvotāju etniskā sastāva ziņā. 20. gs. otrajā pusē daudzviet mainījās proporcijas starp Latvijas nelielo vietējo sabiedrību pastāvīgajiem iedzīvotājiem un jaunienācējiem – gan latviešiem no citiem reģioniem, gan cittautiešiem. To pierādīja ekspedīcijas ne tikai Rīgas apkārtnē, kur migrācija vienmēr bijusi lielāka, bet arī citos Latvijas apvidos.

Ir mainījusies lokālās telpas struktūra: ir pārrautas daudzas agrāko laikposmu tradīcijas uzturošās saites, radušās vai tikai sāk stabilizēties jaunas. Arī lokālās sabiedrības sastāvs mūsdienās ir nestabils un mainīgs. Īpaši pētāmi ir padomju varas gados tapušie rūpniecības centri ar lielu cittautiešu migrantu pieplūdumu, kuri izveidojās tādos lauku apvidos un mazpilsētās, ko agrāk apdzīvoja pārsvarā latvieši (Olaine, Salaspils, Līvāni u.c.). Tieši šajās vietās mutvārdu vēstures dati sniedz vislielāko viedokļu daudzveidību (Vanaga 2003).

Grupējot intervētos iedzīvotājus pēc viņu ģimeņu dzīves ilguma konkrētajā vietā, tika izveidotas trīs pamatgrupas:

- 1) vietējie “pamatiedzīvotāji”, kas uz vietas dzīvo vismaz kopš 20.–30. gadiem;
- 2) no dažādiem Latvijas reģioniem konkrētajā vietā ienākušie iedzīvotāji, pārsvarā latvieši;
- 3) no bijušās PSRS republikām pēc Otrā pasaules kara iebraukušie iedzīvotāji, kas arī tika intervēti, lai gan ievērojami mazāk.

Par vienu un to pašu māju, ciemu, pagastu vai pilsētu katras grupas pārstāvis bieži stāsta pilnīgi atšķirīgu stāstu.

No *vietējiem* un *ienācējiem* iegūtie mutvārdu vēstures teksti nākamajiem to izmantotājiem ar laiku var kļūt par izejvielu dažādām, arī neobjektīvām konstrukcijām, ja netiek ņemti vērā citi avoti. Paiet gadu desmiti, un dažādi interesenti (ne tikai pētnieki) arhīvos lasa ekspedīcijās pierakstītos tekstus, lai sameklētu sev vajadzīgo. Katrs pagātnes atstāsts ir tikai maza daļa no dažādām alternatīvām versijām. Nesagatavotam lasītājam ļoti gribas intervijā stāstīto pieņemt par patiesu, jo tas iegūts autentiskā vidē. Senāk pierakstītos stāstījumos var meklēt pierādījumus tēzei, kas iepriekš nav bijusi aktuāla, vismaz tā laika intervētajam. Tiek meklēti sava

laika problēmu vai kādas hipotēzes atspulgi un pierādījumi cita laika materiālā un veidots jauns (nereti jo poētiskāks vai pārsteidzošāks – jo labāks) stāsts.

Stāstītāja interpretācija bieži vien ir iepriekš nepārdomāta, spontāna. Varbūt tāpēc patiesāka, bet bieži arī ne. Šis viedoklis tiek iemūžināts un arhivēts. Turklāt – katrs cilvēks dzīves laikā piedalās neskaitāmās darbībās. 20. gadsimtā salīdzinoši neliela cilvēku daļa ir visu mūžu nodzīvojuši vienā vietā. Atmiņā ir liekie notikumi, mazie tiek aizmirsti, un par tiem nekad nevienam nepastāsta. Nereti ekspedīciju dalībnieki ir vienīgie, kas uzdod jautājumus, par kuriem intervētais cilvēks pats nekad nav aizdomājies, un viņam nav viegli uz tiem atbildēt momentāni. Viegli ir nosaukt dzīves datus, pastāstīt dzīves gājumu, grūtāk ir aprakstīt darbību, vēl grūtāk jēdzieniski noformulēt reālas, bet vārdiski netveramas sajūtas.

Avotu, tostarp mutvārdu vēstures avotu, uzkrāšana etnoloģijā nav bijusi sistemātiska ne laika, ne telpas ziņā. Arī agrākajās ekspedīcijās kādā pagastā vai pilsētā ne vienmēr sastapti un intervēti paši zinošākie cilvēki, pētniekam ir ieteikts kāds *labs runātājs*, un tad jau bieži vien sākas aizraujoša *folklorizēšana*, īpaši, ja stāstītājs ir jau apguvis zināmu repertuāru, lasījis, skatījis TV, jūt *pieprasījumu*, ir “specializējies”. Kādā Latgales ģimenē pieredzējuši stāstnieki, daudz intervēti ļaudis stāstīja, kā pie viņiem bijusi ārzemju zinātniece un tautārunas par vietējām pagāniskajām tradīcijām: *Nu tad mēs viņai tāāā ... sastāstījām... , sajūsmā bija. Lai jau cilvēkam tiek*. Arī lauku sieva lakatiņā citē un interpretē pēc savas izpratnes “kā vajag”, īpaši personīgi nepazīstamam cilvēkam. Interviju materiāls uzrāda vecumveco etnoloģijas (un arī folkloristikas) problēmu, kā cilvēki reflektē par ne tikai pašu piedzīvoto, bet arī skolā mācīto, dzirdēto un lasīto.

Cilvēku atmiņas īpatnības un stāstījumu interpretatīvais raksturs tiem it kā laupa ticamību. Ja vienā pagastā intervijās iegūtie fakti cits citu apstrīd, kuru stāstu pieņemt par patiesu? Te sākas pētnieka subjektivitāte – izvēlēties faktus, kas atbilst pētnieka paša pieņēmumam un balsta viņa teoriju, vai arī turpināt meklējumus un varbūt pat neizteikt pārsteidzīgus secinājumus vispār.

Ceļš no intervijas līdz arhīvam un vēl tālāk – līdz publicētam tekstam – ir sarežģīts. Intervijās iegūtos datus vislabāk izprot pats intervētājs, jo atceras intervijas kopiespaidu, stāstītāja attieksmi, intervētājs var novērtēt arī atklātības pakāpi. Ekspedīciju situācijas ir ļoti dažādas, arī interviju apstākļus ne vienmēr var izvēlēties un kontrolēt, tas viss ietekmē gan stāstītāju, gan intervētāju, gan rezultātu. Ideāli, ja var veikt atkārtotas intervijas ar stāstītāju, kad jau iegūts personisks kontakts. Iepriekš iegūtā informācija tad var tikt ne tikai papildināta un precizēta, bet arī noliegta.

Lai cik grūti tas arī nāktos, etnoloģijā (tāpat kā socioloģijā) tomēr jānorobežojas no katra individuāla cilvēka pieredzes unikalitātes un jāmeklē kopīgais. Etnologu intervijām raksturīgs noteikts virziens. Lai objektīvāk vērtētu dzīvesstāstu

materiālu, etnologiem un vēsturniekiem jānodala jēdzieni “dzīves vēsture” un “dzīvesstāsts” (Svensson 1995, 25; Bela-Krūmiņa 2002, 33). Dzīvesstāstos cilvēks pārstāv pats sevi, pamatojoties uz strukturētu pašuztveri. Savukārt dzīves vēsture stāstījumā parādās ārpus personiskā, tie ir fakti, kurus var saprast arī bez pašas personas dzīvesstāsta, tā nošķirot personas individuālo identitāti no sociālās un kultūras identitātes, kas rodas mijiedarbības rezultātā starp dažādiem cilvēkiem ilgākā vēsturiskā kontekstā.

Etnoloģija ir īpaša veida interpretatīva zinātne, jo maksimāli objektīvu secinājumu iegūšanai jāskata iespējamais faktu kopums – ne tikai intervēto cilvēku stāstījums, bet arī apkārtējās vides un materiālās kultūras iezīmes (ierastais Latvijas etnogrāfu darbalauks), kas bieži nesaistās vai ir pretrunā kāda stāstītāja teiktajam, un, protams, vēstures avotos iegūstamās ziņas. Ekspedīcijās dokumentētie stāstījumi, materiālās kultūras iezīmju vērojumi un fiksācija, arhīvos un literatūrā iegūtais datu kopums, viss empīriskais materiāls prasa atbildīgu salīdzinošo darbu, lai pamatotu, kādos apstākļos konkrētam mutvārdu vēstures faktam ir zinātniska nozīmība.

Literatūra

- Bela-Krūmiņa, B. Dzīvesstāsti mutvārdu vēstures skatījumā. Grām.: *Cilvēks. Dzīve. Stāstījums*. Rīga: Latvijas Antropologu biedrība. LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2002, 30.–36. lpp.
- Svensson, B. Lifetimes – life history and life story. In: *Ethnologia Scandinavica*, 1995, pp. 25–42.
- Vanaga, L. Migrācija un dažu Pierīgas lauku pagastu sabiedrība: etnoloģisks ieskaits. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2003, Nr. 2, 35.–52. lpp.

The Interview and Interpretation: Local Identity in Ethnological Research

A large section of the Ethnographic Collections at the Latvian Institute of History of the University of Latvia consists of the written records of narratives by people from different generations and ethnic groups, collected during fifty years of ethnographic fieldwork in all regions of Latvia and utilised in the study of various themes in ethnography. In recent years, investigating particular questions of local identity during the course of fieldwork has added to the data in the collections.

One of the goals is to study earlier and contemporary collective identities in connection with long-term or short-term residence in a particular place. How

and what do residents of several generations' standing and newcomers tell about their place of residence, which may or may not be their place of birth?

The collected stories are a very important source for understanding local identity. But it is a string of interpretations, started by the narrator and interviewer during the interview. In order to make well-grounded conclusions in ethnology, one must not only look through the accounts of the interviewed persons, but also take into account facts acquired in historical sources and features of the surrounding environment and material culture that may contradict the data of the oral history.

SABIEDRĪBA

Diskurss zviedru strādnieku dzīves naratīvos

Bū G. Nilsons

Mans pētījums ir saistīts ar strādnieku autobiogrāfiju kolekciju *Strādnieku atmiņas*, kas glabājas Stokholmā, Ziemeļu muzejā (*Nordiska Museet*). Savā doktora disertācijā es pētīju šīs kolekcijas vēsturi un ģenealoģiju (Nilsson 1996). Pētījuma mērķis ir analizēt autobiogrāfijas kā naratīvus. Es izmantoju teorētisko pieeju un skatījumu, ko 20. gadsimta 20.–30. gados attīstīja krievu valodas un literatūras pētnieku grupa Mihaila Bahtina vadībā. Ģenealoģiskā aspektā izmantoju dažus no Mišela Fuko piedāvātajiem diskursa analīzes paņēmieniem.

Vispirms daži fakti. *Strādnieku atmiņas* ir viena no nozīmīgākajām dokumentu kolekcijām Ziemeļu muzejā. Tā radās, kad muzejs sadarbībā ar vairākām arodbiedrībām rīkoja konkursu dažādu profesiju strādniekiem. Viņiem tika lūgts uzrakstīt atmiņas par savu dzīvi, īpašu uzmanību pievēršot darba gaitām. Strādniekiem kā atbalsts un palīgs tika piedāvātas muzeja darbinieku izstrādātās rakstiskās vadlīnijas darba struktūrai. Tāpat viņiem tika lūgts papildināt rakstītās atmiņas ar fotogrāfijām.

Kolekciju sāka veidot ar laukstrādnieku atmiņām 1945. gadā. Tad pirmo reizi tika izziņots atmiņu konkurss, ko pamudināja tā sauktās *stat* sistēmas (laukstrādnieku darba samaksa graudā) atcelšana. Laikā no 1945. līdz 1960. gadam līdzīgā veidā uzrunāja vēl vairākas citas nodarbināto kategorijas. Iznākumā muzeja kolekcijai pievienoja aptuveni 2000 stāstījumu, kopskaitā ap 35 000 lappušu, un 4 000 fotogrāfiju.

Laikrakstos un periodiskajos izdevumos uz šo kolekciju bieži atsaucās kā uz būtisku sasniegumu demokrātijas attīstībā, jo pirmo reizi tika dota iespēja būt sadzirdētām vairākām nodarbināto kategorijām. Izvilcumi no iesūtītajiem stāstījumiem tika publicēti grāmatās, kuru virsraksti bija samērā līdzīgi: “Mežstrādnieku atmiņas”, “Kokzāģētāju atmiņas”, “Iespiedēju atmiņas”. Šīs publikācijas veidoja daļu no Ziemeļu muzeja ieguldījuma tautas izglītībā (*popular education*).

Kā radās šī kolekcija un kāda bija tās nozīme? Atbildi sniedz vairāku aspektu savijums. Svarīgāko kontekstu *Strādnieku atmiņām* veido muzeja interese par zviedru sociālās dzīves un kultūras vēstures izpēti. Starpkaru periodā etnologi un muzeju kuratori sāka mainīt pētījumu rakursu, ietverot arī mūsdienu strādnieku šķiras vēsturi un zemnieku kultūru. Jauno izpētes lauku mudināja sociālo pārmaiņu procesi, kas tobrīd risinājās zviedru sabiedrībā. Politiskā līmenī iepriekšējo

aso šķiru konfliktu nomainīja sarunas un izlīguma meklēšana. Kad 1932. gadā sociāldemokrāti uzņēmās atbildību vadīt valdību, viņi deva starta signālu modernas labklājības valsts (zviedru versijā – *folkhemmet* jeb *tautas māja*) izveidei.

Mans viedoklis ir šāds: kad strādnieku kustība iesāka savas attīstības otro fāzi, pirmā kļuva par vēsturi. Neseno pagātņi iespējams aplūkot no malas, tā sakot – ar svešām acīm. Tai iespējams piešķirt nozīmi, kas izriet no veidošanās procesā esošās tagadnes. Strādnieku šķiras un strādnieku kustības historiogrāfija sāka veidoties no 1920. gada. Kultūrvēsturiska strādnieku dzīves un pieredzes dokumentācija, kas sākās starpkaru laikā, sakņojās topošās *tautas mājas* nepieciešamībā pēc naratīviem, kuros atspoguļots laiks pirms dzimstošās labklājības. Šajos naratīvos topošā *tautas māja* guva pamatojumu un attaisnojumu. Stāstījumi bija vērsti uz pagātņi, taču to organizējošais centrs bija tagadne. Nesenā pagātne tika ietilpināta kategorijā *tautas māja* un kļuva par jaunās nacionālās ģenealoģijas elementu. Naratīvi sniedza savu ieguldījumu spēcīgā modernizācijas kustībā, kas sakrita ar labklājības valsts rašanos.

Tautas mājas ideoloģija metaforiski konceptualizēja sabiedrību kā labu ģimeni, kas pazīst visus savus locekļus un ļauj viņu balsīm tikt sadzirdētām. Es vēlos uzsvērt, ka jaunā politiskā un vēsturiskā situācija radīja iespēju parādīt un ļaut sadzirdēt strādnieku balsis un pieredzēto plašai publikai. Tas palīdzēja integrēt zviedru sabiedrību.

Strādnieku atmiņu kolekcija ir cieši saistīta ar zviedru sabiedrībā notiekošajām politiskajām pārmaiņām. Kopumā var sacīt, ka atmiņas veido *lielo stāstu* (*grand narrative*) par agrāko šķiru sabiedrību, kuru pārveidot ir labklājības valsts uzdevums, ja vēlamies radīt labus dzīves apstākļus iedzīvotāju vairākumam. Veco strādnieku dzīves pieredze kļuva nozīmīga plašai publikai. Tā tika izmantota kā spogulis, kurā nācija var kritiski aplūkot vecās sabiedrības uzbūvi un reflektēt par to, kā būtu jāveido sabiedrība nākotnē.

Kā tika veidots *lielais stāsts* par agrāko šķiru sabiedrību? M. Bahtins uzsver, ka patiesā valodas realitāte ir dialogs. Ikviens izteikums tiek pausts ar domu, ka to aktīvi uztvers klausītāji, kuri pēc tam sniegs atšķirīgas atbildes. Izteikumi tiek skatīti kā savienojšie posmi komunikācijas ķēdē. Bahtins runā par komunikācijas sfēru kopumu, kurā parasti parādās noteiktas tēmas un jautājumi (Bahtin 1986). Šī atziņa attiecībā uz strādnieku atmiņām ir nozīmīga divos aspektos. Pirmkārt, kolekcija radīta konkursa rezultātā. Otrkārt, tiem, kas tajā piedalījās, tika izsniegtas muzeja izstrādātās rakstiskās vadlīnijas. Tas nozīmē, ka konkrētie naratīvi var tikt aplūkoti jautājumu un atbilžu apmaiņas dialogā.

Bet dialogs šaurākā nozīmē ir saistīts ar dialogu plašākā nozīmē. Tā nav nejaušība, ka Ziemeļu muzejs 1945. gadā vispirms vērsās pie laukstrādniekiem. Tāpat nav nejaušība, ka aicinājums guva lielu atsaucību šajā strādājošo grupā.

Un nejaušība nav arī tas, ka šo stāstījumu apkopojumi guva lielu lasītāju interesi. Laukstrādnieki bija galvenie varoņi vairāku tā saukto proletariāta autoru daiļdarbos, kas bija populāri Zviedrijā 30. un 40. gados. Tādējādi laukstrādnieku dzīves apstākļu apraksts bija atzīta literārā tēma. Atsevišķi laukstrādnieku dzīves aspekti, kurus skāra literatūra, tika pārveidoti par autobiogrāfiju konkursa tēmām. Piemēram, 30. un 40. gadu daiļliteratūrā un arī publiskajās diskusijās strādnieku sievu pienākums muižās un saimniecībās slaukt govīs tika saukts par *balto pātagu* (*white whip*). Uzskatīja, ka šis smagais darbs spiež sievietes atstāt novārtā rūpes par ģimeni un mājām. Apzīmējums *baltā pātaga* veidoja papildītu zīmi, kas vēstīja par nožēlojamiem dzīves apstākļiem un apspiestību, ko aizslaucīt bija jaunās labklājības valsts pienākums. Rakstītājiem domātās vadlīnijas atbalso iepriekšējos tekstus un tēmas dokumentārajos žanros, kas attīstījās jau kopš 19. gadsimta vidus un atseveda kapitālisma negatīvo ietekmi uz strādnieku dzīves apstākļiem.

Tas pats attiecas uz kokzāģētavu strādnieku atmiņām, kuras muzejs sadarbībā ar arodbiedrībām izdeva 1947. gadā. Publicētās atmiņas saturēja daudz apsūdzību, kas 19. un 20. gadsimta mijā tika izvirzītas pret mežsaimniecības nozari un kokzāģētavu īpašniekiem. Nozare tika apsūdzēta gan par to, ka tā atņēma zemniekiem mežus, lietojot nelikumīgas metodes, gan par to, ka kokzāģētavu ciematos koncentrēja proletariāta posts. Šāda tēla atbilstību īstenībai apstrīdēja buržuāzijas laikraksti un ar mežrūpniecību saistītie žurnāli. Tā bija cīņa par vēsturiskās atmiņas nozīmīgumu tagadnes un nākotnes politiskajos procesos. Uzbrukumi kokzāģētavu strādnieku atmiņām bija politisko diskusiju dienas kārtībā. Labā spārna partijas un privātuzņēmēji mēģināja runāt pretim, jo plānveida ekonomikā viņi saskatīja draudus no valdošajiem sociāldemokrātiem. Kritikas iespaidā strādnieku atmiņu vākšana un publicēšana zināmā mērā mainīja savu toni. No šī brīža klusināja sociālo kritiku un uzsvāru lika uz neitrālāku aprakstu. Publicētie atmiņu krājumi, kas sākotnēji tika saukti par “sociālajām reportāžām”, tagad tika pārdēvēti par “tautas dzīves aprakstiem”. Jaunais žanrs asociējās ar idilliskāku un nevainīgāku pieeju.

Pētījumā mēģināju parādīt priekšnosacījumus jeb, Mišela Fuko terminoloģijā runājot, *iespējamības nosacījumus* (*conditions of possibility*), kuriem pastāvēt, strādnieki-autori parādījās publiskā kontekstā. Tiktāl es saistīju strādnieku atmiņu kolekciju ar vēsturisko un politisko kontekstu Zviedrijā 30. un 40. gados un ar nepieciešamību pēc lielā stāsta (*grand narrative*) par agrāko šķiru sabiedrību. Tā laika strādnieku dzīvesstāstu kolekciju es uzlūkoju kā būtisku soli kultūras vēstures demokratizācijas virzienā. Pakļauto balsis tika sadzirdētas. Vienlaikus es vēlos atgādināt, ka pēc labējā spārna kritikas 1948. gadā asums publikācijās tika lielā mērā pieklusināts.

Turpmākajā raksta daļā vēlējos padziļināt diskusiju, analizējot veidu, kādā atmiņu fragmenti tika sagatavoti publicēšanai. Šim nolūkam izmantoju M. Fuko

diskursīvās formācijas (*discursive formation*) konceptu, ko viņš lieto, aplūkojot diskursus kā sistēmas izteikumu dekoncentrēšanai (Fuko 1972). Diskursi M. Fu-ko redzējumā piedāvā hierarhisku pozīciju kārtību, kurā cilvēki var izvirzīties ar savu runas veidu. Atsevišķie subjekti var nokļūt dažādos diskursīvās formācijas sistēmas līmeņos, piemēram, kā redaktori vai rakstnieki. Manis aplūkotās literārās sistēmas būtība ir *subjekta pozīciju* hierarhiskā struktūra. Autoru pakārtoto pozīciju šajā struktūrā nosaka tas, ka viņiem netika ļauts pildīt autora funkcijas pilnībā (Fuko 1977). Šīs sistēmas struktūrā literāras apstrādes šķietamais trūkums faktiski liecināja par labu strādnieku atmiņām. Veiklības trūkums tika uzlūkots kā dokumentu autentiskumu raksturojoša iezīme, kas apliecina to izcelsmi no neizglītotu cilvēku aprindām.

Strādnieku atmiņu publikācijām bija konkrēts institucionāls atbalsts – Ziemeļu muzejs, kas noteica šo publikāciju mērķus un uzdevumus. Individuālās publikācijas tika uzskatītas par ieguldījumu kultūras vēsturē. Izvēloties publikācijas nosaukumu, tika akcentēta autora nodarbošanās, nevis individualitāte. Arī kolektīvais apzīmējums *minnen* (atmiņas) konvencionālā vidusšķiras izpratnē uzsvēra atšķirību no individuālām autobiogrāfijām. Jēdziens *atmiņas* saistās ar fragmentu virkni, kurā dominē plašs sociālvēsturiskais aspekts, nevis stāsti, kas atsedz personības veidošanos un attīstību.

Tagad par tekstu rediģēšanu. Izpētot veidu, kā tika sagatavots publicēšanai krājums "*Bokbindarminnen*" ("Grāmatsējēju atmiņas", 1954), kas ietver septiņus stāstus, atklājās, ka tekstos veikts vairāk nekā 300 redakcionālu labojumu. Aptuveni 40% sākotnējā teksta tika svītrots. Redaktors bija pazīstamais ziedru etnologs un folklorists Matss Rēnbergs (*Mats Rehnberg*), kurš vēlāk kļuva par Stokholmas Etnoloģijas institūta vadītāju. Krājuma priekšvārdā Rēnbergs uzsver, ka publicētie stāsti ir vairāk vai mazāk saīsināti iesniegto rakstu fragmenti. Stāsti nav mainīti, labotas vienīgi pareizrakstības un gramatikas kļūdas. Man šķiet, svarīga ir atbilde uz jautājumu – kādi fragmenti tika svītroti?

Pirmkārt, redaktors svītroja garlaicīgus un smagus teksta fragmentus, kas apgrūtinātu stāstu lasīšanu plašai publikai. Piemēram, tika svītroti tādi detaļām bagāti fragmenti, ko uzlūkoja par blakus tēmām. Redaktors veica lielu darbu, lai no iesūtītajām atmiņām izveidotu tematiski vienotus tekstus.

Otrkārt, tika svītrots viss, kas liecinātu, ka teksts ir atbilde uz Ziemeļu muzeja izsludināto atmiņu konkursu. Piemēram, tika svītrots ievads vai noslēguma secinājumi, kuros autori komentēja sava teksta vērtību vai arī apcerēja tā rašanās gaitu. Rediģēšanas gaitā redaktors veidoja tekstus, kas būtu vērsti vienīgi uz pagātni. Lai radītu šādu skatījumu, redaktors svītroja arī tos fragmentus, kuros autori centās sniegt savu atmiņu skaidrojumu – kur viņi pārkāpa pasīva atmiņu sniedzēja lomu un padarīja sevi par redzamiem, dzīviem un aktīviem stāstītājiem.

Treškārt, redaktors sniedzās pēc šķērēm, kad viņš saskārās ar delikātiem jautājumiem. Par tādiem tika uzlūkoti, pirmkārt, pat diezgan nevainīgas dabas mājiņi uz seksualitāti. Par sarkanās tintes upuriem kļuva arī epizodes, kuras atklāja stāstītājus kā, iespējams, mazliet primitīvākus un vulgārākus, nekā būtu vēlams. Uzkrītoši bieži redaktors bija svītrojis politisko apstākļu un darbā notikušo diskusiju tēlojumus. Iespējams, šo svītrojumu nolūks bija piešķirt stāstiem toni, kāds šķita atbilstošs izglītojošiem mērķiem un kas saskanēja ar tā brīža priekšstatiem par to, ko piederas publicēt.

Ceturtkārt, bez žēlastības tika svītroti fragmenti, kuros stāstītāji iepazīstina ar savām vērtībām un dalās paši savās pārdomās. Tik radikālu stāstītāja pārdomu un vērtējumu izsvītrošanu var nosaukt tikai par viņu personības aizskaršanu, pat ja iecere bijusi padarīt tekstu labāk saprotamu. Redaktora veiktie grozījumi mazina stāstītāju subjektivitāti: viņi tiek padarīti par reportieriem, kuriem atņemas tiesības pašiem domāt un interpretēt. Neizpaužot rakstītāju pārdomas, tiek noplicināta saskarsmes telpa. Grozījumi irdina arī stāstījumu viengabalainību, jo vērtējumi un pārdomas veido vienu no personiskās pieredzes vēstījumu pamatelementiem. Sarkanās tintes “terapija” skārusi arī ironiju, piemēram: pasvītroti teikumi, kurus redaktors publikācijas sagatavošanas gaitā izbraķējis:

1. Deviņu gadu vecumā es biju gatavs doties uz pamatskolu, kur mums, zēniem, zināšanas tika iedzītas ar dunkām un spieķi. Katru dienu mums bija reliģijas stundas, kurās mēs mācījāmies katehismu un kurās no mums sagaidīja, ka zināsim to no galvas. Vēl mums bija Bībeles vēsture, Zviedrijas vēsture, ģeogrāfija, zviedru valoda, matemātika, rakstīšana, zīmēšana, māksla un amatniecība, vingrošana un dziedāšana. Tā kā reliģija aizņēma trešo daļu mācību stundu, tad pārējiem priekšmetiem laika pietrūka un mūsu sekmes bija atbilstošas. Šķita, ka vingrošanas skolotājs, leitnants, gūst prieku, perot mūs, zēnus. Stundu laikā viņš bieži bija nedaudz iedzēris. Sadists, kā tagad, vecumā, saprotu.

2. Vietējā strādnieku organizācija izraudzēja mūs trīs – kurpnieku, cimdu meistaru un mani, lai mēs aģitētu apkārtnes muižu laukstrādnieku vidū. Ar vienu vai divām šnabja pudelēm kabatās (pudeles bija pirktas par mūsu pašu naudu) un paku ar sociālistu publikācijām mēs iztraucējām mieru jūdzēm plašos apvidos. Pie kafijas un šnabja bija vieglāk runāt. Bērniem mēs iedevām dažus saldumus, un sievas sāka sildīt kafijas kannas, uzaicināja kaimiņus, un mums nebija grūti viņus, cilvēkus, pārlicināt par to, cik vajadzīgas ir arodbiedrības, kuras tikai nule kā sāka veidoties. Viņi bija nabadzīgi, un viņu dzīves apstākļi bija nožēlojami, un, kad es redzēju, kā zviedru grāfi un baroni sargāja un uzturēja Zviedrijas būtību, kā viņi tik jauki to ir izteikuši savās runās un rakstos, es domāju par itāļu laukstrādnieku mājām.

Otrajā piemērā noslēdzošās pārdomas bija ne tikai svītrotas, bet arī pārakstītas. Publicētajā variantā pēdējos vārdus varēja lasīt šādā redakcijā: ..kad es

lūkojos uz zviedru laukstrādnieku mājokļiem, domāju par itāļu laukstrādnieku mājām. Pastāv pretruna starp redaktora veikumu un viņa apgalvojumu priekšvārdā, ka stāstījumos nav veiktas nekādas izmaiņas, izņemot gramatisko kļūdu labojumu.

To fragmentu svītrojumi, kuros stāstītāji ienāk ar savām pārdomām, vērtībām un ironiju, ir nozīmīgi divos aspektos. Pirmkārt, svītrojumi skāra rindas, kas vienoja pagātņi un tagadni. Stāstītājs, kurš domā un vērtē, dara to no noteiktām tagadnes pozīcijām. Svītrojumi padarīja stāstītāju par pasīvu pagātnes notikumu mediju. Otrkārt, svītrojumi sašķēla aptaujas objektu (strādniekus un viņu stāstus) divās daļās: no vienas puses, mums ir pieredzes stāsti, apraksti, notikumi; no otras puses – pārdomas, vērtējumi, kritika, ironija.

Izpētes objekta sašķelšana nav nejauša. Tā pārstāv laikā un telpā plašāku modeli. Esmu atradis līdzīgus redakcionālā darba piemērus arī citur – rakstos par bezdarbnieku sniegto interviju publikācijām ASV laikrakstos (Frich and Watts 1980), publikācijās par gados veco iedzīvotāju un strādnieku autobiogrāfiju izdevumiem Vācijā (Warneken 1985; Bollenbeck 1976), kā arī par afroamerikāņu un indiāņu autobiogrāfiju izdevumiem ASV (Raynaud 1992; Krupat 1985). Iepriekšminētie piemēri, kurus man diemžēl nav iespējams aplūkot tuvāk, liecina, ka zviedru gadījums nav vienīgais. Gluži pretēji – ir pietiekami daudz materiālu, kas liecina par nosacījumiem, pie kuriem atšķirīgām pakļauto iedzīvotāju grupām (saistībā ar šķiru, dzimuma, rases vai tautības faktoriem) tika piešķirta publicitāte. Redaktoru un autoru attiecības veidoja nevienlīdzīgu dialogu, kas jāvērtē saistībā ar tā laika sociāli politisko situāciju sabiedrībā kopumā.

Literatūra

- Bakhtin, M. M. The problem of speech genres. In: Bakhtin, M.M. *Speech Genres and Other Late Essays*. Austin: University of Texas Press, 1986, pp. 60–102.
- Bokbindarminnen*. Ed. by Mats Rehnberg. Stockholm: Nordiska museet, 1954.
- Bollenbeck, Georg. *Zur Theorie und Geschichte der frühen Arbeiterlebenserinnerungen*. Theorie – Kritik – Geschichte, Nr. 11. Kronberg: Scriptor Verlag, 1976.
- Foucault, Michel. *The Archaeology of Knowledge*. London: Tavistock, 1972.
- Foucault, Michel. What is an author? In: *Language, Counter-memory, Practice: selected essays and interviews*. Ed. by Donald F. Bouchard; transl. by Donald F. Bouchard and Sherry Simon. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1977, pp. 113–138.
- Frisch, Michael and Dorothy Watts. Oral history and the presentation of class consciousness: The New York Times versus the Buffalo unemployed. In: *International Journal of Oral History*. Nr. 1, 1980, pp. 88–110.
- Krupat, Arnold. *For Those Who Come After: A Study of Native American Autobiography*. Berkeley: University of California Press, 1985.
- Nilsson, Bo G. *Folkhemmet's arbetarminnen. En undersökning av de historiska och diskursiva villkoren för svenska arbetares levnadskildringar* (Workers' Memories in the Swedish

- Folkhem: A study of the historical and discursive preconditions of Swedish working class biography). Stockholm: Nordiska museets förlag, 1996.
- Raynaud, Claudine. 'Rubbing a Paragraph with a Soft Cloth?': muted voices and editorial constraints in *Dust Tracks on a Road*. In: *De/Colonizing the Subject: The Politics of Gender in Women's Autobiography*. Ed. Sidonie Smith and Julia Watson. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1992, pp. 34–64.
- Warneken, Bernd Jürgen. *Populäre Autobiographik: Empirische Studien zu einer Quellengattung der Alltagsgeschichtsforschung*. Tübingen: Tübinger Vereinigung für Volkskunde, 1985, Volksleben, Nr. 61.

No angļu valodas tulkojusi **Baiba Bela**

Discourse in Subaltern Life History Narratives: the Swedish Cases

The paper discusses a corpus of written life histories, collected by the *Nordiska Museet* in Stockholm in the period immediately following the Second World War. The Museum organised, in association with trade unions, competitions for manual workers of various industries. The workers were to write down memories and recollections from their own lives, with special emphasis on working life, guided by a rough plan issued by the Museum. As a result, nearly 2 000 stories running to a total of 35 000 pages were added to the Museum's collections.

The paper discusses ways of analysing these narratives, using the dialogic approach of the Bakhtin Circle as well as discourse theories. What prompted the workers in certain occupations to offer their life histories to the Museum in larger numbers than others? In what ways was the collection of workers' memories connected with the political and ideological trajectories of the times? On what conditions were the workers' memories permitted to enter the public context with the publication of their memories in book form? On a more general level, the aim of the paper is to contribute to a discussion about the conditions of the possibility for subaltern narrative.

Par kvalitatīvo un kvantitatīvo metožu izmantošanu nabadzības pētījumos

Ilze Trapenciere

Nabadzība pastāv ikvienā sabiedrībā, gan bagātā, gan nabadzīgā. Nabadzībai ir vairākas definīcijas un dažādi skaidrojumi – politiski, ideoloģiski, zinātniski. Ir arī tādas definīcijas, ko snieguši īstākie eksperti nabadzības jautājumā – nabadzīgie cilvēki. Piemēram: *Nabadzība ir kā aukstums. Tu nevari to redzēt, tikai sajūst.*

Nabadzība ir sociāla problēma. Zinātnieki (Townsend, Gordon 1979; 2000; 2002) ir definējuši vairākas pieejas nabadzības analīzē, piemēram, absolūtā nabadzība, relatīvā nabadzība, subjektīvā nabadzība (definīcijas sk. pielikumā).

Nabadzības definīcijas ir cieši saistītas ar pētniecisko pieeju, kas tiek izmantota analīzē. Neaplūkojot katru pieeju atsevišķi, pievērsīšos tam, ar kādām metodēm iespējams pētīt dažādus nabadzības veidus.

Tā kā absolūtās nabadzības analīzē tiek izmantoti indikatori, kurus iespējams iegūt, izmantojot valsts statistikas pamatrādītājus, kā arī kvantitatīvo aptauju datus, tad absolūtās nabadzības izpētei nepieciešams izmantot kvantitatīvās datu ieguves un analīzes metodes.

Relatīvā nabadzība, kā to norāda termins, fiksē nabadzības līmeni noteiktai iedzīvotāju grupai, salīdzinot šīs iedzīvotāju grupas situāciju ar konkrētajā sabiedrībā dzīvojošo iedzīvotāju vairākuma situāciju. Pētot relatīvo nabadzību, var tikt izmantotas gan kvantitatīvās, gan kvalitatīvās metodes. Piemēram, iedzīvotāju ekonomisko situāciju, patēriņu un tā pārmaiņas var pētīt, izmantojot aptaujas – tā tad izmantojot kvantitatīvās pētniecības metodes. Savukārt padziļinātu izpratni par to, kā trūcīgie vai bagātie uztver relatīvas nabadzības izpausmes, var iegūt, balstoties uz kvalitatīvo pieeju.

Subjektīvo nabadzību un tās izpausmes visprecīzāk un dziļāk iespējams pētīt, balstoties uz kvalitatīvo pieeju.

Kvantitatīvās un kvalitatīvās pieejas raksturojums

Vispārīgs raksturojums

Kvantitatīvā pieeja nabadzības definīcijā parasti balstās uz ienākumu vai patēriņa apjomu, kā arī uz pakalpojumu pieejamību, uztura rādītājiem. Ienākuma

un patēriņa rādītāji tiek izmantoti, jo tie raksturo indivīda vai mājsaimniecības materiālo situāciju, kā arī veido korelācijas ar citiem labklājības indikatoriem. Viens no pamatrādītājiem nabadzības kvantitatīvajā raksturojumā ir nabadzības sliekšnis.

Kvantitatīvā pieeja visbiežāk balstās uz nejaušo izlasi, tas ir, izlase tiek veidota tā, lai jebkuram iedzīvotājam būtu vienāda iespēja tikt iekļautam aptaujas izlasē. Atsevišķos gadījumos tiek izmantota stratificētā nejaušā izlase vai sistemātiskā nejaušā izlase. Nabadzības novērtējums valstī vai noteiktā reģionā balstās uz aptaujām, kas veiktas, pamatojoties uz dažāda veida nejaušās izlases principu.

Kvalitatīvā pieejā ir atšķirīgi akcenti nabadzības definīcijā, un tas veido galveno konceptuālo atšķirību starp kvalitatīvo un kvantitatīvo pieeju nabadzības analizē (Baulch 1996). Kvalitatīvā pieeja balstīta uzskatā, ka *ienākumu nabadzība* neaptver visus svarīgākos trūcīgo iedzīvotāju dzīves aspektus. Dzīves līmeņa rādītāji, kas raksturo, piemēram, mājokļa kvalitāti, kvalitatīvu uzturu, pakalpojumu pieejamību u.tml., ne vienmēr korelē ar ienākumu nabadzību (Carvalho 1997). Kvalitatīvajā pieejā tiek noskaidroti nabadzīgo cilvēku uzskati un viedokļi par nabadzību, deprivāciju, tiek noskaidrotas trūcīgo cilvēku prioritātes izdzīvošanā un nabadzības mazināšanā, ja tas ir iespējams un ir atkarīgs no paša indivīda. Kopumā kvalitatīvā pieeja sniedz plašāku nabadzības un deprivācijas definīciju nekā kvantitatīvā pieeja. Kvalitatīvā pieeja nabadzības definīcijā ietver sociālos, politiskos, ekonomiskos un kultūras faktorus to mijiedarbībā. Šī pieeja iekļauj plašāku nabadzības faktoru loku, piemēram, pamatvajadzības, izdzīvošanas stratēģiju, drošību (vai nedrošību), izolētību, bezspēcību, pašcieņas jautājumus un citus aspektus, ko kvantitatīvā pieeja nabadzības definīcijā neietver.

Kvalitatīvajā pieejā tiek izmantoti noteikti respondentu atlases principi, bet tie atšķiras no izlases, kas tiek izmantota kvantitatīvajā pieejā: tiek veidots mazāks izlases apjoms, izlase tiek veidota mērķtiecīgi, balstoties uz pieņēmumu, ka no konkrētiem intervējamiem var iegūt ļoti daudz būtiskas informācijas. Tāpēc kvalitatīvā pieejā tiek izmantota mērķtiecīga izlase, kas tiek veidota, balstoties uz ekspertu informāciju par nabadzīgajiem indivīdiem un mājsaimniecībām. Ar šiem mērķtiecīgi atlasītajiem respondentiem/mājsaimniecībām tiek veiktas padziļinātas intervijas. Nabadzīgo iedzīvotāju izvēlei iespējams izraudzīties arī citas atlases metodes, piemēram, mājsaimniecību ranžēšanu atkarībā no to labklājības līmeņa, sociālo kartēšanu (veidojot kartes, kurās akcentēts iedzīvotāju/mājsaimniecību nodrošinājums, piemēram, ar elektrību, ūdensvadu, gāzi, malku) vai ātrā novērtējuma indikatoriem (*rapid appraisal*). Respondentu atlasei plaši izplatīta ir *sniega bumbas metode* – ar ekspertu palīdzību tiek noskaidrotas sākotnēji intervējamās ģimenes, kuru raksturojums atbilst tam, kāds nepieciešams pētījumā. Sākotnējie informatori turpinājumā norāda nākamās iespējamās respondentus. Dažkārt tiek izmantotas arī tādas atlases metodes kā nejaušo gadījumu izlase

(*accidental sampling*), kvotu vai proporcionālā atlase. Kvalitatīvajai pieejai (atšķirībā no kvantitatīvās) nav tik svarīgi, lai izlase būtu statistiski tik precīza, kā tas ir kvantitatīvajā aptaujā, bet drīzāk, lai pētījumā būtu pārstāvēti dažādi nabadzības aspekti un varētu uzzināt būtiskākos nabadzības novērtējuma aspektus no pašiem nabadzīgajiem. Atkarībā no pētījuma mērķa svarīga ir konkrētas mērķa grupas pārstāvniecība (piemēram, jaunieši, veci cilvēki, bezdarbnieki). Kvalitatīvie pētījumi parasti ir orientēti uz specifisku nabadzības aspektu vai jautājumu izpēti, un pētījumi nepretendē uz to, lai izdarītie secinājumi attiektos uz visām iedzīvotāju grupām visā valstī.

Datu iegūšanas metodes

Tā kā kvantitatīvā un kvalitatīvā pieeja balstās uz atšķirīgām nabadzības definīcijām, tad atšķirīgas ir arī datu iegūšanas metodes.

Kvantitatīvajā aptaujā dati tiek iegūti, aptaujājot pēc noteiktiem izlases principiem atlasītus individuus vai mājsaimniecības, balstoties uz iepriekš izstrādātiem aptaujas jautājumiem, piedāvājot iepriekš sagatavotus atbilžu variantus. Šādā aptaujā intervētājam ir jābūt neitrālam, un viņa uzdevums ir nolasīt jautājumus, tos neinterpretējot, un pierakstīt respondenta atbildes. Varētu teikt, ka aptaujā intervētājs atrodas “ārpus pētījuma”.

Savukārt kvalitatīvajā pieejā intervētājam ir ļoti svarīga loma. Tam, cik veiksmīgi intervētājs organizē, novada interviju un to pieraksta (uz elektroniskā informācijas nesēja, papīra vai audio ierakstā), ir būtiska loma visā turpmākajā pētījuma gaitā – transkripcijā un informācijas analizē. Kvalitatīvajā pētījumā intervētājam ir nevis ārēja novērotāja, bet aktīva pētījuma dalībnieka loma. Viens no kvalitatīva pētījuma sekmīgas norises priekšnoteikumiem ir ļoti labi sagatavoti intervētāji. Liela nozīme ir arī intervētāja personībai – spējai saprasties ar nabadzīgajiem un problēmu izpratnei. Pētniekam/intervētājam ir ļoti svarīga loma arī tad, ja nabadzības pētījumos tiek izmantotas citas informācijas iegūšanas metodes (ietvertā novērošana, novērošana, ekspertu intervijas, fokusgrupu diskusijas). (Par svarīgākajām datu vākšanas metodēm nabadzības pētījumos Latvijā sk. pielikuma 1. tabulu.)

Iepriekš precīzi izstrādāta anketa kvalitatīvās pieejas gadījumā ir drīzāk retums nekā sistēma. Vienmēr tiek rūpīgi sagatavots intervijas plāns/shēma, kas var būt daļēji strukturēta un elastīga, – vajadzības gadījumā intervija var tikt papildināta ar jautājumiem vai atsevišķi jautājumi var palikt neuzdoti, ja respondents pats par attiecīgā jautājuma tēmu ir stāstījis jau iepriekš.

Katrai metodei ir savas stiprās un vājās puses. Tāpēc aizvien biežāk pētījumos izmanto abas metodes, un to var definēt kā multiplāro pieeju (Herbert and

Shepherd 2001). Tādos gadījumos pētījumu rezultāti ir bagātīgāki, vieglāk analizējami un interpretējami. Nabadzības pētījumos, kuros izmantota kvalitatīvā metode (kā vienīgā metode vai viena no metodēm), iegūst niansētāku informāciju par nabadzības dimensijām, kuras nav iespējams pilnībā atklāt kvantitatīvajās aptaujās.

Viena no jaunākajām metodēm, kas Latvijā gan nav plaši aprobēta, ir t.s. triangulārā metode (*triangular method*), kurā apvienotas abas metodes – gan kvantitatīvā aptauja un statistikas datu analīze, kas ir nepieciešamas nabadzības un sociālās atstumtības monitoringa sastāvdaļas, gan kvalitatīvās metodes – intervijas, iekļautā novērošana, fokusgrupu diskusijas, ekspertu intervijas, pētot vienu un to pašu vienību – mājsaimniecību, pagastu u.tml. Tātad triangulārajai metodei būtisks ir tas, ka ar dažādām pieejām tiek pētīta viena un tā pati vienība – parasti mājsaimniecība. Piemēram, tiek veikta aptauja par iedzīvotāju dzīves apstākļiem, kurā aptaujā ģimenes galvas. Savukārt kvalitatīvo metodi izmanto, lai intervētu citus ģimenes locekļus no tās pašas mājsaimniecības.

Apkopojot iepriekš minēto par kvantitatīvo un kvalitatīvo metožu izmantošanu nabadzības pētījumos, jānoskaidro galvenās šo metožu izmantošanas atšķirības.

- Atšķirīgi analītiskie mērķi. Piemēram, izmantojot kvantitatīvās metodes, mēs varam izzināt nabadzības un sociālās atstumtības problēmas mērogos – to, cik lielā mērā Latvijā šīs problēmas ir izplatītas, kuras iedzīvotāju grupas šīs problēmas skar, u.tml. Ja tiek izmantota longitudinālā metodika, iespējams noskaidrot nabadzības vai sociālās atstumtības procesa dinamiku. Ar kvalitatīvajām pētniecības metodēm nevar izpētīt problēmas izplatību, toties ar tām var noskaidrot problēmas dziļumu un to, kā izpaužas nabadzība un sociālā atstumtība.
- Jautājumiem seko jau formulētas atbildes. Kvantitatīvajos pētījumos pārsvarā dominē slēgtie jautājumi. Piemēram, nabadzības pētījumos uz jautājumiem par materiālo stāvokli respondenti aptaujas anketā atzīmē savus ienākumu avotus, viņu rīcībā esošo mājsaimniecības inventāru utt. Savukārt padziļinātā intervijā dominē atklātie jautājumi, un intervētājs noskaidros, ka respondenta ģimenes rīcībā esošais ledusskapis vai televizors ražots 60. gados, tas bieži bojājas un varbūt vispār vairs nav izmantojams. Uzzināsim, ka ledusskapis, iespējams, ir, taču nav nekā, ko tajā uzglabāt.
- Tiek izmantoti atšķirīgi datu ieguves instrumenti.
- Iegūto datu veids. Kvantitatīvajā pētījumā iegūtos datus Latvijā visbiežāk apstrādā ar SPSS programmas palīdzību, un iegūtajiem datiem ir noteikts skaitļu formāts, kura analīzei nepieciešama gan programma, gan prasmes to lietot. Kvalitatīvos datus tāpat iespējams apstrādāt ar

dažādām datorprogrammām, tomēr to analīze īstenojama arī, neizmantojot specifiskas datu apstrādes programmas.

- Pētījuma gaita ir fleksibla. Ja kvantitatīvajā pētījumā kāds jautājums nav iekļauts, tad vēlāk to pievienot ir praktiski neiespējami. Ja kvalitatīvā pētījuma gaitā tiek konstatēts, ka svarīgi izpētīt vēl kādu problēmas aspektu, atlikušajās intervijās iespējams iekļaut vēl kādu jautājumu.

Datu analīzes metodes

Šajā sadaļā netiks apskatīta kvantitatīvo datu analīzes pieeja nabadzības pētījumos. Par tām var lasīt, piemēram, F. Gasmanes, A. Aslanda, E. Vaska rediģētajās publikācijās.

Lai nabadzības pētījumos analizētu informāciju, kas iegūta ar kvalitatīvo metožu palīdzību, izmanto dažādas metodes – sociālo kartēšanu jeb modelēšanu, mutvārdu vēsturi un etnobiogrāfisko metodi, laika analīzi, diagrammu veidošanu un labklājības aranžēšanu (šo metožu aprakstu sk. pielikuma 2. tabulā). Ir vairākas datorprogrammas, kuras veiksmīgi iespējams izmantot kvalitatīvo datu analīzē, bet Latvijā tās netiek plaši izmantotas.

Par kvantitatīvās metodes priekšrocībām nabadzības pētījumos

- Kvantitatīvo nabadzības pētījumu stiprā puse ir to plašā izmantošanas iespēja, apstiprinot izvirzīto(-ās) hipotēzi(-es) ar reprezentatīvu datu palīdzību.
- Aptauju rezultāti ir precīzi izmērāmi. Aptaujas dati/rezultāti ļauj spriest par valsts sociālās politikas efektivitāti un tās ietekmi uz kādas konkrētas iedzīvotāju grupas nabadzības un sociālās atstumtības riska izmaiņām.
- Ja aptaujas notiek regulāri, iespējams analizēt nabadzības problēmas dinamiku, konstatēt viedokļu stabilitāti vai maiņu sociālās politikas jautājumos.

Par kvantitatīvās metodes trūkumiem

• Viena no galvenajām problēmām aptaujās, tostarp arī nabadzības tēmai veltītajās aptaujās, ir izlases kļūda, kas pastāv katrā aptaujā. Katram pētījumam tiek noteikta pieļaujamā izlases kļūda.

• Bez izlases kļūdas pastāv arī aptaujas kļūdas iespējas, kas nav saistītas ar pētījuma izlasi. Piemēram, respondentiem tiek jautāts par viņu patēriņu, kas ir nabadzības pētījumu būtiska sastāvdaļa. Tiek jautāts par pārtikas produktu patēriņu pēdējo četru nedēļu laikā. Cilvēkiem ir grūti precīzi pateikt, cik daudz dārzeņu viņi ir saņēmuši no radniekiem (naudas izteiksmē). Ja cilvēks nepērk dārzeņus

veikalā vai tirgū, viņš var nezināt šo dārzeņu cenu. Tādējādi datus var rasties neprecizitātes.

- Ar aptaujas palīdzību ir sarežģīti izmērīt tādu informāciju, ko grūti kvantificēt. Tas, kas ir izmērāms, tiek uzskatīts par svarīgāku nekā tas, kas nav skaitliski izmērāms.

Par kvalitatīvās pieejas priekšrocībām

- Kvalitatīvā pieeja dod iespēju pilnīgākai nabadzības definīcijai un skaidrojumam, ļauj precīzāk atbildēt uz jautājumu – kas Latvijā ir nabadzīgs?

- Ar kvalitatīvās metodes palīdzību var izmērīt plašākas nabadzības dimensijas, tostarp uzņēmību pret nabadzību, zemu pašvērtējumu, atkarību.

- Kvalitatīvā metode ļauj pagastam vai pašvaldībai pašai piedalīties nabadzības jautājumu apzināšanā un apspriešanā. Piemēram, nabadzīgie iedzīvotāji sūdzas par sociālās palīdzības darbinieku nevērīgo un rupjo attieksmi pret nabadzīgajām mātēm, kad tās lūdz palīdzību bērnu apgērbu iegādei.

- Kvalitatīvā pieeja ļauj noskaidrot un izskaidrot cēloņsakarības starp dažādiem nabadzības aspektiem. Piemēram, vai pastāv kāda cēloņsakarība starp trūcīgo ģimeņu zemo vakcināciju pret difteriju kādā rajonā un sabiedriskā transporta nepieejamību.

- Cilvēki bieži vien labprātāk parunājas ar intervētāju nekā atbild uz anketas jautājumiem, kurus viņi dažkārt nesaprot, un arī anketas aizpildīšanas procedūra daudziem cilvēkiem reizēm šķiet apgrūtināša. Kvalitatīvajā intervijā parasti veidojas atklātāka saruna starp respondentu un intervētāju.

- Intervētājs fiksē arī neverbālās atbildes, žestus u.tml., kam pētījuma analizē ir ļoti liela nozīme.

- Intervijā var noskaidrot tādus nabadzības aspektus, kas aptaujas anketā nav bijuši iekļauti, bet ir parādījušies sarunas gaitā. Pētniekam ir lielāka iespēja probēt jaunas idejas un aspektus, kas nav bijuši paredzami, pētījumu uzsākot.

Kvalitatīvās metodes trūkumi

- Galvenais kvalitatīvās metodes trūkums ir tas, ka pētījuma rezultātus nav iespējams ekstrapolēt uz plašāku iedzīvotāju daļu. Piemēram, ja veikts kvalitatīvs pētījums par bērnu nabadzību Viļānos, šī pētījuma rezultātus un secinājumus nedrīkst vispārināt un attiecināt uz visu Latviju vai uz Latgales reģionu. Šāda pētījuma secinājumi ir attiecināmi tikai uz Viļāniem, jo analizē specifisko situāciju, problēmas un vajadzības tikai šajā apdzīvotajā vietā.

- Vienmēr pastāv subjektivitātes risks. Īpaši tas attiecas uz nestrukturētām intervijām, neverbālās informācijas uztveri un izpratni. Fokusgrupu diskusijā moderators var ietekmēt diskusijas gaitu un virzību, iegūstot vēlamās atbildes. Lai mazinātu minēto pieeju vājās puses, vēlams abas metodoloģijas apvienot. Šāda pieeja tika izmantota Eiropas Komisijas pasūtītajā 2003. gada pētījumā par sociālās atstumtības risku (Pranka 2004).

Pārskats par Latvijā veiktajiem nabadzības pētījumiem

1995. gadā Norvēģijas FAFO institūta un LR Centrālās statistikas pārvaldes vadībā tika veikts iedzīvotāju dzīves apstākļu pētījums, kas balstījās uz iedzīvotāju aptauju. Pētījumā tika konstatēts, ka noteiktai iedzīvotāju daļai ir samērā pieticīgi un pat slikti dzīves apstākļi. Tomēr tieši uz nabadzības izpēti speciāli vērsti pētījumi Latvijā tika uzsākti tikai 90. gadu beigās. Sākotnēji bija nepieciešams iegūt informāciju par nabadzības izplatību Latvijā: noskaidrot, cik ir nabadzīgu iedzīvotāju un ģimeņu, kādas iedzīvotāju grupas skar nabadzība, kur nabadzība koncentrējas visvairāk. Līdzīgs pētījums tika veikts arī 1999. gadā (Vaskis 2001).

1998. gadā pēc Pasaules Bankas un LR Labklājības ministrijas iniciatīvas tika uzsākti vairāki pētījumi, kuri balstījās uz kvantitatīvo metožu izmantošanu – darbaspēka apsekojuma datu sekundāro analīzi, mājsaimniecību budžetu un citu statistikas datu analīzi, kā arī uz iedzīvotāju aptauju (Keune 2000, Gassman 2000). Tomēr ar kvantitatīvo metožu palīdzību iegūtā informācija bija nepietiekama, lai varētu vispusīgi raksturot nabadzīgo cilvēku situāciju. Tāpēc ar Pasaules Bankas, ANO Attīstības programmas un LR Labklājības ministrijas atbalstu 1999. gadā tika uzsākts pētījums par nabadzības novērtējumu Latvijā (LU Filozofijas un socioloģijas institūts (FSI), projekta vadītāja M. Zirņīte). No citiem Latvijā veiktajiem nabadzības pētījumiem tas atšķīrās galvenokārt ar to, ka balstījās uz kvalitatīvajām pētniecības un analīzes metodēm (Dudwick, Trapenciere 2000). Pētījuma mērķis bija noskaidrot nabadzības cēloņus un nabadzīgo iedzīvotāju izdzīvošanas stratēģijas. Kvalitatīvais pētījums aptvēra visus Latvijas reģionus, un tam bija šādam pētījumam neparedzēti liela izlase – 400 respondentu. Tika veidota stratificēta vairākpakāpju izlase, lai būtu pārstāvēti visi Latvijas reģioni, katrā reģionā – lielās, vidējās un mazās pilsētas un lauku pagasti. Balstoties uz datiem par rajonu attīstību, katrā rajonā tika atlasītas apdzīvotās vietas ar augstu, vidēju un zemu ekonomiskās attīstības indeksu. Daļēji strukturētās intervijas tika kārtotas tā, lai aptvertu visas tās tēmas, kas atspoguļo dažādos nabadzības aspektus un padziļināti atklātu iespējamo deprivāciju.

Tika noskaidrota respondentu izpratne par nabadzību, viņu priekšstats par dažādiem tās aspektiem – nodarbinātību, mājokli, izglītību, veselību,

transporta pieejamību, kultūras lomu un pieejamību, kā arī izzinātas viņu izdzīvošanas stratēģijas un noskaidrots sociālās palīdzības pieejamības vērtējums. Interviju materiāli tika apkopoti un analizēti, salīdzinot gan rajonus, gan tematiku. Interviju laikā kā papildu metode tika izmantota arī tiešā novērošana – par respondenta dzīves apstākļiem, psiholoģisko un fizisko stāvokli. Pētījuma gaitā tika veiktas ekspertu intervijas ar pašvaldību pārstāvjiem sociālās palīdzības jautājumos un sociālās politikas veidošanas ekspertiem, kā arī speciālistiem, kuru ikdienas darbs saistīts ar cilvēkiem (tostarp ar nabadzīgiem cilvēkiem) – feldšeriem, skolu medmāsām, skolotājiem.

2000. gadā pēc Pasaules Bankas pasūtījuma tika veikts pētījums par nabadzīgo iedzīvotāju sociālo kontaktu tīkliem (Dudwick, Trapenciere 2000). Šis pētījums pilnībā balstījās uz kvalitatīvo metožu izmantošanu – 20 fokusgrupu diskusijām ar trūcīgajiem un turīgajiem pagastu iedzīvotājiem par viņu sociālo kontaktu tīkliem un turīgo iedzīvotāju viedokli par nabadzīgo problēmām. Tika izmantota arī kartēšanas metode. 2000. un 2001. gadā Latvijā tika veikts vēl viens Pasaules Bankas pētījums – par sociālās palīdzības nodrošinājumu trūcīgajiem (Finkel, Trapenciere, Koroļeva 2001). Šajā pētījumā ekspertu intervijas tika izmantotas, lai skaidrotu problemātiskās vietas aptaujas rezultātos par trūcīgo iedzīvotāju materiālo stāvokli un saņemtās sociālās palīdzības (pārsvārā dažādu pabalstu) apjomu; notika arī intervijas ar aptaujas īstenotājiem – intervētājiem. Šāda veida kvalitatīvo metožu izmantošana Latvijā bija pirmreizīga.

2003. gadā pēc Eiropas Komisijas un LR Labklājības ministrijas pasūtījuma FSI veica plašu sociālās atstumtības riska grupu pētījumu (vad. M. Pranka). Tā mērķis bija analizēt sociālās atstumtības riska grupas, kuru sociālās atstumtības riska pamatā ir bezdarbs. Pētījumā tika iekļautas šādas grupas: pirmspensijas vecuma bezdarbnieki, ilgstošie bezdarbnieki, jaunieši, kuri ir bez darba – tie, kuriem ir zems izglītības līmenis un nav nekādas profesionālās kvalifikācijas, un jaunieši pēc mācību iestādes absolvēšanas un bez darba pieredzes; ģimenes, kurās ir invalīds, kā arī bijušie ieslodzītie. Šajā pētījumā tika izmantotas gan kvantitatīvās, gan kvalitatīvās pētniecības metodes (Pranka, 2004). Tika izmantotas tādas kvalitatīvās metodes kā tiešā novērošana, ekspertu intervijas un intervijas ar bijušajiem bezdarbniekiem.

Pēdējos gados nabadzības pētījumos aizvien vairāk tiek izmantots kvalitatīvās un kvantitatīvās pieejas apvienojums. Lai arī izlases aptaujas ir plaši izplatītas, tās bieži tiek apvienotas ar kvalitatīvo pieeju, kā arī ar pētījumiem, kuru pamatā ir kvalitatīvo metožu izmantošana, piemēram, ietvertā novērošana, dziļās intervijas, fokusgrupu diskusijas, biogrāfiskie stāsti, stāstījumi (naratīvi) un mutvārdu vēsture.

Tas, kādu izpētes metodi izvēlēties, ir atkarīgs no projekta rakstura – kvalitatīvo metodi var izmantot gan pirms kvantitatīvās aptaujas – problēmas

definēšanas un izpētes posmā, gan arī lai papildinātu aptaujas rezultātus, kā arī lai varētu plašāk analizēt sociālās politikas rezultātus un tendences.

Pielikums

1. tabula. Kvalitatīvo datu vākšanas metodes nabadzības pētījumos Latvijā

Metode	Apraksts
Ekspertu intervijas	Intervijas ar personām, kam ir plašas un vispusīgas zināšanas un pieredze nabadzības jautājumos. Ekspertu skaits parasti ir no 5 līdz 25.
Fokusgrupas	Diskusijas ar 6–12 dalībniekiem no homogēnas grupas. Grupas darbu vada moderators, kas virza diskusiju par noteikto tēmu.
Sanāksme pašvaldībā, ciema padomē	Sanāksmēs drīkst piedalīties brīvprātīgi. Dalībnieki atbild uz jautājumiem, kas sagatavoti iepriekš. Īpašs uzsvars tiek likts uz pārstāvniecību no marginālajām grupām.
Tieša strukturēta novērošana	Novērošana tiek veikta vairākas dienas vai pat nedēļas, lai noskaidrotu un savāktu informāciju par kādu noteiktu jautājumu.
Ietvertā novērošana	To veic indivīds ilgākā laika posmā, pats tieši piedaloties kādas sociālas grupas dzīvē un aktivitātēs. Atšķiras no tiešās strukturētās novērošanas ar to, ka 1) prasa vairāk laika, 2) koncentrējas uz sociālo un kultūras aspektu, nevis uz fizisko vidi, 3) prasa lielāku empātiju pret cilvēkiem, kas tiek pētīti, lai saprastu vidi un iekļautos tajā.
Neformālas intervijas	Nestrukturētas vai daļēji strukturētas intervijas sarunas formā.

Absolūtā nabadzība – nabadzības līmenis, kas balstīts uz iztikas minimuma aprēķiniem, ietverot indivīdam vai mājsaimniecībai nepieciešamo uzturu, veselību, apģērbu un mājokli – faktoros, kas nepieciešami fiziskās izdzīvošanas nodrošināšanai. Absolūtās nabadzības aprēķiniem izmanto indikatorus. Šī pieeja ir plaši kritizēta.

Relatīvā nabadzība – balstīta uz daļas iedzīvotāju ekonomisko situāciju salīdzinājumā ar citiem valstī dzīvojošiem iedzīvotājiem noteiktā laika posmā.

Subjektīvā nabadzība ir cieši saistīta ar relatīvo nabadzību. Subjektīvā nabadzība ir saistīta ar indivīdu vai grupu nabadzības izjūtu.

2. tabula. Kvalitatīvās analīzes metodes, kas tiek izmantotas nabadzības pētījumos

Metode	Apraksts
Sociālā kartēšana un modelēšana	Pašvaldību darbinieki uzzīmē shēmu/plānu/karti, atzīmējot tās struktūras, institūcijas, kas ir svarīgas cilvēku ikdienas dzīvē.
Sezonālās kartes	Tiek veidots teritorijas plāns/karte, kurā regulāri tiek atzīmētas teritorijas, kurās pastāv noteiktas problēmas (piemēram, biežāka saslimstība, lielāks sociālās palīdzības saņēmēju skaits).
Mutvārdu vēsture un etnobiogrāfijas	Parasti informācija tiek vākta un analizēta par individu, bet var tikt analizēti notikumi, radinieki, teritorija, dzīvnieki u.tml.
Ikdienas laika izlietojums	Norāda, cik daudz laika pavadīts noteiktās darbībās, iespējams, norādot gadalaikam specifiskas nodarbes (sēņošana, ogošana u.tml.).
Diagrammas	Diagrammas, kas attēlo cēloņsakarības.
Lomu diagramma	Diagramma, kas attēlo dažādu indivīdu un pakalpojumu lomu konkrētajā pagastā, pašvaldībā.
Labklājības ranžēšana	Indivīdi ranžē sevi vai ģimeni atkarībā no tā, kā viņi vērtē savu un apkārtnes iedzīvotāju labklājību.

Literatūra

- Baulch, B. *Neglected Trade-offs in Poverty Measurement*: IDS Bulletin. Vol. 27, No. 1, 1996.
- Carvalho, S. and H. White. *Combining the Quantitative and Qualitative Approaches to Poverty Measurement Analyses: The Practice and the Potential*. World Bank Technical Paper No. 366, Washington D.C., 1997.
- Dudwick, N., I. Trapenciere, R. Rungule, T. Lāce, and M. Pranka. *Nabadzīgo cilvēku viedokļi: nabadzības sociālais novērtējums Latvijā*. Latvijas Republikas Labklājības ministrija, Apvienoto Nāciju Attīstības programma. Rīga, 2000.
- Finkel E., I. Trapenciere un I. Koroļeva. *Sociālās palīdzības pakalpojumi Rīgas trūcīgajiem iedzīvotājiem*. Npublicēta Pasaules Bankas pētījuma atskaite, 2001.
- Gassmann, F. *Who and where are poor in Latvia?* Ministry of Welfare of the Republic of Latvia, UNDP, Rīga, 2000.
- Herbert, A. and A. Shepherd. *Spin-off Study: Impact Assessment for Poverty Reduction*. International Development Department, School of Public Policy, London, 2001.
- Holman, R. *Poverty: Explanations of Social Deprivation*. London: Martin Robertson, 1978.
- Keune, M. *Poverty and the Labour Market in Latvia. Evidence from the Household Budget Survey and the Labour Force Survey*. Riga: Jumava, 2000.

- Njeru, E.H.N. *Bridging the Qualitative-Quantitative Methods in Poverty Analyses*. Nairobi, 2004.
- Pranka, M., I. Trapenciere un A. Trupovniece. *Bezdarbs kā sociālās atstumtības riska faktors*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, LR Labklājības ministrija, 2004.
- Townsend, P. *Poverty in the United Kingdom. A Survey of Household Resources and Standards of Living*. London: Penguin Books, 1979.
- Townsend, P. and D. Gordon. *Breadline Europe: The Measurement of Poverty*. Bristol: Policy Press, 2000.
- Townsend, P. and D. Gordon. *World Poverty: New Policies to Defeat and Old Enemy*. Bristol: Policy Press, 2002.
- Trapenciere, I. *Poverty in Latvia. Poverty report*. Oslo: FAFO, 2005 [tiešsaiste]. Pieejams: <http://www.faf.no>
- Vaskis, E. *Dzīves apstākļi Latvijā 1999. gadā*. Rīga, Centrālā statistikas pārvalde, 2001.

Oral History in Sociology: Studying Poverty through a Narrative Research Approach

Based on a study titled “The Social Assessment of Poverty in Latvia”, the article discusses the limits of survey research in the study of poverty and how people cope with it, with the basic hypothesis being applied to the narrative method as the research approach. Issues discussed include the various aspects of poverty, the relevance of locality and neighbourhood on poverty, and attitudes towards government support for the poor. The main findings from narratives are issues that only life stories can best reveal: the form and content of coping strategies, biological vs. situational determinants of ‘helping people to help themselves’, and an evaluation of welfare institutions as viewed from below. A theoretical product is the “daisy” model of household activities in coping with poverty and various risks of exclusion. Some issues of social mobility of the poor are better observed, researched and understood through narrative rather than through survey research, for example, mixed results in improved financial status of a family and other sources leading to improved social standing. The article stresses the potential value of individual case histories for social research. Narrative in poverty research is most successful when single cases are viewed in context with a significant number of other successfully researched cases.

Patības balss un cēloņsakarību atbalss stāstos par krīzes pieredzi

Agita Lūse

Rakstā aplūkots, kā cilvēki, kas tikuši pāri sarežģītam mūža posmam, stāsta par attiecību krīzes un depresijas pieredzi. Autore izvērta ideju, ka krīzes risinājuma veidi ir atkarīgi galvenokārt no konkrētā cilvēka priekšstatiem par ciešanu izcelsmi, kā arī no sociālās mijiedarbības tīkla, kurā viņš iesaistīts. Katrā sociālā vidē dominē kāda noteikta cēloņsakarību izpratne, un tā spēcīgi nosaka gan cilvēka pašizpratni, gan rīcības izvēli ikdienas situācijās. Krīzes gadījumā ar pazīstamiem (bieži – vispārpieņemtiem) priekšstatiem par cēloņiem un sekām, kas sasaucas ar pierastajiem rīcības modeļiem, nereti ir par maz, lai cilvēks spētu izprast savu stāvokli un rīkoties savā labā. Tādos gadījumos ir būtiski atrast skaidrojumu ciešanām, kā arī pārvērtēt savu izpratni par cēlonību vispār. Bieži vien tas nozīmē meklēt atbildes un risinājuma modeļus ārpus sev pierasto komunikāciju loka, un nereti ar to sākas ilgāks jaunas socializācijas process, kura gaitā cilvēks apgūst ne tikai jaunus sociālās mijiedarbības modeļus, bet arī jaunus nojēgumus par cēlonības ontoloģiju¹.

Lai pamatotu šo domu, atsauksos uz dzīvesstāstiem, kurus esmu uzklaušījusi kopš 2002. gada septembra četros rajonos Vidzemē un Kurzemē – gan pilsetās, gan lauku apvidos.² Lielākā daļa stāstītāju bija sievietes: jaunākajai no viņām – 20 gadu, vecākajai – 80, bet visvairāk iznācis runāt ar četrdesmitgadniecēm.

¹ Filozofijā ontoloģiju izprot kā mācību par esamību. Šajā rakstā lietošu šo jēdzienu nevis klasiskajā filozofiskās mācības nozīmē, bet gan hermeneitiski, proti, lai lūkotu paskaidrot jēgu, ko sevi ietver stāsti par krīzes pieredzi. Ar vārdu salikumu “cēlonības ontoloģija” apzīmēšu stāstītāju izpratni par to esamības sakārtu, uz kuru viņi attiecina savā dzīvē novērotās cēloņsakarības. Sk. arī šā jēdziena skaidrojumu turpmāk tekstā.

² Lai noskaidrotu pašreizējo situāciju garīgās veselības aprūpes jomā Latvijā, esmu intervējusi psihologus, psihoterapeitus, psihiatrus un sociālos darbiniekus, kā arī sazinājusies ar vairāku nevalstisku organizāciju un reliģisku draudžu pārstāvjiem, kas darbojas šajā jomā. Esmu veikusi līdzdalīgo (ietverto) novērojumu četrās atbalsta grupās (tostarp vienā interneta vēstkopā), kā arī aicinājusi uz dziļajām jeb dzīvesstāsta intervijām tos grupu dalībniekus, kas bijuši ar mieru man uzticēt savas krīzes un depresijā gūtās atziņas. Dažus stāstītājus dalīties ar mani pieredzē aicinājuši satiktie speciālisti: esmu izvaicājusi gan psihologa agrākos klientus, gan divu psihiatru pacientus. Pieci stāstītāji atsaucās uz sludinājumu, ko ievietoju kāda rajona laikrakstā. Līdz šim, veicot dziļās intervijas, esmu uzklaušījusi 30 dzīvesstāstu.

Lauka pētījumā iegūtais materiāls tagad gaida pacietīgu, sistēmisku analīzi un dziļāku apjēgsmi. Teorētisku satvaru analīzei varētu piešķirt dažu krīzes stāstiem būtisku nojēgumu raksturojums. Par to, cik universāli ir jēdzieni, kādos dažādās kultūrās tiek vēstīts par garīgām ciešanām, pēdējos pāris gadu desmitos jo bieži diskutēts medicīnas antropoloģijā un starpkultūru psihiatrijā. Šīs diskusijas rosinājušas mani noskaidrot, kā tādi nojēgumi kā slimība, ciešanas, cēlonība un rīcības spēja iezīmējas latviešu sieviešu dzīvesstāstos un kā tie mainījušies pēdējos gadu desmitos. Šis raksts tapis kā mēģinājums raksturot šos nojēgumus, atsaucoties uz dažām spilgtām krīzes stāstu epizodēm.³ Vienlaikus stāstu fragmentos atbalsojas Latvijas 20. gadsimta vēstures posmi, īpaši laika periods pēc Trešās atmodas un valstiskās neatkarības atjaunošanas.

Nojēgumi par garīgām ciešanām un to izcelsmi dažādās kultūrās

Kas mani vedināja meklēt saikni starp psihiskas krīzes pieredzi un cēlonības ontoloģiju? Te vajadzīga neliela atkāpe. Valstīs, kuru iedzīvotāji runā angļu valodā, pastāv tradīcija nošķirt divus jēdzienus – *illness* un *disease*. Pirmais vairāk attiecas uz to, kā cilvēks pats izjūt savu vai tuvinieka stāvokli, otro jēdzienu lieto galvenokārt biomedicīnas⁴ kontekstā, nosakot diagnozi un ārstējot. Arī latviešu valodā, kaut ne tik skaidri izteikts un uzsvērts, pastāv nošķīrums starp *kaiti* jeb *neveselību* un *slimību* šaurākā nozīmē.⁵

Runājot par depresiju, zinātniskajā literatūrā angļu valodā bijis daudz diskusiju par to, vai depresija ir uzskatāma par medicīniski definējamu slimību vai par subjektīvi izjūtamu neveselību. Par to jo bieži sprieduši arī antropologi. Teiksim, amerikāņu antropologs un psihiatrs Arturs Kleinmans (*Arthur Kleinman*) 20. gadsimta 80. gados rakstīja, ka izpausmju ziņā līdzīgas kaites katrā kultūrā gūst citādu raksturojumu un nosaukumu, bet aiz šīs daudzveidības slēpjas viena konkrēta, agrāk vai vēlāk skaidri identificējama un biomedicīniski ārstējama slimība. Tas, pēc A. Kleinmana domām, attiecas arī uz tādu *slimību* kā depresija. Kā

³ Stāstītāju vārdus un citus personas datus, kas ļautu viņus identificēt, esmu mainījusi.

⁴ Termins *biomedicīna* latviešu valodā līdz šim nav izplatīts. Terminu visai plaši lieto britu un amerikāņu medicīnas antropoloģijā un socioloģijā, kopš antropologs Arturs Kleinmans 1978. gadā salīdzināja dažādas medicīnas sistēmas un attiecīgā terminu *biomedicīna* uz moderno jeb Rietumu zinātnisko medicīnu – pretstatā medicīnai t.s. tradicionālajās kultūrās. “Biomedicīna liek galveno uzsvāru uz to zināšanu formu, kuras uzmanības centrā, pirmkārt, ir ķermenis kā bioķīmisks organisms.” (Stacey 1988, 3)

⁵ Vārds *kaitē* atvasināts no *kaitēt*, ‘būt vainai; rūpēt; darīt ļaunu’ un latviešu valodā uz neveselību ticis attiecināts daudz senāk nekā vārdi *slimot*, *slimība*, kuri tagadējā nozīmē iesakņojušies tikai 19. gadsimtā (Karulis 1992).

A. Kleinmans pats pārliecinājās, 70. gados veicdams lauka pētījumu Taivānā un Ķīnā, šajās valstīs atzīt, ka cilvēkam ir depresija – ko parasti pieskaita psihiskām slimībām –, nozīmē uzspiest kauna zīmi visai viņa ģimenei, tādēļ ārsti jo bieži diagnosticējuši nevis depresiju, bet gan neirastēniju. Taču aiz šāda ķīniešu kultūrā pieņemamāka neveselības “skaidrojošā modeļa”, pēc A. Kleinmana domām, patiesībā slēpjas klīniskā depresija kā universāli diagnosticējama parādība.

Cits amerikāņu antropologs – Ričards Švēders (*Richard Shweder*) 90. gados iebilda pret šādu etnocentrisku depresijas kā slimības pretstatījumu ne-Rietumu kultūrās pazīstamiem nojēgumiem par neveselību, kaitēm un ciešanām. R. Švēders iesaka nošķirt nevis neveselības un slimības jēdzienus, bet gan kultūrā atpazītas (iesakņotas) *ciešanu formas no cēloniskām ontoloģijām*, kas tai vai citā kultūrā tiek piesauktas, lai izskaidrotu cilvēku ciešanas, tostarp neveselību (slimību) (Shweder 1991a, 315). *Ciešanu cēlonības ontoloģija*, pēc R. Švēdera domām, “attiecas uz notikumiem un procesiem, kas norisinās citā realitātes sakārtā (biomedicīniskā, morālā, sociāli politiskā, astrofiziskā, starppersoniskā, psiholoģiskā) un kuri, kā uzskata, rada vai izraisa ciešanu pieredzi” (turpat). Tātad Rietumu kultūrās visai izplatītā biomedicīniskā cēlonības ontoloģija, pēc R. Švēdera domām, ir tikai viens no iespējamiem neveselības jeb ciešanu, tostarp garīgu ciešanu, cēlonības skaidrojumiem.⁶ Piemēram, citās kultūrās un citos laikmetos daudz biežāk nekā mūsdienu Rietumu nojēgums par depresiju ir sastopama “nozaudētās dvēseles” metafora (Shweder 1991). Šādus kultūrā iesakņotus nojēgumus svarīgi ņemt vērā, lai izprastu, kā kultūra piešķir veidolu cilvēku emocionālajai pasaulei (sal. Lutz 1985). Tātad R. Švēders uzsvēra, ka neveselības jeb slimības pieredzi nav iespējams izprast, neņemot vērā konkrētajā kultūrā pieņemtās morālās vērtības, kosmoloģijas un pasaules uzskatus. Turpmāk rakstā gribētu pievērsties tam, kādi nojēgumi par garīgo ciešanu cēlonību dominē mūsu kultūrā.

Nojēgumi par ciešanu cēlonību 20. gadsimta Latvijā

Ja R. Švēdera piedāvāto cēlonības ontoloģiju iedalījumu attiecinām uz Latviju, rodas iespaids, ka līdz valstiskās neatkarības atjaunošanai 1991. gadā krīzes, neveselības un tiklab fizisku, kā garīgu ciešanu cēloņi mūsu zemē tika saskatīti lielākoties morālā un sociāli politiskā jomā. To apliecina Viedas Skultānes pētījumi. Tā grāmatā “Mūžu liecinājumi” (Skultans 1998) autore atzīmē: 20. gadsimta

⁶ Līdzīgu domu pauž šveiciešu psihiatrs Kristians Šarfeters (*Scharfetter* 1980 [1976]): nereti psihiatriskas saslimšanas skaidrojumā dominē tā vai cita interpretācija, teiksim, psihoanalītiska, bioloģiska vai antipsihiatriska. Lai gan pēc formas šīs interpretācijas ir zinātniskas, to pamatā ir tā vai cita ideoloģija. Sk. arī: Pyatnitsky 2002.

pirmajos gadu desmitos dzimušu cilvēku dzīvesstāstos dominē slimības un neveselības sociāli politisko cēloņsakarību skaidrojums. Rakstā “Stāsti par ķermeņiem un vēsturi” (Skultans 1999) antropoloģe uzsver: vēstot par hroniskas slimības attīstību, autobiogrāfijas ļauj izsekot tam, kā ķermeņos atbalsojas vēstures notikumu patvaļīgums un nejēdzība. Tādējādi slimības šīs paaudzes pieredzē tiek iznestas ārpus tīri privātās un, jāpiebilst, arī ārpus tīri medicīniski tveramas jomas: stāstos par sāpēm un ciešanām izpausmi rod arī politiska un morāla kritika par padomju laika sabiedrību.

Arī viena no manām stāstītājām, Mirdza, tagad darbīga un dzīvespriecīga astoņdesmitgadniece, pieder minētajai paaudzei. 18 gadu vecumā, tikko iestājusies universitātē, viņa tika izsūtīta uz gulagu un pavadīja tur 10 gadus (par kuriem kā jokojot saka: *Tie mani studiju gadi*). Mirdzas stāstītais atklāj, cik svarīga viņai savulaik bijusi iekšējās brīvības izjūta. To Mirdza kā neviļus uzsver, atceroties, ka pa visiem smagā un bezjēdzīgā vergu darba un trūkuma gadiem, kuru laikā, no nometnes uz nometni sūtīta, viņa satikusi simtiem likteņa biedreņu, bet tikai vienu reizi sastapusi cilvēku, ko uzveikusi depresija. Lūk, stāsts par Ainu:

49. gadā, kad noritēja izsūtīšanas, tad cilvēkus tiesāja ne tikai uz 10, bet uz 25 gadiem. Tā viss mūžs bija tur jāpavada. Un tu nezini, kur tu paliksi, kā tev dzīvē klāsies, jo tā nebija brīvība – mēs bijām aiz žoga, mums vienmēr staigāja sargs līdzī, ar šauteni, vai ne. Un – un tādā garā. Un tā Aina nonāca tur tai Krasnojarskā. Grūtais darbs, sliktais uzturs, un tā gāja dienas viņai – un viņai bērniņš bij' palicis maziņš Latvijā. Jo mēs bijām pārējās – viena daļa jaunās bija, kas no skolas nāca, no augstskolas, no ģimnāzijas. A viņa bija – nu, ar visu: tas bērniņš palicis Latvijā, pati aizsūtīta. [...] Un viņa nonāca ar to savu depresiju, ne ar vienu nedalīdamās tā – tik smagi, ka viņa vairs nevarēja ne paiet, ne pakustēties, viņa negribēja runāt, viņa tikai mirka asarās. Pilnīgi tā – līdz beidzamam. Un viņai – un viņa necerēja.

Mirdza it kā izprot Ainas ciešanas, bet tajā pašā laikā uzsver, kas pašai palīdzējis tām nepadoties, proti, nebrīves apstākļos tomēr saglabājot solidaritātes, iekšējās brīvības un taisnīguma izjūtu un gluži vai metafiziskas piederības apziņu:

Mums – ja cilvēks vēl bija pie skaidra [prāta] – ja neuznāca tas [depresija] – bija cerība, bija – sapņi par dzimteni, sapņi vēl par rītdienu, vai ne. Mēs vēl spējām zvaigznēs skatīties. [...] Viņa – vairs neko, viss ir beigts, un cauri! Un galu galā pienāca diena – tas bija 54. gads, pēc Staļina nāves, kad vienā dienā viņai paziņo, ka viņa ir atbrīvota. Ka viņa var braukt uz Latviju. [...] Jā, un tad tā Aina, kad viņa – kad tā paskatās – kad viņa atbrīvojās, tad viņa bija gluži tā kā pusnojukusi. Viņa neticēja, ka viņa ir brīva!

Tagad Mirdza jau 10 gadus darbojas savas pilsētas Politiski represēto apvienībā – ar tās starpniecību viņa un viņas likteņa biedri lūkojuši pašu pieredzi un atziņas uzticēt mazbērnu paaudzei:

Mēs jau gājām kādreiz te uz skolu, kaut ko stāstījām – jo visas tās problēmas, kas mūs ir mocījušas, ko mēs esam pārdzīvojuši, tie – tā mūsu paaudze, jauniem tās ir svešas.

Šie Mirdzas vārdi, šķiet, apliecinām, ka viņas paaudzes un nākamo paaudžu – 20. gadsimta vidū un vēlāk dzimušo – pasaules un sevis izjūta veidojusies atšķirīgi. Atšķirīgi arī daudzas par Mirdzu jaunākas sievietes meklē atbildes uz jautājumiem par savu neveselības izjūtu: *Kādēļ man tas lemts? Vai šajā pieredzē rodama kāda jēga? Kā ar to tikt galā?* Taču, kā vēlāk redzēsim, parādās arī saskares punkti, kuros dažādu paaudžu pieredze sastopas un savstarpēji izgaismojas.

Jaunas iezīmes neveselības cēloņu izpratnē

Varētu teikt, ka kopš 90. gadu sākuma Latvijā vērojama tāda kā cēlonības ontoloģiju polarizācija. Arvien populārāka kļūst psihiskā cēlonības ontoloģija.⁷ Nereti dzīvesstāstos iezīmējas arī tādi cēlonības motīvi, ko varētu saukt par garīgi enerģētisko ontoloģiju. Visbiežāk tā sastopama dziedniecības un astroloģijas diskursā. Taču reizumis arī dziednieku piedāvātie neveselības cēloņu skaidrojumi iekļaujas psiholoģiskajā kategorijā, un otrādi: tā saucamā praktiskās psiholoģijas nozare Latvijā jo bieži saplūst ar visai ezotēriskām un kvazirelīģiskām mācībām un tehnoloģijām⁸ (tas redzams, iepazīstoties, piemēram, ar Jauno psiholoģiju centra piedāvāto kursu spektru vai iknedēļas žurnāla “Mājas Viesis” 13. lappusi). Par to, ka dziedniecības atziņas Latvijā ir ļoti populāras, liecina arī samērā biežais dziednieka apmeklējuma pieminējums manu stāstītāju stāstos; vēl biežāk cilvēki min, ka lasa par dziedniecību. Atbalsta grupās, ko parasti sāk veidot profesionāli psihoterapeiti vai psihologi, ar laiku iezīmējas interese ne tikai par tādiem Rietumu psiholoģijas nojēgumiem kā emocionālā intelīģence, zemapziņa vai psihodrāma, bet arī par meditāciju, jogu, reiki un enerģētisko auru.

Tajā pašā laikā patlaban Latvijā – tāpat kā citur pasaulē – arvien autoritatīvāk sevi piesaka biomedicīniskais diskurss, kas ne tikai slimību, bet arī neveselību,

⁷ Arī V. Skultāne (2003) vienā no rakstiem atzīmē, ka kopš 90. gadiem Latvijā pakāpeniski mainās valoda, kādā cilvēki runā par sāpēm un ciešanām: notiek pāreja no somatiskas izteiksmes veida uz psiholoģisku izteiksmi. Sk. viņas rakstu žurnālā *Social Science and Medicine*, 2003. Šajā rakstā lietošu jēdzienu “psihiskā cēlonība” (ontoloģija), nevis “psiholoģiskā cēlonība” (ontoloģija), paturot prātā, ka sākotnējā nozīmē vārds “psihisks” apzīmē to, kas norisinās dvēselē.

⁸ To atzīmē arī psihologs Viesturs Reņģe, skaidrodams šādu tendenču izplatību Latvijā pēdējos gados ar cilvēku nedrošības, baiļu, pat trauksmes izjūtu: *Cilvēks mēģina justies drošāk, cenšoties pasauli sev apkārt kaut kādā veidā sakārtot, un tad palīdz gan šīs “psihiskās enerģijas”, gan “kosmiskās enerģijas”, gan visas pārējās lietas, horoskopus ieskaitot.* Sk.: Grāmatu kārtošana plauktā atspoguļo domāšanu. Pētera Bankovska saruna ar psiholoģijas doktoru Viesturu Reņģi. *Rīgas Laiks*, 2003, maijs, 28.–32. lpp.

tostarp tādu parādību kā depresija, skaidro lielākoties kā tīri bioķīmisku norisi. Teiksim, 2002. gadā laikrakstā “Alūksnes Ziņas” tika publicēta intervija ar rajona psihiatri. Lūk, kā viņa skaidro depresijas izcelsmi: *Pārdzīvojumi, stress, alkohola, narkotiku vai medikamentu lietošana ir tikai slimību veicinoši faktori. Tās iemesls ir vielu līdzsvara traucējumi galvas smadzenēs.*⁹

Lai gan ne visi mediķi depresiju definē tik šauri, proti, lielākoties kā klīnisku stāvokli, šāds skatījums pēdējos gados tomēr sastopams arvien biežāk, un šo tendenci var attiecināt uz farmakoloģiskās industrijas centieniem paplašināt globālo noieta tirgu (Healy 1998). 2001. gada janvārī Rīgā apmeklēju ģimenes ārstiem domātu semināru, kura rīkotāju vidū bija Latvijas Psihiatru asociācija un kuru sponsorēja vairākas farmakoloģijas firmas. Tajā tika spriests par depresijas patoģenēzi un medikamentozo ārstēšanu, savukārt psihoterapija netika pat pieminēta. Psihofarmakoloģiskā terapija kā visefektīvākais risinājums tiek piedāvāta ļoti bieži (Udrasa 1999; Stoligvo 2003, 2003a).

Tajā pašā laikā, šķiet, nav nejausība, ka no cilvēkiem, kas man uzticējuši savu krīzes pieredzi, nav neviena, kas atzītu, ka antidepresanti būtu viņiem palīdzējuši uzveikt depresiju: parasti tie stāvokli tikai nedaudz stabilizējuši. Tātad depresija, šķiet, ir kas vairāk nekā farmakoloģiski koriģējama novirze. To atspoguļo arī ieskats kādā psihiatriskā konsultācijā, kas norisinājās 2003. gada sākumā Vidzemē.

Biomedicīniskā skaidrojuma ierobežotība: Pārslas slimības vēsture

Pārslai ir ap 30, viņa ir precējusies, audzina divus bērnus. Tikko ienākusi psihiatra kabinetā, Pārsla stāsta, ka mājas rutīna apņikusi un griboties kaut kur izrauties: jau gadu dzīvojot pa māju, jo veselības stāvokļa dēļ nācies pamest darbu ziedu veikalā. Psihiatre lūdz pacienti īsi pastāstīt par savu slimību man, antropoloģei. Pārsla ir ar mieru. Viņa atceras, ka veselības traucējumi sākušies pirms sešiem gadiem, kad dzimis jaunākais dēls: sākusi sāpēt mugura, bijuši reiboņi, nelabums, nespēks un arvien jūtāmāk – arī baiļu izjūta. Neziņā par savu stāvokli Pārsla pabijusi pie neirologa, traumatologa, endokrinologa un ginekologa gan vietējā poliklīnikā, gan Rīgā, kā arī pie vairākiem dziedniekiem. Pērnavasar jaunā sieviete beidzot atradusi palīdzību pie sava rajona psihiatres, kas nu viņu uzmanīgi izvaicā gan par tagadējām, gan agrākām izjūtām:

Daktere: *Raudājāt tāpēc, ka jūs nesaprot neviens?*

Pārsla: *Mm – arī – un arī tāpēc, ja, ka .. es pati sev arī biju apņikusi...*

⁹ Dzene, Mārīte. Palielinās depresijas slimnieku skaits. *Alūksnes Ziņas*, 2002, 5. febr.; sal. Stoligvo 2003.

Dr.: *Arī jūsu sociālais stāvoklis bija izmainījies? Jūs darbu bijāt zaudējusi vai atstājusi – draugi no jums atsvešinājās?*

P.: *Nnn – it kā tas mani nav tā dziži ietekmējis, par cik es esmu laukos uzauzusi, ja, – pēdējais bērns. Es esmu bijusi vienmēr patstāvīga – no bērnības. Un.. [..] Ar draugiem es tieši neaizraujos, jo bijusi rūgta pieredze...*

Dr.: *No kura laika jūs sākat justies labāk un cerēt, ka tomēr būs labi?*

P.: *...Nu, kad es sāku – sāku lietot [antidepresanta nosaukums].*

Dr.: *Antidepresantus.*

P.: *Vasara tā bija – man drausmīgi slikti palika, tēvs mani atveda, un tad jūs izrakstījāt to [antidepresanta nosaukums]. .. Un tad.*

Kaut arī situāciju definē un terapeitiskā lēmuma izvēli nosaka biomedicīniska diagnoze – *ieilgusi pēcdzemdību depresija*, kas jāārstē ar antidepresantiem, ārste ir vērīga arī pret pacientes ģimenes apstākļiem, sociālo un darba vidi. Pārslai ir paveicies sastapt psihiatri, kas oficiālo 15 minūšu vietā atlicina konsultācijai 25 minūtes un krietnu laiku velta tam, lai sarunā noskaidrotu, kas pacientei rūp visvairāk, kas viņu nomāc, kas spētu iepriecināt, un lūko jauno sievieti noskaņot pozitīvi. Paciente sarunā atplaukst un prom iet daudz labākā omā nekā atnākusi.

Pārsla atzīst, ka antidepresanti viņas pašsajūtu uzlabo, taču no sarunas var noprast, ka cilvēciskais kontakts ar ārsti viņai ir vismaz tikpat svarīgs kā medikamenti. Tā kā viņa jau ilgu laiku ir pieņēmusi sava stāvokļa biomedicīnisku definējumu un apzinās sevi, pirmkārt, kā pacienti, pagaidām šai sievietei, pēc visa spriežot, nekas cits neatliek kā paļauties uz zālēm un atbalstošo psihoterapeitisko iedarbību, ko sniedz psihiatriskā konsultācija. Tajā pašā laikā no sarunas top skaidrs, ka krīze šai sievietei vēl nav tapusi par izdevību, jo nemainīgs paliek jaunās sievietes paštēls – no agras bērnības patstāvīgs (lasi: sevī noslēdzies) cilvēks, kam nez kādēļ *nav lemts* draudzības siltums. Tā kā Pārsla tik lielu ietekmi piedēvē medikamentiem, viņas pašas autorība un rīcībspēja stāstītajā tikpat kā neiezīmējas. Pārsla vēl nav gatava pārmaiņām, kādas piedzīvojusi cita stāstītāja – Eva.

Psihiskā cēlonības izpratne: Evas stāsts

Saskaņā ar psihisko ontoloģiju attiecību krīzes un depresijas pamatā ir patības apdraudējums, bet pašu *krīzi* var raksturot kā robežsituāciju, kad cilvēkam, lai attīstītos, jāpārvērtē attieksme pašam pret sevi un reizē – pret sociālo vidi. Daži stāstītāji uzsver: dziedinājusi doma, ka viņu ieceres un darbs to īstenojumā ir vajadzīgs citiem. Citkārt, stāstot par depresiju vai atkarību, tiek minēta atskārta par savas dziļākās būtības, patības īstenās balss zaudējumu. Savukārt pārvarēt krīzi daudziem ir nozīmējis atpazīt un atgūt šo balsi. Stāstītāji vēsta, kā beidzot lūkojuši *runāt un rīkoties tā, kā iekšēji jūtas*, nevis tā, kā sagaida citi vai kā parasts;

kā radusies vēlme *sevi labāk iepazīt* un kā šos centienus nereti sekmējusi psihoterapija. Šādas pārvērtības izprast līdz Evas stāsts.

Eva (1956) savulaik izmācījusies par ārsti, nostrādājusi slimnīcas nodaļā septiņpadsmit gadu, darbs bijis ļoti atbildīgs, samaksa – neatbilstīga, ģimeni uzturēt bijis grūti. Un tā Eva pirms pieciem gadiem izlēmusi dzīvē kaut ko mainīt, kļūstot par psihoterapeiti. Evas stāsts, kā jau to no psihoterapeita varētu sagaidīt, it kā liecina par attālināšanos no sociāli politiskās cēlonības ontoloģijas un pievēršanos savas iekšējās pasaules un attiecību izpratnei:

Man tā kā apnīka čīkstēt un pikstēt par valdību un likās – vai tad tiešām no manis nekas nav atkarīgs... [..] Es esmu beigusi 80. gadā. Tātad es mācījos, studēju tīri padomju laikā. Un psiholoģija, psihoterapija vispār nebija. Nulle. Tas bija tukšums. [..] Un tad to tukšumu gribas piepildīt.

Šī tukšuma izjūta, kā Eva atklāj, attiecas ne tikai uz padomju laika izglītībā apzinātajiem robiem vai tīri intelektuālu interesi par psiholoģiju, bet arī uz emocionālu vajadzību tikt skaidrībā pašai ar sevi:

Principā es jūtos kā pēckara bērns. Izejot savu terapiju, ejot savu terapiju, ja, arvien skaidrāk tas ir. Tā ir.. Īstenībā runa ir par depresiju...

Taču zīmīgi, ka Evas stāstījumā par savām individuālajām problēmām spēcīgi atbalsojas vēsturiski un politiski notikumi, kas atstājuši liktenīgas sekas vairāku Latvijas iedzīvotāju paaudžu dzīves izjūtā:

Tāds laiks. Nu, tie ir 50. gadi, ja – nu, pēckara – tā sajūta ir pēckara tomēr, skatoties atpakaļ. Un – un, nu, tātad omīte ir ar mani, tuvākais cilvēks, aprūpējošais, aprūpētāja mana, mīla, jauka. Bet viņa taču ir – tagad skatoties – absolūti depresīva. Jo viņai ir bijuši seši bērni, dzīvi palikuši divi. Vīrs karā, nu, principā – koncentrācijas nometnē aiziet bojā... Viens dēls leģionāros aiziet bojā [..], šis nometnes dažādās – katrs bērns savā un .. Es domāju, tas ir tāds milzīgs pārdzīvojums – un zaudējumi. Un mans tēvs uz Sibīriju bija aizsūtīts, teiksim, un divas meitiņas – divas arī ir mirušas. Tā ir tā sievietes dzīve. Kā viņa var justies...

Tā kā vecāki, Evai mazai esot, bijuši stipri vien aizņemti darbā, tieši omīte viņu audzinājusi. Tagad, psihoanalītiski paraugoties uz savu bērnību, Eva atzīst: tieši no šī tuvākā cilvēka viņa iemantojusi depresīvu pozīciju, kas vēlāk, krīzes apstākļos, novedusi pie depresijas. Uzsverot, ka pagātnes represiju pieredze vēl arvien atbalsojas jo daudzu cilvēku likteņos, Eva nereti saskata saikni starp savas dzimtas likteni un tagadējo pacientu dvēseles problēmām:

Nu, es tā – vienkārši caur sevi mēģinu saprast, ka, nu, daudziem kaut kas līdzīgs varētu būt, ja – ja runā par depresiju. [..] Jo tur ir gandrīz aizliegts, ne aizliegts, nu, neapzinīgi, bet principā tomēr nav šis prieks, vai ne, nevar priecāties, savas vēlmes kaut kādas izpildīt, ja, jo viens cilvēks ir, kuram ir vēl grūtāk par mani...

Līdztekus šim neapzinātajam aizliegumam, vēlmju upurēšanai pieredīgo dēļ 50. gados dzimušo paaudze iepazīnusi arī bailes. Evas bērnībā tās iemiesojis tēvs:

Un būtībā tur, manuprāt, ir lielas bailes, ja, – tātad vispār kaut ko vēlēties vai atļauties, vai kaut kādu protestu. Tā ir izdzīvošanas lieta. Ja viņš Sibīrijā izdzīvoja, tad vai viņš drīkst atļauties te tagad kādam [...] Un tas laiks ir tāds, ja. Es domāju, ka tur ir arī kaut kādu atļaušanos vai savu vēlmju... [...] Tas nav, tas nav atļauts! Un vēlmju apspiešana savukārt ved uz depresiju. [...] Priecāties nevar, savu lepnumu – izjust kaut kādu lepnumu par sevi – nevar. Nu, tās lietas vispār, kas cilvēkam pašapziņu ceļ...

Eva skaidro, ka nomāktības un baiļu caurvīto emocionālo fonu nav iespējams integrēt patībā, ja par to vispār nerunā, un tieši tādēļ tas tik ilgi saglabājas zemapziņā. Kaut dakteres Evas interpretācijā ir daudz psihoanalītisku kategoriju, viņas stāstītājā visspilgtāk no visiem manis uzklaušītajiem vēstījumiem atklājas saikne ar agrākajām paaudzēm un vienlaikus – ar laikmetu. Šīs sievietes stāsts apliecina, ka nebūt ne vienmēr psiholoģiska sevis izpēte nozīmē ignorēt sociālos, politiskos un morālos savas neveselības pieredzes aspektus.

Sociāli politiskā ontoloģija mūsdienu Latvijā: Guntas stāsts

Viens piemērs tam, ka sociāli politiskā ontoloģija Latvijā vēl ir gana populāra. 2002. gada vasarā Kurzemē kāda sabiedriskā organizācija ar pašvaldības un starptautiska fonda atbalstu rīkoja psiholoģiska atbalsta grupu koordinatoru mācības. Projekta vadītāja, atklājot mācību kursu, minēja trīs lietas kā pamatojumu tam, kādēļ Latvijā vajadzīgas atbalsta grupas cilvēkiem ar depresiju: sociālā neaizsargātība, psiholoģiska nedrošība un ekonomisks purvs. Sniegšu ieskatu dzīvesstāstā, kas šķiet apstiprinām, ka tieši sociālie, politiskie un ekonomiskie apstākļi stāstītājus pamazām noveduši depresijā. Gunta (1959) savu stāstu sāka šādi:

Es domāju, ka tie sabiedriskie procesi ļoti atstāj uz... visi juku laiki ir atstājuši iespaidu uz personību. Jo kaut kā nav bijusi mums – piemērošanās spējas tādas – nu, skolā jau nemācīja. Tagad māca kaut ko analizēt, domāt. Mums analizēt nemācīja.

Guntai kritiskais mūža periods bijis vecumā no 30 līdz 40 gadiem, taču tam ir sava priekšvēsture. Sieviete atceras, kā 80. gadu vidū, tikko beigusi tehnikumu, nosūtīta strādāt uz kolhozu: *Nu, kolhozā nevar iedzīvoties, jo tur it kā jūt: tas ir nodzīvots laiks.* Viņas darba gaitas sākušās tieši t.s. perestroikas laikā, kad reti kurš vairs šaubījās, ka padomiskais saimniekošanas veids sevi ir izsmēlis. Gunta, tolaik enerģijas pilna un sabiedriski aktīva jaunā speciāliste, nejuta, ka darbā viņai pavērtos iespējas sevi apliecināt:

Cilvēki ir iedoti iecirkņa priekšniekam, stratēģiju nosaka galvenais agronoms. Tātad kas man paliek? Tīrie papīra darbiņi, ja. Un tu jūties īstenībā neko nedarošs. Domā, ka tas ir patikami? Īstenībā tas normālam cilvēkam nav patikami.

Nākamais mūža posms sākas, kad nodibināta ģimene un Gunta pārceļas dzīvot uz vīra dzimto pusi – nomaļu Zemgales pagastu. Svešajā vietā iejusties nenākas viegli, turklāt drīz cits pēc cita piedzimst trīs bērni:

Palīku mājās, un ar to es no tās aprites izsītos, un pēc tam sākās tā kolhoza mantas dališana. Nu, tur es galīgi nepasēju. [...] Un es tur sabeidzu sevi. Un jāsaka: kāpēc? Īstenībā dēļ mantas, bet man nebija manta vajadzīga kā tāda, es gribēju to zemnieku saimniecību briesmīgi!

Vīrs pa to laiku kļuvis par tā saukto Breša zemnieku:

Zeme ir visa vīram, nu, saimnieko viens ar bankas dokumentiem, tā. Tu atkal esi viens mājās, bez sabiedrības. Un tu atkal neesi iejuties. .. Un tāda viena neurozīte, otra – kaut kas norīts. Tas jau tā krājas., nav jau ne pēc kādas katastrofas, nekā, tas tā pamazām uzkrājas.

Kaut abiem – gan Guntai, gan viņas vīram – ir lauksaimnieciskā izglītība un īpašumā ap pussimts hektāru auglīgas zemes, ar zemnieku saimniecību nav veicies, neizdevīga bankas aizdevuma dēļ iekrājušies parādi:

Gadi ir pagājuši, kādi desmit gadi, un tik šausmīgi neiet! Un tad tu nonāc vienreiz līdz tādām stāvoklim, kad ... kad veselība sāk streikot.

Pēdējais piliens viņas pārdzīvojumu kausā ir vecākās meitas sarežģījumi skolā:

Un viss tā sakoncentrējās vienā brīdī, ka – ka riktīgi: nu, ir pie ārsta jāiet! [...] Jo, nu, tas krājas, tas jau neiet mazumā, tas tikai krājas. .. Un, vot, es sapratu, ka man sāp galva – nenormāli, un es visa degu. [...] Tad – padarboties nevari neko. Staigā apkārt kā muļķis: skaities, viss dedzis, sāp galva, viss. Es esmu izlasījis to, es saprotu: tā ir depresija. Jāiet pie ārsta.

Ārste izrakstījusi Guntai antidepresantus, bet viņa, baidīdamās kļūt no tiem atkarīga, dzērusi tikai pusi ieteiktās devas, turklāt atteikusies arī no tās, tiklīdz spējusi iztikt. Ar to likstas tomēr nav beigušās: sākušās neciešamas locītavu sāpes, un Gunta izmantojusi izdevību atpūsties sanatorijā. Tur īpaši iepatikušās vingrošanas nodarbības:

Jā, viņa parādīja tos vingrinājumus, kuri atslābinoši mugurai ir, vai ne, un tā .. Bet viņa arī galvu prata tai pašā laikā iekārtot, ja. Cik jums tās kustības vajadzīgas un ar kādu prieku viņas var darīt! [...] Tad vēl plus bibliotēka: tur tāda – vai nu man netīšām trāpījās, vai no citiem cilvēkiem – tās Lūles Vilmas grāmatas patrāpījās. Tas jau ar smadzenēm tīri labi bija – sakārtot. Un, ka tu parunā ar citiem, no kādiem stāvokļiem viņi tomēr ir uzdabūti augšā, vai ne, tad es domāju – nu, jāpaķepurojas [...] Es arī vingroju mājās, kad es pārnācu: es šausmīgi nopietni to lietu ņemu. Jāpieceļas, un viss. [...] No tā laika man ir smadzenes pavisam – pavisam citas...

Iecirkņa ārsta palīdzību grūtākā brīža pārvarēšanā Gunta vērtē ļoti augstu un atzīst, ka antidepresanti viņas fizisko pašsajūtu tiešām uzlaboja. Taču zīmīgi, ka atrisinājumu savai krīzei viņa rada ne jau pašā ārstniecības kursā, bet gan – mainot attieksmi pret sevi, meklējot jomas, kurās var sevi apliecināt un izjust gandarījumu. Tagad Gunta nevar iztikt ne bez sabiedriska darba, ne bez sporta nodarbībām.

Gribu atzīmēt vēl kādu vērojumu. Stāstot Gunta man daudz atklāja arī par savu bērnību. Izrādās, viņa uzaugusi nabadzīgā sešu bērnu ģimenē, skolā ļoti kaunējusies gan par šo nabadzību, gan par to, ka tēvs bieži dzēris. Taču, skaidrojot krīzes pieredzi, viņa nesaista savu depresiju ar bērnībā piedzīvoto attiecībās ar vecākiem vai atkarības problēmu, kā tas Latvijā tagad kļūst populāri psihiskās ontoloģijas diskursā. Tagad Guntai ir svarīgāk nevis analizēt savu bērnības pieredzi, bet, piemēram, studēt filozofijas un vadības teoriju un praksi.

Cēloņsakarību izpratnes kontekstuālā iedaba: Alīnas stāsts

Līdzīgs iepriekšējam ir Alīnas stāsts, taču viņa smagāko krīzi piedzīvojusi nedaudz vēlāk. Alīna (1957) beigusi medicīnas skolu, agri apprecējusies un citu pēc cita laidusi pasaulē piecus bērnus. Tagad viņa dzīvo ar vīru lauku mājās. Alīna, tāpat kā Gunta, atceras: kad bērni paaugušies, nav bijis viegli pēc ilgāka pārtraukuma atsākt algotu darbu. Taču Alīnai veicies labāk: viņai radusies iespēja izmēģināt spēkus gluži jaunā specialitātē – tūrisma informācijas jomā. Darbs iepaticies, jo ideju nav trūcis, turklāt labi sapratusies ar pagasta vadību. Pēc pēdējam pašvaldību vēlēšanām pagastvecim un viņa komandai bijis jāaiziet, vietā nākusi jauna vadība, daudz piesardzīgāka pret jaunām ierosmēm:

Es zinu, cik tas ir briesmīgi – tas ir briesmīgi, ja tu esi... – kaut ko vairāk redzi, kaut kur bijis, ak, Kungs, cik grūti ir, ja. Un tad tas provinciālisms. [...] Un tu paliec viens pats. Var just laukos, ka “nekā nevajag”, tie ir vairākums, un viņi to panāk, nu, arī valdes sēdēs var just to. Jo viņi ir vairākums. Ja tu kaut ko darīsi, tev ir, tas risks ir: vajadzēs naudu, tev viņa pietrūks, tev viņa būs jāmeklē, Dievs nedod, vispār, ka kāds dabūs! Viņiem ir tāda – un tu paliec viens, ja.

Alīna izmisumā dodas pie dziednieces, kas šo sociāli politisko ontoloģiju pārtulko garīgi enerģētiskā terminoloģijā – taču interesantā kārtā skaidrojuma jēga tikpat kā nemainās:

Es gadu mocījos ar krīzi – mocījos, jā. Bija viena depresija, kapitālā. [...] Es jutu, ka es palieku nevēlama: es pie dziednieces biju aizskrējusi arī vienu dienu. [...] Man te bija ciet, šite te viss [rāda uz galvvidu], ja – tā čakra, ja. Un viņa teica tad, es vienkārši esot tāds cilvēks, ka man, man ir iekšā enerģija un es plīstu pušu! Ja. ..Viņa jau nezināja nekā par mani. Viņa teica: “Jā,” – tāds svešs cilvēks – viņa teica: “Un apkārtējā vide,” viņa teica: “Kas jums ir?” Nekā jau nestāstīju. Viņa teica: “Kas

jums ir? Jums pašreiz ir tik.. tāda apkārt vide, ka jūs neesat pieradusi pie tā, ka to enerģiju nevar izlaist ārā.” Un viņa teica: “Un tad var cilvēks sajukt – nu, var kaut kas notikties ar nervu sistēmu.”

Alīna pieņem šo garīgi enerģētisko interpretāciju, uz laiciņu dziednieces apmeklējums viņai, šķiet, palīdzējis, bet saspilējums darbavietā tikai aug, un drīz vien viņa secina, ka prātīgākais būtu no darba aiziet. Un, lūk, šī paša cilvēka stāstījumā iezīmējas jau trešais savas krīzes skaidrojuma veids, kas, pēc visām pazīmēm spriežot, attiecināms uz psihisko cēlonības ontoloģiju:

Alīna: Es izjutu momentu, kā ir pārdegt darbā. Kā saka: pārdega, ja. [...] Ārprāts, kā... Es pa naktīm gulēt nevarēju, tas bija, nu, protams, uz nervu pamata, ja. Aizbraucu pie daktera, dakteris man dod tikai zāles, vai ne, nerviem, es zinu, ko nozīmē zāles man nerviem. Es labāk ne: nedrīkstu!

Agita: Antidepresanti?

Alīna: Jā, jā. Jā, deva, jā.

Agita: Bet nu nepamēģinājat?

Alīna: Es pamēģināju. Es pamēģināju, jā, nu, lai es tiktu ārā, lai es vismaz aizmiegu! Ja es divas nedēļas neguļu, ja: pa dienu neguļu, pa nakti neguļu, nu, taču ārprāts tas ir, vai ne? Par muļķi paliek. Nu, un tad es ķeros pie grāmatām. Bet – bet es nezinu, kā man tas iznāca. Es vienkārši sāku domāt – pārdomāt visu. Attīt dzīvi atpakaļ savu, visu. Tā kā sāgu! Un tad man kaut kur sāka pietrūkt atbildes uz jautājumiem, ja. [...] Un tad es nācu uz bibliotēku. [...] Bet palīdz, ļoti palīdz!

Alīna stāstot vairākkārt uzsver, ko devusi šī paraudzīšanās uz savu mūžu kā sāgu: viņai svarīgi atrast savas patības saknes. Tiecoties pārvarēt krīzi, šī sieviete cenšas izprast savas dzimtas vēsturi, vecāku samezglotos likteņus un galu galā noskaidrot savu emocionālo piederību. Kādēļ viņa tomēr vēlas darboties sava dzimtā pagasta labā, nevis doties laimes meklējumos prom – kā daudzi desmiti citi pagasta iedzīvotāji pēdējos gados? To, ka šie daudzveidīgie mēģinājumi pārvarēt krīzi/izdziedināt sevi nav bijuši velti, liecina pēc aiziešanas no darba astoņos mēnešos paveiktais. Sastapu viņu aprīlī agrā sestdienas rītā pagasta kultūras namā veidojam dekorācijas pašdarbības teātra izrādei, kurai viņa sarakstījusi scenāriju. Alīna man todien iedāvāja trīs glītus pagasta avīzītes numurus, veltītus ciema dibināšanas gadskārtai, – tos viņa ar pāris domubiedriem veidojusi, sākot ar materiāla atlasī un beidzot ar maketēšanu.

Alīnas stāsts parāda, ka dažādas cēlonības ontoloģijas – sociāli politiskā, psihiskā, garīgi enerģētiskā – viena otru neizslēdz, bet drīzāk gan papildina. Vienīgi biomedicīniskā cēlonības ontoloģija īsti neiekļaujas Alīnas pasaules skatījumā, kaut netieši viņa atzīst – kaut kādā ziņā palīdzējuši arī medikamenti.

Tātad krīzes un neveselības skaidrojuma veida izvēle stipri vien atkarīga no sociālā konteksta, kā arī sociālo attiecību tīkla, kurā konkrētais cilvēks

iesaistīts. To uzsver arī antropoloģe Katarīna Luca (*Catherine Lutz*) (Lutz 1985), rakstot par emociju izpratni dažādās kultūrās. Viņa atzīst, ka mūsdienu Rietumos emocijas tiek izprastas kā individuālā cilvēka psiholoģijai iekšēji piemītošas, nevis kā attiecību vai morālas nostājas aspekts. Taču pētījumi par emociju izpausmēm citās kultūrās (piemēram, starp K. Lucas pētītajiem Mikronēzijas ifalukiem) parāda, ka emocijas drīzāk var skatīt kā jēgu, par ko cilvēki lūko vienoties centienos izprast attiecības un situācijas, kurās nokļuvuši, kā arī to, kāda rīcība ikreiz būtu vispiemērotākā (Lutz 1985, 65, 66). Arī šajā rakstā izgaismotajos krīzes stāstos saklausāms, kā stāstītāji tiecas rast savai ciešanu pieredzei jēgpilnu, plašākā kontekstā nozīmīgu skaidrojumu, nevis tikai vēstīt par savām emocijām kā par tīri individuālu notikumu vai pat kā par bioķīmisku procesu iznākumu.

Nobeigums

Pieņemot šī raksta pirmajā nodaļā minēto R. Švēdera neveselības kultūrālās nosacītības koncepciju, gribu precizēt, ka diez vai 21. gadsimtā viņa nošķirtos cēloniskās ontoloģijas paveidus var uztvert kā homogēnas un stabilas uzskatu sistēmas. Kā liecina manis uzklautie dzīvesstāsti, viens vai otrs skatījums (piemēram, sociāli politiskais, psihiskais vai biomedicīniskais) un atbilstīgais ciešanu un neveselības cēlonības skaidrojums var dominēt vienas paaudzes, laikabiedru vai likteņa biedru priekšstatos, taču jo bieži cilvēki atsauca uz vairāk nekā vienu cēloņsakarību skaidrojumu. It īpaši tas attiecas uz stāstiem, kas vēsta par tādām nesen piedzīvotām būtiskām pārmaiņām (tuvākā vidē vai plašākā sabiedrībā), kas novedušas stāstītāju personiskā krīzē un reizē kalpojušas par pamudinājumu mainīt ierastos rīcības un mijiedarbības modeļus.

R. Švēdera koncepcijai tuvi ir antropologu Gananata Obeiesekeres (*Gananath Obeyesekere*) un Čārlza Keiesa (*Charles Keyes*) 1985. gadā publicētie pētījumi. Č. Keiess (Keyes 1985) raksta, ka sāpīgu pārdzīvojumu raisītu noskaņojumu var tvert dažādi: terapeitiskas sistēmas to interpretē kā garīgu saslimšanu, piemēram, depresiju. Taču, pēc Č. Keiesa domām, pastāv arī alternatīva – uztvert nomāktību kā signālu, ka laiks veikt “kultūras darbu”, proti, “pārstrādāt” garīgās ciešanas, apjēdzot tās un ar konkrēta pasaules uzskata un atbilstīgas reliģiskas vai laicīgas prakses starpniecību pārvērtējot un pārveidojot attieksmi pašam pret sevi un pasauli.

Arī manis uzklautie dzīvesstāsti vēsta, cik būtiski krīzē nonākušam cilvēkam bijis veikt šādu “kultūras darbu”: tas ļāvis paplašināt gan izpratni par ciešanu cēlonību, gan savu sociālās mijiedarbības tīklu. Vieniem tas veicies, meklējot atbildes grāmatās, tiklab tā sauktajā pašpalīdzības literatūrā, kā daiļliteratūrā, citiem – pieņemot dziednieku vai astrologu piedāvātos risinājumus, bet lielākai daļai – iesaistoties draudzē, pašdarbības vai sporta kopā, interešu klubā vai citādi uzmeklējot

domubiedrus; vai arī pašiem veidojot jaunu kopu, uzņemoties īstenot projektus kultūras vai sociālā darba jomā. Pavisam nedaudzi izmantojuši Latvijai samērā jaunās ciešanu apjēgsmes formas: psihoterapiju un darbu terapijas vai atbalsta grupās.

Par “kultūras darbu” šos dažnedažādos ciešanu pārvarēšanas ceļus, manuprāt, var saukt tādēļ, ka, pirmkārt, tie īstenojas caur konkrētā kultūrā izstrādātiem institūtiem, rituāliem, saskarsmes modeļiem un, otrkārt, izkopj, attīsta un pārveido tos. Tiesa, dažos gadījumos risinājumu rast nav bijis iespējams bez ārsta apmeklējuma un medikamentu lietošanas: tieši tas ļāvis atbrīvot prātu sevis sakārtošanas un pašrealizācijas darbam. Daudziem šis “kultūras darbs” nozīmējis sadzirdēt savas “patības balsi” un caur negatīvo pieredzi atklāt jaunus, dziļākus cēloņsakarību aspektus. Jo bieži, kā to liecina manis minētie stāstu motīvi, krīze likusi cilvēkiem no jauna apzināties savu rīcībspēju un ietekmi. Dažiem tomēr tas konkrētajā mūža posmā bijis par grūtu, un viņi izvēlējušies šķietami vieglāko ceļu – raudzīties uz savu depresiju kā slimību, kuras pamatā ir bioķīmiskas novirzes.

Literatūra

- Udrasa, Solita. Depresija – mūsu gadsimta slimība [Saruna ar mediķiem dr. Solitu Udrasu, dr. Birutu Kupču un dr. Arvi Eisaku]. *Rīgas Balsis*. 1999, 25. jūn., 18. lpp.
- Healy, David. *The Antidepressant Era*. Cambridge: Harvard University Press, 1997.
- Karulis, Konstantīns. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, 2 sēj. Rīga: Avots, 1992.
- Keyes, Charles F. The interpretive basis of depression. In: Kleinman, A. and B. Good (eds.). *Culture and Depression*. 1985, pp. 153–174. Comparative Studies of Health Systems and Medical Care.
- Kleinman, Arthur. *Social Origins of Distress and Disease. Depression, Neurasthenia, and Pain in Modern China*. New Haven: Yale University Press, 1986.
- Kleinman, Arthur. *Patients and Healers in the Context of Culture. An Exploration of the Borderland Between Anthropology, Medicine, and Psychiatry*. Berkeley: University of California Press, 1980.
- Lutz, Catherine. Depression and translation of emotional worlds. In: Kleinman, A. and B. Good (eds.). *Culture and Depression*. 1985, pp. 63–100. Comparative Studies of Health Systems and Medical Care.
- Obeyesekere, Gananath. Depression, Buddhism, and work of culture in Sri Lanka. In: Kleinman, A. and B. Good (eds.). *Culture and Depression*. 1985, pp. 134–152. Comparative Studies of Health Systems and Medical Care.
- Pyatnitsky, N. Y. Some problems of medical and psychiatric knowledge (krievu val.). *Russian Journal of Psychiatry*. Nr. 1, 2002, pp. 13–16.
- Scharfetter, Christian. *General Psychopathology: an Introduction*. Transl. by Helen Marshall. Cambridge: Cambridge University Press, 1980.
- Shweder, Richard A. Menstrual pollution, soul loss, and the comparative study of emotions. In: Shweder, Richard A. *Thinking Through Cultures. Expeditions in Cultural Psychology*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1991, pp. 241–265.

- Shweder, Richard A. Suffering in style: On Arthur Kleinman. In: Shweder, Richard A. *Thinking Through Cultures. Expeditions in Cultural Psychology*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1991a, pp. 313–331.
- Skultans, Vieda. From damaged nerves to masked depression: inevitability and hope in Latvian psychiatric narratives. In: *Social Science and Medicine*, 2003, Vol. 56, pp. 2421–2431.
- Skultans, Vieda. Narratives of the body and history: illness in judgement on the Soviet past. In: *Sociology of Health and Illness*. Vol. 21, Nr. 3, 1999, pp. 310–328.
- Skultans, Vieda. *The Testimony of Lives. Narrative and Memory in Post Soviet Latvia*. London: Routledge, 1998.
- Stacey, Margaret. *The Sociology of Health and Healing: a textbook*. London: Unwin Hyman, 1988.
- Stoligvo, Lada. *Depresijas paletes nokrāsas*. 2003, jūl. [tiešsaistē], [aplūkots 2003, 19. okt.]. Pieejams: <http://dklubs.tripod.com/depresijasklubs/id25.html>
- Stoligvo, Lada. Viriešu depresijas īpatnības šimenes ārsta ikdienā. *Ģimenes Ārsts Latvijā*. Nr. 2, 2003a, 36.–45. lpp.

The Voice of the Self and the Echo of Causality: Distress Narratives in Contemporary Latvia

Looking at the ways in which people in today's Latvia reflect on their mental distress, the paper argues that their appeals for help have been influenced by the range of their social networks and preferred causal ontologies (cf. *Shweder* 1991), rather than by the availability of healthcare services.

Until the mid-1990's, causes of distress were sought primarily in interpersonal, moral, and socio-political spheres. Since then, psychological ontology has gained popularity in Latvia (often also healers and astrologists offer explanations of this kind). Today, however, rivalry between the biomedical and other causal ontologies is gaining momentum in Latvia as well as elsewhere in the world.

The data stem from interviews conducted in non-governmental, religious and quasi-religious organizations and support groups, as well as from psychologists, psychotherapists, physicians, and healers in two Latvian towns. Each distress narrative reveals a particular understanding of causality and agency. In accordance with psychological causal ontology, mental distress is attributed to threats to the self or its loss, whereas resolution lies in repossession of one's authentic voice. Other stories emphasize the healing potential of one's commitment to a cause. These narratives convey the sense of reclaimed agency. Quite different are those stories in which the narrator attributes agency to others, from relatives and superiors to biochemical processes in the brain, pharmacotherapy, and 'psy-experts'.

Atmiņu vijumi: dzīves aprakstīšanas grupas Toronto igauņu vidū

Tina Kirss

Es esmu iecerējusi kādreiz uzrakstīt savas atmiņas, bet īstais laiks vēl nav pienācis. Var būt, ka reiz es līdz tam nonāksšu (aprakstu ievada 85 gadus veca igau-niete Toronto). Dzīves aprakstīšana kā integrāla darbība ietver gan atmiņas, gan rakstveida sacerēšanu, tā iemieso dažādas kultūrā specifiskas atcerēšanās prakses. Dzīvesstāsta rakstīšana papildina un nereti pat saaug ar mutisko stāstījumu. Laiks un vieta, kad notiek šāda atcerēšanās, var būt ģimenes tikšanās, kristības, kāzas, bē-res. Tas var notikt arī kopienai svarīgos brīžos, piemēram, deportāciju vai dzimten-es atstāšanas atceres dienās, ar kurām saistās daudzu cilvēku atmiņas. Dzīves ap-rakstīšana bieži tiek apzināti uzsākta, kad “atskats uz dzīvi” šķiet nepieciešams un tam ir pienācis īstais laiks: diagnosticēta nopietna slimība, zaudēts dzīvesbiedrs, miris gados vecākais un vecuma ziņā tuvākais radnieks, un tas liek rakstītājam/rakstītājai apzināties, ka viņš/viņa tagad ir dzimtā pats/i vecākais/ā, kura/as pienā-kums ir saglabātās atmiņas nodot tālāk.

Lingviste Šarlote Linde uzskata, ka dzīvesstāsts ir “atkārtota runas darbī-ba, kas realizējas daudzkārtējā pārstāstīšanā dažādos laikos, dažādās vietās un dažā-dām auditorijām”. Paši svarīgākie dzīvesstāsti ir tie, kuriem piemīt tāda īpašība kā “ilga un noturīga atkārtošana” (Ray 2000, 17), kurus var stāstīt “ilgi un daudz”. Atcerēšanās var kalpot tam, lai atdzīvinātu, stiprinātu, godinātu un spēcīnātu ne tikai rakstītāju un viņa/viņas ģimeni, bet arī kopienu – likteņa biedrus, vienā pil-sētā vai reģionā dzīvojošos vai, visplašākā nozīmē, tautiešus. Tomēr pretēji tam diemžēl kopiena zaudē atmiņas ne tikai tāpēc, ka pastāv ar vecumu saistītas atmi-ņas problēmas un mūžībā aiziet vecākā paaudze. Igaunu etnologs Terje Anepaio (*Anepaio*) dokumentāri apstiprina, ka laikā, kad jaunā Igaunijas Republika tiecas pievienoties Eiropai un iet kopsolī ar mentalitāti, kas orientēta uz nākotni un augstiem sasniegumiem, ir jaunieši, kas izrāda agresīvu nepatiku pret pagātnes bē-dām un ciešanām, viņiem vairs nav pacietības klausīties Sibīrijas stāstos (Anepaio 2001; 2003, 206).

Kā liecina Igaunijas Literatūras muzeja (Tartu) stāstu vākšanas pieredze kopš 90. gadu sākuma, viens no pasākumiem un stimuliem, lai rosinātu emocio-nāli sarežģīto dzīvesstāsta pierakstīšanu, ir konkurss. Ja to rīko “atmiņu organizā-cijas”, publiskais aicinājums vēstīt savus dzīvesstāstus ir vienkāršo cilvēku atmiņu

vērtības neapšaubāms atzinums; apliecinājums tam, ka viņu personiskās pagātnes unikālais nospiedums ir nozīmīgs visai nācijai.¹ Ruta Hinrikusa (*Hinrikus*) atzīst, ka piedalīšanās rakstīšanas konkursā uzrāda divus savstarpēji konfliktējošus spēkus: impulsu atklāties, pārdzīvot no jauna un pastāstīt savu dzīvi tā, lai stāstītais paliktu atmiņā citiem, bet vienlaikus ir arī vēlme noklusēt, iegalvot, ka autora dzīve ir tipiska, ikdienišķa un tāpēc nav sevišķas uzmanības vērts. Dzīvesstāstos, īpaši tajos, kuros atspoguļojas saskare vai sadursme ar “lielo vēsturi”, Otrā pasaules kara un pēckara notikumiem, ir savi noteikti kritēriji jeb sakrālie lauki, kopīgās dzīves pieredzes norises, ciešanas, ko var uzskatīt par nozīmīgiem nacionālās identitātes veidošanā. Dažas no šīm tēmām, piemēram, deportācija uz Sibīriju un bēgšana uz Rietumiem, bija oficiāls *tabu* padomju varas gados. Dzīvesstāstu rakstītāji – Sibīrijā izdzīvojušie un arī diasporas locekļi – raugās uz sevi kā izkropļotās vēsturiskās ainas labošanas un īstenā redzējuma atjaunošanas lieciniekiem. Tādējādi dzīvesstāstus bieži var sekmīgi lasīt kā liecinājuma literatūras piemērus.

Pārliecināšana un aicināšana rakstīt savas dzīves vēsturi, pat izsludinot konkursu un piedāvājot pieticīgu, bet būtībā augsti novērtētu balvu, tomēr neatrisina praktisko problēmu, kā iesākt un pārvarēt pretestību šādam uzdevumam. 1998. gada oktobrī es aizsāku pētījumu, kura pamatā bija bažas par Toronto igauņu diasporas gaistošajām atmiņām. Tas bija eksperiments – dzīves aprakstīšanas seminārs, kas ilga pusi dienas un par kuru es informēju igauņu valodā iznākošajos Toronto laikrakstos. Pirms semināra notika igauņu režisores Merles Karuso (*Karusoo*) dokumentālās lugas “1944. gada rudens” izrāde. Lugas pamatā ir dzīvesstāstu mutvārdu intervijas, tās snieguši igauņi, kuri otrās padomju okupācijas priekšvakarā nesekmīgi mēģināja atstāt dzimteni. Ierobežotais laiks neļāva izmantot pašu lugu visu rakstītāju atmiņas stimulēšanai – izņēmums bija 1944. gada bēgļi, taču aktieri piedalījās dzīvesstāstu seminārā kā novērotāji. Tiem, kas apmeklēja semināru un atradās “labprātīgā piespiedu” situācijā, ko radīja galds, balta papīra lapa un pildspalva, kā arī citi rakstītāji, kuri darīja to pašu, pusstundu ilga rakstīšana klusumā patiesi palīdzēja uzsākt to, par ko daudzi no viņiem bija domājuši jau gadiem ilgi. Divus rakstītus uzdevumus – par neitrālu ikdienas dzīves tematu un par lūzuma punktu savā dzīvē – autori varēja nolasīt grupai. Smieklīem un asarām mijoties, grupā ātri vien iedibinājās trausla savstarpējas sapratnes gaisotne. 2000. gada pavasarī es dzīves vēstures semināra eksperimentu paplašināju, rīkojot ik nedēļas divu trīs stundu garas sanāksmes allaž vienā un tajā pašā vietā. Es vēlējos sasniegt trīs mērķus: nodrošināt draudzīgu un iecietīgu vidi dzīvesstāstu

¹ Kā citus modeļus var minēt Igaunijas Nacionālā muzeja publicētās parauganketas, kuras tiek izplatītas ar korespondentu tīkla palīdzību un bieži vien vāc informāciju par ikdienas dzīves norisēm.

rakstīsākšanai, tūlītēju līdzbiedru reakciju konstruktīvu ieteikumu formā un, visbeidzot, “stāstīšanas koncertos” iepazīstināt plašāku Toronto diasporas kopienā ar savāktajiem stāstiem.

Atbilstoši pētījuma mērķiem mani interesēja individuālo dzīvesstāstu un to rosināto sarunu dinamika, veidi, kā individuālo stāstu saskarēs izpaužas kolektīvā vai kopienas atmiņa. Šīs 10–15 minūšu garās pārrunas pēc katra lasījuma (laiku parasti noteica grupas vadītājs) es saucu par “atmiņu vijumu”, individuālo un kopīgo atmiņu tikšanās vietu. Atmiņu vijumu dokumentēšana bija viens no maniem galvenajiem uzdevumiem grupas darbības pierakstos. Mana pārrunu vadīšanas maniere nebija direktīva, tā bija vērsta ne tik daudz uz instruēšanu par rakstīšanas tehnikām, kā uz to, lai palīdzētu raiti ritēt sarunai. Netika piedāvāts nekāds “pareizas” dzīves vēstures modelis vai šablons, ļaujot katram stāstam izvērst tā iekšējo struktūru un naratīva tīklojumu. Dibināt konstruktīvas attiecības ar grupu man palīdzēja tas, ka piederēju citai paaudzei – esmu dzimusi kopienā, tomēr biju 30 gadus jaunāka par pašu jaunāko grupas locekli, nedzīvoju Toronto, turklāt veiksmīgi “konvertēties” varēju arī tajā ziņā, ka pastāvīgi uzturēju saikni ar kopienā.

Stabilas dalībnieku grupas izveidošanās ilga aptuveni sešus mēnešus. Uz ticēšanos grupai veicināja ievērojamāko kopienas locekļu apmeklējumi un viņu atzinīgie izteikumi laikrakstos. Šie cilvēki savulaik paši bija aktīvi darbojušies, lai saglabātu atmiņas, un turpināja to darīt joprojām. 2000. gada rudenī grupā bija 25 pastāvīgi dalībnieki vecumā no 70 līdz 92 gadiem, kuri uz sanāksmēm katru nedēļu nesa dažāda veida tekstus. Visizplatītākā teksta forma bija iesākts dzīvesstāsta manuskripts, kuram bija zināmā mērā hronoloģiska ievirze vai arī tas bija strukturēts ar mērķi rekonstruēt cilvēka jaunības dzīves pasauli (divi no visvecākajiem grupas locekļiem, abi jau pārsnieguši 90 gadu sliekšni, rakstīja par dzīvi savās lauku mājās tolaik, kad bija vēl jauni). Daži grupas locekļi kautrīgi lasīja izvilkumus no savām vai savu radnieku dienasgrāmatām, kuras rakstītas kara laikā vai bēgļu nometnēs un emigrācijas apstākļos, un šie fragmenti kļuva par pirmavotu viņu pašu rakstītajos tekstos. Kamēr citi lasīja izvilkumus no savu mirušo draugu piezīmēm, viena grupas dalībniece uzrakstīja savu dzīvesstāstu sendienu draugam adresētas vēstules formā.

Pēc diviem plaši apmeklētiem atmiņu stāstīšanas “koncertiem” Toronto igauņu kopienā grupa sāka veidot ar fotogrāfijām ilustrētu antoloģiju. Ar nosaukumu “*Mālutunglad*” (“Atmiņu lāpas”) tā tika publicēta 2002. gada jūnijā datorsalikumā. Par spīti bažām, ka “rakstniecība” varētu mainīt grupas darbību un rakstīšanas motivāciju, izrādījās, ka grupas iekšējie rituāli ir pietiekami stabili un “grāmatu radīšana” neapdraud koncentrēšanos uz pašu rakstīšanas procesu. Tika izdotas vēl divas antoloģijas. Var teikt, ka šīm antoloģijām bija zināma loma jaunu

biedru iesaistīšanā. Izņemot divus gadījumus sakarā ar nopietnu slimību un nāvi, neviens grupu nav pametis, un tās dalībnieku skaits ik gadu palielinās par diviem trim cilvēkiem; igauņu pensionāru kopienā un pansionātā Skārboro tika nodibināta vēl viena iknedēļas tikšanās grupa. Jaunos dalībniekus, kuri pagaidām vēl atrodas uz rakstīšanas sliekšņa, jokojošs dēvē par “žūriju”, jo citu stāstu klausīšanās agrāk vai vēlāk noved pie mēģinājuma izlikt uz papīra pašam savu stāstu.

No zinātniskā viedokļa raugoties, grupas neformālais stils un lielā stāstu dažādība rada brīnišķīgu laboratorijas situāciju, lai novērotu grupā notiekošos procesus, kad tā sastopas ar pieņemamiem un ne gluži pieņemamiem, komfortabliem vai nemieru raisošiem kopīgās pieredzes aspektiem. Krīzes atmiņu grupā ir radušās saistībā ar strīdīgām, pretrunīgām atmiņām: trīs grupas dalībnieces ir sievietes, kas pārcēlušās uz Toronto no Igaunijas padomju vai pēcpadomju laikā, respektīvi, laikposmā no 1975. gada līdz deviņdesmito gadu vidum. No vienas puses, šo sieviešu stāstos bija tieša pieredze par dzīvi dzimtenē, kuras trūka tiem, kas lielāko mūža daļu pavadījuši ārpus Igaunijas, un tādējādi šie stāsti papildināja jau zināmo un aizpildīja neziņas plaisas. Daļai grupas dalībnieku atbildes reakcija bija godīga un atklāta: *Ahā! Es to agrāk nemaz nezināju!* Tāpēc tika uzdoti specifiski jautājumi. No otras puses, padomju dzīves reālijas satricināja daudzu diasporas locekļu atmiņā jau iegūlušos melnbalto politisko skatījumu, teiktais ienesa zināmas disonanses, kas noveda pie kritiskām piezīmēm vai burkšķēšanas. Parasti jau pieklājības robežas netika pārkāptas, bet dažkārt emocionālais aizkaitinājums izlauzās uz āru; kāds dalībnieks kritizēja kādu no “tēvzemes” igauņietēm par to, ka viņas rakstītie stāsti ir pārlietu drūmi. *Vai tad jums nekad nebija priecīgu Ziemassvētku?* Citi saviebās, kad no dzimtenes iebraukušās igauņietes aprakstīja savu ierašanos Toronto un kopienas vadītāju aizdomu pilnos skatus, jo viņi tās uzskatīja par spiegiem.

Citā līmenī vērtējot, grupā notiek tas, ko Džeimss Verčs (Wertsch), sekojot Donaldam Kembelam, sauc par *fishscale* (zvīņas) vai papildinošo kolektīvo atmiņu: ļaužu grupa spēj darboties kā cieši saistīta kopiena, kurā katrs atceras kaut ko par kādu pagātnes notikumu, un šo zināšanu pārklāšanās ir visnotaļ ievērojama. Šādus gadījumus var atrast mazās tradicionāli organizētās kopienās, kur pastāv augsts mijiedarbības blīvums un zema sociālā mobilitāte (Wertsch 2002, 23).

Lai gan Toronto dzīves aprakstīšanas seminārs ir īpašiem nolūkiem radīta kopiena, tajā parādās iezīmes, kuras Verčs apraksta kā faktoru, kas veicina slāņveida atcerēšanos – viena cilvēka stāstītais rosina citu stāstu, kas atspoguļo līdzīgu pieredzi. Specifisks piemērs ir vēstījums par dzimtenes atstāšanu 1944. gadā, stāsts, kas tiek izstāstīts kā tēma ar daudzām variācijām. Šo sakralizēto stāstu aprisēs ir iespējams novērot “rifu” fenomenu (Verčs, iespējams, teiktu, zvīņu nogulsnešanos), kas bieži vien saistīts ar pievēršanos kādam ikdienas dzīves aspektam, piemēram,

lopu turēšanai pārvietoto personu nometnēs, kas bija noliegta, tāpat darījumiem melnajā tirgū vai kandžas tecināšanai. Kad grupā tiek nolasīts viens šāds stāsts, šķiet, ka katram ir savs līdzīgs stāsts – gan par kandžu, gan par melno tirgu, un šeit vērojama slēpta sacensība, vēlēšanās pārspēt stāstīšanā citus un uzvarēt konkursā par labāko sižetu. Atmiņu vijumu normatīvie un pašierobežojošie aspekti saistās ar lingvistisko pareizību vai tikumiskiem apsvērumiem. Nedaudz jēlie joki, kas reizēm parādās (parasti gan) vīrieša stāstā, visticamāk, izraisīs tādas piezīmes kā “nepiedienīgs” vai “pikants”. Diskusijas par rakstīšanu “pareizā” igauņu valodā bieži vien ir negantas: rakstītās valodas normu “iekonservēšana”, cīņa pret jebkādam “svešām” ietekmēm ir ceļš, kas ved prom no brīvi plūstošas domu apmaiņas pie kategoriskuma, “vienīgās patiesības” gaisotnes.

Literatūra

- Anepaio, T. Eesti mäletab!? Repressiooniteema retseptioon Eesti ühiskonnas [Reception of the topic of repressions in the Estonian society]. Grām.: *Mälu kui kultuuritegur: etnoloogilisi perspektiive*. Red. E. Kõresaar, T. Anepaio. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2003, lk. 206–230.
- Anepaio, T., E. Kõresaar (red.). *Kultuur ja mälu: konverentsi materjale* [Culture and Memory. Conference Proceedings]. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2001. *Studia Ethnologica Tartuensis*, 4.
- Ray, Ruth. *Beyond Nostalgia: Aging and Life-story Writing*. University Press of Virginia, 2000, p. 267.
- Wertsch, James. *Voices of Collective Remembering*. Cambridge University Press, 2002, p. 202.

No angļu valodas tulkojusi **Velga Vēvere**

Memory Splices: Life Writing Groups among Toronto Estonians

Since spring, 2000, a new format has been implemented to elicit and collect life histories among Estonians in Toronto. The experimental weekly writing group composed of 20–25 members provides both stimuli and structure for supporting the processes of writing and memory, and feedback to the local community through public readings and publication of anthologies. This paper describes and critically evaluates the structure and process of the writing group as a modality for collecting ethnographic material, with a focus on the intersections between the phenomena of “individual” and “collective” memory in texts and in conversation.

“Ciems Latvija” Amerikas vidienē¹

Biruta Abula

Pateicoties interesei, kas pēdējos gadu desmitos radusies par mutvārdu vēsturi, arī mēs, latvieši, kas dzīvojam citos kontinentos, sākam apzināties, ka mums ir neatliekams pienākums saglabāt stāstus par svešatnē pavadīto dzīvi. Līdz šim neesam pārāk rūpīgi izsekojuši svešumā nonākušo latviešu gaitām, un vairākums no mums, šķiet, latviešu tautai ir zuduši. Latviešu skaitu Amerikas Savienotajās Valstīs iespējams noteikt tikai aptuveni. Pēc pēdējām tautas skaitīšanas ziņām Amerikā par latviešu izcelsmes iedzīvotājiem ir uzdevušies aptuveni 100 tūkstoši. Amerikas latviešu apvienībai (ALA), kas pārstāv Amerikas latviešu organizācijas, nav zināmi publicējumi, kas varētu apstiprināt šī skaitļa pareizību, nedz arī to apstrīdēt. Vadoties pēc aktivitātēm dažādās latviešu mītnes pilsētās, secinām, ka aptuveni 25% latviešu izcelsmes cilvēku joprojām piedalās latviskas dzīves kopšanā. Tātad pēc aptuveni 55 gadiem Amerikā varētu būt vēl ap 20 000 samērā aktīvu latviešu.

Runājot par latviešu sabiedrību, bieži vien subjektīvi un maldīgi pieņemam, ka mēs, latvieši, it kā būtu izvairījušies no asimilācijas, jo ikvienam no mūsu paziņām ir visai plašs latviešu draugu pulks, daudziem bērni un mazbērni runā skaidrā latviešu valodā, vēl lasām latviešu grāmatas, laikrakstus, darbojamies latviešu organizācijās un draudzēs, rūpējamies par latviešu dzīvi svešumā un Latvijā.

Tomēr dzīve rāda, ka cilvēku, kuņiem ģimenē un tuvākā draugu lokā valda tikai latviešu valoda, kļūst aizvien mazāk. Par to, kas norāda uz personas asimilāciju, var lasīt Pētera Saliņa grāmatā “Asimilācija – amerikāņu izpratnē” (Saliņ 1997). Ļaudis, kuņiem izdevies asimilācijai nepakļauties, ir izglītojušies, iemācījušies angļu valodu, nodibinājuši ģimenes, izaudzinājuši bērnus, ražīgos darba gadus nostrādājuši vietējā vidē, bet nekad nav vēlējušies iekļauties amerikāņu sabiedrībā ar nedalītu lojalitāti Amerikai.

Savu pētījumu veltīju latviešiem, kuņi līdz šai dienai vēl neuzskata sevi par asimilētiem. Starp viņiem ir neliela grupiņa, kas izvēlējusies savus atpūtas

¹ Rakstā ievērots autoras rakstības veids ar *ch* un *r* lietojumu. Interviju citāti kursīvā, pārtraukumu apzīmē [...], kvadrātiņos arī autoras skaidrojumi vai skaidrības labad pierakstīts neizteikts vārds (red. piezīme).

gadus dzīvot savu cilvēku vidē – “Ciemā Latvija”.² Kas viņus motivēja atstāt ieras-
tos dzīves apstākļus un pārcelties uz dzīvi laukos, uz “Ciemu Latvija”? Kas bija
tas garīgais spēks, kas palīdzēja viņiem izdzīvot svešā zemē, paliekot latviešiem?
Iemesli, protams, ir dažādi, bet sava pētījuma gaitā mēģināju saklausīt kādu kop-
saucēju viņu izvēlei.

Uzklusīju šo latviešu dzīvesstāstus ar interviju palīdzību, kas saglabāsies
kā vēsturiska laikmeta liecība un dokumentācija nākamo paaudžu pētniekiem,
kuŗi interesēsies par sabiedrības daudzplāksņaino uzbūvi. Ieskaņotie atmiņu stāsti
sniedz izpratni par ieceļotāju dzīvi jaunos apstākļos, par izdzīvošanu, pielāgoša-
nos, divvalodību, par centību un ideāliem, mērķiem un cerībām, kā arī nēmai-
nīgām pamatvērtībām. Tie liecina par lojalitāti dzimtajai zemei un par uzticību
izvēlētajai mītnes vietai.

Visi “Ciems Latvija” (turpmāk – Ciems) iedzīvotāji ir ikdienišķi cilvēki.
Mūža ražīgos gadus viņi ir strādājuši katrs savā profesijā, bet tajā pašā laikā neatlai-
dīgi rūpējušies par latvisko vidi ar cerību izdzīvot kā latviešiem un sagaidīt, ka Lat-
vija atgūs brīvību un iespēja atgriezties dzimtenē būs reāla. Jāatzīmē, ka intervijās
maz pieminēta cīņa par Latvijas neatkarību. Lai gan tā bija nozīmīga trimdas lat-
viešiem vispār un ierakstīta katra zemapziņā, intervētie cilvēki to neuzsvēra. Starp
Ciema iedzīvotājiem ir inženieri, mediķi, skolotāji, arhitekti, biroju darbinieki,
būvuzņēmumu vadītāji, mājsaimnieces. Viņi cēla un būvēja, līdzekļus un darba-
spēku netaupot, lai ap sevi radītu mazu Latviju. Viņiem un viņiem līdzīgiem,
manuprāt, ir vislielākie nopelni latvietības saglabāšanā garajos trimdas gados. To-
mēr par viņiem maz dzirdam un rakstām, gauži maz viņus cildinām, jo viņu stāsti
šķiet pārāk ikdienišķi. Bet, pateicoties viņiem, ir pastāvējusi visa trimdas latviešu
sabiedrība. Stāsts katram ir savs, bet visus vieno garīga latviska tuvība un dzīves
vērtības. Esmu pateicīga, ka ar daļu no viņiem man bija iespēja iepazīties tuvāk.

Nelielā latviešu apmetnes vieta ir kaimiņos plaši pazīstamajam latviešu
kultūras un izglītības centram “Gaŗezers”, kur nu jau gandrīz 40 gadus pulcējas
bērni un jaunieši vasaras nodarbībām un mācībām vasaras vidusskolā. Svētkos te
sarodas latvieši no plašas apkārtnes. Paaudzes nāk un iet. Daudzi kādreizējie vec-
vecāki nu jau aizgājuši mūžībā, tēvi un mātes paši ir vecvecāki, un viņu bērni ir
jaunie vecāki, kuŗu bērni staigā iemītajās tekās.

Ieejas vārtus noietnē rotā devīze “Gaŗezers – Dievam un Latvijai”, un
šie vārdi ieaudzināti no mazām dienām latviešu bērnu sirdīs un apziņā. Personis-
kie kontakti liecina, ka “Gaŗezeram” ir bijusi viena no visnozīmīgākajām ietek-
mēm latvietības uzturēšanā trimdā. Sešdesmitajos gados iniciatoru grupai radās

² “Ciems Latvija” atrodas ASV vidienē, Mičiganas pavalstī, pusceļā starp Detroitu un Čikāgu
– nelielā privātmāju rajonā dzīvesvietas sev iegādājušies un atpūtas gadus pavada galveno-
kārt tikai latvieši.

iespēja iegādāties “Gaņzeram” kaimiņos lielākus neapbūvētus zemes gabalus. Gadu tecējumā vairāki “Gaņzera” bērnu vecāki un viņu draugi tur sacēluši apmēram 45 privātas savrupmājas. Pirmie zemi iegādājās “Gaņzera” ļaudis, kas katru nedēļas nogali, vasaru pēc vasaras “nometņoja” bērnu tuvumā un bija pieraduši un iemīļojuši “Gaņzera” apkārtni un sabiedrību. Aija M.: *Mana mašīna it kā pati brauca uz “Gaņzeru” katru nedēļas nogali, visu vasaru. “Gaņzers” vienmēr mīļš un tuvs bijis, – tā Gundars S. Sekoja draugi un paziņas, un pamazām veidojās “Ciems Latvija”.*

Ciemā es intervēju 27 cilvēkus no 22 ģimenēm, un tekstā turpmāk citēti tikai Ciema iedzīvotāji. Piedalīties pētījumā bija ieinteresēti gandrīz visi uzrunātie. Atteicās nedaudzī – dzīve esot bijusi pārāk ikdienišķa, esot grūti saskatīt projekta nozīmīgumu, un kuņus gan viņu stāsti varot interesēt. Daži, īpaši bijušie leģionāri, šķiet, baidījās atklāt savus pārdzīvojumus (esmu gan pārliecināta, ka, neatlaidīgāk mudināti, arī viņi būtu izteikušies). Gandrīz visi intervētie bija pensionāri, kuņiem jau pāri septiņdesmit.

Kā mutvārdu pētniekiem labi zināms, interviju gaitā var lietot dažādas pieejas. Es nebiju ieinteresēta uzdot specifiskus jautājumus, bet aicināju sarunu biedrus brīvi stāstīt par savu dzīvi. (Novēroju: ja ļauju stāstītājam izteikties brīvi, tad visu, kas dzīvē bijis nozīmīgs, viņš atklāj bez sevišķas mudināšanas. Pētnieka uzdevums ir to saklausīt.) Apzināti saucu viņus par saviem sarunu biedriem, jo mūsu starpā izveidojās īpaša tuvība. Sarunas risinājās viegli, daudzus es pazinu no agrākās sadarbības turpat “Gaņzera” vai kādā centrālā latviešu organizācijā. Vairāku sarunas biedru bērni bija manu bērnu draugi, un tagad mūsu mazbērni atkal ir draugi latviešu skoliņās un “Gaņzera” nometnē. Es, protams, zināju, kādā virzienā sarunu virzīt, ja uztvēru brīvi ritošo domas pavedienu, kas varētu dot atbildi manis iecerētajam un ne vienmēr izteiktajam jautājumam. Mūsu sarunas bija ļoti neformālas, nepiespiestas un atklātas. Sapratāmies pusvārdos, jo daudzi viņu piedzīvojumi bija arī mani piedzīvojumi. Zināmā mērā šīs intervijas bija subjektīvas, mēs, varētu teikt, abas puses, uzņēmāmies savu atbildības daļu par sarunas gaitu.⁹¹

Nometņu laiki, Eiropas atstāšana, sākuma gadi Amerikā visiem tā laika trimdiniekiem bija līdzīgi. Visiem izjautātajiem tikai agrās bērnības un jaunības atmiņas saistās ar bezrūpīgu dzīvi un vecmāmiņu gādību Latvijā, un mūža otrā pusē, kad pašas esam vecmāmiņas, šīs atmiņas ir saulainas un mīļas. Pamazām izkristalizējas vienojošās iezīmes, dažas no tām, protams, raksturīgas visiem vecākiem cilvēkiem, – nostalgiskas atmiņas par bērnības dienām raksturīgas ne tikai dzimteni zaudējušajiem. Bet mūsu gadījumā tās izsauc sāpīgu smeldzi, un var saklausīt vēlmi visu agrāko piedzīvot vēlreiz.

³ Rodas iespēja debatēt par jautājumu, ko savā grāmatā “Dalītā atbildība” apskata M. Frišs. Vairāk skatīt: Frisch 1990.

Katru vasaru es dzīvoju uz laukiem. [...] Mans tēvs bija tas, ko kādreiz Latvijā sauca par telefonu saimniekiem. [...] Paps šad un tad brauca uz laukiem. [...] Mamma dzīvoja Rīgā, un mēs, kad bija laiks vai vasaras, tad [mūs] iesēdināja vilcienā un aizsūtīja uz laukiem. Vecmamma, [...] ko es vienmēr saucu par savu mīļo vecmāmiņu, tā dzīvoja pie mums, tā vienmēr bija pie mums vasarās, tā arī bija tā, kas par mums rūpējās. [...] Mamma atbrauca uz kādām dienām, bet sevišķi daudz ar mums nenodarbojās. Tā par savu bērniību, kas pavadīta Valmieras tuvumā, stāsta Aija M.

Valija V.-C. atceras bērnu dienas savu vecāku mājās pie Saldus: *Mamma tik daudz dziedāja. [...] Vakaros mēs dziedājām un stāstījām teikas vai papus kaut ko lasīja priekšā no avīzes vai kaut kādas grāmatas. [...] Mamma bija liela rokdarbniece, [...] un tas mani ļoti iespaidoja. Valija neatceroties bērnu dienu grūtības. Vecāki bijuši bagāti saimnieki, un viņa bijusi lutināta meitene.*

Arī Gundars S. vecāsmātes labestību nav aizmirsis: *Māte mani par palaidnībām lika kaktā, plucināja matus. Vecāmate, glābēja, teica: “Ko jūs to puiku, tā meitene arī ir vainīga,” kad māsa apsūdzēja brāli blēņās...*

Par skaisto bērniību vecvecāku lauku mājās Ķieģeļu pagastā tēlaini izsakās Baiba D.: *Bet, par vasarām runājot, tās bija pilnīgi neatsveļamas. Mēs, [...] kamēr bijām mazas, tikai priecājāmies un vecāimātei pa kājām daudzījāmies. [...] Bija jāgana zosis kādreiz. [...] Priekšpēdējā vasarā vecāistēvs salīga mani par gani. Un tas, ko es gribēju, es ļoti gribēju pierādīt, ka es to izturēšu. Un izturēju arī. Viņš [vecāistēvs] mani arī lutināja. Svētdienas rītos viņš teica: “Baibīt, tu paguli, es izlaidīšu tās govīs ārā.” Bet tad es rudenī dabūju vadmalu vienai kleitai vai mētelim, cik nu tur iznāca. Es zinu, ka man uzšuva mēтели, un es ar to mēтели nodzīvoju gandrīz visu trimdas laiku, [...] es biju nopelnījusi to. Tad pēdējā vasarā es teicu: “Nē, [...] es gribu darīt kaut ko vairāk.” Nu un tad es kaplēju cukurbietes līdz apnikumam, [...] un man arī ļoti patika kūļus siet un tad tos salikt statiņos. Tas bija vienreizēji! [...] Kad es savu pirmo statiņu salīku un uzliku cepurīti galvā, es domāju: “O, nu es esmu kaut ko sasniegusi!” Es plūcu linus un, protams, arī kaņepes. Kad tagad runā par marihuānu, es atceros to saldo smaržu... It sevišķi man bija jāplūc pa pusdienas laikiem. Es biju kādreiz tā noreibusi kā muša. Man bija jāiziet ārā no tā kaņepju lauciņa un kaut kā jāatžilbst bišķi. [...] Man visi tie darbi ļoti ļoti patika. Vai man būtu paticis, ja tas man vien būtu jādara visu savu mūžu, to es nezinu, bet nu tiktāl man tas patika.*

Agrā bērniībā pierādītā uzņēmība, apzinīgums, optimisms un lepnums par paveikto vērojams un raksturīgi parādās visos Baibas D. dzīves posmos.

Ciema iedzīvotāju skaistākās atmiņas saistās ar Latvijas laukiem, un pas-torālais skats uz lauku dzīvi saglabājies dziļi zemapziņā. Ciemā, klusajā Amerikas lauku nostūrī, var atgriezties tur iztēlē.

Jāatceras, ka lauku dzīves tuvību stāstītāji varēja baudīt tikai bērniībā, jo jau padsmitnieku gados Latvija bija jāatstāj. Dažiem – mazliet vecākiem – kā

kaņavīriem, citiem – kopā ar ģimenēm. Jaunie cilvēki bezbēdības gados dzimtenes zaudējumu neizjuta tik skaudri kā viņu mātes un tēvi, kuņģus nomāca dzīves nedrošība, nenoteiktās nākotnes izredzes, ikdienas rūpes. Pat kaņa gadus toreizējie jaunieši atceras jaunības bezrūpju gaismā. Trūka ēdiena. Bet vecāki gādāja. Izdzīvoja. Baiba D. atceras, ka īsi pirms kaņa beigām *viņas abas* [vecāmāte ar Baibas māsu] *atrada vienu skārni. Un viņas gāja ar piena kanniņu, un tas vācietis viņām asinis [tur] ielēja, un, ziniat, milti bija vēl paglabājušies līdz. Un tad vecāmāte taisīja asiņu pankūkas ar kaut kādu eļļu šausmīgu, [...] tāda ļoti nepatīkama garša tai eļļai bija, bet katrā ziņā tās asiņu pankūkas bija skraukšķīgas, [...] tas bija tā kā standarta ēdiens ilgu laiku. Atnes atkal kanniņu, iekuļ miltus iekšā un ēd. Tā kā bads mums faktiski nebija.*

Jaunības gadi bija pavadīti Vācijā, bēgļu nometnēs. Stāsti par tiem laikiem runā par draudzībām, kas uzturētas visu mūžu, par latviskās dzīves izpausmēm, vienotību, nesaraujamām piederības saitēm un dažādām iespējām. Atmiņas par grūtajiem skolas gadiem, trūkumu un badu izbālējušas, viss grūtais ir pārdzīvots un aizmirsts. Atmiņā palicis labais (protams, ar izņēmumiem) – mācības nometņu skolās sagatavoja daudzus izglītības gaitām un studijām Amerikā, daudzi nometnēs apguva amatus, un bagātīgā kultūras dzīve deva garīgo veldzi.

Par skolas gaitām Baiba D. stāsta ar sajūsmu: *Tie ģimnāzijas gadi – skais-tākais laiks manā mūžā līdz šiem laikiem visiem. [...] Liela nometne platības ziņā [...], tur auga krūmi, [...] iesaucām par viršiem, ziedēja dzelteniem ziediem, un visa tā nometne, kad ziedēja, viss bija viena dzeltena jūra. Viņa atceras stingros, labos skolotājus, jāmācas bija, bet tie prieki: Skauti, gaidas, teātri un dziedāšanas! [...] Tās skolas gaitas, tās bija burvīgas. Pārrunas, kopīgie darbi saistīja šos jauniešus uz mūžu: Tā sēkla, kas tur tika iedēstīta un attīstījās, tā tas ir palicis uz visu mūsu mūžu mums visiem.*

Dzīve nometnē un skolā lika pamatus demokrātiskam dzīves veidam, mācīja atbildību, pienākumu, atdevi, negaidot samaksu. To visu saklausīju viņu stāstos. Ar katru dzīvesstāstu saprotamāka kļuva piemērošanās spēja, jauno apstākļu izpratne un pieņemšana bez kritikas vēlākajos gados, līdztekus stingrai ievirzei latviskajās vērtībās – neatlaidībai, darba tikumam, izglītības nozīmīgumam.

Jauniešu atmiņas no gadiem, kas pavadīti bēgļu nometnēs Vācijā, ir ļoti trūcīgi dokumentētas. Sarunas man deva iespēju tuvināties tā laika piedzīvojumiem un pārliecināties par sabiedrībā pieņemtās domas patiesību, ka pamati visām trimdas organizācijām un sekmīgai sadarbībai likti nometņu laikos. Protams, atmiņas ir subjektīvas, dažkārt maldinošas, bet katram personiskajā iztēlē – patiesas. Ir taisnība, ka līdzīgas pārdomas varētu saklausīt citu trimdinieku dzīvesstāstos, tādēļ maldinoši būtu secināt, ka tieši šeit minētie piedzīvojumi būtu vienīgie iemesli, kas vēlāk motivēja Ciema iedzīvotāju dzīves stila izvēli.

Intervijas neformālās, draudzīgās sarunās viens temats izraisīja nākamo. Ilgāk pakavējāmie pie tematiem, kas man šķita iezīmīgāki un detaļās saglabājušies stāstītāja atmiņās. Gandrīz vienmēr tas bija par kaut ko latvietim svarīgu.

Lai gan Eiropu atstāt nebija viegli, visi apzinājās, ka ceļš uz dzimteni bija slēgts, un, bruņojušies ar uzņēmību un nelokāmu gribu izturēt, trimdinieki uz sāka savu izglītības, karjeras un ģimenes dzīvi šai zemē. Zemē, ko tagad, atskatoties uz aizvadītajiem gadiem, visi uzskata par iespēju zemi.

Te patiesībā ir nākotne. Tās, kas grib kaut ko darīt, bet nevis gaidīt, te var tikt uz priekšu, sevišķi jaunie. [...] Te ir īstā vieta, kur var dzīvot. Šiem Aleksandra A. vārdiem pievienotos vairākums emigrantu un arī visi Ciema iedzīvotāji. Vecumdienās “Gaŗezera” tuvums vilināja arī Aleksandru A., lai klusumā un mierā netraucēti varētu nodoties mākslai – rotu darināšanai un akmeņu kalšanai, tēlniecībai. Ciemā – patika vide un apkārtnē.

Ieceļotāja, tagadēja Ciema iedzīvotāja Valija V.-C. pēc nokāpšanas no kuģa ceļā uz pirmo darba vietu Misisipi pavalsts kokvilnas laukos ievēro uzrakstu: *Amerika ir iespēju zeme. Kas bagāts, tas var palikt nabags, kas nabags, var palikt bagāts. Amerika jums nedos, jums jāstāv pašiem uz savām kājām.* Cik patiesi šie vārdi – par to ģimene pārliecinājās jau nākamajās dienās. Latvijā bija palikušas bagātas lauku mājas, un, cerot uz drīzu atgriešanos, arī deviņus mēnešus veco meitiņu viņi bija atstājuši pie radiem. Bet ceļi aizveda tālumā. V. ģimene Amerikā tika norīkota darbā, kas lauž ne tikai muguru, bet arī garu. Pirmā mājvieta ir netīra, noplīsusi būda. Pa naktīm čūskas lien pār bērnu gultām. Darbs – neiedomājami grūts, alga – ļoti zema. Pusbads. Bet māte saka vīram: *Tagad, draugs, mums atliek tikai atlocīt piedurknes un strādāt.* Jāstrādā, lai tiktu ārā. Vīram birst asaras. Arī viņu 12 gadu vecais dēls Ārijs, kas tagad kopā ar māti vecumdienas vada Ciemā, iejūdzas darbā. Viņš jūtas iekšēji labi, jo: *Es biju priecīgs, [...] ka man nebija dzeloņdrātis riņķī manai ēkai, manai nometnei. Man ļoti patika [...] brīvību izbaudīt.* Arī no šiem, šķiet, nebeidzamajiem kokvilnas laukiem latvieši no plašākas apkārtnes pāris reizes mēnesī jau pulcējās latviešu dievkalpojumos un meklēja cits cita tuvību. Ārijs V. tagad izsakās: *Ja nebūtu bijis latviešu baznīcas, varbūt nekad nebūtu palicis latviešos. [...] Bet es par Latviju vienmēr esmu raudājis, [...] Latvija stāvēs prātā nakti un dienu.*

Ģimene, savu laiku nokalpojusi, atstāj Misisipi un vēlāk nonāk Čikāgā, bērni iegūst augstāko izglītību, vecāku dzīve stabilizējas amerikāņu vidē. Neskatoties uz to, Ārijs V. saka: *Pilnīgi latvisku dzīvi dzīvojam. [...] Es uzskatu sevi par latviešu patriotu, jo es vienmēr tiku Latviju nolīcis pirmā vietā. [...] Un kāpēc – nevaru atbildēt. Varbūt kultūra. Dziesma – [...] varbūt [tā ir] Latvijas lielākā bagātība.*

Pēc daudziem gadiem un smagiem pārdzīvojumiem sasnieguši zināmu labklājību, māte un dēls iekopuši māju Ciemā, kur veldzi dod skaistā apkārtnē,

plašās pļavas, meža dzīvnieki un sirsnīgā latviešu sabiedrība. Kopš 2001. gada Ārijs V. ir Ciema priekšnieks un galvenais rupjmaizes cepējs.

Ražīgos darba gadus vairākums Ciema iedzīvotāju pavadīja lielpilsētās. Lai cik interesants bijis darbs, lai cik patīkami bijuši darba biedri, latviešu sabiedrība bez izņēmuma visiem intervētajiem vienmēr bijusi tuvākā. Vai tas pēckaŗa nometņu laika, nometņu skolu nopelns? Dzīve turpinājās – tikai citā kontinentā un citos apstākļos.

Par savām profesionālajām darba gaitām sīkāk izteicās retais, kam gan par iemeslu varēja būt mana sarunu ievirze. Nesaklausīju lielu tieksmi pēc materiālās labklājības. Darbs ikvienam ir bijis svarīgs, nepieciešams, lai sasniegtu zināmu labklājību, lai varētu izglītot bērnus un nodrošināt sev vecumdienas, bet ne vienīgais dzīves mērķis. Draugi, latviešu sabiedrība palīdzēja uzturēt garīgo stabilitāti, aizpildīja tukšumu, kas smeldza sirdīs.

Tagadējie Ciema iedzīvotāji zināmā mērā turpināja dzīves stilu, ko izkopa Vācijas nometnēs. Līdzīgi kā nometņu gados – dibināja biedrības, skolas, protams, baznīcas, rīkoja dziesmu un deju svētkus, dažādus sarīkojumus. Dzīvoja latvisku dzīvi. *Ne, es amerikāņu sabiedrībā praktiski nebiju. Tā sociāli. [...] Man pietika ar latviešu sabiedrību [...]*, atzīst Ojārs S.

Līdzīgi izsakās arī Indra E.: *Mēs ļoti maz gājām amerikāņu sabiedrībā, ļoti. Viņš [vīrs] tikai aizgāja, viņš nesadraudzējās ne ar vienu nevienā darbā. Es nekad neesmu gājusi uz privātām amerikāņu mājām [...]*. Indras E. vīrs ieņēma atbildīgu amatu lielā uzņēmumā. Tagad miris, bet bērni un bērnu bērni apgrozās latviešu vidē, vedekla – amerikāniete – iemācījusies runāt latviski.

Aija M., zobārste, arī nekad nemeklēja amerikāņu sabiedrību. *Nevajadzēja, latvieši bija visapkārt. Nebija arī laika. Bērni bija iesaistīti visās latviskajās izdarībās, skolās, deju kopās, sportā, skautos un gaidās. Dienas vienmēr bija par īsām. Par savām dienas gaitām Aija stāsta: ...Aizvedu meitenes uz tautas dejām, braucu atpakaļ (uz mājām), [...] atstāju viņas tur, [...] pusstundas brauciens turp, mājās biju stundu, un atkal pusstundu atpakaļ.*

Dienas aizgāja darbā, un tā no dienas dienā, no nedēļas nedēļā. Un vasarās – katrs brīvais britiņš pavadīts “Gaŗezera”. Tāpat viņas vīrs Dr. M. amerikāņu kolēģu sabiedriskajā dzīvē ārpus darba iesaistījās maz.

Savai profesijai devu savu sirdi. [...] Bet tie, kas mani labāk zināja, arī zināja, ka man ir viena cita mīlestība un cita saistība, kas ir ar manu izcelsmi, ar manu latvietību, saka Gundars S., kādreiz amerikāņu skolas direktors, arī ilggadējs “Gaŗezera” administratīvais vadītājs, sabiedriskais darbinieks.

Baiba D. stāsta gadījumu no savām kāzām neilgi pēc ierašanās Amerikā: *Kāzas bija jaukas un uz laukiem. [...] Amerikāņi arī piedalījās. Bet metodisti ir nedzērāji, absolūti bez alkohola. [...] Tūliņ pēc laulībām bija ar amerikāņu viesiem kopā, visādas*

maizītes sasmērētas, ļoti daudz un ļoti bagātīgi, un cepts viss kas. [...] Bet tikai ar limonādi, kafiju un tēju. Un tad visi gaidīja ar ļoti lielu nepacietību, kad nu tie amerikāņi tagad ies projām, ka tagad nu mēs varēsim tā riktīgi sākt. Un tie amerikāņi, tiem tik labi gāja, un [...] tie sēž un sēž, un sēž. Ārkārtīgi karsta diena bija, [...] un visi tur sēdēja zem tiem lielajiem kokiem un priecājās. Un māte tikai, [...] ka nu ietu drīzāk prom! Nu un tad sākās latviešu svinēšana. Pēc tam tad – bija cūka nokauta, [...] kā jau uz laukiem!

Vēlākos gados – Čikāgā, Baiba D. turpina: *Mums bija draugi, draugi, draugi. Īstenībā mēs esam bijuši ļoti ļoti laimīgi, mums vienmēr ir bijuši daudz draugu, un tādi labi draugi.* Svinējuši vārda dienas vai kādam dzimšanas dienu, dejojusi un dziedājuši. *Ar amerikāņiem [...] mēs varējām runāties par visu, bet nebija tā, ka ietu ļoti cieši kopā. Mēs bijām draudzīgi, bet speciāli ne. [...] Čikāgā mums bija ļoti liela laime būt tik daudzus latviešos.*

Arī citos stāstos redzam, ka gaŗajos trimdas gados cilvēkiem ir bijusi maza vēlēšanās iesaistīties amerikāņu sabiedrībā. Tas, šķiet, varētu būt galvenais iemesls vēlmei atpūtas gadus dzīvot samērā noslēgtā latviskā vidē. Lai gan bijuši darbīgi un ir pateicīgi par iespēju veidoties un izmantot šīs devīgās zemes iespējas, viņi nav vēlējušies būt daļa no vietējās sabiedrības. Uz jautājumiem, vai kāds ar nolūku izvairījies no amerikāņu draugiem, vairāki neatbildēja vai arī paskaidroja, ka vienkārši nebija vajadzības, jo latvieši bija visapkārt. Stāstos maz arī saklausīju runas par iespējām amerikāņu sabiedrībā kopt garīgās intereses. Maiga K., atraitne, kam dzīve jau ilgus gadus saistīta ar “Gaŗzeru”, izsakās: *Kur nu bez latviešu sabiedrības! [...] Attiecības ar amerikāņiem vienmēr bijušas labas, bet pavisas.* Turklāt nedēļas nogalēs bija bagātīgs klāsts latviešu koncertu, teātru, izstāžu un priekšlasījumu. Par kvalitātes jautājumu netika diskutēts, latviskais vienmēr pieņemts.

Amerikāņu pētījumi par iebraucēju iekļaušanos vietējā sabiedrībā norāda, ka sevišķi pagājušā gadsimteņa sākuma gados vairākums iebraucēju bija ieinteresēti pēc iespējas ātrāk asimilēties,⁴ lai vieglāk būtu īstenojams sapnis par amerikāņu dzīvesveidu. Nevien no manis intervētajiem neizteica līdzīgu vēlmi. Latviešu sabiedrība ir darījusi viņu dzīvi pilnvērtīgu. Visu mūžu viņi palika latvieši, tikai uz laiku nokļuvuši citā vidē. Diemžēl cerība atgriezties dzimtenē daudziem neīstenojās. Latvija atguva brīvību pārāk vēlu, un viņi vairs neriskēja atstāt bērnu ģimenes, nodrošināto vecumdienu situāciju. Arī šo dzīves īstenību vairākums pieņem bez gaušanās. Nesaklausīju lielu bēdāšanos par nākotni, kāda tā būtu izveidojusies, mūžu pavadot brīvā Latvijā. Jo arī svešumā viņu latviskās dzīves iespējas bija viņu pašu izvēles brīvība.

Tādēļ nepārsteidz, ka Ciems viņus vilināja. Ciems ir mazā Latvija. Pieņemu, ka tādēļ šāda izvēle nosaukumam – “Ciems Latvija”, lai gan man nav izdevies

⁴ Par asimilācijas veidiem sk.: Glazer and Moynihan 1970.

noskaidrot nosaukuma rašanās īsto iemeslu. Ciema apkārtnē piedāvā plašumu, brīvību, zaļus priežu mežus. Iespēju kopt krāšņus puķu dārzus, dēstīt bērzus un Latvijā iegādātos ievu krūmus. Atsaukt bērniņu. Katra māja atgādina latviešu sētu. Ar kaimiņu var sarunāties pāri dzīvžogam, var sadziedāties, pastrīdēties, debatēt. Ciema klusumā, nesteidzīgā vidē var baudīt plašu skaistumu, mierīgus ezera ūdeņus. Ojārs S., kam patīk zvejot un darboties savā sētā, nevarētu atgriezties sablīvētajā pilsētas dzīvē: *Tur [...] acis sūrst no dūmiem, [...] un tagad, kad es aizbraucu uz Čikāgu, tur mani neviens velns nedabūtu atpakaļ! Fui, Dieviņ! Es esmu pieradis pie plašuma.*

Svarīga ir draudzība ar kaimiņiem, kas palīdz cits citam labās un sliktās dienās, jo viens otru uzmana. *Kad es biju saslīmis, [...] es saku, [kaimiņi] tīri vai lauza durvis ārā. Katrs skrēja un prasīja, ko vajag, un ko un kur, un kas, un visu ko... Es esmu tiešām pateicīgs viņiem, un varbūt jāsaka, mani viņi izglāba, – atcerējās mākslinieks Aleksandrs A. (Intervija notika 2000. gadā, 2002. gadā viņš miris.)*

Nesteidzīgais dzīves stils apmierina gandrīz visus, sevišķi sievietes, lai gan vairāki vīrieši izteicās, ka jāatrod kāda nodarbošanās – vai nu jākopj apkārtnē, vai jāturpina kaut mazākā mērā darboties agrākajā profesijā. *Interesē daudz kas, es mūžīgi gribu redzēt, kur saule paliek, kad vakarā noriet, – saka Ilmārs G.*

Ivars K., kas garus gadus pavadījis profesionālā darbā, atcerējās, ka ar vietējo sabiedrību bijušas tikai korekti draudzīgas attiecības: *Sirds tur nebija daudz iekšā.* Viņš esot savrupceļa gājējs. Lai gan latvieši ir *sirdij tuvāk*, viņš saskata problēmas Ciema iedzīvotāju savstarpējās attiecībās, skaudību un nenovīdību. Viņam šķiet nepareizs arī pārspīlētais latviskums, viņš uzskata, ka vajadzētu dzīvot kā amerikāņiem, *nevis kā indiāņiem savā rezervācijā.* Viņa uzskatam citi atklāti nepievienojas. Un tomēr jākonstatē, ka Ciema situācija pamazām mainās, jo jau 2003. gada vidū sešās mājās dzīvoja amerikāņi. Vecākajai paaudzei aizejot mūžībā, maz ir tādu no vidējās paaudzes, kas izrāda interesi par dzīvi Ciemā. Ar katru nākamo paaudzi jautājums par asimilāciju diemžēl kļūst aktuālāks, bet varbūt tas ir likumsakarīgi.

Vai Ciemam kā latviešu dzīves vietai ir nākotne? Pašreizējie iedzīvotāji neizrāda bažas, un reālos apstākļus neviens nevēlas vārdos formulēt. Visi it kā cer, ka bērni paturēs vecāku mājas par vasaras mītnēm, bet gandrīz neviens nesaskata nopietnu iespēju Ciemam augt un pilnveidoties: *Kāda gan nākotne var būt pensionāriem, – saka Baiba D.*

Gunārs G. rezignēti izsakās: *Mums nav jauno, mums nav, kas varētu te kaut ko iedzīvot. [...] Skats uz nākotni? Tur nav ko. Jaunie – strādā Čikāgā, atbrauc pa nedēļas nogalēm. Laiks te smuks! [...] Varbūt 15% no mūsu bērnu paaudzes paliks “Garezērā” un Ciemā, ieinteresēti to veidot latvisku, bet pārējie “integrējas vai degradējas”.*

Noslēgumā kā novērotāja secinu, ka Ciema ļaužu mutvārdu liecībās nesaklausīju noteiktus, precīzi pārbaudāmus pierādījumus viņu motivācijai dzīvot noslēgtā latviskā vidē. Daudzos stāstos gan saklausīju līdzīgus atmiņu pavedienus – nostalgiju un bērnības pastorālās ainas. Jaunības gadu piedzīvojumi Vācijas bēgļu nometnēs, tur iegūtās un nostiprinātās latviskās saites ir veidojušas šo cilvēku latvisko vērtību skalu. Ražīgo darba gadu piedzīvojumi lielpilsētās un atpūtas brīži “Gaņezera” klusumā, baudot latviešu sabiedrību un kultūru, deva iespēju kopt latviskās tradīcijas, uzturēt garīgās vērtības un stiprināt savstarpējo tuvību. Kā galveno kopsaucēju var minēt nevēlēšanos iesaistīties vietējo sabiedrībā. Nedz valoda, nedz materiālie apstākļi nekavēja iespēju būt daļai no amerikāņu daudzņāciju kopienas, bet ikvienam no intervētajiem – latvietis tomēr tuvāks.

Literatūra

- Frisch, Michael H. *A Shared Authority: Essays on the Craft and Meaning of Oral and Public History*. Albany, NY, State University of New York Press, 1990, p. 273.
- Glazer, Nathan and Daniel Patrick Moynihan. *Beyond the Melting Pot: the Negroes, Puerto Ricans, Jews, Italians and Irish of New York City*. Cambridge, MA: MIT Press, 1970, p. 363.
- Salin, Peter D. *Assimilation: American Style*. New York: A New Republic Book, Basic Books, 1997.

A Latvian Village in America: its People and Motivation for their Residential Choice

The Latvian Village (“Ciems Latvija”) is a residential community of about 50 homes, near the city of Kalamazoo, Michigan. Almost all of its residents are Latvian immigrants who came as refugees to the United States after World War II. They are now retirees, ranging in age from around 70 and older. Twenty-seven individuals from twenty-two families were interviewed during a two-year period. Their language of choice is Latvian, and they maintain a very active social and cultural life. The goal of this oral history project was to collect individual life stories and from the obtained materials identify some possible motives for their residential choice. The present study reveals some common motives: a desire to return to a less complicated, simpler life in “Ciems Latvija” and an opportunity to spend the golden years among their Latvian friends. The gathered life stories contain a wealth of information for further study by future scientists. The presentation includes direct quotes from the interviews.

Latviešu vīriešu identitātes attīstība dzīvesstāstos Amerikā un Latvijā

Sandra Sebre

Rakstā tiek aplūkots līdzīgs un atšķirīgs divu latviešu vīriešu dzīvesstāstos, kurus es klausījos divās atšķirīgās pasaules malās. Abi vīrieši ir dzimuši Latvijā: viens – 1928. gadā, otrs – 1929. gadā. Bērnību abi pavadījuši Latvijas laukos, baudot dabas skaistumu un brīnumus, agrīnos pusaudža gados abi piedzīvojuši krievu un vācu okupāciju. Tad viens no viņiem kopā ar ģimeni devies bēgļu gaitās uz Vāciju un vēlāk uz Ameriku, otrs palicis Latvijā un piedzīvojis vēl vienu krievu okupāciju. Kara laikā un pirmajos pēckara gados abi pārdzīvojuši traumatiskus notikumus, abi stāsta par to laiku baiļu izjūtām. Abi bailes ir pārvarējuši un iesaistījušies pozitīvā, aktīvā darbībā, arī patriotiskā (cik nu vispār patriotiska darbība padomju laikā varēja būt, bet abos gadījumos tā bija vērsta Latvijas labā). Respektīvi, abi vīri ir pierādījuši pozitīvu rīcībspēju. Pirmo dzīvesstāstu uzklausīju Amerikā 1990. gadā, otrs ir stāstīts 1994. gadā Latvijā.

Nepārsteidz tas, ka abos dzīvesstāstos ir daudz līdzīga – ir pārdzīvoti vieni un tie paši vēsturiskie notikumi, arī agrīnā bērnībā abiem bija līdzīgi sociokulturāli priekšnosacījumi, līdzīgas tradīcijas, vairāk vai mazāk līdzīga ir bijusi arī vecāku pieeja audzināšanai utt. Līdz ar to abiem stāstītājiem, dabiski, arī viņu reālajos dzīves piedzīvojumos ir bijušas līdzības, un šie reālie piedzīvojumi iezīmē noteiktus ietvarus naratīvajā procesā. Protams, ka šos līdzīgos notikumus katrs no viņiem psiholoģiski uztver un izprot atšķirīgi, jo ikviena pieredze tiek filtrēta caur jau esošiem indivīda psiholoģiskiem priekšstatiem un sociālās kultūras piešķirtām notikuma nozīmēm. Turklāt šie divi dzīvesstāsti ir kardināli atšķirīgi ar to, ka pēc 1944. gada abu vīru reālā pieredze bijusi ļoti atšķirīga: vienam galvenokārt Amerikā, bet otram – Latvijā. Rezultātā katram dzīvesstāstam daudz kas ir atšķirīgs, tomēr daudz kas ir arī kopīgs, jo abi pieder noteiktai sociokulturālai videi – latviešu kultūrai. Katrs stāstījums ir ar savu individuālo pārdzīvojumu un individuālu interpretāciju, tajā pašā laikā katrā dzīvesstāstā nereti sadzirdam atbalsis vai pieskaņas (Bakhtin 1986) no apkārt esošiem sociāli konstruētiem priekšstatiem un izpratnēm. Respektīvi, tajos ir gan individuālais, gan kopīgais.

Jāpiebilst, ka abi dzīvesstāsti ir atstājuši īpašu ietekmi arī uz mani, šo stāstu uzklausītāju, naratīvo dialogu līdzdalībnieci, jo stāstos ir kāds īpašs patiesīgums, atklātība, iejūtība un arī varonība. Abi stāstītāji ir sava veida “klusie varoņi”. Abi ir izteiksmīgi, loģiski un saistoši stāstītāji – viņiem patīk stāstīt.

Šo dzīvesstāstu analīze ir saistīta ar jautājumiem par identitāti – citādāk nemaz nevar būt, jo, manuprāt, ikviens dzīvesstāsts apliecina stāstītāja identitāti. Šajā sakarā jāpiemin diskusijas par identitāti kā “dekonstruētu” jēdzienu. Piemēram, 2002. gada 2. decembrī laikrakstā “Diena” mēs lasām Roberta Ķīļa pārdomas par identitāti. Sekojot franču dekonstrukcionistiem un angļu sociālajiem konstrukcionistiem, viņš apgalvo, ka identitāte ir “gandrīz kā tukšais apzīmētājs strukturālistu izpratnē – brīvi planējošs” un tā iegūst nozīmīgumu “sociālo klasifikāciju veidošanai sabiedriskās koordinācijas spēļu ietvaros” (Ķīlis 2002). Tomēr, no otras puses skatoties, jēdziens “identitāte” ir labi zināms gandrīz visiem sabiedrības locekļiem – kā etniskā identitāte, seksuālā identitāte, profesionālā identitāte u. tml. Jēdziens “identitāte” ir dziļi iesakņojies mūsu domāšanā. Un, patiešām, lielākā sabiedrības daļa droši vien arī tic, ka mums ir kaut kāda identitāte, ko mēs sev esam jau identificējuši (Freeman 1993) vai arī kuru ceram identificēt un attīstīt nākotnē. Tomēr mēs sev uzdodam klasiskos jautājumus: “kas es esmu, kas es biju, kas es būšu?” – un arī atbildam uz tiem.

Jautājums tomēr pastāv – cik gatavi mēs esam pieņemt vai atraidīt E. Eriksona formulēto identitātes pamatprincipu: “identitāte ir viengabalainības un nepārtrauktības izjūta” (Erikson 1968). Oponentu arguments ir šāds: nav nekādas nepārtrauktības, jo mēs ik brīdi maināmies, nav nekādas viengabalainības, jo katram no mums ir daudzas un dažādas spējas, dažādas uzvedības formas, dažādas attiecību shēmas, dažāda sociālā piederība utt. Tomēr man liekas lietderīgi uzlūkot šīs divas nostājas ne tikai filozofiskā aspektā, bet arī raugoties no pieredzes ar psihiatriskiem pacientiem, kuriem patiešām psihoneiroloģisku iemeslu vai traumatiskas dzīves pieredzes dēļ trūkst šīs “nepārtrauktības un viengabalainības” izjūtas. Parasti šiem cilvēkiem ir ļoti grūti, ļoti smagi – viņiem ir lielas grūtības funkcionēt sabiedrībā, noturēties darbā, veidot pozitīvas attiecības utt. Cilvēki, kuriem patiešām ir “saskaldītā”, izplūdusi vai neesošā identitāte, savā būtībā tomēr ir ļoti atšķirīgi no, piemēram, Roberta Ķīļa, kurš noliedz identitātes principu, visticamāk, filozofisku iemeslu dēļ, tomēr ļoti labi spēj dzīvot un darboties mūsdienu sabiedrībā.

Postmoderniskais psihoanalītiķis Rojs Šēfers (Schaffer 1992) palīdz mums savienot antiidentitātes filozofisko, postmodernisko nostāju ar psiholoģisko realitāti, kas ir nepieciešama, lai cilvēks varētu adekvāti un adaptīvi funkcionēt ikdienas dzīvē. Roja Šēfera piedāvājums tagad jau ir diezgan plaši pieņemts psihologu un psihoterapeitu vidē Amerikā, un tas skan šādi: katrs indivīds patiešām nav pilnīgi viengabalains – katram indivīdam ir daudz un dažādi aspekti, daudz un dažādas spējas un darbības, pat daudz un dažādi ideoloģiskie priekšstati. Roja Šēfera domubiedri apraksta indivīda “daļas” (Schwartz 1987) – katram no mums ir sava bērnišķīgā daļa, sava trakulīgā daļa, sava traušlā daļa, sava bravūrīgā un

drosmīgā daļa utt. Un visas šīs daļas vieno mūsu patība, mūsu ego, ko var uzskatīt arī par šo atsevišķo daļu virspavēlnieku. (Ja virspavēlnieks šo atsevišķo daļu saskaņošanā ir neefektīvs, indivīdam, protams, rodas problēmas.)

Šajā sakarā R. Šefers īpaši uzsver dzīvesstāsta lielo nozīmi – faktiski pats stāstītājs ir mūsu daudzpusīgo “daļu” apvienotājs, tas, kurš piešķir nozīmīgumu dzīves pieredzei. Stāstījuma procesā mēs nemaz nespējam izvairīties no tā, ka noteikt kaut kāda viengabalainības un nepārtrauktības veidošanās, jo tieši tāds – vairāk vai mazāk viengabalains un nepārtraukts – ir pats stāstījums. (Izņemot, kā jau minēju, psihiskas slimības vai pārciestas traumas gadījumos, vai arī kādas mākslinieciskas iedvesmas dēļ, kā, piemēram, apzināti rakstot saskaldītu postmodernisku noveli.) Tomēr tieši stāstījuma process ir ļoti nozīmīgs un pat nepieciešams identitātes attīstībai. Pols Rikērs (Ricoeur 1981) uzsver, ka stāstījuma procesā attīstās mūsu “naratīvā identitāte”, bet varbūt pat precīzāk būtu teikt, ka dzīves stāstījuma naratīvs ir mūsu identitāte.

Un tagad konkrētāk par šiem diviem specifiskiem dzīvesstāstiem, kurus izstāstīja divi latviešu vīrieši Latvijā un Amerikā. Vispirms gribu pieminēt abos stāstījumos izskanējušo “patriotisko balsi”. Stāstītāji, kā minēju, dzimuši attiecīgi 1928. un 1929. gadā, viņi paši stāsta, ka bērnībā tos ietekmējusi Ulmaņa laika patriotiskā audzināšana.

Stāstītājiem došu citus vārdus – tas, kurš dzīvo Amerikā, būs Artūrs, savukārt stāstītājs Latvijā – Valters. Šos stāstījumus vācu psiholoģiski ievirzītiem pētījumiem, līdz ar to visiem saviem stāstītājiem esmu solījusi saglabāt viņu anonimitāti – kaut gan viņiem pašiem tas droši vien nemaz nebūtu tik būtiski.

Abos stāstos viena no izteiktākajām līdzībām ir tā, ka abi stāstītāji min Ulmaņa laika audzināšanas nozīmīgumu. Amerikā dzīvojošais Artūrs atceras: *Nacionālisms jau bija Ulmaņa stiprā puse. Ulmanis audzināja tautu, ka latvieši ir tā labākā tauta visā pasaulē – viņam bija tāds teiciens: “Cel galvu augstāk, Latvija!” Tas bija – kā bērnus audzināja, īpaši skolā.* Valters, kurš dzīvo Latvijā, atceras līdzīgi, bet ne tik izvērsti: *Skolā mūs audzināja diezgan patriotiskā garā.* Valtera stāstījums neiekļauj šo hiperpatriotisko aspektu, ka latvieši būtu tā labākā tauta visā pasaulē. Vēl jāmin, ka Artūrs šo epizodi atstāsta ar ironisku pieskaņu – viņu ir ietekmējusi ne tikai dzīve Amerikā, bet arī daudzo un dažādo tautību cilvēki.

Abos stāstījumos “patriotiskā balsis” ieskanas, stāstot arī par pirmo padomju okupāciju 1940. gadā. Artūrs, kurš ar ģimeni dzīvoja uz dienvidiem no Saldus, šo ziņu izdzirdējis pa radio: *Tur mēs viņus neredzējām ienākam, nevienu krievu. Bet tad man bija pilnīgi tāda sajūta, ka tagad ir kaut kas riebīgs, ka kāds kumos.. spiež tev rīklē, zini, krūtīs tev spiež, ka tu zini, ka kaut kas drausmīgs stāv priekšā. ..Tā sajūta bija ļoti riebīga, ka tagad pēkšņi zini, ka tā Latvijas valsts ir cauri.*

Valters tajā laikā dzīvoja Daugavpils pusē: *Atceros, mājās radio, Daugavpili netālu Dziesmu svētki, tēvs arī aizbraucis uz Dziesmu svētkiem. Tad mājā sāka izplatīties ziņas, ka kaut kas nav labi. Satraukts tēvs atbrauca. Man spilgti atmiņā – krievu lidmašīnas pārlidoja, ar zvaigznēm. Kad svešas lidmašīnas netraucēti var pāri lidot, tad es zinu, ka pats aizgāju uz klēti un raudāju. Nolēmu, ka vēlāk neraudāšu, ka tas nav vīrišķīgi.*

Abos stāstījumos mēs dzirdam šo “patriotisko balsi” – ka krievu ienākšana Latvijā ir ļoti smags un nopietns gadījums, tas žņaudz rīkli, izraisa asaras. Šī emociju izpausme simbolizē okupācijas patiesi satriecošo jēgu. Tomēr, kā tas izriet no autobiogrāfisko naratīvu teorētiskiem principiem un atbilstoši loģikai, traumatiskā notikuma brīdī vai tam sākoties, reti kurš indivīds spēj uztvert notikuma traģisko būtību, jo visbiežāk šajā brīdī notikuma nozīmīgums vēl nav skaidrs (Gusdorf 1980). Padomju varas traģiskie aspekti kļuva izprotami tikai pakāpeniski, laika gaitā, pēc vairākām nedēļām vai pat mēnešiem. Bet abos stāstījumos paustās emocijas simbolizē šo vēlāk izprasto nozīmi.

Interesanti, ka Artūra stāstījumā šī “patriotiskā balss” gandrīz vai tajā pašā elpas vilcienā mijas ar “puicisko balsi”. Artūrs stāsta, ka viņam 1940. gada jūnijā, dzirdot par krievu ienākšanu, *spiedās rīklē*, vienlaikus viņam kā 11 gadus vecam puikam varbūt pat vēl nozīmīgāk bija klausīties radio pārraidītās sporta spēles: *Atceros (labāk) sporta spēles – kad Latvija spēlēja ar Lietuvu Eiropas meistarsacīkstēs*. Vēlāk, kad vaicāju Artūram par viņa atmiņām no vācu okupācijas laika, viņš atzinās: *Es neatceros, ka mēs tai laikā..., vismaz mana vecuma tipi, būtu lauzījuši galvas par šito situāciju. Galvenā problēma bija, teiksim, jaunībā, vai tev būs... Piemēram, man nebija garās bikses līdz pamatskolas beigšanai.*

Valtera gadījumā pēc 1940.–1941. gada notikuma aprakstiem “puiciskā balss” vairs neizskan gandrīz nemaz. Viņš savā stāstījumā mums (un sev) skaidri un gaiši pasaka, ka pēc 1940. jūnija, kad redzējis pāri lidojam krievu lidmašīnas ar sarkanām zvaigznēm un uz brīdi iegājis klēti un raudājis, pēc tam šādu *bērnišķīgu* emociju izpausmi vairs nav sev atļāvis, jo tas neesot vīrišķīgi. Būtiski ir tas, ka Valters tikai pusgadu pēc okupācijas patiešām bija spiests atmest savu “puicisko balsi”, savus puiciskos dzīves uzskatus un priekšstatus un pievērsties pieaugušo dzīves gaitām un atbildības formām – 1941. gada janvārī apcietināja viņa tēvu, bijušo aizsargu. Kādēļ un uz cik ilgu laiku – tas kļuva zināms tikai pēc daudziem gadiem. Bet 1941. gada ziemā 13 gadus vecais Valters bija palicis vienīgais vīrietis savas ģimenes lauku saimniecībā. Viņam nekas cits neatlika kā uzņemt visus “vīrieša” lauku darbus un vienlaikus domāt arī par skolas gaitām.

Līdzās jau minētai “patriotiskai balsij”, kas izskan abos stāstos, katram stāstītājam ir arī vēl sava “politiski ideoloģiskā balss”. Man, Amerikā uzaugušai, šo “ideoloģisko balsi” ir vieglāk atpazīt Artūra stāstījumā. Viņa stāstījumā saklausu

iepriekš dzirdētas pārliecības – ka *vācieši nav bijuši nemaz tik slikti* un ka trimdinieki *bijuši spiesti* atstāt Latviju, jo citādi visi noteikti būtu izsūtīti uz Sibīriju. Artūra dzīvesstāstā īpaši tiek uzsvērts viens datums – 1941. gada 25. jūnijs. Pēc viņa stāstītā, esot atrasti papildu saraksti, kas liecinājuši, ka pēc 11 dienām būtu sekojusi 14. jūnija izsūtīšanām līdzīga akcija. Artūrs stāsta, ka 14. jūnijā neviens no viņa tuvākās ģimenes nav aizvests, tomēr briesmas pastāvējušas: *Tur kāds stāstīja, kas vēlāk ir redzējis to sarakstu, ka būtu kādā 25. jūnijā vesti projām, ka mūsu vārdi esot bijuši virsū.*

Šādu Amerikā dzīvojošo latviešu pārliecību, ka viņu vārdi esot bijuši nākamajā izsūtīšanas sarakstā, esmu dzirdējusī ne vienā vien dzīvesstāstā. Nesen par šo jautājumu konsultējos ar kādu vēsturnieci no Latvijas Okupācijas muzeja, un viņa man apgalvoja, ka tādi konkrēti saraksti neesot atrasti. Ir uzieti norādījumi – “neizpildīti formulāri”, kas liek domāt, ka atkārtotas izvešanas patiešām bijušas plānotas, bet konkrēti saraksti ar konkrētiem vārdiem atrasti nav. Iespējams, ka šie 25. jūnija saraksti ir saistīti ar Vācijas pārvietoto personu (DP jeb *dīpšū*) nometnēs veidoto “trimdas ideoloģiju”, par ko raksta Inta Gāle-Kārpentere (Carpenter 1988).

Pēckara periodā Vācijas DP nometnēs bija vairāki iemesli, kādēļ šāda “trimdas ideoloģija” bija nepieciešama. Pirmkārt, lai pārliecinātu rietumniekus, nometņu administratorus, ka latviešu trimdinieku vēlmei neatgriezties padomju okupētajā Latvijā ir reāls iemesls. Otrkārt, daudziem bija nenoliedzamas ilgas pēc mājām, bet, kā daži atzinuši, bija arī vainas izjūta par mīļotās dzimtenes pamešanu.

Tas, ka tiek runāts par šādu 25. jūnija sarakstu, kurā skaidri bijuši norādīti ģimenes vārdi, attaisno gan nevēlēšanos atgriezties, gan šķietami mazina jebkādu iespējamo vainas izjūtu saistībā ar dzimtenes atstāšanu. Jebkurā gadījumā Artūrs sava stāstījuma gaitā vismaz trīs reizes atkārtoti, ka šī saraksta dēļ Latvijas atstāšana bija pilnīgi neizbēgama. Šī pārliecība pauž ļoti konkrētu sociokulturāli konstruētu viedokli, un Artūra stāstījumā mēs sadzirdam šo DP nometņu sabiedrības ietekmēto “trimdas ideoloģijas balsi”. Vērā ņemams apstāklis, ka dzīvesstāsti par okupācijas laika pieredzi, visticamāk, veidojušies lielā mērā DP nometņu laikā. Respektīvi, dzīvesstāsta veidošanas gaitā tiek izdarīts atpakaļejošs gājiens – ideoloģiskie priekšstati, kuri attīstījās pēckara gados, tiek piedēvēti kara laika notikumiem. Esmu arī agrāk izvirzījusi hipotēzi, ka šie kara laika naratīvi lielā mērā tikuši veidoti vai konstruēti tieši DP nometņu laikā, jo tad bija miers, relatīvs klusums un daudz brīvā laika, ko atvēlēt stāstījumiem par dzimteni.

“Trimdas ideoloģijas bals” šķietami atskan Artūra stāstījumā arī tajos brīžos, kad viņš runā par vāciešiem. Artūrs nemin neko negatīvu par vāciešiem, kaut gan reāli pats no viņiem bija cietis. Pēc tam, kad kopā ar māti un māsām puisis bija pārdzīvojis braucieni ar kuģi no Liepājas uz kādu Vācijas ostas pilsētu, viņš tika atdalīts no savas ģimenes un nosūtīts rakt tranšejas: *..Otrā vai trešā dienā pēkšņi*

paziņoja, ka visiem vīriešiem būs jābrauc strādāt projām, ka viņi nevarēs vairs palikt šajā nometnē, viņus vedīs prom. Un mani ieskaitīja, man tur 15 gadi bija – tur bija vēl citi puikas tajā vecumā un pārējie vīrieši. Mūs salādēja vilcienā, un mūs aizveda projām.. kaut kur pie Kēningbergas. Tāda maza pietura bija, un bija jāiet ar kājām, es teiktu piecus, sešus kilometrus naktī – tumšs un dubļains.

Vairāk nekā mēnesi aukstā un slapjā rudenī viņu katru dienu sūtīja rakt tranšejas, bet šo pārdzīvojumu Artūrs apraksta pilnīgi bez emocijām. Pat tad, kad vaicāju, vai tas tomēr nebija traumējoši, viņš šādu varbūtību noliedz: *Es viņu noteikti par traumu nesauktu.* Visā intervijas gaitā vāciešus viņš apraksta ļoti pozitīvā gaismā, vācieši esot bijuši “ļoti zolīdi”: *Teiksim, vienkāršam cilvēkam tie ļāva dzīvot [...] viņi atbrīvoja, ļoti personīgā veidā mani no izsūtījuma.* Visas traumatiskās emocijas – bailes un trauksme – gan saturiski, gan stāstītāja intonācijās tiek piedēvētas notikumam, kas saistīts ar krievu lidmašīnu uzlidojumu Liepājas ostai dienu pirms Latvijas atstāšanas: *Man liekas, ka ilgāk pa vienu nakti mēs Liepājā nebijām – un tad, vārdu sakoties, uz tā kuģa – tur ir tā, zini, pilns. Ļoti daudz cilvēku ar visām tām mantām, teiksim, tur ir visa tā sadzīve. Un tad kas notikās. Tas jau bija vakars, jau, man liekas, deviņi, desmit pa nakti. Bija krievu uzlidojums, un tas bija diezgan liels. Vismaz, tu nezini – tu no tā kuģa.. nevari vairs noskriet, tu esi tur iekšā, un cauri. Un tu dzirdi, ka tur, augšā, bumbas kaut kur šķīst, un virsū tam kuģim nekas netrāpīja, bet apkārt tur gāja tā kā pa ellī. Un cilvēki – cits tur kliec, un cits tur bļauj, un cits, tu zini, apvēmies. Zini, tur bija briesmīgi.*

Vaicāju viņam: Vai tu atceries, kad kuģis atstāja ostu?

Tā neziņa – tā drausmīgā neziņa. Tu nevari vairs nekur skriet prom. Blakus kuģim bija trāpījis bumbas – tur bija noteikti asiņainas lietas, kas turpat bija ļoti tuvu. Piemēram, tur jau brauca daudzi ar zirgiem. Es atceros kaut ko redzējis, ka tur kāds zirgs – zirgu beigto krastmalā.

Nozīmīgi, ka Artūrs ir viens no tiem stāstītājiem, kuru man izdevās intervēt vēlreiz dažus mēnešus vēlāk kopā ar viņa māsu. Iepriekšējā, individuālās intervijas reizē māsa stāstīja, ka, stāvot uz kuģa klāja, viņu ir pārņēmušas skumjas brīdī, kad dzirdējusi, ka dzied “Dievs, svētī Latviju!”. Kopīgās intervijas rezultātā pēc vairākkārtīgas apspriešanās par šo Latvijas atstāšanas brīdi Artūra māsa mainīja savu stāstījumu, sakot, ka laikam nekāda dziedāšana nav notikusi, viņas skumjas drīzāk izraisījis tas, ka ģimene dodas prom no tēva, kurš vēl palika Latvijā. Kopīgā intervijā arī Artūrs mainīja savu stāstījumu, un visbeidzot vairs nebija šīs traumatiskās ainas uz kuģa. Brālis un māsa vienojās, ka bumbošana esot notikusi iepriekšējā naktī, kad viņi pārnakšņojuši kādā skolā, bet par beigto zirgu esot stāstījuši pieaugušie. Tad, kad stāvējuši uz kuģa klāja, ir bijusi izjūta, ka *brauc kaut kur ellē*. Respektīvi, netieša norāde, ka tā elle vēl priekšā – Vācijā, rokot tranšejas, esot atdalītam no ģimenes, aukstā, tumšā, lietainā rudenī.

Maija Hinkle stāstīja, ka projekta “Dzīvesstāsti – trimdā” laikā Artūra māsa 1996. gadā intervēta vēlreiz. Šajā intervijā viņa atgriezies pie sava sākotnējā sižeta, ka uz kuģa ir dziedāts “Dievs, svētī Latviju!”. Tas norāda, cik milzīgs spēks ir sākotnējam stāstījumam. Kā minējis Frīdrihs Bartlets (Bartlett 1932) – ja stāstītājs reiz ir izveidojis naratīvu, kas viņam liekas loģisks, nozīmīgs un secīgs, tad viņš ar visu spēku turas pie šī sava sižeta un negrib no tā šķirties. Man nāk prātā līdzība ar strauta vai upes tecējumu. Vasarā bērni spēlējas jūrmalā vietā, kur strautiņš ietek jūrā. Reizēm viņi no smiltīm izveido dambi, liekot strautiņam meklēt jaunu ietekas vietu. Tomēr, kad nākamā rītā bērni atkal atnāk pie jūras, viņi redz, ka strautiņš ir atgriezies savā vecajā vietā. Tā ir arī ar dzīvesstāstiem – tie pretojas pārmaiņām.

Artūra sākotnējam stāstījumam par traumatisko pārdzīvojumu uz kuģa ir sava, viņam nozīmīga patiesība. Artūrs šajā dzīves posmā patiešām izjuta bailes – tās bija saistītas ar tumsu un neziņu, viņa vārdiem runājot, ar *elli*. No mūsu skatpunkta raugoties, apzīmētājs *elle* krietni vairāk atbilst situācijai Vācijā, kad piecpadsmitgadīgais zēns tika atrauts no ģimenes un visiem pazīstamiem, un nakts tumsā, pilnīgā neziņā, rudens aukstumā un lietū bija spiests doties rakt tranšejas. Katrā šajā stāstījuma posmā ieskanas atšķirīga balss. Posmā, kad Artūrs stāsta par kuģa bombardēšanu Liepājā, mēs izdzirdam “izbaiļu balsi”, savukārt “vīrišķīga, bezbailīga balss” izskan, kad tiek stāstīts par gājienu tumsā uz nezināmu vietu ar nezināmu mērķi.

Vēlākajos gados, dzīvodams Amerikā, Artūrs izmantoja iespēju aktīvi darboties Amerikas latviešu organizācijās – pierādīja savu rīcībspēju, un tas bija kas pilnīgi atšķirīgs salīdzinājumā ar darbībām iepriekšējos dzīves posmos, piemēram, kad bija jārok tranšejas Vācijā, *kur tev galīgi nekādas kontroles nav*. Savā pieauguša cilvēka aktīvajā darbībā Artūrs ir iesaistījies apzināti, lai kaut ko *praktiski darītu* (Latvijas labā) – *ne jau gluži lai atbrīvotu, bet lai palīdzētu kaut kādā veidā*.

Valtera stāstījumā šķietami notiek līdzīgs process, bet ideoloģiski pretējā virzienā. Valters visus pēckara gadus ir nodzīvojis padomju varas un padomju ideoloģijas piesātinātā vidē. Viņš vāciešus atceras ne tik “baltās krāsās” kā Artūrs: vācieši nebija vis tik *zolīdi*, kā viņi varbūt sākotnēji ārēji izskatījās, īstenībā viņi bijuši zaglīgi. Frontei atkāpjoties, vācu karavīri pārgulējuši viņu mājās un esot zaguši skolas burtnīcas, pat medu: *Pie bitēm medu ņēma ārā – paņēma vienkārši*. Daudz smagāks par medus zagšanu ir Valtera stāstījums par ebreju slepkavošanām: *Tad vilšanās radās, kad pret tiem ebrejiem, žīdiem. Māte pārnāk mājās satraukta, raud, saka: “Šausmas, ko viņi dara!” Viņa saka, ka sadzinuši žīdiņus un lika nest baļķus uz nobrāztiem pleciem. Šī attieksme radīja nepatīkamu. Un otrs, ka viņi (vācieši) negribēja dzirdēt par brīvu Latviju. Kad tēvu paņēma, tieši žīdiņi bija tie, kas izskrēja pretim: “Kā ar tēvu, kā ar tēvu?” Izrādīja tādu līdzjūtību. Tēvam bija labas attieksmes – pie mums nāca pēc piena*.

Šis stāstījuma fragments ir nozīmīgs vairāku iemeslu dēļ. Vispirms tādēļ, ka Valters atceras un stāsta par ebreju slepkavošanu. Artūrs it kā mēģina to vispār noliegt. Otrkārt, Valtera “lidzjutības un iecietības balss” šķietami nav saistīta ar plašākas sabiedrības sociokulturālām konstrukcijām vai priekšstatiem – nedz Latvijas latviešu kopiena, nedz padomju iekārta (nedz arī Amerikas latviešu kopiena) nav konstruējusi īpašus līdzjutības tekstus šajā sakarā. Šie Valtera paustie vārdi un pārlicība ir saistīti tieši ar viņa ģimeni, ar viņa māti. Citā epizodē Valters stāsta, kā viņa tēvs vēl brīvvalsts laikā ir izteicis savu pārlicību, ka *katru cilvēku jāciena*. Šis ir Valtera ģimenes “ētiskās balss”, kuras mēs dzirdam, kuras tiek iekļautas un integrētas Valtera dzīvesstāstā, un reizē tās kļūst arī par daļu no viņa naratīvās identitātes, no viņa vispārīgās identitātes. Vēl tikai jāpiebilst, ka šajā stāstījumā patiešām mēs varam sadzirdēt balsu polifoniju. Pēc M. Bahtina – Valtera tekstā mēs sadzirdam Valtera mātes sacīto.

Vēl viena nozīmīga balss, ko dzirdam Valtera stāstījumā, ir “pretošanās balss”. Kad 1941. gada janvārī Valtera tēvu apcietināja, 13 gadus vecajam puikam nebija pilnīgi nekādu iespēju tēvam palīdzēt, lai gan, visticamāk, viņš to būtu ļoti gribējis. Iespēja pretoties padomju varai nāca nedaudz vēlāk. Ap 1946. gadu, kad kara trokšņi jau bija norimuši un Valters gāja vidusskolā, dažas klases meitenes esot uzsākušas izdot pagrīdes žurnāliņu. Valters pieņēmis uzaicinājumu zīmēt žurnāla vāku, piemēram, sarkanbaltsarkano karogu, Raiņa lautzās priedes un līdzīgu šāda veida simboliku. Tomēr šis pasākums neesot turpinājies pārāk ilgi, jo meitenes esot sauktas uz pratināšanu un nolēmušas atzities un ieņemt viedokli, ka tāda rīcība “neatbilst laikmetam”. Aptuveni tajā pašā laikā citi klases biedri ir pretojušies citādā veidā – piemēram, divi audzēkņi blakus skolai kalnā esot karogmastā uzvilkuši sarkanbaltsarkano karogu. Pēc šī gadījuma arī Valters izsaukts uz pratināšanu – pratināts par viņa zīmēšanas spējām un izvaicāts, vai nezinot, kurš uzvilcis karogu. Valters savus klases biedrus neesot nodevis – arī tad ne, kad draudējuši viņu nosūtīt uz Daugavpils cietumu. Tomēr šī divu dienu garā aizturēšana un pratināšana, neapšaubāmi, atstājusi savu iespaidu – tā likusi *domāt par savu tālāko dzīvi, ka (varbūt) nāksies pavadīt pie Sibīrijas lāčiem*.

Savu vēlmi kaut kādā veidā pretoties netaisnībai Valters vairs nav izrādījis, zīmējot sarkanbaltsarkano karogu, bet centies darīt to citādi. Viņš iestājies partijā – daļēji tādēļ, lai vispār varētu strādāt izglītības sistēmā, un tajā pašā laikā tas bijis saistīts ar vēlmi kaut ko ietekmēt pozitīvā virzienā: *Kā partijists tev ir zināma teikšana, un, ja ir jautājumi, kur ir balsošana, kur jāizšķir arī cilvēka liktenis. Tādā gadījumā tā bija diezgan nopietna runa par to, ka latviešiem jābūt partijā. Daudzos gadījumos varēja kaut ko glābt un diezgan daudz palīdzēt*.

Kad sākās pārmaiņu laiki, tad iespējas daudz atklātāk izteikt savu balsi, paust savu pārlicību pieauga vēl vairāk. Valters atzīst, ka pēc vidusskolas laika

pratināšanas tik tiešā darbībā pret valdošo iekārtu viņš vairs nav iesaistījies, tomēr toreizējā patriotisma sajūta, *tā nezuda visu laiku, ka par Latviju jārūpējas*.

Kopsavilkumā gribu uzsvērt, ka abi stāstītāji runā par pusaudžu gadus pārciestām traumām, par spēju tās pārvarēt, par spēju savā pieaugušo dzīvē kaut kādā mērā saglabāt bērnībā ieaudzināto patriotismu un aktīvi darboties šajā virzienā. No sociokulturāla un politiska viedokļa raugoties, varētu pieņemt, ka Amerikā dzīvojošais stāstītājs ir apveltīts ar lielāku rīcībspēju, aktivitāti, pārliecību, pašpārliecību, it īpaši ņemot vērā – kā minējusi Baiba Bela-Krūmiņa –, ka padomju iekārta veicināja “individa niecības statusu”. Tomēr šajos divos stāstījumos nebūt neparādās, ka Latvijā dzīvojošais stāstītājs būtu nespējīgāks vai nemotivētāks.

Noslēgumā vēlos uzsvērt vēl vienu ļoti būtisku atšķirību abos stāstījumos. Psihoanalītiķi uzskata, ka pirmajai bērnības atmiņai ir īpaša simboliska nozīme. Artūrs stāsta, ka kaimiņu meitene ir viņu nobaidījusi ar lāča zīmējumu. Savukārt Valters stāsta šādi: *Pirmā atmiņa ir saistīta ar dabu, ar plūdiem, ar ledus iešanu Daugavā. Mūsu mājas atradās Daugavas malā, un 31. gadā bija ļoti lieli plūdi. Un es atceros, ka Daugava bija pilna ar ūdeni – kā strauji ūdens kāpa augšā un kā ledus gāja. Pamanīja, ka sāka ūdens velties pāri un var nosprostot eju uz mājām, un mēs skrējām, un kāds paņēma rokās un mani nesa.*

Valtera dzīvi ir skāruši “milzīgi spēki”, arī milzīgi politiskie spēki, bet bērnībā, saskaroties ar šiem spēkiem, zēnam blakus ir bijuši tuvi cilvēki – māte vai tēvs, kas izrādījuši gādību, radījuši iekšēju pārliecību par sevi. Tieši šī bērnībā attīstītā iekšējā drošības izjūta ir vadījusi viņu cauri vēl daudz smagākiem laikiem. No psiholoģiskā viedokļa raugoties, vecāku atbalsta ietekmētā iekšējā drošības izjūta veicina to, ka indivīds apzinās sevi kā rīcībspējīgu būtni, kā cilvēku, kas ar savu aktīvo rīcību gan darbībā, gan stāstījumā var veidot un attīstīt rīcībspējīgu identitāti.

Literatūra

- Bakhtin, M. *Speech Genres and Other Late Essays*. Austin: University of Texas Press, 1986.
- Bartlett, F. *Remembering: A Study in Experimental and Social Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press, 1932.
- Carpenter, I. G. *Being Latvian in Exile: Folklore as Ideology*. Doctoral dissertation, 1988.
- Erikson, E. *Identity, Youth and Crisis*. New York: Norton, 1968.
- Freeman, M. *Rewriting the Self: History, Memory, Narrative*. London: Routledge, 1993.
- Gusdorf, G. Conditions and limits of autobiography. In: *Autobiography: Essays Theoretical and Critical*. Ed. J. Olney. Princeton: Princeton University Press, 1980, pp. 28–48.
- Ķīlis, R. Par to pašu (About the same): [par identitātes izpratni]. *Diena*, piel. Eiropas zona, Nr. 6, 2002, 2. dec., 6., 7. lpp.

- Ricoeur, P. Narrative time. In: *On Narrative*. Ed. W. J. T. Mitchell. Chicago: University of Chicago Press, 1981.
- Schafer, R. *Retelling a Life: Narration and Dialogue in Psychoanalysis*. New York: Basic Books, 1992.
- Schwartz, R. Our multiple selves. In: *Family Therapy Networker*. 1987, Nr. 11, pp. 25–31.

The Development of Identity in Life Stories of Latvian Men from Latvia and America

Two Latvian men – born in Latvia in the years 1928 and 1929 – tell their life stories from two very different points of perspective – living in Latvia in contrast to living in the United States. Both men narrate their childhood experiences growing up in rural Latvia. Both speak of their adolescent experiences, which were much harsher, bound within the context of the war and occupation. They tell of fear and the overcoming of fear during this critical period of identity formation. These are narrations about the Soviet Army, the Nazi forces, the deportation by Soviet forces of one's father to Siberia, and the forced usurping of adolescent labour to dig trenches for Nazi soldiers. These are narrations about the ability to overcome trauma and to adapt to totally new situations – of being in one's own land occupied by the Soviets, in contrast to the situation of being in a foreign land, America. In spite of these traumatic adolescent experiences and the need to overcome fear and danger, these young men continued to struggle and to achieve success professionally. In analysis and comparison of these two narrations, we hear two individual stories, two individual voices, but also many points of similarity. Finally, the intonations of each narration reflect the sociocultural context and the dominating ideological currents, which each narrator had appropriated or rejected during his life course and in the telling of his life story.

Latviešu rakstura iezīmes stāstos par ebrejiem pirmskara Latvijā

Irēna Saleniece

Humanitāro un sociālo zinātņu jomā “citādā” fenomenam ir būtiska nozīme, jo tikai sakarā ar to ir iespējama pašapziņas veidošanās (Veinbergs 1988, 125–131). Lai rastos “mēs” izjūta, ir jābūt “citādamam” (Лучицкая 2001, 5–12). Konkrētajos apstākļos “citādie” tiek uztverti dažādi: kā naidīgie, nepieņemmie, “svešie” – “viņi”; kā atšķirīgie, bet naidu neizraisošie – “jūs”. Sociālpсихologi uzskata, ka “jūs” iezīmēšanās ir mājiens uz jaunā “mēs” kopīgās veidošanas iespējamību (Poršņevs 1982, 127). Atzīšana par “savējo” izpaužas “cita” personifikācijā, kopīgu paražu esamībā (turpat, 85), stabilos kontaktos un konstruktīvā kopīgā darbībā u.c. Vēsturnieki, konkretizējot “citādā” fenomena saturu, bieži saista to ar etniskajām attiecībām (Вейнберг 2002, 98, 99). Latvijas vēsturē ir bijis daudz “citādo”, tostarp dažādu etnisko grupu pārstāvju, arī ebreju. Veidojot attiecības ar viņiem, latvieši demonstrēja savu attieksmi, kas balstīta uz pašu latviešu priekšstatiem un pieredzi (Ariņe 2001, 17; Лучицкая 2001, 6), un tas dod iespēju mēģināt noteikt dažas latviešiem raksturīgas iezīmes, kuras ir izpaudušās etniskajā saskarsmē.

Latvijas ebreju vēstures historiogrāfijā pēdējos gados īpašu popularitāti ieguvusi antisemitisma izpēte pirmskara Latvijā. Augsti profesionālie L. Dribina (Dribins 2002) un A. Strangas (Stranga 2002) darbi gan pierāda antisemitisko izpausmju pastāvēšanu Latvijā 20. gadsimta 20.–30. gados, gan apliecina K. Ulmaņa politikas nepilnības attiecībā pret ebrejiem. Taču, nenoliedzot šos faktus, ir būtiski pievērst uzmanību arī citiem viedokļiem un citai attieksmei pret ebrejiem, kas bija vērojama Latvijā pirms Otrā pasaules kara (Апине 1994, 125; Ezergailis 1999, 82–94). Ja latviešu attieksme pret ebrejiem tiek identificēta ar Latvijas valsts politiku ebreju jautājumā, tad vienmēr paliek neizpildīts robs – varas aprindām nepiederīgo cilvēku attieksme. Šīs attieksmes noskaidrošanai gandrīz nav izmantoti mutvārdu vēstures avoti. Bet tieši “vienkāršo”, “parasto” cilvēku liecības (protams, kompleksā ar tradicionālajiem avotiem) lielā mērā nodrošina iespēju rekonstruēt nevis deklarēto, bet reālo attiecību ainu. Mutvārdu vēsture ļauj vērsties tieši pie laikabiedriem – un ne tikai pie līderiem, kuru galvenās rūpes ir attaisnot savu rīcību pagātnē, bet arī pie zemāko sabiedrības slāņu pārstāvjiem, neprivileģētiem un apspiestiem. Tas nodrošina “reālistiskāku un godīgāku” pagātnes rekonstrukciju (Thompson 2000, 7).

Lai gūtu ticamu informāciju, mutvārdu vēstures avotu bāzei jābūt pietiekami reprezentatīvai; nepieciešams ņemt vērā šo avotu specifiku, ko nosaka cilvēka atmiņas īpatnības, kā arī politisko, ideoloģisko u.c. reāliju ietekme uz teicēju. Tāpēc jau mutvārdu vēstures avota veidošanas stadijā ir nepieciešams izmantot dažādas paņēmienus iegūstamās informācijas precizēšanai (Friedlander 1998, 318). Izmantojot mutvārdu vēstures avotus, nepieciešama to informācijas ticamības rūpīga pārbaude, bet tas pats jau ir sakāms arī par darbu ar citiem vēstures avotiem (Grele 1998, 41).

Pētījuma avotu bāzi veido Latvijas iedzīvotāju dzīvesstāsti no Nacionālās mutvārdu vēstures (turpmāk – NMV) krājuma (Zirnīte 1996; Zirnīte 2001) un no Daugavpils universitātes Mutvārdu vēstures kolekcijas (turpmāk – DU MV). Izmantoti galvenokārt avoti, kas tapuši NMV projekta (vadītājs prof. A. Milts, koordinatore M. Zirnīte) 2002. gada ekspedīcijas “Dzīvesstāsts – Latvijā” laikā Ziemeļkurzemē, kā arī intervējot Latgales iedzīvotājus. Mutvārdu liecības tapa spontāni, teicējam intervijas gaitā atbildot uz iepriekš nezināmiem jautājumiem. Interviju teksti nav rediģēti, un tie ietver konkrēta cilvēka dzīves pieredzi, kas ir sniegta individuālā dzīvesstāstā (Milts 2001). Tāpēc mūs interesējošās ziņas par ebrejiem pirmskara Latvijā netika speciāli atlasītas un strukturētas. Mutvārdu vēstures avoti sniedz labu iespēju gūt nepastarpinātu informāciju no laikabiedriem, taču jāņem vērā, ka šī informācija neizbēgami ir transformējusies to 60 gadu laikā, kas šķir mūs no pētāmā perioda.

Mēģināsim noskaidrot mutvārdu vēstures avotos atspoguļoto latviešu attieksmi pret ebrejiem 20. gs. 20.–30. gados un noteikt dažas latviešu rakstura iezīmes, kas izpaužas šajā attieksmē. Šī mērķa sasniegšanai pievēršīsim uzmanību, kā latvieši apraksta ebreju izskatu, uzvedību u.c. ārējās izpausmes; kā tiek raksturotas savstarpējās attiecības.

Ebreju ārējais izskats un uzvedība laikabiedru acīm

Pilsētnieki ar ebrejiem kontaktējās ikdienā. Fiziskās distancēs trūkums bieži ietekmē to, kā viņi apraksta ebrejus – gandrīz netiek minēts viņu ārējais izskats, reliģiskās vai sadzīviskās uzvedības īpatnības. Runa ir par tuviem cilvēkiem, par “savējiem”: *..satieku ebrejus... puišus savus* [šeit un turpmāk autore izcēlums. – I. S.]... *Joffe tādi bija divi... divi brāļi Joffe... Viņi turēja [...] zirgus un ormaņus...* (DU MV–2, tulk. no krievu val.).

Tas pats teicējs atcerējās 1941. gada 25. jūniju, kad viņš vēroja, kā caur Daugavpili bēg Kauņas ugunsdzēsēji, un bija skaidrs, ka pilsētā teju teju ienāks vācieši. Viņš stāstīja: *Pēkšņi man galvā iesita: “Ebreji!”... es aizskrēju... tādi Bar bija mums draugi, kurpnieki... nu, labi mēs dzīvojam ar viņiem.*

Lauciniekiem iespēja satikt ebrejus bija retāk – tas notika, aizbraucot uz pilsētu vai kontaktējoties ar tiem ebrejiem, kas apmeklēja viņu viensētas – pauniekiem, slakteriem, vecu mantu uzpircējiem: *...tie žīdi jau braukāja apkārt, tad jau bija žīdu laiks..* (NMV-1592)

– Vai jūs tikāties ar ebrejiem kādreiz?

– *Tad viņi nebija ebreji, tad viņi bija žīdi. Viņi brauca, satikās ar viņiem un pie saimnieka vēl gulēja pa nakti, brauca iekšā... Viņiem bija arī drēbes un... cits bija žīds, kas bij zirgus mainīja... Dundagā tur brauca žīdiņš... tam bij silķe un tam bij trauki... visi pirka [...] mazais Krāmers kā brauca...* (NMV-1605)

Latviešu zemnieki uztvēra ebrejus kā “citādo”. Distance ļāva viņiem saskatīt neparasto ebreju ārējā izskatā un uzvedībā, saklausīt valodas atšķirības: *Viņš atbrauc vakarā, tad (viņš neēd no to katliņa, kur pārējiem vārīja) viņš ienes savu katliņu, tur uzvāra kartupeļus ar visām mizām, un tad viņš ienes silķi – divas vai trīs – kā tur ir, un tās ir vakariņas. Un tad no rīta skaita pātarus. Tas viņam bija tāds kubiks – uz rokām liek un uz pieri ar tādām siksnām – to es kā puika atceros. [...]*

– Kāpēc viņš neēda no kopējā katla?

– *Es nezīnu... Tie vecie žīdiņi cūkgaļu vispār neēd... tā tas ir... No rīta viņš nemaz neēda, tik skaitīja tos pātarus... kubiciņu tādu melnu, ar siksnu – uz rokām un uz pieri...*

– Kādi kubiciņi?

– *Tādi četrkantīgi... tādi, kā sērkokciņu kastīte, drusku biezāki.* (NMV-1614)

Pilsētnieki (konkrēti, Latvijas austrumu daļas iedzīvotāji – daugavpīlieši, jēkabpīlieši, ludzānieši) atceras (DU MV–7, 8), ka viņu vecāki varēja runāt ar ebrejiem jidišā: *Tēvs ebreju valodā plāpāja, un es arī mazliet tā vēl...* (DU MV–2, tulk. no krievu val.). Oficiālā statistika liecina, ka 1930. gadā vairāk nekā 62% no Latvijā dzīvojošiem ebrejiem prata runāt latviski. Salīdzinājumam: tajā laikā latviski prata gandrīz 82% Latvijas vāciešu un tikai 19% krievu (Salnis 1938, 103). Tādējādi latviešiem nebija nekādas īpašas vajadzības zināt jidišu.

Taču Daugavpils daudznacionālajā, multikulturālajā vidē 20. gs. pirmajā pusē pat mazāk izglītoti cilvēki prata ne tikai dzimto valodu, bet arī kādu citu valodu – latviešu, lietuviešu, poļu, krievu, baltkrievu, vācu valodu, jidišu. Latvijas austrumu daļā arī lauku iedzīvotāji parasti prata vēl kādu valodu vai pat vairākas. Iespējams, tāpēc vietējos ilggadējos iedzīvotājos patiesu izbrīnu izraisa dažu mūsdienu jauno cilvēku nespēja apgūt kaut vismaz vienu valodu, izņemot dzimto. Daudzvalodība nodrošina dialoga iespējas, jo līdz ar citu valodu cilvēks iepazīst arī šīs kultūras jēdzienus un priekšstatus. Taču daudzvalodība un atvērtība ir gan labums, jo sekmē etnokultūras kontaktus, gan ļaunums, jo provocē iekarojumus un migrāciju.

Turpretī Kurzemē lauku iedzīvotāju sastāvs parasti bija homogēns. Pat tagad šeit ir pagasti, kuros latviešu iedzīvotāju ir apmēram 95 procenti. Nav

brīnums, ka viņi uztvēra citu tautību pārstāvjus (arī ebrejus) kā samērā neparastu parādību. Ekspedīcijas laikā gadījās dzirdēt vaicājumu – vai intervētājs zinot, ka ebrejiem ir sava valoda?

Viņiem tā valoda arī... bet šeit sarunājās latviski [tāpēc teicējai nebija gadījies dzirdēt ebreju valodu. – I.S.]. (NMV-1609)

..nē, nu viņi savā valodā, nu viņiem kaut kāda īpatnēja [..], kā čigānveidīgi, nu kaut kas tā... viņi ļodzīja mēli... Nē, par tādām valodām es nezinu, nav dzirdēts... Viņiem savs akcents, nu kā var pateikt, nu čigāniem jau tāpat ir savs akcents. Lai viņš runā latviski, bet zin, ka viņam jau ir savi piegājieni, ne jau tā, kā mums. (NMV-1592)

Grūti izskaidrot, kāpēc teicēja izvēlējās salīdzinājumam čigānu valodu, nevis vācu valodu, kura ir daudz tuvāka jidišam. Domājams, savā laikā viņai visas šīs valodas skanēja vienādi neparasti, jo viņa tās dzirdēja ļoti reti. Bet priekšstats par vāciešu un ebreju antagonismu pēc kara un holokausta iegūlās tik dziļi apziņā, ka mūsdienās vienkārši neienāk prātā meklēt kaut ko šīm tautām kopīgu.

Tādējādi pilsētnieki ir informētāki un atvērtāki, bet laucinieki ir informēti mazāk un ir piesardzīgāki, taču arī viņi izrāda toleranci attiecībā pret “citādo”. Kopumā, runājot par ebreju ārējā izskata un uzvedības uztveri, kas atspoguļojas latviešu dzīvesstāstos, kā secinājumu var citēt deviņdesmitgadīgas lauku sievietes atzinumu: *Viņi izskatījās kā [visi] cilvēki... [..] Viss bija zolīdi, un neviens neteica: “ebreji” kaut kā... (NMV-1605)* Šī apgalvojuma precizitāte īpaši skaidri redzama, ja salīdzinām latviešu attieksmi pret vietējo etnisko grupu pārstāvjiem (tostarp ebrejiem) un pret padomju cilvēkiem, kas sāka iekļūst Latvijā pēc 1940. gada. Pirmie šeit parādījās sarkanarmieši, un Latvijas iedzīvotājiem tie, neapšaubāmi, bija “svešie” – viņu nesakoptā ārējā izskata, neaptēstās uzvedības dēļ; neizprotama bija viņu nevēlēšanās vai neprasme veidot labas attiecības ar vietējiem iedzīvotājiem (Saleniece 2003). Uz tik kontrastējoša fona vietējie ebreji latviešiem bija “savējie”.

Latviešu un ebreju savstarpējās attiecības

Pilsētnieku attiecības ar ebrejiem veidojās mazliet citādi nekā lauciniekiem. Pilsētniekiem tās bija tuvākas – draudzīgas un uzticēšanās pilnas: *..vēl pirms dienesta [LR] armijā mēs strādājām par ekspeditoriem... es vienā firmā, viņš citā firmā... gadās, naudas man pietrūkst tur izpirkt vagonu: “Jaška, aizdod man tur 100 latu kādu... , kamēr no kantora atnesīs...” “Še!” Jaška dod man... Tā arī dzīvojām... (DU MV-2, tulk. no krievu val.)*

Es atceros tās koka mājiņas, kas viņiem [ebrejiem Krustpīlī] piederēja, pie mājiņām ziedēja kliņģerītes, un tie visi bija jauki un laipni cilvēki un manai mātei un manam onkulim labi draugi bij... (DU MV-8)

Pilsētnieku stāstos par pirmskara dzīvi parādās kaimiņi ebreji – labsirdīgi bodnieki, augsti kvalificēti speciālisti (ārsti, drēbnieki, kurpnieki, muzikanti u.c.), vienkārši kaimiņi un klasesbiedri. Pēdējos parasti atceras bez saiknes ar etnisko grupu, bet kā draugus, paziņas. Ja intervētājs speciāli nefokusē teicēju uzmanību uz etnisko attiecību raksturojumu, arī citi ebreji parasti figurē kā noteiktu sociālo funkciju nesēji un kopīgas darbības dalībnieki, t.i., kā personas, kas ietilpst “mēs” kopā. Tieši tāda rakstura attiecību izveidē svarīga loma bija gan latviešu attieksmei, gan ebreju tautai piemītošām īpašībām – pieķeršanās mītnes zemei, atvērtība citām kultūrām un ietekmēm, saglabājot pašu “ebrejkumu” (Апине 1998, 11, 12).

Laucinieku attiecības ar ebrejiem nebija tik tuvas, tomēr arī pozitīvas – labvēlīgas un lietišķas. Lauku saimnieki labprāt sadarbojās ar lopu uzpircējiem un sīktirgotājiem. Vispārpieņemtais paradums bija *tirgošanās* – tās laikā izdevās noslēgt izdevīgāku darījumu.

..viņš [ebrejs] brauca apkārt un iepirka lopus... tēvs uzstāda cenu, viņš piesola puscenu... [Tas bija tipiski] žīdiem – tā tirgošanās... var vienoties... viņš brauc prom, aizbrauc līdz ceļmalai... brauc atpakaļ... (NMV-1613)

Šis sižets parādās daudzos stāstos, īpaši tad, kad ir runa par iepirkšanos ebreju bodītēs. Teicēji noteikti apraksta pircēja un pārdevēja darbības – vairākkārt pārbaudītas un abām pusēm labi saprotamas; noteikti atceras, kā pārdevējs skrēja ārā no bodes pakal pircējam, vilka aiz piedurknes atpakaļ bodē, glaimoja, pierunāja, pārliecināja un noteikti samazināja cenu. Piemēram, viens teicējs atceras, kā jaunības gados pircis uzvalku ebreja bodē Ventspilī. Pārdevējs nosaucis cenu: 70 latu. Tad sekojusi ilga *kaulēšanās*. Visbeidzot par 60 latiem bija nopirkta divas žaketes. (NMV-1613)

Lauku māju saimniecēm, strādniekiem un bērniem liels notikums bija žīdu pauninieka atbraukšana. Tā bija ne tikai iespēja iegūt vajadzīgo mantu (bieži vien bez liekiem tēriņiem), bet arī piemērots gadījums paākstīties, izspēlēt dažādus jokus.

..tās meitas... apskatās, kur ir smukāki lakati.. noglauda vaigu žīdam, ..lai brauc nākamreiz, atved vēl smukāku.. un viņa paņem lakatu, nesamaksā it neko! “Ai,” žīds saka, “lai iet, nu kur tu!” Viņš domā, ka nākamgad būs turpat. Nekā, vairs tie jau nav, tie jau prom.. Viņus vispār jau muļķoja... (NMV-1592)

Vēl vienas intervijas fragments. *.. mūsmājās bija svinības, un atbrauca žīds, un viņš uz tām svinībām [par godu saimnieka meitas iesvētīšanai] ... uzkāpa uz krāsni un gulēt. Un tas onkulis, tas uz tādiem briesmīgiem jokiem [smejas], viņš aizdarīja tam žīdam acis. Un viņš atmostas: “Vui, vei, es nekā neredzu vairs...” Žīdam acis nevarēja redzēt...*

– Kā jūs paskaidrojāt, ka viņš nav akls?

- *Tas nebija ar ļaunu.*
- *Vai viņš dusmojās?*
- *Nu, nezinu, vai viņš dusmojās... Viņš ir laimīgs bijis, ka atkal redz.*
- *Un tie pārējie smējās?*
- *Kā tad... (NMV-1609)*

Ne jau vienmēr šie joki bija tik nevainīgi, taču respondenti nez kāpēc uzskata, ka ebreji nekad neapvainojās. Parasti jokupētera lomu uzņēmās jaunie strādnieki – puīši un meitas, t.i., cilvēki ar visai zemu sociālo statusu. Iespējams, tā viņi mēģināja kaut vai šķietami pacelt savu prestižu apkārtējo acīs. Izjokot saimnieku, viņa ģimenes locekļus vai citus strādniekus nebija izdevīgi, jo agri vai vēl nāktu atmaksa – vai nu pats kļūtu par izāzēšanas objektu, vai pat saņemtu nopietnāku sodu. Pauninieks, kas paretam palika mājās pa nakti un absolūti nebija ieinteresēts konfliktu uzkurināšanā, bet pilnīgi pretēji – tiecās uzturēt labas attiecības ar visiem potenciālajiem klientiem, bija ideāls objekts izjokošanām.

..kādreiz viņus tā izķēmo, ka žīds nemaz vairs nevar ne zirgu iejūgt, it neko nevar izdarīt. Visu sataisa galīgi otrādi, un zini, kā žīdi tur vaimanā, un viss, un Dievu lūdz, ko viņš viss tur nedarās, a šie visi stāv un ņirdz, nu kā.. [..] ..Viņus visādi āzēja, visvisādi, kā viņus neāzēja?!

- *Bet vairāk lielie puīši un meitas?*

– *Nu jā, nu kas ta cits, saimnieki jau tā jau nē. Tā bija, ka dod žīdam ēst, vai ne, es pati redzēju: dod žīdam ēst, meiča samet iekšā, krauj tik sāli [uzsmej]... Nu ko tas žīds – sēd un ēd, un skubina, ka viss tik sāļīgs.. runā savā valodā. Nu ko, saimnieks tak nezina neko. Nu, pagaršo – nu kur ta: nav ēdams, jālej ārā – lopiem... Kartupeļos visu sprauda iekšā, vai arī tos kartupeļos sērkokoņus, ko vis nedarījuši... (NMV-1592)*

Ebreju sīktirgotāja ierašanās bija saistošs notikums visai apkaimei. Parasti viņi palika pa nakti pie tiem pašiem saimniekiem.

Zemnieku mājās viņi palika pa nakti gulēt, bet viņiem jau bija tādas, kur viņiem regulāri, kad viņi brauca [..]. Man no skolas laikiem bija tāda epizode... Bija viens žīds. Žīdiem īsvārdi bija. Viņu sauca par Mejirka... Es kad gāju skolā – skola tālu bija, tāpēc gulēju kaimiņos, un tur arī viens žīds brauca [..]. Tad no rīta, kad viņš brauca prom, tad viņš paņēma lāpamadatu (ar ko lāpa zeķes), tad viņš iedod to: "Saimniece, tas jums par naktsmāju," – tas viņam ir, ka viņš nav parādā palicis...

- *Kāpēc zemnieki piekrita dot viņam naktsmītni?*

– *Dod viņam [naktsmītni] un zirgam stalli. Nu, es nezinu... Dažādas reizes viņus arī āzēja, tos žīdus. Pa nakti viņi palika katrreiz pie cita zemnieka. Bet tur viņš arī iepriekšējā reizē jau gulējis... Viņš ar nākamo tūri palika pie tā paša zemnieka.*

- *Vai tā bija draudzība kaut kāda?*

– *Nu, es nezinu, kas tur..., bet tā tāda paraža... Es tā atceros... (NMV-1614)*

Visdrīzāk tā ir nejausība, ka teicējs lieto vārdu “paraža”, lai izskaidrotu latviešu zemnieku un ebreju tirgotāja attiecības. Bet tik tiešām šīs attiecības atbilst pieņemtajam paražas definējumam: “vēsturiski izveidojusies izturēšanās kārtība sadzīvē” (Latviešu literārās valodas vārdnīca, 6¹, 1986, 304), jo šī izturēšanās kārtība bija *vēsturiski izveidojusies*, par ko liecina 19. gadsimta daiļdarbi (Ā. Alunāns, R. Blaumanis u.c.); tā tiešām bija noteikta *kārtība*, kas paredzēja palikšanu pa nakti pie tā paša saimnieka, tirgošanos, pauninieka izāzēšanu un lāpāmadatu – viņa simbolisku samaksu par naktsmītni (sk. arī DU MV–3), kas nozīmēja, ka viesis nepalika parādā. Šī kārtība attiecās tieši uz sadzīvi.

Uz jautājumu, kas mudināja saimniekus uzņemt šos viesus, respondenti atbildēja: *pazīstams žīds, tāda paraža* u.tml. Šķiet, agrāk viņi nebija iedomājušies, ka tādu situāciju var uzskatīt par neparastu. Līdzīgu neizpratni izsauca arī iztaujāšana, vai bērniem ļāva nogaršot macu.

..žīdi cepa uz Lieldienām macu... tos jau mums, bērniem, deva...

– Vai garšoja?

– *Jā.. Zini, tie jau bija tikai tādi bez rauga, ..plāni, tikpat kā, var teikt, kā vafeles tādas.*

– Vai vecāki neteica: “Neēd!”

– *Nē... Viņi arī ēda... Nebija slikta, kāpēc neēt? Ja tā domāt, tad nevarēja žīda veikalā pirkt...* (NMV-1605)

To pašu teica arī cits stāstītājs.

..maca ļoti garšoja...

– Vai vecāki ļāva to ēst?

– *Kāpēc gan nē?.. [Maca] garšīgāka par mūsu dievmaizītēm...* (NMV-1602)

Attiecībās ar ebrejiem laucinieki ir norobežotāki nekā pilsētnieki, taču tas nebūt nenozīmēja noraidošu vai naidīgu attieksmi, bet izraisīja interesi un vēlmi iepazīt tuvāk šo “citādo”. No trim attieksmēm – “citādie”, “savējie” un “svešie” – latviešu stāstos par ebrejiem pirmskara Latvijā vismazāk jūtama pēdējā. Latvieši nereti uztvēra ebrejus kā “savējos”. Par to liecina viņu personifikācija stāstījumos (minēti paziņu un draugu vārdi, sniegti viņu raksturojumi, aprakstītas individuālās pazīmes), kopīgas paražas, kā arī ikdienas kopdarbība un mijiedarbība, arī līdzjūtība traģiskos brīžos.

Vācu laikā jau viņus dzina tur garām pa ceļu, mēs gājām nest maizīti viņiem... [..] Mierīgus iedzīvotājus ņēma un šāva nost tāpēc, ka viņam tautība... Viņš jau nav vainīgs. (NMV-1609)

Uz tieši formulētajiem jautājumiem “Kāda bija attieksme pret ebrejiem?” atbildes neatšķīrās pēc satura, bet drīzāk pēc emocionalitātes pakāpes: *labi sadzīvoja, izturējās tāpat kā pret citiem, ebreji bija ļoti labi pret cilvēkiem, vienmēr aizdeva naudu un ilgi gaidīja parāda atdošanu* utt. Nereti parādās arī tādas pārdomas:

Nebija nekādu strīdu, tāpat cilvēki dzīvoja... Kāpēc Hitlers taisīja tādu cilvēku iznīcināšanu? [...] Nekad nebija nekādas kaujas; nekad nekaujas žīdu puīši un latviešu puīši tikai tāpēc, ka vieni ir žīdi... (NMV-1613)

Manuprāt, šādos izteicienos ļoti precīzi atspoguļojusies daudzu 20. gadsimta latviešu pašsajūta – ārējo spēku iedarbībai pakļauto cilvēku pašsajūta, no kuriem nekas nav atkarīgs un kuri līdz ar to nevar uzņemties nekādu atbildību par notiekošo.

Tautas psiholoģiskajā portretējumā neviena īpašība nav absolūta (Apine 2001, 25), tomēr mutvārdu vēstures avotos paustā attieksme pret ebrejiem raksturo latviešus kā sadarbībai gatavus, iespējams, ne pārāk smalkjūtīgus attiecībā pret cittautiešiem, tomēr tolerantus un bezaizspriedumu cilvēkus. Šīs īpašības piemīt gan pilsētu, gan lauku iedzīvotājiem. Taču pilsētnieku attieksme ir racionāli pamatota, tā balstās uz informētību, profesionālajām un citām lietīšķām attiecībām, kā arī uz kopdzīves pieredzi vairāku paaudžu laikā. Laucinieku pozitīvā attieksme sakņojas galvenokārt tradīcijā, sava nozīme ir arī materiālajam izdevīgumam, ko nodrošināja darījumi ar ebreju tirgotājiem.

Manuprāt, latviešu pozitīvā un konstruktīvā attieksme pret ebrejiem pirmskara Latvijā drīzāk ir atbilde uz ebreju uzvedību un attieksmi pret latviešiem, nevis pašu latviešu konstruētais un piedāvātais attiecību modelis.

Literatūra

- Apine, I. *Politoloģija: Ievads etnopsiholoģijā*. Rīga, 2001.
- Dribins, L. *Antisemitisms un tā izpausmes Latvijā: Vēstures atskats*. Rīga, 2002.
- Dribins, L. *Ebreji Latvijā*. Rīga, 2002, 64.–74. lpp.
- Ezergailis, A. *Holokausta vācu okupētajā Latvijā, 1941–1944*. Rīga, 1999.
- Friedlander, P. Theory, method and oral history. In: *The Oral History Reader*. Eds. R. Perks and A. Thomson. London, 1998, pp. 311–319.
- Grele, R. Movement without aim: Methodological and theoretical problems in oral history. In: *The Oral History Reader*. Eds. R. Perks and A. Thomson. London, 1998, pp. 38–52.
- Latviešu literārās valodas vārdnīca* 8 sējumos. Rīga, 1986, 6. sēj.
- Milts, A. Tautas izziņa mutvārdu vēsturē. Grām.: *Spogulis: Latvijas mutvārdu vēsture*. Rīga, 2001, 33.–39. lpp.
- Poršņevs, B. *Sociālā psiholoģija un vēsture*. Rīga, 1982.
- Saleniece, I. Trimdas latviešu un Latvijas iedzīvotāju skats uz “svešajiem” – padomju karavīriem – 20. gs. 40. gados. Grām.: *Literatūra un kultūra: Process, mijiedarbība, problēmas*: zin. rakstu krāj. Daugavpils, 2004, 61.–71. lpp.
- Salnis, V. (sast.). *Latvijas kultūras statistika 1918.–1937. g.* Red. M. Skujenieks. Rīga, 1938.
- Stranga, A. *Ebreji un diktatūras Baltijā (1926–1940)*. Rīga, 2002.

- Thompson, P. *The Voice of the Past: Oral History*. Oxford, 2000.
- Veinbergs, J. *Piramīdu un zikurātu ēnā: Cilvēks seno Tuvo Austrumu kultūrā*. Rīga, 1988.
- Zirnīte, M. Nacionālā mutvārdu vēsture: Modelis un interpretācija. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. A, Nr. 4/5, 1996, 138.–142. lpp.
- Zirnīte, M. Dzīvesstāstu liecinājums. Grām.: *Spogulis: Latvijas mutvārdu vēsture*. Rīga, 2001, 9.–17. lpp.
- Апине, И. Национальное самосознание и межнациональные отношения. Даугава, 1994, № 1, с. 122–133.
- Апине, И. Особенности еврейской ментальности в трудах и судьбе Макса Шац-Анина. В кн.: *Макс Шац-Анин: Жизнь. Наследие. Судьба: Материалы научной конференции*. Рига, 1998, с. 11–15.
- Вейнберг, И. *Введение в Танах*. Иерусалим; Москва, 2002.
- Лучицкая, С. *Образ другого: мусульмане в хрониках крестовых походов*. Санкт-Петербург, 2001.

Latvian Character Traits in Narratives about Jews in Pre-WWII Latvia

The basic source materials for this study are life stories of Latvia's inhabitants from the National Oral History Collection and the Daugavpils University Oral History Collection. Although these collections do not hold much information about Jews, nevertheless, all that is there provides food for thought about the attitudes of Latvians towards the 'other'.

Urban residents are more informed and candid; this allows them to perceive the 'other' as 'one of us', usually not paying attention to cultural peculiarities but focusing on socio-psychological characteristics of Jews.

Rural inhabitants notice the outer appearance, language, and behavioural characteristics of Jews; however, this does not keep them from contact and cooperation (various business transactions, friendly relationships, friendly joking) with Jews.

Hence, contemporaries bear witness to the positive attitude of Latvians towards Jews in Latvia before World War II, when these 'others' were perceived more as 'one of us' than as strangers.

Dzīvesstāsti starpnacionālā kontekstā: Sibīrijas vāciešu etnoss

Leonija Vusa-Mundeciema

Pirms vairāk nekā 250 gadiem vāci labprātīgi un ar lielām cerībām uz mierīgu un pārticīgu dzīvi no Vācijas izceļoja uz Krieviju, vēlākos gados – uz Sibīriju. Krievijas valdība deva viņiem atvieglotus saimniekošanas noteikumus. Viņi esot bijuši mazrunīgi un tāpēc Krievijā iesaukti par *немцы* – mēmajiem.

20. gadsimta kari starp Vāciju un Krieviju iznīcināja cerības uz mierīgu dzīvi. Otrajā pasaules karā Sibīrijas vācieši cieta divkārt: kā vācu kultūras identitātes nesēji un kā Krievijas pilsoņi. Kara laikā viņus, šķirot vīrus no sievietēm un bērniem, deportēja uz slēgtām darba nometnēm. Vācu republika pie Volgas netika atjaunota, Krievijā bija zudis vācu kultūras centrs.

Šajā īsajā rakstā vēlos dalīties pieredzē, ko guvu 1990. gadā, veidojot dokumentālo filmu un tiekoties ar Sibīrijas vāciešiem. Domāju, ka mutvārdu vēstures vākšanai un dokumentālas filmas tapšanai ir daudz kopēja. Tās dokumentālās filmas, kurās cilvēks ir ekrāndarba galvenais saturs, būtībā veido mutvārdu vēstures audiovizuālo variantu. Tāda ir filma “Kas mēs tādi esam? Vācieši Sibīrijā 1990. gadā”.

Lai izprastu cilvēka rīcību, t.i., viņa stāstījumu, bija svarīgi noskaidrot:

- 1) kāda ir viņa pamatizglītība un intereses, vai viņam ir vēlēšanās gūtās zināšanas dot citiem vai arī viņš vēlas gūt labumu no tām tikai pats;
- 2) kādas ir viņa attiecības ar valdību, vai viņam ir tieksme veidot karjeru vai arī tā kā dzīves forma tiek noliegta;
- 3) kāda ir viņa vispārējā pasaules izjūta, t.i., kāda ir šī cilvēka īstenības izpratne, vai tā fiksēta garīgi vai materiāli, kā viņš sadzīvo ar neparasti spilgtu un skarbo Sibīrijas dabu.

Filma tapa lielo cerību laikā. Cilvēki bija atklāti, katram bija vajadzība izteikties, nākotnes izredzes ikvienu it kā pacēla spārnos. Šķita pārredzama gan pagātne, gan arī iecerētā nākotnē. Sākot darbu pie filmas, nebija konkrēta priekšstata par to, kas būs galvenais darba saturs. Vajadzēja uzņemt filmu par vāciešiem Sibīrijā. Mūsu sarunu biedri bija dažādu profesiju cilvēki, kas atklāti un lietišķi ieskatījās savā dzīvē un nenodarbojās ar pašamnestiju. Braucot uz Sibīriju, zinājām, ka materiāls, kādu iegūsim, noteiks arī nākamās filmas dramaturģisko formu. Zinājām, ka tēmas filmai būs jāatlasa no piecpadsmit reižu lielāka audio ierakstu materiāla.

Tagad, pēc daudzām līdzīgām kino ekspedīcijām, varu sacīt, ka cilvēka stāja ikdienā un viņa nākotnes ieceres ir savstarpēji ļoti saistītas. Tas, kurš darbu dara labprāt, mīl to, ko dara, jebkurā situācijā meklē, kā palīdzēt otram. Sarunās ar svešiniekiem, t.i., kino grupu vai ekspedīciju, šie cilvēki labprāt vispārīna savu pieredzi, tādējādi varbūt gribēdami būt noderīgi citiem.

Speciālās skolas direktors Ēvalds Felde, piemēram, mums stāstīja, ka viņš kādā lielā Sibīrijas skolotāju sanāksmē bija sastrīdējies ar kolēģiem. Tur tika apspriests, kā varētu ieaudzināt pusaudžiem nepatiku pret smēķēšanu. Ēvalds Felde toreiz teicis, ka nekādi citādi to nevarēšot kā vien ar savu personisko piemēru un mīlestību uz katru audzināmo. Bijām pateicīgi direktoram, ka filmas sarunā skolas pagalmā viņš uzsāka sarunu par līdzjūtību – garīga cilvēka galveno nesējspēku.

Meklējot to, kas Sibīrijas vāciešiem ir īpašs, kas izceļ šo etnosu citu likteņu vidū, sastapāmies ar lielo dabas nozīmi viņu pasaules ainā. Katrs tā vai citādi uzsvēra Sibīrijas dabas vareno skaistumu, skaistumu spilgtajā pieticībā. Kas Sibīrijā ilgi dzīvojis, tas visu mūžu nesīs šīs skarbās dabas zīmogu sevī; bet tie, kas sniega baltumā saskata īpaši skaistu dabas lielās aprītes tēlu, spēj labāk samērot savas domas un sirds tieksmes ar lielajām likumībām. Sibīrijā dzirdēju no kādas skolotājas tēlainu salīdzinājumu: sniegpārslas nes dvēseles, kas atgriežas no Visuma uz Zemi, lai dotos pēc tam atkal atpakaļ. Tāpēc arī sniegputenī neviens nevarot justies vientuļš, ap viņu ir šis noslēpumainais dzīvības likums. Sibīrijas dziesmās, un dažas mēs dzirdam filmā, piemēram, “Sals, nesaldē mūs”, varam saklausīt to pašu sarunu ar dabu, kādu mēs, latvieši, pazīstam no mūsu tautasdziesmām. Un cilvēks, kurš prot ieskatīties lielajās dabas likumībās, ir stiprāks, patiesāks un nesirdi lielāku mīlestības un līdzjūtības spēju nekā tāds, kurš domājas esam kungs dabai. Sniegam šī potenciāla uzkrāšanās esot liela nozīme.

Lai arī lielākā daļa no uzrunātajiem vāciešiem bija “izdzītie”, kuru dzimtene ir Pievolgas vācu republika, neviens no viņiem negribēja pie Volgas atgriezties – tik liels ir Sibīrijas dabas pievilkšanas spēks. Pievolgas vācu republikas atjaunošanu viņi pieprasa, lai lielajā Krievijā viņiem būtu pašiem sava kultūras mājvieta. To, ka Krievijas vācieši nav Vācijas vācieši, nācās dzirdēt daudzviet, bet nekad tas netika teikts ar nožēlu, gluži pretēji – visbiežāk ar tādu kā pašapzinīgu pārākumu.

Piederot vienlaikus divām kultūrām, cilvēkam ir dotas lielākas iespējas izprast savas “mātes tautas” būtību, nevienkāršojot un neizskaistinot to. Starpnacionālā kontekstā tas var dot jaunu pozitīvu kvalitāti. Lielas vēsturiskas kataklizmas ierobežo jebkura etnosa personības brīvu attīstību. Taču izšķirošais vienmēr ir tas, pēc kādām premisām cilvēks orientējas, t.i., kāds ir viņa dzīves vadmotīvs.

Nobeigumā vēlētos citēt dažas no sarunā izteiktajām atziņām. Ģenētiķis Reginalds Cīlke mums paskaidroja tuvāk jēdzienu “Krievijas vācietis”: *Es bieži*

domāju par šīm problēmām un esmu nonācis pie secinājuma, ka te būtu varējusi formēties nācija, kas būtu ļoti auglīga Krievijai, un tā tas arī bija pirms kara. Es varu veselu rindu vāciešus nosaukt, kas ir ļoti daudz paveikuši zinātnē, mūzikā, filozofijā, vēsturē. Tie bija vācieši, Krievijas vācieši. Un tas nebija tā, ka to varētu tā vienkārši izskaidrot. Bet tā bija situācija, kad bija sajaukušās divas kultūras nevis fiziski, materiāli, bet gan garīgi. Garīgā būtībā tās vienlaikus bija divas nācijas. Vienai būtu bijis jāpazūd, tas būtu loģiski, tai otrajai tā pirmā būtu jāapspiež, bet nē, tā tas nenotika. Viņas savienojās. Vienas gars ienāk otrā, un tā formējas pavisam īpaša būtne, īpaša garīga būtne. Tas pasaulē nav tik bieži sastopams. Es bieži par to domāju. Es gribētu sev izskaidrot, kas mēs esam šinī laikā. Tas paliek priekš manis fenomens. Un es domāju, ko es varu ieteikt vācietim, kas te dzīvo, te, Krievijā, strādā. Vai viņam būtu jāpaliek? Protams, katrā ziņā, mēs te esam Krievijas cilvēki, to es gribu pasvītrot – Krievijas cilvēki.

Piedodiet, tā valoda ir tik slikta, bet, ja mani draugi mani Vācijā redz un dzird, tad es gribu tomēr vācu valodā teikt. Es esmu cilvēks, tas skan varbūt rupji – mani ir divi cilvēki – viens vācietis un viens krievs. To es gribu katram teikt. Es esmu īsts krievvācietis. Katrs no abiem ir fenomens. Mēs gan vienmēr gribam tā: ak, ja es esmu vācietis, tad man jābūt tādām, ja es esmu krievs, tad man jābūt atkal tādām. Ar to mēs vēl esam ļoti tālu no harmonijas, ļoti tālu.

Kad cilvēks ienāk pasaulē, tad viņš ir vienkārši liels cilvēks. Un, ja viņš savā dzīvē kļūst sīks, mēs viņu par tādu esam padarījuši. Katrs cilvēks ir liels cilvēks... Lūk, tā ir mana domāšana.

Ja jūs man jautātu, vai esmu laimīgs: jā, es esmu laimīgs, vienmēr esmu darījis tikai to, ko esmu gribējis. Es taču tik ļoti milu zemi, un, ja es nāku uz lauka, es aizmirstu, ka tā zeme nav mana. Ka tā ir kolhozam, nevienam nav šī zeme... Bet tā taču ir mana zeme... viss, ko es esmu kopis, viss, it kā tas būtu mans. To katrs varbūt nemaz nevar saprast.

Visa dzīve, viss, kas šajā pasaulē, šajā zemē bijis jāizcieš, noved mani līdz domai, ka garīgums – tas cilvēkā ir vissvarīgākais. Ja gribam iet tālāk, ja gribam palikt cilvēki, tad mums tas ir jāsaprot.

Kas ir gars? Mums tagad ir daudzas mašīnas, kibernetika, viss mums ir. Bet gars taču ir vājš. Tas ir gājis bojā līdz ar karu. Tās ir prom. Daudzām paaudzēm vajadzēs pūlēties, lai tas atkal nāktu, un varbūt arī nenāks vairs nekad... Daudzi domā – revolūcijas... tas viss esot progress. Es tā nedomāju. Tur, kur tiek lietota vardarbība, tur cilvēks vienmēr ir zaudētājs.

Ēvalds Felde, Pievolgas vācietis, visu mūžu ir veltījis tiem pamestajiem bērniem, kuri ir visur un kuriem, tā viņš domā, noteikti ir jāpalīdz, ja vien kā pedagogs tu gribi dzīvot izlīdzinājumā ar sevi pašu: Šī vieta, tā ir mana dzimtene, un ar šo vārdu viss ir pateikts. Tā ir mana dzimtene. Te dzīve ir slikta, jā, te ir

daudz problēmu, daudz problēmu, bet šīs problēmas ir jārisina mums visiem kopā, pašiem. Kas tad viņas atrisinās? Tas ir jādara mums. Sākot ar mazajām, mums ir jāatrisina lielās problēmas. Bija kļūdas, ir kļūdas, bet šīs kļūdas ir jāpārvar, vai ne? Grūtajā laikā, ja grūtais laiks nāks, tad tikai būs skaidrs, kas ir kas, vai viņš ir īsts cilvēks. Vai cilvēks ar Janusa seju. Dzīve, dzīve visu noliek savā vietā. Visu. Un es domāju tā: cilvēkam taču pašam ir sava dzīve jākaļ, tā taču tas ir. Viss ir atkarīgs no cilvēka paša, jā: kā viņš strādā, ko viņš domā, jā, ko viņš domā. Un, kas attiecas uz grūtībām, grūtības cilvēkam ir jāpārvar pašam. Nevajag cerēt, ka kāds tavu dzīvi darīs skaistāku, tā tas nav. Cilvēkam pašam sava dzīve ir jādara laba. Tas ir atkarīgs tikai no cilvēka, tikai no viņa. No sabiedrības daudz kas ir atkarīgs, jā, tā ir, bet es domāju – viss ir cilvēka paša rokās.

Es nesaprotu tos jaunos cilvēkus, kas tik viegli pamet dzimteni. Vēstures kļūdas arī vajag piedot. Un, ja cilvēki to saprot, tad viss ir labi. Bet ir tik daudz cilvēku, kas no vēstures izvelk ļauno un domā tikai par ļauno. Tā taču nevar, tā nevar. Tas viss ir jāaizmirst un jādzīvo tālāk, un jādara viss, lai tas nekad vairs neatgrieztos, tas ļaunais.

Sergejs Afanasjevs, jaunatnes teātra režisors: Man šodien ir žēl, ka man nav iespējams jums vācu valodā stāstīt par savu māti. Ak, ja cilvēks savu mātes valodu nezina, tas ir grēks, es arī tā domāju. Un nu man jārūnā tālāk krieviski, jo tas stāsts, ko gribu jums šodien pastāstīt, prasa ļoti precīzus vārdus. Es esmu dzimis un uzaudzis šajā zemē, bet liktenim labpatikās, ka mana māte ir vāciete, bet tēvs – krievs. Mūsu ģimenes vēsture sākas četrdesmit piektajā gadā. Toreiz tēvs saistīja savu dzīvi ar manu māti, kas bija padzīta no Volgas vāciešu republikas. Kad mans tēvs man par to stāsta, kā viņš iepazīna manu māti, kā viņš apprecēja viņu, tad tas līdzinās romantiski varoņīgam milas stāstam. Bija jābūt ļoti lielai drosmei, lielam iekšējam dvēseles spēkam, lai tādā laikā, kad visi kļiedza: “Tur iet vāciete,” un viņu apmētāja ar akmeņiem, nostātos viņas pusē. Mans tēvs pēkšņi nostājās viņai blakus, izveda viņu no turienes un ievada savā namā, tas bija ļoti bīstami, ļoti. Klāt vēl nāca arī tas, ka mana māte gandrīz nerunāja krieviski, un viņi tikai ar grūtībām varēja saprasties. Bet viņš stāstīja, ka viņa bijusi tik skaista, ka visi, kad viņa gāja uz aku pēc ūdens, palika stāvam un čukstēja: cik skaista tā vāciete ir. Kas tad nu tā ir par zīmi, laba vai slikta, ka es esmu dzimis, un tā sevī ieviju divas tautības. Es domāju, tā ir laba zīme. Un es domāju, ka šai ziņā mana māte bija bijusi upuris, kas bija jānes, lai dzīvī iesaiktu jaunu spēku, kas šīs divas tautas varētu vienot. Vienot ne tāpēc, lai tās atkal viena pretī otrai nostājas un karo, bet gan vienot, lai tās aptver, cik bagātas tās abas ir un cik produktīva varētu būt šo divu nāciju savstarpējā sapratne.

Edmunds Folls ir septiņpadsmit pienotavu direktors Kalnu Altajā, viņš dzīvo šī novada centrā, te, kā runā, varot atrast Āzijas sirdi: Rērihs pieder šī gadsimta lielajām personībām, kas centās cilvēkā saglabāt garīgo. Viņš zināja, ka tas ir spēks, kas jā saglabā tīrs. Jo šis spēks cilvēku ir padarījis par cilvēku, taču civilizācija zaudē

savas garīgās vērtības, savu skaidrumu un spēju saskatīt pasaulē skaisto. Cilvēks ir atrāviens no dabas, un tas ir ļoti bīstami.

Un vispārīgi uz cilvēkiem ir jāskatās ideāli. Personība un valsts ir līdzvērtīgi. Bet tās sarunas par sociālismu, kapitālismu, buržuāziju man vienkārši ir svešas. Vienīgais, kam ir vērtība, ir cilvēks un viņa morāle, viņa tiesības, viņa pasaules izpratne. Ir jārada apstākļi, lai viņš varētu sevi īstenot, pie tam īstenot savas labās īpašības.

Kad cilvēki domā par bagātību, viņus satver skaudība. Viens ir bagātāks, otrs nabagāks, tas dzemdina ļauno, ļaunais dzemdina karus, brāļu slepkavību... Es biju vienpadsmit dienas vecs, un manu tēvu paņēma ciet, un es viņu vairs neesmu redzējis. Dzīve bija ļoti samezģojusies, un mana māte man teica: "Viņi atnāca naktī ar mašīnu un aizveda viņu prom." Es esmu pateicīgs, ka viņa mūs tā izaudzināja. Es varu sevi uzskatīt par laimīgu, ka dzīves grūtums mani spieda cilvēku vidū palikt godīgam...

Pēc tās decembra nakts 1937. gadā Klāra Folla savu vīru Vilhelmu nekad vairs neredzēja. Tajā naktī Orlovkas ciemā tika apcietināti un prom aizvesti deviņdesmit seši vīrieši. Uz kurieni? Tagad runā, ka viņi esot iemesti šahtā netālu no Barabinskas. Viņi visi bija ģimenes tēvi, palika bērni. Kāds spēks ir vajadzīgs, lai šīs bailes no atmiņas izdzestu? Varbūt viņa draugam Kurtam šī spēka nepietika, un tagad Kurts Millers, vēsturnieks un bijušais skolas direktors, dzīvo Minhenē un reizēm raksta uz Kalnu Altaju vēstules.

Es domāju, ka tas zemes gabals, uz kura tu esi uzaudzis, tas pirmām kārtām ir tava dzimtene. Un tagad, kad nu viņš raksta... Saprotiet, šajā vecumā aizbraukt! Es katrā ziņā to nespētu izdarīt. Ar saknēm, ar miesu un dvēseli esmu te, kur dzīvoju, ieaudzis. Un jebkuru priekšlikumu no šejienes aizbraukt, šo zemi pamest es varu pielīdzināt priekšlikumam šķirties no dzīves. Tik ļoti es esmu to visu te kopā sējis. Un es nevaru to mainīt. Vispār ir grūti saprast to cilvēku psihi, kas savu dzīves vietu arvien no jauna maina. To varētu salīdzināt ar gājputnu vai dzeguzi. Tā nevar, kaut kur tev tomēr jāpaliek pastāvīgi.

Kas mani ar vāciešiem saista? Ziniet, toreiz, kad es sāku apjaust sevi pasaulē, kad es uzzināju, ka ir dažādas nācijas, nu tanī laikā es savu piederību nācijai noklusēju. Tas bija saistīts ar karu. Tas bija pēckara laikā, kad vārds "vācietis" skanēja negatīvi, tā teikt, līdzvērtīgi vārdam "fašists". Un vispār varbūt tikai tagad, pēdējos gados, esmu priecīgs par to, kādu nacionalitāti es sevī nesu. Jā – tā ir precizitāte, disciplīna, pašāvēība, esmu lepns uz to. Agrāk es to tā nebiju pamanījis, bet tagad mani kolēģi runā, ka tas atšķirot mani no citiem. Acīmredzot tas ir tas tipiski vāciskais, kas mani ir saglabājis. Un ir noticis tā, ka vācisko sevī es esmu aizmirsis un par savu padarījis krievisko. Bet manā psihē, manā morālē es jūtos tomēr pievilts, pat vainīgs it kā, jo mani bērni nesaprot vāciski.

Natālija Pritvica, Krievijas Zinātņu akadēmijas Sibīrijas nodaļas preses sektora vadītāja: Es jūtos, protams, kā īsts krievu cilvēks, jo mani priekšteči pirms

vairākiem gadu simtiem no Vācijas pārcēlās uz dzīvi Krievijā. Bet dažas vāciešu īpašības es tomēr sevī jūtu: tādu kā pārlietu precizitāti, pārspilētu pamatīgumu – dažreiz tas traucē... Bet, ja gribat, varu šai sakarā izstāstīt joku: kā dažādu tautību zinātnieki piegājuši kādam darbam. Viņiem bijis jāraksta par ziloņiem. Anglis rakstīja par Indiju un ziloņiem, francūzis – par ziloņu naktsdzīvi, krievs – par ziloņiem un sociālismu. Bet vācietis ilgi licis uz sevi gaidīt. Beidzot viņš ieradies ar kravas mašīnu un veselu grāmatu kalnu. “Tas ir,” viņš teica, “ievads ziloņa auss pētniecībā.” Tā, un šīs īpašības es sevī jūtu. Zinātnē tās varbūt arī ir noderīgas, taču reizēm tās tomēr traucē.

Apkopojot kino ekspedīciju pieredzi, jāteic, ka dzīves stāsts ir kā upe, bet krasti, starp kuriem šī upe plūst, ir laiks, kurā dzīvojis cilvēks. Katrs, kas šiem stāstiem pieskaras, arī pats ir laika krastu ieskaits. Lai saprastu upi, ir jāpazīst krasti. Ja Eiropas un Āzijas dialogs risinātos miera apstākļos, Sibīrijas vāciešiem varētu būt liela nozīme sapratnes tilta veidošanā.

Life Stories in a Cross-ethnic Context: The German Ethnic Minority in Siberia

In the film “Who Are We? Germans in Siberia in the Year 1990”, interviews are conducted with people from different professional and educational backgrounds. The interviews deal with the perceptions and attitudes of the German ethnic minority in Siberia: education, its availability, and the opportunities it provides; State power, the government, and career prospects; worldview and co-existence with Siberia’s exceptionally beautiful but harsh natural environment.

Germans emigrated voluntarily to Russia and subsequently to Siberia more than 250 years ago in the hope of prosperity and a peaceful existence.

Siberian German ethnic identity encompasses aspects of both Russian and German cultures. The symbiosis of two seemingly incompatible cultures enriches the identity of each individual. Belonging to two cultures simultaneously enables an individual to better understand the essentials of their “motherland”, without oversimplification or over-idealization. In the international context, this can present a new and positive quality.

Multikulturālisma iezīmes dzīvesstāstos: divkopienu sabiedrība vai multikulturālisms?

Ilze Vasariņa

Latvijā, tāpat kā lielākajā daļā postpadomju valstu, etnisko jautājumu risināšana ir īpaši svarīgs un sarežģīts uzdevums. No vienas puses, problēmas rada lielais cittautiešu skaits valstī un nepieciešamība nodrošināt cittautiešu integrāciju, kas paredz arī vienādas tiesības un iespējas dažādās dzīves jomās neatkarīgi no etniskās piederības vai nacionalitātes. No otras puses, tikpat spēcīga ir vēlme veidot nacionālu valsti ar savu nacionālo valodu kā vienīgo.

Diskusijas par nepilsoņu un nelatviešu problēmām Latvijā vēršas plašumā, un, vērojot šā brīža tendences un sabiedrības neapmierinātību, šķiet, ka vēl ilgi nebūs iespējams panākt kompromisu. Sabiedrības apziņā pārāk dziļi ir iesakņojušies etniskie stereotipi un naidi. Vēl joprojām aktuāls ir sabiedrības dalījums savējos un nelūgti nākušos. Turklāt šis dalījums tiek reproducēts ar plašsaziņas līdzekļu starpniecību un politisko nostāju.

Pētījumu dati liecina, ka tomēr dzīvojam valstī ar divkopienu sabiedrību. Valstī, kurā līdztekus pastāv divas plašsaziņas līdzekļu, izklaides un kultūras pasākumu telpas. Nelatvieši tiek diskriminēti daudzās dzīves jomās, tostarp darba tirgū un sociālā nodrošinājuma ziņā. Turklāt ir liels skaits nepilsoņu, kuru naturalizēšanos kavē nespēja nepieciešamajā līmenī sagatavoties latviešu valodas un vēstures eksāmenam, kā arī pašu nepilsoņu nevēlēšanās naturalizēties.

Varētu šķist, ka šādā situācijā par multikulturālismu Latvijā būtu pārārgri runāt, taču, ņemot vērā Latvijas multi-etnisko sastāvu un to, ka aizvien vairāk cittautiešu par savu dzīvesvietu izvēlas Latviju, kā arī iespējamo cittautiešu pieplūdumu līdz ar Latvijas iestāšanos Eiropas Savienībā, grūti ignorēt jautājumus, kuri skar multikulturālismu, kas pēdējos gadu desmitos jēdzieniski un saturiski ir kļuvis ļoti populārs vairumā Rietumeiropas valstu, nemaz nerunājot par ASV un Kanādu.

Šajā kontekstā vēlos pieminēt K. Vatsona izvirzītos divus multikulturālisma attīstības virzienus: "Ja nācija ir multikulturāla un ja cilvēku pašapziņa un identitātes apziņa aug līdz ar kultūras identitāti, tad valstij, kura vēlas, lai nācija izdzīvotu, ir divi ceļi, pa kuriem iet: pirmkārt, valsts var mēģināt iznīcināt visas tās dimensijas, kurās iespējams attīstīties multikulturālismam, un ļaut attīstīties tikai vienai kultūrai; šī modeļa pārspīlēšana var novest pie genocīda paveida." (Watson

2000, 3) Tomēr tas nav neizbēgami, jo “piespiedu asimilēšana” var nozīmēt arī to, ka visa valsts sistēma ar dažādām varas tehnoloģijām un ar tām saistītajām nodarbinātības institūcijām, skolām utt. ir veidota tā, ka agri vai vēl minoritātes asimilējas ar pamatnāciju, iekļaujas tajā un sabiedrība kļūst monokulturāla.

“Otrs veids, kas ir pretējs jebkuram mēģinājumam veidot monokulturālu sabiedrību, ir veicināt multikulturālismu ar cerību, ka pilsoņi, kas ir lepni par savu kultūru, redzot, ka valsts to ir akceptējusi, būs gatavi veidot attiecības ar citām grupām, tādējādi veidojot vienotu pilsoņu kopu, lai aizstāvētu liberālu toleranci.” (Turpat) Šāda veida modelis pastiprina lokālās piederības apziņu, bet kultūru dažādības apzināšanās savukārt paradoksāli attīsta stipru ticību nacionāliem mērķiem un institūcijām. Atšķirībā no iepriekšējā modeļa, kur valsts politika nosaka minoritātes asimilēt, šajā gadījumā valsts politika ir vērsta uz integrāciju.

Šķiet, ka Latvijā šā brīža politiskās nostādnes ir kaut kur pa vidu šiem diviem modeļiem. No vienas puses, ir vēlme integrēt minoritātes pamatnācijā un panākt to uzticību Latvijas valstij kā tādai, kas ciena, aizsargā un rūpējas par minoritātēm un kultūru daudzveidību Latvijā, atzīst citu kultūru tradīcijas, vērtības un dzīvesveidu. No otras puses, padomju varas pāridarījumi un vispārējas rusifikācijas mērķis padomju gados ir radījuši dziļu aizvainojumu. Latviešu kultūra, valoda un tradīcijas 50 gadu ir bijušas apdraudētas, pakļautas smagiem pārbaudījumiem. Un saprotama ir vēlme pēc neatkarības atgūšanas atbrīvoties no sārņiem, būt noieicīgiem savā zemē, sargāt un kopt latviešu valodu un kultūru, taču līdzās tam pastāv arī vēlme iekļauties Eiropas Savienībā, kas mums pieprasa sakārtot etniskās attiecības un ar tām saistītos pilsonības jautājumus.

Tas nav viegls uzdevums, jo latviešu valodas sargāšana un latviskās identitātes un tradicionālo kultūras vērtību saglabāšana gan šeit, Latvijā, gan Eiropas kontekstā kļuvusi par politisko partiju priekšvēlēšanu kampaņu pārliecināšanas instrumentu un savas ne vienmēr populārās darbības attaisnošanas līdzekli.

Raugoties uz cilvēku ikdienas dzīvi, redzam, ka politiskie procesi ne vienmēr ietekmē cilvēku rīcību. Vērojama tendence, ka arvien palielinās jaukto laulību skaits, notiek dažādi kultūras pasākumi, starptautiski festivāli, tiek realizētas kultūru apmaiņas programmas, kurās iesaistās dažādu tautību pārstāvji no dažnedažādām nozarēm – vizuālās, lietišķās mākslas, mūzikas, literatūras, kino utt. Līdzīgi ir arī sportā. Latvijas sabiedrība interesējas un jūt līdzīgu gan latviešiem, gan nelatviešiem, kas pārstāv Latvijas vārdu pasaulē.

Šādi novērojumi vedina domāt par multikulturālismu plašāk, nekā tikai par “vairāku kultūru sadzīvošanu vienā sabiedrībā” (Apine, Dribins 1998), kas pēc būtības nozīmē daudznacionālu vai multietnisku sabiedrības struktūru. Arī pēc K. Vatsona domām jēdzienam “multikulturālisms” ir daudz plašāka nozīme. Tas ietver sevī tādas pazīmes kā valoda, vēsture, tradīcijas, reliģiskā piederība, morālās

vērtības, kā arī ģeogrāfiskie parametri. Tādējādi var secināt, ka multikulturālisma esamību nenosaka tikai politiskās nostādnes, bet arī individuāla cilvēku pieredze, sociālo attiecību ciešums un biežums ar citu etnisko kultūru pārstāvjiem, ikdienas dzīves prakses un saskarsmes modeļi.

Ņemot vērā visus minētos apsvērumus un argumentus, mana darba mērķis nav pierādīt multikulturālisma faktisko esamību vai neesamību Latvijā. Es vēlos uzsvērt, ka multikulturālisms plašākā nozīmē ir reāls mērķis Latvijas sabiedrībai, bet tā attīstību ierobežo vai pat pilnībā kavē politiskās nostādnes. Multikulturālisma definīcijas paredz daudz tādu komponentu, kas ir atkarīgi no konkrētās sabiedrības un tās locekļu attieksmes, vērtību sistēmas, uzskatiem, tolerances līmeņa, iejūtības, cieņas, vēlmēm un mērķiem, no ikviena cilvēka unikālās personiskās etniskās un kultūru daudzveidības pieredzes.

Atskatoties uz Latviju 20. gadsimtā un tās etnisko vēsturi, šķiet, šādas pieredzes netrūkst. Un dzīvesstāstu analīze kā pētnieciska metode ir viena no piemērotākajām, kas ļauj šo pieredzi apkopot, sistematizēt, izvērtēt, analizēt, kā arī prognozēt iespējamās nākotnes tendences, salīdzinot vēsturisko pieredzi ar mūsdienu aktualitātēm.

Multikulturālisma iezīmes dzīvesstāstos

Dzīvesstāsti ietver visus iepriekšminētos komponentus, kas ir svarīgi, identificējot multikulturālismu. Socioloģe Maruta Pranka uzsver: “Mutvārdu vēsture dod informāciju par dzīves apstākļiem, paražām, sociālo struktūru, attieksmēm un sociālo apziņu, ko nevarētu iegūt no dokumentētajiem avotiem. Socioloģija no tā var smelties informāciju par sabiedrības stratifikāciju, integrāciju, institūciju un sabiedrības mijiedarbību, personības un kolektīvās identitātes problēmām.” (Pranka 2001, 178) Tāpat dzīvesstāsti ir labs vēstures un kultūras izziņas avots. Manuprāt, dzīvesstāsti ir arī labākais veids, kā pētīt indivīdu pieredzi, attieksmi, vērtības un uzskatus etnisko attiecību kontekstā, izvairoties no neprecīziem vispārinājumiem un secinājumiem.

Šā iemesla dēļ analizēju astoņus dzīvesstāstus (1991. gadā iesūtītas autobiogrāfijas, kas tapušas, atsaucoties uz etnisko autobiogrāfiju konkursu, kas tika rīkots pēc tagadējā Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes profesora Tāļa Tisenkopfa iniciatīvas).

Es analizēju dzīvesstāstus, ņemot vērā parametrus, kas raksturo multikulturālismu, proti: etnisko pieredzi dažādos dzīves gājuma posmos, etnisko izcelsmi, attiecības un attieksmi pret citu kultūru un etnisko grupu pārstāvjiem, ņemot vērā vēsturiskos apstākļus, sociālās saites, nacionālo pašapziņu, etnisko identitāti utt.

Kopumā manis analizētie dzīvesstāsti raksturīgi ar to, ka tajos nav atrodamu nekritiski apgalvojumi par kādu no etniskām grupām. Tieši pretēji – tajos var skaidri saņimēt visus tos aspektus, kas ir priekšnosacījums multikulturālas sabiedrības attīstībai. Pirmām kārtām jau cieņa pret citām kultūrām kā pret līdzvērtīgām, attiecību veidošana ar citu etnisko grupu pārstāvjiem, sākot ar bērnības gadiem līdz pat vecumdienām, lokālās piederības apziņa, tolerance un izpratne, ka, neraugoties uz valdošajiem stereotipiem par kādu etnisko grupu, svarīgi vispirms izvērtēt konkrētā cilvēka personiskās īpašības.

Kā jau iepriekš minēju, multikulturālisma attīstībā ir svarīgi, lai katra sabiedrības etniskā grupa izjustu lepnumu par savu kultūru un tradīcijām. Šajā gadījumā visi dzīvesstāstu autori norāda, ka ir lepni par savu piederību latviešu vai kādai citai kultūrai. Turklāt to stāstu autori, kas neuzskata sevi par latviešiem savas etniskās izcelsmes dēļ, tomēr norāda uz lokālās piederības izjūtas svarīgumu, kas lielā mērā ir atkarīga no līdzcilvēku pozitīvās attieksmes un sociālajām un personiskajām attiecībām ar latviešiem un visiem pārējiem Latvijas iedzīvotājiem un kas lielā mērā ietekmē vēlmi arī nākotni saistīt ar Latviju.

Analizētajos dzīvesstāstos var izsekot arī etniskās tolerances izaugsmei un attieksmes maiņai attiecībā pret citu etnisko grupu pārstāvjiem kādas situācijas vai gadījuma iespaidā, kas bijis pietiekami nozīmīgs un reizēm arī audzinošs konkrētā cilvēka dzīvē, jo “dzīvesstāsts atspoguļo pārmaiņas vērtību sistēmā un izpratnē ilgstošā laika periodā” (Linde 1993, 51).

Etniskā izcelsme un audzināšana ģimenē

Dzīvesstāsti apliecina latviešu tautas ciešo saikni ar citu tautu pārstāvjiem, ko lielā mērā ietekmējis cittautiešu pieplūdums Latvijas teritorijā dažādos laikos. Vairāki dzīvesstāstu autori norāda uz jauktajām laulībām savu senču vidū, kuri par dzīves un darba vietu izvēlējušies tieši Latviju, nevis aizceļojuši uz Vāciju, Poliju vai Krieviju.

Veidojās ģimenes, kurās, lai arī pārstāvētas dažādas tautības, valdīja lepnums un pieķeršanās Latvijai kā dzīvesvietai, mājām, patvērumam. Un līdztekus tām valodām, kurās runāja ģimenē, bērniem tikusi mācīta arī latviešu valoda. Seši dzīvesstāstu autori, kas sevi uzskata par latviešiem, atzīst, ka radu pulkā latviskums sākts izkopt tikai pirms 3–5 paaudzēm. Piemēram, Regīnas Milzarājas stāsts liecina, ka tikai viņas mātes tēvs bijis latvietis no zemnieku ģimenes, mātes māte un arī tēva tēvs bijuši poļi, savukārt tēva māte – lietuviete. Tēvs sevi uzskatījis par poli.

Mans tēvs mīlēja lepoties ar savu tautību. Kopa un godāja valodu un nacionālās tradīcijas. Apbrīnu izraisa fakts, ka viņš vienlaicīgi bija pilnīgi integrējies

latviešu sabiedrībā. Augsti godāja arī latviešu tikumus un kultūru... Līdz karam dzīvodams Imantā, mans tēvs aktīvi darbojās dažādos latviešu pašdarbības pasākumos, spēlēja mandolinistu orķestrī u.c. (Nr. 280, 3) Lai gan Regīnas vecāki kopuši savas tautas tradīcijas un tēvs ar viņu runājis tikai poliski, pati Regīna sevi uzskata par latvieti, jo visu apzinīgo mūžu dzīvojusi Latvijā un strādājusi latviskā kolektīvā, tādēļ arī savus bērnus audzinājusi latviskā garā.

Padziļināta izpratne par etnisko daudzveidību sākusi veidoties, uzsākot skolas gaitas, tas ir, sasniedzot zināmu vecumu, kad iespējams iesaistīties daudzveidīgās sociālās attiecībās arī ārpus mājas un ģimenes, piemēram, spēlējoties pagalmā, apmeklējot skolas koncertus. Vēlos uzsvērt to, ka šajā vecumā neviens no autoriem neatceras konfliktus, kas būtu veidojušies tikai etniskās piederības dēļ. Ja ir bijušas kādas savstarpējas nesaskaņas, tad galvenokārt tikai personisku nesaņiranos un situāciju izraisītas.

Edgars Laime par savu ierašanos Rīgā un apmešanos uz dzīvi kādā īres namā stāsta: *Še nodzīvojām visus skolas gadus līdz kara dienestam 1930. gadā. Ēku apdzīvoja dažādas tautas pārstāvji – krievi, poļi, vācieši un latvieši. Pagalmā visi draudzīgi rotaļājāmies un satikāmies, un sapratāmies arī valodās.* (Nr. 297, 20)

Regīna atceras kādu epizodi, kad pirmo reiz satikusi latvieti: *Abi ar brāli samaniņām, ka aiz dārza augstā žoga mīt mums līdzīgas būtnes, respektīvi, vienaudži. Pieslējām trepes. To pašu izdarīja mūsu kaimiņi. Tā sākās mūsu draudzība un mana pirmā latviešu valodas stunda. Sākās, protams, ar žestu valodu.* (Nr. 280, 5) Šī epizode Regīnai spilgti saglabājusies atmiņā galvenokārt tāpēc, ka tas liek atcerēties lepnumu par valodas apguves ātrumu atšķirībā no brāļa, kuram valodu apgūšana nav bijusi tik veikla.

Līdzīga pieredze ir arī Veronikai Rokulei: *..Rundēnu vidusskolā mācījāmies daudz tautību bērni: latgalieši, krievi, poļi..., bet nekad nebija nacionālie konflikti, ja bija plūksnās, tad parasti bērnu sadzīves nesaskaņas... ja rīkoja kādu skolas svētku vakaru, tad koncerts ritēja abās valodās; kam bija ko teikt, tas teica, un aplausus izpelnījās visi.* (Nr. 247, 2)

Vēl Veronika atceras savas mātes attieksmi pret ebrejiem: *Žīds toreiz nebija ļauns vārds un izrunāja ar vislielāko labvēlību. Mamma kādreiz gatavoja kādu kulinārijas šedevru, un es gribēju iejaukties šajā procesā, tad mamma ar lielu goddevību teica: "Tā man mācīja žīdene, un tu nejaucies."* (Turpat)

Šādi un līdzīgi atgadījumi jau agrā bērnībā lielā mērā ietekmējuši dzīvēstāstu autoru uzskatus un arī rīcību vēlākos gados. Ģimenē un skolā ieaudzinātās vērtības, uzskati, uzvedības normas netiek aizmirstas, it sevišķi, ja cilvēks, kas lūcis aizdomāties par nekorekti izteiktiem apgalvojumiem, nicinošiem vārdiem par citas tautības cilvēku vai kā tamlīdzīgi, ir bijis autoritāte: tēvs, māte, skolotājs vai kāds cits tuvs un nozīmīgs cilvēks.

Maija Mežgaile atceras: *Mūsu mājās vecvecāku pusē bija ieradusies jauna sieviete. Kāds teica nesaprotamu vārdu: poliete. Nospriedu, ka tā šo tanti sauc. Droši vien biju viņu tā uzrunājusī, jo pēkšņi attapos, ka jaunā sieviete mani aiz rokas rauj pie mātes un kaut ko ātri un dusmīgi runā nesaprotamā valodā. Atkārtotās vārdi: poļi, poļi... Dabūju briesmīgu brāzienu. Bija vārdos neizsakāma pāridarījuma sajūta: lielie taču teica: poliete. Bet arī mācība bija visam mūžam.* (Nr. 286, 6)

Maija Mežgaile atceras arī to, ka mājās reiz ienācis kāds igauņis, lai piezvanītu pa tālruni, un esot pavisam jocīgi runājis, taču atdarināt viņa runas veidu vecāku klātbūtnē neesot bijis atļauts, jo tāda rīcība ģimenē tikusi uzskatīta par necienīgu mēdišanos.

Multikulturālā sabiedrībā audzināšanai ir liela nozīme attieksmes veidošanā pret citām etniskām grupām. Kā no iepriekšminētajiem uzskatiem un cilvēku piedzīvojumiem var spriest, ģimenē paustie uzskati saglabājušies atmiņā. Tieši uz ģimenē ieaudzināto vērtību pamata attīstījusies attieksme pret cilvēkiem ar atšķirīgu etnisko piederību. Uzskatu, ka šis ģimenē uzkrātais attieksmju un vērtību kapitāls ir tas, kas vēlākos gados nosaka tolerances līmeni, spēju pieņemt svešu kultūru kā līdzvērtīgu un vērtēt cilvēkus nevis pēc viņu etniskās izcelsmes, bet gan kā vienas sabiedrības cilvēkus ar atšķirīgām personiskām īpašībām un uzskatiem. Tas ir kapitāls, kas tiek pārmantots no paaudzes paaudzē un kas arī mūsdienās liek domāt par etniskas tolerances un cieņas iespējamību.

Etniskās un kultūru daudzveidības pieredze

Arī vēlāk, jaunības piedzīvojumos un darba gados, etniskā daudzveidība un kultūru dažādība ienāk katra indivīda dzīvē caur personiskiem pārdzīvojumiem, attiecībām ar kolēģiem un draugiem, kas pārstāv dažādas etniskās kultūras.

Aizkustinošs ir Alberta Antes stāstījums par pēckara gadiem Krievijā: *Lietā tāda, ka es 1946. gadā “dzīvoju” Urgalē. Toreiz tur bija dažas barakas, kur “spek-kontingents” dzīvoja. Mēs gājām un strādājām dzelzceļa uzmērīšanas darbos... vasarā koda mazās mušiņās. Lai gan bijām aizsargāti ar sejas tīkliņiem un piedurknes un bikšu staras nošņorējām, tomēr tās nereti sakoda tā, ka bija jāārstējas “stacionārā”. Šo mušiņu dēļ es arī iekļuvu “stacionārā”. Manā palātā (istabā) ārstējās gūsteknis – japānis. Izrādījās, ka viņš bij bijis baletdejojātājs. Kaut arī sapratāmies žestiem, ņemot palīgā krievu un vācu vārdus. Japānis nenoguris stāstīja par savu zemi, par savu tautību. Es, tā teikt, nepaliku parādā, stāstīdams par savu zemi, savu tautību. Žēl, ka ne vienmēr viens otru sapratām. Tā bija īsta tautību draudzība. Es cienīju viņu, viņš – mani. Viņš piemiņai uzrakstīja japāniski dzejoli... Dzejoli kā lielu un svētu relikviju glabāju. Tikai 1987. gadā uzzināju, kas tajā rakstīts... No šī japāņa es saņēmu kādu neizprotamu garīgu, dievišķu spēku.* (Nr. 291, 10)

Etniskās daudzveidības un kultūru pieredze Latvijā, vismaz vecākās paaudzes vidū, gūta arī kara laikos. Latvija 20. gadsimtā pārdzīvojusi divus karus, kā arī dažādas represijas, kas vēl mūsdienās nav izdzisušas no latviešu tautas apziņas. Tas spilgti iezīmējas arī dzīvesstāstos. Šie vēsturiskie notikumi, aizvainojums un ieņemtā “cietēja” pozīcija, šķiet, reizēm traucē Latvijas valsts attīstībā, kā arī ir pamatā nespējai objektīvi risināt cittautiešu problēmas Latvijā un kritiski paraudzīties uz etnisko problemātiku valstī. Dzīvesstāstu autori to gan vairāk attiecina uz citiem cilvēkiem un sabiedrību kopumā nekā paši uz sevi.

Šajā sakarā Regīna Milzarāja raksta: *Attiecībā pret latviešiem man ir paaugstinātas jūtības un vērtību skala... priecājos par Latvijas un latviešu veiksmēm, bēdājos un pārdzīvoju neveiksmes, bet nedaru to aklī. Visu vienmēr saistu ar citu, tuvu un tālu zemju un tautu likteņiem. Piemēram, jautājumā par deportācijām nespēju izcelt un izjust sāpi tikai par latviešu tautu. Šāds liktenis taču piemeklēja daudzas, gandrīz visas tautas komunistiskajās skavās. Šajā ziņā bieži esmu nesaprasta, jo... “ak, citas tautas...” ir vai nu tālu jeb vispār tas [nevienu] neinteresē.* (Nr. 280, 9)

Ar šo nelielo atkāpi gribu uzsvērt, ka, neraugoties uz valdošajām ideoloģijām, valsts varas diktātu, jebkāda veida etniskā pieredze veidojas individuālā līmenī. Kara gados it īpaši raksturīga etnisko kontaktu daudzveidība, un ne jau vienmēr tas saistāms ar sliktām atmiņām. Dzīvesstāsti liecina par pretējo, piemēram, Aleksandra Freimaņa atmiņas par laipnajiem vāciešiem, kas bērnus cienājuši ar garšīgām marmelādes konfektnēm un vienmēr laipni izturējušies.

Edgara Laimes atmiņas par 1944. gadu Vācijā: *Brīvajā laikā bija kino izrādes, vakaros dziedājām mūsu mīļās dzimtenes dziesmas. Mūsu istabas komandants feldfēbelis no Polijas vāciešiem, lāga zēns, [viņam] patika lai dziedam “Pūt, vējiņi!” un citas tautas dziesmas.* (Nr. 297, 34)

Savukārt Edīte Kazaka atceras bēgļu gaitas un spilgti iezīmē nacionālā naida pret krieviem rašanos. Aprakstītais laiks, lai arī atmiņā saglabājies kā šausmu pilns, tomēr apziņā atstāj vietu arī cilvēcisko īpašību novērtējumam.

Atkal bija sveša tautība, man nesaprotama valoda. Viņiem visiem bija viens apzīmējums – krievi. Tik daudz pārrunāts bija par komunistu briesmu darbiem, tāpēc viss tas apvienojās šai vienā tautības vārdā. Tautības apzīmējums. Bet visi jau nebija vienādi. Mūsu mājas melnais suns ļoti nikni rēja šīs tautības cilvēkus. Bet varbūt tas bija tāpēc, ka viņi nēsāja militāru formu. Un tā vienreiz gar mūsu māju nāca divi virsnieki un kāda sieviete. Krancis paspruka un nikni metās uz viņiem, tūlīt, tūlīt iekodīs. Virsnieks izvilka pistoli, ak, šausmas, tūlīt nošaus visu acu priekšā, maz kas bija saklausīts un dzirdēts. Viņš pacēla roku ar ieroci un izšāva... gaisā. Suns ļoti baidījās no šāvieniem un smilkstēdams aizskrēja uz māju. Bet viņi smiedamies aizgāja tālāk. No šī laika es sapratu, ka ne jau galvenā ir tautība, bet cilvēciskās īpašības. (Nr. 232, 3)

Kara gaitu aplūkojums caur dzīvesstāstu un autobiogrāfiju prizmu ļauj uz karā iesaistīto cilvēku dzīvi paraudzīties bez vēstures grāmatās vienkāršotā, politiskās nostājas diktētā skatījuma. Un šāds skatījums pasargā no stereotipu veidošanās. Kara gados, kā arī pēckara periodā dzīvesstāstu autori sastapušies gan ar Latvijai uzticīgiem nelatviešiem, kas kopj un sargā kā savu, tā latviešu kultūru, gan ar nodevīgiem, noziedzīgiem latviešiem, kuriem personīgās intereses ir svarīgākas par savas tautas, nācijas vai valsts interesēm.

Protams, ja sabiedrība ir multietniska, tad kara gadījumā vai konflikt-situācijā nacionalitāte un etniskā piederība var kļūt un bieži vien arī kļūst par sabiedrības šķelšanās pamatu, jo citās etniskās grupās vieglāk saskatīt ienaidnieka tēlu – visu problēmu sakni.

Svarīgi, lai šādos apstākļos un arī pēc tam, kad situācija jau ir mainījusies, nacionālā pašapziņa nesāk deformēties un nenonāk līdz šauram nacionālisma līmenim, kas, kā šķiet, Latvijā tomēr notiek. Taču dzīvesstāsti un to autoru paustais viedoklis ļauj cerēt, ka šāda situācija var tikt pārvarēta, ja ir pietiekami spēcīga un stabila vēlme kritiski izvērtēt, un tās, manā skatījumā, konkrēto autoru dzīvesstāstos netrūkst.

Lokālās piederības apziņa un identitāte

Kā jau iepriekš minēju, lokālās piederības apziņa jeb izjūta, ka esi piederīgs zemei, valstij, teritorijai, kurā dzīvo, multikulturālā sabiedrībā ir viens no svarīgākiem elementiem, kas nodrošina un satur vienotā veselumā dažādu kultūru un etnisko grupu pārstāvjus. Ja nav šīs lokālās piederības sajūtas, nav arī cieņas pret valsti un zemi, kurā dzīvo.

Dzīvesstāstos šī lokālās piederības sajūta ir viens no būtiskākajiem aspektiem, kāpēc sevi saukt par latvieti vai Latvijas patriotu. Teritoriālā pieķeršanās ir iemesls, kāpēc, neraugoties uz šā brīža ne vienmēr pozitīvo attieksmi pret cittautiešiem, dažādu tautību pārstāvji par savu dzīves un darba vietu tomēr izvēlas Latviju.

Regīna Milzarāja, pēc tautības poliete, uzskata sevi par pilntiesīgu Latvijas locekli un pilsoni un apgalvo: *...savādāk nemaz nevaru iedomāties. Man ir tuva latviešu tautas folklorā, māksla, tikumi... savus bērnus apzināti esmu audzinājusi par latviešiem.* (Nr. 280, 9) Savukārt Poliju par tēvzemi Regīna atzīst tikai daļēji: *Līdzīgi savam tēvam nekad neesmu bijusi Polijā un nejutu tieksmi to apraudzīt vairāk kā jebkuru citu zemi. Nesastāvu poļu biedrībā ne jau principa dēļ, bet vienkārši nejutu tieksmi pēc poļu sabiedrības.* (Turpat, 10)

Tāpat multikulturālā sabiedrībā būtisks ir lepnums par savu tautu un kultūru, tās tradīcijām, kas mijas ar iepriekš minēto lokālās piederības sajūtu un

uzticību zemei un valstij, kurā dzīvo. Dzīvesstāstu autori sevi uzskata par latviešiem. Arī tie, kuriem vecāki vai vecvecāki nav bijuši latvieši, vien tāpēc sevi par tādiem uzskata, ka visu mūžu dzīvojuši Latvijā. Šie cilvēki, lai arī apzinās savu ne-latvisko izcelsmi, nav nedz domājuši, nedz mēģinājuši atgriezties senču dzimtenē, jo emocionāli viņi to vairs neizjūt kā savu. Tas nebūt nenozīmē savu etnisko sakņu noliegšanu vai ignorēšanu un nicināšanu, gluži pretēji – cieņa un nostalgiska pieķeršanās saglabājas, nav tikai šīs piederības izjūtas un sociālas un emocionālas saiknes ar savu etnisko dzimteni.

Uzdrošinos apgalvot, ka savas etniskās izcelsmes un kultūras pozitīvais pašnovērtējums ir tieši tas, kas dzīvesstāstu autoriem ļauj lūkoties uz citu etnisko grupu pārstāvjiem kā līdzvērtīgiem viņu tradīcijās un uzskatos. Tieši šī nacionālā pašapziņa un cieņa pret savu tautību un valodu ir tā, kas pieļauj citu kultūru līdzāspastāvēšanu, nebaidoties zaudēt latvisko identitāti, jo tā ir dzīvotspējīga un stipra. Piemēram, Alberts Ante savu autobiogrāfiju sāk ar jautājumu: *Kāda ir mana tautība? Uzskatu, ka esmu latvietis, pat nezīnot, kādas tautības bijuši mani senči... Esmu latvietis, jo man ir pieķeršanās tautai, kas gadsimtiem apdzīvojusi šo zemi pie Dzintarjūras.* (Nr. 291, 1)

Šis mehānisms tieši pēc šāda pat principa darbojas pretējā virzienā. Ja cilvēks ir kādas etniskās minoritātes pārstāvis, viņam jāpiemīt lielai pašcieņai un lepnumam par savu etnisko piederību, lai nezaudētu savu neatkarīgo kultūras identitāti par labu latviešu un krievu kultūrām, kas Latvijā ir dominējošas.

Spilgts ir arī Lidijas Pilickas stāsts. Viņa pēc tautības ir krieviete un kopā ar māti uz Latviju pārcēlusies pirms Otrā pasaules kara. Precējusies ar latvieti un pilnībā apguvusi latviešu valodu, arī savus bērnus audzinājusi latviskā garā, turpretī viņas brāļi pēc kara atgriezušies dzimtenē, toreizējā Ļeņingradā.

Par Regīnas Milzarājas etnisko piederības izjūtu minēju jau iepriekš, tomēr interesantas ir viņas pārdomas par savu tautību tieši etniskās identitātes kontekstā: *..Kāda ir mana tautība? Es to tik tiešām nevaru viennozīmīgi pateikt. Saka, ka noteicošais esot, kādā valodā cilvēks domā. Domāju latviski. Ar dzīvniekiem, dabu "sarunājos" latviski. Skaitu pie sevis, piemēram, adāmos valdziņus – poliski. Kad mans pirmdzimtais dēls mani savā laikā "līdz nāvei" nomocīja, neguļot naktīs, pašai nezīnot no kurienes, dziedāju viņam miega dziesmiņas – poliski. Mani interesē – vai tas ir tik svarīgi pieņemt sev tikai vienu noteiktu tautību? Ko dara tie cilvēki, kuru nacionālais jautājums ir daudz lielāks "kokteilis"?* (Nr. 280, 11)

Turpretī Aleksandra Freimaņa viedoklis ir pilnīgi pretējs: *Minēju, ka esmu dzimis jauktā ģimenē, tomēr man nekad nav prātā ienākusi doma, ka varbūt es, vismaz daļēji, esmu kaut kur kaut cik vācietis.* (Nr. 290, 19)

Tas, kā dzīvesstāstu autori runā par savu etnisko un kultūras identitāti, par tradīcijām, par valodu un lokālo piederību Latvijai, norāda, ka identitāte

veidojas līdz ar paša cilvēka izaugsmi. Daudznacionālā vidē, pastāvot vai nepastāvot multikulturālai sabiedrībai, cilvēks iemācās sadzīvot ar citu tautību pārstāvjiem jau kopš bērnības dienām, kad izpratne par etniskajām attiecībām vēl nav izveidojusies. Formējot savu identitāti vēlākos gados, tiek ņemti vērā dažādi aspekti – ģimenes etniskā piederība, ģimenē koptās tradīcijas, piederības vai atsvešinātības izjūta konkrētā teritorijā, starp konkrētiem cilvēkiem, sabiedrības attieksme, iespējas paust savus uzskatus un vērtības utt. Katram cilvēkam ir savs stāsts par to, kā viņš guvis apziņu par savu etnisko un kultūras identitāti, taču svarīgs ir iznākums, kas nosaka cilvēka lojalitāti un uzticību valstij, kurā viņš dzīvo, un vēlmi tur arī palikt, apzināti vai neapzināti veidojot multikulturālu vidi.

Multikulturālas sabiedrības iespējamība Latvijā

Tas, ka Latvijā nepastāv multikulturālisms visos tā aspektos, šķiet, nav jāpierāda. Taču potenciāls pastāv, un dzīvesstāsti ir tam apliecinājums. Dažādu vecumu, dažādu tautību cilvēki ar atšķirīgu izglītību tomēr spēj pieņemt svešas kultūras un sadzīvot ar tām vienā sabiedrībā.

Konfliktsituācijas šādā sabiedrībā ir gan saprotamas, gan zināmā mērā arī neizbēgamas. Uzvelt vainu citu etnisko grupu pārstāvjiem ir vieglāk nekā vainot savas tautības un kultūras pārstāvjus. Dzīvesstāstos šo atziņu guvuši vairāki autori, kuriem personiskās pieredzes dēļ nācies pārvērtēt etniskos stereotipus. Manuprāt, šādi personiskie secinājumi veicina kultūru dažādības izpratnes veidošanos un transformāciju.

Savā darbā mazāk pievērsos kultūras tradīcijām un vērtībām, taču nobeigumā vēlos uzsvērt, ka ar dažādām kultūras praksēm, citu tautu folkloru, tradīcijām un vērtībām saskārušies visi dzīvesstāstu autori, kas, dzīvojot multietniskā sabiedrībā, ir neizbēgami. Analizējot dzīvesstāstus, neatradu nevienu rindkopu, kurā būtu nopeltas vai nonicinātas citu kultūru tradīcijas un prakses. Šķiet, vismaz dzīvesstāstu autori un, cik var spriest no stāstiem, arī viņu laikabiedri un bērni ir gatavi pieņemt citas kultūras kā bagātinošas savā neatkarotām un savdabīgā, kas arī ir solis preti multikulturālai sabiedrībai, nemaz nerunājot par lokālās piederības apziņu dažādu etnisko grupu pārstāvju vidū.

Par Latvijas iedzīvotāju uzticību savai valstij un tās institūcijām, kā arī ticību nacionālajiem mērķiem, kas arī ir viens no multikulturālisma nosacījumiem, Latvijā runāt ir īpaši sarežģīti, un jāatzīst, ka analizētajos dzīvesstāstos šādā – nacionālo mērķu un valsts institūciju – aspektā runāts netika. Iespējams, tas ir tāpēc, ka nacionālie mērķi un institūcijas ir ārpus cilvēka privātā un individuāli nozīmīgā interešu lauka. Varbūt tas ir arī tāpēc, ka par vispārīgiem Latvijas valsts

mērķiem un politiku cilvēki ikdienā runā nelabprāt, jo nejūtas droši par savu kompetences līmeni.

Vēl vēlos norādīt, ka teorētiski multikulturālisms nekādā ziņā nav pretrunā ar nacionālas valsts un nacionālās pašapziņas ideju. Diemžēl vairāku dzīvesstāstu autoru skatījumā nacionālais lepnums un pašapziņa ir deformējusies vēsturisko apstākļu dēļ. Būtībā nacionālā valstī var pastāvēt multikulturālisms, tāpat kā multikulturālā sabiedrībā var pastāvēt sabiedrības locekļu ticība vienotai valstij un tās mērķiem. Jautājums tikai, cik droši un pašapzinīgi ir paši latvieši sabiedrībā, kurā ir liels cittautiešu īpatsvars.

Nobeigumā vēlos uzsvērt, ka neuzticēšanās valdībai un tādējādi arī valsts institūcijām, kā arī deformētais nacionālisms ir vienīgie iemesli, kurus individuālajā, personiskās attieksmes līmenī es identificēju kā šķēršļus multikulturālas sabiedrības attīstībai. Uz šiem iemesliem tieši vai netieši norāda arī paši dzīvesstāstu autori.

Avoti

- 291, Alberts Ante, 70 gadi, pensionārs, dzīvo Rīgā, 12 lpp.
 280, Regīna Milzarāja, 55 gadi, pensionēta arhitekte, dzīvo Rīgā, 11 lpp.
 286, Maija Mežgaile, 57 gadi, pensionāre, dzīvo Umurgā, 20 lpp.
 292, Lidija Pilicka, 56 gadi, skolotāja, dzīvo Aucē, 10 lpp.
 232, Edīte Kazaka, 51 gads, medicīnas māsa, dzīvo Zvejniekiemā, 9 lpp.
 257, Veronika Rokule, 56 gadi, pensionāre, dzīvo Rīgā, 14 lpp.
 297, Edgars Laime, 84 gadi, pensionārs, dzīvo Upesgrīvā, 41 lpp.
 290, Aleksandrs Freimanis, 56 gadi, kultūras darbinieks, dzīvo Grundzālē, 34 lpp.

Literatūra

- Apine, Ilga un Dribins, Leo. *Mazākumtautību vēsture Latvijā*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1998.
- Linde, Charlotte. *Life Stories. The Creation of Coherence*. New York: Oxford University Press, 1993.
- Pranka, Maruta. Mutvārdu vēsture kā izziņas metode socioloģijā. Grām.: *Spogulis. Latvijas mutvārdu vēsture*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2001, 178.–185.lpp.
- Priedītis, Arturs. Multikulturālisms: atziņas, pieredze, lokālā specifika. Grām.: *Multikulturālisms Latvijā: teorija un prakse*. Daugavpils: A.K.A., 1996, 11.–24. lpp.
- Watson, Conrad W. *Multiculturalism*. Philadelphia: Open University Press, 2000, p. 124.

Evidence of Multiculturalism in Life Stories

There is a widespread opinion that Latvia is a country where two distinctive communities coexist in isolation – a situation that is commonly believed to be slowing down the integration process. The majority of socio-political researchers share this opinion, and it is arrived at by a number of research methods.

It is the author's conviction that this widespread assumption is rather prejudiced and has insufficient grounds, since there has been evidence of multiculturalism in Latvia in the 20th and early 21st century, which has manifested itself through ethnical diversity, social relations, and cultural tradition and practice. Both historical experience and the reality of today contradict the above-mentioned assumption.

The author has chosen life stories as the most appropriate research method to gather evidence of multi-culturalism in the society. Firstly, because individual experience is the basis of cultural experience, only the individual him/herself can pass experience on to the researcher. As a result, the researcher, by analyzing the life story, is able to form an understanding of the diverse identities among Latvian and various non-Latvian communities.

Secondly, the notion of multi-culturalism is multi-dimensional and encompasses multiple aspects of one's life. The scope of the life story and the abundance of meanings allows for deep and simultaneous analysis on all levels, including the understanding of the socio-cultural and ethnic structure of the society, as well as the network of social relationships.

Application of the life story approach thus enables the researcher to avoid forming simplistic and stereotyped models of Latvian society.

No biogrāfijas uz reģionu – par konkrēta gadījuma datu vispārinājuma problēmu

Tomass Loers

Ievads

Reģioni kā sociālās kultūras objekti ir jāuztver kā ietekmējošas struktūras (*Einflussstruktur*¹), kuras var atklāt tiem piederīgo cilvēku darbībā. Šīs struktūras veido cilvēkus, paverot vai liedzot tiem kādas darbības izvēles. Turklāt šī pavēršana vai liegums nav ārpus pastāvošs ārējs ietekmes faktors, bet gan daļa no paša cilvēka *habitus*.²

Pētījumos par reģiona sociālo kultūru dzīvesstāstu intervijas ir īpašs datu veids. Tie var izrādīties visai maldinoši, ja tiek uztverti burtiski un analizēts tikai to saturs. Pašas intervijas nākas analizēt kā darbību: kā īpašu stāsta izstāstīšanas darbību. Izmantojot secīgu transkripcijas un biogrāfisko datu analīzi, pētniekam iespējams rekonstruēt intervējamās personas objektīvās iespējas, kas pastāvējušas gan viņa dzīves, gan arī intervijas laikā, – un aplūkot tās kā fonu konkrēta gadījuma struktūras izprašanai.

Rekonstruējot konkrēta gadījuma struktūru, pētnieks vienlaikus atklāj arī apakšstruktūras, kurās pamatstruktūra iemiesojusies kā daļa no tām. Tas ir veids, kā izmantot mutvārdu vēsturi ne tikai datu vākšanai un prezentēšanai, kas ir pirmais solis pētījuma uzsākšanai. Svarīgākais ir analīze, lai atbildētu uz vairākiem nozīmīgiem jautājumiem: kāpēc cilvēki rīkojās tieši tā, kā viņi rīkojās, kāpēc viņi atceras, kā viņi to darīja? Kāpēc šis stāsts bija tāds, kāds tas bija, un vai tas patiešām bija tāds? Vai reģions patiešām strukturē šo stāstu, un kā tas strukturē šajā reģionā dzīvojošos cilvēkus?

¹ Jēdzienu *Einflussstruktur*, ne vienmēr to sistēmiski izskaidrojot, lietojis vēsturnieks Pēters Šteinbahs (*Steinbach*).

² Jēdziens *habitus* tiek aplūkots Pjēra Burdjē definētajā nozīmē: habitus ir domāšanas, rīcības, vērtēšanas, sajūtu dispozīcijas, ko indivīds iekļauj savās mentālajās struktūrās, ilgstoši atrazdamies vienā sociālajā pozīcijā. Lai gan *habitus* ir pieredzes, socializācijas ceļā iegūtu dispozīciju sistēma, kas mainās laikā un telpā, jo cilvēks uz to nereaģē mehāniski, tomēr, nostiprinoties aģenta apziņā, tas tiek “aizmirsts”, un *habitus*, indivīdam neapzinoties, ražo stratēģijas un veido prakses.

Pētījuma konteksts

Veicot pētījumus par attieksmi pret darbu Rūras un Saksijas apgabalos, aptaujātie cilvēki tika iedalīti dažādās sociālās grupās – ilgstošajos bezdarbniekos un pastāvīgi strādājošajos, biežajos darba mainītajos un strādājošajos ar īslaicīgiem darba pārtraukumiem, kā arī tādos, kas vienā darbavietā strādā ilgstoši. Mēs atklājām, ka to cilvēku attieksmes, kas pieder pie dažādām grupām, bet dzīvo vienā reģionā, ir daudz līdzīgākas nekā vienas grupas cilvēkiem, kas mīt dažādos reģionos (šķietami būtu jābūt otrādi).

Šis paradokss lika mums pievērsties neskaidrajam faktoram/fenomenam – reģionam, kam kaut kādā veidā ir noteikta ietekme uz cilvēku attieksmēm. Pieņemsim, ka reģionam ir kāda ietekme uz cilvēku rīcību, taču reģions kā tāds nevar rīkoties un ietekmēt. Ja tomēr tas spēj ietekmēt tajā dzīvojošo cilvēku attieksmes, kā tas būtu secināms no pētījuma datiem, tad šai ietekmei jābūt uztveramai arī cilvēku darbībā. Tādēļ es aplūkoju pašus cilvēkus kā gadījumu, – tādā nozīmē, ka “X ir kāda G gadījums”, t.i., analizējot X, mēs vēlamies izpētīt G – analizējot kāda reģiona cilvēkus, mēs mēģinātu izpētīt pašu reģionu. No tā izriet nākamais jautājums, kā no indiāda izpētes gadījuma vispārināt tā fenomena struktūru, ko saucam par reģionu.

Konceptuālais ietvars

Iesākumā man jāuzsver savas konceptuālās pieejas atšķirība salīdzinājumā ar citiem pētniekiem, kas strādā biogrāfiskās izpētes laukā, un viņu pieejām. Biogrāfiskie dati – CV, dienasgrāmatas, intervijas un tamlīdzīgi, pirmkārt, ir dažādu darbību protokoli, kas raksturo cilvēkus kā rīcībaspējīgus subjektus. Ja pieņemam, ka ikviena cilvēka darbība ir atbilde uz jautājumu vai kādas problēmas, t.i., izaicinājuma risināšana, tad, lai analizētu darbību, vienmēr jāvaicā, uz kādu jautājumu šī darbība ir atbilde, – kas tā ir par problēmu, ko persona ar savu darbību risina un kas atspoguļojas minētajos biogrāfisko datu protokolos?

Piemēram, ja intervētājs rosina pastāstīt dzīvesstāstu, tas jau pats par sevi nosaka intervijas racionālo ietvaru (pētnieciskās intervijas pragmatismu) un piesaka noteiktas problēmas, ko atrisināt šai ietvarā. Intervējamais cilvēks tiek konfrontēts ar problēmām, un, viņam stāstot, notiek to risināšana. Problēmu risināšanā realizējas viņa gadījuma struktūra, tāpat kā tā īstenojas ikvienā viņa darbības aktā. Tādējādi intervija vai dzīvesstāsts var tikt analizēts kā darbība.

Klausoties dzīvesstāstu, kā pirmos jūs varat nodalīt objektīvos datus, kas nav atkarīgi no interpretācijas: dzimšanas gads, iegūtā izglītība, bērnu skaits ģimenē, vecāku profesija utt. Šos datus varat analizēt kā dažādu cilvēku (minētā gadījumā – vecāku) dzīves laikā izdarītās izvēles un noteikt viņu darbības modeli.

Analīzi var turpināt, ņemot vērā intervijas mērķi, situāciju, konkrētos jautājumus, analizējot intervētāja izteikumus kā problēmu rosinošu aktivitāti, kur atradīsiet viņa darbības modeli. Abiem – intervētāja un intervējamā – modeļiem ir noteiktas attiecības: parasti tie būs identiski vai arī var tikt reducēti uz trešo, apkopojamo modeli.

Visbeidzot var tikt analizēts vēstījuma saturs: stāstos un izstāstītajās epizodēs jūs redzēsiet personas darbību – darbību, kādu to pasniedz pati persona, un jāpatur prātā, ka šī pasniegšana ir arī risinājums (rekonstruētajai) problēmai. Tādējādi, analizējot stāstījumu, jūs atradīsiet arī šīs darbības modeli. Ņemot vērā trīs rekonstruētos modeļus, jūs varat atklāt struktūru (konkrētā gadījuma struktūru (*case structure*), darbības struktūru un analizējamās biogrāfijas struktūru), kas rada analizējamās darbības un lēmumus un ļauj izskaidrot šos modeļus.

Cilvēki darbojoties, tas ir, risinot problēmas, ne vienmēr ir spiesti meklēt jaunus risinājumus. Bieži vien tie var balstīties uz jau aprobētām metodēm, kas ved mūs pie nākamā nozīmīgā koncepta – noteikumiem.

Darboties/rīkoties nozīmē sekot noteikumiem. Bet kas ir noteikumi? Noteikumi nosaka secību, kādā viena darbība seko citai. Ja kāds, pieņemsim, jūs sveicina un jūs sveicienu atņem, tad jūs sekojat sasveicināšanās noteikumiem. Tas, ka šie noteikumi ir spēkā praktiski jebkurā kultūrā un situācijā, nozīmē to, ka, sekojot tiem, darbības pamatproblēma tiek atrisināta. Problēma, ar ko saskaras divi cilvēki satiekoties, ir: kā rīkoties, lai nākotnē durvis paliktu atvērtas, vienlaikus nezaudējot pašcieņu. Sasveicināšanās noteikumi iemūžina dotās problēmas risinājumu, un, sekojot noteikumiem, mēs neizdomājam neko jaunu, bet sekojam jau pārbaudītam risinājumam.

Tagad varam iztēloties, kā noteiktam reģionam piederīgi cilvēki rīkojas saskaņā ar reģiona noteikumiem, tādējādi risinot problēmas šim reģionam raksturīgā veidā. Viņi realizē risinājumu, kas izveidojies reģionā, un nostiprina to. Pirms mēs detalizētāk aplūkojam šo jautājumu, paraudzīsim, kā, kādā veidā noteikumi, kam persona savā darbībā seko, “pieder” reģionam, tam reģionam, kura gadījums ir mūsu intervējamais cilvēks. Aplūkosim noteikumu, kas ir bijis intervējamās personas gadījuma struktūras virzītājspēks (*momentum of his case structure*). Mēs intervējam cilvēku, kam dzīve allaž piespēlēja situāciju: kad vien viņam vajadzēja izvēlēties starp divām alternatīvām, no kurām viena solīja neatkarīgāku dzīvesveidu, apmeklēt tālāku, bet labāku skolu, godīgā ceļā apsteigt savus kolēģus vai priekšnieku, bet otra ļāva palikt tuvāk radu un draugu lokam, paļauties uz pazīstamiem cilvēkiem, saglabāt labas attiecības ar kolēģiem un priekšnieku, viņš vienmēr izvēlējās pēdējo. Arī intervijas laikā viņš izturējās pret intervētājiem kā pret personiski labi pazīstamiem ļaudīm. Līdzīgi viņš stāstīja arī savu stāstu. Šo modeli var raksturot kā orientāciju uz personiskajām attiecībām un to var uzlūkot par

noteiktu principu jeb maksimu, kas varētu būt dotā gadījuma struktūras daļa. Rekonstruējot principu, mēs varam izskaidrot rīcības modeli un formulēt principu: ikreiz, kad tev jāizvēlas starp paļaušanos uz zināmiem cilvēkiem vai uz formālām normām, priekšroka tiek dota pirmajai alternatīvai, kas savukārt ir orientācija uz komunikāciju līdzcilvēku grupā (*Vergemeinschaftung*). Tagad mums būtu jāatbild uz jautājumu, kā šis princips kļūst par konkrētā gadījuma struktūras virzītājspēku. Vai arī, ja lietojam jau esošos terminus, – kā veidojas *habitus*, kura virzītājspēks ir attiecīgais princips.

Biogrāfisko datu vispārinājums

Kā jau tika minēts, savā pētījumā par attieksmi pret darbu mēs atklājām, ka līdzīgas attieksmes ir cilvēkiem, kas dzīvo vienā reģionā, lai gan bijām domājuši, ka atšķirības būs starp viena reģiona dažādām sociālām grupām. Šim novērojumam ir heuristiska funkcija, kuru pārbaudot veidojās izskaidrojums (*explanandum*) līdzībām vai atšķirībām. Ja uzskatām, ka personas *habitus* ir principu kopums, saskaņā ar kuru šī persona darbojas, un ja ņemam vērā, ka rīkoties nozīmē risināt problēmu, tad mēs redzam, ka *habitus* satur problēmām jau gatavus risinājumus. Lai rīcības subjekts varētu sekot tiem neapzināti, risinājumiem kopienas dzīvē jābūt daudzkārt pārbaudītiem un apstiprinātiem.

Tāču kā gan lai pārlicinās, ka tas patiesi ir problēmas risinājums, kas raksturīgs šim reģionam? No kvantitatīvās reprezentativitātes viedokļa būtu jānosaka gadījumu skaits, lai pasludinātu risinājumu kā noteiktam reģionam specifisku kritēriju. Tomēr nav skaidrs, no kā šajos aprēķinos vadīties, lai šāda pieeja galā neizrādītos patvaļīga.

Pievērsīsimies daudz cerīgākai pieejai, kuras argumentācijai izmanto piesātinājuma metodoloģisko koncepciju. Mēs šo konceptu izveidojām kopā ar Danielu Berto (*Daniel Bertaux*), Izabellu Berto-Viame (*Isabelle Bertaux-Wiame*) (sk. Bertaux and Bertaux-Wiame 1981, 187 ff.) un Ulrihu Evermanu (*Ulrich Oevermann*). Berto raksta: “Kad noteikti elementi parādās regulāri, kad piesātinājums nepārprotami parāda, ka tādi fakti kā ilgas stundas, laucinieciska izcelsme, veselības problēmas un ģeogrāfiskā migrācija nenotiek saistībā ar personiskām īpatnībām vai individuāliem lēmumiem, bet strukturālo iezīmju dēļ, tad var sākt *attīstīt socioloģiskus pieņēmumus par sociostukturālām iezīmēm*, kas varētu būt pamatā šiem periodiski novērojamiem faktiem. Mums bija vajadzīgi 15 maiznieku dzīvesstāsti, lai sāktu uztvert piesātinājumu, un mēs ieguvām vēl 15 un apstiprinājām to.” No viena dzīvesstāsta ir riskanti kaut ko vispārināt, jo katrs nākamais var nonākt pretrunā ar to. Toties vairāki dzīvesstāsti no viena sociokulturālo attiecību tīkla var cits citu apstiprināt un uzrādīt mūs interesējošo parādību. Arī Evermans raksta, ka vairumā gadījumu, pat tad, ja

tiek pētītas krietni vien sarežģītākas problēmas, aplūkotā fenomena variāciju lauks tiek izsmelts, rekonstruējot 12–14 gadījumus (Oevermann 2000, 99). Bet kā var sākt attīstīt socioloģiskus pieņēmumus par tādām sociostrukturālām iezīmēm, kas, iespējams, paslēpušās aiz šiem novērojamiem faktiem? Un kas nāk pēc novērojuma, kad variāciju lauks ir izsmelts?

Varam vien izteikt atziņu, kas iegūta novērojumu gaitā: lielai daļai reģiona iedzīvotāju, kurus aplūko kā atsevišķus reģiona gadījumus, piemīt noteiktas novērojamas īpašības – viņi ir kādu īpašu iezīmju reprezentanti. Tomēr, pat ja mēs konstatējam, ka visi konkrētajā reģionā dzīvojošie cilvēki seko kādam īpašam likumam, vai tas ļauj mums būt pārliecinātiem, ka tas ir reģionāli specifisks? Tas, šķiet, ir salīdzinošo pētījumu jautājums, tomēr apskatīsim arī pašu salīdzināšanas konceptu. Reģioni, kas pirmajā acu uzmetienā šķiet ļoti atšķirīgi, struktūras līmenī var būt līdzīgi, un pretēji. Pat tad, ja salīdzinošo pētījumu skatījumā varētu apgalvot, ka rekonstruējamā struktūra nav nekur citur atrodamā, tomēr to vajadzētu rekonstruēt, ievērojot tās konkrēto motivāciju. Tas nozīmē, ka salīdzinošie pētījumi ir nozīmīgi heuristiski instrumenti, tomēr tie nevar pierādīt sociokulturālo struktūru rekonstrukcijas. Tieši pretēji – lai *saprastu* līdzības un atšķirības, ir nepieciešama rūpīga salīdzināmo kultūru rekonstrukcija.

Var teikt, ka piesātinājuma metode ir ekvivalenta indukcijai standartizētās metodēs: neviens nevar būt pārliecināts par slēdzienu pareizību, iekams nevar pierādīt, ka reģionā konstatētās līdzības izskaidrotas ar reģiona ietekmes struktūru, kas rosina cilvēkus darboties noteiktā veidā atbilstoši sava *habitus* principam, – tāpat šīs līdzības ir tādu ietekmes struktūru motivētas, kas pašas radušās kā allažīgs, gadu ritumā nostiprinājies risinājums problēmai, ar kuru sastopas šajā reģionā dzīvojošie.

Ko no tā visa mēs varam secināt? Kāda nozīme nule aplūkotajam argumentam ir pētījumā? Jums ir jāparāda, ka problēma, kuru risinot cilvēki seko noteikumiem, ir reģionam piederīga, vai arī, ka risinājums, ko viņi izvēlas, sekojot noteikumiem, ir risinājums viņu un vienlaikus arī reģionam piederīgai problēmai (varbūt pat to veidojošai), līdz ar to risinājums ir tās reģiona sociokulturālās struktūras virzītājspēks, ko šis reģions ir “izstrādājis” un tur gatavu saviem iedzīvotājiem lietošanai.

Vēlreiz atgādināšu, ka visi šajā rakstā aplūkotie jautājumi ir tikai ieskicēti. Attiecībā uz reģionu (runa ir par aplūkojamo reģionu, t.i., par Rūras apgabalu) nepieciešams identificēt būtiskāko problēmu, proti, jāmeklē atbilde uz šādu jautājumu: ja svarīgākajos lēmumos risinājums allaž ir bijis orientēts uz nepastarpināto komunikāciju, tad – kāda ir bijusi problēma? Uz to var atbildēt divējādi.

Viena iespēja, izmantojot vēsturniekiem raksturīgo pieeju, ja vien viņi meklē atbildi uz mūs interesējošo jautājumu, ir doties atpakaļ vēsturē un mēģināt atrast fenomena, mūsu gadījumā – reģiona, izcelšanos. Interesanti šī pieeja izmantota

Serža Kurvila (Courville 2000) pētījumā par Kvebeku, Fernāna Brodēla (*Braudel*) pētījumā par Vidusjūras zemēm (1966), Viljama Kronona (*Cronon*) pētījumā par Čikāgu (1991). Ejot šo ceļu, ģeogrāfiski aprakstītie apstākļi tiek aplūkoti kā darbības problēma un tās iespējamie risinājumi tiek aprakstīti domu eksperimenta gaitā, tos saistot ar atbildēm, kas glabājas reģiona ietekmes struktūrā un tam piederīgo cilvēku *habitus*.

Otra pieeja ir visai līdzīga. Domas eksperimenta gaitā var mēģināt uztvert tās problēmas, kuru nostiprinājums noteikumos varētu risinājumu saglabāt. Šajā gadījumā: kas tā varētu būt par problēmu, kas tiek risināta, orientējoties uz komunikāciju, nevis uz sociālo publisko politiku vai kādiem formāliem veidojumiem.

Perspektīva no biogrāfijas uz reģionu ir tikai viens piemērs, kā veikt vispārīgumu no konkrēta gadījuma datiem, piemēram, lai aptvertu paaudzi, ir nepieciešams rekonstruēt šīs paaudzes ietekmes struktūru. Līdzīgi tiek rekonstruēta reģiona ietekmes struktūra. Šo vispārīguma veidu iespējams vienkāršot ar salīdzinošo pētījumu pragmatisko procedūru palīdzību vai pievērsties piesātinājumam, sašaurinot pētījuma lauku, jo metodoloģiski ir vajadzīgs tikai viens gadījums.

Savos pētījumos un šajā rakstā esmu lietojis jēdzienu “ietekmējošā struktūrā”, ar kura palīdzību reģionu var uztvert un skaidrot kā gadījumu vai – vispārīgāk runājot – uztvert gadījumu bez lēmēja centrā. Valstij ir centrālais lēmējs (parlaments), taču, teiksim, paaudzei un reģionam tāds var nebūt. Reģions atstāj ietekmi uz cilvēkiem, kas tajā dzīvo, taču šī ietekme nelīdzinās Mēness ietekmei uz paisumu, jo sociālajās zinātnēs interešu objekts parasti ir darbīgs – praksē esoša un praktizējoša vienība.

Lēmumi – arī attiecībā uz reģioniem – ir cilvēku pieņemti. Reģions ir gadījums, ko veidojusi vēsture un kas tiek izteikts caur cilvēkiem, kas tam “pieder”. Reģionālā ietekmes struktūra, kas pastāv paaudžu paaudzēs, nerada konkrētas darbības, bet, ierobežojot vienus darbības veidus un veicinot citus, strukturē tajos dzīvojošo cilvēku rīcību. Reģiona ietekmējošās struktūras un to mehānismi atklājas biogrāfijās – reģionam piederīgas personas rekonstruētajā gadījuma struktūrā. Ja tas izdodas, tad reģiona ietekmes struktūras var ieraudzīt pat vienas biogrāfijas gadījumā.

Literatūra

- Bertaux, Daniel and Isabelle Bertaux-Wiame. Life stories in the bakers' trade. In: *Biography and Society: The Life History Approach in the Social Sciences*. Beverly Hills: SAGE, 1981, pp. 169–189. SAGE Studies in International Sociology, 23.
- Courville, Serge. *Le Québec: genèses et mutations du territoire: Synthèse de géographie historique*. L'Harmattan: U Laval, 2000.
- Oevermann, Ulrich. Die Methode der Fallrekonstruktion in der Grundlagenforschung sowie der klinischen und pädagogischen Praxis. In: Kraimer, Klaus (Hrsg.). *Die*

Fallrekonstruktion: Sinnverstehen in der sozialwissenschaftlichen Forschung. Frankfurt/ M.: Suhrkamp, 2000, S. 58–156.

Peirce, Charles Sanders. *Lectures on Pragmatism = Vorlesungen über Pragmatismus.* Mit einer Einleitung und Anmerkungen herausgegeben von Elisabeth Walther. Hamburg: Meiner, 1973.

No angļu valodas tulkojais **Edmunds Šūpulis**

From the Biography to the Region – On the Problem of Generalizing from Case Data

Regions as socio-cultural entities have to be conceived of as influence structures³, which can be detected in the actions of people belonging to them. These structures shape people in opening or closing options for acting. This closing and opening is part of the habitus of the people themselves; it is not something outside them, such as an influence factor.

Life story interviews are a special type of data for regional socio-culture research, which bear a special danger: the danger of taking them literally and only analysing their content, trying to get a clear picture of what has happened and of what has happened to the interviewed people. But the interviews themselves have to be analysed as actions: as the act of telling a special story. With subsequent micro-analysis of the transcription and analysis of the biographical data, the researcher is able to reconstruct the objective possibilities the interviewee has had – in his life and during the interview – and to take them as a background for comprehending the case structure, which expresses itself in the pattern of choosing certain options and leaving out others.

In reconstructing the case structure, the researcher always reconstructs the embedding structures as part of the case structure, as well. This is a way of using oral history not just as a means to collect and present data. To collect and present (and reproduce) these data is just the beginning of research. They have to be analysed in order to answer questions like: why did the people act the way they did? Why do they remember the way they do? Why did the history go off like it did? Why the region in question is structured the way it is, and how is it structuring the people living there?

The paper discusses these theoretical and methodological questions, beginning with exemplary analyses of case data.

---

³ The term “Einflussstruktur” is unsystematically used by the historian Peter Steinbach; I take it as a notion, as explained in the text.

Telpas logoss domāšanas ainavā

Dace K. Bormane

Vēsture esot beigusies. Iestājies naudas laikmets, un divdesmit pirmais būšot manipulāciju gadsimts. Vecajā Eiropā runā par “ģeogrāfijas beigām”. Tomēr kāds tam visam vēl pretojas un klausās stāstos, kad kāds tos vēsta. Stāsts uzrunā. Un top atbildība. Ne vien morāla, bet arī gnozeoloģiska atbildība – mēs zinām, uzzinām. (Vai saprotam?) Zinām, kāds ir viens vai otrs cilvēks, kad viņš domā. Dzīvesstāsts/vēstījums ir domāšana; bet domāšana ir infrastruktūra kultūrvidēi. Kāds tu esi, kad tu domā? Un kā vispār var domāt savu dzīvi? Dzīvesstāsts man arvien šķitis kā apoloģētiska sevis ārdīšana. Kā var domāt dzīvi, jo pieredze nav tas pats, kas pieredzes apzināšanās.

Bet, ja domāšanā ir telpas logoss, tad vēsture vēl nav beigusies un ģeogrāfija – ne tik.

Latvijā, sākot ar hernhūtiešu oficiālajiem stāstiem 18. gadsimtā un pāris gadsimtus vēlāk – ar Latvijas iedzīvotāju vēstulēs rakstītiem stāstiem/vēstījumiem 1987. gadā, protestējot pret Daugavpils hidroelektrostacijas celtniecību, – stāstījums parādās kā vērtība. Tas, kuru domāja esam tādu, ko Latvijā nekad vairs publiski vārdā neizteiks, izrādījās dzīvs esam un izstāstāms. Tas bija stāsts par attieksmi jeb attieksmes vēsture; tas bija stāstījums par savu tautu, bet stāstīts tika **vides** un **vietas** diskursā, atsaucoties uz un iestājoties par telpas kvalitātēm un vietu kā ikonogrāfisku vērtību. Latvijā tas bija plebejiski pazīstams domājums. Vienā vārdā sakot, vietjutība kā mentalitātes pazīme. Tagad, pēdējos desmit gados, par to atgādina un pārlicina daudzi dzīvesstāsti Latvijā un, cik zinu, arī ārpus Latvijas.

Līdz ar to veidojies arī mans vārdiskais rituāls dzīvesstāstu sakarā, un, atsaucoties uz sociālpētnieka D. Sperbera teikto, šeit galvenais instruments ir personisko attiecību kopums, kas ļauj pieslēgties kādam *kultūrtiklojumam* (Sperber 1982, 33) un palīdz sniegt lielāku izpratni gan par savu, gan citādu cilvēcisku pieredzi (turpat, 34). Dzīvesstāstu ietekmē tā notiek. Nav izslēgts, ka šajā notikšanā radīts tiek vairāk nekā atklāts. Tā ir komunikācija ar nesaskaņotām pieredzēm. Dzīvesstāsts tiek izraisīts, nevis taisīts.

Es šeit necitēšu lielus gabalus no dzīvesstāstu tekstiem, jo, manuprāt, tiem ir vērtība tikai veselumā, kopumā, un interesentiem tie jāklusās pašiem. Es tos neizteikšu autentiskāk par autoriem. Un autentiskums ir šo tekstu jēga. Grūtības rada arī to “tulkošana” citā valodā.

Manā “domāšanas ainavā” jēdzieniskais aprīkojums ir telpas modifikācijas. Liela daļa no tā ir mantojums ar laikmetīgām iespējām, kad telpa un laiks nesacenšas, bet veido telplaiku. Runa ir par vidi, vietu, ainavu, notikumu, māju/mājām, novadu, reģionu un pilsētu kā sociotoposu. Caur/ar šiem jēdzieniem mēģinu tulkot (cik tas vispār ir iespējams) ikdienas dzīvi akadēmiskajās zināšanās. Runa nav tik daudz par “kur” – kā varētu likties, bet par “kāpēc”. Tādējādi veidojas “domājuma ikonogrāfija” un psiholoģiskā topogrāfija, kas nolasāma dzīvesstāstos. Tas dod iespēju meklēt atbildes ne tikai attiecīgajās aprakstītajās dzīves jomās un sižetos, bet arī komunikācijā par tām. Tās ieslēdz arī telpas komponentu. Stāsts pats runā par telpu, kad to nosauc vārdā: dzimtene, māja, novads. Un stāsts veido telpu – struktūru, neļauj telpai zust. Dzīvesstāsts ir cilvēka ēstotelpa. Pagātne ir topiska.

Jēdziens “telpa” ir ar bagātu vēsturi. Tas ir resurss sabiedrības aprakstam un kultūrainava; Latvijā un latviešiem tā ir viena no metastruktūrām – domāšanas figūrām, kad veidojam saprašanu par to, kāpēc ir tā, kā ir. Kad veidojam saprašanu par to, ko esam jau zinājuši.

Atsauce uz telpisko (visplašākā nozīmē) ir iespēja sarunai par “šeit un tagad”, kaut arī faktoloģiski stāstīts tiek par notikušo pirms gadu desmitiem. Ir spēkā attieksme, noskaņa, garīgums. Aprakstot “kur”, savijas fundamentāla abstrakcija un faktogrāfija.

Lūk, ieskatam viena vēsts no kādas nīceniņas dzīvesstāsta: jau kara beigās viņas dzimtās mājas pagalmā vācu karavīri izrakuši tranšejas. Lai tranšejas nepielītu, zaldāti tās pārklājuši ar Nīcas tautiskajiem brunčiem. Nīcas novada sarkanajiem brunčiem. Lūk, pāris teikumu – it kā izstāstot telpu, cilvēks organizē savu attieksmi pret vēsturi un līdz ar to – pret identitāti.

Telpa paredz novērtēt un cienīt (tur klāt stāv morāle: morāle paredz izvēli). Telpa nes pēctecību, un vienlaikus ir telpa, kas sākas ar cilvēku. Šeit zināmas paralēles ar to, ka dzīvesstāsts ir solipsisks. Dzīvesstāsts pats par sevi “satur” tā autoru; pat kā lasāms teksts ne mirkli nav bez autora, viņa personības konteksta. Autors sevi pārdzīvo valodā. Autors ir dzīvesstāsta telpā. Dzīvesstāsta autors nekad nav miris. Bet vienlaikus tas ir stāsts, kurā saprašanu – skaidrojumu meklē ne vien iesaistītās personas, bet arī tās, kas klausās, lasa un dzīvo “pēc” autora. Notiek runātāja un klausītāja savienošana. Subjektivitāte tiek objektivizēta (arī pastarpināta) un attiecināta uz tautu kā subjektu, kas uzkrāj tūkstošiem vēstījumu, veidojot kontinuitāti, kas ir kultūras pazīme. Vēstījums ir pilns ar vietām, vietu nosaukumiem un situācijām tajās. Pie tam ar zemes garozu saistītie dvēseles notikumi, kādi manā izjūtā ir māja, novads un reģions, izsaka cilvēka ģeomentālo, domāšanas ainavu un identitāti kā principus.

Šajos dzīvesstāstos tiek pateikta akūtā apziņa. Latvietim no laika gala īstenībā nav bijusi sava vēsture, bet ir bijusi sava ģeogrāfija. Vienojošais “fakts” kļūst

vietējā ģeogrāfija. Tādējādi top viņa identitāte. Vieta ir vēsture. Vieta ir vara. Turklāt šī vara neveido bezpersoniskumu, kā tas ir ar politisko varu. Vieta atgādina; notikums ir vietā. Vēl vairāk, dzīvesstāsts nereti tiek konstruēts “caur vietām”. Var piekrist teicienam: *Ja cilvēks nebūtu saistīts ar vietu, nebūtu kultūras.*

Filozofiskajā domā ir termins “vēstošā identitāte”, ar to saprotot identitāti, pie kuras cilvēks nonāk ar vēstošas darbības starpniecību. Kā savulaik kādā lekcijā Maskavā sacīja Pols Rikērs: “Uzdevums ir pētīt daudzas saites starp pastāvīgo un mainīgo – identitātes sakarā.” Pie tā varu piebilst: korelācija dzīvē starp pastāvīgo un mainīgo virza dzīvesstāstu uz priekšu. Pastāvīgā un mainīgā saistība ir adekvāta identitātes nojēgumam. Ja identitātes jēga vēl nav saprotama, tad Rikērs saka: “Pietiks tikai pieminēt labi zināmo jēdzienu *life story* – dzīves vēsture, dzīvesstāsts.” *Life story* ir tas, kas izsaka cilvēka identitāti. To paredz vēstošais diskurss. Tā ir iespēja tikt līdz identitātei.

Atsaucoties uz pastāvīgā un mainīgā fiksāciju dzīvesstāstā, identitāte iezīmējas kā paradoksālais: identitāte – tas, kas ir līdzīgs (ar kādu) un citos aspektos – atšķirīgais. Uzzinot atšķirīgo, dažādo (piemēram, vietas izmaiņas), tiek raksturots notikušais.

Būšana un kļūšana kā veselumā vienotais ir arī reģiona identitāte, kurai jānāk no indivīdiem. Telpa ir indivīda identitātes aģents. Telpas identitāte iedvesmo tikt skaidrībā par savu personisko identitāti. Identitāte ir uzdevums. Telpu lieto jēgpilnas identitātes meklējumos (Skultāne 1998, 2). Dzīve ir uzdots telpā, tas ir, telpiskojoties tā top par dzīvi, un otrādi – dzīvei izvēršoties, top telpa. Lai gan ir tā, ka to, kas ir identitāte gan indivīda, gan reģiona humāni kvalitatīvajā nozīmē, zina līdz brīdim, kad pajautā: kas ir identitāte? Un tomēr – arvien spēkā ir princips, ka pastāv lietas, ko var saprast caur trešo: caur kaut ko jēgpilnu (tostarp – novadu, pagastu, reģionu, tas ir, apjēgtu telpu). Latvijā arī tagad valsts iekšienē spēkā ir cilvēka identifikācija ar savu reģionu. Tālab atgādināšu: kad runā par atšķirīgām kultūras pieredzēm dažādās sabiedrībās un cilvēka pasaulizjūtā, literatūrā min divus vārdu salikumus – **telpas kultūra** un **laika kultūra**. Dzīvesstāstos latviešu valodā izteikta ir tā saucamā telpas kultūra. Telpas kvalitātes, nozīmība, telpiskā artikulācija ir kas tāds, kas veido pārējās dzīves struktūras, domāšanu, un cilvēka uzvedību nosaka sociālā mantošana. Latviešu dzīvesstāstos svešs ir tas, ko, piemēram, ASV situācijā sauc par atrofētu ģeogrāfijas izjūtu. Telpa arvien ir amnēziska, identitāti uzrunājoša. Cilvēka identitāte veicina vietas atdzimšanu. Dzīvesstāsts atklāj vietas pašradošo kvalitāti.

Latvietis savā tendencē identitāti vēsturiski un loģiski kopis ar/caur telpu lietiskā/materiālā un imateriālā nozīmē. Telpas nozīmi nenosaka laiks, kas tajā pavadīts, bet gan cilvēka pieredzes intensitāte. Runa ir par vidi kā cilvēka un īstenības attiecībām telpiskās struktūrās. Runa ir par vidi *milieu* izpratnē.

Visstabilākās un vēsturiski visagrākās izrādās tās vietas apzināšanas shēmas, kuras bāzējas uz pasaules telpiskajiem priekšstatiem gan vēsturiski, gan loģiski. Arī dzīvesstāsti norāda, lai cik paradoksāli tas liktos, ka telpa kā vide ir vieglāk diskreditējama un saārdāma, destrukturējama nekā laiks, bet vienlaikus tā ikdienā ir mazāk kontrolējama. Ņemot vērā 20. gadsimta politisko situāciju Latvijā, dzīvesstāstos tas iezīmējas jo uzskatāmi. Kāds stāsta: *Daba un vide nāca palīgā dvēselei*. Jā, telpa ir dzīva ar savu semantiku, dramaturģiju, ar mazu ģeogrāfiju un lielu vēsturi Latvijas gadījumā. Dzīvesstāsts ir daļa no tā, kur tas rodas. Vēsture kļūst topiska. Ikdienas domašana (mums) ir topiska. Reakcija uz telpu notiek caur telpas kā vides apgūšanu. Atgādināta tiek strīdus atziņa: vēsture nav patiesība, patiesība ir tikai atstāta.

Politiskā vēsture tiek internēta privātajā sfērā; tas notiek caur telpu (funkcionālo) kā vietu, reģionu, un internalizētais tiek saistīts ar savu “mazo vēsturi”. Sinhrono teritorialitātes izjūtu, protams, var vērtēt kā arhaisku izpausmi, jo sociālā laika vienībai ir telpas akcents. Bet nesteigsimies ar vērtējumu – it īpaši tad, kad pasaulē arvien aktuālāks kļūst tā saucamais kultūras karš: cīņa par telpu, ainavu, vidi, par to, kas ietekmēs, noteiks to kvalitātes ar visām no tā izrietošām sekām.

Telpas sociālā slodze, vietas socialitāte kā *locus* (piemēram, Latvijas pilsētas Liepājas kā fenomena nozīmē) un *genius loci* (piemēram, stāsts par Daugavas krastā iznīcināto Staburagu – klinti, no kuras iztecēja avoti), kad tā esība pat tagad vēl arvien ir gara sajušana, nevis objekta vērošana. Runa ir par vērtībām dabā, kas padomju režīmā metodiski ārdītas, applūdinot teritorijas hidroelektrostaciju būvēšanas laikā. Telpa cilvēkam ir ne vien materiāls lielums, bet konceptuāla vienība, tas ir, apjēgta telpa un perceptīva vienība. Novads, reģions nav tik daudz ģeogrāfiska, cik morāles kategorija (ļaudis sargā kultūrvēsturiskas vietas, sakrālas ēkas, baznīcas utt.).

Stāstījumos var nolasīt teritorialitātes semantiku un motivējumu cilvēka dzīvē, viņa būšanu “šeit” vai “tur”, kā arī vides vēstures idejas, sociālo angažētību un laikus teritorijā. “Līdz ar ēkām būvējas viņu priekšstati par visām lietām.” Kad deportācijas un nometnes pārdzīvojušajiem jautā, kas palīdzējis izdzīvot, latvieši saka: vēlēšanās atgriezties Latvijā, tur tikties ar tuviniekiem, ainavas acu priekšā, Latvijas bērzi – daba palīdzēja dzīvot. Bet praktiski nav uzsvērtā vajadzība publiski liecināt pasaulei par notikušo ar mani kā cilvēku, ko tik raksturīgi min holokaustu pārdzīvojušie.

Vēstures apziņa saistās ar dažādu pagātnes lietošanu. To lieto eksistenciāli, bet ir arī, kas lieto komerciāli. Runājot politizētā žargonā, “telpas atmiņas” nav “karstās atmiņas”, proti, tās, kas paceļ stāstītāja teikto propagandas līmenī, tas ir, ietekmē ar informāciju vai pat kļūst prece. “Telpas atmiņām” ir stingra motivācija. Mēs mēdzam teikt: te – Latvijā, dzimtenē, mājā, novadā, šī vieta manī, manā

pilsētā utt. Tas viss mūsdienu dzīves stratēģu nereti deklarēts kā nepopulārs un neperspektīvs. Jā, jaunajā Amerikas Eiropā saka: *laiks ir nauda*, bet nesaka: *telpa ir nauda*. Bet postsociālisma zemēs, tostarp latviešiem 20. gadsimtā, ir tik daudz sociāli zaudēta laika. Laika gaitā laiks ir kļuvis atsvešināts. Bet telpa – arvien vēl sakrāla, un nav telpas recesijas zuduma arī tad, kad, Roberta Mūka vārdiem tēlaini izsakoties, Dievs aizgājis atvaļinājumā. Vietā atgādināt Māri Čaklo: *Samīļo ģeogrāfiju, kamēr tā vēl nav vēsture*.

Dzīvesstāsta valodā vieta it kā pati par sevi kļūst notikums; ir stipra saite ar pasauli. Neko nemistificējot, piemēram, Rūjienas pusē kāds vīrs vēsta par savu sētu kā svētnīcu un pasauli. Latvietim telpa nereti vai pat bieži ir ceļš – ceļš kā metode. Telpa kā metode, ar kuru kaut ko inspirē, veido, intersubjektīvē, galu galā arī solidarizē, un noskaņa kļūst spēcīgāka par faktu. Vieta stimulē (gan pozitīvi, gan negatīvi).

Vēstījumā ir informācija, kas ļauj dzīvot tajā potenciālajā telpā – vidē, kurā esi. Dzīvesstāsts ir tas, kas vēsturi ieliek tagadnē; laiks paiet, telpa paliek. Telpa nav anonīma. Var būt, ka šajās sakarībās varētu runāt par universālo pilsonību. Bet tā būtu atsevišķa saruna.

Vēl viens īpašs telpas temats ir pilsēta un/vai mazpilsēta. Temats ir sens, bet jautājumi par to – arvien citi (jauni). Temats Latvijas praksē ir īpašs tālab, ka arvien argumentētāk tiek izteikta Latvijas sabiedrībā neratificētā frāze: latvietis nav tikai zemnieks, pat ja tiek domāts “latīniskais zemnieks”. Starp citu, 2002. gadā mutvārdu vēstures konferencē Berlīnē kāds referents Baltijas identitāti nosauca par “lauksaimniecisko nacionālismu”.

Pilsēta glabā enerģiju sevis definēšanai arī tiem, kas sevi nedefinē pēc sava īpašuma. To arī konstatējam, kad dzīvesstāstos mūs uzrunā pilsētnieki vairākās paaudzēs. Pilsētas nozīme atklājas kā kultūras resurss rīcības kritēriju veidošanai un atbildībai par šiem kritērijiem. Atsaucoties uz šiem vēstījumiem, varētu runāt par naratīvo ētiku, vides arheoloģiju un, nelatviski sakot, par vietas brendingu, vietas tēla (zīmola) veidošanos reģiona apgūvē, lai tiktu radīta iespēja reaģēt uz do-to vietu. Lai gan reģiona identitāte nav skaidri definējama kvalitāte, var konstatēt personības identitātes un reģiona identitātes savijumu, un ir pamats domāt, ka globalizācijas procesā tieši reģiona identitāte paredz neko daudz nezaudēt, ieejot Eiropas ūnijā. Reģionalitāte ir spēkā kā identitāte. Globalitāte pazīst reģionalitāti kā komunikāciju. Globalitātei it kā nav ģeogrāfijas, lokalitātei – ir (caur to globalitāte funkcionē).

Telpu lieto, lai šajā procesā, kad, piemēram, atceras tēva sētu, veido dārzus, kopj kapus, ceļ pieminekļus, cīnās par dabas ainavu nepārveidošanu utt., atrastu realitātes būtību. Telpa tiek “darbināta” kā patērējot, tā radot. Runa, piemēram, ir arī par māju kā dvēseles stāvokli, kad cilvēks zina, ko nozīmē glabāt

mājas atslēgas, kad pašas mājas vairs nav. Runa ir par to, kā tiek domāta “māja”, jo māja iekļaujas cilvēka biogrāfiskajā situācijā un dvēseles aktivitātē (Bormane 2002). Stāstījumā saka: māja kā liktenis; justies kā mājās. Stāstījumā tiek šķirts: tēva māja un tēva mājas. Ar tēva māju var būt tikai juridiskas attiecības, bet tēva mājās ir gara dzīves saskarsmes vide jeb *milieu*. Māja ir svarīga identitātei kā emocionālā drošība. “Mājas rūpes” ir identitātes rūpes. Ar māju kā domas figūru ir bijis iespējams izteikt sevi arī tad, kad vārda brīvība gadu desmitiem politiskā režīma dēļ bijusi ierobežota. Tad caur telpiskām struktūrām ir prasts vēstīt par ētisko, teritoriālo utt. piederību un būšanu/pastāvēšanu. Veidojies tas, ko sauc par teritoriālo imperatīvu, kad cilvēkiem, kas dzīvojuši totalitārā iekārtā, piemīt, runājot Vaclava Havela vārdiem, eksistenciāla pieredze. Eksistenciālā telpas pieredze kā filozofisks jautājums, ko metaforiski izsaka vārdu savienojums “būt un piederēt”. Dzīvesstāsts to uzrāda un nosauc. Būšana caur piederību. Šoreiz piederība tautai, vietai, novadam, valstij... Tas izpaužas domāšanas ainavā, kurā tik daudz nav sižetu, faktu, dokumentalitātes, kas neapšaubāmi ir vērtība dzīvesstāstos, cik nojēgumu, principu veidota, ko mācāmies no šiem dzīvesstāstiem, kad esam ieinteresēti ne tikai mērķi, bet arī apziņas kustībā uz to. (Tas, ko nedomājam, aizmirstas.) Domāšana par identitāti arī ir identitāte. Identitāte ir cilvēka gara telpa.

Piemēram, trimdā – it kā ārpus telpas un laika, trimdas izjūtā, iekšzemes trimdā tiek saglabāts cits – kādreiz nozīmīgs – laiks un cita – kādreiz nozīmīga – telpa (kā etnogrāfiskajos brīvdabas muzejos), bet dzīvots tiek tagad, it kā pieņemot, ka laiks nav īstais un telpa nav īstā. Tad cilvēks dzīvo vidējā realitātē starp “bija” un “būs”.

Noslēgumā pieminēšu M. Heidegera “malkas ceļu”, jo arī dzīvesstāsts ir kā metode jeb, latviski sakot, ceļš, kas līdzīgs M. Heidegera “malkas ceļam”, kurš nekur neved, bet pa kuru tikai izved... Bet kāds gan cits var būt ceļš pie avotiem – ceļš pie cilvēka, pie tautas, pie nācijas, pie reģiona un pie identitātes avotiem kā cilvēka pasaules pamatiem; pie tā, ko nevar mainīt, bet var radīt no jauna.

Avoti

Nacionālās mutvārdu vēstures krājums Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūtā.

Literatūra

Bormane, D. K. Pa māju cilvēka dzīves topogrāfijā. Grām.: *Māja/mājas: pagātnes atmiņas – nākotnes vīzijas*, Rīga: LU Praktiskās filozofijas katedra, 1998, 24.–26. lpp.

- Bormane, D. K. Teritorialitātes humānais spēks vai nespēks. Telpa, vieta, “telpas pieredze” dzīvesstāstos. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. Nr. 4, 1998.
- Bormane, D. K. Home in the topography of life. Life stories of a house. In: *Lives Histories and Identities*, vol. 2. Tartu, 2002, pp. 159–168.
- Ricour, P. *Temps et reciet, II. La configuration dans le recit de fiction*. Paris: Editions du Seuil, 1983.
- Skultāne, V. Laika un telpas pieradināšana dzīvesstāstos. Grām.: *Atmiņa un vēsture*. Rīga, 1998, 83.–96. lpp.
- Sperber, D. *On Anthropological Knowledge*. USA: Cambridge University Press, 1985.

The Logos of Space in the Landscape of Thinking

Space, place, landscape, environment, home, region, identity, the past's present, and life story are the key words for this paper. Space in the semiosis of the life story is not so much a geographical or geometrical category, but becomes rather a moral and living-world category. The histories of the individual and the place merge to become the identity of place. The life story represents the point at which this merging takes place.

The focus of this paper is the modification of space as it is constituted in the life story, the memory of space, the use of space, and its use as it is created; it is the shaping of the grand narrative, which constitutes the landscape of thinking.

Building on the term known in philosophy as *informing identity*, this paper attempts to understand the life story as a practice and agent of the identity, which is linked to the individual.

This paper addresses expressions of the *permanent and changing* and of the *being and becoming* in the perception of individual and regional identities. Thus, with the life story as a foundation, we begin to form an understanding of former knowledge. Subjectivity becomes objectivized (distanced) and is applied to society as a whole, *which has accumulated thousands of narratives*.

The author bases her findings on life stories heard on expeditions to various regions in Latvia, as well as on texts held in the National Oral History Collection (Riga).

Identitāte reģionālās attīstības kontekstā

Maruta Pranka

Latvijā jau ilgāku laiku dažādas pārmaiņas pārdzīvo reģionālās attīstības politika. Reģionālā attīstība iekļauta Nacionālās attīstības plānā gan laika periodam no 2003. līdz 2006. gadam, gan no 2007. līdz 2013. gadam. Reģionālās reformas mērķis ir radīt priekšnoteikumus līdzsvarotai attīstībai, lai veicinātu ekonomiskās attīstības, sociālās aizsardzības un kultūrvēsturiskā mantojuma attīstības plānošanu.

Tomēr līdz šim Latvijā ne tikai pastāv dzīves vides un ekonomikas atšķirības, bet tām ir tendence padziļināties, it īpaši atšķirībām starp lielajām pilsētām un mazajām pilsētām, laukiem un pierobežas teritorijām. Latvijā, tāpat kā citās Eiropas Savienības valstīs, pieaug centru aktivitāte, ekonomiskā darbība koncentrējas labāk attīstītajos rajonos. Urbanizētie reģioni piesaista resursus un cilvēkus, bet lauku rajoni marginalizējas. Samazinoties iedzīvotāju skaitam, īpaši darbaspējīgā vecumā, pieaug sociālo un ekonomisko problēmu intensitāte.

Reģionālā identitāte ir nozīmīgs reģionālās attīstības faktors, tā ir pētījumu joma un darbības lauks sociālās politikas veidotājiem. No vienas puses, reģionus nosaka administratīvi, no otras puses, tie saistīti ar tādiem subjektīviem aspektiem kā tradīcijas, kultūra, mīti un atmiņas, cilvēku saikne ar vidi.

Identitātes koncepts socioloģijā ir daudzšķautņains. Plašākā identitātes nozīmē mēs ietveram to, kā cilvēki izprot sevi un kas viņiem ir nozīmīgs, respektīvi, vērtības. Kultūras identitāti nosaka daudzi komponenti, starp kuriem nozīmīga ir dzimtās un dzīves vietas identitāte, novada, reģiona identitāte kā sociālā identitāte, ko ietekmējusi dabas vide un ģeogrāfiskie aspekti, vēsture, sociālās saites un, protams, valoda. Ne vienmēr tos uztveram apzināti, tomēr identitātei ir cieša saistība ar cilvēka patieso *es*, kas vairāk vai mazāk paliek nemainīgs. Identitāte nodrošina cilvēcisko vērtību pārmantojamību, noteiktai sociālai videi raksturīgās morāles normas un kultūras saglabāšanu, tā dod mājas, piederības, drošības un savu sakņu izjūtu. Identitāte piesaista cilvēku videi, kurā vēlas atgriezties pēc prombūtnes, jo ar to saistās vārdos nenosauktais, cilvēkam piemītošais īpašību, spēju un prasmju komplekss, kas piemērots noteiktam dzīvesveidam noteiktos apstākļos. Mainoties videi vai rodoties jauniem nosacījumiem, veidojas jaunas identitātes.

Kā iespējams identificēt vienas vai otras apdzīvotās vietas – vai pat reģiona – identitāti? Kvantitatīvi jeb ar skaitļiem to iespējams pierādīt, par kritēriju

izmantojot noteiktas pazīmes vai gadījuma atkārtošānās biežumu. Bet ne vienmēr iespējams identificēt šo atkārtošānās cēloņus un iemeslus. Tie var būt subjektīvi vai kādu notikumu izraisīti. Noteikti elementi vai raksturojumi var izpausties regulāri, ar acīm redzamu intensitāti. Ja šīs pazīmes vai raksturojumi nav saistāmi ar personiskām rakstura īpašībām vai individuāliem lēmumiem, meklējamas reģiona noteiktas strukturālās iezīmes, kas var slēpties aiz daudzkārtīgi novērotiem faktiem. Reģions pats par sevi pastāstīt nevar. Tie ir cilvēki, caur kuriem pieejama reģiona specifika, reģiona identitātes izpratne. Reģiona sociālekonomisko, politisko struktūru veido cilvēki, tā izpaužas cilvēku biogrāfijās, dzīvesstāstos.

Krasās politiskās sociālekonomiskās pārmaiņas, ko tik bieži piedzīvoja Latvijas vecākās paaudzes iedzīvotāji un par kurām vēsti dzīvesstāsti, nevarēja neietekmēt viņu identitātes kā valstī, tā konkrēti katrā reģionā. Dzīvesstāstos atklājas cilvēku attieksme pret savu identitāšu maiņu un to, kas mainīgajos dzīves apstākļos ļauj saglabāt uzticību sev pašam. Tāpēc tik nozīmīgi ir pētīt tās paaudzes dzīvesstāstus, kura dzīves sākumā guvusi stabilu pamatu, kas turpmāk vairs nav izdzēšams no viņu dzīves izjūtas un identitātes kodola.

Ja mēs komunismā vēl būtu nodzīvojuši 10 gadus, tad vairs nebūtu, kas to visu par tiem laikiem pastāsta. Tad paliktu tikai tas, kas arhīvos. Bet cik tur tās patiesības?! (NMV-1644)

Lai būtu turpinājums, tiktu nodrošināta identitātes kontinuitāte, nepieciešami šīs identitātes aģenti, nesēji. Ja vairs nav cilvēku, būtiska ir viņu atstātā informācija – stāstījumi, fotogrāfijas, dokumenti un priekšmeti. Starptautiskā konferencē tiekoties ar biogrāfiju pētniekiem no Krievijas, viņi ar skaudību teica: *Jums ir paveicies, jo jums nav tāda vēsturiskā pārrāvuma kā mums. Mums vairs nav, kas pastāsta par to, kā bija pirms komunisma.*

Ģimenei ir īpaša loma identitāšu uzturēšanā, tostarp arī lokālās un etniskās identitātes uzturēšanā, jo tā darbojas caur sadzīves situācijām, ģimenes tradīcijām un vēstījumiem, piemēram, par dzimtas piederīgo piedzīvojumiem, viņu nostāju un rīcību ekstrēmās vēstures notikumos.

Mainīgie sociālekonomiskie apstākļi ietekmē tradīciju, ideju, vērtību transformāciju, kas var izpausties ar dažādu intensitāti, var notikt arī identitātes pazīmju pārdefinēšana.

Individuālo identitātes izjūtu var saukt par intravertu, kas vērsta uz indivīdu pašizpratni un apziņu. Līdztekus jau iepriekš raksturotās reģionālās attīstības politikas kontekstā būtiska ir identitātes ārējā izpausme, iespēja veidot noteiktas vietas vai reģiona zīmolu, iesaistot to mārketingā. Tāpat kā ar Latvijas tēla veidošanu institucionālā līmenī nodarbojas Latvijas institūts, ar novada, reģiona identitāti raksturojošā tēla radīšanu jānodarbojas institūcijām, kas veido noteikta reģiona, pilsētas, pagasta tēlu (ārējais tēls, uzvedības modelis, īstenības izpratne, valodas

īpatnības, sadzīves kultūra, arī ēšanas paradumi) un izstrādā stratēģiju šī modeļa popularizēšanai ne tikai noteiktu pozitīvu tradīciju un vērtību uzturēšanai novadā, bet arī ekonomiskiem mērķiem.

Pirms kādā laika, ceļojot pa Zviedriju, biju Dalarnas novadā, kura simbols – Dalarnas zirdziņš – kļuvis par visas Zviedrijas simbolu. Tur apbrīnoju mazpilsētu 100 un vairāk gadu vecās mājas, kuras ārēji un iekšēji saglabātas gandrīz nemainīgas. Liela daļa šo mazpilsētu iedzīvotāju strādā ap 200 km tālajā Stokholmā, bet nedēļas nogali un brīvdienas pavada dzimtajās mājās. Var diskutēt, vai tas ir ideāls dzīves modelis, bet domāju, ka tā ir mīlestības un cieņas pilna attieksme pret savu māju, dzimto pusi, pagātņi, pret savas identitātes nesējiem. Tas ir variants, kur veiksmīgi kopīgu interešu vārdā apvienojas pašvaldību un indivīdu darbība.

Ieklausoties, kā lokālā identitāte tiek izteikta Ventspils novada dzīvesstāstos, iezīmējas pretstats starp dzimto pusi un izsūtījuma vietu Krieviju: *Krievija – tā ir salta zeme. Nekā tur nav. Cilvēki naidīgi, zeme kaila, bez puķēm. Ātri viss uzplaukst, ātri viss izdeg. Vienā dienā viss apkārt zaļš, bet nākošajā jau brūns nodedzis. Mājās man no bērniņas patika puķes. Mājā bija daudz puķu. Kad jau biju savā dzīvē, man bija rožu dārzs. Vīrs, kad bija pensijā, reizēm visu pensiju pilsētā par rožu stādiem atstāja.* (NMV-1644)

Dzimtā māja un vieta tiek atmiņās konstruēta kā tuva ideālam. Piederības izjūtu vairo arī daudzie kopīgā uzvārda nesēji vienā apvidū. Stāstītājas meitas uzvārds bijis Brūkle. *Lai gan pašai jau sen ir cits uzvārds, tomēr visi cilvēki ar šo uzvārdu man ir kā savējie.* (NMV-1644)

Atmiņas par ilgu un smagu dzīves posmu tiek stāstītas bez rūgtuma un atriebses. Tomēr ar to saistītais smagais pārdzīvojums izpaužas svešās apkārtnes ainavas raksturojumā.

Laika un iespaidu ziņā ietilpīgs ir ilggadīga *Ventspils Naftas* darbinieka stāstījums par naftas termināla pagātņi un tā salīdzinājums ar vairākiem naftas termināliem plašajā padomijā, kur stāstītājs strādājis. Stāstījumā izpauzdamies kā sava darba un darba vietas entuziasts, viņš ar labpatiku atceras pat darba dzīves laikā pieredzētās grūtības. *1961. gadā aizgāju strādāt uz Ventspili ar ceturto atslēdznieka kategoriju. Un no tās dienas neesmu šķīries no naftas bāzes. Man tā laimīgi satrāpījās, kad padeva pirmo naftas vadu un kad padeva pirmo tankeru "Ašhabada". Pirmos gadus, kad sākās naftas bāze, nebija tāda ziema, kad caurules neplīsa. Visur biju klāt. Tā visa mana dzīve pagāja. Būtībā es esmu bijis visās padomjzemes naftas bāzēs, bet, salīdzinot ar Ventspili, visas viņas ir ļoti primitīvas – Tuapsē, Batumi un citur.* (NMV-1638)

Formas un satura ziņā balādiskas ir V. Šķēles (NMV-1649) atmiņas par slepkavību, kas kara laikā notikusi viņas lauku mājās. Stāstītāja sāk ar traģēdijas iznākumu, pēc tam naratīvā ievijas dabas apraksts, personīgās bailes un sliktās

priekšnojautas. Naratīva nobeigums ir traģisks – pašās kara beigās *atbrīvotāji* nežēlīgi noslepkavo mājā mītošos bēgļus no Latgales novada. Šis vēstījums aizņem lielu intervijas daļu, liekot saprast, ka notikums ir smagākais stāstītājas dzīvē, kas karu ienesis viņas mājās un pauzē nežēlību izteiksmīgāk nekā daudzo upuru uzskaitījums.

Un tad jau ir tas galvenais mūsmājas notikums. Ka mūsu mājā bija slepkavība. 1945. gadā mūsu atbrīvotāji noslepkavoja piecus cilvēkus. Kāpēc? Vienkārši tāpat. Es jums stāstīšu visu no viena gala. Cits jau nekas nav vairs tāds dzīvē bijis tik svarīgs. Tepat jau Usmas kapos viņi guļ. Tāds pārdzīvojums! Man bija 13 gadi, māsa bija pieci gadi. Bija bēgli, ģimene no Latgales, tādi Barkāni. Un ar viņiem bija jauna skolotāja, kādi 22–23 gadi, ar mazu puisīti, tāds gaišiem matiņiem, vēl gadiņš viņam nebija. Ar viņiem tas viss notika. (NMV-1649)

Mutvārdu vēstures pētījums ļauj veidot identitātes un dzīvesvietas pieredzes sajūtu, balstoties uz vēsturisko notikumu subjektīvu konstruēšanu, kas līdzās folklorai, muzejiem u.c. kultūras aģentiem iezīmē noteiktai vietai raksturīgo kultūras vidi.

Lai vietas – pagasts, pilsēta, novads – būtu ne tikai subjektīvi nozīmīgas atsevišķam cilvēkam, bet arī pievilcīgas citiem, ir jāizceļ to unikalitāte, īpatnības un institucionālā līmenī jāveido to attīstības koncepcija. Būtisku ieguldījumu unikalitātes izziņā sniedz dzīvesstāstu pētījumi. Dzīvesstāstu kolekcijas kultūrvēsturiskā bagātība ir ne tikai iedzīvotāju identitātes un pašapziņas dokumentācija, tā ir nozīmīgs resurss novada, pagasta, pilsētas identitātes izpratnē, stiprināšanā un pašapziņas celšanā.

Dzīvesstāsti ir būtisks kultūrvides elements, kas iekļaujams vietējo skolu programmās un plašsaziņas līdzekļos. Prasmīga resursu izmantošana var būt pamats mārketinga stratēģijas veidošanā, līdz ar to radot labvēlīgus apstākļus investīciju piesaistei. Bet tas ir tikai viens aspekts – ekonomiskais. Visbūtiskākā ir reģiona identitātes un pašapziņas stiprināšana, ņemot vērā, ka identitāte ir process. Veiksmīga identitātes veidošana saistīta ar cilvēkiem, noteiktai kopienai draudzīgas reģionālās politikas attīstīšanu un otrādi – veiksmīga reģionālās politikas veidošanā būtisks ir reģiona cilvēciskais, sociālais un kultūras kapitāls.

Avoti

No NMV krājuma kolekcijas “Dzīvesstāsti – Latvijā: Ventspils 2002”.

Literatūra

- Loer, T. From biography to region – from case structure to influence structure. On the problem of generalizing from case data (referāts Eiropas sociologu 7. konferencē, Toruņā, 2005. g. 9.–12. septembrī).
- Pašvaldību lietu pārvalde. *Reģionālā reforma* [tiešsaistē]. Pieejams: <http://www.plp.lv>
- Reģionālās attīstības un pašvaldības lietu ministrija. *Nacionālais attīstības plāns* [tiešsaistē]. Pieejams: http://www.rapl.m.gov.lv/lat/nacionalais_attistibas_plans?doc=81
- Šķiņķis, P. Latvijas reģionālās attīstības virzība: tendences un stratēģija. Grām.: *Ģeogrāfiski raksti*. 9. sēj., Rīga, 2001, 42.–47. lpp.
- Tisenkopfs, T. Globalizācija un identitātes pārfigurācija. Grām.: *Nauda. Dzīvesstils. Identitāte*. LU Zinātniskie raksti, 629. sēj. Rīga, 2000, 137.–171. lpp.

Identity in the Regional Context

Though generally defined regional development policy exists in Latvia for many years, the regional differences of socially disadvantaged environments increases, especially in small towns with low economic activities, border areas, and peripheries, which could be characterized in many aspects as marginalized regions.

Regional development in Latvia follows the same trends as other European countries – traditional centres remain centres, but the traditional peripheries do not develop. Technology is the main factor in regional development; access to different resources, such as transportation, education, and services, is very important. But aesthetic resources, such as cultural and historical aspects of the region, are not factors of very high importance.

The aim of the regional development policy is to create conditions for well-balanced development in all regions of Latvia. One of the main aspects of the regional development will be the consideration of regional historical and cultural advantages and resources. Cultural activities are stressed as a factor attracting international funds. Regional identity and uniqueness based in traditional culture is a potential factor for successful development of a region.

Oral history is one of the sources for preserving and developing national and regional traditions, mentality, and identity. Oral history combined with folklore, museums, and folk-art could be the source for developing the regional identity and self-confidence of the society. It could be the source for developing a positive social and cultural environment and regionally based marketing.

Autori

Abuls, Biruta, B.A.

Amerikas latviešu apvienība (ALA)
American Latvian Association, USA
abulsb@chartermi.net

Auliciema, Marianna, B.A.

Latvijas muzeju asociācija
Latvian Museum Association
mookjem@apollo.lv

Beitnere, Dagmāra, Ph.D.

Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas
institūts, Nacionālā mutvārdu vēsture
National Oral History, Institute of Philosophy
and Sociology, University of Latvia
dagmara@music.lv

Bela, Baiba, Ph.D.

Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas
institūts, Nacionālā mutvārdu vēsture
National Oral History, Institute of Philosophy
and Sociology, University of Latvia
baiba.bela-krumina@lu.lv

Bormane, Dace K.

Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas
institūts, Nacionālā mutvārdu vēsture
National Oral History, Institute of Philosophy
and Sociology, University of Latvia
dacebormane465@hotmail.com

Dūra, Danute, M.A.

Latvijas Okupācijas muzeja
Izglītības programma
Education Program, The Museum
of the Occupation of Latvia
danute@omf.lv

Feldmanis, Andrejs Edvīns

Latvijas Okupācijas muzeja
Video kinofonofoto krātuve
Audio-Visual Archive, The Museum
of the Occupation of Latvia
omf@latnet.lv

Gundare, Ieva

Latvijas Okupācijas muzejs
The Museum of the Occupation of Latvia
gundare@omf.lv

Garda, Ieva, M.A.

Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas
institūts, Nacionālā mutvārdu vēsture
National Oral History, Institute of Philosophy
and Sociology, University of Latvia
ieva.garda@gmail.com

Gaujēna, Ilze, M.A.

Madonas novadpētniecības un mākslas muzejs
Madona Museum of Local Studies and Art,
Latvia
gaujena@inbox.lv

Hinkle, Maija, Ph.D.

Amerikas latviešu apvienības (ALA) Mutvārdu
vēstures projekts “Dzīvesstāsts – trimdā”
Oral History Project “Life Story in Exile”,
American Latvian Association, USA
pch5@cornell.edu

Hinrikusa, Ruta (Rutt Hinrikus), M.A.

Igaunijas Literatūras muzeja
Kultūras vēstures arhīvs
Cultural History Archives,
Estonian Literary Museum, Estonia
rutt@kirmus.ee

Jāgo, Tiu (Tiiu Jaago), Ph.D.

Tartu universitātes Igaņu
un salīdzināmās folkloristikas nodaļa
Department of Estonian and Comparative
Folklore, University of Tartu, Estonia
tjaago@ut.ee

Keresāre, Ene (Ene Kõresaar), Ph.D.

Tartu universitātes Etnoloģijas nodaļa
Department of Ethnology,
University of Tartu, Estonia
ene.koresaar@ut.ee

Kirss, Tiina (Tiina Kirss), *Ph.D.*

Tartu universitātes Igaunņu literatūras nodaļa
Department of Estonian Literature,
University of Tartu, Estonia
tiina.ann.kirss@ut.ee

Kursīte, Janīna, *Dr.habil.philol.*

Latvijas Universitātes Filoloģijas fakultāte
Faculty of Philology, University of Latvia
kursite@hotmail.com

Lakonens, Simo (Simo Laakkonen), *Ph.D.*

Helsinki universitātes
Sociālo zinātņu vēstures nodaļa
Department of Social Science History,
University of Helsinki, Finland
simo.laakkonen@helsinki.fi

Loers, Tomass (Thomas Loer), *Ph.D.*

Dortmundas universitātes Ekonomikas un sociālo zinātņu nodaļa
Department of Economic and Social Sciences,
University of Dortmund, Germany
t.loer@wiso.uni-dortmund.de

Lūse, Agita, *Ph.D.*

Latvijas Universitātes
Filozofijas un socioloģijas institūts
Institute of Philosophy and Sociology,
University of Latvia
kurmis@latnet.lv

Mailīte, Inese, *B.A.*

Valsts meža dienesta
Apmācību centrs "Pakalniēši"
State Forest Service, "Pakalniēši" Education
Center, Latvia
pulgosnis@inbox.lv

Naua, Nikola (Nau, Nicole), *Dr.habil.philol.*

Ādama Mickēviča universitātes (Poznaņa)
Lingvistikas institūts
Institute of Linguistics, Adam Mickiewicz
University, Poznan, Poland
NicoleNau@web.de

Nilsons, Bū G. (Bo G. Nilsson), *Ph.D.*

Ziemeļu muzejs Stokholmā
Nordiska Museet, Sweden

Ozola, Agrita, *M.A.*

Tukuma muzejs
Museum of Tukums, Latvia
tukmuz@apollo.lv

Peltonena, Ulla-Maija (Ulla-Maija Peltonen),

Ph.D.
Helsinki universitātes Kultūras studiju nodaļa;
Somu literatūras biedrība
Finnish Literature Society;
Department of Cultural Studies
University of Helsinki, Finland
ulla-maija.peltonen@finlit.fi

Plato, Aleksandrs v. (Alexander von Plato),

Ph.D.
Hāgenas Tālmācības universitātes
Vēstures un biogrāfiju institūts
Institut für Geschichte und Biographie
der Fernuniversität Hagen, Germany
alexander.vonplato@fernuni-hagen.de

Pranka, Maruta, *M.A.*

Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas
institūts, Nacionālā mutvārdu vēsture
National Oral History, Institute of Philosophy
and Sociology, University of Latvia
pranka@latnet.lv

Rozītis, Juris, *Ph.D.*

juris.rozitis@prv.se

Saleniece, Irēna, *Ph.D.*

Daugavpils universitātes
Mutvārdu vēstures centrs
Centre of Oral History, University
of Daugavpils, Latvia
mvc@dau.lv

Sebre, Sandra, *Ph.D.*

Latvijas Universitātes
Pedagoģijas un psiholoģijas fakultāte
Faculty of Pedagogy and Psychology,
University of Latvia
sebre@lanet.lv

Skultāne, Vieda (Vieda Skultans), *Ph.D.*

Bristoles universitātes Socioloģijas nodaļa
Department of Sociology, University of Bristol,
Great Britain
v.skultans@bristol.ac.uk

Trapenciēre, Ilze, *M.A.*

Latvijas Universitātes
Filozofijas un socioloģijas institūts
Institute of Philosophy and Sociology,
University of Latvia
ilzet@sociology.lv

Tamuža, Brigita

Brazīlijas latviešu draugu biedrība
Society of Brazilian Latvians, Latvia
brigita_tamuza@inbox.lv

Vajda, Jūlija (Julia Vajda), *Ph.D.*

Lorānda Ertveša universitātes (ELTE)
Socioloģijas un sociālās politikas institūts
Institute of Sociology and Social Policy, Eötvös
Loránd University, Hungary
h13073vaj@helka.iif.hu

Vanaga, Lilita, *Ph.D.*

Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta
Etnogrāfisko materiālu krātuve
Archive of Ethnographic Material, Institute
of Latvian History, University of Latvia
livanaga@gmail.com

Vasarīna, Ilze, *B.A.*

Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultāte
Faculty of Social Sciences, University of Latvia
ivasarina@one.lv

Vusa Mundeciema, Leonija

(Leonija Wuss-Mundeciema)
Nevardarbīgo mediju asociācija Vācijā
Non-violent Media Association, Germany
Leonija@t.online.de

Zirnīte, Māra

Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas
institūts, Nacionālā mutvārdu vēsture
National Oral History, Institute of Philosophy
and Sociology, University of Latvia
mara.zirnite@gmail.com

